

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

BURSA YERELİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ
(1946–1960)

(DOKTORA TEZİ)

Fevzi ÇAKMAK

BURSA – 2012

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**BURSA YERELİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ
(1946–1960)**

(DOKTORA TEZİ)

Fevzi ÇAKMAK

**Danışman
Prof. Dr. Saime YÜCEER**

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Tarih Bilim Dalı'nda 710742002 numaralı Fevzi ÇAKMAK'ın hazırladığı "Bursa Yerelinde Cumhuriyet Halk Partisi (1946-1960)" konulu Doktora ile ilgili tez savunma sınavı, 09.04/2012 günü 15.00 - 16.45 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... Oybirliği: (başarılı/başarısız) olduğuna basamalı (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Hüseyin
ŞAHİN

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)

Üye

Prof. Dr. Yusuf OĞUZÖĞLU

Üye

Prof. Dr. Kemal ARI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Saim YÜCEER
Üye

Üye

Prof. Dr. Alev Sınar
UĞURLU

09.04/2012

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Fevzi ÇAKMAK
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Tarih
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : XIII+452
Mezuniyet Tarihi : .... / .... / 20.....
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Saime YÜCEER

BURSA YERELİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (1946-1960)

Araştırma, gerek Türk Demokrasi Tarihi gerekse Türkiye Cumhuriyeti Tarihi açısından önemli bir dönem olan İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen çok partili hayata geçiş süreci ve sonrası yaşananların, yerel politika üzerindeki etkilerini kapsamaktadır. Üzerinde çalışma yapılan siyasi oluşum, bu sürecin baş aktörü olan Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Çalışmada, CHP yerel teşkilatının, çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde yaşadığı sıkıntılar, iktidar yılları içerisinde muhalefet dönük ilişkileri; muhalefet yıllarında yaşadığı sıkıntılar, Bursa yereli üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, CHP ve döneme ilişkin Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'nden ve Bursa yerelinde çeşitli şahıslardan elde edilen belgeler temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Bursa yerelinde yayınlanmakta olan ve döneme ışık tutan süreli yayınlar da diğer önemli bir kaynak başlığını oluşturmaktadır. Bu temel kaynaklar, döneme ilişkin yayınlanan çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir

Çalışma beş bölümden oluşmakta; birinci bölümde CHP'nin kuruluş ve gelişim süreci ile Türkiye'yi çok partili hayata hazırlayan iç ve dış nedenlere değinilmektedir. İkinci ve üçüncü bölümde, CHP Bursa İl teşkilatının kuruluş süreci, yapısı, 1946-1960 yılları içerisindeki faaliyetleri ve yaşadığı değişimlere yer verilmektedir. Dördüncü bölümde, Bursa siyasi hayatı içinde CHP'nin yeri, halkla ve diğer partilerle olan ilişkileri üzerine analizlere yer verilmiştir. Son bölümde 27 Mayıs'a gidilen süreçte, iktidar ve muhalefet arasında ilişkilerin Bursa'ya olan yansımaları ve 27 Mayıs askeri müdahalesinin Bursa'ya olan sosyal, siyasi ve ekonomik etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır

Anahtar Sözcükler:

Cumhuriyet Halk Partisi
Demokrat Parti

Bursa
Çok Partili Hayat

Muhalefet

İktidar

ABSTRACT

Name and Surname : Fevzi ÇAKMAK
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch : History
Degree Awarded : PhD
Page Number : XIII+452
Degree Date : .... / .... / 20.....
Supervisor (s) : Prof. Dr. Saime YÜCEER

REPUBLICAN PEOPLE PARTY IN PROVINCE BURSA (1946-1960)

This study examines the process of transition of multi party life and subsequent developments after the Second World War which was very significant for History of Turkish Democracy and History of the Republic of Turkey with respect to impacts on local politics. Political entity studied is the Republican's People Party the chief actor in the process. Difficulties experienced by local organizations of RPP in the process of political transition to multiparty, its relations with the opposition, its hardship during the opposition years endeavored to explain local on Bursa.

The Prime Minister's archive and information obtained from various parties in Bursa were used in this work. Addition to this, locally published periodicals were used. These main sources also supported with various studies published during the aforementioned dates.

This work consists of five sections. The first part examines establishment and development process of the CHP and internal and external reasons prepared Turkey to a multi-party life. The second and the third section investigates, the establishment process, the structure, activities and changes experienced within years 1946-1960 and the political elections of the CHP organization of the province of Bursa. The fourth section attempts to explain CHP's place in the political life of Bursa, and its relations with other parties. The final chapter describes the reflections of relations between the ruling and opposition party on Bursa the process leading up to 27 May and the economies, social and political impacts of the military intervention of 27 May on Bursa.

Keywords:

Republican People's Party
Democratic Party

Bursa
Multiparty System

Opposition

Capacity

ÖNSÖZ

Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçiş süreci ve ardından gelen 14 Mayıs 1950 seçimleriyle 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının yerini Demokrat Parti'nin alması, demokrasi tarihimiz açısından çok önemli bir dönemi oluşturmaktadır. Bu döneme ilişkin pek çok ulusal ve uluslararası araştırma yapılarak, yayınlanmıştır. Fakat Türk siyasetinde partiler arasında başlayan bu rekabetçi dönemin yerel siyasete yansıyan etkileri, CHP teşkilatlarının yaşadığı sıkıntılar konusunda yapılan çalışmalar azdır. Bu çalışmada Bursa Cumhuriyet Halk Partisi il teşkilatının 1946-1960 yılları arasındaki süreci incelenerek, bu sürece yönelik çeşitli çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Bursa'nın yakın dönem siyasi tarihine ilişkin bilimsel nitelikte yayınlarının azlığı, bu çalışmada ön plana alınmış ve olabildiğince dönemin siyasi hayatı çok yönlü incelenmiştir.

Araştırma konusunun seçiminde ve hazırlanmasında, uyarı ve eleştirileriyle beni yönlendiren tez danışmanım ve hocam Prof. Dr. Saime Yüceer'e; tez izleme komitemde yer alarak araştırma sürecinde bilimsel birikimleriyle bana yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Fügen Berkay ve Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na; çalışmam sırasında bana destek veren hocam Prof. Dr. Kemal Arı'ya teşekkür ediyorum. Çalışmanın başlangıcında değerli görüş ve anılarını ve elindeki kaynakları benimle paylaşan ve 2010 yılında kaybettiğimiz rahmetli Yılmaz Akkılıç'ı saygıyla anıyorum. Yılmaz Akkılıç'ın vefatının ardından kişisel arşivinin devredildiği Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi'nde çalışmama yardımcı olan sayın Zeynep Terzioğlu'na; döneme ilişkin belgeleri ve anılarını benimle paylaşan sayın Turgut Bulut'a; incelenen döneme ilişkin anı ve görüşlerine başvurduğum Onur Öymen, Necati Akgün, Hüseyin Sungur, Lütfü Özşen, Abdülkadir Çeltikoğlu, Ali Bilgiç'e; döneme ilişkin elinde bulunan çalışmaları benimle paylaşan Mine Akkuş, Meşkure ve Tayyar Sürül, Taner Bulut, Alev Gözcü'ye; araştırma süresince her türlü sıkıntıya katlanarak gösterdiği anlayış, sabır ve desteği nedeniyle eşim Şirin Çakmak'a teşekkürü bir borç biliyorum.

Fevzi ÇAKMAK

Bursa 2012

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TEZ ONAY SAYFASI	
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XII
TABLolar	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE YAŞANAN DEĞİŞİMLER

I. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİLENE KADARKİ SÜREÇTE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (1919-1945)	10
A. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)	10
1. CHP'sinin Kuruluşu ve Gelişimi	10
2. Kurultaylar ve Yaşanan Değişimler	15
B. MİLLİ ŞEF DÖNEMİ (1938-1945)	25
II. TÜRKİYE'Yİ ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞE HAZIRLAYAN NEDENLER	27
A. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ETKİLİ OLAN İÇ NEDENLER	27
1. Devletin Kuruluş Doktrini: Hedef Çoğulcu Demokrasi	27
2. CHP İçindeki Siyasi Gelişmeler	33
a. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	36
b. Dörtlü Takrir	38
3. CHP'nin Savaş Boyunca Uyguladığı İktisadi Politikalar	39
4. Toplumda Ortaya Çıkan Sosyo-Ekonomik Değişimler	46
	VI

5. Basının Etkisi	50
6. İsmet İnönü	53
B. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ETKİLİ OLAN DIŞ NEDENLER	57
1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Durumu ve İzlediği Politika	57
2. Savaşın Ortaya Çıkardığı Yenidünya Düzeni ve Türkiye'nin Dış Politika Arayışları	60

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI BURSA YERELİNDE

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN İKTİDAR YILLARI (1946–1950)

I. CUMHURİYET HALK PARTİSİ BÜNYESİNDE YAŞANAN

DEĞİŞİMLER(1946-1950)	66
------------------------------	----

II. BURSA İL TEŞKİLATI	70
-------------------------------	----

A. KURULUŞ VE ÖRGÜTLENMESİ	70
----------------------------	----

B. ÜYE SAYISI	74
---------------	----

C. GELİR KAYNAKLARI	83
---------------------	----

III. BURSA MİLLETVEKİLLERİNİN SİYASİ FAALİYETLERİ	85
--	----

IV. İL KONGRELERİ	91
--------------------------	----

A. 29 ARALIK 1946 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	97
---	----

B. 4 NİSAN 1948 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	100
---	-----

C. 17 ARALIK 1949 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	104
---	-----

V. İLÇELERDE GERÇEKLEŞTİRİLEN KONGRELER	108
--	-----

VI. 1946-1950 DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN SEÇİMLER VE BURSA	111
---	-----

A. 26 MAYIS 1946 YILI BELEDİYE SEÇİMLERİ	111
--	-----

B. 21 TEMMUZ 1946 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ	118
---	-----

C. 1 EYLÜL 1946 İL GENEL MECLİSİ SEÇİMLERİ	132
--	-----

D. 1947 YILI İÇERSİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN KÖY VE MAHALLE MUHTARLIKLARI SEÇİMLERİ	133
E. 16 EKİM 1949 YILI MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMLERİ	137
F. 14 MAYIS 1950 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ	139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN BURSA YERELİNDE

MUHALEFET YILLARI (1950–1960)

I. CUMHURİYET HALK PARTİSİ BÜNYESİNDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER (1950-1960)	156
II. BURSA İL TEŞKİLATINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM	163
A. PARTİ VE PARTİ ORGANLARINDA YAŞANAN YÖNETİM DEĞİŞİKLİKLERİ	163
1. Yönetim Kadrolarının El Değiştirmesi	163
2. Ant Gazetesi'nin Devri	164
B. HALKEVLERİNİN KAPATILMASI SÜRECİNİN BURSA'DAKİ YANSIMALARI	165
1. Halkevlerinin Kapatılışına Gidilen Süreç	165
2. CHP Bursa İl Teşkilatı Binalarının Boşaltılması ve Yeni Mekan Arayışları	169
C. CHP'NİN MALLARINA EL KONULMASI SÜRECİNİN BURSA'YA OLAN YANSIMALARI	171
D. PARTİ İL ÖRGÜTÜNÜN YAŞADIĞI MADDİ İMKÂNSIZLIKLAR VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI	176
E. CHP GENÇLİK VE KADIN KOLLARININ BURSA'DA ÖRGÜTLENİŞİ	181
III. CHP'NİN MUHALEFET YILLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN BURSA İL KONGRELERİ	182
A. 24 HAZİRAN 1951 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	182
B. 21 ARALIK 1952 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	183
C. 7 MART 1954 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	186
D. 29 MAYIS 1955 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	190

E. 23 HAZİRAN 1957 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	192
F. 15 HAZİRAN 1958 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	196
G. 10 OCAK 1960 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ	199
IV. 1950-1960 DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN SEÇİMLER VE BURSA	207
A. 13 AĞUSTOS 1950 YILI KÖY VE MAHALLE MUHTARLIKLARI SEÇİMLERİ	208
B. 3 EYLÜL 1950 YILI BELEDİYE SEÇİMLERİ	211
C. 15 EKİM 1950 YILI İL GENEL MECLİSİ SEÇİMLERİ	214
D. 16 EYLÜL 1951 YILI MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMLERİ	215
E. 2 MAYIS 1954 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ	219
F. 7 KASIM 1954 YILI MUHTAR VE İHTİYAR HEYETİ SEÇİMLERİ	227
G. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN KATILMADIĞI YEREL SEÇİMLER	229
1. 25 Eylül 1955 Yılı İl Genel Meclisi Seçimleri	229
2. 13 Kasım 1955 Yılı Belediye Seçimleri	231
H. 27 EKİM 1957 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ	232
I. SEÇİM SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	244

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BURSA SİYASİ HAYATINDA CHP (1946–1960)

I. BURSA SİYASETİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN FAALİYETLERİ	246
A. SEÇMENLERİN CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDEN UZAKLAŞMA NEDENLERİ	246
B. BURSA HALKI İLE CUMHURİYET HALK PARTİSİ İLİŞKİLERİ	252
C. BURSA İL ÖRGÜTÜNÜN PARTİ MERKEZİYLE OLAN İLİŞKİLERİ	266
D. BURSA SİYASETİNDE GÜÇ KAZANAN DİNİ SÖYLEM VE CHP	275
1. CHP İçinde Artan Dini Taleplerin Hayata Geçışı	275
2. Siyasetteki Dini Söylemin Bursa'daki Yansımaları	275
3. DP İktidarında Artan İrticai Hareketler ve Bursa'da Ortaya Çıkan Etkileri	283

E. CHP'NİN BURSA YERELİNDE FAALİYET GÖSTEREN KURUM VE DERNEKLERLE OLAN İLİŞKİLERİ	293
1. İl İçersinde Faaliyet Gösteren Derneklerle Olan İlişkiler	293
2. Bursa Halkevi ve Parti İlişkisi	294
3. Bursa'da Faaliyet Gösteren İktisadi Kurumlarla Olan İlişkiler	295
4. Bursa Belediyesi ve Parti İlişkileri	298
F. İSMET İNÖNÜ'NÜN BURSA'YI ZİYARETLERİ VE ORTAYA ÇIKAN ETKİLERİ	299
II. BURSA ÖRNEĞİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ İLE DİĞER PARTİLERİN İLİŞKİLERİ	305
A. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN İKTİDAR YILLARI (1946–1950)	305
1. Cumhuriyet Halk Partisi- Demokrat Parti	306
2. Cumhuriyet Halk Partisi- Millet Partisi	319
B. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN MUHALEFET YILLARI (1950–1960)	321
1. Cumhuriyet Halk Partisi- Demokrat Parti	321
2. Cumhuriyet Halk Partisi- Millet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi	332
3. Cumhuriyet Halk Partisi- Hürriyet Partisi	338

BEŞİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ VE BURSA

I. 27 MAYIS'A GİDİLEN SÜRECİN GÖLGESİNDE BURSA'DA SİYASİ HAYAT	343
A. MUHALEFET ARASINDA İŞBİRLİĞİ: GÜÇ BİRLİĞİ HAREKETİ	343
B. GÜÇ BİRLİĞİ HAREKETİ'NE KARŞI VATAN CEPHESİ	348
C. İKTİDAR'LA MUHALEFETİN ÇARPIŞMA ALANI: 1959 YILI KESTEL BELEDİYE SEÇİMLERİ	352
D. BURSA YEREL BASINI ÜZERİNDE SÜRDÜRÜLEN BASKILAR: RESMİ İLAN VE YASAL DÜZENLEMELER	354
1. Yeni Ant Gazetesi	355
2. Çivi Dergisi	357

E. TAHKİKAT KOMİSYONU VE BURSA'DAKİ ÇALIŞMALARI	359
1. Muhalif Yayın Organlarının Susturulması: Yeni Ant Gazetesinin Kapatılması	359
2. Bursa Eğitim Enstitüsü Öğrencileri'nin Yürüyüşü	362
3. Bursa'da Askeri Müdahale'nin Ayak Sesleri	363
II. 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ VE BURSA'DAKİ YANSIMALARI	365
A. 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ	365
B. ASKERİ MÜDAHALE SONRASI BURSA'DA YAŞANANLAR	369
C. 27 MAYIS HAREKETİNE BURSA'DAN DESTEK KAMPANYALARI	371
1. Bursa Gençliği'nin Yürüyüşü ve Destek Mitingleri	371
2. 27 Mayıs Hareketine İktisadi Destek: Alyans Bağışlama Hareketi	372
D. BURSA'DA ASKERİ YÖNETİMİN UYGULAMALARININ YARATTIĞI RAHATSIZLIKLAR	373
E. KURUCU MECLİS'İN OLUŞUMU VE MECLİS'TE YER ALAN BURSA TEMSİLCİLERİ	380
F. 1961 ANAYASASI VE BURSA KAMUOYU	384
G. 15 EKİM 1961 SENATÖR VE MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ	387
SONUÇ	393
EKLER	402
KAYNAKLAR	428
ÖZGEÇMİŞ	450

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
ARMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti
AP	Adalet Partisi
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
der.	Derleyen
DP	Demokrat Parti
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
HP	Hürriyet Partisi
MBK	Milli Birlik Komitesi
md.	Madde
MP	Millet Partisi
nu.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
ss.	Sayfadan sayfaya
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
ty.	Basım tarihi yok
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
Vol.	Volume
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok

TABLULAR

	Sayfa No
Tablo 1: CHP Bursa İl İdare Kuruluna Bağlı İlçe Teşkilatı	72
Tablo 2: 1945 yılı CHP Bursa İl teşkilatına Bağlı Bucaklar ve Ocaklar Sayısı	73
Tablo 3: Yıllara Göre CHP Üye Sayısının Gelişimi	75
Tablo 4: 1936 Yılı İtibariyle Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Teşkilatının Üye Sayısı	76
Tablo 5: Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Teşkilatı 1945 yılı ilk altı aylık partili sayısı ve tahsil durumu	78
Tablo 6: Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Teşkilatı 1948 yılı son altı aylık partili sayısı ve tahsil durumu	80
Tablo 7: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 ve 1948 yıllarında Bursa ve İlçelerindeki Üye sayılarının artış ve azalışı	82
Tablo 8: 26 Mayıs 1946 tarihli Belediye Seçimlerinde Bursa'daki Katılım Oranları	116
Tablo 9: 1946 seçimlerinde Bursa ilinde usulsüzlük yapıldığı iddiasına yönelik muhalif basına yansıyan rakamlar	129
Tablo 10: 1947 yılı Bursa İli Köy Muhtar ve Heyeti Seçim Sonuçları	134
Tablo 11: 1947 yılı Bursa İli Mahalle Muhtar ve Heyeti Seçim Sonuçları	135
Tablo 12: 16 Ekim 1949 yılı Bursa İli Ara Seçim Sonuçları	138
Tablo 13: 14 Mayıs 1950 Milletvekili Gene Seçimlerinde Bursa'da Alınan Oy Miktarları	153
Tablo 14: Bursalı İşadamlarının CHP Bursa İl Örgütüne Yardımları	178
Tablo 15: 16 Eylül 1951 Yılı Milletvekili Ara Seçimleri Bursa İli Seçim Sonuçları	218
Tablo 16: 1954 Seçimlerinde Bursa'nın merkez ve ilçelerinde partilerin aldıkları oy miktarı	224
Tablo 17: 1954 seçimlerinde Bursa'da Demokrat Parti Adayların Aldıkları Oy Miktarları	225
Tablo 18: 1955 Bursa İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları ve Katılım Oranları	230
Tablo 19: 1957 Seçimlerinde Bursa'da Partilerin Aldıkları Oy Miktarları	239
Tablo 20: 1957 Seçimlerinde Bursa'da Demokrat Parti Adayların Aldıkları Oy Miktarları	239
Tablo 21: Köylü Eline Geçen Fiyatların Toptan Eşya Fiyatlarına Göre Artışını Gösteren Tablo	243
Tablo 22: 1961 Anayasası Referandumuna Bursa Merkez ve İlçelerde Çıkan Oy Miktarları	386

GİRİŞ

19. yüzyılla birlikte devlet yönetiminde söz sahibi olmaya çalışan orta ve alt sınıfların artan siyasal katılma istekleri, giderek oy hakkının genişletilmesi sonucunu doğurmuş¹; seçmen kütlesinin genişlemesiyle, seçim kampanyalarını yürütecek parlamento dışı parti örgütlerinin kurulması zorunluluğu sonucu siyasal partiler ortaya çıkmıştı². Siyasal parti, aynı görüş, aynı çıkar ve aynı siyasal eylemde birleşen insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüt olarak tanımlanabilir³. Siyasal partiler, siyasal katılmaya dayanan modern toplumlarda sistemin en önemli parçası olarak, demokratik dinamizmi temsilde en geniş çaplı örgüt özelliğiyle hem bireysel hem de grupsal düzlemde sosyal kesimleri harekete geçiren ve siyasetle bütünleştiren araç rolünü üstlenmiştir⁴. Bir siyasal sistemin demokratik olarak tanımlanabilmesi için mutlak surette partiler rejimine sahip olması gerekir. Siyasal partilerin işlevleri açısından incelediğimizde; seçmenler açısından partiler, tercihlerini kolaylaştırmak, onları eğitmek, özdeşim ve bağlılık sembolü oluşturmak ve katılıma yönlendirmek olarak düşünülürken; organizasyonlar olarak partiler, politik liderleri seçmek ve hükümet oluşturmak, politik elitleri eğitmek, politik eğilimleri yönlendirmek ve bir araya toplamak olarak görülebilir. Yönetim açısından ise, hükümette çoğunluğu oluşturmak, organizasyonu sağlamak, objektif politikalar uygulamak, muhalefeti düzenlemek, hükümetin sorumlulukları hakkında garantör olmak ve istikrar sağlayıcı görevler üstlenmektedir⁵. Siyasi partiler kamuoyunu temsil ederken, onu yaratır, propaganda yoluyla şekillendirir ve hazır bir kalıba sokarlar⁶. Siyasal partiyi meydana getiren üç ana unsurdan söz etmek mümkündür. Bu unsurlar liderler, aktif üyeler ve sıradan üyelerdir.

Siyasal partileri modern dünyadaki rolleri bu kadar önemliyken, partilerin tanımı konusunda yazarlar ortak bir fikirde birleşemezler. En çok tartışılan konuların başında, 20. yüzyılda ortaya çıkan tek parti sisteminin parti sayılıp sayılmayacağıdır. Tek Parti sistemi, bir ülkedeki siyasal hayatın yönetiminin tek bir partinin elinde olduğu ve başkaca partiler

¹ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, 3. b., Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa, 1996, s. 102.

² Ergün Özbudun, **Siyasal Partiler**, 3.b., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s. 35.

³ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 5-6.

⁴ G. Bingham Powell, J.R., **Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar ve Şiddet**, çev. Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, Ankara, 1990, ss. 158-159.

⁵ Gülbahar Atasever, "Siyasal Parti Tipolojisi", **İttihat Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Yayınları, Ankara, 2010, s.15.

⁶ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, çev. Ergun Özbudun, 4.b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 537.

siyasal hayata ağırlıklarını koymak olanağına sahip olmadığı sistemdir. Tek parti sistemi denince, bir ülkede yalnızca, biçimsel olarak, tek bir partinin varlığı da anlaşılmalıdır⁷. Kimi araştırmacılar birden çok partinin faaliyet gösterdiği yarışmacı veya çoğulcu sistemlerde siyasal partilerin varlığından söz ederken; kimi araştırmacılar ise yarışmacı partilerle, tek partinin gördükleri fonksiyonlarının benzer olduklarını ve bu nedenle de iki parti tipinin ayrı olarak ele alınamayacağına değinirler⁸. Siyasal partiler hakkında en önemli ve kapsayıcı genel teori denemesini ilk kez ortaya koyan Duverger, çoğulcu rejimlerde tek partilerin olabileceğini söyler⁹. Ayrıca totaliter olmayan tek partilerinde bulunduğunu, 1923-1950 yılları arasında Türkiye'de varlığını sürdüren Cumhuriyet Halk Partisi'ni buna en iyi örnek olarak gösterir. Duverger, CHP'nin felsefesi ve yapısı ile gerçek anlamda totaliter parti olmadığına değinirken; CHP'nin en başta gelen özelliğinin, demokratik ideolojisi ve eski yapılı otokrasinin modernleştirilmesi sürecinde, çoğulcu sistemlerdeki partilerle hemen hemen aynı özellikleri taşıması olarak görür¹⁰.

Türkiye'de siyasal partilerin ortaya çıkışı İkinci Meşrutiyet dönemine dayanır¹¹. İkinci Meşrutiyet dönemi, Türkiye'de daha önce hiç olmadığı kadar toplumu, aydınları siyasallaştırmış ve hareketlendirmiştir. Türk halkı arasında ve kendi girişimleri sonucu ilk mahalli siyasal toplumlaşmalar başlamış; İttihat ve Terakki Cemiyeti ulusal bir siyasi örgütlenme modeli olarak, doğmakta olan ulusal Türk biriminin ilk siyasal görünüşü olmuştur¹². Bu dönemden sonra Türk siyasal hayatında, genelde uluslaşma sürecinin ilk aşamalarında yaşanan, merkez-kenar çatışması olarak adlandırabileceğimiz iki temel anlayış farkı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de, yöneticilerin temsil ettiği merkezle, yönetilenlerin meydana getirdiği kenar arasında süregelen çatışma ortamında merkezi, tarihsel sıralamasıyla İttihat-Terakki ile Cumhuriyet Halk Partisi temsil etmiştir. Bu siyasal güçlerin merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına, kenar bölgeler çeşitli biçimlerde karşı koymuştur¹³. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu karşı duruşun bir simgesi olurken, Demokrat Parti'nin yükselişi kenarın merkeze karşı aldığı önemli bir zafer olmuştur. Bu mücadele sürecinde CHP hareket noktasında mevcut

⁷ Teziç, a.g.e., s. 113.

⁸ Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 3.

⁹ Ergün Özbudun, "M. Duverger'in 'Siyasal Partiler'i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXI, S. 1, (1964), s. 23.

¹⁰ Duverger, a.g.e., s. 335; 362.

¹¹ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 165-192.; İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan partiler için bkz: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C 1, 4.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

¹² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, ss. 395-398; Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1423.

¹³ Ergün Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 41.; Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayacak Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1986, ss. 109-135.

olan ve tarihi misyonunun kendisini koyduğu tarih çizgisi olarak laik, milliyetçi ve merkezîyetçi iken¹⁴; DP vicdan hürriyetini korumak temelinde tutucu, piyasa kuvvetlerine itibar eden özel teşebbüsçü, mahalli parti teşkilatı etkisi ve egemenliği altında bir mahalli idare hizmet anlayışına sahipti¹⁵.

Yukarıda belirtildiği üzere, İkinci Meşrutiyet sonrası Türk siyasi hayatında başlayan merkez-kenar çatışmasının, Cumhuriyet'in ilk yıllarında en sık görüldüğü yerlerden biri Bursa'ydı. Bu çatışma dönemlerinde, merkezi temsil eden CHF sıkıntılı süreçler yaşamış; Bursa muhalif tavrını her fırsatta ortaya koymuştu¹⁶. CHF Bursa teşkilatında arka arkaya bu olumsuzlukların yaşanması, 1930'lu yıllarla birlikte, yerel teşkilatın çok daha sıkı ve ciddi bir çalışma temposu yürütmesiyle sonuçlanmıştı. Bu dönemin sonunda parti üye sayılarında hızlı bir artış yaşanırken, illerin üye sayıları içerisinde Bursa ilk sıralarda yer almıştı. Böyle bir sonucun oluşmasında 1930'lu yıllarda, Recep Peker'in genel sekreterliği döneminde partinin teşkilatlanma çalışmalarına verdiği ağırlık ve genel merkezin geçmişte yaşananlar sonrası Bursa'ya olan ilgi ve kontrolüyle açıklanabilir. Örneğin 1936 yılı Bursa il kongresine, teşkilat çalışmalarını denetlemek ve kongreyi izlemek üzere, geçmişte Bayındırlık Bakanlığı ve CHP İstanbul İl Başkanlığı, sonrasında CHP Genel Başkan Vekilliği görevlerinde bulunacak olan Hilmi Uran görevlendirilmişti. Kongrenin ardından Hilmi Uran parti merkezine yazdığı raporun, valilerin parti il başkanlığı görevlerine getirilmesinin, Bursa vilayeti içindeki parti çalışmalarına canlılık getirdiğini ifade etmişti¹⁷.

Parti ile devletin bütünleştiği, CHP'nin tek parti olarak, ülkenin siyasi havasına tamamen hâkim olduğu 1930'lu yıllar ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde, tüm ülkede olduğu gibi Bursa'da da dikkati çeken siyasi bir hareketlilik söz konusu olmamıştır. Yerel örgütlerden ziyade tüm parti görevlilerinin merkezin bilgisi dâhilinde görevlendirilmesi, iki dereceli seçim sistemi ve milletvekillerinin merkez tarafından belirleniyor oluşu, yerel siyaset aktörlerini pasif bir duruma itmişti. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkede başlayan çoğulcu siyaset ve 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması, Bursa'da etkisini hemen gösterecektir. CHP'nin izlediği merkezi siyaset anlayışı, siyasetten uzak kalan geniş bir kitleyi, Demokrat Parti (DP)'nin çevresinde şekillenmeye itmişti. Bu hareketliliğin en fazla görüldüğü yerlerin başında Bursa gelecekti. DP gösterilen bu ilgi, gerek muhalefet

¹⁴ Ergün Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 34.

¹⁵ Bahri Savcı, "Türkiye'nin Şartları Açısından Siyasal Partiler Rejimine Bir Bakış", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XX, S 1, (1965), s. 171.

¹⁶ Şerif Mardin, Kurtuluş Savaşı yıllarında, Kemalistlerin Meclis içerisinde, ikinci grubu suçlayıcı ifadelerde buldukları bir oturumda, Bursa eşrafını, ölüm kalım savaşına girilen Yunanlılara satılmış olarak suçladıklarına değinir. Mardin, a.g.m., s. 122. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen çok partili siyasi deneyimlerin Bursa'da yarattığı etkilere çalışmanın ikinci bölümünde de yer verilmiştir.

¹⁷ **CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, 1937, s. 106.

gerekse iktidar yıllarında Demokrat Parti'nin en güçlü olduğu yerlerin başında Bursa'nın yer almasıyla sonuçlanacaktı.

Türkiye'nin çok partili hayata geçiş dönemine ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne ilişkin birçok bilimsel çalışma yapılmış, yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda, CHP'nin iktidarını kaybetmesinin gerekçeleri ortaya konulurken; CHP'nin, Türk Devrimini gerçekleştiren ve demokratik bir rejimi amaç edinen bir parti olarak, çok partili siyaseti hedeflediği; Türk siyasetinde yer alan merkez-çevre ilişkisinde, çevrenin merkeze karşı zafer kazandığı; halkın, uzun tek parti iktidarından duyduğu rahatsızlık ve bunun sonucu toplumda ortaya çıkan değişim talebi; dış dünyada oluşan yeni düzen ve Türkiye'nin bu yeni düzende yerini Batı demokrasilerinde tanımlaması gibi pek çok neden ortaya konulmuştu. 1950 seçimlerinin ardından iktidarı kaybeden CHP, yeni durum karşısında önce şaşkınlık, sonrasında bir bocalama devresiyle karşı karşıya kalmıştı. Parti kendi bünyesinde tartışmalar, istifalar, katılımlar yaşarken, 1950'lerin ortalarıyla birlikte, ülke içinde DP iktidarına karşı ortaya çıkan muhalif seslerin merkezi haline gelmişti. Partiyeye, aydın ve genç kesimlerden katılımlar gerçekleşirken; CHP, ülkenin sorunları karşısında somut çözüm önerileri ortaya koyan, iktidara karşı etkili siyaset izleyen bir muhalefet partisi konumunu almıştı.

"Bursa Yerelinde Cumhuriyet Halk Partisi (1946–1960)" isimli çalışmada, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen çok partili siyasi hayat sürecinde yaşadığı dönüşüm ve sancılarının, Bursa yerelindeki etkilerini kapsamaktadır. Çalışmada, 1946 ile 1960 yıllarının zaman aralığı olarak belirlenme nedeni, CHP'nin iktidar ile muhalefette bulunduğu yılları ayrı olarak inceleme ve karşılaştırma yapma imkanının aranmasıdır. Bu sayede, her iki durumda CHP'de nasıl bir değişim yaşandığı ve bu değişimin yerel siyasete olan etkilerini inceleme imkânı bulunmuştur.

Cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatını ve bu siyasi hayatın başat aktörü CHP'nin, yaşadığı dönüşümü tam algılayabilmek adına, ülkenin genel siyasetteki değişimleri yanında, yerel siyasetteki değişimlerini de ortaya koymak gerekmektedir. Ayrıca CHP'nin, iktidarı kaybetmesinin genel gerekçeleri yanında, her bölgeye, her vilayete özgü ortaya çıkan yerel gerekçelerin, CHP'nin yerel siyasetinde ve partinin nüfuz ve etkinliği üzerinde nasıl bir etkiye bulunduğu üzerinde de ayrıca önemle durulması gerekmektedir. Buna karşın, CHP'nin kendi bünyesinde ve ülkenin genel siyasetinde yaşanan değişimleri yansıtan çalışmalar karşısında; ülke içinde yaşanan siyasi değişimin yerel siyaset temelinde ortaya çıkardığı olumlu ve olumsuz etkileri ortaya koyacak çalışmalar üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Genel siyasette yaşanan dönüşümün yerel siyasetle aynı

doğrusalda örtüşüp örtüşmediği; Cumhuriyet Halk Partisi yerel teşkilatının yaşanan değişim karşısında, bu sürece hazır olup olmadığı, nasıl bir pozisyon aldığı, neleri başarıp neleri başaramadığı üzerine yapılan çalışma sayısı azdır. Uzun iktidarın ardından muhalefet konumuna düşen CHP'nin yaşadığı sıkıntıların, tartışmaların, dönüşümlerin, partinin yerel siyasi aktörlerinin kendilerini nasıl adapte ettikleri yada edemedikleri önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, Bursa örneğinden hareketle, Türk siyasetinin ve CHP'nin yaşadığı dönüşümün yerel siyasete yansımaları üzerinde durularak; siyasete ve CHP'ye dönük çeşitli çıkarımlarda bulunulacaktır. Ayrıca çok partili siyasi hayata geçiş sürecini hareketli geçiren Bursa üzerine yapılan araştırmaların son derece sınırlı olması nedeniyle; çalışmada, Bursa siyasi hayatının farklı yönlerinin aydınlatılması, eksikliklerin giderilmesi ve bilim dünyasına yeni bilgilerin ulaştırılmasını amaçlandı¹⁸. Araştırma yapılırken, tarihsel veriler ve araştırma yöntemleri kullanıldı. Ancak takdir edileceği gibi, konunun siyaset bilimi ve sosyoloji gibi bilimsel alanları ilgilendiren yanlarında bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışmada bu alanların verilerinden de yararlanıldı ve incelenen döneme ilişkin siyasi boyuta yönelik ayrıntılı bir çalışmanın yanında, dönem içerisinde yaşanan dönüşümlerin Bursa yerelinde, toplum ve kurumlar üzerinde yarattığı etkiye de önem verildi.

Gerçekleştirilen araştırmanın özgün nitelik kazanması ve incelenen döneme ilişkin yeni veriler sağlamak adına, arşiv kayıtları ve yerel basın temel kaynaklar olarak ele alınmıştır. Çalışmanın başlangıcında, CHP'nin arşiv kayıtlarına yönelik bir çalışma gerçekleştirildi. Cumhuriyet Halk Partisi'ne ilişkin arşiv kayıtlarının büyük bölümü, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından SEKA'ya gönderilmiş; geri kalan 1801 koli arşiv belgesi Ankara Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi'nde bir süre saklandıktan sonra, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne aktarılmıştı¹⁹. Yapılan tasnif çalışmalarının ardından, arşiv belgeleri araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Çalışmada yer alan, Bursa'ya ilişkin bir kısım belgeler Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilmiştir.

CHP Genel Merkezinde arşiv kayıtlarının bulup bulunmadığı konusunda bilgisine başvurduğumuz, o dönem Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Yardımcısı ve Bursa Milletvekili olan Onur Öymen, CHP'nin mevcut bünyesinde her hangi bir arşiv

¹⁸ Yapılan tarama sonrası Cumhuriyet dönemi Bursa siyasi hayatının farklı yönlerine yönelik olarak, bilimsel ölçekte hazırlanmış olan iki çalışmaya ulaşılabildiği görülmüştür. Her iki çalışma Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmıştır. Bu çalışmalardan biri 1993 yılında Eren Basağan Özgünay tarafından hazırlanan, *Türk Yerel Siyasetinde Oligarşik Yapılaşmalar: Bursa Merkez Sağ Örneği* ile diğeri 2003 yılında Salih Budakoğlu tarafından hazırlanan, *Bursa Siyasetinde Demokrat Parti(1946-1960) konulu yüksek lisans çalışmalarıdır.*

¹⁹ Veysel Usta, "CHP Arşivi", *Toplumsal Tarih*, S. 64, (Nisan 1999); Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 2.

malzemesinin bulunmadığı bilgisini bizimle paylaşmış²⁰; aynı şekilde CHP Genel Merkezinde bulunan kütüphane ile yapılan temas sonrası, arşivin bulunmadığı yönünde yanıt alınmıştır. Bu arşiv kayıtları dışında, yerelde CHP'nin arşiv kayıtlarına ulaşmak adına, CHP Bursa İl merkezinde il başkanlığı görevinde bulunan Gürhan Akdoğan ile yapılan görüşmede, geçmişe ilişkin her hangi bir arşivin kendilerinde bulunmadığı bilgisi alınmıştır. Aynı yönde bilgiyi 1976-1978 yılları arasında CHP Bursa İl Başkanlığı görevinde bulunan merhum Yılmaz Akkılıç'ta bizle paylaşmıştır²¹.

2010 yılında kaybettiğimiz Merhum Yılmaz Akkılıç, çalışmamızda kullanılmak üzere, kişisel arşivinde yer alan döneme ilişkin yayın organlarının çeşitli sayılarıyla, araştırılan dönemde CHP içersinde yer alan kişilerle yaptığı televizyon programlarının kayıtlarını bizimle paylaşmıştır. Bununla birlikte Yılmaz Akkılıç'ın vefatının ardından, kendi kişisel arşivi Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi'ne aktarılmıştır. Henüz tasnif edilmeyen ve kullanıma açılmayan bu kişisel arşivde, kütüphane yöneticisi Zeynep Terzioğlu'nun izni dahilinde, çalışma yapılmıştır. Çalışma sonrası, araştırılan dönemde CHP Bursa il yönetiminde yer alan Rıza İlova'ya ait, dönemin parti teşkilatına ilişkin kayıtlara ulaşılmış; bu kayıtlar çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır. Çalışmamızda, 1954 yılından itibaren Bursa CHP İl İdare Kurulu üyesi olarak, partide çeşitli görevler üstlenen Avukat Turgut Bulut'un kişisel arşivinden yararlanılarak, döneme ilişkin belge ve fotoğraflar kullanılmıştır.

Çalışmamızın önemli kaynaklarının arasında, araştırılan döneme ilişkin çıkmakta olan yerel basın gelmektedir. Çalışmamızın başında 1946-1961 yılları arasında Bursa'da çıkmakta olan süreli yayınların taraması gerçekleştirilerek; dönem içinde çıkan yerel gazetelerin nüshalarının, ülke genelinde çeşitli kütüphanelerde bulunduğu tespit edildi. Ardından bu yayınlara nasıl ulaşılabileceğine yönelik çalışma yapıldı. Hem izlenen çalışma yöntemi hem de bundan sonra incelenen döneme ilişkin çalışma yapmak isteyen araştırmacıların kullanmaları için, bu süreli yayınlara nasıl ulaşıldığı konusunda açıklamalar yapmayı uygun gördük.

İncelenen dönem içersinde Bursa'da çıkmakta olan ve çalışmamızda kullandığımız süreli yayınlar içinde, Ant (Yeni Ant)²², Doğru ve Hakimiyet gazeteleri gelmektedir. Bu yayınlar dışında Bursa, Açık Ses, Bursa Ekspres, Ekspres Akşam Postası, Millet Yolu ve Ataeli gazetelerinden yararlanıldı. Yerel kaynakları desteklemek ve olayları daha da ayrıntılamak adına ulusal basından yeri geldikçe faydalanılmıştır. 1944 yılında Bursa yerelinde çıkmaya başlayan Ant gazetesi, bizzat Cumhuriyet Halk Partisinin yayın organı

²⁰ Onur Öymen'le yapılan görüşme, Görüşme Tarihi: 2 Haziran 2009.

²¹ Yılmaz Akkılıç'la yapılan görüşme, Görüşme Tarihi: 16 Ocak 2009.

²² Ant Gazetesi, 1955 yılından itibaren Yeni Ant ismiyle yayın hayatına devam etmiştir.

olarak, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Başkanının imtiyaz sahipliğinde çıkmıştı.²³ Yayın hayatı boyunca Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın bir yayın siyaseti izleyen gazete, çalışmamızın temel kaynakları içinde yer almıştır.

Çalışmamızda Bursa yereline ilişkin başvuru olan bir diğer kaynak, dönem içinde yaşayan kişilerin yayınlanmış anıları ve sözlü tarih çalışması yöntemiyle yüz yüze görüşmelerde bulunan kişilerin ifadeleri oluşturmaktadır. Sözlü tarih yöntemi, yakın döneme ilişkin saha çalışması gerektiren tarih çalışmalarında, yazılı kayıtları tamamlayıcı bir rol üstlenen bir kaynak türüdür²⁴. Çoğu zaman resmi belgelerde yer almayan özgün bilgileri içeren sözlü tarih, yaşadığı dönemin olaylarına tanıklık etmiş kişilerle görüşmek suretiyle, o dönemle ilgili toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi alanda başka kaynaklarda ulaşamayacağımız bilgilere doğrudan ulaşmanın aracı olarak kullanılan ve genelde tarihçilerin dayandıkları belgeleri tamamlayıcı bir tarih yöntemidir²⁵. Sözlü tarih yöntemi temelinde, Bursa ve ilçelerinde saha çalışması yapılmış ve incelenen dönemde siyasi faaliyetlerde bulunan kişiler tespit edilerek, onlarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunların dışında incelenen döneme yönelik Salih Budakoğlu tarafından hazırlanan "Bursa Siyasetinde Demokrat Parti" isimli çalışma içinde yer alan sözlü tarih görüşmelerinden, atıf yapılarak yararlanılmıştır.

Bursa'nın siyasi hayatına ilişkin yapılan çalışmalar azdır ve bu nedenle yerel tarihe yönelik kullanılan kaynaklar çalışmamızda sınırlı kalmıştır. Bu eksiklik kimi oranda Bursa'nın sosyo-ekonomik yönlerine ilişkin yapılan tezlerden faydalanılarak giderilmeye çalışılmıştır. Bursa'ya ilişkin çalışmaların taranması sırasında, Bursa İl Halk Kütüphanesi, Setbaşı Şehir Kütüphanesi, Bursa Kent Müzesi, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, İnegöl İlçe Kütüphanesi, İnegöl Belediyesi Kent Müzesi, Mudanya İlçe Kütüphanesi, Umurbey Celal Bayar Vakfı Kütüphanesi, Uludağ Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Mümin Ceyhan Bursa Kültür Kaynakları Araştırma Kütüphanesi'nin kataloglarında çalışmalar yapılmıştır.

Çalışmamızın her anında, incelenen döneme ilişkin literatür çalışması gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci, Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne yönelik yapılan araştırma ve inceleme eser sayısı pek çoktur. Bu eserler üzerinde yapılan değerlendirmeler, karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak, konu bütünlüğünü sağlamak adına, çalışmamızda gerekli görülen yerlerde kullanılmıştır. Ayrıca CHP'nin kurultay, program ve tüzüklerini

²³ Mustafa Tayla, **Bursa Basını (1868-1983)**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Bursa, 1997, s. 113.

²⁴ Paul Thompson, **Geçmişin Sesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 74.

²⁵ Fevzi Çakmak, "Sözel Tarihçilikte Saptamalar ve Sorunlar: Bursa Örneği", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildirileri**, ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 545.

içeren resmi yayınlarla; TBMM Tutanak Dergisi, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Düstur, Resmi Gazete, Ayın Tarih gibi resmi yayınlar kullanılan diğer kaynaklar içinde yer almaktadır.

Ortaya konulan çalışma beş ayrı bölümden oluşmaktadır. Bölümler, demokrasi tarihimiz açısından önemli köşe taşları olarak gördüğümüz dört dönem temel alınarak planlanmıştır. Devletin ve toplumun demokrasi sürecine hazırlanması olarak nitelendirilebileceğimiz Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti iktidarının yaşandığı dönem; ardından İkinci Dünya Savaşı sonrası çoğulcu demokrasi sürecine geçilen dönem; 1950 seçimleri ile birlikte uzun tek parti iktidarının devredilmesiyle başlayan Demokrat Parti iktidarı ve CHP'nin muhalefette yer aldığı dönem ve son olarak ta DP iktidarının sonlandıran 27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesi ve sonrası etkilerini içeren dönem.

Çalışmanın ilk bölümü iki ayrı temel başlığa ayrılmıştır. Bunlardan ilki Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluş ve gelişim dönemini kapsamaktadır. Bu başlık altında, önderliğinde Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme sürecinde, savaşı tek elden yürütmek üzere Sivas Kongresi'nde oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin, savaş sonrası bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından siyasi bir parti haline getirilerek, kurucu parti kimliği altında Türk Devriminin gerçekleştirilmesinde üstlendiği hakim rolü kapsamaktadır. Parti'de kurultaylarla birlikte program ve tüzüklerinde yaşanan değişim ve gelişim, parti-devlet bütünleşmesi ve ardından yaşanan "Şeflik" sistemi üzerinde durulan diğer konular olmuştur.

İlk bölümün bir diğer başlığı Türkiye'yi çok partili hayata taşıyan iç ve dış nedenlerin incelemesi oluşturmaktadır. Türk Devrim hareketinin içinde bulunan çoğulcu demokrasi amacının gelişim evreleri, CHP içindeki yaşanan siyasi gelişmeler, CHP'nin savaş boyunca uyguladığı iktisadi politikalar, toplumda ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimler, basının etkisi ve İsmet İnönü'nün rolü iç nedenler başlığı altında ortaya konulmuştur. Dış nedenler başlığı altında İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Türkiye'nin kendi konumunu Batı dünyası ile konumlandırma çabası ve bu çabanın ülke içinde yarattığı etkilere değinilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde CHP Bursa il teşkilatının kuruluş ve örgütlenmesi, üye sayısında yaşanan değişimler ve gelir kaynakları hakkında bilgi verilirken; iktidar yıllarında Bursa milletvekillerinin siyasi faaliyetleri, teşkilatının il içersinde topladığı kongreler ve 1946-1950 yılları arasında gerçekleştirilen yerel ve genel seçimlerin Bursa'daki yansımalarına, ayrıntılarıyla değinilmiştir.

Üçüncü bölüm Demokrat Parti'nin iktidar olduğu yıllarda, CHP Bursa il teşkilatında yaşanan gelişmeler temel alınarak, Bursa'daki siyasi hayata yönelik bilgilere yer verilmiştir. 1950 seçimleri sonrası CHP'de ortaya çıkan karamsar tablonun Bursa'daki etkileri; parti teşkilatlarında yaşanan kadro değişiklikleri, partinin yayın organının el değiştirmesi, halkevlerinin kapatılması ve sonrasında CHP'nin mallarına el konmasıyla yaşanan maddi imkansızlıklar ve bu durumdan çıkmaya yönelik çözüm arayışları; partinin siyasi faaliyetleri, kongreleri ve 1950-1960 döneminde gerçekleştirilen seçimler, bölümde yer alan konu başlıklarından bazılarıdır.

Dördüncü bölüm, 1946-1960 yılları arasında Bursa'nın siyasi hayatını temel almıştır. Çok partili hayatla birlikte ülke genelinde ve Bursa yerelinde, vatandaşların Cumhuriyet Halk Partisi'nden uzaklaşma nedenleri ve Bursa halkı ile il teşkilatının ilişkileri; CHP Bursa İl örgütünün il içinde faaliyet gösteren kurum ve derneklerle olan ilişkileri; yeni dönemle birlikte güç kazanan dini söylemin CHP ve Bursa siyasetine olan yansımaları ve parti merkezi ile İsmet İnönü'nün Bursa'yı ziyaretlerine yer verilmiştir. Bölüm içinde yer alan diğer bir başlıkta, CHP'nin Bursa'da faaliyet gösteren diğer partilerle olan ilişkileri incelenmiş, bu inceleme yapılırken, CHP'nin iktidar ve muhalefet yılları ayrı olarak ele alınmıştır. Partiler arasında ilişkilerde, CHP-DP ilişkilerine ağırlıklı verilmiş; DP'nin siyaseten hakim olduğu Bursa'da, CHP'nin bu hakimiyet karşısında yapabildikleri ve yapamadıkları incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine gidilen süreçte iktidarın ülke genelinde ve Bursa yerelinde, muhalefete uyguladığı baskı politikaları ve baskı karşısında Bursa'da yaşananlara değinilmektedir. Demokrat Parti iktidarına karşı yapılan askeri müdahalenin ardından, kurulan Milli Birlik Komitesi'nin Bursa'daki uygulamaları, müdahalenin ortaya çıkardığı idari, siyasi ve sosyal etkiler; CHP il teşkilatında müdahalenin etkilerinin ayrıntıları; siyasi faaliyetlerin tekrar başlaması, 1961 Anayasa'sının hazırlık aşamaları ve referandum süreci ve son olarak 1961 seçimlerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE YAŞANAN DEĞİŞİMLER

Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonlanmasının hemen ardından Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, yaklaşık 27 yıllık tek parti iktidarının ardından, 1950 yılında yapılan seçimlerle iktidarını kaybetti. CHP'nin uzun iktidar döneminde yaşadığı gelişim ve değişimi, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün genel başkanlığını yürüttüğü, iki başlık altında inceledik

I. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİLENE KADARKİ SÜREÇTE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (1919-1945)

A. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)

1. CHP'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluş tarihi Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'dan başlattığı Kurtuluş Savaşı'nın hassas olduğu ilk zamanlarında, ulusal güçlerin merkezileşmesi ve önderlik makamının ulusal-sivil otoriteyle buluşmasında¹ önemli bir dönemeç olan Sivas Kongresi ve kongrede oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatlanmasının ilk ayağını oluşturmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kongresi olarak nitelendirilen Sivas Kongresi'nde ulusun halklarının savunulması amacıyla oluşturulan "Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti" ve onun yürütme organı olan Heyet-i Temsiliye'nin amacı, önce yurdu düşman işgalinden kurtarmak ve sonrasında hür, bağımsız bir Türk devleti kurmaktır². Bu amaca ulaşıldıktan ve bağımsız yeni bir devletin temellerinin atılması çalışmalarına başlanırken, Mustafa Kemal gerçekleştireceklerini şahsi ve kefiyelikten çıkararak, bir program dahilinde, halkçılık temeline dayanan yeni bir siyasi oluşuma gideceği kararını vermişti. Barış gerçekleşecekti ve yeni Türk devletinin

---

¹ Mustafa Kemal Atatürk, Samsun'a çıkışı sonrası giriştiği ordu birlikleriyle temasın sağlanması, milletin olabildiğince aydınlatılarak, uyanık bir duruma getirilmesi ve ulusal bir teşkilatın kurulması düşüncesinin, bir asker olarak ilk bir ayda olumlu bir seviye ye geldiğine değiniyordu. Bunların yanında, İstanbul tarafından geri çağırılması ile birlikte, ilerde gerçekleştirmeyi düşündüğü teşebbüslerin köklü ve şiddetli olacağını tahmin ederek, yapılacak olan teşebbüslerin bir an önce şahsi olmaktan çıkarılarak mutlaka, bütün bir milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyetin varlığından bahsetmekteydi. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, yay.haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 21.

² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 370.

oluşumunda çok çalışmak gerekecekti. Tüm bu çalışmaları az zamanda gerçekleştirebilecek bir programa; bu program üzerinde inşa edilecek olan bir partiye ve bu partinin tüm ülke ve millet içinde dayanağı olabilecek bir örgüte sahip olması gerekliydi. Eğer millet örgütsüz ve hedefsiz bırakılırsa, milletin kaybedileceği ve böylece istenilen hedefe ulaşamayacağı ortadaydı³. Bu hedefini de şöyle açıklamıştı; “*Halas ve istiklal için yaptığımız cidali itham etmek ve Cenabı Hakkın milletimizi meftur kıldığı istidat ve kabiliyeti azami derecede inkişaf ettirmek ve memleketimize bahşeylediği bilcümle menabii kuvvet ve servetten azmi surette istifade ederek esbabı zafımızı izale eylemek*”⁴. Bu hedefe ulaşmak üzere kuracağı siyasi partinin ismini de “Halk Fırkası” olarak duyurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, bu ismi kullanma gerekçesini, toplumdaki tüm sınıfı kapsayan, her bireyi diğerleriyle ortak eden bir anlayışın temsilcisi olacak olan ve tüm sınıfları “... ayrı ayrı düşünerek ve aynı hizada mutluluğun sınırını oluşturmak ve o sınırı daha uzak ufuklara ulaştırmak”⁵ olarak ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, kuracağı siyasi fırkanın programını oluşturma çalışmalarına önceden başlamış ve bu konuda diğer ülkelerde oluşturulan siyasi teşekküllere ilişkin çeşitli çalışmalarda bulunmuş, fakat Türk milletinin ve memleketinin ruhuna ve ihtiyaçlarına uygun gelecek bir programın olmadığı sonucuna ulaşmıştı. Bu nedenle tamamen ülke gerçeklerine uygun ve ihtiyaçları karşılayacak olan bir programın oluşturulması çalışmalarına hızla başlanacaktı. 1 Nisan 1923 tarihinde, meclis oy birliği ile milletvekili seçimlerinin yenilenmesi kararını almıştı. Bu karardan iki gün sonra, seçim yasasında bir dizi değişiklikler yapılmıştı. Yeni oluşacak olan meclisin daha geniş halk tabanına ulaşması amaçlanan bu değişikliklerde, elli bin yerine yirmi bin erkek nüfus başına bir milletvekili çıkarılması, seçmen yaşınının 25’ten 18’e indirilmesi ve seçmenlik için aranan vergi ödemek koşulunun kaldırılması koşullarının olduğu görülür.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla yayınlamış olduğu 8 Nisan 1923 tarihli beyannameyle, Halk Fırkası’nı kuracağını ilan ederek, kuracağı partinin dokuz ilkesini yayınlamıştır. Yayımlanan bu ilkelere özet olarak bakmak gerekirse; ulusal egemenliğe ve meclise olan bağlılık ve bu yönde atılacak olan girişimler; 1 Kasım 1922 yılında meclisin almış olduğu Saltanatın Kaldırılması kararına olan bağlılık ve güvencesini Meclis’ten alan Halifelik makamının Müslümanlar nezdinde ki yüksek konumu; ülkedeki güvenlik ve asayişin hızlıca tesisi; ülke içinde adalet kurumunun oluşturulması ve yeni yasal düzenlemelere gidilmesi; ekonomik ve toplumsal

³ Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923**, 3. b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 169.

⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 51.

⁵ Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923**, s. 237.

alandaki yapılacaklar; orduda yapılacak düzenlemeler ve askerlik süresinde kısaltmaya gidilmesi; yedek subay, yoksul, dul ve yetimlere yapılacak olan yardımlar; bürokraside yapılacak olan iyileştirmeler ve ülkenin yeniden inşasında izlenecek yollardır⁶. Dokuz ilke, 1931 yılındaki kurultayda kabul edilecek olan programa kadar parti programı olarak uygulanacaktı.

Dokuz ilkenin yayınlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, kendi taraftarlarının seçimlerde kazanması yolunda çalışmalarına başlayacaktır. Seçim dönemi içerisinde gerek kendi çalışma arkadaşlarına yönelik birleştirici ve çalışmaları teşvik edici yazılar kaleme alıp, yayınlarken; seçime yönelik olumsuz gördüğü gelişmelere, yayınladığı tamim ve beyannamelerle müdahil olmuştur⁷. 1923 Seçimlerine muhalefetteki İkinci Grup katılmama kararı almış, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda 15 Nisan'da yapılan değişiklikle ittihatçıların kendi adlarıyla seçime katılmaları imkânsızlaştırılmıştı⁸. Bu seçimlerde Bursa'da seçilecek olan 5 vekillik için ikinci seçmenlere Müdafaa-ı Hukuk üyesi 15 aday arasından seçim yapma hakkı tanınmıştı⁹. Ülke içerisinde sürdürülen yoğun seçim çalışmaları sonucunda, iki dereceli sistemle yapılan seçimleri, Müdafaa-ı Hukuk üyelerinin büyük bölümünün seçilmesiyle sonuçlanmış; muhaliflerin çoğu meclis dışında bırakılmıştır¹⁰. Yeni meclis 11 Ağustos 1923 günü açılmış ve iki gün sonra Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına seçilirken, Ali Fuat Paşa ikinci başkanlığa seçilmiş; hükümet kurma görevi Fethi (Okyar) Bey verilmişti.

⁶ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 521.

⁷ Seçim sürecinde Mustafa Kemal'in kaleme aldığı tamim ve beyannamelerden birkaç örnek vermek gerekirse; Müdafaa-ı Hukuk grubunu seçimlerde sıkı bir çalışmaya çağırarak için yayınladığı 8 Nisan 1923 tarihli çağrı. İstanbul halkından seçimlerde birlik halinde hareket etmelerini istediği 11 Nisan 1923 tarihli beyanname. Seçim çalışmalarında çeşitli olumsuzlukların yaşandığı Trabzon'da, halka yönelik kaleme aldığı 21 Nisan 1923 tarihli beyanname. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Partisinin seçim çalışmalarına yönelik yayınlamış olduğu 2 Haziran 1923 tarihli beyanname. Daha fazla bilgi için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006

⁸ Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri", **Tarih Toplum**, C. XXIV, S. 144, (Aralık 1995), s. 24.

⁹ 1923 seçimlerinde, 66 seçim bölgesinin 57'sinde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti aday listesinde, seçilecek milletvekili sayısı kadar aday gösterilmiştir. Birinci Grup 57 Seçim bölgesinde seçilecek milletvekili kadar, 9 Seçim bölgesinde, ikinci seçmenlere Müdafaa-ı Hukuk adayları arasında seçme yapma hakkı tanınmıştır. Bu bölgeler Ankara, Biga, Bursa, Eskişehir, İçel, Karesi, Kars, Mardin, Ordu'dur. Bursa'da gösterilen on beş adayın isimleri şunlardır: Mustafa Fehmi (Gerçekker) Efendi (seçildi), Operatör Emin (Erkul) Bey, Ali Hikmet Paşa (Seçildi), Necati (Kurtuluş) Bey (Seçildi), Muhittin Baha (Pars) Bey, Osman Nuri (Özpay) Bey (Seçildi), Şeyh Servet (Akdağ) Efendi, Ankara İstinaf Resisi Asaf Bey, Sabık Bursa Valisi Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, Adana Valisi Refet Bey (Seçildi), İktisat Vekaleti Ziraat ve Fen Müşaviri Muhlis Bey, İktisat Vekaleti Ziraat Müdür-i Umumiyesi Zihni Bey, İktisat Vekaleti Ziraat Müdür-i Sanisi Hüseyin Hüsnü Bey, Halkalı Ziraat Mektebi Müdürü Hazım Bey, Aksaray Mutasarrıfı Abdullah Bey. Demirel, *a.g.m.*, s. 25-26.

¹⁰ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, 2. b., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.249.; 1923 seçimlerinde bağımsızlardan sadece Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey Meclis'e girebildi. Diğer milletvekillerinin tümünü Müdafaa-ı Hukuk (Birinci Grup) üyeleri kazandı. 1923-1927 yılları arasında yapılan ara seçimde Bursa'da Nurettin Paşa bağımsız milletvekili seçilecektir. Sonraki süreçte tek parti iktidarının pekiştiği dönemde bu tip örneklerle rastlanmayacaktır. Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, S. 64, (Nisan 1999), s.24.

Mustafa Kemal Paşa, 8 Ağustos tarihinde kazanan milletvekilleriyle yapmış olduğu toplantıyla birlikte, kurulacak olan Halk Fırkası'nın tüzük çalışmalarını başlatmış ve yapılan çalışmalar sonrası, 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası Tüzük'ü kabul edilerek, 11 Eylül günü İçişleri Bakanlığına verilen dilekçe ile Halk Fırkası resmen kurulmuştur. Fırka başkanlığını Mustafa Kemal Paşa üstlenirken, başkan vekilliğine İsmet (İnönü) Paşa getirilmiştir. Fırka genel sekreterliğine Recep (Peker) Bey getirilmiştir. 10 Kasım 1924 tarihinde Genel Sekreterlik görevinde bulunan Recep (Peker) Bey'in teklifi doğrultusunda Fırkanın ismi, Cumhuriyet ismi eklenerek "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını alacaktır. Böyle bir gelişmenin oluşumunda kurulan muhalefet partisinin "Cumhuriyet" kelimesini kullanacak olmasının payı olduğu düşünülmelidir¹¹.

1927 yılında gerçekleştirilecek olan kurultay'a kadar, birkaç küçük değişiklikler dışında 1923 tüzüğü uygulanmış görülmektedir. 1923 yılı Halk Fırkası tüzüğü, partinin genel ilkeleri (m. 1-7), parti örgütü (m. 8-100), genel seçim örgütlenmesi (m. 101-103) ve genel maddeler (m. 104) adı altında dört bölüme ayrılmıştır¹². Tüzüğü birinci maddesinde, milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi çağdaş bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun otoritesini hakim kılmaya çalışmak kurulan fırkanın amacı olarak belirlenmiştir. Halk Fırkası nazarında, halk her hangi bir sınıfı ayrılmış değildir (Madde 2) ve her Türk ve hariçten gelip Türk tâbiyet ve kültürünü kabul eden her ferde fırka açıktır (Madde 3). Fırka'nın merkez örgütü Umumi Riyaset, Fırka Divanı, Umumi Heyet-i İdare'den oluşurken; İl'ler, İl Heyeti İdareleri, İl Mutemedi, İl Seçim Teşkilatı'ndan oluşmaktadır. Kaza'larda Kaza Heyeti İdaresi, Kaza Mutemedi, Kaza Seçim Teşkilatı ve Nahiye, Köy ve Mahalle teşkilatından oluşmaktadır¹³.

Fırka, ülkedeki 74 ili 14 bölgeye ayırıp, her bölgenin idaresi için bir müfettiş görevlendirip, genel bir örgütlenmeye gitmişti¹⁴. Bursa, Karesi ve Çanakkale aynı bölge içersinde yer alıyordu¹⁵. ARMHC'nin Halk Fırkasına dönüşmesi sonrası, meclis içi milletvekilleri, illerdeki yönetici ve mutemetlerin dışında, başlangıçta fırka içinde çok fazla

¹¹ Mustafa Kemal "Nutuk" isimli eserinde bu konu hakkında şu ifadelerde bulunur; "Cumhuriyet kelimesini ağızlarına almaktan bile çekinenlerin, Cumhuriyet'i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye 'Cumhuriyet' hem de 'Terakkiperver Cumhuriyet' adını vermiş olmaları nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 601.

¹² Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.49-50. Ayrıca 1923 yılı CHF Nizamnamesi'nin tam metni için Mete Tuncay'ın adı geçen eserinin ekler kısmına bakılabilir.

¹³ **Halk Fırkası Nizamnamesi, 1339 (1923)**; Tuncay, a.g.e., ss. 375-384; Doğu Perinçek, **Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 65-79.

¹⁴ Kurtuluş Savaşı sonrası sancakların vilayetlere dönüştürülmesi sonrası ortaya çıkan rakam 74'tür.

¹⁵ Mete Tuncay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, s. 2019.

üyenin yer almadığı görülmektedir¹⁶. Fırka'nın kuruluş çalışmaları bittikten, Cumhuriyet'in ilanı ve Halifelik kurumunun kaldırılması gibi önemli siyasal dönüşümler gerçekleştirildikten sonra, 1924 yılının yaz ayları ile birlikte Halk Fırkası'nın ülke çapında örgütlenmeye başladığı ve üye yazımı çalışmalarına hız verdiği görülmektedir¹⁷. Yaz ayları boyunca devam edecek olan üye yazım çalışmaları sonrası, sonbaharla birlikte, belli bir takvim içerisinde kongrelerin gerçekleştirilmesi düşünülmektedir. Belirlenen takvime baktığımızda, 23 Ekim tarihi itibarıyla köy ve mahallelerde halk kongresi yapılır ve kongrelerde seçilen birer kişi, bağlı buldukları nahiyenin kongresine katılmak üzere gönderilir. Nahiye kongresi 23 Kasım tarihinde gerçekleştirilir. Nahiye kongresi sonrası seçilen üç temsilci bağlı oldukları kazanın 23 Aralık tarihinde yapılacak olan kongresine katılmak üzere gönderilecektir. Kaza kongresinde seçilen üç temsilci, her senenin 23 Ocak tarihinde toplanacak olan il kongresine ve burada seçilecek olan iki temsilci, her senenin 23 Nisan tarihinde yapılacak olan Büyük Kongreye katılacaktır. İllerden gelen delegelerin yanında, Halk Fırkası milletvekilleri ve vilayet mutemetleri de büyük kongrenin doğal üyeleridir. Planlanan bu program çerçevesinde Cumhuriyet Halk Fırkası büyük kongresi, çeşitli nedenlerden dolayı ancak 1927 yılında gerçekleştirilecek, bunun dışında 1927 yılına kadarki süreç içerisinde çeşitli vilayet kongreleri düzenlenecektir¹⁸. Düzenlenen vilayet kongreleri içerisinde Bursa il kongresi de yer alır. İl kongresinden merkeze çeşitli dilekler gönderilmiştir¹⁹. Gönderilen dileklerden, Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'nın çözümüne ihtiyaç duyduğu sorunları ortaya koyabiliyoruz. Bursa teşkilatının dilekleri içerisinde şunlar yer almaktadır: Vakıfların çağdaş bir çözüme bağlanması, ölçülerin birleştirilmesi, İznik'in ilçe yapılması, Emlak Bankası'nın şube açması, tapu cüzdanlarının çıkarılması, Gemlik'te ortaya çıkan bataklığın yok edilmesi için bütçeden yardım, ipek böceği, koza ve tohumlarının ihraç olanaklarının sağlanması, ormanların muhafazası için

¹⁶ Tuncay, a.g.e., s. 95.

¹⁷ Halk Fırkası'na üye yazımı konusunda belli ön koşullar olduğunu Ali (Çetinkaya)'nın 25 Haziran 1924 tarihinde Vakıf gazetesinde yer alan ifadelerin anlıyoruz. İşgal zamanında düşmanla işbirliği yapanlar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipleri, Nigeşban, Kızılhançer gibi dernek ve Kuvayı İnzibatiye gibi örgütlere üye olup ülke aleyhinde çalışanlar, Dünya savaşında yaptıklarıyla halkın tepkisini çekenler, Fırkanın uyum ve düzenini bozacağı düşünülenler gibi koşullar fırka üyeliği önünde engel olarak konulmuştur. Tuncay, a.g.e., s. 96-97.

¹⁸ Tuncay, a.g.e., s.98. Yazar, Mayıs 1925 tarihinde İstanbul kongresinin toplandığına değinirken, 1927 yılı Büyük Kongresi'nde sunulan raporlardan 46 il de il kongrelerinin düzenlendiğinden bahsetmektedir. Bu konuda ayrıntı için bakınız: Mete Tuncay, "CHF'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXXVI, (1981), ss. 281-333.

¹⁹ 1927 yılına kadarki süreçte toplanan il kongrelerinden merkeze gönderilen dileklere ilişkin olarak Mete Tuncay şu yorumlarda bulunmuştur: İsteklerin çoğu il ve ilçe merkezlerine ilişkin, köylerin ve köylülerin pek az sözü geçmektedir. Ölçülerin birleştirilmesi (Bursa teşkilatının isteği) dışında, o yıllarda gerçekleştirilen düzenlemelerin hemen hiçbirinin tabandan gelen bir istek olmayışı. CHF il kongreleri delegelerinin, parti içinde ilerlemenin, halkın gereksinimlerini doğru yansıtmaktan çok, ileri gelenlerde olumlu bir izlenim uyandırmaya bağlı olduğuna inanıyor olması. Tek parti iktidarının getirdiği siyasi kaygının olmayışı sonucu, tabandan gelen birçok dileğin olumsuz karşılıklarla kestirilip atılması. Tuncay, "CHF'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", s. 332-333.

lazım gelen ıslahat, İnegöl ilçesinde bir orta mektep ve kız lisesi açılması (imkansız notu düşülmüş)²⁰.

1924 yılı ile birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla bir muhalif partinin kurulması sonrası gelişen yeni sosyal ve siyasi gelişmeler²¹; Doğu'da başlayan ve kısa sürede genişleyerek devrim karşıtı bir durum alan Şeyh Sait isyanı ve bu isyan sonrası 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükun kanunu sonrası başlayan olağanüstü durum, 1923 yılında belirlenen program doğrultusunda kongrelerin düzenli bir şekilde gerçekleştirilememesinin nedenleri olarak gösterilebilir. 1927 yılında 57 il, 290 kaza, 606 nahiye ve 23.897 ocak kongresi yapılmış ve sonrasında 15 Ekim 1927 yılında CHF Büyük kongresi toplanmıştır²².

2. Kurultaylar ve Yaşanan Değişimler

Cumhuriyet Halk Fırkasının kuruluşundan 1927 yılına kadar gelinen noktaya baktığımızda, Cumhuriyet'in ilanı, halifelüğün kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, medeni kanun, şapka kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi çok önemli devrimsel dönüşümler gerçekleştirdi. Bu süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait Ayaklanması, İzmir Suikastı gibi muhalif teşebbüsler, Takrir-i Sükûn Kanunu gibi uygulamalarla önlenmişti. İlk yıllarda yaşanan bu olağanüstü ortamın yatışması sonrası, 1923 yılında iki yıllığına seçilen, 1924 Anayasa'sı ile dört yıl görev yapan İkinci Meclis'in görev süresi Haziran 1927 yılında sona erdi. Türk Devrim sürecinin en hararetli ve hareketli dönemine tanıklık eden İkinci Meclis'te, zaman içerisinde milletvekilleri arasında "pasif direniş" olarak adlandırılabilir bir hareket giderek etkisini gösteriyordu. Özellikle İzmir Suikastı davası sonrası başlayan ve 1927 yılı ile birlikte yoğunlaşan hareket, meclis içerisinde pek çok kanunsal düzenlemenin hiç görüşülmeden oylanmasıyla sonuçlanıyordu²³. Doğal olarak her milletvekilinin Cumhuriyet Halk Fırkası üyesi olduğunu düşünürsek, bu durumun partiyi de etkilediğini söyleyebiliriz²⁴.

²⁰ Tuncay, "CHF'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", ss. 306-328.

²¹ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bakınız: Saime Yüceer, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", **Türkler**, C. XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 534-545; Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1992; Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Ankara, 2002; Ömer Sezgin - Gencay Şaylan, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 2043-2051.

²² Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 142.

²³ Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, s. 245.

²⁴ 1927 yılında yapılacak olan seçimler öncesi Mustafa Kemal'in "Milletvekillerinin Tanımaya Zorunlu Olduğu Özel Şartlar" isimli genelgesinde, partili milletvekillerinin uyması gereken davranışlar yanında, devam

Mustafa Kemal, yeni seçilecek milletvekillerine yönelik çalışmalarına yaz aylarıyla birlikte hız verdi. 1927 seçimlerinde 316 milletvekili seçilecekti. Terakkipver Cumhuriyet Fırkası'nın 28 milletvekilinden 6'sı İzmir Suikasti ile ilişkili görünerek idam edilmiş; Adnan Adıvar ile Refet Bele, olaylardan sonra partiden istifa etmişlerdi. Rauf Orbay yurt dışında bulunurken, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy aday gösterilmemiş, kendileri de bağımsız aday olmamışlardı²⁵. Meclis dağılmadan önce CHF'sı tüzüğü'nün 26 ve 101. maddelerinde yapılan değişikliklerle, milletvekillerini seçme görevi Fırka Divan'ından alınarak, genel başkana devredildi²⁶. "*Cumhuriyet Halk Fırkası adına milletvekili adaylarını ben kendi imzama oylarınıza sunuyorum... Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili olmak üzere sunduğum adaylara oy vermekle bana, partime yeni hizmetler için imkan ve fırsatlar vereceksiniz*"²⁷ ifadelerinin de yer aldığı bir beyanname ile halkından destek istedi ve yapılan seçimler sonucunda pek çok yerde kendi adaylarına seçimi kazandırdı²⁸.

Eylül ayı başında gerçekleşen seçimler sonrası, 15 Ekim 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkasının İkinci Büyük Kongresi toplandı. Mustafa Kemal, kongrede yapmış olduğu açılış konuşmasında, Fırkası'nın ilk kongresi olarak Sivas Kongresi'ne özel bir anlam yüklemiş ve fırkasının bugüne kadar olduğu gibi bugünden sonrada cumhuriyet ve halkçılık idaresi altında yeni mutluluk ve şerefler kazandıracağına vurgu yapmıştır²⁹. Köklerini Milli Mücadeleye dayandırdığı fırkasının kongresinde, Samsun'a çıkışıyla başlayıp, dokuz sene içersinde gerçekleştirilenleri içeren, "*Milletimize hesabını vermek vazifesi*" olarak nitelediği, hazırlıkları sırasında sağlık sorunları geçirdiği³⁰ Büyük Nutku'nu³¹ okuyacaktır.

---

konusunda gösterecekleri tavrın genel başkanlıkça özel olarak ilgilenileceği notunu düşülmüştür. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, a.g.e., s. 587.

²⁵ Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 491.

²⁶ Tuncay, a.g.e., s. 180.

²⁷ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, a.g.e., s. 586.

²⁸ Takrir-i Sükun Dönemi içersinde gidilen bu seçim döneminde seçime katılım oranı %23 ile, Cumhuriyet döneminin en düşük katılımlı seçimi olmuştur. Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", a.g.m., s. 25.

²⁹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, a.g.e., C. I, s. 370.

³⁰ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk isimli eserinin hazırlıkları sırasında bazı günler aralıksız 30 saati bulan çalışmalar gerçekleştiriyordu. Bu çalışmalar esnasında bir kalp anjini geçirecek ve tedavisinden sonra çalışmalarına devam etmek üzere İstanbul'a gidecektir. Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığı ve hastalıkları konusunda ayrıntılı bir çalışma için bakınız: Eren Akçiçek, **Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü**, İzmir Güven Kitabevi, İzmir, 2005.

³¹ "Nutuk, ne bir tarih, ne de bir hatıradır. Büyük Nutuk, en gerçek manasıyla, tarihi değerinde siyasi bir vesikadır. Her siyasi vesika gibi, zamanın şartları içinde çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Nitekim onun sahibi de onu, bir taraftan bu nutka eklenen belgelere dayandırırken, diğer taraftan olayları kendi açısından hükümlere bağlamıştır. Bu suretle de kendi hikâyesini, kendi eli ve dili ile kendi ölçüleri ve elbette büyük nutkun söylendiği günlerin havası içinde tarihin arşivine maletmiştir". Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. III, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 317.

1927 Kurultayında kabul edilen tüzükle beraber fırkanın daha da geliştiği ve sistemleştiği görülmektedir³². 1927 yılı tüzüğünün genel esaslar bölümünün birinci maddesinde fırkanın “Cumhuriyetçi, Halkçı ve Milliyetçi” öğelerine vurgu vardır. Cumhuriyet, Din ve Devlet işlerinin ayrılığı, sınıfsız ve çatışmasız bir halkçı söylem, Türk kültür ve dilini yaymak ve geliştirmek temel özellikleri olarak ortaya konmaktadır. Fırkanın başkanı, fırkanın kurucu olan Gazi Mustafa Kemal’dir. 1923 tüzüğünde değiştirilebilir hükmünün olmasına karşın, 1927 tüzüğünün genel esaslar bölümünün değiştirilemeyeceği hükmü bulunmaktadır. Böylece Gazi Mustafa Kemal’e değişmez genel başkanlık vasfı verilmiştir. Genel başkanın yetkileri artırılmış, Fırka adına söz söyleme hakkı yanında, milletvekili adaylarını seçmek başta olmak üzere tüm işlerin son olarak noktalandığı Umumi Riyaset Divanı (Genel Başkanlık Divanı)’nın üyeleri olan genel başkan vekili ve genel sekreteri seçme yetkisi de genel başkana bırakılmıştır. Yeni tüzükle Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreterlik Kurumu güçlendirilirken, genel başkan vekili olarak İsmet İnönü, genel sekreter olarak Saffet Arıkan görevlerine devam etmişlerdir³³. Kurultay sonrası “Cumhuriyetçi, Laik, Halkçı, Milliyetçi” özelliklerin hâkim olduğu program beyannamesi yayınlanacaktır.

Cumhuriyet Halk Fırkası 1930’lu yıllara gelinen süreçte, Doğu Anadolu’daki bazı bölgeler hariç ülke içersinde örgütlenmesini sürdürmüştü; bu dönem içerisine ekonomik ve siyasi oluşumlar ülke ve fırka içi gelişmeleri yakından ilgilendirir olmuştur. Ekonomik anlamda 1929 Dünya Ekonomik bunalımı ve bunun toplumda yaratmış olduğu sıkıntılar³⁴; 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kuruluşu³⁵ ve bunun siyasi hayatta yaratmış olduğu değişim³⁶, 1931 Kurultayına damgasını vuran gelişmeler olacaktır.

³² Kurultay’da tüzük içinde yer alan maddelere ilişkin yapılan tartışmalar için bkz. Esmâ Torun, **Sivas’tan Büyük Kongre’ye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, İzmit, 2003, ss. 141-183.

³³ **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, Ankara, 1927; Perinçek, a.g.e., ss. 80-102.

³⁴ Hasan Rıza Soyak’ın anılarında Mustafa Kemal’in ağzından Anadolu’daki durumu şöyle anlatır: *“Bunalyorum çocuk, büyük bir ızdırap içinde bunalyorum! Görüyorsunuz ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf, derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde... Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu, ne yazık ki bu...”*. Hasan Rıza Soyak **Atatürk’ten Hatıralar**, 3. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 389.

³⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu sonrası Mustafa Kemal Paşa, bizzat kendi partisinde yer alan 15 milletvekilini bu partiye geçirmiştir. Karşı partiye gönderilen milletvekillerinin bir çoğunun sonradan bir daha Meclis’te görev almayışı, bu kişilerin seçiminde Mustafa Kemal’in özenle davrandığı ve sorunlu olarak görüldüğü kişileri seçtiği anlaşılmaktadır. Bu milletvekilleri içersinde Üçüncü Dönem milletvekillerinden olan Seniğ (Hızıroğlu) Bey’de bulunmaktadır. Mete Tuncay, **a.g.e.**, s.180.; Serbest Fırka’nın kapatılmasının ardından Mustafa Kemal Paşa’nın Fethi Bey’e, partiye giren milletvekilleri hakkında şu ifadelerde bulunduğu belirtilmektedir: *“Bunların çoğu zaten İsmet Paşa’ya ve siyasetine aleyhtardır. Ben rastgele teklifte bulunmadım”*. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 537.

³⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul; Abdülhamit Avşar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü**, İstanbul, 1998; Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006; Feridun Kandemir, **Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı**, İstanbul, 1955; Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul,

Mustafa Kemal, Fethi (Okyar) Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini kapattığına dair bildiriye sunmasının ertesi günü 17 Kasım 1930 tarihinde, yaklaşık olarak üç ay sürecek bir yurt gezisine çıkacaktı³⁷. Gezinin en önemli amacı Serbest Fırka'nın oluşumunun ve kapanışının toplumda yaratmış olduğu yansımaları. Gezi esnasında, Türkiye'nin en batısında, Menemen ilçesinde yaşanan devrim karşıtı, irticai ayaklanma ile birlikte 1930 yılında ülkede büyük bir huzursuzluğun olduğu aşikârdı. Serbest Fırka'ya yönelik olarak halkın yoğun ilgisi, başta Mustafa Kemal olmak üzere tüm Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerinde büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Halkın çok kısa bir sürede yoğun kitleler halinde başka bir siyasi oluşuma yönelmesinin en önemli nedeni içerisinde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, kuruluşunun sekizinci yılında, halkın partisi olamamasıydı. Cumhuriyet Halk Fırkası halktan kopmuş, halkın dışında, dar, basit bir bürokrat gurubu ve bu gruba menfaatleri doğrultusunda bağlanan mahalli, dar bir taşralı taraftar gurubundan ibaret haline gelmişti. Parti halkın değil, hükümetin çıkarlarına hizmet eder durumdaydı³⁸. Mustafa Kemal çıkmış olduğu Anadolu gezisinde, ortaya çıkan tablo etrafında fırkasına yeni prensipler ve bir yol çizmek adına bir ıslahat programı hazırlıklarına başlayacaktı. Çizilecek olan bu yeni yolda tüm ülke güçlerini Cumhuriyet Halk Fırkası etrafında birleştirmek temel hedef olarak alınacak ve bu yolda yeni düzenlemelere girişilecekti³⁹.

Gezisinden döndükten hemen sonra Meclis Başkanı Kazım Özalp, Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile görüşmelerde bulunmuş, CHF yöneticilerinin görüşlerine başvurduktan sonra, CHF Gurubuna bir mektup yazarak, varmış olduğu kararları şu şekilde iletmişti⁴⁰:

“Son aylarda CHF'nin memleketteki, Büyük Millet Meclisi'ndeki ve hükümetteki yönetim ve siyasal faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığı bilinmektedir... Üç ayı geçen bir zamandır, hemen bütün bir memlekette yaptığım incelemelerde bu gerçeği yerinde ve yakından gördüm... Partimiz, ulusun kendisine güvenini ve güvencini en kuşkulu ve en çok duraksayan bakışlar karşısında her zaman kanıtlayacak tutumdadır. Bir defa bunun için önümüzdeki yıllarda uygulanmasını gerekli gördüğüm önlemlerde, ulusun katılma ve uyum derecesini anlamak için genel başkanı bulunduğum CHF'nin, milletvekillerinin

---

1980; İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.; Tefik Çavdar, “Serbest Fırka”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 2052-2059.

³⁷ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 434-435.

³⁸ Aydemir, a.g.e., s. 396.; Bu gezi sırasında Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer alan Ahmet Hamdi Başar, gezi sırasında ve sonrasında yaşananlar hakkında ayrıntılı eserinde ayrıntılı bilgi vermektedir. Eser için bkz: Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2. b., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981.

³⁹ Mustafa Kemal bu yeni çizilecek olan yolu şöyle açıklar; “Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir... Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır.” **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, a.g.e., C. III, s. 130.

⁴⁰ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, a.g.e., s. 611.

seçimlerini yenilemelerinin uygun olacağını düşünüyorum. Her türlü girişimlerimizde esin ve güç kaynağı olan ulusumuzun hakkımızdaki güveni yeniden belirlenince, ulusal ölkümüze yürümekte dayandığımız temelin ne kadar sarsılmaz olduğunun bir daha görülmüş olacağı kanısındayım”.

Mustafa Kemal'in aldığı bu karar doğrultusunda Meclis oybirliği ile seçimlerin yenilenmesi kararını alacaktı. Mustafa Kemal, ülkesi ve partisi adına alacağı önemli kararlar öncesinde, geçmişte olduğu gibi seçimlere gidip, güven tazeleyerek, halkın onayından geçmiş yeni bir kadroyla bir değişime gidecekti.

Mustafa Kemal, Serbest Fırka ile birlikte bir muhalif hareket yaratarak, demokrasi hedefine ulaşmak ve “*hükümetin icraatına kafi derecede münakaşa ve tenkit edilebilmesini*” sağlamak amacına ulaşamamıştı⁴¹. Fakat bundan vazgeçmeyecek, her fırsatta yeni girişimlerde bulunacaktı. Buna en iyi örneklerden biri, Serbest Fırka deneyiminden hemen sonra gerçekleştirilecek olan seçimlerde, bazı bölgelerden aday göstermeyerek, meclise bağımsız adayların girmesini sağlamak olacaktır. Adana, Afyon, Aydın, Balıkesir, İstanbul, İzmir, Samsun, Bursa, Manisa gibi 22 seçim bölgesinde, gerekli sayıdan az aday gösterilerek, 30 milletvekilliği boş bırakılmıştı⁴². İkinci seçmenlere yönelik yayınlamış olduğu seçim bildirisinde bu durumu şu şekilde açıklamıştı:

“Firkamızın millete sunduğu esas noktalar içindeki çalışmaların bizim düşüncemize ve görüşümüze katılmayan milletvekilleri tarafından çözümlenmesini ve eleştirilmesini gerekli görüyoruz. Bundan özellikle beklediğimiz fayda partimizin candan, vatansever çabalarının yayılmasına, genişlemesine fırsat bulmak, çoğu zaman değiştirilen gerçeklerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır... Kendimizi eleştiriye tutmayı gerekli görüyoruz. Bu sebeptir ki sizden, partiye üye arkadaşlarımızdan bizim programımıza taraftar olmayan adaylara oy vermeniz gibi ağır bir özveride bulunmanızı istedim... Dikkat noktası olarak gösterdiğim özellikler yalnız laik cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmaktadır”⁴³.

⁴¹ 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası dışında başka siyasi oluşumlarda kurulmuştu. Abdülkadir Kemali Bey tarafından Adana ilinde 26 Eylül 1930 tarihinde “Ahali Cumhuriyet Fırkası” ismiyle kurulan fırka, Maraş gibi birkaç güney ilinde şube açan ve katıldığı belediye seçimlerinde her hangi bir başarı gösteremeyerek, 21 Aralık 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılana kadar üç ay gibi kısa bir süre yaşama şansı bulmuştur. 29 Eylül 1930 tarihinde Edirne’de Mimar Kazım Tahsin Bey tarafından “Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi” isimli girişim ise, hükümetçe komünist eğilimli sayıldığından çalışmasına izin verilmemiştir. Bir başka girişimde Dr. Hasan Rıza'nın İkinci Meşrutiyet döneminde kurduğu “Sosyal Demokrat Fırkası”nı diriltmeye çalışması ve yine aynı şekilde Arif Oruç'un kurma girişimlerinde bulunduğu fakat hükümet tarafından izin verilmeyen “Lâyık Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası” diğer gerçekleşmeyen siyasi oluşumlardır. Tuncay, a.g.e., ss. 285-293.

⁴² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucularından Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkasından Avukat İzzet Bey (Kastamonu), Mustafa Ali Bey (Serbest Cumhuriyet Fırkası Tire Reisi), Hidayet Bey (Serbest Cumhuriyet Fırkası Şişli Ocağı Reisi), Nuri Bey (Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Sekreteri), Talat Bey (Serbest Cumhuriyet Fırkası Ankara Milletvekili) gibi kişiler yanında Arif Oruç, Ferudun Fikri gibi tanınmış kişiler de adaylıklarını koymuşlar, fakat seçilememişlerdir. İhsan Güneş, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Seçimler (1919-1938)”, **Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 2004, s. 221.

⁴³ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, a.g.e., s. 612.

Seçim sonucunda 20 bağımsız milletvekili meclise girecekti⁴⁴. İpekçi Hüsnü Bursa'dan bağımsız milletvekili seçilmişti⁴⁵.

Yapılan seçimler sonrası Mustafa Kemal üçüncü kez Meclis tarafından cumhurbaşkanı olarak seçilecek ve İsmet İnönü, cumhurbaşkanı tarafından başbakanlığa tekrar atanacaktı. Cumhuriyet Halk Fırkası üçüncü büyük kurultaya gidilen süreçte halkın isteklerinin, örgütün yaşadığı sorunların fırka yönetimince daha iyi anlaşılması amacıyla 40 kişiden oluşan komisyon oluştururken, Genel Sekreterlik görevine Saffet Arıkan'ın yerine Recep Peker getirildi, fakat asıl önemli değişimler kurultaya saklanmıştı. Cumhuriyet Halk Fırkasının üçüncü kurultayı 10 Mayıs 1931 tarihinde başlamış, Mustafa Kemal kurultayı açılış konuşmasında tüm delegelerden *“kayıtsız ve şartsız serbest konuşmaları, eleştiri gerektiren noktalar görüldükçe müsamahalı davranmamaları”* gerektiği konusunda ricada bulunmuştu⁴⁶. Kurultay'dan çok önceleri başlayan çalışmalar sonrası, 1931 yılı Kurultayı, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın geniş kapsamlı programı kabul etmiş ve Kemalizmin bir ideoloji olarak biçimlenmesi tamamlamıştı⁴⁷. Programın oluşumundaki ana fikirler *“İnkılâbın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta”* uygulananların yanında, 1927 yılı kongresinde kabul edilen nizamname ve aynı kongrede kabul edilen Genel Başkanın beyannamesi ve 1931 yılı BMM seçimleri nedeniyle yayınlanan beyannamedeki tespitlerden oluşmuştur. Programın birinci bölümünde vatan, millet, devletin esas teşkilatı, kamu hakları, tek dereceli seçimlerin ve kadınlara seçme ve seçilme haklarının verilmesinin amaçlandığı yer almaktadır. İkinci bölümünde, Kemalizmin temelini oluşturan altı ilke, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana vasıfları olarak sayılmaktadır; *“Cumhuriyet Halk Fırkası Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıdır”*. Cumhuriyet'in ekonomik arayışları içerisinde Devletçilik ilke olarak programa girerken, amaç şu şekilde açıklanmaktadır;

“Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha, memleketi bayındırlığa erdirmek için milletin genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi alanda, devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

Üçüncü bölümde iktisat, maliye, milli eğitim, toplumsal hayat ve genel sıhhat, dâhili, adli, harici siyaset, memurlar, serbest meslek sahipleri ve vatan müdafaasına yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

⁴⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi- Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, C. III/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, ss. 13-14; Tuncay, a.g.e., s. 316.; Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, a.g.m., s. 26.

⁴⁵ Güneş, a.g.m., s. 221.

⁴⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, a.g.e., C. I, s. 386.

⁴⁷ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, 40. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 116.

Kurultayda kabul edilen tüzük, Cumhuriyet Halk Fırkasının üçüncü tüzüğü ve diğer ikisine göre daha fazla madde içerenidir⁴⁸. Tüzükte genel başkanın değişmezlik özelliği korunarak, daha açık bir şekilde ifade edilmiştir; *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın daimi Umumi reisi, Fırkayı kuran GAZİ MUSTAFA KEMAL Hazretleridir* “ (Madde 2). Genel başkanın yetkilerine yönelik her hangi bir kısıtlama getirilmezken(Madde 18); genel başkan seçtiği ve üyesi olduğu, başkan vekili ve genel sekreterden oluşan Umumi Riyaset Divanı'nın, fırka üzerindeki her türlü yetkisi aynı şekilde devam etmiştir(Madde 19-23). Fırkaya üyelik konusunda getirilen hükümlere bakıldığında dolambaçlı ve çok seçici davranıldığı görülmektedir. Fırka'ya kabul edilme şartları içerisinde “*on sekiz yaşını bitiren, halkça fena tanınmayan, ağır hapis ve yüz kızartıcı suç işlemeyen, milli mücadeleye aleyhtar olmayan, Türkçe konuşan, Türk kültürünü ve Fırka'nın ilkelerini benimseyen her Türk vatandaşı*” özellikleri aranmaktadır(Madde 7). Bu özellikler sahip bir kişinin, partiye üye iki kişi tarafından tavsiyesiyle, imzalayacağı bir taahhüt kağıdı sonrası üyelik işlemleri, en geç iki ay içerisinde bitirilmektedir(Madde 8-9). Ayrıca üye olan kişi, az veya çok bir miktar yardım parasını vermekle yükümlü tutulurken, aksi bir hareket fırka başına karşı saygısızlık olarak sayılmaktadır(Madde 10)⁴⁹. Üyelik konusundaki bu seçiciliğe karşın, fırkanın kitle tabandan yoksunluğuna çözüm olarak yeni tüzükte en dikkati çeken yenilik, Halkevleri yapılanmasına yer verilmesidir. Tüzüğün 75. Maddesinde yer alan idare heyetlerinin görevleri arasında “*talimatnamesine göre icap eden yerlerde halk evleri açmak ve idare etmek*” hükmü yer almıştır. Halkevleri, 1912 yılında kurulan ve Cumhuriyet döneminde de varlığını koruyan “Türk Ocakları”nın kapatılması sonrası kurulacaktı⁵⁰. Halkla bütünleşmenin vazgeçilmez kuruluşları olarak tasarlanan Halkevleri, ülke içerisinde vilayet, kaza ve köylerde örgütlenecek, halkın bir araya toplandığı, yapılan devrimlerin ve Cumhuriyetin getirdiği değerlerin geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlayacak olan, gençliğin eğitildiği, ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasında son derece önemli bir işlevi

⁴⁸ 1923 tüzüğü 104 madde, 1927 tüzüğü 123 madde, 1931 tüzüğü 132 asıl ve 3 tane geçici olmak üzere 135 maddeden oluşmaktadır.

⁴⁹ Partinin üye aidatları konusunda sıkıntılı süreçler yaşadığı ve istenilen yardımların hiçbir zaman tam olarak toplanamadığı görülür. Örneğin Bursa'da 1945 yılı itibariyle şehir merkezinde toplanan üye aidatı % 43 iken, ilçelerde bu oran yerine göre azalıp çoğalmaktadır. Orhaneli'de %20'lerde iken, İnegöl'de % 100'e yakındır. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1, Yer No: 633.87.1, s. 13. Bu oranlar çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte giderek daha da düşecektir. 1948 yılı itibariyle Bursa Merkez dâhil olmak üzere pek çok yerde yardım parası alınamazken, bazı ilçelerde oran %25'leri bulabilmektedir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1., Yer No. 633.87.1.92.

⁵⁰ 10 Nisan 1931 tarihinde Ankara'da toplanan Türk Ocaklarının olağanüstü Kongresinde, CHF'sına katılma kararı alınmış ve devir işlemlerine başlanmıştır. 18 Nisan'da menkul eşyanın devri tümüyle tamamlanmıştır. Böylece 257 şubesi bulunan Türk Ocakları tamamen CHF'na katılmıştır. 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 3. Büyük Kongresinde Türk Ocakları Kurultayı tarafından alınan karar olduğu gibi kabul edilmiştir. Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. VI, S. 23, s. 266.

yerine getirecek olan kurumlar olarak tasarlanmıştır⁵¹. Zonguldak Maden Mühendisleri Kurumu, Türkiye Tiftik Cemiyeti, Ordu Maluller Birliği gibi kurumların Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlılıklarının onaylanması ve delegelerle temsil edilmesi; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay gibi kurumların Fırkaya kaynaştırılmaları, örgütsel taban oluşturma yolunda atılan diğer önemli adımlardır⁵². Kurultay sonrası, özellikle Recep Peker'in genel sekreterliği döneminde yeni bir yapı kazanmaya çalışan Cumhuriyet Halk Fırkası'nda önemli gelişmelerden birini, Umumi İdare Heyeti içinde dört gruba ayrılan 13 büronun oluşturulması gelmektedir⁵³. 1931 Kurultayı, öncesinde yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelerin sonucu olarak, Cumhuriyet Halk Fırkası'na programı ve tüzüğü ile birlikte tek parti iktidarını pekiştiren bir yapı kazandıracaktır.

Tek parti iktidarının pekiştiği 1930'lu yılların ortasında gerçekleştirilen 1935 yılı milletvekili seçimlerinde, kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkıyla birlikte seçimlere gidilecekti. Oy kullanma yaşı 18'den 22'ye çıkarılırken, her 40 bin seçmen için 1 milletvekili seçimi benimsenmiş, her 400 birinci seçmen için bir ikinci seçmen seçilmesi kabul edilmişti. Bu seçimlerde öne çıkan en önemli yenilik gerek kadın ve gerekse azınlık milletvekillerinin seçilmesi olmuştu⁵⁴. 1935-1939 yasama döneminde 18 kadın milletvekili mecliste yer alırken, 4 tane azınlıklardan vekil seçilmiştir⁵⁵.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 9 Mayıs 1935 yılında gerçekleştirilen Dördüncü Kurultayı, "Cumhuriyet Halk Fırkası" isminin "Cumhuriyet Halk Partisi" olarak değiştiği,

⁵¹ Yeni idarenin Halkevlerinden beklentileri çok yüksekti. Yeni rejimin ve gerçekleşen devrimin önemli ilkelerinden olan halkçılık ilkesinden güç alan bu kuruluşlar, aydın-halk buluşmasını sağlamak, aydınların kitlelere gitmesini özendirmek, yeni kültürel değerleri halka götürmek, kısacası "halkı millet yapmak" işlevini yükleniyorlardı. Bülent Tanör, **Kuruluş-Kurtuluş**, Cumhuriyet Kitapları, 8. b., İstanbul, 2007, s. 314.; Cumhuriyet Halk Partisi genel Sekreteri Recep Peker yapmış olduğu konuşmasında Halkevlerinden beklenenleri şu cümlelerle ortaya koymuştu; "*Bu yüzyılda uluslaşmak için, ulusça kitleleşmek için okul öğretiminin yanında ve ondan sonra mutlaka bir halk eğitimi yapmak ve halka orada ve birlikte çalıştırmak ilkesinin kabul edilmesi gerekmektedir... İzlediğimiz amaç, ulusu bilinçli, birbirini anlayan, seven, ideale bağlı bir halk kitleleri halinde örgütlendirmektir*", **Halkevleri 1931-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı**, Ankara, 1935, s. 6-7; Sosyal ve kültürel bir devrim hareketi olarak nitelendirilen Halkevlerinin, her birinde dokuz tane şube bulunmaktaydı. Dil-Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze şubeleri bulunmaktaydı. 19 Şubat 1932'de kurulan Halkevlerinin sayısı 1950 yılında 478'e, halkodalarının sayısı ise 4322'ye ulaşmıştır.

⁵² Hikmet Bilâ, **CHP (1919-2009)**, 4. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 59-60.

⁵³ Oluşturulan bu büroların görev tasnifi şöyledir; A Grubu: 1. Büro: Teşkilat, intihaplar, Fırka kongreleri. 2. Büro: Alelumum dilekler ve müracaatlar. 3. Büro: Fırkamızdan başka Cemiyetlerin ve Fırkaların vazifelerini tetkik ve takip. 4. Büro: Fırka teşkilatımızın teftişi; B Grubu: 5. Büro: Milli kültür, ilmi hareketler ve bu mevzuda neşriyat. 6. Büro: Spor ve gençlik. 7. Büro: Halk dershaneleri, okuma yazma, halk hatipleri. 8. Büro: Matbuat, Fırka Neşriyatı, Fırka programının teşrihi, propaganda. C Grubu: 9. Büro: İş, işçiler, esnaf teşkilatı, serbest meslek. 10. Büro: İktisat vaziyetinin tetkik ve mütalaası. D Grubu: 11. Büro: İçtimai muavenet teşkilatı. 12. Büro: Fırka faaliyetlerinin hukuk esaslarıyla telifi. 13. Büro: Merkez ve taşrada bütçe, aidat, teberruat, varidat ve hesap işlerinin usulünde tanzim ve takibi. Fırka emlak ve eşyasının muamele ve kayıtlarının tanzim ve takibi. Tuncay, a.g.e., s. 328.

⁵⁴ Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", a.g.m., s. 27-28.

⁵⁵ Seçilen azınlık üyelerinin isimleri şunlardır; Ermeni Berç Türker (Keresteci), Rum Nikola Taptas, Musevi Abravaya Marmaralı, Türk Ortodoks İstamat Zihni Özdamar. Bu milletvekilleri 1939 yılında yapılan seçimlerde de seçileceklerdir. Rifat N. Bali, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", **Toplumsal Tarih**, S. 186, (Haziran 2009), ss. 60-64.

parti-devlet bütünleşmesine gidilen sürecin hız kazandığı⁵⁶ bir kurultay olmuştu. Kurultayda kabul edilen tüzükle, partinin ilçe ve il kongrelerine hükümeti temsilen en büyük mülki amirinin katılması (Madde 64), hükümet örgütü ile parti örgütünün birbirini tamamlayan bir birlik olarak tanımlanması (Madde 95), partiyi ilgilendiren işlerle ilgili istekleri yerine getirme görevinin il başkanları ile valilere bırakılması (Madde 96), parti-devlet bütünleşmesinin sağlanmasında önemli bir adım olmuştur⁵⁷. Partinin başarmak konusunda en önemli hedefleri içerisinde ekonomik kalkınmanın geldiğini, kurultayda kabul edilen yeni parti programı içerisinde ekonomi ve devletçiliğe çok geniş bir yer ayrılmasından somut olarak görmektedir⁵⁸.

Kurultay ile birlikte parti-devlet bütünleşmesi yolunda ivme alan süreç, Başbakan ve parti başkan vekili olan İsmet İnönü'nün 18 Haziran 1936 tarihinde yayınlamış olduğu beyanname ile doruk noktasına ulaşacaktır. Parti- devlet bütünleşmesinden amaçlanan,

“Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyetiyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesidir”.

Bu amaç etrafında, iç işleri bakanı parti genel sekreterliğine getirilirken, illerde parti başkanlığına ilin valisi görevlendirilmiş⁵⁹, umumi müfettişler devlet görevleri yanında parti ile ilgili denetimlerde sorumlu tutulmuş, seçilen tüm il başkanlarının görevleri son bulmuştur⁶⁰. Parti bünyesinde yer alan bu değişimler, 26 Kanunuevvel 1936 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl kongresinde kendisini göstermişti. İl kongresine partili ve halk kitlesi yanında, il başkanı olarak Bursa valisi Şefik Soyer ve resmi dairelerin şefleri katılmıştı. Kongreye gözlemci olarak katılan Seyhan Milletvekili Hilmi Uran, raporunda parti ile vilayet idarelerinin tek elden yönetilmesinden duyulan memnuniyetten bahsederken; önceki dönemde parti başkanları ile valiler arasında bir ahenkli çalışma

⁵⁶ Parti genel sekreteri Recep Peker, kurultayda yapmış olduğu konuşmada “... Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca belirgin özelliği yeni Türkiye’de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır” ifadeleri ile gidilen süreci açıklar. Recep Peker, “1935 CHP Kurultayındaki Söylevi”, **Ülkü**, C. V, S. 28, (Haziran 1935), s. 248.

⁵⁷ **CHP Tüzüğü**, Ankara, 1935.

⁵⁸ 1935 Parti programı 73 maddeden oluşmakta ve bu 73 maddenin 34 maddesi yani oransal olarak yaklaşık %47’si direkt olarak ekonomi ve finans kesimini ilgilendirmektedir. Sanayileşmede planlamaya vurgu yapılan, grev ve lokavtın yasaklandığı, tröst ve kartellere izin verilmeyen, tefecilikle savaşan, kooperatifçiliği temel prensipleri içerisine alan, denk bütçeyi hedefleyen bir program ön planda yer almaktadır. **CHP Programı**, Ankara, 1935; Perinçek, a.g.e., ss. 80-102, 171-193.

⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk, il valileri ile parti müfettişleri arasında süregelen çekişmeler sonrası, böyle bir karar alınmasını istemişti. Atatürk, yerel idarenin en başında yer alan ve tüm sorumluluğu üzerinde taşıyan valilerle, milletvekili ve parti müfettişliği sıfatıyla idari hiçbir sorumluluğu olmayan kişilerin aralarında çıkan sorunlardan dolayı böyle bir düşünce içersine girmiş ve uygulama alanına sokmuştu. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, 5. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 463-464.

⁶⁰ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 248.

ortamının yaratılmadığına değiniyordu. Uran, Bursa'da temas ettiği her ferдин bu sene toplanan kongrenin, bu zamana kadar toplanan en ahenkli kongre olduğu konusunda hem fikir olduğunu, bu durumun ortaya çıkmasında valinin büyük bir katkısının bulunduğunu ifade etmektedir⁶¹.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında yer alan altı ilkenin, anayasa da yer alması ile parti-devlet bütünleşmesi tamamlanmıştır. 1936 yılı ile birlikte CHP'sinin 50 il, 342 ilçe, 1800 bucak ve 25.941 ocak örgütü; ülke nüfusunun % 7,7'si (1.237.504) kapsayan üyesi bulunmaktadır⁶². 1940 Ekim ayı itibariyle CHP'sinin toplam on bir ilde örgütü bulunmuyordu⁶³.

Recep Peker'in girişimleriyle Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde yaşanan değişim, Avrupa'daki faşizan örnekler ile birebir örtüşür hale gelmeye başladığında, bu durumdan rahatsız olan Atatürk'ün müdahalesiyle, Recep Peker genel sekreterlik görevinden alınacak, yerine İsmet İnönü'ye karşıtlığı ile bilinen iç işleri bakanı Şükrü Kaya'ya getirilecektir⁶⁴. Bir sonraki değişim Başbakanlık görevine İsmet İnönü yerine Celal Bayar'ın getirilmesi olmuştur⁶⁵.

⁶¹ **CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, 1937, s. 106.

⁶² Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 77. Halk Partisinin 1936 yılı itibariyle Bursa'da Kayıtlı olan üye ve parti örgütü sayısı şöyledir: Üye sayısı: 48.620. Kaza sayısı 10, Nahiye sayısı 105, Ocak sayısı 908'dir. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 160.

⁶³ Doğu ve güneydoğu bölgesinde bulunan bu iller Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli ve Urfa'ydı. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. II, 2. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 96.

⁶⁴ Halk Partisinde yaşanan bu değişimde Mustafa Kemal-İsmet İnönü çekişmesi olduğu konusunda değişik görüşler dile getirilmektedir. Özellikle Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sından etkilendiği bilinen Recep Peker'in, partiyi bu ülkelerdeki anlayışla faşizan/otoriter bir kimlikle örgütlemek konusundaki fikirlerini bir raporla Başbakan İnönü'ye iletmesi ve İnönü'nün onayı sonrası, bu raporun Atatürk tarafından olumsuz karşılanması partide değişimi hızlandırmıştır. Sonraki süreçte İnönü-Peker birlikteliğine karşı olarak Atatürk'ün, partiyi Celal Bayar-Şükrü Kaya ikilisine teslim edeceği görülür. İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasından sonra yerine gelen Celal Bayar Halk Partisi Başkan Vekilliği görevini devralmıştır. Tuncay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", s. 2021; Uyar, a.g.e, s. 328.

⁶⁵ Halk Partisi bünyesinde, 1930 yıllarının başlarıyla beraber bir "Paşacılar ve Bankacılar" mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelenin baş aktörleri İsmet İnönü ve Celal Bayar'dır. Celal Bayar İş Bankası Müdürlüğü ile birlikte ülke içersindeki ekonomik değişimde ön planda bir konumda yer alırken, 1930'lu yıllarda uygulanacak olan ekonomik politikalarda özel sektörün temsilcisi olacaktır. 1932 yılında bizzat Mustafa Kemal'in müdahalesiyle, Bayar'ın İktisat Bakanlığına getirilmesi, İnönü-Bayar çekişmesinde ilk önemli sonucudur. Devletçiliğin yoğun olarak yaşanmaya başladığı dönemde Bayar ve ekibi, devletçilik yanlısı olan Başbakan İsmet İnönü ile yarışır hale gelecektir. Devletçilik uygulamalarındaki başarıları sonucu Mustafa Kemal, bu çekişmede tavrını Bayar lehine koyacak ve 1937 yılında Başbakanlık görevine getirecektir. Uyar, a.g.e., s. 326.; Bila, a.g.e., s. 64.; Duverger, Halk partisi içinde ortaya çıkan İnönü-Bayar çekişmesinin, tek partinin totaliter yapısını ortadan kaldırdığına vurgu yapar. Hizipler, bir tek parti içersinde serbestçe gelişebildikleri takdirde, tek parti, siyasal rekabetleri ortadan kaldırmaksızın sınırlayan bir çerçeveden ibaret kalır; tek parti dışında yasaklanan plüralizm (çoğulculuk), parti içinde yeniden doğar ve orada da aynı rolü oynar. Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 361-362.

B. MİLLİ ŞEF DÖNEMİ (1938-1945)

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü sonrası Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü'nün otoritesi, 26 Aralık 1938 tarihinde toplanan olağanüstü kurultayda tüzükte yapılan değişikliklerle sarsılmaz hale gelecektir. Tüzüğün değişen ve eklenen maddeleri içerisinde şunlar yer alır; "Partinin banisi ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Kemal Atatürk'tür"(Madde 2), "Partimizin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür"(Madde 3), "Partimizin değişmez genel başkanlığı, aşağıdaki üç şekilde sona erebilir: Vefat, görev yapamayacak bir hastalık ve istifa"(Madde 4). Artık İnönü "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" olarak devletin ve partinin başındadır.

İnönü, Atatürk'ün son dönemlerinde kendisi yerine başbakanlık ve parti başkan vekilliği görevlerine getirilen Celal Bayar'ın, bu görevlerinin devamını isterken, iç işleri bakanı Şükrü Kaya ve dış işleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, hükümet dışı kalmasını sağlamıştır. Onların yerine kendi güvenini kazanan Refik Saydam iç işleri bakanlığına ve Şükrü Saraçoğlu dış işleri bakanlığına getirilecektir. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde Recep Peker'i liste dışında tutarak, devlet ve halk partisi içerisinde liderliğini pekiştirecektir. Kısa süre sonra Celal Bayar'ın başbakanlıktan istifası sonrası Refik Saydam hükümetinin kurulmasıyla İnönü siyasi iktidarını perçinlemiş; hükümet ve Cumhuriyet Halk Partisi içinde yaşanan ve çok fazla su yüzüne çıkmayan Bayar-İnönü çekişmesi/hesaplaşması, dünya savaşı sonrası döneme kadar ötelenmiştir. İnönü, kendi iktidarını sağlamlaştırmak yolunda Cumhuriyetin ilk yıllarında muhalif kanatta yer alan Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Fethi Okyar, Rauf Orbay, Hasan Rıza Soyak gibi küskünleri partiden milletvekili adayı gösterme yoluna gidecek ve meclise sokacaktır. Ülke 1939 yılı Mart ayında yeni bir seçime giderken, ülke geleceğinde Milli Şef ve partinin değişmez genel başkanı olarak tek karar organı İsmet İnönü'dür. Milli Şef İnönü, seçimlerde Atatürk döneminde kendisine muhalif olan Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras gibi isimleri seçtirmezken; Atatürk ile yolları ayrılan küskünlerin tekrar meclise girmesini sağlayacaktı. Küskünler içerisinde Kazım Karabekir ve Rauf Orbay ön planda gelen isimlerdi.

Seçimler sonrası oluşan yeni meclisle birlikte, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Olağan Kurultay'ı, 29 Mayıs 1939 tarihinde toplanır. Demokrasi hedefinde ve bu yönde değişim gösteren rejimin başı olarak İnönü'nün, kurultay açılış konuşmasında demokrasi ve temsil vurgusuna yönelik yaptığı konuşma, hem ileride yaşanacak olan çok partili hayata geçiş deneyiminin sinyallerini vermekte hem de dünyanın yeni bir savaşa gittiği ortamda Batılı demokrasilerden yana olan tavrını yansıtmaktaydı. Demokrasi vurgularının

yapıldığı kurultayda, parti genel sekreterliği görevine iç işleri bakanının vekâlet etmesi kararından vazgeçilerek, genel sekreterliğe Erzurum Milletvekili Fikri Tuzer'in getirilmesi, parti-devlet bütünleşmesi politikasında bir yumuşamanın göstergesi olmuştur. Tüzük değişikliği ile illerde valilerin parti başkanı olması kararı kaldırılırken, genel sekreterin hükümet üyesi olması kararı tüzükteki yerini alır. Tüzükte parti başkanının yetkilerinin artırılırken, partiye üye olma yaşı 18'den 22'ye çıkarılır, memurların partiye üyeliği de yasaklanmıştır. Kurultayda hükümet ve parti işlerinin denetlemek, ülkede muhalif kültürü oluşturmak amacıyla "Müstakil Grup" adıyla, genel başkana bağlı olarak çalışan, meclis grup toplantılarına katılan fakat oy hakkı olmayan bir yapay muhalefet oluşturulmuştur. Bu oluşum, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri demokratik hayata geçiş sürecini amaçlayan fakat bu süreçte çok sancılı deneyimler yaşayan rejim adına önemli bir gelişme olmasına rağmen, ileriki yıllarda grubun üye sayısı artsa da hedeflenen faydayı sağlamaktan uzak, göstermelik bir kurum olarak kalacaktı⁶⁶. Kurultayda, ilçe ve köylerde halkodalarının kurulması kararının alınması, parti teşkilatlarına yönelik alınan en önemli kararlardan biridir. 1931 kurultayında kaldırılan parti müfettişliği kurumu, teşkilatın sıkı denetlenmesini sağlamak üzere tekrar oluşturulmuş, başlangıçta yirmi olan müfettiş sayısı yirmi altıya kadar ulaşacaktır.

Kurultaydan kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi içeride ve dışarıda önemli bir uğraşın tam ortasında yer almıştır. Milli Şef İnönü ve partisi bir yandan savaşa girmemek konusunda önemli uğraşlar verirken, bir yandan da ülke içersinde savaşın getirmiş olduğu zorluklarla mücadele etmek yolunu aramışlardır. Savaşın gölgesinde 8 Haziran 1943 günü toplanan Altıncı Kurultay'da, müstakil grubun üye sayısı 21'den 35'e çıkartılırken ve parti genel sekreterinin hükümet üyesi olması şartının kaldırılmıştır⁶⁷. İsmet İnönü parti başkanlığında kalırken, parti genel sekreterlik görevine Bilecik Milletvekili Memduh Şevket Esenal getirilmişti. Dünya genelinde Almanya'nın etkisi ile giderek artış gösteren saldırgan ve ırkçı milliyetçi düşüncenin aksine, parti programında yapılan değişikliklerle, milliyetçilik ilkesine olumlu bir değer atfedilerek, toplumun yükselişinin bir şartı olarak görüldü ve şöyle ifade edildi; "... Parti, milliyetçiliği Türk milleti için en yüksek bir insanlık seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir"⁶⁸.

⁶⁶ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, 1970, s. 80.

⁶⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Kurultayı yaşanan gelişmeler ve daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., C. II, ss. 301-339.

⁶⁸ **CHP Programı**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi- Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1938-1950)**, C. IV/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 37.; Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kurultay kapanış konuşmasında şu ifadelerde bulunuyordu: "*Türkün, Türkçüyüz ve her gün biraz daha Türkçü olacağız. Her işimizde hakim bir ruh olacak: terakki ve medeniyet ruhu*". Gotthard

II. TÜRKİYE'Yİ ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞE HAZIRLAYAN NEDENLER

Türk Devrim hareketi oluşumunun ilk anından itibaren çoğulcu demokrasi anlayışını kendine hedef olarak belirlemiş, şartların uygun olduğu en kısa zaman içerisinde çok partili hayata geçmeyi kendisine ödev belirlemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki başarısız denemenin ardından, İkinci Dünya Savaşı sonrası gerek iç gerek dış şartların uygunluğu sonrası, gerçekleştirilen çok partili hayat deneyimi başarıya ulaşmıştır. Bu bölümde Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinin iç ve dış nedenleri üzerinde duracağız.

A. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ETKİLİ OLAN İÇ NEDENLER

1. Devletin Kuruluş Doktrini: Hedef Çoğulcu Demokrasi

Mustafa Kemal, daha başlangıçta giriştiği mücadelenin nihai hedefinin, halk egemenliğine dayalı bir cumhuriyet olduğunu, 22 Mayıs 1919 tarihinde kaleme aldığı "*Millet birlik olup hâkimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef almıştır*"⁶⁹ ifadeleri ile ortaya koyuyordu. Türk Bağımsızlık Savaşı, millî egemenlik ilkesinden güç alınarak, her konuda hesap soran, kıyasıya eleştiren, milletin haklarına titizlikle sahip çıkan bir Meclisle kazanılmıştır⁷⁰. Büyük bir savaşın, millet adına, bir parlamento tarafından yönetilip yürütülmesi, dünya tarihi açısından da üzerinde durulmağa değer bir olaydı⁷¹. Sultan-halifeye karşı sürdürülen ideolojik mücadelenin her safhasında, temel alınan hâkimiyet esasının yanında, demokratik uygulamanın önemli bir unsuru olan kitlesel katılım ilkesi ön planda yer almış; demokrasi, siyasi hürriyetlerin özgürce kullanımını temel almıştır⁷². Onun düşüncesinde, demokrasi, esas itibarıyla siyasal nitelikteydi ve amacı, milletin yönetenler üzerindeki denetlemesi sayesinde siyasal hürriyeti güven altına almaktı. O, bireylerin devlet yönetimine ilişkin sahip oldukları mutlak ayrıcalığı ya da başka bir ifade ile halkın egemenliğini savunurken, Amasya Genelgesi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadar ki süreçte,

---

Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, çev. Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 87.

⁶⁹ Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, a.g.e., s. 131.

⁷⁰ İsmet İnönü, Atatürk'ün siyasi vasıflarından bahsederken şu ifadelerde bulunur; "*Millî Mücadele'nin askeri safhada idaresi kadar siyasi idaresi de nazikti. Hatta daha nazikti denilebilir. Atatürk siyasi safhanın idaresinde de aynı derecede maharetli, daha maharetli olmuştur. Mesela benim kanaatimce Millî Mücadele'nin bir millet meclisi kurularak onunla beraber yürütülmesi son derece güç, fakat harikulade isabetli bir karar olmuştur.*" **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, haz. Abdi İpekçi, Ankara, 1997, s. 39.

⁷¹ Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, S. 2, (Mart 1985), s. 402.

⁷² Kemal Arı, **Atatürk ve Aydınlanma**, 3. b., Yakın Kitabevi, İzmir, 2010, s. 305.; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 3. b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 163.; Ergun Özbudun, "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, C. I, 2. b., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, ss. 161-170.;

“Halk” ve “Temsil” kavramları bir nakış işlenir gibi titizlikle uygulanmış, demokrasilerin karar alma organı olan meclis, hareketin odak noktasında her iki kavramı bünyesinde birleştirmişti. Çünkü Mustafa Kemal’in düşünce dünyasında millet egemenliği ile demokrasi prensibi eşitti ve demokrasinin tam ve en belirgin hükümet biçimi cumhuriyetti. O’na göre,

“Artık bugün, demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır... Demokrasi ülke aşkıdır, aynı zamanda babalık ve analıktır. Demokrasi, fikridir; bir kafa işidir. Her halde, bir mide işi değildir... Demokrasi bireyseldir; bu özellik vatandaşların egemenliğe, insan sıfatıyla katılmasıdır... Demokrasi eşitliği sever... Bütün bireyler aynı siyasal haklara sahip olmaktadırlar. Demokrasinin bu bireysel ve eşitliği sever vasıflarından, genel ve eşit oy prensibi”⁷³

ortaya çıkıyordu. Cumhuriyet’in olması ve onun temel

Atatürk’ün, Türkiye bakımından ideal olarak gördüğü demokrasi şekli klasik Batı demokrasisi anlamında siyasi demokrasidir⁷⁴. Burada akıllara gelen en önemli soru, uygulanması düşünülen demokrasi anlayışının izleyeceği yolun ne olacağıydı. Bu soruya verilecek en uygun cevap, cumhuriyet idaresinin dönemin şartlarının gereği olarak, çoğunlukçu demokrasi anlayışından çoğulcu demokrasi anlayışına giden bir yol izlemek zorunda kalmasıydı. 1924 Anayasası ön plana alındığında bu açıkça ortaya konulabilir. 1924 Anayasası özünde demokrasiyi barındırmış olsa da, demokrasinin çoğulcu (plüralist) ve iktidarı bölüştürücü seçeneğinden çok, çoğunlukçu ve bütüncü biçimine yatkındır⁷⁵. Kökü Rousseau’ya dayanan bu anlayışta çoğunluk iradesi hiçbir zaman yanılmaz; sürekli biçimde halkın ortak iyiliğini yansıtır ve bundan dolayı da çoğunluk karşısında azınlıkta kalan görüş yanlıştır ve bunun halkın ortak iyiliğini temsil etme imkânı yoktur. 1924 Anayasası’na ilişkin tasarı Meclis’e geldiğinde, tüm milletvekilleri Meclis üstünlüğünün mutlak olması gerektiği görüşünde birleşerek⁷⁶; meşruti monarşiden demokratik egemenliğe dayalı Cumhuriyete geçilirken, halkı temsil eden parlamentonun üstünlüğü anayasada yerini almıştır. Güçler birliği ilkesi kesin olarak benimsenmiş, bunun sonucu olarak temsil organının tekliği ve onunla denk ve ondan üstün başka hiçbir makam tanımlanmamıştır⁷⁷. Mustafa Kemal daha serbest davranabilmek için doğrudan halk tarafından seçilmeyi yani başkanlık sistemini isteyebilirdi ama bunu yapmamıştır. Ayrıca

⁷³ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 40-43.

⁷⁴ Ergün Özbudun, “Atatürkçü Düşünce Sisteminin Demokrasiye Yönelik Niteliği”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1986, s. 167.

⁷⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980**, 10. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 328.

⁷⁶ 1924 Anayasası’na ilişkin olarak Anayasa Komisyonu Sözcüsü Celal Nuri (İleri) Bey’in ve diğer milletvekillerin ifadeleri için bakınız: Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, a.g.e., ss. 27-55.

⁷⁷ Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, S. 5, (Mart 1986), s. 390.

cumhurbaşkanlık kurumuna ilişkin olarak, görev süresinin yedi yıl olması, Meclis'i feshedebilme ve başkomutanlık yetkilerine sahip olması gibi isteklerin Meclis tarafında reddedildiği görülmektedir⁷⁸. Sonuçta ulus iradesi ile Meclis iradesini birbiri ile eş anlamlı kabul ederek, ulusal iradenin egemen olması için en güçlü güvence olarak Meclisin varlığını göstermek o tarihlerde önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çoğunlukçu demokrasi anlayışının hakim olmasında, gerçekleştirilmesi düşünülen devrimler için daha elverişli koşullar sağlayacak olması ve Türkiye'de demokrasinin yeni yeni uygulama imkanı bulması ön plana alınan gerekçeler olmuştur⁷⁹. Çünkü demokrasiye hazırlık dönemi olarak düşünülen bu süreçte Cumhuriyet idaresi, gizli bir muhalefet ve yeni doğmakta olan düzeni kavramayan kuşkucu, hoşnutsuz, somurtkan bir halk kitleleriyle baş etmek zorundaydı. Devrik Osmanlı egemen sınıfı, toplumdaki tümüyle arındırılmış durumda değildi ve yüzyılların bir getirisi olarak bütün sosyal gruplar içinde geniş bir kurumlar ve bağlılıklar, özellikle dinsel bağlılıklar ağı yaratmıştı. Toplumsal ve ekonomik tembellikten yeni kurtulmakta olan, halkın büyük kısmı hayatını kader kısmete bağlamış, ileriye görebilecek bir aydınlar grubundan yoksun bir toplumun, muhtaç olduğu reformları gerçekleştirmenin başka bir yolu yoktu⁸⁰. Yani Türkiye o gün için çağdaş bir demokrasi anlayışının altyapısına sahip değildi. Bu ortam içerisinde, 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile birlikte, rekabetçi siyasetin sonuçları çok ağır olarak hissedildi ve bu çok partili siyasi deneme ülkeyi devrim karşıtı bir isyan sürecini sokarken, Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte olağanüstü hal dönemini başlattı⁸¹. Hükümet, hürriyete yönelik kısıtlamaları rejimin siyasi ideolojisinin mantıki sonucu olarak değil, devrim hareketlerinin yürütülebilmesi için acil, pratik zorunlulukların sonucu olarak ortaya koymuştu⁸². Mustafa Kemal,

“Hiyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri Kanunu gibi kanunlar... Cumhuriyetin korunması için, fevkalâde tedbirler arasında sayılır... Bu kanunlar, tabiatıyla her zaman tatbik olunamazlar... Onlar ancak, başka tedbirlerle önüne geçilemeyecek büyük tehlikeler karşısında kalındığı zaman zarurî olarak tatbik olunur”

⁷⁸ Sina Akşin, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XLVII, S. 1-2, s. 246.

⁷⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980**, a.g.e., s. 329.

⁸⁰ Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, a.g.e., s.215.

⁸¹ Cumhuriyet Halk Fırkası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasında ortaya çıkan mücadele, modernleşme sürecinde ulusal eliten kendi arasında yaşadığı ikilemin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bir tarafta çağdaş Batı kültürünün benimsenmesinden yana olan radikal CHF bulunurken; diğer tarafta toplumun geleneksel kültürünün hiç değilse bir çok unsurlarının korunmasını savunan muhafazakar TCF bulunuyordu. Ergün Özbudun, **Siyasal Partiler**, 3. b., Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s. 54-55.

⁸² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 125-126.

ifadelerinde bulunur⁸³. Fevkalade tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldüğü zaman ve devrimler toplum tarafından kabul edilip, reaksiyon tehlikesi azalınca kişilerin hak ve hürriyetleri kendilerine geri vermek adına, onların tatbikinden vazgeçmekte tereddüt gösterilmeyecekti⁸⁴. Demokrasiye, ancak, o ortamı hazırlayabilmek ve demokrasiyi bütün koşullarıyla kurabilmek için ara verilmişti⁸⁵.

Çok partili siyasi hayata ara verilirken, aralıksız devrim süreci başlamıştı. Sonuçta nihai hedef çoğulcu demokrasi için gerekli olan koşulları yaratmaktı ve ilk yıllarda uygulanan demokrasi anlayışı bir geçiş sürecini yansıtmaktaydı. Burada çoğulcu demokrasi ile hedeflenen, demokrasinin olmazsa olmaz koşulları olarak temel hak ve özgürlüklerin korunması, çok partili siyasal yaşam, muhalefet etme özgürlüğü ve azınlığın korunması gibi temel ilkelerdi⁸⁶. İlk yıllarda uygulanan iki dereceli seçim sistemi ile kitlelere yönelik bir güven bunalımı yaşayan rejim, bunun yanında vatandaşların yasa önünde eşitliğini tanıyor, temel hakları güvence altına alıyor, ileri hukuk metinlerini ve hukuk kurallarını benimsiyor, özel mülkiyeti güvenceye kavuşturuyor, serbest bir emek piyasası oluşturuyor, pozitivizm benimsiyor ve laikliği eski düzenin antikapitalist güçlerine karşı silah olarak görüyordu. Sonuçta Atatürk'ün devrim hareketi, bir ulusu kısa zamanda demokrasiye hazırlamak, demokrasiden başka bir rejimle yaşayamaz duruma getirmek için ne tedbirler düşünmek mümkünse, o tedbirlerin toplamıydı⁸⁷.

Sürecin sonucunda 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile gerçekleştirilmeye çalışılan ikinci çok partili hayat denemesi, Mustafa Kemal'in çoğulculuk demokrasisi konusundaki yöneliminin samimi ve gerçek olduğunu göstermesi bakımından önemliydi⁸⁸. Fakat Serbest Fırka deneyimi, çoğulcu bir demokratik düzen yaratma sürecinde, rejimin önceliklerini değiştirecekti. Menemen isyanı, yüzyıllar boyunca ülke içersinde kökleşmiş olan tarikatların, halkın içine işlemiş olduğunu, yeraltında hala yaşadıklarını ve en ufak bir kıvılcımla patlamaya hazır olduklarını göstermişti⁸⁹. İlkinde olduğu gibi ikincisinde de bir

⁸³ İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, a.g.e., s. 85-86.

⁸⁴ Atatürk, **Nutuk**, a.g.e., s. 605.

⁸⁵ Bülent Ecevit, **Atatürk ve Devrimcilik**, 2. b., Tekin Yayınevi, Ankara, 1973, s. 58.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Şevki Hakyemez, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LII, S. 4, (2003), ss. 69-92.

⁸⁷ Ecevit, a.g.e., s. 56.

⁸⁸ Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, a.g.e., ss. 162-168. Onun, Partinin kuruluşu vesilesiyle Fethi Bey'e yazdığı mektup, demokrasi hakkında görüşlerini belirtmesi bakımından çok önemlidir. "*Büyük Millet Meclisi'nde ve millet önünde millet işlerinin serbest münakaşası ve iyi niyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak milletin âli menfaatlerini aramaları benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir*". Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler**, 1952, s. 633.

⁸⁹ Lord Kinnross, **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, çev. Necdet Sander, 14. b., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 526.

hüsran yaşanacaktı ve Mustafa Kemal bu durumdan duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle ifade edecekti;

“Cumhuriyet Halk Fırkası memlekette tek kaldı. Büyük Millet Meclisi bu fırkanın mensuplarından ibaret oldu. Fakat bu vaziyetin devamında, hatıra gelen ve görülen mühim mahzurlar vardır. İlk akla gelen mahzur, Meclis yalnız bir fırkanın mensuplarından ibaret olunca, o fırkanın iktidar mevkiinde tuttuğu hükümetin icraatına kafi derecede münakaşa ve tenkit edememesidir”⁹⁰.

Her iki çok partili deneyim, her türlü muhalif oluşumun arkasında, sisteme karşı çıkanların ve laik ve anti-feodal görüşlerle burjuva toplumu fikirlerine muhalif gelenekçilerin yer aldığını ortaya koymuştu⁹¹. Bu gerçek, rekabetçi bir siyasi düzene geçmeden önce, kitlelerin bağlılığını kazanabilmek adına yapılan devrimleri halka benimsetmek ve toplumda demokratik kültürü geliştirmek, sosyo-ekonomik iyileştirmelere gitmek, seçme ve seçilme hakkı konusunda girişimlerde bulunmak ön plana alınacaktı. Bunların gerçekleşmesi sonrası, zamanı geldiğinde iki dereceli seçim sistemi değiştirilecek ve çok partili siyasi hayata sağlıklı bir şekilde geçilecekti. Bu plan dâhilinde toplumu örgütleme görevini Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti olarak, üstlenecekti⁹². “Tek Parti” yönetimi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmışsa, bunun nedeni büyük reformlar için gerekli görülmuş olmasıydı⁹³. Sonuçta asıl amaç, çağdaş uygarlık düzeyine varmak, Batı’ya karşın Batılı olmak ve Batı’nın en büyük özelliği olan çok partili demokrasiye geçmekti⁹⁴. Bir çeşit geçici hâkim parti sistemi kabul edilerek, sonuçta devrim prensiplerini, uygarlık düzeyini yerleştirmek ve demokratik bir rejime ulaşmak hedeflenmişti⁹⁵. Burada CHP’ye iki önemli görev yüklenmişti: Birincisi, kitlelerin eğitimini ve harekete geçirilişini sağlamada bir araç ve rehber olması; ikincisi, siyasal parti olmanın doğrudan bir sonucu olarak yüklendiği, siyasal rejimin işleyişine ve meşrulaştırmasına yönelik işlevi⁹⁶.

Halkın eğitilmesine yönelik olarak Halkevleri ve Köy Enstitüleri oluşturulacak; homojen bir toplum yaratmak adına ulus inşasına önem verilerek Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu faaliyete geçirilecek; ekonomik alanda devletçi bir yöntemle planlı bir sanayi programı uygulamaya konulacaktı. Medeni Kanun ile sosyal alanda temel hakları

⁹⁰ Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999, s. 48-49.

⁹¹ Kurt Steinhaus, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, Sarder Yayınları, İstanbul, 1973, s. 114.

⁹² Ranold J. Toynbee, “Atatürk’ün Ülkesi Nasıl Batılılaştı?”, **Türk Dili**, S. 182, (Kasım 1966), s. 142.

⁹³ Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 10. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 92.; Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasal Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 116.

⁹⁴ Server Tanilli, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, 3. b., Say Yayınları, İstanbul, 1989, s. 43.

⁹⁵ Tanık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. b., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 439.

⁹⁶ Esat Öz, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 185.

sağlanan Türk kadınına 1930-1934 yılları arasında belediye, muhtar ve milletvekili seçme ve seçilme hakları tanınacak, sürecin sonunda 18 kadın vekil meclise seçilecekti. Çoğulcu siyasette yer alan azınlık ve muhalif fikirlere karşı tahammül gösterme anlayışını yerleştirmek ve mecliste farklı seslerin duyulmasını sağlamak adına girişimlerde bulunulacaktı. 1931 yılında yapılacak olan seçimlerde, seçmenden muhalif adaylara oy verilmesini Mustafa Kemal yayınladığı seçim bildirisi ile şöyle açıklayacaktı;

“Fırkamızın millete sunduğu esas noktalar içindeki çalışmaların bizim düşüncemize ve görüşümüze katılmayan milletvekilleri tarafından çözümlenmesini ve eleştirilmesini gerekli görüyoruz. Bundan özellikle beklediğimiz fayda partimizin candan, vatansever çabalarının yayılmasına, genişlemesine fırsat bulmak, çoğu zaman değiştirilen gerçeklerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır... Kendimizi eleştiriye tutmayı gerekli görüyoruz. Bu sebeplidir ki sizden, partiye üye arkadaşlarımızdan bizim programımıza taraftar olmayan adaylara oy vermeniz gibi ağır bir özveride bulunmanızı istedim... dikkat noktası olarak gösterdiğim özellikler yalnız laik cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmaktadır”⁹⁷.

Tek parti iktidarının en yoğun olarak yaşandığı 1930’lı yılların ortasında, Avrupa’ya hakim olan faşist tutumların ülke içersindeki yönetici sınıflar üzerinde etkisi kendini gösteriyordu. Fakat partide kuvvetlenecek olan faşist algı, çoğulcu demokrasiden yana olan Mustafa Kemal tarafından yapılacak olan müdahaleler ile engellenecekti⁹⁸. 1930’lu yıllarda Türkiye, anayasal demokrasiye saygı gösteren, muhalefeti olmayan, pragmatik bir hükümetin yönetimi altındaki disiplinli bir ülkeydi⁹⁹. 1935 yılı parti kurultay tutanakları incelendiğinde görülecektir ki, cumhuriyet idaresi faşizan bir yönetimle her hangi bir ilişkiyi reddedecektir. Ülke yönetiminde, liberal etkiler ve 19. Yüzyılın ilerleme fikri benimseniyor, uygarlığın evrenselliği; rasyonalizm, bireycilik ve insanlar ile etnik grupların temel eşitliği inkar edilmiyordu. Cumhuriyet Halk Partisi’nin görevi, evrensel uygarlığın fikir ve geleneklerini yaymaktı. Cumhuriyet Halk Partisi’nin ileriki süreçlerde kendi muhaliflerini kendi içersinden çıkaracak olması, onun yapısının faşist tipi dayanmadığının en somut göstergelerinden biri olacaktı.

⁹⁷ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, a.g.e., s. 612.

⁹⁸ CHP Genel Sekreterliği görevinde bulunan Recep Peker, içinde Almanya ve İtalya’nın da bulunduğu uzun bir Avrupa seyahatine çıkmış ve seyahat sonrası, 1935 yılında toplanan Dördüncü kurultaya sunulmak üzere ayrıntılı program ve tüzük çalışmasında bulunmuş; incelemek üzere, Başbakan İsmet İnönü’nün onayıyla Mustafa Kemal Atatürk’e sunulmuştu. Olması düşünülen tüzük ve programın, tek partili totaliter idarelerindeki temel özellikleri taşıması, TBMM’yi şekilden öteye götürmeyen, kudret ve yetkisi sınırsız bir parti heyetini kapsamaması ile faşizan bir idare tasarlanmıştı. Mustafa Kemal, kendisine sunulan taslakları inceledikten sonra çok sinirlenmiş, *“Bu ne sakat düşüncedir, bu nasıl zihniyettir? Görülüyor ki varmak istediğimiz hedef, henüz en yakın arkadaşlar tarafından bile, zerre kadar anlaşılmiş değildir. Biz öyle bir rejim istiyoruz ki, bu memlekette bir gün padişahlığa taraftar olanlar dahi fırka kurabilsinler”* ifadelerinde bulunmuştu. Ardından İsmet İnönü ve Recep Peker’le yaptığı toplantı sonrası, uygulanması düşünülen tüzük ve program teklifleri reddedilmişti. Soyak, a.g.e., s.62-63.

⁹⁹ Andrew Mango, **Atatürk-Modern Türkiye’nin Kurucusu**, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 550.

Kemalist rejim, yakın gelecekte kendi yerini alacak bir liberal siyasi ve ekonomik sistemin zeminini hazırlayan bir geçiş sistemi olma karakterini koruyacaktı¹⁰⁰. Tunaya;

“... Bazı tek parti rejimleri, geçici olduklarını ve demokratik ve uygarca bir düzene varmak için köprü olduklarını ilan etmişlerdir... Böyle bir tek parti, bir çeşit vesayet rejimi kurar... Bu sistemlerde başka partiler ve belli hürriyetler anayasada kurulmalarına ve kullanılmasına bir hukuki engel bulunmadığı halde, kurulmazlar ve kullanılmazlar. Daha doğrusu kurdurulamazlar ve kullanırlmazlar. Ne var ki totaliter olmamakla, olamamaktadırlar. Ve demokratik bir sistemin hazırlayıcısı olduğu için kendi sonunu kendisi hazırlamaktadır”

görüşünü savunurken¹⁰¹; Fahir Giritlioğlu, tek parti iktidarının faaliyetlerinin büyük halk kitlelerini hükümete ısındırmak ve inandırmaktan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Yabancı yazarlar tek partinin vesayetçi anlayışını açıklarken, Tunaya ile aynı görüşlere yer verirler. Duverger, 1923 ile 1946 yılları arasında Türkiye’de uygulanan Tek Parti yönetimi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır;

“Her totaliter partide, tek parti haline gelme yolunda doğal bir eğilim vardır. Buna karşılık bazı tek partiler, gerek felsefeleri gerek yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter değildir. Bunun en iyi örneği, Türkiye’de tek parti olarak faaliyet göstermiş olan Cumhuriyet Halk Partisi’dir”.

Bu ifadesinin gerekçesini, partinin demokratik ideolojisiyle açıklar. Partinin, yöneticilik hakkını seçimlerde kazandığı çoğunluktan aldığını, Türkiye’yi “Batılılaştırmak” ödevini yerine getirdiğini ifade ederek, sözlerini şöyle sürdürmektedir;

“Türk tek parti sistemi, hiçbir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış; tekele resmi bir nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur. Türk tek partisi, bir suçlu vicdanına sahip olmuş... çok partili sistem ideal olmakta devam etmiştir. Kemal, çeşitli fırsatlarda bu tekele bir son vermeye çalışmıştır ki, bu olgu tek başına bile derin bir anlam taşımaktadır”¹⁰².

Walter Weiker, “1923’ten 1946’ya değin tek parti dönemindeki vesayet, Türkiye’de hem modernleşme hem de demokrasi için kesin bir yarar sağlamış ve bunun sonucunda Türkiye ‘siyasal kalkış’ için elverişli bir duruma sokulmuştur”¹⁰³ ifadeleri ile dönemi açıklar.

2. CHP İçindeki Siyasi Gelişmeler

1930 yılı Serbest Fırka deneyimi sonrası ortaya çıkan tablo, yapılan devrimlerin toplumuna mal edilmesi hareketine hız vermişti. Tek parti düzeni, toplumu demokratik

¹⁰⁰ Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, a.g.e., s. 197.

¹⁰¹ Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, a.g.e., s. 410.

¹⁰² Duverger, a.g.e., s. 359-360.

¹⁰³ Tuncay, a.g.e., s. 342-343.

hayata hazırlayacak olan bir geçiş sürecini temsil ediyordu. Bu hareketin merkezinde Cumhuriyet Halk Partisi yer alacak ve bünyesinde parti-devlet bütünleşmesine giden önemli değişimlere gidilecekti. 1931 yılındaki kongrede Recep Peker'in genel sekreterlik görevine getirilmesi, 1935 kurultayında kabul edilen tüzük, 1936 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün partinin işleyişine yönelik olarak yayınladığı genelge ve 1937 yılında partinin altı ilkesinin anayasada yer almasıyla birlikte parti-devlet bütünleşmesi sağlanmıştı.

Parti-devlet uygulaması uzun süre işlerliliğini sürdürmeyecek, 1939 yılında gerçekleştirilen kurultay ile birlikte değişimler kendini göstermeye başlayacaktı. Savaşa giden dünyada kendisini konumlandırmaya çalışan Türkiye, Batı ile olan ilişkilerinde "Demokrasi" kavramına özel vurgu yapmaya başlayacak ve 1939 kurultayında bu kavram ön plana çıkacaktı. Parti de bu yönde yaşanan değişim örgütlenmeye yansiyacak, yapılan değişikliklerle parti genel sekreterliği görevine iç işleri bakanının vekâlet etmesi ve illerde valilerin parti il başkanı olması kararından vazgeçilecekti¹⁰⁴. Parti teşkilatlarının denetlenmesine yönelik olarak parti müfettişliklerinin oluşturulması, devlet memurlarının partiye üye olmalarına olanak tanınmaması ve parti bünyesinde Müstakil (Bağımsız) Grup oluşturulması parti içersinde yaşanan yumuşama döneminin önemli gelişmeleriydi. Özellikle Müstakil Grup, parti içersinde güdümlü bir muhalefetin oluşturulmasında önemli bir adımdı. Bayar, bir ara Müstakil Grubun başkanlığını istemiş olsa da bu isteği kabul görmeyecekti.

1942 yılından itibaren Ankara'daki CHP çevrelerinde bazı gruplaşmalar kendini hissettirmeye başlamıştı. İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra kenara çekilen Bayar, Meclis içinde her hangi bir siyasi girişimde yer almayarak tepkisini ortaya koyarken; Meclis dışında parti içersinde ve çevresinde yer alan çeşitli gruplaşmalarda yer alıyordu¹⁰⁵. Sonraki dönemde "Dörtlü Takrir"le adları anılacak olan Bayar, Köprülü, Koraltan, Menderes, 1942 yılı itibariyle Tevfik Rüştü Aras'ın Bahçelievler'deki evinde bir araya gelmeye başlayacaklardı. Bu kişiler yanında eski cumhurbaşkanı genel sekreteri Hasan Rıza Soyak, emekli General Cafer Tayyar Eğilmez, Ahmet Hamdi Başar gibi kişilerde Bayar ile dirsek temasında bulunmaya başlamışlardı. Fakat bu görüşmeler hiçbir

¹⁰⁴ Kurultay'dan kısa bir süre önce yaşanan siyasi değişim, iç işleri bakanının parti genel sekreteri olması kuralını fiiliyatta uygulama dışı bırakılmıştı. Ocak 1939 yılında kurulan Refik Saydam hükümetinde İç işleri bakanı olarak Faik Öztrak görev almıştı. Fakat hükümetin Meclis'ten güvenoyu almasında bir gün sonra yapılan bir değişiklikle, Halk Partisi genel Sekreterlik görevine Erzurum Milletvekili Fikri Tuzer getirilmişti.

¹⁰⁵ Bayar, 1942 yılı sonlarında Tevfik Rüştü Aras'ında olduğu bir ortamda Sabiha Sertel'e İnönü'nün baskı siyasetinden şikâyet ederek, "*Mecliste konuşamıyoruz. Beni devamlı surette takip altında bulunduruyor. Beni tanıyan polisler gelip bana haber veriyorlar... Meclis'te İnönü'nün bu despot idaresine karşı bir muhalefet uyanmıştır. Fakat her şeyin bir zamanı var. Bugün bu harp tehlikesi içinde milli birliği bozmak doğru olmaz*" ifadelerinde bulunur. Sabiha Sertel, **Roman Gibi-Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın**, 2. b., Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 229.

zaman bir parti kurup, muhalefet oluşturma derecesine gelmeyecek, görüşmelerdeki ana konu Saraçoğlu hükümetlerinin eleştirisinin ötesine geçmeyecekti¹⁰⁶. Bayar'ın siyaseten tekrar kendisini gösterdiği gelişme, 1943 yılı sonu itibariyle Meclis'te, Varlık Vergisine karşı olarak verdiği önerge ile başlamıştı. Diğer tarafta Refik Şevket İnce ve Hikmet Bayur, özellikle bütçe görüşmelerinde eleştirilerini giderek artırmaya başlıyor ve tartışma ortamı yaratıyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti olarak ülkede kurumsallaştığı dönemin simge isimlerinden olan Recep Peker'in de bu dönemde parti içersinde muhalif tarafta yer aldığı, bundaki temel sebebinde Saraçoğlu hükümeti yerine kendisinin hükümet kurma isteğinden ileri geliyordu.

Parti içersinde hoşnutsuzluk kendisini göstermeye, karşıtların ve kırıngınların sayısının artmaya başladığı görülüyordu. Mart 1944 tarihinde Saraçoğlu hükümeti CHP Meclis Grubundan gizli oylamada güvenoyu istediğinde, eskisi gibi ittifakla değil, 57 muhalif oya karşı 251 oy almıştı ve yüze yakın milletvekili oylamaya katılmamıştı. Bu süreçte, Meclis Grubu toplantısındaki tartışmalar ve hükümet için yapılan güven oylamasında kullanılan red ve kabul oyları, resmi bir tebliğ içinde ilk kez yayınlanıyor ve bu surette, parti içi tartışma ve gelişmelerden, basın vasıtasıyla, kamuoyu haberdar ediliyordu. Meclis'te yapılan 1944 yılı bütçesi oylamasında, Bayar eleştirilerini getiriyor, bütçeye vereceği oyun renginin, eleştirilerine verilecek olan cevapla belirleyeceğini ifade ediyordu. Görüşmeler sonrası yapılan oylamada, 392 kabul oyu verilirken, bir tek olumsuz oy Bayar tarafından verilmişti. Oylamaya 167 üyede katılmamıştı. Bayar'ın verdiği bu olumsuz oy, Milli Şef döneminin ilk red oyu idi ve basında tartışmalara neden olacaktı¹⁰⁷. Tartışmaların odak noktasında, Cumhuriyet Halk Partisi'nde yaşanan muhalif gelişmeler ve demokratikleşme çabaları yer alacaktı. Fakat parti içersinde yaşanan muhalif gelişmeler, siyasi alanda pek fazla kendisini göstermeyecek, belirli bazı kişiler etrafında şekillenen bir yapıdan öteye geçmeyecekti.

1945 yılı Dünya savaşının bittiği, göstermelikte olsa Türkiye'nin, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek, oluşacak olan yeni Dünya düzeninde kendisini konumlandırmaya çalıştığı bir dönemdi. Savaş sonunda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik menfaatlerinin kesinlikle Batı'nın tarafından olduğu görülüyordu ve Türkiye tavrını, devletin kuruluş ideolojisi ile paralellik gösteren Batılı demokrasilerden yana kullanacaktı. Dışarıda bu gelişmeler devam ederken, ülke içersinde siyasi hayata hakim olan tek-parti yönetiminde yumuşama süreci kendini gösterecektir. 1945 yılı ocak ayında Şirketi

¹⁰⁶ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., ss. 63-69.

¹⁰⁷ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., C. II, ss. 351-355. O dönem tek parti yönetimi içersinde karşı oy vermek olağan bir durum değildi. Bunun yerine oylamaya katılmamak yeğlenirdi. Oylamada bulunmamak muhalif kalmak demektir.

Hayriye'nin devletleştirilmesine ilişkin Meclis'te yapılan görüşme ve tartışmalar sonrası, yapılan oylamada yedi tane red oyu kullanılmıştı. Bu red oyları sembolikte olsa, bir dönemin sonunun başlangıcını gösteren, önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir¹⁰⁸. Red oyu verenler içerisinde zamanında devletçilikle özdeşleşen Recep Peker'in bulunması ayrıca anlamlıdır. Partilerde tek seslilikten yana olan ve geçmişte yaptıklarıyla da bunu ortaya koyan Peker'in red oyu, partide değişen havayı göstermektedir. Artık parti içinde kutuplaşmalar, bireysel hareketler kendini oylamalarda göstermeye, Meclis içerisinde bu red oylarının görünümü sıklaşarak, muhalefet rengi belli olmaya başlayacaktır. Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, Nisan 1945 tarihinde CHP Meclis grubuna verdiği takirde, önemli meselelerin parti grubunda veya meclis encümenlerinde görüşüldüğünü, halkın milletvekillerinin çalışmalarından haberdar bulunmadığını, görüşmelerin basına daha geniş bir şekilde aksettirilmesi gerektiği istemektedir. Bunlar parti içerisinde muhalif bir grubun da hem fikir olduğu isteklerdi ve parti içinde tartışmalara neden oldu. Eleştirilerin ve artan olumsuz oyların sonrası İnönü ve CHP üst yöneticileri parti yönetiminde değişiklikler yapma gereği duymuşlardı. Muhalif eleştirilerin ekonomik alanda yoğunlaşması sonucu Ticaret Vekili değiştirilecektir. Parti genel sekreterlik görevinden M. Şevket Esendal alınarak, yerine daha ılımlı bir kişi olarak bilinen Nafi Atıf Kansu getirilmiştir. Bu değişim önemlidir ve Korporatist görüşleri ve Mihver devletlere yakınlığı ile bilinen Esendal'ın görevden alınması, partide yaşanan liberalleşme eğiliminin bir sonucudur¹⁰⁹. Değişim seçimlerde de kendini gösterdi ve Atatürk döneminde 1931 ve 1935 seçimlerinde uygulanan, partinin aday göstermeyerek, bağımsızların seçilmesine olanak sağlama yöntemi, Haziran 1945 yılında 6 ilde yapılan ara seçimlerde uygulandı. Parti bu seçimlerde adaylarını parti merkez komitesince belirlemek yerine serbestçe belirlenmesi kararını aldı. Fakat, iki dereceli seçim sistemi nedeniyle, Zonguldak'tan aday olan Tevfik Rüştü Aras'ta dahil olmak üzere, hiçbir bağımsız aday ikinci seçmenlerin oylarını alamayacak ve seçilemeyecekti¹¹⁰.

a. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

1945 yılının Ocak ayında TBMM'nde gündeme gelen, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" tasarısı muhalefetin canlanmasında ve örgütlenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Kanun, Türkiye'nin ortaçağ yapısındaki köy bölgesi için çoktan beri gerekli olan reformu

---

¹⁰⁸ Koçak, a.g.e., s.549.

¹⁰⁹ Koçak, a.g.e., s. 557.

¹¹⁰ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönem ve Kişiliği**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 280-281.

getirmek ve köylüyü feodal toprak sahiplerinin köleliğinden kurtarmak amacıyla olan, dikkatle hazırlanmış, tamamen pratik bir tedbirdi. Tam uygulandığı takdirde, Türkiye'yi bir bağımsız küçük topraklı çiftçi ülkesi haline çevirerek, büyük bir devrim yaratacak kanundan, köylü nüfusun üçte birinin, yaklaşık beş milyon kişinin yararlanması düşünülmüştü¹¹¹. Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu, yasanın gerekçesini açıkladıktan sonra, toprak reformunun büyük hadiseler, büyük zorluklarla karşılaşacağını itiraf edecekti¹¹². Sonuçta ilk çetin direniş ve zorluk Meclis'te ortaya çıktı. Büyük toprak sahipleri meclisteydiler ve kanun ağa ve eşraf partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nde fena karşılanmıştı¹¹³. Kanuna muhalif kesim organize bir şekilde eleştirilerini dile getireceklerdi. Tartışmalarda Emin Sazak ve Adnan Menderes gibi toprak sahipleri yer alıyor, tartışmalar sırasında Menderes ön plana çıkıyordu. Tartışmalar, yasanın kalbi olarak görülen, köylüyü toprak sahibi yapacak hükümleri içinde barındıran, on yedinci maddede yoğunlaşmıştı. Bu maddeye yapılan eleştirilerde, kanunun "maksat ve gayesini" daha sağlam bir zemine oturtmak gaye edilmişti, fakat muhaliflerin öncelikli amacı, yasanın meclisten geçse bile, uygulama imkanı bulamayacak hale getirilmesiydi. Yasa 15 Haziran 1945 tarihinde yürürlüğe girdiğinde, toprak ağaları istediklerini elde ederek, yasayı işlevsiz hale getirmişlerdi¹¹⁴. Buna karşın kanun, Cumhuriyet'in başından beri Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı ile güç birliği içersinde olan büyük toprak sahiplerinin, partiden uzaklaşmasına neden olacaktı. Cumhuriyet Halk Partisi topraksız köylüleri, toprak sahibi yapmak üzere iyi niyetle yola çıkmıştı fakat bu iyi niyet memleketin iç bünyesini layıkıyla bilmemek ya da onu biliyor görünmek sonucunu yaratmıştı. Çünkü yasa Meclis'ten çok zor çıkarılabilmiş, çıkarıldıktan sonrada Cumhuriyet Halk Partisi aleyhtarlığı olarak kullanılmış ve muhalefetin kullandığı bir karşı silah haline gelmişti. Oluşan tepkiler sonucu, Cumhuriyet Halk Partisi tavrını yumuşatacak, Tarım Bakanı Hatipoğlu görevinden alınacak, yerine toprak zengini Cavit Oral getirilerek, toprak kanununun on yedinci maddesi yumuşatılarak ve İnönü'nün eşrafın gücü karşısında yenilgiyi kabul etmesi ile sonuçlanacaktı¹¹⁵.

¹¹¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 10. b., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 468.

¹¹² Bila, **a.g.e.**, s. 94;

¹¹³ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 79.; Uran, a.g.e., s. 348-350; Doğan Avcioğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, 4. b., C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, ss. 319-328

¹¹⁴ "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", Kanun no:4753, **Resmî Gazete**, S. 6032, 15 Haziran 1945. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Türk siyasi hayatında yaratmış olduğu etkiler için bakınız: Erdal İnce, **Türk Siyasi Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2009.

¹¹⁵ Yetkin'e göre Türkiye'de karşı devrim hareketinin ilk başarıları Toprak kanunu ve Köy Enstitüleri sistemini uygulanabilir olmanın dışına çıkarmalarıydı. Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, 7. b., Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2009, ss. 205-255.; Toprak davasındaki başarısızlığın özeti şudur; "*Toprak davasındaki hezimet, başta İnönü olmak üzere, az sayıdaki milliyetçi-devrimci bir kadronun, bürokrasinin tutucu kadrosu ve büyük şehir tüccarı ile ittifak halindeki eşraf karşısında, aşığıdan hissedilir bir tepki gelmeyen bir ortamda kaçınılmaz görünen yenilgisinin ifadesidir. Bu ters şartlarda, bu köklü reforma teşebbüs edilmesi dahi, az sayıdaki milliyetçi-devrimci kadronun şeref hanesine yazılacak bir davranıştır.*" Avcioğlu, a.g.e., C. I, s. 324-326.

Toprak kanunu görüşmeleri devam ederken, Meclise 1945 yılı yedi aylık bütçe yasası gelmişti. Birkaç yıldır olduğu gibi, Mayıs 1945 yılında Meclis'te yapılan bütçe görüşmeleri gene sert geçecekti. İnönü'nün demokratik hayatın gelişmesine yönelik 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasından da cesaret alınarak, muhalif sesler kendini iyice parti içersinde göstermeye başlamış, meclise bu hava yansımıştı. Sonuçta bütçeye eleştiriler getirilecek, bütçe oylaması sonrası, aralarında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak ve Fuat Köprülü'nün olduğu beş kişi ret oyu verecektir. Oylamadan kısa bir süre sonra Saraçoğlu Hükümeti Meclis'ten güvenoyu istediğinde, Hikmet Bayur ve Recep Peker'in içinde bulunduğu, gene aynı kişiler olumsuz oy vereceklerdi. Sonraki gelişmeler ışığında bu oylamalar, yaklaşık iki yıldan beri CHP'si Meclis Grup toplantılarında ve Meclis yasa çalışmalarında kendini gösteren, Dörtlü Takrir ile belirli bir şekil almaya başlayan muhalif hareketin uç vermesi, yeni bir parti hareketinin ilk işaretiydi¹¹⁶.

b. Dörtlü Takrir

Dörtlü takrir, 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından CHP Meclis Grubuna verilen ve demokrasi lehine gelişmeleri arzulayan bir önergeydi. Takrir'de, Türk Anayasası'nın demokratik vasfı, demokrasi adına Atatürk'ün yaptığı teşebbüsler, çeşitli gerekçelerden dolayı bu teşebbüslerin siyasi hürriyetlerin sınırlanması ile sonuçlandığı ve İkinci Dünya Savaşının bu sınırlamaların devamını zorunlu kıldığını ifade ediyordu. Fakat artık dünyada hürriyet ve demokrasi akımlarının güç kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin temel alındığı, okuma yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurlu kullanacak bir seviyede buldukları bir ortam oluşmuştu. Sonuçta, Millet meclisinin hükümeti fiilen kontrol etmesini, kişiye anayasada yazılı hak ve hürriyetlerinin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasi faaliyetlerin gelişmesine müsaade edilmesi teklif ediliyordu. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubu 12 Haziran 1945'te, takriri gizli olarak görüştüktan sonra, mevcut kanun ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yeri grup

---

¹¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 437. Takrir sahiplerinin bu dönemde bir parti kurmaktan daha çok, Halk Partisi bünyesinde demokrasi lehinde değişimler yapılmasını samimi olarak savundukları söylebilir. Takrir görüşmeleri sırasında Başbakan Saraçoğlu'nun "beğenmiyorsanız, gider başka parti kurarsınız" tehdidi karşısında, takrir sahipleri partiden ayrılmak ve başka bir parti kurmak konusunda bir düşünceleri olmadıklarını beyan edeceklerdir. Yeni bir partinin kurulması fikri, takririn reddedilmesi ve sonraki süreçte yaşanan gelişmelerin sonucunda ortaya çıkacaktır. Cemil Koçak, **İkinci Parti 1945-1950**, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 318-325.; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s.92.

toplantısı olmayıp kurultay olduğu gerekçesiyle reddetti¹¹⁷. Takrir, kamuoyunda heyecanla karşılanmış ve basında tartışılır olmuştur. Takririn altında imzası olan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, isteklerinin kabul edilmemesi üzerine, Vatan gazetesinde sert yazılar kaleme almaya başlamışlardı. Bu “hareket ve faaliyetleri partinin hedeflerine aykırı görüldüğünden” dolayı parti divanı iki milletvekilini partiden ihraç ederken, Refik Koraltan, arkadaşlarının uğradığı durumu protesto eden yazı kaleme alınca, aynı akıbeta kendisinde uğradı. Celal Bayar, yaşanan bu gelişmeler sonrası önce milletvekilliği görevinden, sonrada Cumhuriyet Halk Partisi üyeliğinden istifa etti. Cumhuriyet Halk Partisi’nden bu ayrılış ve istifalardan kısa bir süre sonra yeni bir muhalif partinin kurulması çalışmaları başlamıştı. Bayar 1 Aralık 1945 tarihinde, arkadaşlarıyla yeni bir parti kuracaklarını kamuoyu ile paylaşmışlardı. Dörtlü takrirle başlayan süreç, yeni bir partinin kurulmasıyla sonuçlanacak, Demokrat Parti, Bayar’ın parti başkanlığında 7 Ocak 1946 tarihinde kurulacaktır.

Demokrat Parti’nin kuruluşundan önce 1945 yılı yaz aylarında, ülkede esen demokrasi rüzgârları sonrası iş adamı Nuri Demirağ “Milli Kalkınma Partisi”ni kurmuştu. Partinin kurucuları arasında Hüseyin Avni Ulaş gibi milli mücadele döneminden başlayarak her süreçte muhalif tavrını ortaya koyan bir siyasetçi ve muhalif tavırlarıyla bilinen asker emeklisi olan Cevat Rifat Atılğan bulunuyordu. Parti, milliyetçi, muhafazakâr, devletçilik karşıtı ve dış politikada Doğu-İslam yanlısı özellikleriyle ön plana çıkıyordu. Fakat gerek parti programı gerekse kurucuları kamuoyu tarafından bilinen kişiler değillerdi ve bu nedenle parti beklenen siyasi etkiyi yaratmadı. Devletin en başında bulunan İsmet İnönü, Mecliste yaptığı 1 Kasım tarihli konuşmasında hala “*bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmasıdır*” ifadelerini dile getiriyordu. Milli Kalkınma Partisi basın tarafından da pek ciddiye alınmayacak, kamuoyunda parti başkanının verdiği kuzu ziyafetleri sonucu “kuzu partisi” olarak anılacaktı¹¹⁸.

3. CHP’nin Savaş Boyunca Uyguladığı İktisadi Politikalar

Türkiye Cumhuriyeti, uzun süren bir savaşın sonunda kurulmuştu. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşının yaratmış olduğu sıkıntılar toplum hafızasında derin izler bırakmıştı. Devlet ve toplum olarak savaş ekonomisi uygulamalarına yönelik olarak bir soğuk bakış söz konusuydu ve bu duygular içersinde, hazırlıksız bir şekilde ülke İkinci Dünya Savaşını karşılamıştı. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı içersinde yer almamasına

¹¹⁷ Karpat, a.g.e., s. 131.

¹¹⁸ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2002, s. 490.

rağmen, savaşla birlikte ülke içinde ekonomik alanda sıkıntılar kendini hissettirmiş ve devlet sağlıklı bir savaş ekonomisi uygulayamamıştı. Sanayi ve maden üretimi son derece yetersiz, tarımsal üretimi geri, ithalat olanakları asgari derecede düşük olan, ülke içersindeki yetersiz ulaşım ağı ile var olan ürünlerin sevk edilmesinde bile zorluk yaşayan, seferberlik ile üretimden alınarak tüketici haline getirilen nüfus ile birlikte, bu sorunlara çözüm getirecek olan her hangi bir örgütten yoksun olan idare kendisini savaşın içersinde bulmuştu¹¹⁹. Ülke savunmasına bütçeden ayrılan payın giderek artması, hatta savaşın ortalarında bütçe giderlerinin yarısından fazlasının savunmaya ayrılmasıyla sonuçlanmıştı¹²⁰. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri uygulana gelen denk bütçe politikası, tutarlı ekonomik yapı, savaş boyunca çeşitli dalgalanmalar ve sıkıntılar yaşayacaktı¹²¹. Ekonomisini yeni inşa eden bir ülke için, sağlıklı bir bütçe uygulamasını gerçekleştirmekte zorluklar yaşatacaktı.

Savaş yılları, siyasi iktidarı kaçınılmaz olarak ekonomik çıkmazlara sürükleyecekti. Nüfusunun önemli bir kısmının kırsal alanda yaşadığı, ekonomisinin tarıma dayandığı ülkede, savaşın tüm yükü başta köylü kitlesi olmak üzere, tüm kesimler üzerinde kendisini hissettirecekti. Giderek artan hayat pahalılığı ve zirai ürünlerde ortaya çıkan fiyat yetersizlikleri, devleti yönetenleri çeşitli tedbirler almaya yöneltecekti¹²². Alınmaya çalışılan tedbirler enflasyonist etkilere neden olurken, fiyat artışları devlet müdahalesi, baskı ve zabıta uygulamalarıyla engellenmeye çalışılıyor, sonuçta bütün alınan iktisadi tedbirler halk kitlelerinin ezilmesi ve başıboş servet birikimi sonuçlanıyordu¹²³. İktisadi tedbirler alanında ilk önemli girişim Eylül 1939 tarihinde hazırlanan "İktisadi Müdafaa Kanun Tasarısı" idi. Tasarı Cumhuriyet Halk Partisi gündemine alınmış, üzerinde çeşitli

¹¹⁹ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., C. II, s. 424-425.

¹²⁰ Rakamsal olarak örneklendirmek gerekirse, savaş öncesi 1938-1939 bütçesinde 313 milyonun 93,5 milyonu yani % 29,8'ini savunma giderleri oluştururken, 1941-42 yıllarında 581,9 milyonluk bütçede 322,6 milyonu yani %55,4'ünü savunma giderleri oluşturuyordu. 1945 yılına kadar bütçede savunma masraflarını oranı %50'lerin üzerinde seyredecektir. Fritz Neumark, "Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meseleleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. VIII, S. 1-4, (1946), s. 75.

¹²¹ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3. b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 66.

¹²² İkinci Dünya Savaşı sırasında ülke genelinde hayat pahalılığının artış oranları yıllara göre şöyle şekillenmiştir: 1927 yılı Ocak ayındaki fiyatları 100 olarak kabul edersek: 1937 yılında 104,4; 1942 yılında 155,3; 1943 yılında 293,8; 1944 yılında 326,5 ve 1945 yılında 317,2 olarak gerçekleşmiştir. **İstatistik Yıllığı (1942-1945)**, C XV, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1946, s. 330.; İkinci Dünya savaşı sırasında Bursa yerelinde zirai ürünlerin fiyat artışları baktığımızda: Buğday'ın 1939 yılında kilosu 4,91 kuruşken, 1940 yılında 7,31 kuruşa, 1942 yılında 73,02 kuruşa; Arpa fiyatı 1939 yılında kilosu 3,93 kuruşken, 1940 yılında 5,56 kuruşa, 1942 yılında 52,01 kuruşa; Mısır fiyatı 1939 yılında kilosu 3,61 kuruşken, 1940 yılında 5,24 kuruşa, 1942 yılında 48,36 kuruşa yükselecekti. **İstatistik Yıllığı (1942-1945)**, s. 306.

¹²³ Ekonomide enflasyonist bir hareketlenmenin ortaya çıkmasında en önemli etkenlerin başında devletin karşılıksız para basması geliyordu. 1935-1937 yıllarında tedavüldeki banknot miktarı 170-180 milyon arasında dalgalandığı halde, 1938 yılı sonunda 200 milyona, 1939 yılı sonunda 300 milyona, 1944 yılında ise 1 milyara yükselmişti. Neumark, a.g.m., s. 73-74.; Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bakınız: Vedat Eldem, "Milli Gelir", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C IX, S. 1-2, (1947), ss. 73-133.

değişiklikler yapılan tasarıya, parti içinden soğuk bakanlar ve kaygı ile karşılayanlar olmuştu. Fakat tek parti yapısı içinde aktif bir karşı duruş ortaya konulmamıştı. Tasarı, “Milli Korunma Kanunu” ismi altında 26 Ocak 1940 tarihi ile birlikte yürürlüğe girmişti¹²⁴. Kanunla hükümete olağanüstü nitelikte yeni görev ve yetkiler veriliyordu. Hükümet ülke içersindeki malların fiyatlarını kontrol etme, saptama, gerektiğinde el koyma, bazı malların tüketimini saptama ve sınırlama gibi çok geniş yetkilere sahip olmuştu. Bu dönemde uygulanan ekonomik tedbirlere yönelik olarak simgeleşen olay, ekmeğin 1942 yılı ile birlikte büyük şehirlerde karne ile dağıtılmasıydı. Ekonomik anlamda alınmaya çalışılan tüm önlemlere karşın, olumsuzlukların önüne geçilememiş, fiyatlar hızla yükselmiş ve orta ve alt sınıflar bu süreçten en fazla zararlı çıkan kesimler olmuştu. Savaşın sonunda, savaş sırasında çeşitli zamlar yapılmış olsa da memur maaşları, savaş önceki durumun yarısı seviyesinde bulunuyordu¹²⁵. Ortaya çıkan tüm olumsuzlukların baş sorumluluğu Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye yüklenecek ve aleyhine işleyen bir sürecin güç kazanmasıyla sonuçlanacak; toplumun hafızasında, “vurgunculuk”, “harp zengini”, “yoksulluk” gibi sözcükler bir dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ile bütünleşecekti¹²⁶.

Cumhuriyet idaresinin köylüyü korumak ve tarımı geliştirmek amacıyla kurduğu kurumlar savaş sırasında işlevlerini yerine getirmek bir yana, köylü üzerinde ağır bir yük halini almıştı. Bu kurumlardan en önemlisi 1932 yılında Ziraat Bankasına bağlı olarak kurulan ve 1938’de bağımsız bir kamu kuruluşu olarak çalışmaya başlayan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)’ydi. Ofisin en önemli görevi tarım mahsullerinin fiyatlarını yüksek tutup köylüyü korumak, ülke genelinde hububat arzını sağlamaktı. Başlangıçta sadece buğday için destekleme fiyatı belirleyen ve alım işlemi yapan kurumun yetkileri daha sonraki yıllarda giderek genişletilmişti. Savaş sırasında hububat üretiminde düşüşlerin yaşanması, buna karşın başta ordunun ihtiyacını karşılamak üzere talebin artması, Milli Korunma Kanunu ile birlikte çeşitli yasaklayıcı kararlar alınmasını gerektirmişti. Mahsul fiyatları hükümetin isteği ile piyasa fiyatlarından daha düşük belirlenmesi, buna karşın köylünün mahsulünü TMO’ya satma mecburiyeti köylünün Hükümet ve Cumhuriyet Halk Partisi’ne olan hıncını arttırıyordu. Hükümet şehirlerdeki ekmek sıkıntısı ve hayat pahalılığına önlemek için bu tür önlemleri alırken, bu önlemlerin bütün külfetini köylülere

¹²⁴ **Resmi Gazete**, S. 4417, 26 Ocak 1940.

¹²⁵ Ayrıntılı bir çalışma için bakınız: Vedat Eldem, “Devlet Hizmetinde Çalışanların Refah Seviyesinde Husule Gelen Değişiklikler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XII, S. 1-4, (1952), ss. 230-238.

¹²⁶ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar, 1983, s. 182.

yüklüyordu. Çok Partili hayata geçiş sürecinde Bursalı köylüler Celal Bayar neden Demokrat Parti'yi desteklediklerini anlattıklarında şu ifadelerde bulunuyorlardı;

“Bütün mahsulümüzü Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verdiğimiz halde onlara yüzde yetmiş mahsul borçluyuz. Borcumuzu ödemek için öküzlerimizi sattık. Toprağı öküzsüz nasıl işleriz; çaresiz tarlalarımızı nadasa bırakıp zenginlerin topraklarında çalışıyoruz. Şehre buğdayı biz satıyoruz, ama biz ekmeğe otuz beş kuruş öderken, onlar otuz kuruştan alıyorlar”¹²⁷.

Cumhuriyet idaresi, 1923 İzmir İktisat Kongresinden başlayan süreçte, sağlıklı bir orman politikası yürütmenin çeşitli yollarını aramış, bu politikaya iktisat programlarında yer vermiş ve yasal düzenlemelere gitmiştir¹²⁸. 1937 yılında çıkardığı 3116 sayılı kanunla birlikte, ormanların sınırlandırılması hareketine yönelmiş; bu hareketle ülkenin orman varlığını genişletmek ve korumak, ormanların devlet eliyle işletilmesini sağlamak, sanayileşmenin ihtiyacı olan istihsalı yapmak ve halkın odun ve kereste ihtiyacını karşılamak ve orman ürünleri ihracatıyla iktisadi bünyemizi desteklemek amaçlarına yönelmişti¹²⁹. Bu amaçları gerçekleştirmek üzere Orman İşletmeleri Müessesesi kurulmuş ve çeşitli yasal düzenlemelere gidilerek, ormanlardan ağaç kesilmesi, tarla açılması, ormana bina yapılması, ormanın her hangi bir şekilde işgali, ormana hayvan sokulması yasaklanmış; orman içinde veya civarında maden, kireç, kömür ocağı ve fabrika açılması gibi işlerin izinsiz yapılamayacağı belirtilmişti. Ormanlardan salep, yer mantarı, kitle, çilek, soğan, kocayemiş, alıç gibi ürünlerin toplanması izni tabi tutulmuştu¹³⁰. Ormanların kullanımında çeşitli yaptırım ve sınırlamalar getiren bu kanunla, prensip olarak ormanlardan parasız olarak faydalanma devri kapanmıştı. Geçimini orman ve orman ürünlerinden sağlayan ve toplam köylü nüfusunun %57'sini oluşturan büyük bir köylü kitlesi, birçok durumda yasaya aykırı hareket etmek zorunda kalarak, resmi makamlarla devamlı çatışma halinde kalmıştı¹³¹. Savaş yıllarının getirmiş olduğu pek çok ekonomik

¹²⁷ Karpat, a.g.e., s. 102.

¹²⁸ Cumhuriyet idaresi orman rejimini tanzim etmek, ormanlardan faydalanmayı belli bir düzen ve plân dâhilinde gerçekleştirmek için 1924 yılında 504 sayılı “Türkiye’de Mevcut Bilumum Ormanların Fenni Usulü İdare ve İşletmeleri Hakkında Kanun”u yürürlüğe koymuş ve ormanlar kimin mülkiyetinde olursa olsun devletin malı, milli kalkınmanın ve refahın kaynağı olarak telâkki edilmiştir. Bu kanun daha ziyade ormanları idare ve işletme konularına ilişkindir. Kanun, bir noktada orman varlığının muhafazasını amaçlıyorsa da, esas itibarıyla yeni orman yetiştirilmesi veya orman alanlarının genişletilmesi gibi konularda hüküm ihtiva etmemektedir. Halil Cin, “Tanzimat’tan Sonra Türkiye’de Ormanların Hukuki Rejimi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, (1978), s. 352.

¹²⁹ “Orman Kanunu”, Kanun No: 3116, **Resmi Gazete**, S. 3537, (18 Şubat 1937)

¹³⁰ Metin Özdoğan, “Devlet Ormanlarından Köylülerin Faydalanma Hakları”, **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, S. 2, (1973), s. 66-67.

¹³¹ 1945 yılı itibarıyla köylerinin %50’sinden fazlası orman içinde yada bitişiğinde olan illerin sayısı 29’dur. Aynı durumdaki ilçelerin sayısı 250’dir. Ülke genelinde 34.063 adet köy muhtarlığı içerisinde ormanın içinde, bitişiğinde ya da yakınında bulunan köy muhtarlıklarının sayısı 20.903 iken, bu muhtarlıklar içerisinde yaşayan nüfus yaklaşık 8,7 milyonda ve köylü nüfusun yaklaşık %62’sini oluşturmaktaydı. Cevat Geray, “Türkiye’de Dağ ve Orman Köylerinin Yerleşme Sorunları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, S. 1, (1968), s. 279.280.

sıkıntı ile birlikte gerek Toprak Mahsulleri Ofisi ve gerekse Orman İşletmeleri Müessesesi köylü üzerinde büyük bir yük oluşturmuş ve 1940-46 devresinde köylünün hükümete ve Cumhuriyet Halk Partisine karşı takındığı olumsuz tavırda önemli bir yere sahip olmuşlardı¹³².

Savaşın Türkiye üzerindeki etkisinin en yoğun hissedildiği dönemde, Milli Korunma Kanunu'nu ile istenilen amaca ulaşılamamış, fiyat ve ürün arzında istenilen denge sağlanamamış, bütçe açıkları kapatılamamış, halkın ve ordunun beslenme sorunu çözülememişti. Fiyatları kontrol etme siyaseti sonucunda, bir kısım ağa ve tüccar takımıyla bir kısım yüksek memurun milyoner olması ve "Hacı Ağa" deyiminin siyasi literatürümüze girmesiyle sonuçlanmıştı¹³³. Hükümet, soruna çözüm olarak toprak ürünlerinin devlet tarafından doğrudan üreticiden alınması ön gören bir yasanın çalışmalarına 1943 yılı ile birlikte başlanmış ve Haziran ayı ile birlikte Meclis'ten "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu"nu çıkarılmıştır¹³⁴. Diğer çıkarılan yasalarda olduğu gibi, yasaya karşı parti içi muhalefet kendini göstermiş, sessiz bir direnişle tasarı kanunlaşmıştı¹³⁵. Bu yasanın çıkma gerekçesinde "*ekonomik zorlukların toplumda dengeli bir şekilde dağılması*" amaç edinilmişti. Öncelikli hedef savaş zenginleri içinde yer alan büyük çiftlik sahipleriydi, fakat yasa büyük-küçük bütün çiftçilere uygulanacak, hükümet %8-12 arasında değişen bir vergi oranını her yıl için belirleyecek ve bu oran üzerinden üreticinin elindeki ürünün vergisi aynı ya da nakden alacaktı. Üreticiler elde edecekleri ürün miktarlarını kendileri bildirirken, sonrasında yetkililerce de kontrollere tabi tutulacaklardı. Aslınsa savaş sırasında getirilen bu uygulama, Osmanlı Devleti zamanında zirai ürün üzerinden alınan ve %10'luk bir oranı içeren Aşar Vergisi'ni hatırlatıyordu. Cumhuriyet idaresi, tarımsal gelişmeye engel olduğu ve Türk köylüsünün üzerindeki büyük bir yük olarak gördüğü Aşar Vergisi'ni 1925 yılında kaldırmıştı. Başbakan Saraçoğlu her ne kadar getirdiği verginin, eski aşar vergisine benzemediği konusunda ikna çabalarında bulunsa da, savaşın getirdiği zorluklar, aşara benzer bir uygulamayı beraberinde getirdi ve sonucunda devlet sıkıntılarının çözümünü Türk köylüsünün omuzlarına yükledi¹³⁶.

¹³² Karpaz, a.g.e., s. 101.

¹³³ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 200.

¹³⁴ "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", Kanun No: 4429, **Resmi Gazete**, S. 5423, (7 Haziran 1943).

¹³⁵ Yasa meclisten 168 milletvekilinin bulunmadığı bir toplantıda 283 oyla kabul edilmişti. Tek parti yönetimi içersinde karşı oy vermek olağan bir durum değildi. Bunun yerine oylamaya katılmamak yeğlenirdi. Oylamada bulunmamak muhalif kalmak demektir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 7, C. III, 33. Birleşim (4 Haziran 1943), s. 38.

¹³⁶ Bursa köylerinde verginin uygulanışında yaşanan sıkıntıları Canip Ardıç şöyle anlatır: "*O yıllarda köylü sefalet içindeydi. Kimsede para yoktu. İnsanlar gündelik işlerini parayla değil, buğdayla halletmeye çalışıyordu.... Savaş yıllarında tarlamızdaki mahsulün bir kısmının memurlar tarafında toplanacağına dair özel idareden emir gelirdi. Harman bittikten sonra herkes ödemekle yükümlü olduğu tahılları öküz arabasıyla Bursa'daki ofisin, Süpürgeci Mehmet adındaki memuruna teslim ederdi. Memur buğdaya şöyle bir bakar 'bunlar çepelli' deyip bizi çarşıdaki kalburculara gönderirdi. Oraya gittiğimizde kalburculara biraz*

İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Dünya genelinde tarım fiyatlarını artırmıştı ve bu durum bir tarım ülkesi olan Türkiye için üretimin teşvik edilmesi için önemli bir fırsattı. Fakat Türkiye'nin savaş esnasında büyük bir genç iş gücünü ordunun hizmetine alması, iş hayvanları sayısı ve ekilen toprak yüzölçümünün azalması, ithalattaki sınırlamalar sonucu tarım makinelerinin ülkeye girişinin zorlaşması, bunların üzerine devletin tarıma yönelik koyduğu vergilerin getirdiği olumsuzluklar, üretimde ciddi düşüşler yaşatmıştır. 1940 yılında üretimde %94,3'e varan üretim endeksi, 1945 yılında %56,4'e düştü. Savaş bittiğinde 1945 yılındaki üretim düzeyi, 1935 yılının altındaydı¹³⁷. Tarımda ortaya çıkan bu tablo, CHP'sinin Demokrat Parti'ye karşı kaybedişinin en başlıca nedeni olmuştur.

Savaş sırasında ortaya çıkan fiyat artışları, piyasada mal akışının yavaşlaması ve karaborsacılık, istifçilik, vurgunculuk faaliyetlerinin hız kazanması, bu süreçten küçük bir kesimin çıkarlar sağlaması ile sonuçlanacaktı¹³⁸. Savaş sırasında en büyük karı iki grup sağlamıştı; tarım fiyatlarının yükselmesinden muazzam kazanç sağlayan çoğunluğu Müslüman Türklere oluşan büyük çiftçiler ve hem Türk ihracat maddelerinin yüksek değerini hem de zaruri ithal mallarının korkunç kıtlığını istismar edecek olan ve çoğunluğunu üç azınlık topluluğuna mensup olan Rum, Ermeni ve Yahudiler oluşan İstanbul tüccar ve komisyoncularıydı¹³⁹. Ülke yönetimini bu durumdan rahatsız olacak ve İnönü 1942 yılında yaptığı meclis açılış konuşmasında ülke ekonomisinde ortaya çıkan bu tabloyu net bir şekilde ortaya koyarak, uygulanacak olan yeni önlemlerinde sinyalini verecekti. İnönü; *"batakçı çiftlik ağalarının, gözü doymaz vurguncu tüccarların, sıkıntıları fırsat sayan ihtiraslı ve yabancı devlet hesabına çalışan politikacıların, hükümeti başarılı kılmamak için zehirli hava estirenlerden yakınlık, üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır"*¹⁴⁰ diyordu. Savaş durumunun getirdiği şartlar sonrası kısa sürede zenginleşen ya da zenginleştiğine inanılan *"üç beş kişiye"* yönelik olarak 11 Kasım 1942 yılında Meclis'ten Varlık Vergisi Kanun'u çıkarılacaktı¹⁴¹. Kanun, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha çok iktisadi şartların

---

rüşvet verir, bunun karşılığında 'kalburumdan geçmiştir' yazısı verirdi. Ofis memuru ile kalburcu anlaşmışlardı. Kalburcuya verdiği rüşveti aralarında paylaşıyorlardı". Salih Budakoğlu, Bursa Siyasetinde Demokrat Parti (1946-1960), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2003, s. 12-13.

¹³⁷ Kazgan, a.g.e., s. 69.

¹³⁸ Korkut Boratav, İkinci Dünya Savaşı esnasında iktisadi alanda yaşanan karışık ve karanlık ortamın, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde stratejik önem taşıyan bir ilkel birikime yol açtığını ifade etmektedir. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. b. İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 288.

¹³⁹ Lewis, a.g.e., s.296.

¹⁴⁰ **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)**, C II, Ankara, 1993, s. 33.

¹⁴¹ **Resmî Gazete**, S 5255, 12 Kasım 1942. Varlık Vergisi Kanunu, CHP grubunda gerçekleşen gizli oturumda uzun ve hararetli tartışmaların ardından, meclis oturumuna katılan 350 milletvekilinin oybirliği ile kabul edilmiştir. İçerisinde Hüseyin Cahit Yalçın, Reşat Nuri Gültekin, Celal Bayar, Hasan Ali Yücel, Mahmut Esat Bozkurt, Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi dönemin ileri gelen partililerin bulunduğu 76 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 50.; Yasanın Halk Partisi

darlığından doğan güçlükleri istismar ederek, yüksek kazançlar elde ettikleri halde, kazançları ile orantılı derecede vergi vermeyenlere yönelik hazırlanmıştı. Ülke çapında yüksek bir gelir elde edilmesi düşünülen bu vergi kapsamında planlanan, bütçenin finansmanı sağlamak, olağanüstü dönemde elde edilen spekülasyon kazançları vergilemekti. Ayrıca spekülasyoncuların ellerindeki stokları piyasaya sürmeleri sağlanacak, karaborsacılık azaltılarak ve fiyatlar düşürülecekti. Devlet bu kanunla artan giderlerini karşılamak üzere yeni bir kaynak kapısı yaratırken, aynı zamanda savaşın getirdiği olumsuz şartlardan yararlanarak zenginleştiğine inandığı, özellikle azınlıkların içinde bulunduğu kesimleri cezalandıracaktı¹⁴². Bu kesimler içinde tüccar, emlak ve büyük çiftlik sahipleri ön plandaydı. Temelde yıllık toplam geliri 2500 lira olanlar ile bina ve vergide kayıtlı değeri 5000 lira olan arsa sahipleri yükümlü tutulacaktı. Vergiyi ödemekle yükümlü tutulan kişiler, ödeme yapmadıkları takdirde sürgününde içinde bulunduğu, genel hizmetlerde çalıştırılma gibi yaptırımlara tabi tutulmuşlardı¹⁴³. Savaş yıllarında pek çok Avrupa ülkesinde “olağanüstü kazançların vergilendirilmesi”, “savunma vergisi” veya “varlık vergisi” adı altında toplanan vergilerle Türkiye’deki Varlık vergisini ayıran en önemli fark; verginin tarh, tahakkuk ve tahsil aşamalarındaki adaletsizlik ve ülkede yaşanan azınlıkların hedeflenmiş olmasıdır¹⁴⁴. Uygulama sırasında vergi ödeyecek olan kişilerin seçimi, ne kadar vergi ödeyecekleri gibi konular takdir ve kanaatlere bırakılacaktı¹⁴⁵. Her hangi bir standart ülke

---

inde rahatsızlıklar yarattığı, başta Recep Peker olmak üzere bazı ileri gelen yöneticilerin şiddetli itirazlarda bulunduğu değinen Hilmi Uran, verginin Meclis’ten çıkan bir yasa ile uygulandığı ve bütün vekillerin gözü önünde gerçekleştiğini, bütün günah ve kabahatinin Halk Partisi’nde ve hepimizde olduğunu ifade etmektedir. Uran, a.g.e., s. 316.

¹⁴² Yasanın çıkarılması ve yasanın uygulanması sürecine hâkim olan en önemli düşünce, Türk halkının yaşadığı ekonomik sıkıntıların en büyük sorumlusunun azınlık durumundaki vatandaşlar olduğuydu. Savaş döneminde “harp zengini”, “istifçi”, “vurguncu” karikatürlerinde genellikle Yahudi tiplmeleri yer almaktaydı. Öymen, **Bir Dönem, Bir Çocuk**, a.g.e., s. 334; Türk dünyasında ortaya çıkan bu düşüncenin ilk izleri Cumhuriyet öncesi dönem olan İttihat ve Terakki Dönemine ve o dönemde uygulanan “Türk Burjuvazi”si yaratma sürecine kadar götürülebilir. Cumhuriyet’in ulus-devlet politikası kapsamında ulusal burjuvazi yaratma isteği ve bu alanda yapılan teşebbüslerle devam etmişti. Fakat sonuçta azınlıkların gerek dış gerekse iç pazarlarla olan ilişkileri, geçmiş birikimleri, bu sınıfın ekonomik anlamdaki gücünün kırılmasına engel olmuştu. Yani azınlıklara yönelik olarak katı bir şekilde uygulanan bu verginin ortaya çıkışında sadece ekonomik değil, ayrıca tarihi ve siyasi şartları da ön plana almak gerekmektedir. Başbakan Saraçoğlu kapalı toplanan parti grubunda yaptığı konuşmasında kanunu savunurken şu ifadelerde bulunmaktadır; “*Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz*”. Faik Ahmet Barutçu, **Milli Mücadeleden Demokrasiye Siyasi Hatıralar**, C. I, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s. 594.; Bernard Lewis, Varlık Vergisi hakkında şu yorumu getirir; “*Uzun vadede Türk devletinin haysiyet ve vakarına büyük zarar vermişti... Hitler Almanya’sının hakim olduğu bir Avrupa’da, Cumhuriyet Türkiye’sinin tek bir işkence denemesi yumuşak ve ılımlı bir olaydı*”. Lewis, a.g.e., s. 301.

¹⁴³ Varlık vergisinde belirtilen miktarları ödeyemeyenler Erzurum’un Aşkale ilçesine çalışmaya gönderilmişlerdir. 27 Ocak 1943’te ilk katilede azınlıklarında yer aldığı 32 kişi yer alırken, sadece İstanbul’dan gidenlerin sayısı 410 kişiyi bulacaktı. Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., C. II, s. 500.

¹⁴⁴ Akar, a.g.e., s. 44.

¹⁴⁵ O dönem İstanbul Defterdarlığı görevinde bulunan Faik Ökte, vergi miktarlarını belirleyen memurların ellerinde sağlam gelir gider tabloları bulunmadığı için, bazen kendilerini belli etmeden ticarethanelerin önlerinden geçtiklerini, eşten dosttan malumat sızdırmaya çalıştıklarını, fakat en sonunda tek

genelinde uygulanmayacak, sonucunda suiistimaller yaşanacak; mükellefin ödeyeceği vergi miktarını belirleyen temel unsur, onun dini ve milliyeti olacak, bu olumsuzluklardan en büyük oranda gayrimüslimler etkilenecekti¹⁴⁶. Verginin uygulama safhası tam bir faciaya dönüşecek, fakat başta İnönü ve hükümet olmak üzere, vergi hararetili bir şekilde savunulacaktı¹⁴⁷. Mart 1944 yılında Varlık Vergisi uygulaması sona erdiğinde işin iktisadi yönü son bulacak, fakat Cumhuriyet Halk Partisi kendi eseri olan verginin günahını uzun yıllar üzerinde taşıyacak; kayırma, kandırma, rüşvet ve çalışma kamplarının yarattığı hınçla anılacaktı¹⁴⁸. Sermaye birikimine yönelik radikal devletçi müdahale olarak hatırlanacak olan bu yasal düzenleme, politik düzeyde iç ve dış iktisadi aktörlerin Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına yönelik itibar ve emniyet havasını bozarak, uzaklaşmalara neden olacak ve tamiri imkânsız yaralar açacaktı. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarından uzaklaşan girişimci sınıf, Demokrat Parti'nin serbest piyasa mekanizmasını savunan görüşleri etrafında kümelenerek, bu görüşlere güç kazandırıp, iktidar değişimine giden sürece hız verecektir.

4. Toplumda Ortaya Çıkan Sosyo-Ekonomik Değişimler

Cumhuriyet rejiminin çözümünü aradığı en önemli sorunlardan biri toplumsal-ekonomik temelde toplumun tüm kesimlerini kapsayıcı bir gelişmenin bir an önce sağlanabilmesiydi. Bir toplumun iktisadî sistemi, o toplumdaki diğer toplumsal ilişki ve kurumlan (hukuk, ahlâk, din, siyaset vb.) belirleyen temel unsurların başında geliyordu ve Modernleşme ve Batılılaşmanın temelinde kapitalizm ve burjuva sınıfı bulunuyordu. Bu nedenle, Türk devriminin önder kadrosu, kurmayı düşündükleri demokratik düzenin kaynağında kapitalizmin gelişiminin gerekliliğini inanıyordu. Çünkü demokrasi, tanım

---

dayanaklarının kendi düşünceleri olduğunu ifade ediyordu. Bir elde kurşun kalem, bir elde lastik, defterdarlığın loş bir odasına kapanan üç dört genç İstanbul'un kalburüstü mükelleflerine Varlık Vergisi tarh ediyordu. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, s. 75.

¹⁴⁶ Bütün memlekette 114.368 mükelleften 465.384.820 liralık bir gelirin elde edilmesi düşünülürken, en çok verginin alınacağı iller İstanbul ve İzmir olacaktır. İstanbul'dan elde edilecek olan tutar 317.275.642 lirayken, bunun 279.800.000 lirası yani % 88'ini azınlıkların ödemesi gerekiyordu. Aydemir, a.g.e., s.233. Varlık Vergisi 16 aylık bir uygulamadan sonra, hesaplanan verginin % 74 yani 314.920.940 liralık bir gelir elde edilmişti. Elde edilen bu gelirin % 55'i gayri Müslimlerden sağlanmıştı. Gayri Müslimlerin nüfusa oranı düşünüldüğünde çok yüksek oranlarda vergilendirildikleri ortadadır. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., C. II, s. 517; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi- Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1938-1950)**, C. IV/I, Ankara, 1999, s. 162.

¹⁴⁷ Faik Ökte kendisinin de bizzat yer aldığı, vergi tutarlarına son kararı veren komisyonlarda görev alan kişilerin koyu Halk Partili olduklarını, defterdarların belirlediği rakamların bu komisyonlarda yükseltildiğini ifade ediyordu. Varlık Vergisi ile Halk Partili idareciler arasındaki ilişkiler için bakınız: Ökte, a.g.e., s. 83-84; ss. 93-95.

¹⁴⁸ Bila, a.g.e., s. 90.

gereği rekabetçi olan kapitalizme özgü siyasal örgütlenme yöntemi olarak görülüyordu ve rekabetçi bir parlamenter sistem de kapitalizme bağdaşan biricik siyasal sistemdi¹⁴⁹.

Devleti kurulduğunda ekonomik yönden çok zayıftı. Yıllarca süren savaşlar sonrası Anadolu baştanbaşa yıkılmış, toplum maddi ve manevi olarak yıpranmıştı. Mustafa Kemal, siyasal yapıyı hızlı bir şekilde değiştirip, tam bağımsız bir cumhuriyet kurmuş olsa da, toplumsal ve ekonomik temelde sağlam adımların atılmadığı takdirde, tüm yapıların zayıf kalarak, yıkılacağına farkındaydı¹⁵⁰. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinin açılış konuşmasında ekonomik alanda gelişmeler sağlanmadığı takdirde siyasi ve askeri başarıların kalıcı olamayacağına yönelik sözü bu farkındalığın yansımasıydı¹⁵¹. İktisat kongresine toplumu temsilen tüm ekonomik sınıf temsilcilerinin (Çiftçi, Amele, Sanayici, Tüccar) davet edilerek, geniş kitlelerin eğiliminin tespiti çalışılması ve görüşlerinin alınması, yeni idarenin bütüncül anlamda orta sınıf ve köylü kesiminin de görüş ve gelişimine değer verdiğinin bir göstergesiydi. Sonuçta, İttihat ve Terakki döneminde ortaya çıkan devletçilik, liberalizm ve milliyetçiliğin izlerini taşıyan, cumhuriyet döneminde tam bir gelişme gösterecek olan ekonomik görüş ve siyasetin yolu açılacaktı¹⁵².

Başlangıçta ulusal bir burjuvazi yaratmak adına, yerli girişimciliği teşvik edici liberal bir siyaset izlenirken, bu siyaseti destekleyici olarak 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası, 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştu. 1925 yılında tarımı geliştirmek amacıyla Aşar Vergisi kaldırılmış, 1926 yılında Türk denizciliğinin gelişimi adına Kabotaj Kanunu çıkarılmış, sanayi gelişimine destek olmak amacıyla da 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun uygulamaya konulmuştu. Tüm bu özel sektörü destekleme ve özendirme girişimleri 1930 yılına kadar sürdürüldü, fakat beklenen ekonomik gelişme sağlanamamıştı. 1929 Dünya Ekonomik bunalımı sonrası toplum

¹⁴⁹ Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, a.g.e., s. 162.

¹⁵⁰ Mustafa Kemal'in, bağımsızlık savaşının en kızgın döneminde, savaş sonrası bağımsız yeni Türkiye Devletinde uygulanması gereken iktisat politikasının hazırlanması için özel bir heyet kurdurması, O'nun yeni Türk Devletinin ekonomi sayesinde kalkınacağına yönelik kuvvetli inancını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Heyetin Başkanı Ziya Gökalp'tir. Gazi'nin zaman zaman çalışmalarına katıldığı heyet, çalışmalarını Ankara Garında bir vagon içerisinde sürdürmüştür. Yücel Özkaya, "Altı İlke", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. II, S. 8, (1991), s. 661-662.

¹⁵¹ Mustafa Kemal'in, ekonomiye verdiği önemin arka planında, O'nun tarihten çıkarmış olduğu önemli tespitler rol oynar. O, tarihte milletlerin yükseliş ve çöküşlerinin temel sebebi olarak ekonomiyi görür. Türk tarihi incelendiğinde görülecektir ki, bütün yükseliş ve çöküş sebepleri ekonomik sorunlardan kaynaklanmaktadır. Yeni Türkiye'yi layık olduğu yere ulaştırmak için mutlaka ekonomiye birinci derecede önem vermek mecburiyetinde olduğuna vurgu yapar. Hayat demek, ekonomi demektir. Ekonomisi zayıf bir millet fakirlik ve yoksulluktan kurtulamaz, toplumsal ve siyasi felaketlerden yakasını kurtaramaz. Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. b., Turhan Kitabevi, 1984, s. 246-247.

¹⁵² 19. Yüzyıl Osmanlı-Türk modernleşmesinde tüm çabalar siyasi bir mücadele alanında kendini göstermiş, bu mücadele toplumun üst tabakasında yer alan aydınlarla, padişah ve çevresinde bulunanlar arasında meydana gelmişti. Aydınların başlıca kaygısı, orta sınıfların veya köylülerin ekonomik görüşleri, menfaatleri ve emelleriyle ilgilenmek değil, kendi siyasi ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmekti. Aydınlar ekonomik araçları önemsiz olarak görürken, orta ve aşağı sınıflar, büyüyüp ağır bir ekonomik yük haline alan devlet teşkilatında şikâyetçiydiler. Karpaz, a.g.e., s. 86-87.

içersinde baş gösteren sıkıntılar, bu sıkıntıların Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinde ortaya çıkardığı güçlü siyasi muhalefet havası, siyasi kaygıların artmasına, “kaygan bir zemin üzerine yerleşmiş görünen iktidarın” bir an önce ekonomik anlamda atılım yapması gerektiğini görmesine neden olacaktı¹⁵³. Mustafa Kemal’in 1930 yılında çıkmış olduğu uzunca bir yurt gezisi sonrası olgunlaşan ekonomide devletçilik siyaseti kaçınılmaz olarak uygulamaya konulacaktı. Ülke içersinde giderek güçlenen devletçi söylem, Batı ve kapitalizm aleyhtarı söylemleri ön plana çıkardı ve özellikle Kadro hareketi bu süreci besleyici bir hareket olarak ortaya çıktı¹⁵⁴. Fakat ileriki süreçte görülecekti ki, ülkede uygulanmakta olan devletçilik, kapitalizmi engelleyen değil, geliştiren bir politika olmuştu¹⁵⁵. Mustafa Kemal uygulanacak olan siyaseti şöyle tarif ediyordu;

*"Bizim takip ettiğimiz devletçilik ferdî ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refah ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umûmi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada fi'ilen alakadar etmektedir"*¹⁵⁶.

Önce Cumhuriyet Halk Partisi programına sonra Anayasa'ya girecek olan devletçilik ilkesiyle planlı bir ekonomik kalkınma politikasına geçilerek, ülke içersinde hızlı bir millileştirme ve sanayileşme süreci başlayacaktı. Öncelik olarak hammaddesi ülke içinde bulunan sanayi kollarına öncelik verilecekti. Ülkedeki para politikasını denetlemek üzere 1930 yılında Merkez Bankası kurulacak, 1933 yılında kurulacak sanayi tesislerine maddi kaynak sağlama yolunda Sümerbank, madencilik alanında gelişimi sağlamak üzere 1935 yılında Etibank oluşturulacaktı. Ekonomide başlayan hareketlenmeler, toplumsal gelişmeleri beraberinde getiriyordu. Devlet fabrikalarının kurulmasıyla ortaya çıkan pamuk, üzüm, tütün gibi hammadde ihtiyaçlarını devlet özel kişilerden alıyordu. Alım her ne kadar piyasa koşullarının altında gerçekleşse de, nüfusun bir kısmı için iş olanağı sağlayarak, gelir artışı sağlamıştı. Şehirlerde sanayi alt dalları geliyor, devlet işletmelerinin sattığı yarı mamul mallar, özel sermaye tarafında işlenerek piyasaya sunuluyordu. Verimlilik oranları düşük kalsa da, sermaye birikimi ve yatırımı artmış, özel

¹⁵³ Boratav, a.g.e., s. 140.

¹⁵⁴ Kadro dergisi etrafında 1932 ile 1934 yılları arasında faal olan hareketin içersinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir gibi aydın ve yazarlar bulunmaktaydı. Kadrocuların temel amaçları, birçok kişinin bir ütopya olarak gördüğü sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum yaratmaktı. Atatürk'ün Halkçılık ilkesinin hayata geçmesinde önemli bir görev üstlenen Kadroculara göre, Türkiye'nin kapitalist anlamda gelişmemesi ve dolayısıyla da sınıfların ortaya çıkmaması büyük bir avantajdır. Bu avantaj iyi değerlendirilmeli ve sınıfların ortaya çıkmaması için tedbirler alınmalı idi. Kadrocuların sınıfların ortaya çıkmaması için önerdikleri tek çözüm ise “devletçilik”tir. Kadro'nun önerdiği devletçilik, klasik devlet müdahaleciliğinden daha ileri bir sistemdi. Sadece ekonomik alan ile sınırlı olmayan siyasal, toplumsal ve kültürel yaşama damgasını vuracak ve belirleyecek özgün bir “nizam”dı. Temuçin Faik Ertan, “Kadro Hareketi İle İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IX, S. 27, (Temmuz-Kasım 1993).

¹⁵⁵ Avcıoğlu, a.g.e., C. I, s. 292.

¹⁵⁶ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, a.g.e., s. 525-526.

sanayide gelişme sağlanmıştı. Aynı şekilde tek el ürünleri, özel bayiler tarafından küçük kar paylarıyla satılırken, ticarete özel sektörün payı giderek artış gösteriyordu. Hayat standartlarında iyileşmeler görülüyor, yeni fırsatlar ve meslekler ortaya çıkmaya başlıyordu. Türkiye'nin daha önce sahip olmadığı ve sonraki süreçte Türkiye'nin değişiminde önemli bir rol oynayacak olan iş adamları, işletme yöneticileri ve teknisyenlerden oluşan yeni bir orta sınıfın oluşum süreci hız kazanmıştı.

Düzenli bir şekilde gelişme gösteren ekonomik gelişim, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte farklı bir seyir aldı. Başta ordu olmak üzere, toplumun artan mal taleplerini karşılamak üzere özel fabrikaların sayısı artarken, tüketim maddelerinin fiyatları hızla yükseldi. Ekmek gibi ana besin maddelerinde yaşanan kıtlıklar ve artan fiyatlar, bunları yetiştiren büyük çiftlik sahipleri adına büyük karlar sağladı. İthal malları istif etmek ve karaborsacılık usulden oldu. Devlet bunları engelleme yolunda çeşitli kanunsal düzenlemeler yoluna gitse de, bu süreçten kazanç sağlayan özel teşebbüse yönelik ciddi bir tehdit oluşmayacaktı. Bu süreçten en karlı çıkan esnaf ve ticaret işletmeleri, sağlıklı bir vergileme sisteminin bulunmayışı nedeniyle, vergiden muaf tutulmuş olan bir sermaye birikimini devamlı şekilde sağladı. Sermayenin bazı ellerde "göze görünmeyen" bir şekilde birikmesi ve müsrifçe harcanışı, gündelik yevmiye ve maaşla geçinenlerin ve köylülerin tepkilerine neden oldu ve Meclise yansır hale geldi.

Savaş sona erdiğinde, Türkiye'de kendine güvenli ve ihtiraslı yeni bir burjuva sınıfı ortaya çıkmış bulunuyordu. Ortaya çıkan yenedünya düzeninde, bu düzenin önderi Amerika, kendi ekonomik düzenini, işbirliğini, yardımını vaat ediyordu ve artık Türkiye'de ortaya çıkan orta sınıfın bürokrata ihtiyacı yoktu¹⁵⁷. Sonuçta, Cumhuriyet idaresinin Türk burjuvazisi yaratmak adına uygulamış olduğu politikalar 1945 yılı sonrası kendini gösterdi. Geleneksel CHP-Tüccar ve eşraf işbirliği sona ermişti. Devletçilik ve savaş yıllarının yaratmış olduğu ekonomik dönüşüm, çok partili siyasetin ve devlet sektörünün özel sektöre bağımlı kılındığı bir karma ekonomik sistemi ortaya çıkardı¹⁵⁸. Türk burjuvazisi, kendisini yaratan ekonomik şartlardan memnun olmayan geniş köylü kitlesini de arkasına alarak yönetici partiye meydan okuyacak ve ilk dürüst seçimlerde onu yenilgiye uğratacaktı.

---

¹⁵⁷ İsmail Cem, **Türkiye'nin Geri Kalmışlığının Tarihi**, 20. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 317.

¹⁵⁸ Karpat, a.g.e, ss. 90-94; Lewis, a.g.e., s. 465.; Avcioğlu, a.g.e.,C. I, s. 302-303.

5. Basının Etkisi

Cumhuriyet idaresi basına yönelik tavrını, 1924 Anayasası'nın 77. Maddesinde ifadesini bulan "basın yasalar çerçevesinde serbesttir ve yayınlanmadan önce hiçbir teftiş ya da incelemeye bağlı değildir" hükmü ile ortaya koymuştur. Fakat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi ve arkasından çıkan Şeyh Sait isyanı sonrası girilen Takrir-i Sükun Dönemi ile birlikte, basın üzerinde yoğun bir denetim sağlanmıştır. Yasa sonrası muhalif gazeteler olarak ortaya çıkan İstanbul basınındaki Tevhid-i Efkar, İstiklâl, Son Telgraf, Sebülürreşat, Tanin, Vakıf, Vatan gazeteleri, İzmir'de Sada-i Hak, Trabzon'da İstikbâl ve Kahkaha, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın yayın organı olan Aydınlık dergisi ve Orak Çekiç Dergisi kapatılmıştır¹⁵⁹. Böylece dinci ve etnik ayrılıkçı hareketle birlikte Sosyalist akımların da basın organları kapatılarak hükümetin denetimi altına alınmış ve rejim karşıtları böylece tasfiye edilmişlerdir. Serbest Cumhuriyet Fırkası ile başlayan yeni çok partili hayat denemesinde, muhalif basın organları kendilerini tekrar gün yüzüne çıkarmaya başlayarak, mevcut iktidara eleştiriler getiriyorlardı. Arif Oruç'un "Yarın Gazetesi" ile Zekeriya Sertel'in ortak olduğu "Son Posta" gazetesi ön plana çıkan muhalif gazetelerdendi. 1930 Belediye seçimleri ile birlikte ülkede gerginleşen siyasi hava ve arkasından yaşanan Menemen irticai ayaklanması sonrası, basın odak noktasına geliyordu. Meclis'te "Bazı gazetelerin izledikleri yön, yurttaşların ve yurdun siyasi kavrayış ve uygar vicdanı üzerinde açık bir düşünce haydutluğu yaparak masum ruhlan zehirleyecek nitelikler almaya başladı" ifadeleri duyulmaya başlanırken, basında müstehcen, argo ve küfürlerin insan yüzünü kızartacak denli yaygınlık kazanması eleştiri konusu olmuştu¹⁶⁰. Bu gerekçeler ön plana alınarak, 1931 yılında mecliste kabul edilen Matbuat Kanunu ile birlikte, Cumhuriyet idaresi basını yeniden düzenleyecek yasal düzenlemeyi gerçekleştirmiştir. 10 Mayıs 1931 CHF Kurultayı'ndan sonra parti devleti politikasıyla tüm çoğulcu kuruluşların denetim altına alınma sürecinde, bu yasayla basın da denetim altına alınmıştır. 1931 Matbuat Kanunu ile sıkı denetim altına alınan basın, tek parti döneminin sonuna, yani 1945'e değin CHP'nin propaganda aracı durumuna gelmiştir. 1935'te kurulan Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve 1938'de çıkarılan Basın Birliği Yasası'nın amaçları da, basını tek elde, tek amaç doğrultusunda toplamaktı¹⁶¹. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında, yayınlanan gazetelerin büyük bölümünün İstanbul'da

¹⁵⁹ Cumhuriyet döneminde devletin basın üzerinde yapmış olduğu denetim ve sansür hakkında ayrıntılı bir çalışma için bakınız: Mustafa Yılmaz - Yasemin Doğaner, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007; Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990.

¹⁶⁰ Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. V, S. 18, ss. 140-146.

¹⁶¹ A.g.m., s. 153.

çıkması ve 1940 yılında İstanbul'da sıkıyönetimin bulunması, basın üzerinde hükümetin etkisini yoğunlaştırıyordu¹⁶². Ülke içinde ve dışında ortaya çıkan gelişmeler basında belli sınırlar içersinde yer alıyordu. Savaş sırasında Türk dış politikasıyla basın arasında yakın bir ilişki bulunuyor, milletvekillerinin bazılarının gazetelerin başyazarları olması, devlet-basın ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyuyordu¹⁶³. Dış politikada süreçler içinde yaşanan değişim ve farklılıklar gazete sütunlarına, hükümetin hoşgörü sınırını kendisinin belirlediği oranda yansıyordu¹⁶⁴. Savaşa ilişkin haberler tek sütunlar halinde verilirken, iç politikaya yönelik haberlerde hükümetin denetim ve gözetimi içersinde gündemdeki yerini alıyordu. Bu dönemde iç politikaya ilişkin ve askeri konularda yayın yapılmaması, İsmet Paşa'nın şahsı ile ilgili yazılarda ve dış politikaya ilişkin haberlerde Anadolu Ajansından yararlanılması, ülkede yaşanan iktisadi olumsuzluklara değinilmemesi, savaşan ülkelerin aleyhine onların ordularını küçük düşürücü nitelikte yayın ile Türk sularına giriş çıkış yapan gemiler hakkında yazı yazılmaması yönünde talimatlarla basın yönlendiriliyordu¹⁶⁵. Basın üzerindeki bu denetimlere karşın, 1943 yılı yaz aylarıyla beraber, özellikle Tan ve Vatan gazetelerinde, demokrasi içerikli makaleler kaleme alınmaya başlanmıştı. Fakat bunlar çok sık rastlanan ve istisnai olarak ortaya konan yazılar olarak kalmıştır¹⁶⁶.

19 Mayıs 1945 yılında İsmet İnönü'nün "*Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*" sözleri, basın üzerinde etkisini hızlı bir şekilde hissettirecek, "demokrasi" ve "demokrasinin araçları" tartışılmaya başlanacaktı. Demokratikleşme çabalarının izleri, basın üzerindeki baskının hafifletilmesiyle ortaya

¹⁶² 1939-1945 yılları arasında hükümet ve sıkıyönetim tarafından kapatılan gazeteler arasında Cumhuriyet 5 ay 9 gün olmak üzere 5 kez; Tan gazetesi 2 ay 13 gün(12.8.1944'den itibaren süresiz) olmak üzere 7 kez; Vatan gazetesi 7,5 ay 9 gün (30.09.1944'den itibaren süresiz) olmak üzere 9 kez; Tasviri Efkar gazetesi 3 ay (03.09.1944'den itibaren süresiz) olmak üzere 8 kez; Vakit gazetesi 12 gün olmak üzere 2 kez; Yeni Sabah gazetesi 6 gün olmak üzere 3 kez; Akbaba gazetesi 47 gün olmak üzere 4 kez; Son Posta gazetesi 11 gün olmak üzere 4 kez; Haber gazetesi 10 gün olmak üzere kez kapatılmıştır. Kabacalı, a.g.e., s. 143.

¹⁶³ Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi, Akşam gazetesi Necmettin Sadak, Vakit gazetesinde Asım Us ve Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın gazete sahibi ve milletvekilidirler. CHP 1939 tarihli Nizamnamesi'nde, "Partili Gazetecilerin Riayet Edecekleri Noktalar" başlıklı 160. Maddesinin içeriği şöyledir; "*Sahibi partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile parti azalarının neşriyatı, parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarayacak temas ve toplantılar yapılır. Partililer, sermayesiyle alakalı, idaresinde müessir buldukları gazete, mecmua ve matbualarda parti program ve nizamnamesine, iç ve dış siyasetin ana hatları ile yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yazıları neşrettiremezler*". **CHP Nizamnamesi**, Ankara, 1939, s. 39.

¹⁶⁴ Bu dönemde izlenen dış politikaya yönelik olarak basın üzerinde gerçekleşen bir müdahale, Alman yanlısı yayın yapan Cumhuriyet gazetesinin üç ay süreyle kapatılmasıdır. Cumhuriyet başyazarı Nadir Nadi'nin Avrupa'da ortaya çıkan "Alman realitesi" başlıklı Alman yanlısı yazısı ile Yeni Sabah gazetesinde yazan Hüseyin Cahit Yalçın ile başladığı karşılıklı yazı dizisi sonucunda, hükümet 10 Ağustos 1940 tarihinde Cumhuriyet gazetesini kapatmıştır. Emin Karaca, **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 165-178.

¹⁶⁵ 1938-1949 yılları arasında çeşitli gerekçeler ile Bakanlar Kurulu tarafından yasaklama kararı getirilen yayın sayısı 177'dir. Yılmaz - Doğaner, a.g.e., s. 10, 18.

¹⁶⁶ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., C. II, s. 341.

çıkıma başlamıştı. 1944 yılı sonu itibariyle Vatan, Tan, Tasvir-i Efkâr gibi muhalif gazetelerin yayın yasakları kaldırılarak¹⁶⁷, yeniden çıkıma başlamışlardı¹⁶⁸. Ahmet Emin Yalman gazetesi Vatan'da, Amerikan tipi demokrasiyi savunurken, Tan gazetesinde yazan Sabiha ve Zekeriya Sertel'ler sosyalist etkileri barındıran bir demokrasi fikrinde birleşiyordu¹⁶⁹. Haziran 1945 yılında Zekeriya Sertel, "Demokrasi Modası" isimli yazısında sert bir eleştiri getirerek, "totaliter rejimler memleketlerinde demokrasiyi kurma vazifesini de üzerlerine aldılar" ifadelerinde bulunurken; bu ifadelerini daha net bir şekilde tek parti iktidarını yönlendiriyor ve "Değişmeyi bu meclis yapamaz. Bu hükümet yapamaz. Bu parti yapamaz" başlıklı üç makaleyle, bu kurumların demokratik bir nitelikte oluşturulmadıklarını ve bu nedenle ülkeye demokrasiyi getiremeyeceklerini kaleme alıyordu. Bu yazılara destek Ahmet Emin Yalman'dan geliyor ve demokrasi talep eden yazılar kamuoyunun ön planında yer alıyordu¹⁷⁰. Tan ve Vatan gazetelerinde başlayan demokrasi taleplerine karşı, Cumhuriyet Halk Partisi yayın organlarında cevap niteliğinde yazılar yazılıyor, Tanın başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Akşam başyazarı Necmettin Sadak, Tasvir-i Efkâr'da Peyami Safa, Ulus'ta Falih Rifkî Atay demokrasi tartışmalarına katılıyordu. Çok partili demokrasiye gidilen süreçte, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü gibi kişilerin yazılar kaleme alacağı, kurulacak olan muhalif partinin yayın organı olarak tasarlanan "Görüşler" isminde haftalık derginin 1 Aralık 1945 tarihinde Serteller tarafından çıkarılmasıyla, basındaki demokrasi tartışmaları içeriği ve dozu çok artmış, süreç gergin

¹⁶⁷ Bu gazetelerinin yayınlarının yasaklanmasındaki gerekçeler şöyledir; Tan gazetesi için, "Yurt içinde tehlikeli nifak tohumları eken ve vatandaşları birbirini aleyhine tahrik eder mahiyette yazılar ve haberler neşretmekte ısrarlı ve sistemli bir surette devam etmek"; Vatan Gazetesi için, "son günlerdeki neşriyatlarında varlık vergisi mevzuu yeniden ele alınarak vatandaşları birbirini aleyhine tahrik edici mahiyette yazılar görülmekte olduğundan". Yılmaz - Doğaner, a.g.e., s. 98.

¹⁶⁸ Hürriyet Konyar, **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İnkeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 30.; Ahmet Emin Yalman, Dünya'da demokrasiyi temsil eden taraf her yerde kazanmaya başladığında, Tek parti yönetiminin bunu farkına vardığını ve bu kervana katılmak zorunda olduğunu hissettiğini; bu durumdan cesaret alarak, kendileri gibi tatilde bulunan Tasvir-i Efkâr ve Tan gazeteleriyle beraber, ne netice alacaklarını bilmeden, şanslarını deneyerek, hükümetten tatillerini sona erdirmeleri konusunda istekte bulduklarını söyler. Sonrasında bu şaşkınlıkla görecektir ki, hükümetin böyle bir müracaat beklemektedir. Sonrasında, kendilerine tatlı cevap telgrafları geldiğini ve Başbakan Saraçoğlu'nun, tek bir gün kaybetmeden derhal gazetelerini çıkarmaları konusunda adeta kendilerini zorladığından bahsetmektedir. Dünya değişmiş ve akışa uymak çaresiz bir şey olmuştur. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, yay. haz. Erol Şadi Erdiç, 2. b., C. II, Pera Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1282.

¹⁶⁹ 1944'ten itibaren ülke içersinde başlayan demokrasi tartışmaları içersinde en kesin tavrı alan gazete Tan gazetesi ve Sertellerdir. Gazetede bu yönde çıkan bazı yazılardan örnek vermek gerekirse; Millet Meclisi, milletin bir zümresi, bir nüvesi, bir hülasasıdır. Fakat Millet Meclisi kuvvetini halktan ve efkârı umumiyyeden alır; Mecliste cereyan eden müzakerelerin matbuata aynen aksetmesi ve efkârı umumiyyeye verilmesi icap eder; Halk en mukaddes siyasi hakkını teşkil eden reyini kullanmaya alışmamıştır. Halkımızın siyasi terbiyesini inkışaf ettirmek için çok az şey yapılmıştır; Halk hâkimiyeti, halkın reyini serbest kullanmasıyla temin edilir. Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 4. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 453.

¹⁷⁰ Bu dönemde kaleme alınan yazıların başlıklarından birkaç örnek vermek gerekirse; "Memlekette Hürriyet Var", Zincirli Hürriyet", "Türkiye'de Demokrasinin Tekamülü", "Seçime Bir An Evvel Geçmek Lazım", "Fikir Hürriyeti Etrafında Karışık Mütalaalar", "Değişiklikleri Kim Yapacak". Karaca, a.g.e., ss. 188-215.

bir noktaya ulaşmıştı¹⁷¹. Bu gerginlik toplumsal bir kalkışma hareketine dönüşerek, 4 Aralık 1945 yılında Tan gazetesinin basılmasıyla sonuçlanacaktı¹⁷². Bu somut olay, demokrasi tartışmalarının basın üzerinde yaratmış olduğu sarsıntının bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu.

1946 yılı ile birlikte liberal fikirler güç kazanırken, basında eleştiriler daha özgürce dile getirilmeye başlanmıştı¹⁷³. Özellikle toplumun kitleler halinde muhalefet tarafında yer almaya başlaması, seçimlerin bu durumu somut olarak ortaya koyması, muhalif basını cesaretlendiren gelişmelerdi. Hükümet bu gelişmeler ışığında 1 Haziran 1946 yılında basın yasasında yaptığı değişiklikle, gazete ve dergileri geçici kapatma yetkisini kaldırılıyordu. Türk dış politikasında, İkinci Dünya savaşı sonrası oluşan değişim basın üzerinde de etkisini göstermişti. Sovyet Rusya ile bozulan ilişkiler, ülke içersinde sosyalist yayınların yasaklanmasıyla sonuçlanmış, buna karşın Amerika ile başlayan yakınlaşma, basın da liberal, orta ve sağ eğilimlerin egemenliği ile sonuçlanmıştı¹⁷⁴.

6. İsmet İnönü

Türkiye'nin tek parti rejiminden çok partili sisteme geçişini daha önce değindiğimiz siyasi, sosyal ve ekonomik iç gelişmelerle cumhuriyetin temelinde var olan liberal fikirler hazırladı. Geçiş, doğrudan doğruya devlet reisi İnönü'nün tesiri altında Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti'nin aldığı bir kararla yapıldı¹⁷⁵. İnönü, Atatürk'ün en büyük idealinin demokratik bir rejim kurmak olduğunu, bu konuda çok uğraştığını, güçlükleri yenmeye çalıştığını, tamamlanmasını da milletin diğer bazı ihtiyaçları gibi kendinden sonrakilere bıraktığından bahseder. Bu kendinden sonrakiler arasında ise en başta İnönü vardır¹⁷⁶. İnönü, 1945 yılı Mayıs ayı sonlarında Çankaya'da yapmış olduğu bir toplantıda demokrasiye ve çok partili hayata yönelik düşüncelerini şöyle ifade ediyordu;

¹⁷¹ Görüşler dergisinin yayın hayatına başlaması, savunduğu fikirler, yayın kadrosu ve Tan Matbaasının basılması olayları için bakınız: Sabiha Sertel, **Roman Gibi-Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın**, 2. b., Belge Yayınları, İstanbul, 1987; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, ss. 227-234.

¹⁷² Tan Matbaasının basılması sürecinde CHP'nden kimi yöneticilerin yükseköğretim yurtlarına giderek, buralarda öğrenciyi örgütleyerek, gösterilere teşvik ettiği görülmektedir. Sabiha Sertel, a.g.e., ss. 308-312; Zekeriya Sertel, a.g.e., ss. 229-230.; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. IV/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 192.; Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, 2. b, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 356.

¹⁷³ Çok partili hayata geçiş sürecinde yaşanan gelişmelerin basında yer alan tartışmaları için bkz: Nilgün Gürkan, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁷⁴ Ali Gevgili, "Türkiye'de Basın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 219.

¹⁷⁵ Karpat, a.g.e., s. 125.

¹⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 434.

“Demokrasi idaresi insanlık idaresidir. Biz buraya bu idareyi bütün hatları ile inkişaf ettireceğiz. Demokratik müesseselerimiz tamamdır. Bir eksikimiz ikinci partidir... Bu eksikliğı tamamlayacağız. Bu kadar inkılap yapmış olanlar bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum. Yalnız on senelik bir mücadele ister”¹⁷⁷.

İnönü bu konuşmasında gerek meşrutiyet gerekse Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, çok partili hayat teşebbüslerinin başarısızlıklarından da bahsederek, bunlardan ders alınarak, yeni bir harekete girişileceğini, öncekilerde olduğu gibi erkenden bu işten vazgeçilmeyeceğini ifade ediyordu.

Evet, Türk Devrimi içeriğı ve hedefi itibariyle demokrasiye hızlı adımlarla yürüyecekti. Fakat İnönü'nün, demokrasi lehinde arka arkaya adımlar atmasının dış boyutu üzerinde de ayrıca durmak gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi sonrası, Türk Dış politikasında önemli bir değışim gerçekleşecekti. Bu değışim en önemli nedeni, Sovyet Rusya'nın Türkiye ile olan ilişkilerinde gittiğı değışimdi. Sovyet Rusya, Türk toprakları için artık önemli bir tehdit halini almış, Boğazlar ve Doğıu Anadolu konusunda toprak taleplerinde bulunmuştu. Milli Şef artan bu tehdit karşısında çareyi Batı bloğı ile ilişkileri geliştirmekte görüyordu. Dünya savaşı boyunca izlenen dış politika, başta İngiltere olmak üzere Batı'nın Türkiye'ye bakışında olumsuzluklara neden olmuş ve bu durum savaş bitiminde de kendisini gösterir olmuştu. Türkiye, kurulacak olan yeni Dünya düzeninde Batılı demokrasiler yanında yer almak istiyordu ve Türkiye'ye yönelik olumsuz algılar, ülke içerisinde demokrasi lehine gerçekleştirilecek olan girişimlerle değıştirilmeye çalışılacaktı¹⁷⁸. İnönü, iç ve dış koşulların tek parti rejimine son verilmesi ve çok partili siyasi hayata geçilmesi gerektiğini kabul edecek kadar ileriye gören biriydi¹⁷⁹.

İkinci Dünya savaşının bitiminde, devlet ve partide yaşanacak olan dönüşümünün sinyallerini İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında ortaya koymuştur. İnönü bu konuşmasında şu ifadelerde bulunmuştur;

“Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir”¹⁸⁰.

Ülke içerisinde demokrasinin gelişmesi yolunda İnönü'nün almış olduğu bu kararında, kendi içerisinde yaşadığı endişeyi şöyle ifade etmiştir; *“Ben ömrümü tek parti*

¹⁷⁷ Faik Ahmet Barutçu, **Milli Mücadeleden Demokrasiye Siyasi Hatıralar**, C. II, 21. Yüzyıl Yayınevi, Ankara, 2001, s. 730-731.

¹⁷⁸ Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, a.g.e., ss. 149-154.

¹⁷⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 2. b., çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 128.

¹⁸⁰ **İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2003, s.31.

rejimi ile geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz”¹⁸¹.

Milli Şef'in bu sözleri ülkede esen demokrasi rüzgârının, ilk ağızdan itirafıydı. Bu sözler, siyasi hayat olmak üzere her alanda liberal hareketleri teşvik edici bir rol oynadı ve bundan kısa bir süre sonra, Türkiye’de çok partili siyasi hayata yönelik girişimler ardı ardına geldi. Demokratik düzeni Türkiye’de başlatan İnönü bu hareketiyle kendi nefsinde askerliği, diplomatlığı ve devlet adamlığını birleştirerek kendi sentezini yapmış ve fikirlerini politika yolunda yürüten bir düşünür sıfatını kazanmıştı¹⁸².

İstanbul’da Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi’ni kurdu ve Türkiye tahmin edilenin ötesinde, bir anda çok partili siyasi hayata geçmişti. Bu partinin kuruluşu Türk siyasi hayatında derin etkiler bırakmamış olsa da, İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının samimiyetinin bir göstergesi olmuştu. Haziran ayında, “Dörtlü Takrir” olarak anılacak olan ve Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde daha fazla demokrasi talep eden hareket, böyle bir zamanda kendini gösterecekti. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu yapmış olduğu gizli toplantı sonrası, takriri reddederek o zamana kadar yaşanan gelişmelerin aksi bir durum alıyordu. Bu durumun yaşanmasında birçok Cumhuriyet Halk Partilinin siyasi hürriyeti birden verme karşıtı olmaları düşünülebileceği gibi başta İnönü olmak üzere Cumhuriyet Halk Partisi ileri gelenlerinin gerçek bir muhalefet partisi yaratma yolunda bilerek giriştikleri bir teşebbüs olarak da algılanabilmektedir¹⁸³. Son yargıyı destekler mahiyette bir gelişmede, takririn görüşüleceği günün öncesinde alışlagelmişin aksine bizzat İnönü tarafında başkanlık edilen CHP Genel İdare Kurulu’nun toplanması ve toplantıda Türkiye’de kurulacak olan ikinci partinin Celal Bayar ile arkadaşları tarafından kurulması fikrinin ön plana çıkmasıydı¹⁸⁴. Bunun yanında Milli Şef'in beklenen yeni partiyi dörtlerce kurdurmaya mecbur etmek için, iktidara yakın yayın organlarında planlı saldırılar yaptırmakta olduğu algısının kamuoyunda oluşmasıydı. İnönü, Bayar’ın başında olacağı bir muhalefet partisinin kurulmasını istiyordu¹⁸⁵. Bu hareketin içersinde olan Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü bir muhalefet partisinin kurulmasını Cumhurbaşkanı İnönü’nün istediğini ve bunun için kendilerini işaret ettiğinin farkındaydı¹⁸⁶. İnönü 1 Kasım

¹⁸¹ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 78.

¹⁸² Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 298.

¹⁸³ Karpat, a.g.e., s. 131.

¹⁸⁴ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 90.

¹⁸⁵ **Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları**, C II, yay. haz. Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 56-57. Feroz Ahmad, İnönü’nün Bayar’ı kurulacak olan muhalefet partisinin lideri olarak seçmesinin temel nedeni olarak, halk partisinin meşruluğuna meydan okumadan, hükümeti uyanık tutacak sembolik bir muhalefet olarak düşünmesi olarak görür. Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, a.g.e., s. 128.

¹⁸⁶ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 93.; İnönü, Bayar başkanlığında bir muhalefet partisinin kurulmasını arzulasa da, bu süreçte Bayar’ın yeni parti kurma konusunda çekinceler yaşadığı

1945 tarihli meclis konuşmasında, “*Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmasıdır... memleketin ihtiyaçları sevki ile hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır...*” ifadeleriyle bir muhalif partinin kurulması isteğini en üst düzeyden bir kez daha dile getirirken; konuşmasının devamında Cumhuriyet Halk Partisi içersinde ortaya çıkan muhalif gruba yol gösterici ve destek verici görüşlerini şöyle sürdürür,

“Bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur”¹⁸⁷.

İnönü bu ifadeleri ile yakın zamanda kurulan Milli Kalkınma Partisi’ni bir muhalif parti olarak düşünmediğini ve aklından geçen partinin Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde ortaya çıkacak bir muhalif hareketin sonucu kurulması isteğini gösteriyordu.

İnönü’nün bu konuşmasından bir ay sonra Bayar, arkadaşlarıyla birlikte yeni parti kuracaklarını beyan ederken, partisinden de istifa ediyordu. 7 Ocak 1946 yılında “Demokrat Parti” adıyla kurulan partinin, genel başkanı Celal Bayar’dı ve parti temel ilkeleri olarak siyasette demokrasi ve ekonomik hayatta serbestliği ön plana almıştı¹⁸⁸. Cumhuriyet Halk Partisi’nden kopmalar sonucu ortaya çıkan bu yeni partiye yönelik ilk zamanlarda kamuoyunda mesafeli bir duruş vardı. Bunun nedeni; geçmişteki Serbest Fırka olayında olduğu gibi, bunun bir danışıklı dövüş olarak ortaya konan ve gerçek bir muhalefeti temsil etmeyen bir “Muvazaa” partisi olduğu inancıydı¹⁸⁹. Bu inancı yıkmak adına gerek Demokratlar, gerekse Halk Partililer birçok yerde muhalefetin gerçek olduğunu tekrarlamak zorunda kalmışlardı¹⁹⁰.

---

görülmektedir. Bundaki en önemli sebep olarak ta, İnönü’ye yönelik olarak taşıdığı güvensizlik duygusudur. Hamdi Başar anılarında, Bayar’ın, “*İsmet Paşa ile uğraşılmaz. O, sözlerinde samimi değildir. Verdiği müsaadeye rağmen kendisine karşı gelinmekten hoşlanmaz ve fırsat bulursa mutlaka intikamını alır*” ifadelerinde bulunduğunu ve yeni parti kurulması konusunda yaşadığı duraksamaları ayrıntılı bir şekilde anlatır. **Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları**, s. 66-67.

¹⁸⁷ **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları (1939-1960)**, C. II, Ankara, 1993, s.54-64

¹⁸⁸ Bayar, partilerine bu adı vermelerinin gerekçesi olarak şu ifadelerde bulunur; “*Bunda Amerika modeli rol oynamadı değil. Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu?*”. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 111.

¹⁸⁹ Bayar, partisine yönelik ilk zamanlardaki bu algının nedenini, iktidar partisinin kendilerine verdiği destek olarak görür. Partisinin ilk kurultayı olan 1947 yılında ise şu ifadeleri kullanmaktadır; “*Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca iktidar partisinin geniş bir müsamahası ve hatta teşviki ile karşılaşmış olduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zamandır birbirinin hasretini çekiyormuş gibiydiler. O kadar ki iktidar partisinin gösterdiği bu ruh haleti bir muvazaa karşısında bulundurulduğu kanaatine yer yer yol açtı.*”. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 116.

¹⁹⁰ Karpat, a.g.e., s. 136.

B. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ETKİLİ OLAN DIŞ NEDENLER

1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Durumu Ve İzlediği Politika

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaşa girmeme üzerine bir siyaset uygulama yoluna gitmişti. Savaş boyunca izlenen bu siyaset, galip devletlerden büyük tepki almış ve olumlu karşılanmamıştı. Bu süreçte Türk dış politikasının temel çelişkisi, Türkiye'nin İkinci Dünya savaşı başında savaşa girmemeye değil, girmeye yönelik anlaşmalar imzalaması ve bu anlaşmalara uyma zorunluluğu ortaya çıkınca da, bu kez savaşı gereken ülkelere yaklaşması ve onlarla da anlaşmalar imzalamasıdır. Bu durum, savaş halindeki ülkelerin Türkiye üzerinde çeşitli baskı ve tehditlerine yol açmıştır¹⁹¹.

Türkiye, savaş başladığında tarafını seçmiş, İngiltere ve Fransa ile 16 Ekim 1939'da ittifak anlaşması imzalamıştı. Anlaşma gereğince, çıkacak olan savaş Akdeniz'e intikal ettiği takdirde, Türkiye İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Fakat Türkiye bu sorumluluğunu yerine getirirken Sovyet Rusya ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir çekince koydurmuştu. Bu anlaşma Türkiye'nin savaşın başında, savaşa girme konusunda bir girişimi olarak da algılanabilir ve Rusya, konulan çekinceye karşın, Türkiye'nin imzaladığı bu anlaşmayı hoş görmemiştir¹⁹². İtalya'nın 1940 yazında savaşı girmesiyle beraber, Türkiye'nin anlaşmadan doğan yükümlülüğünü yerine getirmesi beklenirken, Türkiye hem Fransa'nın savaş dışı kalması hem de Sovyet çekincesi nedeniyle tarafsız durumunu devam ettirecekti. İngiltere'de bu durum karşısında Türkiye'ye savaşa girmesi konusunda bir ısrarda bulunmadı. 1940 yılı Kasım ayında gerçekleştirilen Hitler-Molotov zirvesinde, temel konulardan biri Türkiye idi. Sovyetler, bu görüşmelerde boğazların rejiminin değişimi ve bir üs kurulmasını Almanlara teklif edecekti. Bu isteklerle, 1946 yılında Türklere istedikleri taleplerle aynıydı. Yani Sovyetler savaş boyunca Türklere karşı hep aynı politikayı uygulayacak ve toprak taleplerini devamlı ön planda bulunduracaklardı. Alman-Sovyet görüşmeleri sonrası, her iki tarafın istekleri ortak bir noktada birleşmeyince, iki ülke savaş durumuna gelmişti. Bu durum Türkiye açısından yeni bir dönemin başlangıcıydı.

Hitler, Sovyetlerle savaşacağı gerçeğini gördükten sonra, bu savaş öncesi Balkan ülkelerini teker teker işgal ederek güvenli bir bölge oluşturma yoluna gitmişti. Almanların 1941 yılı başında başladığı askeri hareket sonrası, ordular 1941 yılı Mayıs ayında Türkiye

¹⁹¹ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. b., İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s. 52.

¹⁹² Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. b., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 143-144.; Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 270-285.

sınırına dayanmıştı¹⁹³. İngiltere, Balkanlarda artan Alman nüfuzu karşısında Türkiye'den savaşa girmesini isterken, Almanların yakın zamanda Türkiye'yi işgal edeceğini, bu durumda Rusya'nın savaşa taraf olacağını ve Türkiye'nin Polonya gibi iki ülke arasında bölüneceğini ortaya atıyordu. Almanlar ise iddialar konusunda Türkiye'yi teskin etme yoluna gidecek, Hitler ordularını Türk sınırına 60 km uzaklıkta tutacağı teminatını verirken; diğer taraftan Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu yayınlanarak, iki ülke birbirine saldırmama konusunda teminat verecekti. Bu dönemde, Irak'ta alman taraftarı bir hükümetin iş başına gelmesi ve Almanların bu hükümete yardım istekleri ve bu konuda Türk topraklarını geçiş olarak kullanma istekleri, Türkiye üzerindeki Alman baskısını attıracaktı. 1941 yılı Nisan-Haziran ayları Türk-Alman ilişkilerinde yaşanan en yoğun, en çetrefil, en gergin ve en karmaşık dönem olacaktı¹⁹⁴. Bu dönemde Alman etkisiyle ülke içersinde milliyetçi ve Turancı düşünceler giderek artış gösterirken, hükümetin bu düşüncelere önlemeye yönelik önemli bir girişimi olmayacaktı. Fakat Almanlar isteklerinin gerçekleşmeyeceğini görünce ve sonuçta, Hitler geciken Rusya saldırısı dolayısıyla, Türkiye ile 18 Haziran 1941 tarihinde bir saldırmazlık paktı imzalayacaktı. Anlaşma ile her iki devlet birbirlerine yönelik her hangi bir hareketten kaçınacak, ortak çıkarları ilgilendiren konular ve sorunlar dostça görüşmelerle giderilecek ve anlaşma on yıl sürecek. Ayrıca her iki taraf mevcut yükümlülüklerini saklı tutmaya devam edecekti. Bununla Türkiye, 1939'da imzaladığı antlaşma şartlarını koruduğu garantisini İngiltere'ye veriyordu. Bu antlaşmanın imzalanmasından dört gün sonra Alman ordularının Rus sınırlarını aşmalarıyla birlikte, Türkiye, topraklarını işgal etmesi kaygısını yaşadığı iki ülkenin savaşa tutuşmasıyla, büyük bir rahatlama sürecine girmişti. Bu süreçte İngiltere tavrını net olarak ortaya koymazken, Sovyet Rusya Türkiye'nin Almanlarla yaptığı bu anlaşma sonrası, kendi ülkesine saldırmamasının baş sorumlusu olarak Türkiye'yi görecekti, bu durum Türk-Sovyet ilişkisinde tam bir dönüm noktasını oluştururken, Sovyetlerin belleğinde çok kötü izler bırakacaktır.

Alman-Rus savaşı sonrası başlayan yeni süreçte, Türkiye için yeni bir dönem başlamıştı. Türkiye bir yandan olası gördüğü İngiltere-Sovyet Rusya anlaşması hakkında endişe duyarken, bir yandan da müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokmak konusundaki artan

---

¹⁹³ Türkiye, Almanların kendi sınırlarına dayandığı dönemde, ülke içersinde çeşitli savunma tedbirleri alma yoluna gitmişti. Trakya'da bulunan askeri birlikler Anadolu yakasına nakledilirken, Meriç nehri üzerinde bulunan köprüler havaya uçurulmuştur. İngiliz askeri uzmanlar, Anadolu'da savunma hatları oluşturmaya ve hava alanları inşasına başladılar. Ayrıca Trakya ve İstanbul'daki sivil halkın boşaltılması çalışmaları başlatılmıştır. Ailelerin, Trakya, İstanbul, İzmir, Erzurum ve Ankara hariç olmak üzere, istedikleri yerlerin iskele ve istasyonlarına kadar, devlete ait vapur ve trenlerle, birbirine eş olan nüfus başına elli kiloya kadar sandık ve denk eşyasıyla birlikte, nakillerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Ailelerin, Anadolu'da yaşayan akrabalarının yanlarına gitmeleri içinde aynı şartlar uygun görülmüştü. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemil (1938-1945)**, C. I, s. 548-549.

¹⁹⁴ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemil (1938-1945)**, C. I, s. 558.

baskılarına karşı direnç göstermek zorunda kalıyordu. Bu direnç gösterilirken, bir yandan da Almanlarla, başta krom olmak üzere çeşitli ticari ilişkilere devam ediliyordu. Türkiye'nin bu tavrı müttefikler, bilhassa Rusya tarafından şiddetli eleştirilere sebep oluyordu. 1942 yılı sonu itibariyle Almanların Ruslara yenilmesiyle birlikte, savaş müttefikler lehine gelişme göstermeye başlamış ve Türkiye açısından bir Rus işgali tehlikesi ortaya çıkmıştı. 1943 yılı itibariyle, Türkiye'nin savaşa müttefikler lehinde iştirak etmesi ve mihver devletlerle her türlü ilişkisini kesmesi konusunda baskılar giderek artıyordu. Türkiye savaşın ilk yıllarında, Alman ordularının Avrupa dışına çıkmalarını önlemede bir kalkan vazifesi görmüştü, fakat şimdi şartlar değişmişti. Almanları yenmek için Avrupa'nın içine girmek gerekliydi ve Türkiye aynı kalkan konumuyla, bu sefer müttefiklere engel oluyordu. Türkiye'nin savaşa girmesiyle, Balkanlara cephe açılacak ve Rusya üzerindeki baskı da hafifletilecekti. İngiltere'nin bu planı, Rusya ve Amerika tarafından da onaylanmaktaydı. Türkiye'yi savaşa sokmak konusunda ilk üst düzey girişim İngiliz Başbakanı Churchill'in Adana'da İnönü ile yaptığı görüşmedir. Ocak 1943 tarihinde yapılan bu görüşme ve sonrasında gerçekleşecek olan tüm görüşmelerde, Türkiye'nin askeri talepleri ve tarafsızlığını sürdürme politikası devam edecek, bu tavır müttefiklerin tepkilerine neden olacaktır.

1944 yılı içerisinde Türkiye üzerinde artan müttefik baskısı, her ne kadar Türkiye'yi savaşa sokmak konusunda başarılı olmasa da, Türkiye'nin aşamalı olarak Almanya ile bağlarını koparmasında etkili olmuştu. Bu süreçte savaşın müttefikler lehinde hızla gelişmesi de önemliydi. Türkiye önce Almanya'ya yaptığı krom ticaretine, sonrasında tüm diplomatik ilişkilerine son verecekti. Bu süreçte Türkiye için önemli olan Rusya tehlikesiydi ve Ruslar, Türkiye üzerinde daha özgür hareket etme konusunda müttefikleri olan ülkelerle aynı görüşte değildi. 1944 yılı sonu itibariyle, Bulgaristan'ın Ruslar tarafından işgali ve Rus ordularının Türk sınırlarına gelecek olması tehlikesi, Türkiye'yi İngiltere ve Amerikan dostluğuna daha çok önem verir hale getirmişti. Alman eğilimli olarak tanınan Türk dışişleri bakanı Menemencioğlu'nun istifası, Türkiye'nin dış politikada müttefikler lehine hızlı bir dönüşüm gerçekleştireceğinin göstergesi olarak algılanmıştı. Fakat Türkiye'nin savaşa girmeme politikası, müttefiklerin Türkiye konusunda isteksiz davranmasına, savaş sonrası ortaya çıkan Rus talepleri karşısında bir süre yalnız kalmasına neden olacaktı. Türkiye'yi savaşa sokmak konusunda büyük gayretler gösteren Churchill 1944 yılı Mayıs ayında, Türkiye'nin izlediği politikanın ileriki dönemde kendisine vereceği zararı şu sözlerle ifade etmekteydi: *"Türkiye'nin şimdiye kadar takınmış olduğu ve takınmakta*

bulunduğu vaziyet benim fikrimce sulh sırasında Türklere, Müttefiklere iltihak ettikleri takdirde elde etmiş olacakları kuvvetli mevkii temin edemeyecektir”¹⁹⁵.

2. Savaşın Ortaya Çıkardığı Yenidünya Düzeni ve Türkiye'nin Dış Politika Arayışları

Türkiye, savaş sonrası kurulacak olan yenedünya düzeninde yer almak adına 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan ederek, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine katılma kararı vermişti¹⁹⁶. 5 Mart tarihinde yeni düzenin tartışılacağı San Francisco Konferansına davet almış ve Birleşmiş Milletlerin kurucuları arasında yer almıştı¹⁹⁷. Türkiye adına Batı ile ilişkiler bu düzlemde gelişirken, savaşın sonunda ortaya çıkan tablo Türkiye'nin, Batı ile daha hızlı yakınlaşmasını gerektirecek bir durum almıştı. Çünkü Sovyet Rusya'nın baskısı giderek artmaya başlamış, 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk antlaşmasının, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen “derin değişiklikler” nedeniyle feshini gündemine almıştı. Ardından da yeni şartlar olarak, doğu sınırında değişiklikler, boğazlardan üs ve Montrö Boğazlar sözleşmesinin gözden geçirilmesini önermişti. Ankara, başlangıçta Sovyetlerin baskı ve taleplerine tek başına karşı dursa da, Dünya'nın bu yeni ve dev gücüne karşı bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ilelebet koruyabilme konusunda haklı bir endişe taşıyor ve dış desteğe gereksinim duyuyordu¹⁹⁸. Türkiye, bu şartlar içinde, Atatürk döneminde uygulanacak gelen dış politika anlayışını terk ederek, öncelikli seçimini Batı ile ittifak ve bütünleşme yolunda yapmıştı¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Gönlübol, a.g.e., s. 180.

¹⁹⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa bir güç merkezi olarak dünya politika sahnesinden çekilmiş ve dünya, en az yirmi yıl kesin çizgileriyle ABD ve Sovyetler Birliği'nin çevresinde “iki kutuplu” bir nitelik kazanmış ve “Soğuk Savaş” dönemi başlamıştır. Soğuk Savaş, savaştan galip çıkmış iki büyük devlet ve bu devletlerin çevresinde kümelenmiş küçük devletlerarasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirine silah kullanmadan sürdürüldüğü belirli bir tarihsel döneme verilen isimdir. Soğuk Savaşla birlikte birbirini denetleyen, karşı tarafın gücünü güçle dengeleyen bir sistem ortaya çıkmıştı. Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 10. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 201-224.

¹⁹⁷ San Francisco Konferansında Türkiye'yi temsil eden heyet içinde, Dış işleri Bakanı Hasan Saka, Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ve Feridun Cemal Erkin bulunmaktaydı. Konferansta Türk heyeti, savaş sonrası hem dünya hem de kendi durumuna çözüm bulmak üzere başta Amerika ve Sovyet heyetler olmak üzere birçok görüşmelerde bulunmuştu. Ayrıntılar için bakınız: Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C. I, 2. b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

¹⁹⁸ Duygu Bazoğlu Sezer, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu (15-17 Ekim 1997)**, yay. haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 443-444.

¹⁹⁹ Atatürk, Türkiye'nin Avrupa'da toprağı bulunan tek Orta Doğu (Müslüman) ülkesi olduğu gerçeğine uygun biçimde, hem Avrupalı bir kişilik taşıyan, hem de büyük kısmı sömürge durumunda ki Doğu dünyasının problemlerine karşı ilgi duyan bir dış politika izlemiştir. Bu dönem uygulanan dış politikanın temel niteliklerinden biri, gerçekçilik, yani amaç ve hedef tespitiindeki ustalıktır. Atatürk, daha fazlasını yapabileceği halde, daha azla kendini sınırladığını göstermek suretiyle, kabul olunmayı kolaylaştırıyor ve başarısını teminat altına alıyordu. Aktif bir dış politika izlerken, serüvencilikten uzak kalmıştır. Atatürk, karşılaştığı problemlerin hepsine birden el atmayıp bunları öncelik sırasına koymuş, her

Türkiye Sovyet talepleriyle karşılaştığı sırada, dış politikadaki en önemli sorunu yalnızlık ve Ruslar Türkiye üzerinde istekler bulunmada çok uygun bir zamanı seçmişlerdi. Özellikle savaşta takip ettiği politika ve Rusya'nın kurulacak olan yeni düzende başrolde yer alması, diğer büyük devletlerin Türkiye'yi desteğinden mahrum bırakmıştı. Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) İngiltere ve Amerika, Sovyetlerin Boğazlar konusundaki değişiklik taleplerine olumlu yaklaşmışlardı. Fakat zamanla bu ülkelerde Sovyet taleplerinin, kendi çıkarları açısından da kabul edilemez olduğunu anlayarak, bu istekler karşısında Türkiye'ye desteklerini ifade etmeye başlayacaklardır. Bu yönde ilk önemli sinyal, müttefiklerin birbirleri arasındaki ayrımın netleşmeye başladığı Potsdam Konferansında (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) İngiltere'nin Sovyet taleplerine soğuk bakmasıdır. İngiltere, Sovyetlerin Boğazlar meselesine yalnız Türkiye ile arasında bir sorun olarak algılamasına karşı çıkararak, Türkiye üzerinde her hangi bir baskıyı uygun görmediğini ifade etmiştir. İngiltere'nin boğazlar konusundaki görüşlerine Amerika başkanı Truman'da katılmış, fakat toprak taleplerini her iki ülke arasında çözülmesi gereken sorun olarak addetmiştir. Amerika'nın bu tavrı, Sovyet davranışlarının gerçek anlamını kavrayamamasından, Sovyetlerle savaş sırasında devam eden işbirliğinin hala devam ettirilebileceği kanısından ileri gelmekteydi. Fakat, Amerika, 1945 yılı sonlarıyla beraber, Türk Boğazlarının uluslar arası statü dışında tutulması gerektiğine inanarak, Türkiye'nin egemenliğine bırakılması gerektiğini savunmaya başlayacaktır. İngiltere ve Amerika'da Türkiye'ye yönelik algıların değişmesindeki en önemli etken, başta Doğu Avrupa ve Balkanlar olmak üzere, Sovyet yayılcılığının giderek hız kazanması olmuştur. Sonuçta hem İngiltere hem de Amerika, 19 ve 21 Ağustos 1946'ta Rusya'ya verdikleri notalarla, Türkiye'nin Boğazları kontrol ve savunmasında tek sorumlu olarak kalması görüşünde olduklarını belirteceklerdir.

Batılı ülkelerin Türkiye'ye yönelik algılarının olumlu bir seyir almaya başladığı bir ortamda, Türkiye bu algıları ülke içersinde gerçekleştireceği siyasi ve ekonomik gelişmelerle destekleyecekti. İnönü, iç gelişmelerle dış gelişmelerin birbirleriyle olan yakın ilişkisinin farkında olan bir liderdi ve bu durumu ifadelerine de yansıtıyordu: "*Ben uzun*

---

zaman için düşmanla bile diyalog ve temastan kaçınmamış, düşmanlık ilişkisinde aşırılıktan kaçındığı gibi, dostluklara gereğinden fazla bel bağlamamak gerektiğini bilmiştir. Tarih bilgisine güvenen ve bu yönde devamlı okuyan Atatürk, Dün'ü çok iyi bildiği için bugünü gayet ustalıkla kavlıyor, böylece yarını da önceden tahmin edebiliyordu. Diplomaside karşı tarafa güvenilirlik duygusunu veren bir anlayışı hep hâkim kılmıştı. Gerektiğinde kendi gücüne güvenen ve bunu karşı tarafa hissettiren, ama gerektiğinde de ittifaklarda yer alabilen bir anlayışı ön planda tutuyordu. Atatürk içerde ve dışarıda Türkiye'ye milli bir yapı kazandırmaya çalışırken, aşırılığa kaçmaktan sakınmıştı. Atatürk dönemi dış politikasının temel nitelikleri bu şekilde ortaya konurken, dış politikadaki temel hedefleri de şu şekilde özetlenebilir: Milli bir devlet kurmak, bağımsızlığın korunması, barışın korunması, modernleşme ve demokratlaşma. Mehmet Gönlübol - Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, C. I, 2. b., Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, ss. 151-159.

*tecrübelerimle şunu görmüşüm: Hiçbir harici meseleyi dâhili mesele ile ihtilaf etmeden ve hiçbir dâhili meseleyi, harici mesele ile karıştırmadan hallettiğimi bilmiyorum. Biri mutlaka diğerini tahrik eder*²⁰⁰. Dış dünyanın şartları, Türkiye'yi Batı ile bütünleşmeye itiyordu ve bütünleşme sürecinin temel aracı ülke içinde daha fazla demokrasinin hâkim olmasıydı. İtalya ve Almanya'da tek parti idarelerinin ortadan kalkması, tek partili yönetimlere olan inançları zayıflatmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği Batı Dünyasında, politik sistemini daha demokratik bir hale getirmedikçe, Türkiye'nin Batı'da kazanmak istediği ve ihtiyacını duyduğu manevi itibarı gerektiği derecede elde edemeyeceği gösteriyordu²⁰¹. Ülke içersinde yaşanan iç gelişmeler sonrası, özellikle savaş sırasında güç kazanan siyasi ve ekonomik çevreler, Batı ittifakının ve yabancı sermayenin baş savunucuları haline gelmişlerdi²⁰².

Yeni Dünya düzeninin şekillenmeye başladığı San Francisco Konferansına katılan ve burada son şeklini alan Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul eden Türkiye, daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt ederken; anayasanın kabulü, tek parti sistemine karşı koymaya elverişli bir ortam hazırlamış, muhaliflere tek parti sistemine karşı kullanabilecekleri manevi ve hukuki deliller sağlayarak, onları muhalefetlerini açığa vurmaya ve halkın desteğini aramaya teşvik etmiştir²⁰³. Birleşmiş Milletler Anayasa'sının Meclise onay için getirildiği dönemde muhalefet, liberalizm lehine gelişen süreçten cesaret alarak, demokratik gelişme taleplerini daha sert ifadelerle gündeme getiriyordu. Adnan Menderes, yenedünya düzeninde demokrasi prensibinin hâkim olduğunu ifade ettiği konuşmasında *“Demokrat milletlerin, kendi topluluklarında diktatörlük idaresine katlanan ülkeler bulunmamasına dikkat etmeleri, Birleşmiş Milletlerin barış ve güvenlik ihtiyacından doğan bir zarurettir...”* ifadelerinde bulunurken, Birleşmiş Milletler Anayasası ile kendi anayasamızın aynı ruhu taşıdığını yalnızca mevcut fiili durumla bazı ahenksizliklerin ortadan kaldırılması gerektiği üzerinde duruyordu. Böylece ülke içinde toplumsal ve siyasi

²⁰⁰ Barutçu, **Milli Mücadeleden Demokrasiye Siyasi Hatıralar**, a.g.e., C. II, s. 752.

²⁰¹ Karpat, a.g.e., s. 127.

²⁰² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, 4. b., C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 374; Timur, a.g.e., s. 65.

²⁰³ Karpat, a.g.e., s. 129.; Türkiye Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olarak, San Francisco konferansına faal bir şekilde katılmış, Birleşmiş Milletler yasasının daha demokratik, Genel Kurula daha fazla ağırlık veren, hak ve adalet kavramlarını içeren bir belge olması yönünde çalışmış, ihtilafların çözümünde Uluslar arası Adalet Divanı'nın rolünü öne çıkarmak için çaba harcamıştır. Bunu yaparken Türkiye, büyük devletlere karşı tutum alan daha küçük devletlerle birlikte hareket etmiştir. Fakat sonraki yıllarda, iki kutuplu dünya düzeninde stratejik bir konumda bulunan Türkiye için güvenlik endişeleri hep ağır basmış ve bu endişeler dış politikasına büyük ölçüde yön vermiştir. Bu sebeple, Türkiye Birleşmiş milletlerde Batılı devletlerle dayanışma halinde olmaya özen göstermiş, üçüncü dünyanın sorunları ile genellikle fazla ilgilenmemiştir. Örneğin, sömürge imparatorluklarının dağılma sürecinin hız kazandığı bu dönemde, Türkiye, geçmişte kendi kurtuluş savaşı ile az gelişmiş ülkelere örnek olduğu sömürgeciliğin tasfiyesi sürecini bir kenara iterek, müttefikleriyle birlikte hareket etmiştir. Mustafa Akşin, *“Birleşmiş Milletlerde Türkiye'nin Tutumu”*, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu (15-17 Ekim 1997)**, yay. haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 501.

tabanda giderek büyüyen ve vücut bulan siyasi harekete, dış gelişmeler koruyucu bir kalkan ve teşvik edici güç olacaktı.

Türkiye'nin politik anlamda Batı ile başlattığı yakınlaşma, iç kamuoyunda yansımalarını hızlı bir şekilde bulmuştur. 1946 yılı ile birlikte Amerika'nın Rus talepleri karşısında Türkiye'yi destekler durum alması, Türk kamuoyunda Amerika lehine algıların gelişimini hızlandıracaktır. Türkiye'nin Amerika merkezli oluşan yeni dış politikasında, kamuoyunu bu duruma hazırlama yolunda ilk önemli girişim, Amerika Birleşik Devletler Başkanı Truman'ın, Amerikan donanmasının en büyük zırhlı gemisi olan Missouri'yi, savaş sırasında ölen Türk büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün cenazesini getirmek üzere Türkiye'ye göndermesidir²⁰⁴. Amerika bu davranışıyla Sovyet Rusya'ya, Türkiye'nin yanında olduğunu somut olarak ortaya koymuş, bu ziyaret Türk kamuoyu tarafından da Sovyet istekleri karşısında Birleşik Amerika'nın Türkiye'ye verdiği destek olarak algılanmış ve Türk halkına rahat bir nefes aldırarak, kâbustan uyanmasını sağlamıştı²⁰⁵. Missouri gemisinin gelmesinden çok önce ülkede hazırlıklar başlamış ve özel bir karşılama töreni hazırlanmıştı²⁰⁶. Bu hazırlıkların bir kısmı sonradan eleştiri ve alay konusu olacaktı. Ama o günlerde bunları pek yadırgayan yoktu. Adeta bu ziyaret bir "ulusal dava"ya dönüştürülmüş, Amerika'ya "iyi ve hoş" görünmek adına herkes üzerine düşeni yapmakla görevli kılınmıştı²⁰⁷. Kimsenin bu konuda en ufak eleştiriye tahammülü yoktu ya da yapılanları eleştirmek kimsenin aklından geçirmedığı bir olaydı²⁰⁸. 5 Nisan 1946 tarihinde İstanbul'a gelen heyeti, Cumhurbaşkanı İnönü'nün bizzat kendisinin karşılaması,

²⁰⁴ Aslında 1946 yılı ile birlikte Türkiye'ye gelen Amerikan savaş gemileri, Türk kamuoyunda olumlu bir Amerikan algısının oluşumunda ön planda yer almıştır. Missouri'nin ziyaretinden kısa bir süre sonra, 23 Kasım 1946 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri donanmasına ait Randolph Uçak gemisi ile Perry, Fargo ve Donner adlı gemiler, İzmir limanına gelmişlerdi. İzmir'deki hazırlıklarda günler öncesinden başlamış ve detaylar her gün ulusal ve yerel gazetelerde yer almıştır. Mithat Kadri Vural, "Soğuk Savaşın Başlangıcında Amerikan Filosunun İzmir Ziyareti ve Kamuoyundaki Yansımaları", **Körfezde Zaman: İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009**, İzmir, 2010, ss. 171-179.

²⁰⁵ Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, Akis Yayınları, Ankara, 1971, s. 105.

²⁰⁶ Bu ziyaretin ve yeni oluşan Amerika algısının Türk kamuoyundaki yansımalarına eserinde değinen Altan Öymen, ülkedeki hareketliliği şöyle anlatır; "*Missouri için makaleler, şiirler yazıldı. Tekel'in çıkardığı 'Missouri' sigaraları çok satıldı. Ülkenin çeşitli yerlerinde 'Missouri' adlı lokantalar, eğlence yerleri açılmaya başladı... kısa bir süre sonra başkent'in en iyi lokantalarından biri, ABD başkentinin adını alacak, 'Washington Lokantası' olarak faaliyete geçecekti. Rusları hatırlatan adlar ise değiştirildi. Mesela Rus Salatası. Kim akıl etti bilinmez ama bu salatanın adı birdenbire 'Amerikan Salatası' haline geldi. 1946 yılıyla daha sonraki yılların Türkiye'sinde Ruslara duyulan hiddet de, Rus tehlikesi karşısında Amerika'ya duyulan sempati de, bu kadar büyüktü*". Öymen, a.g.e., s. 515-516.

²⁰⁷ Missouri zırhlısının İstanbul'da karşılanış şeklini Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Wilson Washington'a şöyle aktarıyordu: "*Bu, Birleşik Devletler donanmasının şimdiye kadar yaptığı ziyaretlerde bir yabancı hükümet ve halk tarafından Birleşik Devletler donanması subaylarına ve erlerine karşı gösterilmiş dostluk ifadesinin her halde en dikkate şayan olanıdır... Türkler olayı, bu bölgedeki kendi menfaatinin Türk bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit eden her Sovyet teşebbüsüne karşı çıkmakta olduğunu Birleşik Devletlerin nihayet anladığı şeklinde değerlendirmişlerdir*". Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, a.g.e., s. 101.

²⁰⁸ İbrahim Bozkurt, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S. 15, (2007 Güz), s. 263.

Türkiye'nin bu ziyarete verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değerdi. Ziyaret günlerce Türk basınında geniş haberlerle yer aldı²⁰⁹.

Türkiye, Sovyet Rusya tehdidine karşı, kendisini başta Amerika olmak üzere Batı dünyasına bağlayacak olan en iyi araç olarak "demokrasi" görüyordu. Milli Şef İsmet İnönü'nü, bağları kuvvetlendirmek adına milli şefliğinden vazgeçerek, ülkede daha fazla demokrasi adına elinden geleni yapacaktı. İnönü her fırsatta ülke içinde gelişen demokrasinin, Batı dünyasında olumlu algılar yaratmakta olduğunun, her hangi bir olumsuzluğun ise, ülkenin zararına olacağına inanıyordu. İnönü'ye göre, demokrasi yolunda iktidarın her türlü fedakârlığa girdiği bir ortamda muhalefetin, çeşitli gerekçeler nedeniyle, demokrasinin gelişimini engelleyecek teşebbüslerde bulunması asla gidilmemesi gereken bir yoldu. Böyle bir durum Türkiye'nin dış politikada elini zayıflatırdı. İnönü, muhalefetin, 1946 yılı Mayıs ayında yapılan Yerel seçimlere katılmama kararını sert bir şekilde eleştirirken şunları ifade etmekteydi: "*Şüphe etmek istemem ki, şimdiye kadar kurulmuş olan partiler seçime parti olarak gireceklerdir... Millet iradesinin açık bir surette belli olması için, bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partilerin veya bağımsız olanların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem... Bazı memleketlerde seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı, memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaremizi yabancı devletlere karşı kötölemek teşebbüsünü, Türkiye'de vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim*"²¹⁰. Sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi yayın organlarında demokratların seçimlere katılmamasının nedeni olarak Sovyet Rusya ile girişilen işbirliği olduğu ve Moskova'nın emriyle hareket ettikleri yolunda haberler gündeme gelecekti. Çünkü demokrasi yoluyla Batı dünyasının desteğini sağlama yolunda adımlar hızlı bir şekilde atılırken, bu adımları sekteye uğratabilecek olan muhalefetin seçimleri boykot edip girmemesi,

²⁰⁹ Bu dönem basını incelendiğinde, hemen hemen tüm basın organlarının Amerika lehinde yoğun yayınlar yapıldığı görülmektedir. 5 Nisan tarihinde çıkan gazetelerin başyazarlarının yazılarından birkaç örnek vermek gerekirse; Falih Rifki Atay, Ulus'ta kalem aldığı "Missouri" başlıklı yazısında Amerikan bayrağındaki yıldızlardan birinin de Türk ulusunun kendi talih yıldızı olduğunu yazmıştır. Nadir Nadi, Cumhuriyet'te, Missouri'yi, "*Amerika bugün yeryüzünün en kuvvetli bir milletidir. Fakat bu kuvvet; barışın, adaletin ve milletler arasında eşitlik hakkını kurup yaşatmak isteyen temiz bir idealin emrindedir... yalnız insanlık ve medeniyet şartlarına göre yürütmekten başka bir şey yapmamıştır*" ifadeleri ile anlatır. Necmettin Sadak, Akşam gazetesinde şunları ifade etmiştir: "*...(Amerika Birleşik Devletleri) Yeryüzünde hak, adalet, hürriyet prensiplerinin tatbik edilmesinden başka bir ideali olmayan, bu ideal uğrunda var kuvvetini ortaya koyan büyük devletin, İstanbul sularını süsleyen donanma karşısında halkın duyduğu heyecan ve takdirin başlıca kaynağı, Türk Milleti'nin de yüreğinde taşıdığı aynı ideallerdir*". Bozkurt, a.g.m., s.267. Aynı dönemde Amerika'ya karşı mesafeli duran tek yayın organı olarak Sertellerin çıkarmakta olduğu Tan Gazetesi gösterilebilir. Her ne kadar Tan gazetesi ülkede çok partili siyasete geçiş yolunda yoğun yayınlar yapmışsa da, Sovyet aleyhtarlığının yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Sovyetlerle Türkiye'nin dost kalmasını istemiş ve bu yönde görüşler ortaya koymuştur. Sonuçta Tan gazetesinin matbaası, 4 Aralık 1945 yılında, ülkede dış siyasete bağlı olarak oluşan atmosfer içinde bir gençlik hareketi sonrasını yakılmıştır. Yaşanan bu olay Türkiye'deki komünizm ve Sovyet aleyhtarı politikaların, kamuoyundaki etkisi ve sokağa yansımaları olarak görülmelidir.

²¹⁰ **İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, s. 85.

Türkiye aleyhine ve Rusya'nın lehine olacak olan bir adımdı. Böylece "Moskovacılık" suçlaması demokrasi tarihimizde ilk defa CHP üyeleri tarafından Demokrat Parti'ye karşı icat edilecekti²¹¹. Bu suçlama çok partili siyasi hayatımızda tarafların birbirine karşı kullandığı en büyük eleştiri silahı olacaktı.

---

²¹¹ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 152.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI BURSA YERELİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN İKTİDAR YILLARI (1946–1950)

I. CUMHURİYET HALK PARTİSİ BÜNYESİNDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER(1946-1950)

İkinci Dünya Savaşının sonunda Cumhuriyet Halk Partisinin önünde iki yol vardı: Türk devrimini gerçekleştiren ve demokrasinin gelişiminden yana tavır koyan bir parti olarak gelişmeye devam ve değişen iç ve dış şartların gerektirdiği değişiklikleri kendi ve devletin bünyesinde gerçekleştirmek ya da mevcut durumu olduğu gibi korumak. Devrimcilik ilkesini bünyesinde barındıran Parti, ilk yolu seçecek, kurmuş olduğu cumhuriyet rejimini daha ileriye götürmek adına yeni bir evrim ve ilerleme devresine girecek ve bu süreçte ayakta kalmak mucizesini gösterecekti¹.

Türk siyasetinde başlayan çok partili demokratik hayat Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde de dönüşümleri beraberinde getirecekti. Bu süreçte, İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerine düşen en önemli görev, partiyi yeni olan bu sürece hazırlamaktı. Tek partili, rekabetçi olmayan siyasi hayat artık geride kalmıştı. Uzun yılların partide yaratmış olduğu durağanlıktan partinin sıyrılması ve bünyesinde değişimlere gitmesi gerekiyordu. Parti yönetiminin isteği ve muhalefetten gelen eleştiriler sonrası, 10 Mayıs 1946 yılında toplanan İkinci Olağanüstü Kurultayda önemli değişimlere gidilirken, parti program ve tüzüğünde, muhalefetin partiye yönelik eleştirilerinin odak noktasında yer alan dört önemli değişiklik yapıldı. Tüm bu değişiklik önerilerini İnönü, kurultayı açılış konuşmasında delegelerden bizzat kendisi isteyecekti². İnönü'nün değişiklik istekleri doğrultusunda, parti tüzüğünde yapılan iki önemli değişiklikle, "*Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür*" ifadesindeki "*değişmez*" sözcüğü çıkarılmış, bunun yerine "*Parti genel başkanı Büyük Kurultay tarafından dört yıl için partili milletvekilleri arasından seçilir*" hükmü getirilmiştir³. 1939 yılındaki kurultayda "*Partinin demokrasi yolunda bir denemesi*"ni oluşturulan ve yeni oluşan siyasi şartlar sonrası partinin "*bütün kuvvetlerini toplamasının gerektiği*" bu zamanda, "*Müstakil Grup*"un kaldırılması uygun görülmüştür. Parti programında yapılan iki önemli değişiklikle, "*vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kişilere oy vermesini*" amaçlayan iki dereceli seçim sistemi kaldırılarak, tek dereceli

¹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 81.

² **İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, ss. 84-89.

³ İnönü kurultayda yapmış olduğu konuşmasında, ölünceye kadar CHP'nin bir üyesi olarak kalacağını ve kabul ettiği müddetçe, başkanı olarak, onun siyasetine hizmet edeceğini ifade etmiştir. **İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, s. 87.

seçim sistemine geçilecek; sınıf, ırk ve bölge ayrımı esasına dayalı dernek kurulması yasağı programdan kaldırılacaktı⁴. Parti ve teşkilat üzerinde önemli bir rolü bulunan genel sekreterlik kurumuna yeni bir isim olarak Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu getirilmişti.

Parti kurultayından kısa bir süre sonra Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi, toplumu ikna etmek adına, dünyada gerçekleşmekte olan değişimlere karşı, yeniden güç kazanmış yeni bir siyasi yapıyla çıkmak ve genel seçimlere Cumhuriyet Halk Partili belediyelerle gitmemek adına, sonraki tarihlerde yapılması planlanan seçimlerin tarihlerini erkene alacaktır. Tüm bu gerekçelerin yanında seçim tarihlerinin erkene alınmasının en önemli nedeni yeni kurulan partilere yönelik olarak ülke genelinde hızlanarak devam eden taleplerden dolayı partinin yaşadığı çekincedir. Bu çekinceler içerisinde seçim kanununda yapılan değişiklikle “açık oy, gizli tasnif” ilkesi seçimlerde uygulanacaktı. Ülke genelinde yapılan belediye seçimlerine muhalefet katılmazken, sonraki süreçte bu durumda muhalefetin Cumhuriyet Halk Partisi aleyhine propaganda yürütmesinde önemli bir araç olacaktı. Temmuz 1946 yılında ilk kez ülkede çok partili milletvekili seçimleri gerçekleştirilecekti. Yapılan seçimleri Cumhuriyet Halk Partisi kazanmıştı fakat parti yeni başlayan bu süreçte yönünü belirlemede sıkıntılar yaşıyordu. İnönü, ülkede demokratik hayatın başlamasını arzuluyor, fakat seçimler sonrası sertlik yanlısı ve tek parti düzeninden yana düşüncelere sahip olan Recep Peker’i başbakanlık görevine getiriyordu⁵. Bu durum ülkedeki siyasi hayatta gerilimlere neden olurken, parti içerisinde de ılımlılar(Mutediller) ve sertlik yanlıları (Müfritler) şeklinde iki gurubun oluşmasına neden olacaktı. Muhalefete daha ılımlı yaklaşılmasından, parti ilişkilerinde daha liberal olunmasından yana olan, Recep Peker’in muhalefete yönelik davranışlarını beğenmeyen ve bunu Peker’in hükümetine güvenoyu vermeyerek gösteren parti içerisindeki 35 kişilik bir partili grup, Nihat Erim’in başkanlığında partinin yeni yüzü olarak ön plana çıkmaya başlamıştı. İsmet İnönü 12 Temmuz 1947 yılında yayınlamış olduğu beyanname ile tavrını ılımlılardan yana koymuştu. Bu gelişmeler sonrası Recep Peker başbakanlıktan istifa ederek, “35’ler” hareketi içerisinde yer alan kişilerinde yer aldığı Hasan Saka hükümeti kurulmuştu⁶. Artık partide sertlik yanlıları pasif hale gelmiş, ılımlılar ön planda yer almaya

---

⁴ Bu maddenin değiştirilmesi gerekçesi ise şöyledir; “*Partimiz kurulduğu tarihten itibaren tek dereceli seçimi prensip olarak kabul etmiş ve ancak memleketin şartları bu prensibin gerçekleştirilmesine imkan vermemesi yüzünden iki dereceli seçimi zaruri görmüştür. Bugün artık iki dereceli seçimi gerektiren ‘ameli icaplar’ önemini kaybetmiş olduğundan tek dereceli seçim hakkındaki emelimizin gerçekleşmesi doğru olacaktır*”. **CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı Programda Değişiklik Önergesi**, 10.05.1946.

⁵ Teoman Gül, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, ss. 58-61.

⁶ Recep Peker’in 12 Temmuz Beyannamesi’nden duyduğu rahatsızlık sonucu istifa ettiği genel kanıdır. Metin Toker ise bu kanının yanlış olduğunu, her ne kadar Peker beyannameden rahatsız olmuşsa da, ayrılışının ardındaki asıl nedenin, geçmişte olduğu gibi CHP Genel Başkan Vekilliği görevi ile Başbakanlığın kendi şahsında birleştirilmesini istediğidir. Çok Partili hayatla birlikte, hükümet kurma görevi

başlamıştı. Demokrat Parti idarecileri iktidar partisinde yaşanan bu gelişmeleri olumlu karşılamıştı⁷. CHP içersinde başlayan bu yeni dönem kimi araştırmacılara göre Türkiye'deki karşı devrim sürecinin başlangıcı olarak nitelendirilirken⁸; kimilerine göre hem devrimleri kurtarmış, hem de CHP'ye hayat iksiri yerine geçmiş⁹ ve uygulanan liberal siyaset CHP'nin itibarını arttırmıştı¹⁰.

17 Kasım 1947 tarihinde gerçekleşen Yedinci Kurultay, CHP'nin tarihindeki dönüm noktasıdır¹¹. Ülkenin çok partili bir hayata geçtiği dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin program ve tüzüğü tek parti döneminin izlerini taşıyordu ve partinin yaşaması adına bu durum değişmeliydi. Ülke içersinde Demokrat Parti'ye yönelen siyasi heyecanın, Cumhuriyet Halk Partisine yönelmesi için partinin kendisini net ifade etmesi gerekliydi. Parti görüş ve faaliyetlerini seçmenin fikir ve isteklerine uydurarak ayakta kalabilmek adına, devrimci, akılcı ve ülkücü felsefesini değiştirip evrimci, ampirik ve faydacı bir felsefe haline getirme yoluna girecekti¹². Parti içindeki değişim taleplerinin gücünü Hüseyin Cahit Yalçın, gazetesindeki sütunlarında şöyle ifade ediyordu:

“Bu kurultay ile Cumhuriyet Halk Partisinin bünyesinde, teşkilâtında esaslı bir değişiklik olacak ve demokratik ruh demokrasiyi 24 sene evvel ilân eden ve nihayet onu geliştirmek ve mantikî neticesine erdirmek kararını veren Halk Partisinin kendi teşkilâtı içinde de hâkim kesilecektir. Partideki değişikliğin zevahirde kalmayarak asıl zihniyette vukua geleceği şüphesizdir. Çünkü memlekette hakikî ve geniş bir demokrasinin kurulmasına karar veren ve buna dört el ile sarılması tabii bulunan parti gayesine en evvel kendisini bugünkü hallere ve şartlara tamamen intibak ettirmek suretiyle varabilir. Bu hakikatin Halk Partisi muhitlerinde hakkıyla idrak edildiğini gösterecek beyanatlar, icraatlar ve işaretler çoktur”¹³.

Parti içinde ortaya çıkan bu değişim talepleri, Yedinci Kurultay'da hayat buldu. Partinin yapısal bir değişime girdiği kurultayda, parti teşkilatı ön plana çıkmaya başlamıştır. Parti bünyesinde güç kazanan “Atanmışlar”dan ziyade “Seçilmişler”in partiyi yönetmesi anlayışının sonucu, parti içinde en yetkin yürütme organı olan genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan genel başkanlık divanı kaldırılmış, yerine tüm partililerin seçilebileceği 40 kişilik parti divanı oluşturulmuş, genel sekreter ve 12 kişiden oluşan genel yönetim kurulunun bu divan tarafından seçimi kararı alınmıştı. İl başkanlarının valilerden oluşması anlayışına son verilerek, başkanların il kongrelerinde

---

Recep Peker'e verilirken, CHP Genel Başkan Vekilliği görevine Hilmi Uran getirilmiş ve böyle devam edilmişti. Peker'in bu isteği İnönü ve parti tarafından kabul görmeyince istifa edecektir. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yay., 1970, s. 295.

⁷ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, haz. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 129.

⁸ Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, 7. b., Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2009, s. 389.

⁹ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 301.

¹⁰ Karpat, a.g.e., s. 202.

¹¹ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, 4. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 112.

¹² Karpat, a.g.e., s. 175.

¹³ Hüseyin Cahit Yalçın, “Kurultay'a Giderken”, **Tanin**, 13 Kasım 1947.

seçilmesi; milletvekili adaylarının merkez tarafından belirlenmesi yerine, yüzde yetmişinin mahalli parti örgütleri tarafından belirlenmesi; parti kurultaylarında teşkilatın üyelerinin sayılarının artırılması gibi değişimler beraberinde gelecekti. Parti bünyesinde ağırlık noktası, parti başkanından, teşkilatın ağırlık kazandığı parti kurultayına kayıyordu. Toprak Reformu'nda hükümete toprakları istimlak edebilme yetkisini veren 17. Madde kaldırılacaktı. Partinin temel ilkelerine yönelik liberalleştirme eğilimi sonucu, Cumhuriyetçilik ilkesinde demokrasiye, Devletçilik ilkesinde özel sektöre daha fazla vurgu yapılacaktı¹⁴. Laiklik, kurultayda en çok tartışılan ilke olacak, dini eğitim ve dini özgürce yaşama talepleri kurultayda dile getirilecek, sonrasında bu taleplere hayata geçecekti¹⁵. Parti ile Halkevleri ilişkisinin sorgulandığı kurultayda, halkevlerine siyaseten bitaraf olması adına vakıf statüsü verilmesi talepleri ön plana çıktı¹⁶. Kurultay sonunda yapılan seçimlerde, parti başkanlığına “*oybirliği*” olmaksızın, 645 delegeden 595'nin oyuna alan İsmet İnönü seçildi. Parti başkanının Cumhurbaşkanı olması halinde parti başkanlığını yürütecek olan Genel Başkan Vekilliği için Hilmi Uran, 646 delegenin 328'inin oyunu alarak seçilebildi. Bu durum parti içindeki yeni anlayışın somut neticeleriydi. Yeni oluşturulan 40 kişilik parti divanına seçilenler arasında Bursa Milletvekili Fahri Bük'te bulunuyordu. Parti Divanı genel sekreterlik görevine Tevfik Fikret Sılay'ı getirmişti.

Kurultay sonrası partide ve siyasette liberalleşme süreci hız kazandı. Demokratların en önemli taleplerinden biri olan seçim sisteminin değiştirilmesine, 1948 yılı başında CHP'den olumlu yanıt verildi ve yapılan çalışmalar sonrası Temmuz ayında kabul edilen yeni seçim kanunu yürürlüğe girdi. Fakat, demokratlar “*adli teminattan yoksun*” olduğu gerekçesiyle, yeni kanuna muhalefet şerhini sürdürecekti, ara seçimlere katılmayacaktı. Yeni dönemle birlikte muhalefete yaklaşım konusunda bir engel olarak görülen Recep Peker'in Başbakanlıktan istifası sonrası bu göreve gelen Hasan Saka, parti içindeki müfritler tarafından muhalefete ılımlı yaklaşımlarından dolayı eleştirirken; mutediller tarafından yeterince anlayışlı ve ölçülü olmadığı konusunda eleştiri konusu olacaktı¹⁷. Parti içinde devam eden muhalefete yaklaşım tarzı tartışmaları Hasan Saka'nın istifasıyla sonuçlandı. İstifa sonrası kimin başbakan olacağı en çok tartışılan konuların başında geliyordu ve bu görevi Şemsettin Günaltay üstlenecekti. Bu görev değişikliği muhalefete iş birliği sürecini hızlandırdı ve en önemli uzlaşma alanı seçim sisteminin

¹⁴ L. Hilal Akgül, “VII. CHP Kurultayı'nda Devletçilik Tartışmaları ve 1947 CHP Programı'nda Devletçilik”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. LVIII, S. 1, (2008), s. 72-73.

¹⁵ Bu talepler ve CHP'nin dini açılımları için Dördüncü Bölüm'de yer alan “İrticai Faaliyetlere Yönelik Tepkiler” başlığına bakılabilir.

¹⁶ Kurultay hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948.

¹⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 50.

değiştirilmesiydi. Muhalefetin seçim sistemini ön plana alarak seçimlere girmemesi ve bunun nedeni olarak ta CHP'yi seçim sistemini değiştirmeyen, demokrasi karşıtı bir parti olarak gösteren propagandası karşısında, CHP yönetimi muhalefetin en önemli kozunu elinden almak konusunda kararlıydı. Uzun süren çalışmalar sonrası seçim sistemi muhalefetine iştirakiyle 1950 yılının Şubat ayında yürürlüğe girdi.

II. CHP BURSA İL TEŞKİLATI

A. KURULUŞ VE ÖRGÜTLENMESİ

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Bursa'da teşkilatlanma çalışmalarına 1924 yılı içerisinde başlamıştı. Ülke genelinde olduğu Bursa yerelinde de oluşumundan hemen sonra üye yazımına başlanırken, ocak, bucak ve ilçe teşkilatlarının oluşumuna hız verilmişti¹⁸. Tüm ilçelerde partinin örgütlenme çalışmaları tamamlanırken, en son İnegöl ilçesinde parti teşkilatı 5 Eylül 1926 tarihinde teşkil edilmişti¹⁹. Kuruluş çalışmalarından hemen hemen bir sene sonra Bursa'ya ziyarete gelen Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Merkezini ziyaret etmişti²⁰. Mayıs 1926 yılında gerçekleştirdiği Bursa gezisinde CHF'nı ziyaret eden Atatürk, parti müfettişi görevini de sürdüren Vali Kemal (Gedeleş) Bey'le ilçelerden gelen fırka heyetleriyle görüşmüş ve parti örgütlenmesi konusunda bilgi almıştı. Toplantı sonrası teşkilatlanma çalışmalarının başarılı ve memnunluk verici olduğunu ifade etmişti²¹. Cumhuriyet Halk Fırkası 1928 yılında, bugünkü Atatürk heykelinin karşısındaki yerine taşınmıştı ve parti başkanlığı görevini Dr. Sadi Rasim Bey yürütüyordu²². Parti il merkezini daha sonra, bugün Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu olarak kullanılan ve 1940 yılında Bursa Halkevi Binası olarak açılış gerçekleştirilen binaya taşıyacaktı.

Cumhuriyet Halk Fırkası Bursa il örgütü, il içerisinde teşkilatlanma çalışmalarını yürütürken, önemli sıkıntılar yaşamıştı. Bu sıkıntılar içerisinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun Bursa'ya olan etkileri ve (Sakallı) Nurettin İbrahim Paşa'nın ara seçimlerde bağımsız milletvekili olarak seçilmesi ilk planda gelir²³. 17 Kasım 1924

¹⁸ Parti il teşkilatına bir numara ile kayıt olan kişi Dr. Şefik Lütfi (Başman) Bey'di. Şefik Lütfi Bey, Belediye Başkanlığı ve Üçüncü Dönem Bursa Milletvekilliği yaptıktan sonra, uzun süre Bursa CHP il başkanlığı görevinde bulunmuştu.

¹⁹ Turgut Can Nemaş, **İnegöl**, Bursa Aysan Basımevi, 1947, s. 38.

²⁰ Yılmaz Akkılıç, **Atatürk ve Bursa**, 2. b., Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, Bursa, 1999, s. 44.; Sedat Ataman, **11 Eylül 1922-1938 Bursa Kurtuluşunun 16. Yıl Dönümü Hatırası**, Yeni Basımevi, Bursa, 1938, s. 17.; Musa Ataş, **50 Yıl Önce Bursa**, Emek Matbaası, Bursa, 1960.

²¹ Akkılıç, **Atatürk ve Bursa**, s. 54.

²² **1934 Bursa Yıllığı**, Bursa Belediyesi Neşriyatı

²³ Türk Kurtuluş Savaşı'nda görev alan ve Büyük Taarruz'da 1. Ordu'nun başında görev yapan Nurettin İbrahim Paşa, "Sakallı" ünvanı ile tanınmıştır.

tarihinde Kazım Karabekir'in başkanlığında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan kısa bir süre sonra ülke genelinde örgütlenmeye başlamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden milletvekillerinin üye olduğu muhalefet partisine, Bursa Milletvekilleri hukukçu Osman Nuri (Özbay) Bey ile Asker Necati (Kurtuluş) Bey de üye olmuştu²⁴. Bu durum, henüz teşkilatının kuruluş aşamasında olan Halk Fırkası aleyhine bir durumdu. TCF'nin kapatılmasının ardından, karşı partiye geçen Bursa Milletvekilleri, daha sonraki seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan aday olarak gösterilmeyeceklerdi²⁵.

İl teşkilatı muhalif parti sıkıntısıyla uğraştığı sırada bir başka sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sürecinde, ordu içersinde yer alan komutanların karşı parti kurmalarını, kendisine karşı yapılan bir komplo olarak algılayan Mustafa Kemal Paşa, siyaset ile ordu kurumlarının birbirinden ayrılmasına yönelik bir girişimde bulunarak, milletvekillerinden ordu yada siyaseti seçmeleri konusunda tercihte bulunmalarını istemişti. Bu istek sonrası 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, askerlik mesleğini seçerek, 1 Kasım 1924 tarihinde Bursa Milletvekilliği görevinden istifa etmişti. Boşalan milletvekilliği için Aralık 1924 tarihinde yapılan ara seçimde, Nurettin Paşa bağımsız aday olarak katılmıştı²⁶. Nurettin Paşa karşısında Cumhuriyet Halk Fırkasının adayı Birinci Dönem Bursa Milletvekili ve İstanbul Şehremini Operatör Emin (Erkulseyitoğlu) Bey'di. Nurettin Paşa'nın adaylığı Bursa kamuoyunu ikiye bölmüştü. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa'da CHF tüm siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşama egemen olurken, Kurtuluş Savaşı boyunca mücadeleye katılan ama İkinci Grup'ta yer alan yerel elitler, çok partili denemelerin yapıldığı görece özgürlük dönemlerinde hemen daima, CHF' ye muhalif olarak ortaya çıkan partilerde yer almış ve halkında bu oluşumları destekledikleri görülmüştü²⁷. Nurettin Paşa, seçim döneminde Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa'nın abdest almadığını, Muhiddin Baha (Pars) Bey'in namaz kılmadığını söyleyerek propaganda yapıyor; öğrencilere müzik dersi veren bir öğretmenin görevden alınması için

²⁴ Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 112-113.

²⁵ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılan milletvekillerine sonraki siyasi hayatlarında nasıl davranılacağını Milli Müdafaa Vekili Recep (Peker) şöyle açıklıyordu: "Muhalefet erbabı bir gün iktidar mevkiine gelirse yalnız Teşkilatı Esasiye değil, vatanın hayatından damla damla vere vere vatan kalmayacaktır. Fakat yarın onların da yuvalarından çıkarılarak başlarını ezmek için icap eden tedabiri ittihaz edeceğiz", Saime Yüceer, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", **Türkler**, C. XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 542.

²⁶ Nurettin Paşa, 1923 yılında yapılan seçimlerde de Bursa'dan bağımsız milletvekili seçilmek için çeşitli propaganda faaliyetleri yürütmüş ve bu amaçla on dokuz sayfadan oluşan bir hal tercümesini bastırarak, dağıttirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu süreçten ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, yay. haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, ss. 492-506.

²⁷ Eren Basağan Özgünay, **Türk Yerel Siyasetinde Oligarşik Yapılaşmalar: Bursa Merkez Sağ Örneği**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1993, s. 29.

faaliyette bulunuyor; Orhaneli'nde mehdi olarak karşılanıyordu²⁸. Yapılan seçimler sonrası Nurettin Paşa 236 oy alarak milletvekili seçilmişti²⁹. Seçim Denetleme Kurulu'nun seçimleri onaylayan kararı vilayet makamına geldikten sonra, askeri bir kişinin seçiminde doğan sıkıntının çözümü yolunda, Vali ve Vilayet İdare Meclisi üyeleri TBMM'ye başvuruda bulunmuşlardı. Meclis Genel Kurulunda konuya ilişkin gerekli tartışmalar yapıldıktan sonra, Nurettin Paşa'nın milletvekilliği reddedilmişti³⁰. Sonrasında yenilenen seçimlerde Nurettin Paşa tekrar aday olmuş, Cumhuriyet Halk Fırkası bir aday belirlemezken, Muhittin Baha (Pars) bağımsız olarak seçimlere girmişti. İkinci seçimler sonrası Nurettin Paşa aldığı 364 oyla, açık bir şekilde seçimi kazanmış ve TBMM'de 10 Mart 1925 tarihinde seçimi onaylamıştı³¹.

İlçe örgütlerinin oluşturulması çalışmaları ile birlikte, partiye üye yazılması çalışmaları da devam etmiştir. Parti tüzüğü gereği, üye yazımının tamamlanmasının ardından, Sonbahar'la birlikte bucak ve ocak teşkilatlarının kongrelerinin toplanması planlanmaktadır. Bu nedenle ilçe örgütlerinin yanında, bucak ve ocak teşkilatlarının da oluşturulması çalışmaları devam etmiştir. CHP Bursa İl İdare Kuruluna bağlı ilçe teşkilatı şöyledir³²;

1	Bursa Merkez
2	Gemlik
3	İnegöl
4	İznik
5	Karacabey
6	Mustafakemalpaşa
7	Mudanya
8	Orhaneli
9	Orhangazi
10	Yenişehir

Tablo 1: CHP Bursa İl İdare Kuruluna Bağlı İlçe Teşkilatı

1923 tüzüğüne göre, köy ve mahalle ocakları parti'nin ilk teşkilat kademesini oluşturmaktaydı. Partinin geniş halk kitleleriyle buluştuğu ilk nokta olan köy ve mahalle teşkilatına verilen misyon tüzükte şöyle tarif ediliyordu:

²⁸ **Bursa Ansiklopedisi**, C. I, Bursa Hakimiyet Yayınları, s. 307.; Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, yay.haz. İhsan İlgar, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 160-164.

²⁹ Tuncay, a.g.e., s. 124.

³⁰ Konuya ilişkin meclis görüşmeleri için bkz: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:2, C.XIX, 14. Birleşim (25 Teşrinisani 1341), ss. 131-154.

³¹ Tuncay, a.g.e., s. 126. Mustafa Kemal Paşa, Nurettin Paşa'nın milletvekilliği için şu ifadelerde bulunur: "*Bir Bursa Milletvekili, yasama görevi boyunca, hiçbir zaman kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman Meclis'te millet'in ve Cumhuriyet'in çıkarlarını savunmak için ağızına bir tek kelime bile almamış olan Bursa Milletvekili Nurettin Paşa, yalnız şapka giyilmesinin aleyhine uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır... Nurettin Paşa'nın, millet kürsüsünden alevlendirmeyi başarabildiği taassup ve gericilik duyguları sonunda birkaç yerde, o da yalnız birkaç gericinin, İstiklal Mahkemeleri'nde hesap vermeleriyle söndü*". Atatürk, **Nutuk**, s. 606.; Nurettin Paşa'nın şapka giyilmesi aleyhinde verdiği önerge ve buna yönelik tartışmalar için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:2, C.XII, 36. Birleşim (17 Ocak 1341), ss. 222-232.

³² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1.

“Köy ve mahalle ocakları, doğrudan doğruya halkın aydınlatılması ve bilgilendirilmesi, Fırka'nın maksat ve emellerinin yayılması ve tahakkuku ile uğraşır. Nahiye ocağından aldığı emirleri icra eder. Mahalli ve genel seçimlerde Fırka programının ve adaylarının muvaffakiyetini temine çalışır”³³.

Köy ve mahalle kongreleri Ekim ayı içerisinde gerçekleştirildikten sonra, bu kongrelerde seçilen birer temsilci nahiye kongrelerine gönderilmektedir. Nahiye kongreleri her yılın Kasım ayında toplanarak, o sene yapılan çalışmalara hakkında rapor sunulur ve kongre sonunda beş kişiden oluşan yönetim kurulunu ve ilçe kongresine gönderilecek olan üç temsilciyi seçer. İlçe kongreleri Aralık ayı içerisinde tamamlandıktan sonra, il kongreleri, ilçe kongrelerinden gelen üçer temsilcinin katılımıyla Ocak ayı içerisinde toplanır. İl kongrelerinde beş kişiden oluşan il idare heyeti oluşturulur. İl idare heyetine, parti merkezi tarafından atanmış olan mutemed başkanlık etmekte ve il içerisindeki partinin tüm çalışmalarını kontrol etmektedir.

CHP Bursa il örgütünün, Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait ayrıntılı bir teşkilat şemasını, elimizde yeterli kaynakların bulunmaması nedeniyle veremiyoruz. Fakat partinin üye sayısının diğer illerle kıyaslandığında yüksek olması, teşkilat çalışmalarının yaygın olduğu izlenimini ilk planda akıllara getirmektedir. Teşkilatın yapısına ilişkin elimizdeki kaynaklara İkinci Dünya Harbinin hemen sonrasına ilişkindir. 1945 yılı itibariyle CHP Bursa Teşkilatı'na bağlı bucak ve ocak sayıları şöyledir³⁴:

	Resmi Bucak	İtibari Bucak	Köy Ocağı	Mahalle Ocağı	Semt Ocağı
Bursa (Merkez)	4	24	140	36	3
Gemlik	1	5	24	9	-
İnegöl	1	12	92	10	-
İzmit	-	-	38	5	-
Karacabey	-	12	75	16	-
Mustafakemalpaşa	3	5	110	14	-
Mudanya	1	5	36	15	-
Orhaneli	2	3	155	3	-
Orhangazi	-	6	24	-	-
Yenişehir	-	10	65	10	-
Toplam	12	82	759	118	3

Tablo 2: 1945 yılı CHP Bursa İl Teşkilatına Bağlı Bucaklar ve Ocaklar Sayısı

Çok partili hayata geçiş öncesinde CHP Bursa il örgütüne bağlı toplamda 974 adet bucak ve ocak bulunmaktadır³⁵. 1945 yılı başı itibariyle Bursa'ya bağlı toplam köy sayısı

³³ Doğu Perinçek, **Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 76.

³⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1.

³⁵ Her ilçede bucak teşkilatlarının isimleri ve bunlara bağlı ocak teşkilatlarının isimlerinin yer aldığı listeye ekler bölümünde, EK-XVI'da yer almıştır.

761'dir³⁶. Bu rakamı 759 olan CHP köy ocak teşkilatıyla karşılaştırdığımızda, Bursa köylerinde sadece iki tanesinde partinin teşkilatı olmadığı görülmektedir. Partinin tüm Bursa köylerine girmesi, şekilden de olsa tek partili siyasi hayatın hedefine ulaştığını gösterir. Şekilden de olsa diyoruz, çünkü Demokrat Parti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Bursa'da hızlı bir şekilde örgütlenme çalışmalarına başlamasıyla birlikte, CHP teşkilatının yapısında sayısal değişimler yaşanmıştır. CHP, çoğunluk tarafından kabul gördüğünden değil ama devlet partisi olduğundan dolayı yerel siyasette etkiliydi³⁷. En dikkati çekici sayısal değişim partinin çoğunluğunu köylerde oluşturduğu ocak teşkilatlarında yaşanmıştır. 1945 yılında köy ocaklarının sayısı 759 iken, bu rakam 1948 yılının ilk altı ayının sonunda 605'e³⁸; yıl sonunda ise ufak bir iyileşme ile 623'e çıkmıştır³⁹. Bu rakamlar partinin, çok partili dönemi kapsayan ilk üç yıl içerisinde köy teşkilatında beşte bir oranında daralmayı gösterirken; partinin kırsal kesimde bir oy kaybına uğradığını somut olarak bize göstermektedir. Ayrıca CHP'nin Bursa'nın bazı köylerinde üye bulamayıp, ocaklarını kapatması ve Bursa köylerinden çekildiğini göstermesi açısından da önemlidir. Bursa'nın bir çok köyünde Halk Partili kalmadığı parti raporlarına yansımaktadır⁴⁰.

Aynı kıyaslama mahalle ocakları ile yapıldığında sayıca buna benzer bir sonuca ulaşmak zordur. 1945 yılında 118 olan mahalle ocağı sayısı, 1948 yılı sonunda 119'dur. Fakat mahalle teşkilatında her hangi bir azalmanın olmayışı, üye sayısının sabit kaldığı konusunda bir varsayımda bulunmamız için yeterli değildir. Aksine Demokrat Parti'nin Bursa'da en güçlü olduğu yerlerin başında Bursa Merkez ilçesi olduğunu düşünürsek, üye sayısında bir azalmanın yaşanmış olduğunu düşünmek daha akılcı olacaktır.

B. ÜYE SAYISI

CHP, kuruluşunun ilk yıllarında parti üyeliği konusunda daha ılımlı bir yol izlemiştir. 1923 yılı tüzüğüne göre, her Türk ve dışarıdan gelip Türk uyruğunu ve kültürünü kabul eden herkesin partiye üyeliği, partiye bağlılığını belirten bir belge karşılığında kabul ediliyordu. 1927 yılında kabul edilen tüzükle birlikte üyelik zorlaştırılmış ve çeşitli şartlar getirilmiştir. On sekiz yaşını bitiren, halkça fena tanınmayan, ağır hapis ve yüz kızartıcı suç işlemeyen, milli mücadeleye aleyhtar olmayan, Türkçe konuşan, Türk kültürünü ve

³⁶ İstatistik Yıllığı (1942-1945), C. XV, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1946, s. 111.

³⁷ Ayşe Güneş Ayata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 129.

³⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1.92.

³⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1, s. 3.

⁴⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 633.87.1, s. 41-42.

Fırka'nın ilkelerini benimseyen her Türk vatandaşı, iki partilinin tavsiyesi uyarınca partiye üye olabilirdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi'nin üye sayısı konusunda ayrıntılı ve çok net rakamlar ileri sürmek zordur. Bu konuda resmi rakamlara ihtiyatlı bir yaklaşımda bulunmak lazımdır. Genelde üye sayısı Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayınlarında, broşürlerinde ortaya konulmakta ve verilen sayılar gerçeğin üzerinde olabilmektedir. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi'nin on beşinci yıl anısına yayınlamış olduğu kitapta, üye sayısı olarak 2 milyona yakın bir rakam telaffuz edilmekte⁴¹; 1936 yılında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yayınlanan bir propaganda broşüründe ise üye sayısı 1.237.504⁴², başka bir kaynakta ise 1.260.000⁴³ olarak gösterilmektedir. Bu yayınlar karşılaştırıldığında, Cumhuriyet Halk partisi üye sayısında iki yılda çok büyük bir artışın sağlandığı görülmektedir. Bu örnekler bize rakamlara kuşkulu yaklaşmamız gerektiğini ortaya koymaktadır. Birbirinden farklı rakamların ortaya çıkmasındaki en önemli faktörde, merkeze yaranma çabası gösteren partili taşra yöneticilerinin, kendi siyasi etkinliklerini abartma yolunda göstermiş oldukları faaliyetleridir.

Yıllar	Toplam Üye Sayısı	Artış Oranı (%)	Genel Nüfus	Genel Nüfusa Oranı (%)
1930	800.000	-	14.448.000	5,5
1933	1.059.000	32,5	15.392.000	7
1936	1.260.000	19	16.158.000	7,8
1941	1.512.719	20	17.821.000	8,5

Tablo 3: Yıllara Göre CHP Üye Sayısının Gelişimi⁴⁴

Serbest Fırka deneyimi sonrası, devlet-parti işbirliği etrafında daha yoğun bir şekilde gelişen parti üyeliği çalışmaları, 1930-1933 yılları arasındaki üye sayısı artışıyla kendini gösterir. Bu gerçekler göz önünde bulundurularak, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il teşkilatının 1936 yılına ait olan üye sayısı şöyledir⁴⁵:

⁴¹ **On Beşinci Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Halk Partisi, s. 9. Cemil Koçak, CHP'nin üye sayısına ilişkin temkinli yaklaşılması gerektiğini ifade eder. 15. Yıl Kitabı'nda yer alan 2 Milyon üye sayısının abartılı olduğu yargısını ortaya koyan Koçak, bu yargısını ise şöyle açıklar; (Önceki ve sonraki nüfus sayımlarını dikkat alarak) "1938 yılı Türkiye nüfusunun 17.000.000 olması akla yatkındır. Çocukların, gençlerin ve yaşlıların nüfusun yarısını oluşturduğu göz önüne alınır, bu durumda Türkiye nüfusunun siyasi etkinlik gösterebilecek grubunda bulunan her dört kişiden birinin CHP üyesi olması gerektiği sonucuna varılır. Üstelik bu kaba hesaba, siyasi etkinlik alanında, görece olarak çok daha geri durmaya aday, kadınlar da dahildir. Eğer kadınların bu konuda erkeklere oranla, görece olarak, daha geride kalacağı olasılığı da dikkate alınır, bu takdirde erkekler için CHP üyesi olma oranı çok daha artar. Belki bu kaba hesaba göre, her üç yada iki erkekten birinin CHP üyesi olması gerekecektir". Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 158-159.

⁴² Hakkı Uyar eserinde verdiği bu rakama temkinli yaklaşılması gerektiğini, başka kaynaklarda 1936 yılı üye sayısının farklı verildiği belirtmektedir. 1936 yılında CHP'nin 50 il, 342 ilçe, 1800 bucak ve 25941 ocak örgütü bulunmaktadır. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 77.

⁴³ Esat Öz, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 163.

⁴⁴ Öz, a.g.e., s. 163.

⁴⁵ **CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, 1937, s. 96.

Bursa Merkez	11.545
Mudanya	2.157
Gemlik	2.349
Orhangazi	1.873
İznik	2.416
Yenişehir	5.036
İnegöl	8.667
Karacabey	3.921
Mustafakemalpaşa	5.072
Orhaneli	5.584
TOPLAM	49.626

Tablo 4: 1936 Yılı İtibariyle Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Teşkilatının Üye Sayısı

Üye sayısına yer verilen il raporunda, toplam üye sayısı içerisinde ölüm, ayrılık, partiye uğramamak nedeniyle ayrılanların yer almadığı bilgisi verilirken, ayrıca 1936 yılının ilk altı aylık döneminde Bursa Merkez, Karacabey, Orhangazi ilçelerindeki üye sayısında bir azalma; İznik, Yenişehir, İnegöl ilçelerinde bir artış gözlemlendiği; Mudanya, Mustafakemalpaşa ve Orhaneli ilçelerinin üye sayısında herhangi bir değişimin olmadığı ifade edilmektedir⁴⁶. Bursa ili içerisinde partiye üye olan kişileri nüfusa oranla bir mukayese yaptığımızda, köylere nazaran şehir merkezinde daha azken; köylüler arasında partiye dâhil olma isteği daha fazla görülmektedir⁴⁷.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı toplam üye sayısı ile ülke genelinde en fazla üyesi bulunan Ankara ve İzmir'den sonra üçüncü sırada geldiğini göstermektedir⁴⁸. Fakat üye sayısının diğer illere göre fazla olmasına karşın, üyelerin partiye olan aidiyetliği çok zayıftır. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatının Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi sırasında da çok sıkıntılı dönemler yaşamış, parti bu dönemde üye kaybına uğramış, fakat parti kapandıktan sonra bu üyelerin bir kısmı tekrar partiye geri dönmüştür⁴⁹. Bursa Milletvekili Galip Kahraman, il içerisinde incelemelerde bulunduktan sonra, üyelerin partiye olan bağlılığı konusunda raporunda şu ifadelerde bulunmaktadır:

“Firkamıza mukayyet(kayıtlı) azanın kısmı azami mefkûresizdir(ülküsüz). Aza adedinin fazlalığı firkamızın kuvvetine delalet etmez. Seciyeli (sağlam karakterli) insanları seçmek şartıyla âdete ehemmiyet vermemelidir. Serbest Firka zamanında geçirdiğimiz imtihan buna örnektir”⁵⁰.

İkinci Dünya savaşının yaratmış olduğu koşullar ve çok partili hayatın getirdiği yeni siyasi düzen, Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde üye sayısı konusunda sıkıntılı bir sürecin başlamasına neden oldu. Ayrıca partinin devletle olan birleşimi, halkla olan bağı

⁴⁶ **CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, 1937, s. 96-97.

⁴⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1, s. 2.

⁴⁸ Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., C. I, s. 160.

⁴⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 633.87.1.

⁵⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 633.87.1.

zayıflatacağı. “Bir Halk Partisi vardı ama teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim edildikten sonra halkla olan alakası kesilmişti”⁵¹. Bu süreçte partinin üye sayısında azalmalar yaşanırken, partiye üye yazımı konusunda da oldukça yavaş bir hareket izlenmektedir. 1945 yılında ülke genelinde CHP'nin üye sayısı 1.921.894'tü⁵². 1948 yılına geldiğimizde bu rakam 1.898.000'e gerilemişti⁵³. Üye sayısında CHP'nin aleyhine bir durumun olduğu ortaydı, fakat çok derin bir kayıp söz konusu değildir. Aslına bakılırsa, Demokrat Parti'nin kuruluşunun ilk yıllarında, kitlelerin yoğun bir ilgisiyle karşılanması, CHP'nin üye sayısında, Bursa yerelinde de göreceğimiz, hızlı bir düşüşü beraberinde getirmişti. Fakat CHP'li idarecilerin, başta İsmet İnönü olmak üzere, partisini çok partili hayata hazırlama konusunda giriştiği teşebbüsler; CHP içinde müfritlerin tasfiyesi ile başlayan, 12 Temmuz Beyannamesi ile devam eden, muhalefet yönelik hoşgörü siyaseti; başta din eğitimi olmak üzere, çeşitli alanlarda verilen tavizler, partinin üye kaybını yavaşlatmış, tekrar üye yazımı sağlamıştır.

1941 yılında CHP Bursa örgütünün üye sayısı 60.440'dır ve bu üye sayısının Bursa nüfusuna oranı %13,6'dır⁵⁴. Geçmiş beş yıllık süre içerisinde partinin Bursa'da üye sayısını % 21 oranında arttırdığını görürüz. Bu oran CHP tüm ülke genelindeki üye artış hızı ile kıyaslandığında ortalamanın üstünde bir rakam olarak ortaya çıkmaktadır. 1936 ile 1941 yılları arasında CHP'nin üye sayısı ülke genelinde %20 oranında artış göstermişti⁵⁵. Bursa'da 1944 yılı sonunda Cumhuriyet Halk Partisi'ne üye olan partili sayısı 63.298'di (bkz. Tablo 5). Bu rakam, CHP'nin Bursa'da uzunca bir süre göremeyeceği maksimum üye sayısıdır. Üzerinde dikkatle durulması gereken üzücü bir nokta, bu rakam içerisinde 794 tanesini kadın üyenin oluşturmasıydı. Bu durum kadınların siyasi hayata katılımları konusunda Cumhuriyet idaresinin ortaya koyduğu tüm çabalara karşın, Bursa gibi büyük bir şehirde gelinecek noktanın hayal kırıklığının ötesine geçmemiş olmasıdır⁵⁶.

1945 yılı ilk altı ayı içerisinde partinin üye sayısında yaşanan olumsuz değişim ise şöyleydi: Altı aylık süreç içerisinde türlü sebeplerden dolayı partiden kaydı silinen üye

⁵¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 175.

⁵² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 209.829.2.

⁵³ Öz, a.g.e., s. 163.

⁵⁴ A.g.e., s. 165.

⁵⁵ 1930 yılında CHP'nin üye sayısı 800 bin iken sonraki yıllarda üye sayısı şöyledir: 1933 yılında 1 milyon 59 bin, üye artış hızı %32,5; 1936 yılında 1 milyon 260 bin, üye artış hızı % 19; 1941 yılında 1 milyon 512 bin 719, üye artış hızı %20; 1948 yılında 1 milyon 898 bin, üye artış hızı % 25 olmuştur. Üye sayısının ülke nüfusuna oranlarına baktığımızda 1941 yılında bu oran % 8,5 olarak verilmektedir. Uyar, a.g.e., s. 234.

⁵⁶ Siyasal katılımında cinsiyetin rolü üzerinde yapılan araştırmalarda, sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada kadınların erkeklere oranla siyasete daha az ilgi gösterdikleri ortaya konulmuştur. Bunun gerekçesi olarak, kadının rolü hakkında toplumlarda oluşan imaj gelmektedir. Bu imaj içinde, siyasetin erkek işi olarak görüldüğü için kadının siyasete karışması normal karşılanmamaktadır. Ayrıca toplumsal imajda kadın ile erkek iki ayrı uçta bulunurken; erkek hakim ve güçlü, kadın zayıf ve bağımlıdır. Deniz Baykal, **Siyasal Katılma-Bir Davranış İncelemesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 64.

sayısı 3.446, partiye üye olan kişi sayısı ise 678'di. Yani altı ay gibi kısa bir süre içerisinde, partiye katılanlarda hesaba katıldığında, partiden ayrılan üye sayısı 2.768 kişiyi bulmuş, toplam üye sayısı 60.530'a gerilemişti. Halk, partiye üye olmak konusunda pek istekli değildi⁵⁷. ve bu durum, daha çok partili hayata geçilmeden, kitlelerin hızlıca partiden uzaklaştığını; İkinci Dünya Savaşı şartlarının halk üzerinde parti aleyhine etki yaptığının somut göstergesi olmuştu.

	Yüksek	Lise	Orta	İlk tahsil Veya okuryazar	Okum yazma bilmeyenler	Kadın	Erkek	Toplam
1944 yılı sonu üye sayısı	435	491	2531	25341	34500	794	62504	63298
1945 yılı ilk altı ayında kaydedilen üye sayısı	8	5	47	430	188	69	609	678
1945 yılı ilk altı ayında kayı silinen üye sayısı	91	103	272	1550	1430	128	3318	3446
TOPLAM	352	393	2306	24221	33258	735	59795	60530

Tablo 5:Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Teşkilatı 1945 yılı
ilk altı aylık partili sayısı ve tahsil durumu⁵⁸

Parti üye sayısında azalma devam ederken, 1946 yılı başı itibariyle Bursa Cumhuriyet Halk Partisi il örgütünün üye sayısı 59.206 kişiydi⁵⁹. Bu rakam, 1945 yılının ikinci altı aylık sürecinde üye sayısının 1324 kişi daha azaldığını göstermektedir. 1946 yılı ile birlikte Bursa'da Demokrat Parti'nin örgütlenişi ve hızlı bir şekilde üye yazımına başlaması, Bursa'da da partinin üye sayısında hızlı bir erimeye neden olacaktır. Bu erime Bursalı partililer tarafından doğal karşılanıyordu, çünkü parti bünyesinde aşırı sağdan aşırı sola kadar her çeşit siyasi eğilime sahip şahıslar bulunurken; Cumhuriyet Halk Partisi belirli sosyal ve ekonomik görüşleri olan bir teşekkülden çok her düşünceyi temsil etme amacıyla teşkilatlanmıştı. 1946 yılıyla birlikte parti üyeliği bir imtiyaz olmayıp, bir sorumluluk manası almaya başlayınca birçok üye istifa etmeye başladı⁶⁰. Abdurrahman

⁵⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1.

⁵⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1.

⁵⁹ 1946 yılı başı itibariyle Bursa il örgütüne üye partili sayıları ilçelere göre şöyledir: Bursa Merkez 11.861; Mudanya 3.460; Gemlik 2.935; Orhangazi 2.184; İznik 2.937; İnegöl 11.002; Yenişehir 5.840; Mustafakemalpaşa 6.530; Karacabey 6.225; Orhaneli 6.232. "C.H.P. Bursa İl İdare Kurulu'nun çeşitli yazışmaları", **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 147.586.1..

⁶⁰ Karpat, a.g.e., s. 318.

Konuk, CHP'nin doğduğu günü sosyal ve siyasi özelliklerinin sonucu ortaya çıktığını; can düşmanına karşı topluca hareket eden milletin, temel inkılâpları yaparken de ortak hareket ettiğini ve bu geniş birlikteliğin Cumhuriyet Halk Partisi'ni oluşturduğuna değinerek; bugüne gelinen noktada inkılâplar büyük ölçüde başarılı, millet normale dönmüştür. Bundan sonraki süreçte millet akıl ve mantıkla hareket edecektir ve etmektedir. Bunun sonucunda his ve heyecan dalgalarının tesiriyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne yazılmış olan bir kısım vatandaşların partiden ayrılmaları hem gerekli hem de tabidir. Bugün, Cumhuriyet Halk Partisi'nin geçmişteki milli hizmetine hayran olarak, programını benimseyerek, üyeliği şeref bilerek bu partiye yazıla bir kişi; partinin, inkılâp eserlerini, amacındaki isabeti ve fikirlerindeki doğruluğu inkar ederek, aradan çekilen veya çıkarılan on kişiden değerlidir. Konuk sözlerini şöyle bitirir: *“Eminim ki, Halk Partisinin bu ayrı kanaat sahibi şahıslardan temizlenmesi, hem bugünkü haliyle kuvvetlenmesini hem de milletin daha geniş ölçüde rağbetini mucip olacaktır”*⁶¹. 1946 yılının başlarında, Siyasi kaygılardan uzak olarak ortaya konan bu düşünceler zamanla değişecektir. Siyasi rekabetin kendini iyice hissettirdiği ileriki dönemde, seçmenin doğrudan oy tercihini temele alan sistemin uygulanması üye niteliğinden çok niceliğinin ön plana çıkaracak ve Halk Partili idareciler bu yönde çalışmalarını yoğunlaştıracaktır.

Bu süreç içerisinde 1948 yılı sonu itibariyle partideki üye sayısı ise 37.719 olarak karşımıza çıkmakta ve erime oranı % 36'ya ulaşmaktadır. Burada en ilgi çekici nokta, partinin en fazla üyeyi, partiye aidiyeti zayıf, eğitim seviyesi düşük olan kesimlerde yaşamıştır⁶². O dönem Türkiye'sinin eğitim profili incelendiğinde kırsal kesimdeki okuma yazma oranlarının çok düşük olduğu gözlerden kaçmayacaktır⁶³.

⁶¹ Abdurrahman Konuk, “Partili Olmak Kolay mı?”, **Ant**, 28 Şubat 1946.

⁶² 1945 yılı Bursa Nüfusunun okuma yazma oranları şöyledir: Bursa'nın 413.463 olan genel nüfus sayısı içerisinde, 156.649 kişi okuma yazma biliyordu. Bu rakamın üçte ikisini erkekler oluşturmaktaydı. Okuma yazma bilen kişi sayısının genel nüfusa oranı % 37,9'a denk gelmekte yani yaklaşık nüfusun onda altısından fazlası okuma yazma bilmiyordu. **İstatistik Yıllığı (1953)**, C XXI, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, s. 77.

⁶³ Türkiye'nin 1945 yılı itibariyle okuma yazma bilen kişi sayısının genel nüfusu oranı % 30,2'dir. 1950 yılına gelindiğinde bu oran % 34,6 olacaktır. Ülke genelini yansıtan bu ortalama rakamlar içerisinde yer alan kırsal kesimin okuma yazma oranının genelden çok daha az olduğunu unutmamak gerekir. 1950 yılına gelindiğinde Türkiye'nin 40 bine yakın köyünün yarısında halen okul bulunmamaktaydı. Bu rakamları iyileştirme yolunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitime yönelik yapılan tüm çabalara karşın, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçiş süreci ile birlikte eğitim alanında bir yavaşlama sürecine girilecektir. Eğitim alanında açılan bu yeni dönemi eğitim bilimci Necdet Sakaoğlu şöyle tarif eder: *“Eğitime bağlanan umutların söndüğü, demokratik eğitimin yaygınlaşması beklenirken yeni yeni kökleşen eğitim felsefesinin terk edilip ‘bir müdür bir mühür!’ ciddiyetsizliğinin başlatıldığı, oy kaygılarıyla plansız ve hesapsız okulların açıldığı, buna karşılık iyileştirilmesi yoluna gidilmeyerek Köy Enstitülerinin kapatıldığı yıllar olarak bakmamak güçtür. Çok partili yaşam, halka ve kitleye dönük köklü, ama tepki çeken atılımlar için adeta fren olmuştur.”* Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 109-111.

	Yüksek	Lise	Orta	İlk tahsil Veya Okuryazar	Okuma-yazma bilmeyenler	Kadın	Erkek	Toplam
1948 yılı ilk altı ayı üye sayısı	56	11	914	23748	9831	257	34803	36060
1948 yılı ikinci altı ayında kaydedilen üye sayısı	4	40	07	1013	579	39	1804	1843
1948 yılı ikinci altı ayında kaydı silinen üye sayısı			3	99	82		184	184
TOPLAM	60	51	118	24662	10328	1296	36423	37719 ⁶⁴

Tablo 6: Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Teşkilatı 1948 yılı son altı aylık partili sayısı ve tahsil durumu⁶⁵

Cumhuriyet Halk Partisi'nde üye konusunda yaşanan bu erime sürecinde, Bursa'nın ilçeleri arasında da birbirinden çok farklı iki ayrı tablo ortaya konulabilmektedir. Bursa'nın kuzeyinde yer alan ve gelişmişlik ve refah düzeyi açısından daha ileride olduğunu düşündüğümüz Mudanya, Gemlik, Orhangazi, İznik ve bir nebze olsun Yenişehir ilçesinde üye sayısındaki azalma daha az gerçekleşmiştir. Bunun tam aksine Bursa'nın diğer ilçeleri olan İnegöl, Karacabey, Mustafakemalpaşa, Orhaneli ilçelerindeki üye kaybı çok daha hızlı ve derin yaşanmıştır⁶⁶. Ayrıca Bursa Merkez'de de ciddi bir oy kaybının olduğunu görüyoruz. Üye kaybının çok hızlı olduğu bu dönemde, partiye üye olarak gelenlerin sayısı bu süreci tersine çevirmekten uzak kalmıştır. Böyle bir tablonun ortaya çıkışında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun yıllar iktidarda yer alan bir parti olarak, geçmiş dönemlerde uyguladığı çok yönlü politikaların halkta yaratmış olduğu olumsuz etkilerin yanı sıra, Demokrat Parti'nin gerek merkezde gerekse ilçelerde sürdürdüğü yoğun çabanın payının olduğunu anımsamak gerekir. Karşı partinin varlığı, partiye aidiyetliği çok zayıf olan, parti kademelerinde görev almaktan uzak olan, genelde eğitim düzeyi ve ekonomik durumu zayıf olan kitlelerin partiden ayrılması sürecini hızlandırmıştır⁶⁷. Tek

⁶⁴ Bu rakamın ayrıntısı ise şöyledir; Bursa Merkez ilçesinin üye sayısı 2085'i şehir, 5057'isi köy olmak üzere toplam 7142 kişidir. Mustafakemalpaşa'da üye sayısı 2001, İznik'te 2940, Gemlik'te 2359, Orhangazi'de 2154, Mudanya'da 3734, İnegöl 7394, Yenişehir 4394, Karacabey 3955, Orhaneli 1646 kişidir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1.126.

⁶⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87..1.

⁶⁶ Üye kaybının çok olduğu bu bölgelere yönelik rahatsızlık 1945 yılı raporlarında parti merkezine bildirilmiş, kurulmak istenen yeni partilerin ilçeler içerisinde muhalif bir hareketlenmeye neden olduğuna dikkat çekilmişti. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.86.1.104.

⁶⁷ 1934 yılında yapılan Belediye seçimlerinde Bursa'da Belediye Meclisi'ne aday olan kişiler üzerinde bir inceleme yaptığımızda, çoğunlukla tüccar, esnaf, doktor, avukat gibi serbest meslek sahiplerinin ve eski

parti dönemi boyunca CHP'nin üye yapısı incelendiğinde, *“Piramidin tepesine doğru çikıldıkça serbest meslek mensuplarının, memurların, öğretmenlerin ve tüccarların açık bir egemenliği göze çarpar. Parti hiyerarşisinde hassas konuma sahip olan parti il yönetim kurulları içinde aynı şey söylenebilir... Tabana doğru indikçe toplumun genel yapısı ile parti üye yapısı daha çok örtüşmeye başlar”*⁶⁸. Bu durum il yönetimleriyle toplum arasında bir iletişim sorunu yaratırken, alt kesimlerin partiye olan aidiyet duygularını zayıflatmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak, Bursa il örgütünün yıllara göre üye cetvelleri incelendiğinde, üye piramidinin alt tarafında yer alanlar kesimlerden üye sayısının azalışı çok daha hızlı gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün tek parti döneminden kalan hantallığının ve işleyişinin üye sayısının azalışında payının olduğunu unutmamak gerekir. Burada bu yargımızı güçlendirici iki ayrı resmi rapordan örnek vermek gerekir. Cumhuriyet Halk Partisi raporlarında Demokratların ilçelerde izledikleri etkili propaganda faaliyetlerinden bahsetmektedirler. Bir rapordaki *“Her hangi bir seçimde Partinin kazanmasına mani olacak şahıslar veya cereyanlar var mıdır?”* sorusuna Bursa teşkilatı başkanı şu şekilde cevap vererek, gerçeği birebir yansıtmaktadır; *“Bütün ilçelerde Demokrat Parti bu hususta ön safta gelmektedir. Her yerde daha şimdiden çok çalışmaktadırlar. Bütün ilçelerde demokrat teşkilatı vardır”*⁶⁹. Bunun tam aksi olarak Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatının durumunu yansıtan bir başka raporda, Bursa Bölgesi parti müfettişi Şerafettin Karacan teşkilat çalışmaları hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır;

*“İdare kurullarımızın çalışma metotları, tek partili devrin metotlarının aynı olarak kalmıştır. Binalar içinde masa başlarında ve kağıt üzerinde çalışma usulü devam ediyor. Muhalefet idarecilerinin, keselerinden de paralar harcamaktan çekinmeyerek ve bıkip usanmayarak köy köy dolaşmaları, halkla daimi ve sıkı temas halinde bulunmaları ve türlü cazip vaatlerle onları kendilerine çekip bağlamaya çalışmaları karşısında bizim arkadaşlarımızın bürokratik gayretlerinin yeter ve tesirli bir mukabele teşkil edemeyeceği aşikardır... Ve muhalefet saflarına geçenler, yalnız bağımsız yurttaşlardan da ibaret değildir. Partimiz saflarından da çözülüp tek tek veya grup halinde o tarafa katılanlar, maalesef olmuş ve olmaktadır. Bu suretle vermekte olduğumuz zayıtı kapatmak için olsun bizim tarafta yeni üyeler kaydı yolunda her hangi bir çalışma mevcut olmadığından binnetice zamanla onlar artıyor, biz azalıyoruz. Köyler var ki, bütün halkı veya bir iki istisna ile üst tarafı demokrat olmuş”*⁷⁰.

---

memurların aday oldukları görülmektedir. Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, a.g.e., s. 239-240.

⁶⁸ Öz, a.g.e., s. 169.

⁶⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1, s. 21.

⁷⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 633.87.1, s. 41-42.

	1946 Yılı	1948 Yılı	Azalış ve Artış oranı (%)
Orhaneli	6.232	1.646	74 Azalma
Mustafakemalpaşa	6.530	2.001	70 Azalma
Bursa Merkez	11.861	7.142	40 Azalma
Karacabey	6.225	3.955	37 Azalma
İnegöl⁷¹	11.002	7.394	33 Azalma
Yenişehir	5.840	4.394	25 Azalma
Gemlik	2.935	2.359	20 Azalma
Orhangazi	2.184	2.154	2 Azalma
Mudanya	3.460	3.734	7 Artış
İzmit	2.937	2940	0,01 Artış

Tablo 7: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 ve 1948 yıllarında Bursa ve İlçelerindeki Üye sayılarının artış ve azalışı⁷²

Çok partili hayatla birlikte parti üyeliği konusunda Cumhuriyet Halk Partisi Bursa örgütündeki bir diğer önemli sıkıntı, üye kayıtlarının düzgün tutulamamasıdır. Böyle bir durumun oluşumundaki en büyük etken halkın, gizli olarak ve haber vermeden karşı partiye geçmesidir. Bu nedenle, örgüt üye cetvelleri çıkartırken büyük sıkıntılar yaşıyordu. Yukarıda parti örgütünün çıkarmış olduğu üye sayıları muhtemelen daha azdır ve gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bu soruna ilişkin parti müfettişinin Cumhuriyet Halk Partisi merkezine gönderdiği raporda şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Bizi bırakıp karşıya geçen yurttaşlar, hele köylüler, ekseriyetle, bunu haber vermeden yaptıkları için, defterlerimizde yazılı adlardan hangileri bizde kalmış, hangileri karşıya geçmiş açık olarak belli değildir. Üye kayıtlarımızı örten bu belirsizlik karşısında hakiki kuvvetimizi anlamak mümkün olamıyor. Kimlik cüzdanlarının tevzii yoluyla yapılmak istenilen tasfiye ameliyesi de, bir taraftan birçok idare kurullarımız bunu ciddiyetle tatbik etmediklerinden, bir taraftan da tatbik edilen yerlerde (Mustafakemalpaşa ilçesinde olduğu gibi) şahsi antipatiler sebebiyle bazı hakiki partililerimizin de bu cüzdanlardan almamalarının vaki olabilmesinden dolayı, istenilen neticeyi vermemiştir. Binaenaleyh, idare kurullarımız da, kendi bölgelerindeki üye mevcutlarımızı bilemez olmuşlardır”⁷³.

Cumhuriyet Halk Partisi'nde yaşanan üye sıkıntısı, parti yönetiminde de rahatsızlık yaratmıştır. Önceleri teşkilat yöneticilerinde hakim olan, üye sayısı az olsun ama partiye bağlı, dirayetli olsun düşüncesi, siyasi rekabetin giderek sıklaştığı dönemde, şartların zorlamasıyla değişecektir. Partinin rahatsızlığını Genel Başkanvekili Hilmi Uran, teşkilata yazdığı bir yazısında net bir şekilde ifade etmekte ve çözüm önerisini sunmaktadır.

⁷¹ 1947 yılı başında Halk Partisi İnegöl ilçe teşkilatının üye sayısı 10.519'dur. Nemaş, a.g.e., s. 38.

⁷² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1.

⁷³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1, s. 47.

"Ocaklarımıza fazla miktarda partili kaydetmemiz lüzumunu hadiseler gün geçtikçe açıklamakta ve nihayet gelip adet ve rey çoğunluğuna dayanan bu rejimde şuurlu ve yüksek kaliteli Partililer kadar adetçe bol partililerin de değeri ve lüzumu belirmektedir... Karşı parti buna büyük ehemmiyet atfetmekte görünüyor... Bizim büyük halk kitlesi içinden partimize üye kaydetmemiz gerekiyor ve bilhassa muhitin genç, kanlı, hareketli ve canı başında kimselerini ne yapıp elde etmeniz icap ediyor... Mahalli teşekküllerimizde görülen laubaliğe mukabil artık müfettiş arkadaşların her işin üstünde bu üye kaydı keyfiyetini devamlı olarak takip etmeleri gerekmektedir"⁷⁴.

Bu ifadelerden de görüldüğü üzere, Cumhuriyet Halk Partisi önceki dönemlerde üyelerin niteliklerini ön plana alan uygulamalarını bir kenara iterek, yeni siyasi rekabet alanında üyelerin niteliğinden ziyade niceliğin ön plana geçtiği gerçeğini kabul etmekte, buna dönük politikalar uygulamaya başlamıştır⁷⁵. Elimizde üye sayısında sonraki sürece ilişkin her hangi bir veri bulunmamasına karşın, 1950 seçimleri sonrası partinin girdiği karamsar tablo içersinde, üye sayısında azalmanın devam ettiğini, buna karşın yeni üye yazımının ise son derece yavaş ilerlediğini söyleyebiliriz. Bu kanımızı destekleyecek bir örnek verelim. CHP Bursa il örgütü içersinde il idare kurulu üyeliği görevlerinde de bulunan Avukat Turgut Bulut, CHP'ye 9 Mart 1951 yılında üye olduğunda üye kayıt numarası 23.289'du⁷⁶. Turgut Bulut'un kayıt olmasından yaklaşık iki yıl sonra, 1953 yılı Ocak ayında kayıt olan bir kişinin, üye kayıt numarası 23.784'tü⁷⁷. Aradan geçen yaklaşık iki yıl içersinde partiye üye olan kişi sayısı 495'di ve bu durum parti adına umut verici değildi. Turgut Bulut'la yaptığımız söyleşide kendisinde bu duruma dikkati çekerken, "*ben partiye girdiğimde partide kimse yoktu*"⁷⁸ ifadeleri ile bu durumu doğrulamaktaydı.

C. GELİR KAYNAKLARI

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il örgütünün gelir kaynakları konusunda yıl yıl tutulmuş olan ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Elimizdeki az sayıdaki mevcut kaynaklar incelendiğinde, partinin gelir kaynaklarının birkaç kalemden oluştuğu dikkat çekmektedir. Örneğin, 1935 yılında Bursa il örgütünün toplam geliri 18.370 lira 33 kuruştan oluşurken, bu gelirin 100 lirası ilçelerden gelen hisse, 10.900 lirası il özel idaresinden, 4.337 lirası Belediyeden gelen yardım, 920 lirası kira geliri, 1.015 lira 99 kuruşu çeşitli gelirlerden ve

⁷⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 39.162.1.

⁷⁵ Bursa Milletvekili ve Ant Gazetesinin imtiyaz sahibi olan Abdurrahman Konuk, 1946 yılında yazdığı bir yazısında parti üyeliği konusunda şu tespitlerde bulunuyordu: "*İktidar hırsı ile, üye kalitesi gözetmeksizin rastgele partili edinme gayreti, demokrasi yolundan sapmaktır. Bu gayret, fikirlerini çok yakından tanıdığımız şahsiyetleri bile, inandıkları milli davaların baltalanmasını mucip olacak propaganda vasıtalarına başvuruyor. Biz, Halk partisinin dahi kuruluş ve yaşayış özelliğinden doğan bu insicamsızlıktan kurtulması zaruretine inanır ve bunun gerçekleşmesini beklerken, karşı partilerin bu duruma isteyerek girmelerini gerçekten üzümlere seyrederiz*". **Ant**, 13 Haziran 1946.

⁷⁶ Turgut Bulut Özel Arşivi

⁷⁷ **Ant**, 24 Ocak 1953.

⁷⁸ Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

900 lirası da genel sekreterlikten alınan yardımdan oluşmaktadır. Ayrıca 197 lira 34 kuruşu bir önceki yıldan devretmiştir⁷⁹. Parti bütçesi yıl içerisinde gerekli harcamaları yaptıktan sonra, eğer artan bir miktar ortaya çıktığı takdirde bir sonraki bütçeye para devredilebilmektedir. Rakamlar incelendiğinde, en fazla gelir il ve belediyeden, yani kamu kaynaklarından sağlanmaktadır. Parti maddi konularda örgüte değil, devlete dayanmaktadır. Her partilinin ödemesi tüzük gereği olan yardım parası ise yeteri kadar toplanamamaktadır. “*Partilinin, bir yandan partisine bağlılığının delili, bir yandan da partisinin yurda hizmet yolunda muvaffak olmasını temin edecek bir borcu*”⁸⁰ olarak görülen yardım parası konusunda, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı çok büyük sıkıntılar yaşamıştır⁸¹. Her partilinin az veya çok bir miktarda ödemekle mecbur bırakıldığı yardım parası, önceki dönemlerde de çoğu zaman yüzde yüze yakın oranlarda toplanamıyordu. 1936 yılı parti il raporunda, ilçe örgütlerinin 1934, 1935 kongrelerinde onaylanan bütçelerinden, parti il merkezinin masraflarını karşılamak üzere il hissesi olarak yapacakları yardım tutarı 5.928 lira 99 kuruş olarak belirlenirken; 1934 yılında Bursa Merkez’den 100 lira ve Yenişehir ilçesinden 35 lira gelirirken; 1935 yılında ise yalnız İnegöl ilçesinden 100 lira yardım alınmıştı⁸². Çok partili hayata geçişle birlikte, örgütten alınan yardım parası konusunda parti idaresi ısrarcı olmamış, olanla yetinmiştir⁸³. Bu durumu parti müfettişi Şerafettin Karacan’da raporunda dile getirmekte, dönemin hassas oluşu nedeniyle, idare kurullarının, üyeleri bir de para talebiyle karşı karşıya getirmenin çok sakıncalı olacağı konusunda hem fikir oldukları, bu nedenle yardım parası konusunda çok ısrarcı olmadıklarından bahsetmektedir⁸⁴.

Parti örgütü için diğer gelir kaynağını taşınmaz mallardan elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bursa örgütünü taşınmaz mallardan en fazla geliri Bursa Merkez’de sağlarken, 1948 yılı itibariyle elde edilen gelir 10 bin lirayı bulmaktadır. Fakat bunun öncesinde sadece sinema binası 7 bin 500 lira gelir sağlarken, binanın yanmasıyla beraber bu kaynaktan önemli ölçüde azalmıştır. Bursa iline bağlı ilçelerden, yalnız İnegöl ilçesinde taşınmaz mallardan 3 bin lira kadar gelir elde edilmektedir. Mustafakemalpaşa

⁷⁹ **CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, s. 98.

⁸⁰ **CHP 1939 Nizamnamesi**, Ankara, s. 6.

⁸¹ Yardım parasında yaşanan sıkıntıların, ülke genelinde büyük bir sıkıntı yarattığını ve toplanamadığını söyleyebiliriz. Örneğin CHP İzmir İl örgütünün 1944 yılı ikinci altı aylık raporunda yardım parası konusunda şu ifadeler yer vermektedir: “*Yardım parası tahsilatı umumiyet itibariyle memnurluk verecek bir durumda değildir. İlçelerimizin çoğu bu yardım parasını alamadıklarından şikayetçidirler. İzmir merkezinde tahsilât yüzde beşi geçmemektedir*” **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 430. 01, Yer: 655.231.1, s. 21.

⁸² **CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, s. 99.

⁸³ 1948 yılı ilk altı ayında Bursa merkez ve ilçelerinden toplanan yardım parası durumu şöyledir; Bursa Merkez, İznik, Orhangazi, Karacabey, Yenişehir, İnegöl ilçelerinden yardım parası alınamamaktadır. Mudanya ilçesinde faal hizmette bulunanlardan alınmış, Gemlik’te %22’lik bir oran toplanmış, Mustafakemalpaşa merkezinde % 97’lere varan oranda toplanırken, köylerden hasat sonrası toplanacağı planlanmıştır. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.92,s. 13.

⁸⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 48.

ilçesinde de 5 yüz liralık gelir getiren bir binanın yanında, halkevinin sinema salonunun kiraya verilmeye çalışıldığı ve bundan da gelir sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Geriye kalan yedi ilçede gelir getiren taşınmaz bulunmamaktadır.

1949 yılı itibariyle Bursa Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatının kullanımında olan her hangi bir motorlu taşıt bulunmamaktadır. Bu konuda parti örgütü birkaç tane araç almaya çalışsa da bu konuda her hangi bir olumlu sonucun elde edilmediği görülmektedir. Parti'ye, il özel idareleri ve belediyelerden yönelik yardımlar, ekonomik şartların kötülüğünden dolayı asgari düzeyde bulunmaktadır. Bu yardımların pek çoğu da halkevlerinin masraflarını güçlükle karşılamaktadır. Halkevleri ile parti örgütü arasındaki ilişkileri incelediğimizde, Bursa'nın çeşitli bölgelerinde sorunların yaşandığı görülmektedir. Bazı halkevlerinin, mahalli idarelerce kendilerine verilmekte olan yardım paralarının bir kısmını, parti örgütüyle paylaşmaktan sakındığı, hatta aynı binada parti kuruluşlarının bulunmalarının hoş görülmediği ortaya konmaktadır⁸⁵.

Muhalefet dönemlerinde ise parti gelirlerinde çok önemli bir daralma kendisini gösterecektir. 1951 yılında Halkevlerinin kapatılması ve 1953 yılı sonunda parti mallarına el konulmasıyla parti maddi imkânsızlıkların içersine girecekti. Parti bu durumdan kurtaracak olan en önemli maddi destek, Bursa içersinde faaliyet gösteren partiye mensup zengin işadamları olacaktı. Bağış şeklinde ve resmi olmayan yardımlarla, parti ayakta tutunmaya çalışılacaktı⁸⁶.

III. BURSA MİLLETVEKİLLERİNİN SİYASİ FAALİYETLERİ

Çok partili siyasi hayat ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nde başlayan değişimlerden biri, milletvekili adaylarının seçiminde kendini göstermiş, milletvekillerinin hepsinin Bursa doğumlu ya da Bursa'da yaşayan kişiler olmasına özen gösterilmişti. 1946 seçimleri sonrası başlayan sekizinci yasama yılında Bursa ilini temsil eden milletvekili sayısı 12'dir ve bu CHP milletvekillerinin isimleri şöyledir; Mudanya doğumlu 5-6-7-8. Dönem milletvekili Atıf Akgüç, Bursa doğumlu Sadık Tahsin Arsal⁸⁷, Selanik doğumlu Zehra Budunç, İnegöl doğumlu Fahri Bük, İstanbul doğumlu 7 ve 8. Dönem milletvekili Aziz Duru, Bursa doğumlu 3-7 ve 8. Dönem milletvekili Ahmet Münir Erhan, Bursa doğumlu 3 ve 8. Dönem milletvekili Muhlis Erkmen, Karacabey doğumlu tüm yasama

⁸⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 48-49.

⁸⁶ Yardımlar konusunda üçüncü bölümde yer alan "Parti Mallarına El Konulması" başlığı altında ayrıntılı bir açıklamaya yer verilmiştir.

⁸⁷ Bursa milletvekili Sadık Tahsin Arsal 14 Şubat 1949 tarihinde ölümü üzerine boşalan milletvekilliğine, yapılan ara seçimler sonucu Muhlis Erkmen seçilmiştir.

dönemlerinde Bursa milletvekili olarak görev almış olan Mustafa Fehmi Gerçeker, İnegöl doğumlu Abdurrahman Konuk, Bursa doğumlu Cemil Öz, Bursa doğumlu 1-6-7 ve 8. Dönem milletvekili Muhittin Baha Pars, Bursa doğumlu 6-7-8. Dönem milletvekili Talat Simer, Boğazlıyan doğumlu Faik Yılmazipek⁸⁸. İncelediğimiz dönem içerisinde Bursa Milletvekillerinin Ankara'da aktif bir siyaset izlediklerini söylemek güçtür. Bu dönemde içerisinde kurulan hükümetlerde görev almayan milletvekilleri, TBMM bünyesindeki yasama faaliyetlerini içerisinde de çok fazla yer almamışlardır⁸⁹. Bursa yerindeki sorunların çözümü konusunda da yeteri kadar aktif bir siyaset izlemeyen milletvekillerinin bu durumu, sonraki dönemde iktidara gelecek olan Demokrat Partili Bursa milletvekilleri ile karşılaştırıldığında çok farklı bir durum arz etmektedir. Demokratlar Bursa yerindeki sorunları, örgütün taleplerini Ankara'ya taşımak konusunda çok daha başarılı bir politika izleyecekti. DP'li Bursa milletvekilleri hükümetlerde görev alırken, Meclis bünyesindeki yasama faaliyetlerinde aktif bir rol alacaklardı.

Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan çok partili demokratik hayat, ülke içerisinde kendisini giderek hissettirmeye başlamış, demokrasi ve özgürlük tartışmaları hız kazanmıştı. 1945 yılı ile birlikte bu tartışmalar kendisini Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantılarında çok sık gösterir olmaya başladı. Bursa siyasetinin bu tartışmalardan etkilenmesi fazla uzun sürmedi. 3 Nisan 1945 tarihinde Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars⁹⁰ CHP Grubuna bir önerge vererek, parti grubunda gerçekleşen müzakerelerin, dış politikaya ilişkin olanları hariç tutulmak üzere, açık olarak yapılmasını ve müzakere zabıtlarının gazetelerde günü gününe yayınlanmasını istiyordu⁹¹. Pars'a göre, Meclis ile memleket arasında, millet ile mebuslar arasında uçurumlar vardı. Birinci Meclis zamanında mebuslara ihtiram gösterilirken, nereye gidilse halkın ayağa katılığı görülürdü. Şimdi ise bunun yerini hoşnutsuzluk ve soğukluk almıştı. Önerge ile amaçlanan, Mebusların Meclis'te çalıştıklarını ve eleştiri vazifelerini yaptıklarını halka göstermek ve

⁸⁸ **TBMM Albümü(1920-1950)**, C. 1, 2. b., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 457-458.

⁸⁹ Bu dönem meclis tutanaklarına yönelik bir inceleme yaptığımızda bazı CHP Bursa Milletvekillerinin Meclis kürsüsüne çıkmadığı ve her hangi bir yasama faaliyetinde bulunmadığını gördük. Bu milletvekilleri içinde Atif Akgüç, Sadık Tahsin Arsal, Aziz Duru, Ahmet Münir Erhan, Mustafa Fehmi Gerçeker, Cemil Öz bulunmaktadır.

⁹⁰ 1884 yılı Bursa doğumlu Muhittin Baha Pars, İstanbul (Darülfünun) Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Bursa Bidayet Mahkemesi Üyeliği, Bursa Sultanisi edebiyat, felsefe ve mantık öğretmenliği yapmıştır. Millet Yolu Gazetesi ve Haftalık Bura Dergisi'ni yayın hayatına sokmuştur. Birinci Dönem TBMM'de Bursa Milletvekili olarak görev yapan Pars, Eskişehir ve Konya İstiklal Mahkemelerinde görev yapmıştır. Beşinci Dönem (1935-1939) Ordu milletvekilliği yapmış, Altıncı Dönem Bursa Milletvekili olarak Meclis'te yer almıştır. 1950 yılına kadar bu görevinde devam etmiştir.

⁹¹ Tek parti döneminde, basın organlarının muhabirleri TBMM'de bulunmazdı. TBMM'deki görüşmelere ilişkin bilgiler, TBMM Zabıt Kalemi'nden basına dağıtılan özetlerle iletildi. Böylece, söz konusu özet basın bildirilerinin, TBMM'de dile getirilen eleştirilere yer verilmeden basına sunulması ve TBMM'deki görüşmelerin ve tartışmaların, basından ve kamuoyundan gizlenmesi kolayca mümkündü. Cemil Koçak, **İkinci Parti 1945-1950**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 146.

halkın vekilini tanınmasını sağlamaktı. Önerge grupta hararetle bir şekilde tartışıldı. Başta, Celal Bayar, Hikmet Bayur ve Fuat Köprülü önergeye arka çıkarken, Köprülü, daha da ileri giderek mebusluğundan utandığını ifade edecekti. Tartışmalar, parti içersinde bir gruplaşmanın belirmeye başladığı konusunda, başta İnönü olmak üzere, parti ileri gelenlerinde şüpheler uyandırırken, tartışmalar sonrası, yalnızca meclis müzakerelerinin basın tarafından günü gününe yayınlanması kararı yürürlüğe girecekti⁹². Fakat Pars'ın özgürlük ve demokrasi lehine parti içersinde bu çıkışı, parti grubunda bazı kesimlerde rahatsızlık yaratmış; İsmet İnönü, Pars'ın bu teklifinin ardından bir tertip olduğu konusunda şüpheleri olduğunu etrafı ile paylaşmıştı. Aslında bu rahatsızlığın kaynağında, Muhittin Baha Pars, parti içinde muhalif görüşleriyle ön plana gelmeye başlayan Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan grubunun “beşinci” üyesi gibi hareket ederek, bu grupla görülüyor olması ve onun işyerinde toplantılar yapılmasıydı⁹³.

Bu tablo ve son çıkış, önceden tertiplenen bir olay gibi görülmüş ve Parti'de, Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars aleyhine bir hava esmeye başlamış; kısa bir süre sonra, milletvekilinin Bursa'da işletmiş olduğu Çekirge semtinde bulunan Havuzlu Park, Sağlık Bakanlığı tarafından, sağlık gerekçeleriyle kapatılmıştı. Kapatılma olayının nedeninin açıklanması isteği ile Tekirdağ Milletvekili Rahmi Apak ve Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, Sağlık Bakanı Bursa Milletvekili Sadi Konuk'un cevaplama isteğiyle bir soru önergesi vermişlerdi. Sağlık Bakanı, 1940 yılında işletmeye açılan Havuzlu Park'ta, şimdiye kadar dört çocuğun havuzdaki pislik yüzünden boğulduğunu, ölümler sonrası başlatılan soruşturmanın, başta milletvekili olmak üzere çeşitli siyasi müdahaleler nedeniyle sonuçlandırılmadığı ve bu dönemde gereğinin yapılarak, havuzun kapatıldığını ifade etmişti. Bakanın cevabı sonrası Pars, kendi işletmesi olan bu havuza yönelik olarak yapılan soruşturma ve kapatma olayını hususi, şahsına yönelik tertip olarak nitelerken, bunun kendisine karşı “kin ve garez”in sonucu olduğunu ifade ediyordu. Pars, Sağlık Bakanı Sadi Konuk'un şahsına yönelik olarak birkaç yıldır süren bir husumeti olduğunu, bakan olduktan sonra⁹⁴ yaşanan kapatma olayının da bu husumetten kaynaklandığını ileri sürmüş ve Bakanın Bursalıları hor görmeye suçlamıştı⁹⁵. Meclis içersinde bu tartışmalar yaşanırken⁹⁶, politik hayatta Bursa Milletvekili Pars'ın demokrasi çıkışı unutulacak, pasivize edilecek ve sonrasında “Dörtlü Takrir”i imzalamakta sakınca gören Pars, bir süre

⁹² Faik Ahmet Barutçu, **Milli Mücadeleden Demokrasiye Siyasi Hatıralar**, C. II, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s. 715-716.

⁹³ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 71.

⁹⁴ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında istifa eden Aydın Milletvekili Dr. Hulusi Alataş'ın yerine, 18 Ocak 1945 tarihinde Bursa Milletvekili Dr. Sadi Konuk atanmıştı.

⁹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:7, C. XVI, 47. Birleşim (27 Nisan 1945), ss. 116-125.

⁹⁶ Muhittin Baha Pars, CHP'si içersindeki gelişmelerde Recep Peker'in tarafında yer alan gurubun içersinde bulunuyordu. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 71-72, s. 283.

sonrada “siyasi temayül”ü değişecek ve parti içersinde müfritler yani sertlik yanlılarının tarafında yer alacaktı.

12 Temmuz Beyannamesi sonrası, parti içersindeki mutedillerin sert eleştirilerine tabi tutulan Başbakan Recep Peker, CHP Meclis Grubundan güvenoyu almak yoluna gitmişti. Yapılan oylamada kendisine güvenoyu çıkmıştı, fakat 35 aleyhte oyda verilmişti. Peker, kendisine karşı verilen bu aleyhte oylar sonrası, hükümet bünyesinde çeşitli bakanlıkları değiştirecek, fakat sonrasında istifa etmek zorunda kalacaktı. Bu gelişmeler yaşanırken, Peker’in istifasıyla sonuçlanan “35”ler hareketi içersinde her hangi bir Bursa milletvekili bulunmuyordu. Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde yaşanan ve kamuoyuna “mutedil” ve “müfrit” olarak yansıyan bu gelişmeler karşısında, Bursa Milletvekillerinin net bir tavır alamadıkları ve görüşlerini çok fazla kamuoyu ile paylaşmadıkları görülür. Fakat muhalefetin yayın organlarında özellikle Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars’ın ismi, müfritler arasında sık sık geçmeye ve kendisine yönelik eleştiriler gelmeye başlamıştı. Bu durum karşısında kendisini savunmak durumunda kalan Pars, kendisine yöneltilen sıfatları kabul etmeyecekti. Pars, Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde bir gruplaşma olduğu iddialarını kabul etmezken ve kendisinin Recep Peker’e yakın olması ve ona CHP Meclis Grubunda güvenoyu vermesinin nedenini, “*Peker’in memleketin yetiştirdiği müstesna şahsiyetlerden olduğuna ve memleketin işlerinde ondan birçok istifadeler temin edileceğine*” inanması olarak açıklama gereği görecek⁹⁷.

Muhittin Baha Pars’ın, incelediğimiz dönem içersinde CHP’deki konumunu net olarak bir yere koymak zordur. Çünkü aşırı ve sertlik yanlıların tarafında yer aldığı söylene de, din ve dil konusundaki görüşleriyle daha çok CHP içersinde yer alan mutedillerin görüşleriyle uyuşmaktadır. Başbakan Recep Peker’in Başbakanlıktan ayrılmasından sonra Türkiye’de yaşananlara baktığımızda, genelde tek parti dönemi uygulamalarının aleyhinde gelişmelerin ön plana geldiği görülür. 17 Kasım 1947 tarihinde toplanan CHP’nin Yedinci Kurultayı, bu süreçte tam bir dönüm noktası olmuştur. “*Demokratikleşme Kurultayı*” olarak anılan kurultay, karşıdevrimci sürecin düğüm noktası olacaktı⁹⁸. Din-siyaset ilişkisinin kuvvetlenmesi, dini eğitime yönelik adımların atılması ve imam-hatip kurslarının yaygınlaşmaya başlaması, ekonomi politikaları, köy enstitüleri aleyhine işleyen ışlah süreci, başlayan yeni sürecin örnekleri olarak verilebilir. Yaşanan değim sürecinde, görüşleriyle Bursa siyasetinde ön plana çıkan isim CHP Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars olmuştu. Pars, devrim adına önemli konulardaki görüşlerini

⁹⁷ Ant, 8 Kasım 1947

⁹⁸ Bila, a.g.e., s. 112.; Yetkin, a.g.e., s. 389.

Meclis kürsüsünden ifade etmekte her hangi bir sakınca görmezken, görüşlerini Bursa yerelinde de savunmuştur.

Çok partili siyasi hayatla birlikte, ülke gündeminde “Din” ve “Ahlak” konuları çok tartışılır olmaya başladı. Özellikle din derslerinin okullarda verilmesi talepleri muhalefet tarafından propaganda aracı olarak kullanılırken; Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde bu konu sık gündeme gelir olmaya başlarken, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il ve ilçe kongrelerinde delegelerinin din ve ahlak öğretimi konusundaki talepleri duyuluyordu. Örneğin 29 Aralık 1946 tarihinde gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Kongresi’nde en çok tartışılan konuların başında, gençlere din derslerinin verilmesi isteği gelmişti. İl yöneticileri bu talep konusunda bocalama yaşarken; konuyu geçiştirilmeye çalışılmış, sonrasında delegelerin ısrarıyla taleplerin merkeze gönderilmesi kararı onaylanmıştı⁹⁹. Kongrede partili delegeler, bu konuda görüşlerini paylaşması için Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars’tan bir ricada bulunmuşlardı. Böyle bir isteğin kongrede dile getirilmesini nedeni, kongreden çok kısa bir süre önce Pars’ın, TBMM’de Milli Eğitim Bütçesi görüşülürken, din ve ahlak konularının gençlere öğretilmesi gerektiği konusunda yapmış olduğu konuşmaydı. Bu konuşma mecliste büyük alkış almış ve Cumhuriyet Halk Partisi içersinde giderek güç kazanan din ve ahlak öğretimi taleplerinin bir milletvekili tarafından dışa vurumu olarak önem kazanmıştı.

Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars Meclis’te gerçekleştirdiği bu konuşmasını, *“Kaç gündend beri kürsüde ima edilen, koridorlarda konuşulan şeyi tespit”* edilmesi olarak görmüş; son senelerde gayri ahlaki olayların giderek arttığını vurgulayıp, bazı gençlerin uluorta cemiyeti yıkabilecek mahiyette fenalıklar yaptıklarını ve artık bu iş üzerinde durulması gerekliliğinden bahsetmişti. Menfaatperestliği, yalnız kendisini düşünmek, başkasının zararına da olsa her şeyi yapabilmek kabiliyetinde olanların çoğalması, fertlerin fertlere, zümrelerin zümrelere itimat edemez bir hale gelmiş bulunması memleket için hayırlı bir alamet olarak görmeyen Pars, *“Milli mücadelede vatan için gösterilen heyecanı bugün manevi mevcudiyetimiz için göstermek icap eder”* ifadelerinde bulunur. Konuşmanın devamında, kendi dininden korkan bir millet olduğumuzu, fakat dinlerin ahlaki kısımlarının olduğunu ve her çocuğun, her gencin bunu yakından bilmesi ve bir mukayese yapma imkanı bulması gerektiğinden bahsederek konuşmasının devamında özetle şu ifadelerde bulunur:

“Hikmetin başı Allah korkusudur... Biz, Atatürk’ün başladığı, yaptığı şeyi yıkmak istemiyoruz. İkmal etmek istiyoruz. Atatürk’te sağ olsaydı mutlaka bu yola girerdi. Memleketin, milletin menfaatine hadim olan işlerde Atatürk’ün geri kaldığını

⁹⁹ Ant, 30 Aralık 1946.

görmedik... Atatürk gençlere hitap etti; Cumhuriyeti muhafaza edin dedi, size emanet ediyorum dedi. Fertleri azami ahlak kaidelerine riayet etmeyen Cumhuriyetler yaşamaz. Çünkü Cumhuriyet'in istinatgâhı ahlak, birlik ve sevgi gibi şeylerdir... Burada muallimleri, bilhassa ilk mektep muallimlerini göz önüne alarak bu işin pek kolaylıkla halledilebileceğini sanıyorum”¹⁰⁰.

Din ve dini eğitim konusundaki görüşlerini kamuoyu ile paylaşan Muhittin Baha Pars, Cumhuriyet'in izlediği dil politikasına yönelik görüşlerini de Meclis kürsüsünden paylaşmıştı. Pars'a göre, Cumhuriyet hükümetinin izlediği Dil Devrimi ile “*Hayale gelmeyen işler vücuda gelmişti*” ve bunu burada durdurmak lazımdı. Yanlış yoldan dönmek kusur ve kabahat değildi ve biz bu hatalı yol üzerinden dönmeliydik. Geri gitmek daima irtica olmayacağına göre biraz da geriye gitme zamanı gelmişti¹⁰¹. Pars bu konuda Milli Eğitim Bakanının cevaplama isteği ile bir soru önergesi vermişti. Pars, önergesini savunurken “*Ben Türkçenin sadeleştirilmesine katıyen aleyhtar değilim. Bu bizim inkılâbımız icabıdır ve bu böyle bilinmelidir*” ifadelerini kullanırken, asıl amacının Türkçeleştirme adıyla kelimelerde yapılan zorlama teşebbüsler olduğuna dikkat çekmektedir. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'na yönelik önergesinde Pars, dilimizi sadeleştirme ve yabancı kelimelerden kurtarma hareketinin fena taraf ve neticeleri sonrası öğrencilerle öğretmenlerin bundan dolayı uğradıkları müşkülâta değinerek; bu halin talim ve tahsili güçleştirdiğini ve öğrenci seviyesinin düşüklüğüne sebep olduğunu; ince ruhlu zevk sahibi dedelerimiz tarafından vaktiyle tasfiyeye uğratılmış olanlarla sefimizize yabancı bir şekilde uydurulan kelimelere mektep kitaplarında zorla yer verdirilmesine bundan sonra da devam edilip edilmeyeceğini soruyordu. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu sorulara şu cevabı vermişti:

“Mekteplerde, Mektep kitaplarında kullandığımız yeni Türkçe terimlerden bazı isabetsiz yahut sevimsiz yahut da mevzu olduğu manayı tedai ettiremeyen kelimelerin öğretimde bazı güçlükler sebep olduğu doğrudur... Hiçbir hatada ısrar etmek bahis mevzuu değildir. Bu terim sisteminin yapılışında hatalı olan şeyleri tespit ederek düzeltereğiz. Yaşayan Türkçeye uygun kelimelerle bunları tebdil edeceğiz. Bir şeyde ısrar edeceğiz: Türk İnkılâbının esaslı parçalarından biri olan dil inkılâbında”¹⁰²

Bu dönem görüşleriyle dikkat çeken bir diğer Bursa Milletvekili Abdurrahman Konuk'tur. Bursa'da CHP il örgütünün yayın organı olan Ant gazetesinin başyazarı ve sözcüsü olan Konuk'un görüşleri, il teşkilatının bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir. Demokratlar tarafından sık sık eleştirilen Konuk, CHP içersinde yaşanan gelişmelerde sertlik yanlısı tarafta yer alacak ve bu yöndeki görüşlerini kamuoyu ile paylaşacaktı. “*Riyakâr itidal, gafil ifrat*” isimli makalesinde CHP'nin Yedinci Kurultayında

¹⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, C. III, 22. Birleşim (24 Aralık 1946), s. 427-428.

¹⁰¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, C. VIII, 26. Birleşim (29 Aralık 1947), s. 591-592.

¹⁰² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, C. XXII, 14. Birleşim (7 Aralık 1949), ss. 75-77.

yaşananlara değinen Konuk, partide yaşanan müfrit ve mutedil ayrımını, muhalefete yönelik alınan tavır sonrası basın organları tarafından icat edildiğini; muhalefet partisinin meşru ve kanuni bir hizmet görmesi için ona icabında yardım etmek isteyenlere mutedil, onunla mücadele etmek gerektiğine inananlara müfrit denildiğini; muhalefete nispetle mutedil olanları, parti ve yurt davaları karşısında mutedil ve muhafazakâr olanlar kadar zararlı bulunduğu değiniyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve Cumhuriyet rejimini zinde bir kuvvet haline getirmek için, demokrasi inkılâbını başarmak adına canla, başla çalışan dinamik ruhun köklü ve müfrit hareketini, muhalefete vasılık iddiası ile tavizkar, müsamahalı ve hatta riyakâr mutedilliği ile birleştiremediğini; bu duruma düşen parti içersindeki az sayıdaki kişinin derin bir tezaadın içinde düştüklerini ve bunlarla mücadele etmek zorunda kaldığı ifade eden Konuk, muhalefete rüşvet veren mutedillerin ve derin bir gaflet içinde çekingen davranan müfritlerin arasında istikbalini sağlam temellere dayanma azminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilerlediğine değiniyordu¹⁰³. Konuk, partisi ve basını ile muhalefetten sevgi ve sempati bekleyen, iktidarın başarısını övmek şöyle dursun takdir ifadesini uman Halk Partililerin hayali sükûta uğrayacaklarına değinerek¹⁰⁴; *“Muhalefet şiddet politikasına sapsın, siyasi emniyet kaybolmasın diye muhalefetin tehditlerine boyun eğilir ve ortaya koyduğu bütün arzular yerine getirilirse en sonunda bize İnönü ile beraber siyaset meydanını terk etmek düşecektir”*¹⁰⁵ ifadelerinde bulunmuştu.

Yukarda üzerinde durduğumuz, iki milletvekili dışında, diğer isimlerin pasif bir konumda yer almışlardır. Aslında bu dönem Bursa siyasi hayatına milletvekilliklerinden çok, dönemin Bursa Valisi Haşim İşcan damgasını vuracaktır. İleride bu konuya değineceğiz. DP iktidarı döneminde, her hangi bir CHP Bursa milletvekili Meclis'te yer almayacaktı.

III. İL KONGRELERİ

CHP'nin ileri düzeydeki merkezîyetçi ve hiyerarşik yapısı, mahalli parti faaliyetlerinin oldukça sınırlı kaldığı ve merkez üzerindeki etkinliğinin zayıf olduğu bir ilişki alanı yaratmıştı. Partinin ocak, bucak ve il kongrelerinde seçimlerin demokratik usuller içersinde yapılması prensip olarak karar alınmış olsa da, mahalli parti temsilcilerinin partinin yetkili karar ve yönetim organlarındaki temsil hakkının oldukça sınırlandırılmış olması, tabanın sorunlarını ve taleplerini parti hiyerarşisi çerçevesinde bile etkin bir şekilde duyurma imkânlarını ortadan kaldırmış, bu durum mahalli parti üyelerinin partiye olan

---

¹⁰³ **Ant**, 26 Kasım 1947

¹⁰⁴ **Ant**, 27 Kasım 1947

¹⁰⁵ **Ant**, 28 Kasım 1947

bağlılıklarını zayıflatmış, partinin mahalli kongrelerine katılımı azaltmıştı¹⁰⁶. Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasette tek başına olduğu dönemde, parti kongreleri, parti üyelerinin bir kısmının katılmadığı ve kongrelerin sadece her yıl yapılan sıradan toplantılar haline dönüşen bir hal almıştı. Bursa'da partinin faaliyetlerine ilişkin bir raporda “*Ocaklarda faaliyet yok gibidir*” şeklinde bir kayıt düşülmüştür¹⁰⁷. Böyle bir tablonun yaşanmasındaki bir diğer önemli neden, toplanan kongrelerde alınan karar ve isteklerin, temenniden öteye geçmeyerek, parti merkezi tarafından genellikle kaçamak ve olumsuz cevaplar verilmesiydi¹⁰⁸. Örneğin 1945 yılı itibariyle, Türkiye’de yeni yeni başlayan çok partili siyasi hayat döneminde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bursa örgütünün gerçekleştirmiş olduğu kongrelerde (Ocak, Bucak, İl Kongreleri) katılım oranı %74'tü. Bu oran Bursa'nın merkez dâhil tüm ilçelerinin ortalama oranıdır. Bazı ilçelerde, örneğin Mustafakemalpaşa'da katılım oranı %90'lara ulaşırken, Yenişehir'de %50'lere düşebilmektedir¹⁰⁹. Bu oranlar ülkede siyasi havanın ısınmaya başladığı bir döneme denk gelmektedir. Siyasi havanın tek düze olduğu önceki dönemlerde de buna benzer bir tablonun olduğu konusunda kuvvetli bir tahminde bulunabiliriz.

Ortaya çıkan bu durumun nedenleri içerisinde az önce söylediğimiz, merkezin müdahalesi ve kongre taleplerinin parti merkezi tarafından çok fazla dikkate alınmaması gelmektedir. Kongrelere gelen partililer, ileri gelen yöneticileri ya da milletvekillerini dinlemekten ve çeşitli yönetim organları seçmekten öteye, kendilerinden çok fazla bir şey beklenmediği izlenimi hissediyorlardı. Bu durumun ortaya çıkmasında rekabetçi bir ortamın bulunmayışı ve alternatifsizliğin büyük bir rolü bulunmaktadır. Bu yargımızı kuvvetlendirici bir kongre örneği burada vermeyi gerekli görüyoruz. 1944 yılı Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Kongresi, 22 Aralık Cuma günü Belediye Salonunda gerçekleşmişti. Parti bölge müfettişi Dr. Ahmet Selgil'in katıldığı kongrenin, başkanlığını milletvekili Zehra Budunç yapmıştı. Kongrede vali, belediye ve tüm ilçe başkanlarının yanı sıra bütün devlet dairelerinin başkanları da hazır bulunmuştu. Partinin il başkanı Durmuş Enginsoy'un yaptığı konuşma sonrası, 1942-1943 yıllarında gerçekleştirilen dilekler ve cevaplar, basılmış olarak bütün delegelere dağıtıldığı için, tekrar okunmasına ve üzerinde tartışma yapılmasına gerek görülmemekle, hesap, bütçe ve dilek encümenlerinin seçimine geçilmişti. İkinci oturumda encümenlerin raporları okundu ve yeni dilekler ve verilen takrirler üzerine konuşmalar yapıldı. Sonrasında il idare yönetimi ile parti kurultayına

¹⁰⁶ Öz, a.g.e., ss. 170-173.

¹⁰⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1

¹⁰⁸ Parti örgütlerinden gelen dileklerin çeşitliliği ve kapsamı için bakınız: **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, Ankara, 1940.

¹⁰⁹ C.H.P. Bursa İl İdare Kurulu'nun çeşitli yazışmaları. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 147.586.1

gidecek olan üyelerin seçimine geçildi. Sonraki dönemde Demokrat Parti il başkanı olacak olan Hulusi Köymen, il idare kurulunda yedek üyeliğe, kurultaya gidecek heyette asil üyeliğe seçilmişti. Devlet büyüklerine saygı ve bağlılık telgrafları çekilmesine karar verilerek, kongre sona ermişti. Kongre sonrası Merinos salonunda bir akşam yemeği verilmişti¹¹⁰. Kongreler, sıradan algılandıkları için halkın ilgisini çekmiyor, yerel basında geniş yer almıyordu. Sadece il kongresi ana sayfada birkaç sütun halinde ve çok fazla ayrıntıya girilmeden yayınlanıyordu. 1946 yılı sonrası bu tablonun değiştiği ve ulusal ve yerel basın organlarının kongrelere daha geniş yer vermeye başladığı görülür.

Çok partili siyasi hayatla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi bu durumu tersine çevirmek adına, 1946 yılı ile birlikte teşkilatı yeni duruma alıştırmaya yönelik uyarılarda bulunmaya başlayacaktı. 6 Eylül 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Nafi Atıf Kansu imzalı bir genelge genelgede, Eylül ayı itibarıyla başlayacak olan parti kongrelerinin, geçen yıllardan farklı olduğuna vurgu yapılarak, birden fazla partinin yer aldığı ve seçimlerin tek dereceli olduğu bu yeni ortamda kongrelere büyük önem verilmesi teşkilattan istenmişti. Bu nedenle kongrelerin hazırlık aşamalarında, geçen yıllardan farklı olarak çok dikkatli hareket edilmesi; başka partilerle savaşmak gerekileceği düşünülerek, hazırlıklı ve her bakımdan müstenid, hareketli bir yapının bulunması gerektiğinin üzerine vurgu yapılmaktadır. Bu amaçla kongrelerde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar konusunda teşkilat uyarılmaktadır. Bu uyarılar içersinde şunlar bulunmaktadır:

“1. Kongrelere bütün üyelerin katılmaları ve seçimlerin tamamıyla serbest oylarla olması.

2. Bütün ocakların ve hele köy ocaklarının parti seçimlerinde yerleri büyüktür. Daha şimdiden ocaklara yaymalıdır ki Eylül’de parti kongreleri olacaktır. Parti işleri konuşulacaktır. İdare kurulları seçilecektir. Gerek idare kurulu arkadaşlarını, gerek içlerinden ayrılacak temsilcileri partinin her türlü savaşlarında gerekli mücadeleyi yapacak arkadaşlar olabilmesi için şimdiden düşününler.

3. Kongrelerde seçimlere büyük önem vermek gerektiğini bilhassa belirtmek isterim. Son seçimlerde parti teşkilatımızın büyük gayretlerini takdirle anmakla beraber, maalesef bazı yerlerde parti zihniyetimize ve ahlakına uymayan bazı hareketler de olmamış değildir. Tüzüğümüze uyularak tespit ve ilan edilen adayları kazandırmak başlıca parti ödevidir. Bu ödeve aykırı çalışmalarla tüzük hükümlerini ihmal edenler hakkında incelemelerimize devam ediyoruz. Partiliyim denildiği halde parti hükümlerine uymamak büyük bir ahlak suçudur. Kongrelerde parti ahlakına ve inanına güvenilen arkadaşları seçmede dikkat ve titizlik gösterilmesi lazımdır.

4. İl merkezlerinde ve hele ilçe merkezlerinde köylü arkadaşlarımızla sıkı konuşmalar, faydalı hasbıhaller yapabilecek arkadaşların aranıp bulunması ve kendilerinin mümkün oldukça köylere giderek, bazen de köylülerin kasabalara gelmelerinden faydalanarak daimi temasları sağlanmalıdır. Bu konuşmaların temeli

---

¹¹⁰ Ant, 23 Aralık 1944

partili sayısının çoğaltılması, bütün partililerin kongrelere katılmaları ve kongrelerde serbestçe seçimlerin yapılması ve bunlar olduktan sonra da her yerde çoğunlukla seçilen arkadaşlarla bir cephede yekpare bir topluluk halinde partiyi tutmanın biz vazife olduğunun anlatılmasıdır.

5. Partimizin iş başına getirdiği hükümet programı Büyük Millet Meclisi'nde okundu. Yeni Başbakanımız Recep Peker tarafından okunan bu programdan elinizde vardır. Bunu okutup yapılması düşünülen ve hepsi de halkın faydasına olan şeyler halka anlatılmalıdır. Bu programın okunması ile halk karşı partilerin birçok yalan yanlış propagandalarının içyüzünün anlayacak, partililer düşündükleri ve istedikleri bir çok şeylerin bu programda yer tuttuğunu görmeye ferahlık duyacaklardır"¹¹¹.

Genel merkez tarafından teşkilata gönderilen bu genelgenin yanında, parti kongreleri konusunda örgütte yaşanan bu sıkıntıları milletvekilleri de dile getirmeye başlayacaklardı. Sekizinci dönem Bursa Milletvekilliği ve Ant gazetesi başyazarlığı yapan Abdurrahman Konuk, gazetesinde kaleme aldığı bir dizi yazı ile Bursa'nın siyasi gündeminde, parti içi bir hesaplaşmaya gidecekti. Konuk, aynı zamanda bir milletvekili kimliği ile kaleme aldığı "Halk Partililerin Gönül Kırıklılığı" isimli başyazısında, şu tespitlerini okuyucusuyla paylaşıyordu:

"Bizim teşhisimize göre Halk partililerin hükümette görmek istedikleri ilk zihniyet değişikliği şudur: Hükümet Halk Partisinin hükümeti olduğunu; onun iktidarda oluşuna dayandığını unutmamalıdır. Çok partili devreden evvelki uzun yıllar boyunca parti hükümeti değil, hükümet partisi zihniyeti hakim olduğu için partili olmanın kıymeti ve faydası tamamen silinmiş bulunuyordu. Halk partisinden olmak veya olmamak, partili sıfatıyla bazı fikirler ve temenniler ileri sürmek veya sürmemek aynı neticeyi veriyordu. Çünkü hükümet, partinin en küçük kademesinden yukarıya doğru süzüle süzüle kurulmuş değildi. Tam tersine olarak hükümet yukarıda kurulur ve aşağıya doğru ancak emir verirdi. Partinin her ocağında şeklen, zahiren, usulen partiliye her kongrede dilekleri sorulur. Fakat yıllar boyunca aynı dilekler tekrarlanır dururdu. Dilekler sahipleri de dilekleri toplayanlarda bilirlerdi ki bu karşılıklı söyleşmelerden bir fayda beklenemez. Ocak, bucak, ilçe ve il kongreleri her yıl veya iki yılda bir sahneye konulan birer piyestirler ki aynı aktörler tarafından temsil edilmişlerdir. Halk partisinden olmanın, bu partinin ocağında bucağında çalışmanın müspet tesiri görülemeyince topluluklar cılızlaşmış ve yüreklerdeki aşk küllenmiş bulunuyordu... Hükümet halk partiliyi kendinin saydığı için, onun sözüne ve dileğine ehemmiyet vermemiş ve adeta muhalefetin hükümeti haline gelmiştir. Muhalefetin sözü veya yazısı şu veya bu şekilde daima dikkate alındığı için veya ret halinde dahi olsa hükümetin kararlarına müessir olmuştur. Halk partili, dileğini bir kongrenin dört duvarı arasına hapsettiği veya münferit bir rica kılığında bürünmeye mecbur kaldığı açık bir eleştiri haline getirmediği için hiçbir iltifat bulmamıştır. Halk partili, ocak üyesinden milletvekiline kadar izzeti nefsi ile oynanmış, fikirlerine değer verilmiş, muhalifleri yanında küçük düşürülmüş şahsiyeti ile meyus ve yaralıdır. Buradan çıkış yolu olarak ta hükümetin, kendisinin halk partisi hükümeti olduğunu asla unutmamalı ve halk partililerin dilek ve temennileri göz önünde tutmak hususunda itina etmelidir"¹¹².

Abdurrahman Konuk, Cumhuriyet Halk Partisi'nde 1947 yılı kurultayı sonrası yaşanan değişimlerin, Bursa kongrelerine yansımalarını dilemekte ve bu yönde açıklayıcı

¹¹¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.1 Yer No: 42.249.12.

¹¹² Ant, 14 Eylül 1947

yönlendirmelerde bulunmaktadır. Parti-halk ilişkisi üzerinde özenle duran ve ocak-bucak ve il teşkilatları arasındaki sağlam ve birbirinden haberdar olacak olan bir dayanışmanın, partinin halkla bütünleşmesi açısından önemine değinmektedir. Bugüne kadar partinin her şeyin üstünde olduğu anlayışının hâkim olduğu, parti çıkarlarının halkın çıkarlarının önüne geçtiği öz eleştirisinde bulunan Konuk, *“Meclis çalışmalarında, kanun yaparken, karar alırken parti kendini hissettirmekte, milletvekilleri partili olduklarını ve parti programının amir hükümlerini hatırlamaktadırlar”* diyerek, sistemin en üstünde gelen kişilerin bile parti dışında hareket edemediğini ifade ediyordu. Konuk, sözlerin şöyle sürdürmüştü:

“Biz partiyi boksör olarak değil de hakem olarak görmek gafletine düşmüştük. Sanıyorduk ki partililerimize adeti milyonları geçtiği zaman daima zafer bizde kalacaktır. Çünkü zafer bunların oyları ile sağlanır. Biz yıllarca üye istifçiliği ve tekelciliği yapmakla oyalandık. Partiden istifa salgını bu siyasetin yarattığı fuzuli bir hastalıktı. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir zaman, hiçbir partinin o memleket halkının çoğunluğunu kendine üye olarak kaydetmeye çalıştığı görülmemiştir... Halk kendisine hizmet eden, maddi-manevi menfaatlerini sağlayan ve sağlayacak olan partiye sempati duyuyor. Bu nedenle parti tüzüğündeki ‘parti prensiplerini her vesile ile parti için sevgi uyandıracak bir yolda halk arasında yaymak’ temel alınacak... Partili seçimlerde oyları ile üstünlük temin eden değil, iki seçim arasında filen çalışarak, tarafsız kesimin partiye sempatisini sağlamalıdır”¹¹³.

Bursa Milletvekili Abdurrahman Konuk, en alttaki ocaklardan en üstteki il idare kuruluna kadar, sorunlara çözüm üretemeyen ve bu nedenle partililerin tepkisine neden olan yapıya yönelik eleştiriler getirirken, kongrelerin yıllardır bir kısır döngü içinde kaldığını ifade ederek sözlerine şöyle devam ediyordu:

“Partililerin büyük sıkıntısı, partinin hizmet görmekte aksaklıklara maruz kalarak muhalefete muhatap olması, parti ile bu meclisler arasındaki münasebetlerin gerektiği gibi düzenlenmemesi olmasından doğmaktadır. Dileklerimize cevap bile alamıyoruz diyerek sızlanan, kongrelerimiz iki yılda bir yapılan formaliteden ibaret kalıyor diye üzülen, idare kurullarımız istekleri mercilerine havale eden kırtasiyeciler teşekkülleridir diye dert yanan partililer, parti ile bu merciler arasındaki tabii münasebetin düzenlenmesini istemekten başka bir şey yapmıyorlar. Bu düzeni kırma zamanı gelmiştir ve geçmek üzeredir... Partinin Belediye ve İl Meclis üyeleri, meclislerde birer grup teşkil etmeli, Belediye ve İl meclis gruplarına, partinin ilçe ve il idare kurulları üyeleri katılmalı ve grup toplantılarına il başkanları başkanlık etmelidir. İlin ve beldenin işleri, bu işlerin plan ve programı, gelir kaynaklarının ve masraf yerlerinin muvazenesi, partili dileklerinin bu planın yapılmasında ve tatbikinde müşir vazifesini görmesi bu grubun kararı ile temin edilmelidir. Meclisin partili üyeleri parti teşkilatından akın akın gelen istekleri bu gruplarda toplu olarak görür ve bunlardan istifade ederek karar alır. Biz, perakende çalışmanın büyük zararını gördük”.

Partinin yönetim kademelerinde yer alanlara yönelik olarak oluşması gereken yeni anlayışı şu şekilde özetliyordu;

---

¹¹³ Ant, 2 Nisan 1948.

“Partinin yönetim kademelerinde bulunan kişilerin, partinin prensiplerini iman haline getiren, gerçekten bilen ve inanan, bu fikri kendine aşk ve şevk edinen her hal ve şart altında aynı şeyi konuşan partili demektir. Kurultay idare kurulu üyesine ‘partinin programı ve gördüğü işleri hakkında üyeleri aydınlatmak ve partililer arasında dayanışmayı arttırmak’ vazifesini veriyor (Md. 50/n). Buna eski terimle irşad denir. Kurul üyesi mürşit mevkiindedir. Aydınlatmanın birinci şartı aydın olmaktır... Parti kademesinde komuta mevkii, oradan iktidar olacak olanlara değil, oraya kendi kudretlerini cömertçe verecek olanlara açıktır”¹¹⁴.

Cumhuriyet Halk Partili bir milletvekilinin bu tespitlerde bulunması dikkate alınması gereken bir nokta iken, çok partili siyasi hayatla birlikte parti bünyesinde başlayan teşkilata yönelik açılımın bir göstergesiydi. Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde zaman içerisinde, teşkilatın partinin yönetimine katılma oranı giderek artış göstermiş ve 1947 yılında gerçekleştirilen Yedinci Kurultayla birlikte, parti yönetimine mahalli teşkilat delegelerinin geniş katılımı yönünde kararlar alınmıştı¹¹⁵.

Bursa Milletvekili Abdurrahman Konuk’un sözleri ile gündeme gelen parti teşkilatındaki rahatsızlıklar, kendisini kongrelerde de göstermeye başlamıştı. Bursa merkezde gerçekleştirilen bir ocak toplantısında, Konuk’un ifadelerini destekleyen bir nitelikte bir önerge verilmişti. Parti idari yapılanmasında en alt kademesinde yer alan bir ocak kongresinde böyle bir önergenin verilmesi, bir milletvekilinin görüşlerini destekler nitelikte oluşu ve ayrıca partinin sahibi olduğu yerel basında geniş bir şekilde yer alması, önergenin parti örgütünün bilgisi dâhilinde olmadığı ve tamamen bağımsız bir girişim olduğu konusundaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Önerge, içeriği ile Cumhuriyet Halk Partisi örgütünde yaşanan sıkıntıları ortaya koyması bakımından önemli olduğu için kısaltarak bir bölümünü buraya almayı gerekli görüyorum¹¹⁶:

“Kongrelerin bir kalıp ve formalite olmadan çıkması ve bu arada partinin asıl kökü olan ocaklardan yukarı basamaklara gönderilen isteklerin tutanaklarda kalmaması ve icaplarına göre hareket edilmesi zamanı gelmiş ve geçmiş bulunmaktadır. Kararlarımız yukarı gittikçe önemini kaybederse kök, dallara olan inancını gevşetir. Bu da partimizin gelişimi önünde en büyük engeldir... En kuvvetli muhalifimiz Demokrat Parti’nin gelişmesinde harp sonrası durumun yardımı olmakla beraber, yıllardan beri parti kongrelerindeki dileklerin yerine getirilmesinde gösterilen zayıf ilgi ve isteklere, çare yazılarla verilen sudan cevaplar sebep olmuştur... Kongrelerde belediyeyi ilgilendiren dilekler derhal ait olduğu yere havale edilir. Ne belediye meclisi toplantılarında ve nede encümen toplantılarında katıyen ele alınmaz. Bunun parti otoritesine ne kadar zararı olduğunu takdirlere sunarız... Partinin bu meclislerle yakın temasta bulunması gereken il ve ilçe idare kurullarının müracaatlarına ve ricalarına da önem vermediğini esefle görüyoruz... Hükümetten istenilen şeylere de ilgili bakanlıklar veya vazifeli kıldıkları daireler hiçte halkı tatmin etmeyen cevaplar vermektedirler... Bu misalleri çoğaltmak mümkündür. İşte muhaliflerimiz bunlardan faydalanarak partimizin kuvvetini düşürmeye

¹¹⁴ Ant, 3 Nisan 1948.

¹¹⁵ CHP’nin İkinci Büyük Kongresine katılan mahalli delege oranı % 12 iken, bu oran 1935 yılında %30’a, 1939 yılında % 34’e ve 1943 yılında % 39,5’a çıkmıştır. Öz, a.g.e., s. 172.

¹¹⁶ Ant, 17 Ekim 1947

çalışmaktadır. Bunda muvaffak olduklarını da acı da olsa söylemek borçtur... Buna karşılık biz kendimizi müdafaa edecek bir durumda değiliz. Çünkü kendi seçtiğimiz milletvekillerimize, il ve belediye meclis üyelerine söz geçiremiyoruz. Bu böyle devam ederse yeni seçim arifesinde çok zayıf bir duruma düşeceğimiz ve halkın çoğunluğunun inancını kaybedeceğimiz muhakkaktır... Gerçekleri olduğu gibi görelim. Halka daha fazla yaklaşalım. Onun görüşlerine ve duyularına saygı gösterelim. Halkın küçük dileklerinin yerine getirilmesi onu bize sarsılmaz bir surette bağlar... Propaganda cihazımız mefluç bir haldedir. Millet ve memleket faydasına yapılan işlerden partililerin bile haberi olmuyor... Devlet memurlarının halka olan temaları da mühim bir meseledir... Devlet dairelerinde lüzumundan fazla memur olduğu halde halkın işleri yine sürüncemede kalıyor. Bir işi takip için şehre gelen köylü çoluk çocuğuna nafaka almak üzere getirdiği bir araba odunun parasını iş takibi için uğraşırken tamamen harcıyor ve köyüne yine eli boş dönüyor. Orman, tapu, nüfus, vergi işlerimiz esaslı bir düzene konulmalıdır. Halkın zararına çalışan, ona fena muamele yapan, işi aksatan memur ağır cezalara çarpılmalıdır... Bütün bu işler şu bozuk düzende yürüyüp giderken ve bütün kabahatler Halk Partisine yüklenirken memurlarımıza vazifelerinin neden ibaret olduğunu anlatmayacak mıyız? Kötü memurları cezalandırmak, vazifelerinden uzaklaştırmak mümkün olmayacak mı? Yukarıdaki maddeler ortaya yeni bir durum çıkarıyor. Halk partisi kendi seçtiği kimseleri kontrol etmek hak ve salahiyetine sahip değildir. Seçilinceye kadar partili olan bu arkadaşlar, ondan sonra partinin haklı isteklerini baltalamak için hareket eden bir heyet halini arz ediyor. Millettin çoğunluğuna dayanan parti adamları belediyeye, il meclisine üye olduktan sonra şu veya bu kimselerin emirlerine, arzularına körü körüne itaat eden bir makine haline geliveriyor. Biz buna Halk partisinin hükümeti kontrol salahiyetine haiz olmamasını sebep olarak gösteriyoruz... Partisine hesap vermeye mecbur bir teşekkül çalışmalarını ona göre düzenler... Hükümet programını nasıl önceden Halk Partisi Meclis gurubu huzurunda okuyor ve onların itimadını aldıktan sonra meclis karşısına çıkıyorsa il ve belediye meclisleri de mahalli parti teşekküllerinin karşısında aynı durumda olmalıdır... Kurultaydan sonra partimiz millet önüne yeni bir tüzük, kısmen tadil edilen bir programla çıkacağına göre ocak, bucak, ilçe idare kurulları gibi il idare kurullarının da yenilenmesini faydalı görüyoruz... Yüksek kademelerden de dileğimiz şudur; sesimizi kurultaya kadar duyurunuz. Kurultay üyelerinden isteğimizde, partimiz tarihinde bir dönüm noktası olacağına inandığımız kurultayda durumu olduğu gibi açıklayınız. Hakikat acıdır, fakat söylenmelidir. Milletvekillerimizden ricamız bizleri iyi dinleyiniz. CHP millet ve memleket adına konuşuyor. Sözlerimiz süsten arı ve gösterişsizdir. Fakat hakikatler bütün çıplaklığıyla ortaya konulmuştur. Vazifeniz kurultayda bunları kurultay delegeleriyle birlikte apaçık ortaya sermektir”.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, teşkilat içinde ortaya çıkan değişim talepleri havası içinde CHP kongreleri toplanmaya başlamıştı.

A. 29 ARALIK 1946 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ¹¹⁷

Bursa Belediye salonunda gerçekleştirilen kongreye 81 delege katılmıştır. Kongre birinci başkanlığına eski belediye başkanlarından Muhittin Dinçsoy, ikinci başkanlığa İznik delegesi Mehmet Sindel seçilmişti. Kongreye vali muavini, Bursa Milletvekilleri Faik Yılmaz İpek, Muhittin Baha Pars, parti bölge müfettişi Ali Taşkapılı, Belediye Başkanı Fahri Batıca katılmıştır.

¹¹⁷ Ant, 30 Aralık 1946.

İl Kongresinde en çok tartışılan konular köy enstitüleri, ilkokullarda okutulması istenilen ahlak dersleri ve Büyük Millet Meclisi görüşmelerinin radyolardan yayınlanması isteğiydi. Ülkede çok partili siyasi hayatın başlamasıyla birlikte, muhalefet tarafından en çok eleştirilen kurumların başında köy enstitüleri geliyordu. Gerçekte enstitülere yönelik eleştiriler 1940 yılında Mecliste kurumların oluşturulmasına yönelik çıkarılan yasanın görüşmelerinde başlamıştı¹¹⁸. Mecliste sessiz bir muhalefetle karşılaşan enstitüler, sonraki dönemde Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde yer alan bir grup tarafından devamlı surette eleştiri konusu yapılacak, çok partili siyasi hayatla birlikte eleştiriler yüksek sesle dile getirilmeye başlanacaktı¹¹⁹.

Enstitülere yönelik memnuniyetsizlik ve eleştiriler Bursa Cumhuriyet Halk Partisi il kongresinde İznik delegesi Mehmet Sindel tarafından dile getirilecekti. Sindel, Demokrat Partililerin köy enstitülerinden çıkan gençlerin iyi yetişmediği konusunda halk arasında propaganda yaptıklarını ve enstitüler üzerinde partimizi suçlayarak, bu kurumları partimizin kurduğunu dile getirdiklerini söylüyordu. Sindel, demokratların bu eleştirilerine hak vererek, köyden çıkan ve tekrar köye dönen bu enstitü mezunlarının hem iyi

¹¹⁸ 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nun meclis müzakereleri sırasında en çok tartışılan maddelerinden birini, köy okullarının yapım ve onarımını düzenleyen 25. Madde oluşturmaktaydı. 25. Maddenin en çok tartışılan yükümlülükleri şöyledir: "*Köy halkından olan veyahut altı aydan beri köyde yerleşmiş bulunan ve geçimini köyde oturmaya suretiyle temin eden on sekiz yaşını bitirmiş ve altmış yaşını geçmemiş olanlardan iş görmeye elverişli kadın ve erkeklerin hepsi köy ve bölge okulu binalarının yapılması, onarılması ve bunlara su getirilmesi veya kuyu açılması, yol yapılması ve okul bahçesinin kurulması işlerinde yılda yirmi günü geçmemek üzere çalışmaya mecbur tutulurlar... Yerlerine başkalarını çalıştırmak isteyenler çalışmaya mecbur oldukları her gün için iki kişi çalıştırılır. Arabasıyla beraber iş görmeye ayrılacak olanların bir günlük hizmetleri üç gün sayılır... Köylerde arazi ve bahçeleri olan ve bunlardan yarıklık veya işçi çalıştırmak şeklinde faydalanarak köy dışında oturanlar, bu maddede yazılı yirmi günlük mükellefiyeti, mahalli rayice göre işçi ücretini köy sandığına yatırmak suretiyle ifa ederler". Mecliste yirmi beşinci madde ile ilgili görüşmelerde söz alan Atif Bayındır, köylüye yüklenen yükümlülüklerin işkence ve angarya olduğunu ve maddenin anayasaya aykırı olduğunu ifade eden konuşmasında: "*Anayasanın 72. maddesinde 'Türkiye'de işkence, eziyet ve angarya memnudur' denilmektedir... Burada bahsedilen angaryanın, ferdin bedelsiz, ücretsiz olarak devlete ve derebeye ödediği, verdiği bir iştir... Ey milletvekilleri, siz bu kanuna muhalif angarya ve işkence vazedemezsiniz, bunu vazedemeyen kanunlar yapamazsınız*" ifadelerinde bulunacaktır. Yapılan bu eleştiriye Maarif Vekili Hasan Ali Yücel şu cevabı verecektir: "*Arkadaşlar, huzurunuzda getirdiğimiz kanun, anayasamızın mecburi kaydıyla ifade ettiği ilk tahsili ki şimdikiye kadar tam olarak ifa edememiştir... Yerine getirmek ve hakkıyla ifa etmek içindir... Vatandaşlarımıza yeni bir yük tahmil ettiğimiz asla hayalimden geçmiyor. Biz, küçük bir ihtimamın nasıl yapılacağını bilmediği için evlatlarını kaybeden Türk ana ve babalarına, tarlasında daha iyi ziraat yapılmasını bilmediği için bütün gayretine rağmen az verim alan Türk çiftçisinin daha bilmediği neler varsa onları öğretip verimini artırmak istiyoruz ve elimizden geldiği kadar onları mesut kılmak istiyoruz. Bunda işkence, angarya nasıl mevzu bahis olur? Bunu benim aklım almıyor". Köy Enstitülerine yönelik Mecliste ortaya çıkan muhalefet için bakınız: Fevzi Çakmak, "*Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S.15, (2007/ Güz), ss. 221-250.**

¹¹⁹ İsmet İnönü daha sonra bu süreç ile ilgili yapmış olduğu özeleştiriye şunları ifade edecektir: "*Köy Enstitülerinin kapanmasından duyduğum acıyı tarif edemem. Bir babanın evladını kaybetmesinden duyduğu acı gibi bir acı duyarım. Herkes sanır ki, Yücel'i, Tonguç'u isteyerek değiştirdim... O zaman bir sürü olaylar oldu. Kurultaylarda enstitülere karşı bir akım başladı. Ben bunların doğru olmadıklarını yerine giderek saptadım, ama bu o kadar yoğunlaştı ki, grubu etkiledi. Grubun büyük çoğunluğu köy enstitülerinin aleyhine döndü. Parti örgütü aleyhe döndü. Bakanlar içinde köy enstitülerine vaziyet alanlar çoğaldı. En çok ta bu konuda... Yücel ile Tonguç hedef alınıyordu". Engin Tonguç, **Bir Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç**, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İzmir, 2007, s. 500.*

yetişmediklerini, hem de iyi randıman vermediklerini ifade ederek, *“bunların çok sıkı teftiş ve kontrole tabi tutulmaları lazım geldiğini ve maalesef şunu arz ediyorum ki; demokratların aleyhimize kullandıkları bu köy çocukları maalesef diyorum bize karşı muhalefet yapıyorlar”*¹²⁰ eleştirisiyle konuşmasına son vermişti.

Bursa merkez ilçe delegesi Bedia Kızılay'ın istekleri, kongrede ilgi çekici ve hararetle tartışmalara neden olmuştu. Kızılay'ın istekleri arasında, emeklilerin devlet dairelerinde çalıştırılmayarak, onların yerine okul mezunu gençlerin çalıştırılmaları; seçim işlerinde öğrencilerin çalıştırılmamaları ve okullarda ahlak derslerinin okutulmasıydı. Son istek üzerine kongrede yaşanan tartışmalar, ülkede yeni başlayan demokratikleşme sürecinde, Cumhuriyet Halk Partisi kongrelerinde alışık olunmayan bir durum yaşanmasına neden olmuştu. Bu istek karşısında gerek parti ileri gelenleri ve gerek delegeler nasıl bir durum alınacağı konusunda tereddütler yaşarak, bu konunun kongrede tartışılmasına temkinli yaklaşmışlardı. Parti yöneticilerinden Avukat Reşat Türel, konuya isteksiz yaklaşırken, *“bu konunun kanuni mevzuat işi olduğunu ve yukarı makamlara bunların bildirilmesinde zannetmen ki bir isabet olsun”* demiştir. Bu sözler üzerine Bedia Kızılay, *“Ben çocuklarımız ahlaksızdır demiyorum. Çocuklarımızın milli aşuya da ihtiyaçları yoktur. Halbuki milletvekillerimiz okullarda milli dersi kabul ettiklerine göre ahlak dersleri neden verilmesin”* ifadesinde bulunuyordu. Reşat Türel tekrar söz alarak, *“Bunlar çok büyük ve devlet çapında davalardır. Bu kongrede bunların yer almasını doğru bulmuyorum”* derken; Mehmet Sindel, *“Mekteplerde ahlak meselesi, din terbiyesi işleri, bunlar müsaadenizle böyle sıkışık saatlerde, dar durumlarda, yetki sahibi olmadan konuşulursa pek faydalı olmaz. Evet bu bir cereyandır, bu bir dilektir”* demiştir. Hamdi Sami Gökçen, *“Bayanın tekliflerinin memleket çapında işler olduğunu, fakat burada memleket çapında işler görüşülebilecek bir durum bulunmadığı”* söylemiş; aksi bir görüş belirten Derviş Edesen, bu dilekler üzerinde hararetle durulabileceğini, bunların istenildiği gibi belirtmek lazım geldiğini anlatmış ve dileğin yüksek kongreye gönderilmesini istemişti. Yoğun tartışmalar sonrası taleplerin kongreye iletilmesi kabul edilmişti.

Turgut Karatal, milletin hakkını ve hukukunu daha iyi öğrenebilmesi amacıyla, Büyük Millet Meclisi müzakerelerinin ara sıra radyodan aynen neşredilmesi dileğinde bulunmuştu. Bu istek üzerine söz alan Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, bu isteğin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ama meclis müzakerelerinin Ulus gazetesinde tam olarak yer aldığını söylemiştir. Bizzat Pars'ın bu isteğe yönelik vermiş olduğu tepki, kendisi açısından oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü Pars, 1945 yılı Nisan ayında CHP Grubunda vermiş

---

¹²⁰ Ant, 30 Aralık 1946.

olduğu bir önerge ile milletvekillerine yönelik olarak halkın saygı ve sevgisini arttırmak adına, meclis görüşmelerinin yayınlanmasını isteyen ilk Cumhuriyet Halk Partili vekildi. Hatta ilk zamanlarda adı Demokrat Parti'nin kurucularıyla birlikte anılmaktaydı. Pars'ın parti içindeki talepleri, parti yöneticilerinin hatta İsmet İnönü'nün dikkatini çekmişti. Taleplerinden kısa bir süre sonra Bursa'da sahibi olduğu Havuzlu Park'ın sağlık bakanlığınca kapatılması, O'nun parti içindeki reformcu kanattan uzaklaştırmıştı. Bu gelişmelerin ardından Pars'ın, Bursa il kongresinde meclis müzakerelerinin radyodan yayınlanmasına yönelik isteğe verdiği olumsuz tepkiyi anlamak zor olmasa gerektir. Ayrıca delegeler Pars'tan, ilkokullarda din derslerinin okutulmasına yönelik görüşleri hakkında bilgi istemişlerdi. Pars, bu talebe ilişkin açıklamada bulunmayacağını, sözlerin Ulus ve Resmi Gazete'de yayınlandığını söyleyecekti¹²¹.

Parti programında yapılması istenen değişiklik tekliflerine CHP Bölge müfettişi Ali Taşkapılı söz alarak, olumsuz yanıt vermiş, bu konuların önemli olduğu ve karar vermenin güç olacağını, zaten il idare kurulundan merkezin rapor istediği söyleyerek, konuyu il idare kuruluna havale etmişti. Bu konular dışında, özellikle demiryolu ile Bursa'nın çevre illere bağlanması, yolların geliştirilmesi, çeşitli imar faaliyetleri, merinos fabrikasına çalışan için evler inşa edilmesi gibi istekler öncelikli olarak ifade edilmiştir.

Kongre sonunda yapılan seçim sonrası oluşan yeni idare kurulu şu kişilerden oluşmaktaydı: Fabrikatör Sait Ete, Merinos fabrikası müdürü Durmuş Erginsoy, Belediye Başkanı Fahri Batıca, Doktor İbrahim Alp, Paşa Çiftliği sahibi Muhittin Dinçsoy, Fabrikatör Burhanettin Ersöz, Avukat Reşat Türel, Tütün Tüccarı Fazıl Erman, Tüccar Refik Gülenç. Kongre sonrası Çelik Palas'ta, delegelere akşam yemeği verilmiştir. 3 Ocak 1947 tarihinde yapılan il idare kurulu toplantısında gizli oylama sonucu il başkanlığına Avukat Reşat Türel getirilmiştir¹²².

B. 4 NİSAN 1948 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ¹²³

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatının çok partili siyasi hayata geçtikten sonraki ikinci il kongresini, 4 Nisan 1948 tarihinde belediye salonunda gerçekleştirilmişti. Kongreye katılmak üzere CHP Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Dursunoğlu ile CHP Divan Üyesi Dr. Abbas Gelgir, Ankara Milletvekili Muammer Eriş ile milletvekilleri Atıf Akgüç, Sadık Tahsin Arsal, Zehra Budunç, Fahri Bük, Aziz Duru, Ahmet Münir Ertan,

¹²¹ Muhittin Baha Pars'ın görüşleri için İkinci Bölümde yer alan "Bursa Milletvekillerinin Faaliyetleri" başlığına bakılabilir.

¹²² **Ant**, 4 Ocak 1947.

¹²³ **Ant**, 5 Nisan 1948.

Abdurrahman Konuk, Cemil Öz, Muhittin Baha Pars, Faik Yılmaz İpek bulunmuştur. Kongre başkanlığına Ali Ulvi Baysan, yardımcılığına Mehmet Sindel seçilmiştir. Kongrenin öncekilerle kıyaslandığında en dikkati çeken noktası, en üst düzeyde ve milletvekillerinin yoğun katılımıyla gerçekleşmesiydi¹²⁴. Milletvekillerinin bu yoğun katılımın arkasında, 1947 yılında gerçekleşen kurultayla birlikte partinin teşkilata olan açılımının izleri görülür. Bunlar içinde en önemlilerinden biri, partinin milletvekili adaylarının yüzde yetmişinin il teşkilatının oylarıyla belirlenecek olmasıydı.

Kongrede, il başkanı Reşat Türel geçmiş idare kurulunun raporunu okumuştur. Rapor içersinde dikkati çeken en önemli nokta ülkede başlayan yeni siyasi havayla birlikte, muhalefetle birlikte parti örgütünün yaşadığı mücadeleye vurgu yapmasıdır. Raporda bu devir şu şekilde ifade edilmektedir: *“Parti çalışmalarımızın en çetin ve mücadeleli bir devresi olarak saymakla asla şüphesi bulunmayan bu on beş ay içersinde karşı karşıya kaldığımız çeşitli hadiseleri tarihi bir partinin kuvvetini sadece temkin ve vakardan alan evlatları sıfatıyla birer birer yenmeye çalışırken her şeyi istismara kalkışan çok tahrikçi bir rakibin yalnız inkârdan ibaret olan avazeleri önünde yeni bir merhale daha kaydederek 1948 yılı kongremize ulaşmış bulunuyoruz”*. Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün bu süreçte muhalefetle mücadele içersinde olduğu 1947 yılı muhtar seçimleri sonucunda 761 köyden 749’unu Cumhuriyet Halk Partisi, 11 Demokrat Parti, bir tanesini de bağımsız aday kazanmıştı. Bütün köylerin ihtiyar heyetlerinde 2980 kişi halk partili, 73 kişide Demokrat Partiliydi. Orhangazi ilçesinin yeni belediye olan Yeniköy’de yapılan seçimleri de CHP kazanıyordu. Seçimlerde gösterilen bu başarılarla parti adına çok büyük bir önem atfedilirken, 1947 yılında yapılan ilçe kongrelerine, diğer senelerden farklı olarak istisnasız bütün delegelerin iştirak etmesinden büyük bir kıvanç duyuluyordu. Parti idare kurullarında yer alan doktorların, refakatlerine aldıkları diğer doktorlarla her Pazar bir ilçeye giderek halkı ücretsiz muayene ederek, halkla temasa geçtikleri belirtilirken, bu sayede 2300’e yakın vatandaş muayene edilerek, imkân dâhilinde parasız ilaç ve sıhhi malzeme sağlanmıştı. Ayrıca Bursa genelinde doğal afetlere yönelik olarak, milletvekilleriyle temaslar sonucu çeşitli yardımların sağlandığı belirtiliyordu.

İl kongresi öncesinde, Bursa Milletvekili Abdurrahman Konuk’un, partisi adına basında yer alan öz eleştirileri kongrede gündeme gelmiş ve pek çok delege bu ifadelerle hak vermiştir. Teşkilat içinde ast üst ilişkisi içersinde daha sıkı işbirliği yapılması dilekleri

¹²⁴ Aynı durum Bursa Halk Partisi teşkilatının diğer toplantılarında da görülmektedir. 1948 yılında toplanan ocak kongrelerinde, parti üyelerinin dile getirdikleri en büyük memnuniyet, kongrelere milletvekillerinin göstermiş olduğu ilgidir. Milletvekillerinin teşkilata yönelik gösterdiği yakın ilgi, halkla yakınlaşmaları, halkın dertleriyle yakından ilgilenmeleri, teşkilata olumlu yansımıştır. Bu durum Halk partisinde 1947 Kurultayı sonrası yaşanan değişimlerin yerel politikalara en önemli yansımalarından biridir. **Ant**, 25 Ekim 1948 ve diğer tarihli gazeteler.

ön planda yer alırken, Turgut Karatal, “*Parti kademelerinin birbirine karşı mesuliyetlerinin tam manasıyla idrak ederek memleket meselelerinin önemle yürütülmesi lazım geldiğini*” söylerken, kongrede okunan raporun iktidar mevkiinde bulunan bir siyasi partinin raporunun olgunluğunu taşımadığını ifade etmiştir. Mehmet Sindel, önceki kongrede delegelerin dile getirdikleri dileklerin pek çoğunun yerine getirilmediği eleştirisini dile getirerek, bu konuya dikkatleri çekmiştir. İl başkanı Reşat Türel bu eleştirileri haklı bularak, ellerinden bu kadar geldiğini, propaganda işlerinde zayıf kaldıklarını kabul etmiş ve yeni idare kuruluna daha faydalı mesailer temenni etmiştir. Sami Dünder, il idare kuruluna yönelik gelen eleştiriler üzerine, parti işlerinin fahri işler olduğunu ve vazifeli arkadaşların günlük işlerinden fedakârlık yaparak, ancak bu kadar çalıştıklarını bildirmiş ve eleştirilerde biraz daha mesafeli olunmasını istemiştir.

İl kongresinde, Türkiye'nin dış politikasındaki değişimin izlerini görmek mümkündür. Ülke içersinde giderek güç kazanan Sovyet Rusya ve komünizm karşıtlığı, kongrede Turgut Karatal tarafından ifade edilirken, memlekette komünizmin yayılmasını önlemek için şiddetli tedbirler alınmasını ve bu dileklerin ilgili makamlara ehemmiyetle ve acele olarak ulaştırılması istemiştir. Pek çok delege Karatal'ın konuşmasını onaylayarak, dünyada komünist hareketlerin feci neticelerini belirterek çok uyanık bulunmamız ve şiddetli tedbirler almamız icap ettiği belirtilmiştir. Milletvekili Muhittin Baha Pars komünizmle mücadele meselesinde hükümetin verdiği öneme değindiği konuşmasında, gençlerin terbiyesine yönelik olarak, “*harp ve harpleri takip eden senelerde imanların, psikolojik durumların da gerilemeler meydana geldiğini ileri sürmüş, eski örf ve adetlerin zamanla değişip, ortadan kalktığını ve bu halin gençliğe verilecek terbiye işinde aksaklıklar meydana getirdiğini*” ifade etmiştir.

Sovyet Rusya'ya karşı sert bir havanın estiği kongrede Amerika'ya karşysa tam tersi bir durum söz konusu olmuştur. Ankara milletvekili Muammer Eriş, il kongresi öncesinde Bursa'nın değişik yerlerinde yapmış olduğu toplantılarda Amerikan yardımına ilişkin hükümetin sahip olduğu görüşleri, kongrede şöyle dile getirmişti.

“Amerikan Marsall planının Avrupa'nın ekonomik olarak tekrar canlanmasını amaç edinerek, liberalizmin hedeflendiği, Amerika'nın hiçbir memleketteki hiçbir doktrine karşı olmadığını; açlık, işsizlik, yoksulluğa karşı olduğu konusunda beyanda bulunduğu. Ancak Marshall'ın ilk raporunda Türkiye'ye yönelik lehimizde ifadelerin olmadığını fakat hükümet olarak meselenin dikkatle ele alındığı ve son kararlarla birlikte Türkiye'mize gerek bağış gerekse kredi suretiyle yardım edilmesi kabul edilmiş bulunuyor. Bu konuda gösterilmiş bulunan hassasiyeti yüksek huzurunuzda şükranla ifade etmek vazifemizdir. Türkiye'nin Avrupa'nın kalkınmasında kendine

*düşen iki temel kaynağının gıda maddeleri ve madenleri olduğu, özellikle kömür yardımının gerek Ereğli gerekse Zonguldak'ın ön plana çıkacağı*¹²⁵.

Bursa Halkevi binasına yapılan ek bina inşası sürecinde yaşanan sıkıntılar gündeme gelmişti. İnşaatın devamı konusunda CHP merkezinden gerekli görülen yardımlarının bir an önce temin edilmesini aksi durumda inşaatın bitirilemeyeceği delegeler tarafından beyan edilirken, Derviş Edesen bu talep ile birlikte zengin partililerin de partiye yardım etmeleri gerektiği belirtmiştir. Bunların dışında, demiryolu hattının inşa edilmesi, sıtma ile mücadelenin daha önemle ele alınması; köylerdeki okul ve öğretmen durumunun iyileştirilmesi, orman idaresi tenkit edilirken, köylü için bir dert haline dönmüş olan orman kanununda gerekli değişikliklerin yapılması, tütün meselesinin çözümü delegelerin gerçekleşmesini istediği dilekler arasında yer alıyordu.

Kongrede, Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatının büyük rahatsızlığı olan İstanbul matbuatına yönelik çare arayışları gündeme gelmişti¹²⁶. Bu konuda pek çok delege söz alırken, eleştirilerin hedefinde Bursa Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün yayın organı olarak faaliyetini sürdüren Ant gazetesi yer almıştır¹²⁷. Ant gazetesinin daha iyi bir şekilde yayınlanması konusunda pek çok delege söz almıştır.

CHP Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Dursunoğlu, kongrede dile getiren taleplerin not aldığını ve gerçekleştirilmesi için gerekenleri yapacağını ifade ettiği konuşmasında muhalefet partisine yönelik kongrede dile getirilen ağır ithamlara katılmadığı dile getirerek, görüşlerini şu şekilde açıklamıştır;

*“Karşı partiye şiddetle hücum etmek haksızlık olacaktır. Henüz genç olan muhalefet partisinin yavaş yavaş tam bir muhalefet ehliyetini almaktadır*¹²⁸...”

¹²⁵ Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars'ın, Amerika Birleşik Devletlerine yönelik olarak Meclis kürsüsünden gerçekleştirmiş olduğu konuşma, bu dönemdeki Türk siyasetçilerinin gözündeki Amerika imgesini anlamlandırmak açısından önemlidir. Pars'ın konuşmasında bazı bölümler şöyledir: *“Dünya müthiş bir felaket içinde çırpınıyordu. Bir ses, yalnız bir ses beşeriyeti felaketten kurtarabilecekti. Bu ses nihayet Amerika'dan peygamber gibi temiz ve kusursuz olan Büyük İnsanın, Büyük Rozvelt'in sesi olarak ufuklarda aksetti... Peygamber gibi temiz ve kusursuz Rozvelt'i, onun halefi olan kıymetli Devlet ve millet adamı Truman'ı hürmetle selamlar ve Türk milletinin insanlık yolunda da, barışta da beşeriyete yardımda onunla beraber olacağını söylemekle iftihar duyarım”*. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 7, C. XXIII, Birleşim 48 (8Mayıs 1946), s. 30-31.

¹²⁶ İstanbul matbuatının ülke genelinde olduğu gibi ve Bursa'da muhalefet lehine yarattığı büyük etkiye yönelik çare arayışları içersinde, İstanbul'da parti lehine çalışacak olan bir ulusal gazetenin çıkarılması dileklerinin parti merkezine iletilildiğini görüyoruz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1, s. 48.

¹²⁷ Milli Savunma Bakanlığı'nın tavsiyesi sonrasında, Bakanlar Kurulunun 8 Ocak 1946 tarihinde aldığı kararla Ant Gazetesi, *“Seferde kapanmaları genel hayatı tazyik eder mahiyetteki müesseselerden”* biri olarak nitelendirilmiştir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.18.01 Yer No: 109.78.18.

¹²⁸ Cevat Dursunoğlu'nun ifadelerinde de görüldüğü üzere, Halk Partisi yöneticilerinin muhalefet partilerine yönelik gösterdikleri hoş görülme tutum teşkilatlar üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Bölge müfettişi Şerafettin Karacan, merkeze gönderdiği raporda bu olumsuz etkiden şöyle bahsetmektedir: *“Partililerle yapmış olduğum görüşmeler sonucunda, parti örgütü üzerindeki dağınıklığın ve karşı parti karşısındaki etkisiz duruşun nedeni olarak, muhalefetin azgın ve çirkin hücumlarına karşı parti merkezinin göstermiş olduğu sabır ve tahammülünü gösterilmektedir. Partililerin kendisine, 'büyüklerimiz*

Antidemokratik kanunlar konusunda muhalefet demagoji yapmaktadır. Tek parti devrinde yapılan kanunlar yine CHP tarafından yeni duruma uydurulacaktır... Halk Partisinin propagandası açık, samimi ve dürüsttür. Hiçbir zaman yalan ve dolana üzerinden propaganda yapılmayacaktır”¹²⁹.

Kongre sonunda gizli seçimle yapılan yeni idare kurulu şu şekilde oluşmuştur; İbrahim Alp (79 oy), Fazıl Erman (75 oy), Cezbi Mete (73 oy), Rıza İlova (72 oy), Burhanettin Ersöz (70 oy), Durmuş Enginsoy (68 oy), Reşat Türel¹³⁰ (65 oy), Fahri Batıca (63 oy), Ahmet Eker (41 oy), Sait Ete, Muhittin Dinçsoy seçilmiş; sonrasında yapılan toplantıda il başkanlığına Cezbi Mete getirilmişti¹³¹. Yeni oluşturulan il idare heyeti içerisinde Cezbi Mete ve Ahmet Eker yeni yüzler olarak dikkati çekerken, diğer üyeler yerinde kalarak, her hangi bir değişikliğe gidilmemiştir¹³². Kurultay delegeleri olarak da; Fazıl Erman, Mehmet Sindal, Osman Yılmaz, Fahri Batıca, Refik Atalay, İbrahim Alp, Reşat Türel seçilmiştir.

C. 17 ARALIK 1949 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarının son Bursa il kongresi 17 Aralık 1949 Cumartesi günü saat 10:00'da Belediye salonunda gerçekleştirilmiştir. Kongreye bölge müfettişi Şerafettin Karacan, Bursa Milletvekillerinden Muhittin Baha Pars, Zehra Budunç, Abdurrahman Konuk, Faik Yılmazipek, Muhlis Erkmen, Fahri Bük, Ahmet Münir Erhan, Atıf Akgüç ve idare kurulu üyeleri olmak üzere delegeler katılmışlardır. İl idare kurulu başkanı Durmuş Enginsoy kongreyi açmış, yapılan seçimler sonrası kongre başkanlığına Edip Rüştü Akyürek, ikinci başkanlığına Ali Ulvi Boysan seçilmiştir. Örgüt, yaklaşan seçimler öncesi partinin izleyeceği yol ve yöntemi öğrenmek adına bu kongreye özel önem vermiştir. Milletvekillerinin yüksek katılımını da buna bağlamak gerekir.

---

böyle davrandıktan sonra bize de susmak ve sinmek düşer' demektedirler.” **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 633.87.1.45, s. 45.

¹²⁹ **Ant**, 5 Nisan 1948.

¹³⁰ Halk Partisi Bursa İl Başkanlığı görevini bir süre sürdüren Reşat Türel'in, il kongresinde tekrar başkanlığa getirilmemesinin nedenleri arasında, kendisi ile parti örgütü arasında var olan sıkıntıda aranabilir. Sıkıntının temel nedeni, başkanın halkla olan ilişkilerinde koyduğu mesafe ve partililere yönelik sert tavırlar yer almaktadır. İl kongresinden kısa bir süre önce Merkez İlçe Başkanı Emin Hakçı'nın, İl İdare Kurulu üyesi olan Rıza İlova'ya yönelik yazmış olduğu dilekçede, il başkanının köylerden gelen partili üyelere yönelik şiddet ve kırıcı sözler sarf ettiğini, ayrıca ilçe idare kurulunu görevini yapmamakla itham ettiği konusunda şikayetlerde bulunularak, ayrıntılı bir açıklama getirilmişti. Dilekçenin son bölümünde, “*Başkan yukarıda arz edildiği üzere hem idare kurumuzu, hem de üç köyün mümessili olan arkadaşları acı bir şekilde huzurunuzda kırmıştır. Bizce birliği, beraberliği, partili sevgisini ve dayanışmayı bozacak bir şekilde hareket etmiştir. Kısaca bu hadise hepimize ızdırap vermiştir. Başkanın bu arkadaşlara tarziye vermek suretiyle en kısa zamanda durumunu düzeltilmesi lazımdır kanaatindeyiz*” ifadeleriyle, teşkilatın talebi dile getirilmektedir. **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

¹³¹ **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

¹³² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 279.1120.1, s. 159.

Kongrede il başkanı Durmuş Enginsoy il idare kurulu raporunu okumuştur¹³³. Yaklaşık elli sayfayı bulan il idare raporunda ilk dikkati çeken nokta, kurtuluş savaşında yaşananlardan başlamak üzere, cumhuriyet idaresiyle birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nin yirmi altı senedir gerçekleştirmiş olduğu inkılâp hareketlerine yoğun vurgu yapılması ve gerçekleştirilenlerin bir bir sıralanmasıdır. Geçmişin başarılı ve parlak günleri hatırlatıldıktan sonra partililere ve vatandaşlara yönelik şu uyarı dikkati çekmektedir: *“Partili kardeşlerimizin daima uyanık kalarak yurttaşları da ikaz etmeleri ve menfi propaganda ve solcu ajanlara sert ve şiddetli mücadele etmeleri en önde gelen memleket borcudur kanaatindeyiz”*. Bu raporda ortaya koyuyor ki, Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçime gidilen süreçte, en büyük propaganda malzemesi geçmişte gerçekleştirmiş olduklarıdır. Seçim sürecinde de devamlı surette Atatürk'e vurgu yapılarak, yeni bir devlet kuran, Cumhuriyet'in ilan eden, birbiri ardına devrimleri yapan ve ülkeyi çok partili demokratik hayata kavuşturan parti olarak, seçmenden oy istenecektir. Muhalefete yönelik eleştirilerde raporda dikkati çeken diğer bir noktadır. Özellikle Demokrat partiye yönelik olarak eleştirilerin sıralandığı raporda, Demokrat Parti'nin kabul ettiği “Milli Tesanüd Andı”nın muhalefet adına büyük bir leke olduğu, *“vatandaşlar arasında düşmanlık hissini yaratmak ve bizzat ilhak-ı hak yolunu açmak gayesini”* taşıdığı ifade edilmiştir. Muhalefetin kendi içersinde yaşamış olduğu parçalanma ve dağınıklığa vurgu yapılan raporda, Demokrat Parti'den ayrılan aşırıların kurduğu ve her yerde asmaktan ve kesmekten bahseden parti olarak nitelendirilen Millet Partisi'nin, millet tarafından gerektiği gibi karşılandığı ve bir parti olarak henüz tam şeklini alamadığı belirtilmiştir¹³⁴.

İdare raporunun okunması sonrası, rapora yönelik olarak kimi delegelerin eleştirileri yükselirken kimi delegeler beğenilerini sunmuşlardı. Önceki kongrelerde olduğu üzere Ant gazetesinin işleyişi üzerinden, CHP yanlısı basın organlarının zayıflığı gündeme gelmişti. Ant gazetesinin muhalefet karşısında zayıf kaldığı dillendirilirken, bunun karşısında bazı delegeler gazetenin yayın politikasına yönelik beğenilerini ifade etmişlerdi.

İl idare kurulu üyesi Cezbi Mete'nin istifası kongre gündeminde ön sıralarda yer almıştır. İstifa muhalefet tarafından, Cumhuriyet Halk Partisi içinde bir kutuplaşmanın varlığı olarak algılanmıştı. İl Başkanı Durmuş Enginsoy, istifanın siyasi bir mana olarak algılanmaması gerektiğini, sadece sağlık nedenlerinden kaynaklandığını ifade etmişti. Delegelerin açıklama isteği üzerine söz alan Cezbi Mete, sağlık sebeplerinden dolayı istifa ettiğine dair bir mektubun mevcut bulunduğunu, bununla beraber konunun hassasiyeti ve

¹³³ Bir önceki il kongresi sonrası başkanlık görevine getirilen Cezbi Mete, sağlık sorunlarından dolayı il başkanlığı görevinden ayrılacaktı. İstifa sonrası il İdare Kurulu yaptığı toplantı sonrası Durmuş Enginsoy' u oy birliği ile başkanlık görevine getirecekti. **Ant**, 18 Şubat 1949.

¹³⁴ **Ant**, 19 Aralık 1949.

partinin zarar görmemesi adına, gizli bir oturum yapılırsa ayrıca konu hakkında konuşabileceğini ancak böyle bir kararın ittifakla verilmesini istemişti. Bu açıklamalarıyla Mete, parti içindeki rahatsızlığı ortaya koyarken, istifasının arkasında başka nedenler olduğunu ima ediyordu. Fakat gizli oturum talebi kongre tarafından uygun görülmecekti. Muhafif basında bu istifanın arkasında, Ant gazetesinin neşriyatı ve belediye ile olan arsa ihtilafı olduğuna yönelik haberler yer alıyordu. Dr. İbrahim Alp'in neşriyat ve sahipliğinde çıkmakta olan Ant Gazetesinin, parti adına daha iyi bir yayın politikası izlemesi adına, gazetecilik işinden anlayan bir kişi tarafından çıkarılmasını isteyen Cezbi Mete'nin bu isteğine İbrahim Alp'in olumsuz yanıt vermesi ikili arasında sorun yaratmıştı. Sonrasında Ant gazetesinin neşriyatından sorumlu olarak Derviş Edesen görevlendirilmişti. Bunun yanında partiye ait olan ve çıkan bir yangın sonrası yıkılan İstanbul Sineması yerine aynı değerde Çıra pazarındaki bir arsanın belediye tarafından partiye teklif edilmesi ve Cezbi Mete'nin bu teklifi kabul etmesinin de, partide sıkıntı yarattığı ve istifanın arkasındaki nedenlerden biriydi¹³⁵.

Parti Bölge Müfettişi Şerafettin Karacan, kongrede uzun bir konuşma yapmıştır. Karacan, demokrasi kelimesini devamlı gündeme getiren muhalefete yönelik olarak, demokrasi ülküsünü hedeflemiş olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendi çabasıyla nasıl bir muhalefet yaratma sürecine girdiğine değinmiş, "*İçimizde hizipleşmek istedikleri için böyle yapmaktansa ayrı bir parti kurmalarını kendilerine tavsiye ettiğimiz ve buna rağmen aramızdan ayrılmak istemediklerinden uzaklaştırmaya mecbur kaldığımız muhalefet kurucuları, parti kurmayı ancak ihraç kararımızdan sonra düşünmeye mecbur oldukları halde çok partili hayatın ve son demokratik gelişmelerin şerefini dahi kendilerine mal etmekle muhalefete koyuldular*" ifadelerinde bulunmuştu. Demokrat Parti başkanı Celal Bayar'ı hedefine aldığı konuşmasında şu tanımlamayı yapmaktadır: "*Çok gariptir ki, bizim içimizde iken Devletçilik prensibimizin en koyu taraftarı ve en mutaassıp tatbikçisi olanlar, karşımıza geçtikten sonra doğuştan liberal kesildiler*". 1946 seçimleri başta olmak üzere, devamlı surette eleştiriler getiren muhalefetin, her hangi bir çözüm önerisi sunmamasına tepkide bulunan Karacan, 1908'deki meşrutiyetin ilanından Demokrat Parti'nin doğuşuna kadar ki süreç içinde gelip geçen muhalif partilerin yaptıkları hatalar yüzünden memleketin uğradığı felaketlerinin henüz unutulmadığı bir ortamda yeni muhalefetin eskilerin düştüğü hatalara düştüğünü ve tüm ikazlara rağmen hatalarında ısrarcı olduklarını beyan ederek, Serbest Fırka örneğini vermeyi gerekli görüyordu¹³⁶. Muhalefet tarafından bir tehdit olarak

---

¹³⁵ Doğru, 21 Şubat 1949.

¹³⁶ Ant, 19 Aralık 1949.

algılanan¹³⁷ bu örnekte Karacan, muhalefetin Serbest Fırka gibi biran önce iktidara geçme hırsı ile hareket eden, iktidara geçmenin sayı çokluğu ile olacağını zannederek herkesi içersine alma yolunda giden, halka hoş görünmek adına en mukaddes sayılan kalkınma hamlelerini ve bunun içinde önemli bir yer tutan köy okullarını hedef alan ve savunma hamlelerini propaganda malzemeleri haline getiren, tenkit ve murakabe vazifesini meclis içinde değil de mitinglerde yapan muhalefetin geçmişin tecrübelerine sırtını çevirmemesini öğütlemektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu duruma karşı takındığı ve takınacağı tavrı şu şekilde beyan etmekteydi:

"Henüz acemi, toy, nevheves aynı zamanda iktidar hırsıyla şiddetle malul muhalefetin azgın hücumlarına, bayağı iftiralarına karşı korku ve zaafımızdan değil, fakat demokratik hayatın memlekette sarsıntısızca yerleşmesini ve kökleşmesini istediğimizden ve mahza bundan dolayı, iç duygularımızın tabii tepkileri olan ıstıraplarımızı, nefret ve istikrahlığımızı içimizde boğduk... Fakat Demokrat Parti'nin son kurultayında 'Milli Husumet Andı' diye bir karar kabul edildikten ve bu karar partinin bütün teşkilat ve mensuplarının müşterek inancı olarak belirdikten sonra, bu kararın büyük tehlikesi karşısında artık susmadık. Çünkü susmak millete karşı vazifemizde büyük bir ihmal sayılırdı... Müsamahamız kuvvetimize güvenimizden ve demokrasi bahsinde onlardan daha iyi niyetli olmamızdan ileri geliyordu. Konuşmaya başlamaklığımız da millete karşı deruhte etmiş olduğumuz vazife ve mesuliyetin artık susmamayı emretmesinden ileri gelmektedir. Biz muhalefeti boğmak değil bizzat yaşatmak istiyoruz"¹³⁸.

Parti müfettişinin yaptığı konuşma sonrası gizli oyla yeni idare kurulunun seçimine geçilerek, yeni kurul şu üyelere oluşmuştur: Edip Rüştü Akyürek (78 oy), İbrahim Alp (75 oy), Durmuş Enginsoy (70 oy), Reşat Türel (67 oy), Rıza İlova (62 oy), Burhanettin Ersöz (56 oy), Fahri Batıca (53 oy), Hüseyin Kocabaş (50 oy), Beşir Düvenli (45 oy), Ahmet Eker (44 oy), Fazıl Erman (37 oy) seçilmiştir. Kurultay delegeleri seçiminin sonuçları ise şöyledir: Ali Rıza Sakarya, Daniş Ekim, Reşat Türel, Fazıl Erman, Osman Minez, Osman Yılmaz, Mehmet Sindel ve Ali Ulvi Boysan seçilmiştir¹³⁹. Kongrenin ertesi günü, partinin yeni il idare kurulu bölge müfettişinin katılımıyla gerçekleştirdiği toplantıda, kongrede en çok oyu alan Edip Rüştü Akyürek yerine, il başkanlığı görevine yeniden Durmuş Enginsoy'u getirilmiştir. Merinos Fabrikası'nın da müdürlüğünü yürüten Enginsoy'un tercih edilmesinde, parti merkezinin payının olduğunu düşünmek gereklidir. Yapılan diğer seçimlerde, katipliğe Dr. İbrahim Alp, muhasipliğe de Ahmet Eker'i getirilmiştir¹⁴⁰.

¹³⁷ Muhalefet yanlısı basında Şerafettin Karacan'ın ifadeleri geniş yer bulmuştur: **Vatan**, 18 Aralık 1949; **Doğru**, 19 Aralık 1949.

¹³⁸ **Ant**, 20 Aralık 1949.

¹³⁹ **Ant, Doğru**, 19 Aralık 1949.

¹⁴⁰ **Ant**, 20 Aralık 1949

Kongrenin Bursa siyasetine yansımalarına baktığımızda, muhalefetin gözünde Cumhuriyet Halk Partisi'nin il kongresi, ülke sorunlarına değinmeyen, muhalefeti küçük gören, Demokrat Parti'ye hücum edilen bir havada geçmişti. İsmet Bozdağ, seçime gidilen süreçte kongrede memleketin ana davaları olan işsizlik, iktisadi buhran, hayat pahalılığı gibi sorunlarına yönelik gerçekçi fikirlerin ortaya konulmamasını eleştirirken, Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönelik olarak *“Bütün çabasını karşı partiyi yıkmakla kuran bir partinin memlekete ne faydası olacağı”* ifadelerinde bulunuyordu¹⁴¹.

IV. İLÇELERDE GERÇEKLEŞTİRİLEN KONGRELER

CHP'nin iktidar yıllarında Bursa'nın ilçelerinde gerçekleştirilen kongreler, teşkilatın sorunlarını başta il yönetimi ve sonrasında parti yönetimine ulaştırması bakımından önem arz ediyordu. Fakat incelediğimiz dönem içersinde ilçe kongrelerinde delegelerin en çok üzerinde durduğu konu yönetimin yeteri kadar kongrelere ilgi göstermeyişiydi. Tek parti dönemi boyunca, delegeler taleplerini sesli olarak dile getirmekten çekinirken ve taleplerine parti üst yönetimi tarafından yeteri kadar ilgi gösterilmezken; çok partili hayata geçişle birlikte delegeler taleplerini daha yüksek perdeden dile getirmeye başlayacak ve parti üst yönetimi bu talepleri dikkate almaya başlayacaktı.

Parti teşkilatında yaşanan bu değişimin en dikkat çekici örneğini, CHP il kongresinden sonra, parti çalışmalarında en önemli kongre olarak görülen Merkez ilçe kongresinde görüyoruz. 17 Ocak 1948 Cumartesi günü CHP Merkez İlçe Kongresi Belediye Salonunda yapılmıştı. İlçe Başkanı Emin Hakçı'nın rahatsızlığı dolayısıyla vekâleten Ali Ulvi Baysan kongreyi açmıştır. Kongrenin başında delegelerin en çok eleştiri konusu yaptığı gelişmelerden biri, teşkilat açısından önemli olan böyle bir kongreye milletvekillerinin katılmayışıydı. Demokratların teşkilatını yaygınlaştırarak, kuvvetlendirdiği bir ortamda, milletvekillerinin bu umursamazlığı delegelerin tepkisine neden olurken, bu durum parti adına bir zaaf göstergesi olmuştu.

Delegelerin tamamının katılımı sonrası, birinci başkan Rıza İlova, ikinci başkan Edip Rüştü Akyürek seçilmiştir. Ayrıntılı bir rapor sunulmuş ve raporda muhtar seçimleri ve karşı partilerin faaliyetleri yer almıştır. Ayrıca belediye ile parti arasındaki temaslara çok vurgu yapılan raporda, Belediye'ye yapılan birçok teklif ve müracaatlara gerekli önemin verilmediği ve cevaplandırılmadığı eleştirileri getirilmiş, bu durumun partiye verdiği zarara değinilerek; partili belediye meclis üyelerinin daha ilgili ve hassas çalışmaları üzerinde

---

¹⁴¹ Doğru, 22 Aralık 1949.

durulmuştu. Partililer arasındaki dayanışmaya büyük önem verildiği bu dönemde, bir yıl içersinde partiye 762 kişinin kaydedildiğinden bahsedilirken; partinin propagandaya önem veremediği, muhalif matbuatın yersiz ve çirkin hücumlarına karşı zamanında cevap verilmesi için basına değer verilmesi gerektiği üzerinde duruluyordu. Karşı partinin devamlı ve sistemli hücumlarına karşı yalnız kendini müdafaa eden bir parti durumunda kalındığının; muhalefetin özellikle 1946 milletvekili ve 1947 yılı muhtar seçimlerine yönelik olarak, Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimleri kazanmak için köylünün sırtında yüzlerce sopa kırdığı, karakol ve hapishanelerin tıka basa doldurulduğu, işkenceler yapıldığı gibi akla hayale gelmeyen türlü isnatlarda bulunduğu ifade ediliyordu. Seçimlerde yapıldığı iddia edilen bu isnatlara yönelik olarak yapılan açıklamalar şöyleydi;

“Narlidere köylüleri, diğer bütün köyler gibi gününde muhtar ve ihtiyar kurulunu seçmişlerdi. Seçimi takip eden günlerde bu köyün Demokratları boş durmamış; muhtara ve ihtiyar heyetine sistemli hakaretlerde bulunmuşlar ve ihtiyar kurulunun seçme listesini yırtıp atmışlardır ve köy bekçisini de tehdit ederek... jandarmayı da kahveye kapatmak suretiyle vazifesinden men etmeleri üzerine Bursa'dan bir jandarma müfrezesi gönderilmiş ve kanunlara aykırı hareket edenler savcılığa teslim edilmişlerdir”¹⁴²

Başka bir olaya ilişkin olarak şu ifadelerde bulunulur;

“Demokratların Demokrasi şehidi diye vasıflandırdıkları (Orhangazi'de) İshak Ertuğrul... Hükümete vergiden borçluymuş, haklarında tutuklama kararı çıkmış. Jandarma bunları karakola çağırmış, İshak 'memlekette demokrasi vardır bizi tevkif edemezsiniz diyerek hakaretlerde bulunmuş, olay savcılığa intikal etmiş... Fakat sonrasında serbest bırakılmış... Aradan seneler geçtikten sonra zaten namı ayyaşlardan biri olan bu zat veremden ölmüştür. Şimdi Demokrasi şehidi diye ruhu taziz edilmektedir”¹⁴³.

Kongrede en şiddetli tartışmaların başında din meselesi gelmişti. Bu konuda pek çok delegenin söz almış ve okullarda din derslerinin okutulmasına yönelik istekler yoğun olarak dile getirilmişti. Millet Dergisi'nin¹⁴⁴ komünistlik suçlamasıyla parti ileri gelenleri hakkında yapmış olduğu haberlerin tekzip edilmesini, eğer haberler doğruysa da bu

¹⁴² Ant, 18 Ocak 1948.

¹⁴³ Ant, 18 Ocak 1948.

¹⁴⁴ Millet Dergisi, Cemal Kutay tarafından 31 Ocak 1946 yılında haftalık siyasi bir dergi olarak yayınlamaya başlanmıştır. Eğilim olarak milliyetçi, muhafazakâr sağ görüşlü bir yayın organı olarak niteleyebileceğimiz Millet dergisi yayın hayatı boyunca Cumhuriyet Halk Partisi ve başındaki İsmet İnönü'ye karşı gerçek manada Atatürkçü çizgiyi kendilerinin temsil ettiği iddiası ile sert eleştiriler yöneltmiştir. Derginin bu muhalif çizgisi Cumhuriyet Halk Partisi iktidarından sonra Demokrat Parti yönetimine karşı da devam etmiştir. Millet dergisi yayın hayatı boyunca dönemin iktidarlarına karşı muhalefet cephesinde kalmıştır. Bu muhalefetin kökeninde bazen düşünce ayrılığı bazen de beklentilerine cevap bulamama vardır. Millet dergisinin yayın politikasında Amerika sempatisinin yanında bir anti-komünist ve anti- Moskova havası egemendir. Dergi, komünizmden kaynaklanan tehlikenin boyutunu çok büyük görmüştür. Dergi, 1951 tarihe kadar devam eden yayından sonra aralıklarla 6 Aralık 1962 ve Ekim 1967 tarihlerinde iki kez daha Cemal Kutay tarafından çıkartılmıştır. Derginin Cumhuriyet Halk Partisine yönelik yaptığı muhalefet konusunda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Salhadin Gök, “Tek Parti İktidarında Basın Muhalefeti: Millet Dergisi Örneği”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 41, (Erzurum 2009), ss. 351-384.

kişilerin partiden uzaklaştırılması gerektiği üzerinde durulmaktaydı¹⁴⁵. Komünistliğe karşı sert söylemlerin dile getirildiği kongre hakkında basında şu ifadelere yer verilmiştir:

“Ezeli düşmanımız Sovyetlerin temsil etmeye çalıştığı dünya milletlerini felakete sürükleyen bu iktisadi doktrini, söz alan birçok, bilhassa köylü delegeler lanet ve nefretle anmışlardır. Her şeye rağmen bu doktrinin memleketimize yerleşmesi için her Türkün son damla kanına kadar akıtacağını bildiren delegelerin şuurlu ve heyecanlı konuşmaları coşkun tezahürata vesile olmuştur”¹⁴⁶.

Genel olarak ilçe kongrelerinde ön plana gelen konular, ilçenin sorunlarına göre farklılıklar göstermektedir. Orhaneli, Yenişehir ve Merkez ilçe kongrelerinde en çok üzerinde durulan konu, ormanların kullanımını köylüler için kısıtlayan orman kanunu oluşturmaktadır. Bursa'nın denize kıyısı olan Mudanya ve Gemlik ilçe kongrelerinden en önemli dileklerin başında iskelelerin tamiri ve denizcilik faaliyetlerinin artırılması gelirken; Orhangazi ve İznik ilçe kongrelerinde bilhassa Orhangazi-İznik yolunun yapımı ön plana yer almaktadır. Bu isteklerin dışında genel olarak kongrelerde dini eğitim konusundaki talepler, partinin il ve ilçe idare kurullarının, parti teşkilatlarının faaliyetleriyle daha yakından ilgilenmeleri; devlet dairelerindeki memurların halka daha hürmetkâr ve müşfik davranmaları; halkın devlet kapısında kazanacağı sempatinin partiye olumlu yansıtacağı, aksinin ise zarar vereceğine değinilmektedir.

CHP'nin iktidar yıllarında toplanan Bursa kongrelerinde, değişimin sancılarının izleri görülür. Önceki dönemlerin aksine artık delegelerin tek sesliği yerine konuların tartışıldığı, taleplerin daha yüksek sesle dile getirildiği yeni bir dönem başlamıştır. Bu tür taleplere alışkın olmayan teşkilat idarecilerinin sıkıntılı bir süreç yaşadığı da ortadadır. DP'nin Bursa'daki örgütlenme faaliyetlerinin yarattığı rahatsızlıklar, halkın DP'ye olan ilgisi, CHP kongrelerinin sönük geçmesine neden olacaktır.

---

¹⁴⁵ Millet dergisi komünistlerin çalışmaları sonucunda Halk Partisi içerisinde bir güç haline geldiklerini savunmuştur. Bu güç, parti içerisinde adı olmadığı gibi bir topluluk halinde olmaktan ziyade diğer gruplar içerisinde dağılmış olarak, hizip şeklinde hareket etmiştir. Bu gurup sol düşünceye mensup kişiler tarafından yönlendirilmiştir. Sayıları 37'ye varan bu bilinmeyen gurup içerisinde Memduh Şevket Esendal, Nafi Atuf Kansu, Saffet Arıkan, Hasan Ali Yücel, Cevat Dursunoğlu, Vehbi Sarıdal, Emin Erişirgil, Faik Ahmet Barutçu gibi isimler sayılmıştır. Dergi bu isimlerin parti içerisinde etkili olmalarını eleştirilmiştir. Gök, a.g.m., s. 362.

¹⁴⁶ **Ant**, 18 Ocak 1948.

VI. 1946-1950 DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN SEÇİMLER VE BURSA

A. 26 MAYIS 1946 YILI BELEDİYE SEÇİMLERİ

Demokrat Parti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, halkın Demokrat partiye karşı olan başlangıçtaki tutumunun değişmesi, bu partinin Serbest Fırka'dan farklı olarak, gerçek bir muhalif parti olduğuna inanması sonucu hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlamıştı. Halk, Demokrat Parti'nin henüz kabul edilmiş bir programının olmayışını, görüşlerini açık bir şekilde ifade etmeyişi dikkate almadan, bir muhalif olması nedeniyle kitle halinde bu partiye üye oluyordu. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi'nin umduğu bir gelişme değildi. Böylesine hızlı gelişmekte olan bir partinin, kısa süre sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ne meydan okuması, hatta 1947 yılında yapılacak olan seçimlerde iktidarı ele alması bile Halk partililerce öngörülür olmuştu¹⁴⁷.

Ortaya çıkan bu siyasi çekinceler sonrası, Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi, dünyada gerçekleşmekte olan değişimlere karşı, yeniden güç kazanmış yeni bir siyasi yapıyla çıkmak ve genel seçimlere Cumhuriyet Halk Partili belediyelerle gitmemek adına, seçimleri erken tarihlere alacaktır¹⁴⁸. Seçimlerin öne alınmasına muhalefet eleştiriler getirmiş, bu kararın savunmasına yönelik iktidar yanlısı basında çeşitli yazılar kaleme alınmaya başlanmıştı. Falih Rifki Atay "*Hep istedikleri bu değil miydi*" başlığı altında çıkan başyazısında, seçimlerin beklenenden öne alınmasının nedeni olarak "*memleketi dört yıllık tam bir kararlılık düzenine kavuşturmak*" olarak belirtiyordu. Ayrıca yapılacak olan milletvekili seçimlerinde, seçimi belediye meclislerinin teftiş edeceği ortadayken, hepsi halk partili olan belediyelerle gitmenin yaratacağı her türlü yersiz ve esassız dedikoduların önüne geçileceği, böylece seçim sonrası güvenliğe yönelik çıkacak olan eleştirilerin önleneneğinden bahsetmektedir¹⁴⁹.

Seçimlere yönelik hukuki mevzuatta değişikliğe gidilerek, 1930 yılında kabul edilen Belediye Kanunu'nda 29 Nisan 1946 tarih ve 4878 kanunla değişikliğe gidilerek, bir haftada yapılan seçimlerin bir günde yapılması kararı çıkarıldı ve seçim tarihi olarak 26 Mayıs 1946 tarihi belirlendi. Bu tam bir baskın seçimi oldu ve Demokratların eleştiri seviyesini yükseltilere çekmesiyle sonuçlandı. Bu durumu bir mağduriyet olarak lanse eden demokratlar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin böyle bir karara yönelmesindeki temel nedenini, Demokrat Parti'nin teşkilatlanmasına izin vermeden, bir oldubitti durumu yaratıp, iktidarda kalmak olarak açıklamıştı. Eğer seçimler erkene alınmasaydı, Demokratlar iktidara geleceklerinden eminlerdi. Demokratların yayınlamış oldukları beyannamede bu

¹⁴⁷ Karpat, a.g.e., s. 136.

¹⁴⁸ Bila, a.g.e., s. 101.

¹⁴⁹ **Ulus**, 29 Nisan 1946.

duruma vurgu yaparak Şu ifadeleri kullanıyorlardı; “*Demokrat Parti, hükümet partisinin aldığı seçimleri yenileme kararlarını demokratik zihniyet ve görüşlere aykırı bulunduğunu ve bunların demokratik bir inkişafa hizmet etmek değil bilakis bu inkişafı önlemek gibi bir netice vereceğini*” ve bu şartlar altında seçimlere katıldıkları takdirde Türk Demokrasinin istikbali adına bir hata işlemiş olacaklarını ifade ediyorlardı. Bu gerekçeler nedeniyle Belediye seçimlerine katılmama kararı alacaklardı¹⁵⁰.

Demokratların seçime iştirak etmemelerine İsmet İnönü, 10 Mayıs 1946 tarihinde gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurultayında son derece sert yaklaşmıştır. İnönü, kurultayda yapmış olduğu konuşmasında, “*Seçimlere girmemenin manası, yabancı devletlere memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaremizi yabancı devletlere karşı kötümsemek teşebbüsünü Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim*”¹⁵¹ ifadelerinde bulunur. Falih Rifkı Atay, demokratların seçimlere katılmamalarının sebebi korkuya bağlar. Çünkü demokratlar teşkilat kurabildikleri yerlerde bile seçimi kazanamayacaklarını görmüşlerdir. Eğer kendilerini ortaya atsalar, bugünkü iktidara karşı derin bir hoşnutsuzluk olduğu iddiası yalanlanacaktı. Muhalefet “*Demokrasilerde hiç de şerefsiz olmayan seçim başarısızlığı yerine... ancak bazı yabancı propaganda servislerinin işine yarayabilecek bir bahaneye bürünerek sahneden uzaklaşmayı*”¹⁵² tercih etmişti. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, İnönü ve Halk Partililerin gözünde, demokratlarının seçimlere katılmamaları, dış dünyada ülkeye çok büyük zararlar getirecek bir hareketti. Özellikle yeni oluşan dünya düzeninde kendine Batı bloğunda yer bulmak isteyen ve bu amaçla ülke içinde demokratikleşme süreci hız kazandıran İsmet İnönü için beklenmeyen bir durum olmuştu.

Bursa'da seçim çalışmaları, 30 Nisan Salı günü mahalle muhtarlarının Belediye'ye çağrılmalarıyla birlikte başlamıştı. Muhtarlarla birlikte yapılan bilgilendirme toplantısının ardından seçimlere katılacak olan seçmenlerin isimlerinin yazılacağı listeler, muhtarlara boş olarak dağıtılmış ve bu listelerin iki gün içinde belediyeye teslim edilmesi istenmiştir¹⁵³. Sonrasında hazırlanan seçmen listeleri Hükümet konağına, Belediye dairesine ve seçim bölgelerine 8 Mayıs tarihi itibarıyla asılmış ve 14 Mayıs tarihine kadar asılı kalmıştı¹⁵⁴. Listelerde isimleri olmayanların ya da yanlış yazılanların mahkemelere başvurusunda bulunma hakları vardı.

---

¹⁵⁰ İzmir, 9 Mayıs 1946.

¹⁵¹ Anadolu, 11 Mayıs 1946.

¹⁵² Anadolu, 13 Mayıs 1946.

¹⁵³ Açık Ses, 1 Mayıs 1946.

¹⁵⁴ Açık Ses, 15 Mayıs 1946.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezi teşkilata gönderdiği genelgesinde, yapılacak olan seçimlerde aday listelerinin partili ve partisiz bütün seçmenlerin tatmin edici olması için özen gösterilmesini istemişti. Aday listeleri oluşturulurken, parti adayı olarak halkın oyuna arz edilecek olan arkadaşların ahlak, bilgi ve iş adamı olma noktalarından, vatandaşların sevgi, saygı ve güvenini kazanmış insanlar olmalarına kadar biri dizi ölçüde dikkat edilmesi; teşkilatın faal kademeleri dışında kalan temiz ve değerli arkadaşları liste dışında bırakmasının, muhitte haklı bir hoşnutsuzluk yaratacağı gibi güvensizlik, kırgınlık ve ayrılımlara da sebep olacağına vurgu yapılmıştı¹⁵⁵.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa örgütünde Belediye seçimlerine yönelik hazırlıklar Mayıs ayının ikinci haftasında başlamış ve teşkilatta temayül yoklamamaları yapılarak adayların tespitine çalışılmıştır. Bu sürecin sonunda, şehir merkezine bağlı parti teşkilatlarına yazılı bulunan üyeler toplantılar yaparak, her ocak ayrı ayrı olmak üzere dilediklerini sayıda kişiyi belediye meclisi üyeliği için belirlemiştir. Bütün ocaklardan gelen isimler tasnif edilerek, üzerlerinde çalışmalar yapmak üzere, 21 Mayıs 1946 gecesi aralarında Parti Müfettişi Afyon milletvekili Ahmet Sergil, il başkanı Cemil Öz, ilçe başkanı Turgut Karatal ve ocak, bucak, ilçe ve il idare kurullarından temsilcilerinin hazır bulunduğu bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda isimler üzerinde gizli oyla seçimler yapılmıştı. Toplantı sonrasındaki iki gün boyunca da aday listeleri üzerinde çalışmalar devam ederek, belediye meclis üyeliklerine seçilecek olan 33 asil ve 33 yedek üyeler olmak üzere 66 üyenin ismi belirlenmeye çalışılmıştı. Sonuçta, halkın tercih hakkını daha geniş tutmak adına en çok oy alan 80 kişilik bir liste halka sunulmuştu. 80 kişilik ismi listesi 24 Mayıs tarihli Ant gazetesinde yayınlanmış ve bu listede başta Cumhuriyet Halk Partisi il başkanı Cemil Öz olmak üzere, parti örgütü içersinde yer alan kişilerin yanında, Kamil Koç, Selim Süter, Muhiddin Dinçsoy gibi isimlerinde bulunduğu her meslekten kişiler yer almaktaydı. Ayrıca diğer ilçelerin Cumhuriyet Halk Partili belediye meclis üyeleri de basın yoluyla ilan edilmişti¹⁵⁶.

Belediye seçimlerinde Bursa'da her beş yüz kişiye bir bölge olmak üzere 126 seçim bölgesine ayrılmış; her seçim bölgesinde görevli olmak üzere beşer kişiden oluşan seçim kurulları oluşturulmuştu. Seçim 26 Mayıs Pazar günü saat 8'den 19'a kadar devam etmişti. Seçimlere Milli Kalkınma Partisi katılmış ama seçim komisyonlarının ve Cumhuriyet Halk Partili mensupların seçime yönelik müdahalelerini mazeret göstererek seçimlerden çekilmişti. Bursa'da Belediye seçimlerine bağımsız aday olarak Emekli

¹⁵⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1Yer No: 42.249.9, s. 3.

¹⁵⁶ **Ant**, 21-22-23-24-25 Mayıs 1946

Tuğbay¹⁵⁷ İsmail Hakkı Alpan isimli bir askerde girmiş, fakat seçimde gerekli olan oyu alamamıştır.

Belediye seçimlerinde, seçimin güvenliğini sağlamaya yönelik çeşitli önlemler alınmıştı. Bu önlemler içinde, seçim günü oy verme işlemi başlamadan önce, seçim komisyonu başkanları, üyelere ve orada hazır bulunanlara, sandığın boş olduğunu gösterdikten ve bu olay bir tutanakla belirlenerek komisyon üyeleri tarafından imza edildikten sonra dört tarafını sicimle bağlayıp düğüm yerlerini mühürleyeceklerdi. Seçimlerde açık oy gizli tasnif sistemi uygulanacaktı. Sandığın birbirinden farklı anahtarlarla açılır iki kilidi bulunacak ve seçimin sonunda, belediye meclisinden yedi üyenin huzurunda açılan sandıklar, tasnif yapıp bittikten sonra seçim kurulu tarafından tutulan bir tutanakla mahallin en yüksek mülki amirine teslim edilecekti.

Demokratlar seçimlere girmemenin yanı sıra, bütün ülkede olduğu gibi, özellikle güçlü oldukları vilayetlerde, seçimlere vatandaşın katılmaması ve seçimin geçerliliğini zayıflatmak adına çok etkili bir propaganda faaliyeti yürütecektir. Demokratlar, *“Belediye seçimlerinde rey kullanmak kanuni bir borç değil! Reyini kullanmak veya kullanmamak için seni hiç kimse tazyik edemez”*; *“Kendi reyini kullanmak kadar kullanmamakta vatandaşın hakkıdır! Kanun ne ona, nede buna karışmak hakkı verir!”* tarzında propaganda faaliyetleri yürütecekti. Devamlı surette seçimlerin tarafgir olduğundan, bürokrasini halk partisi lehine çalıştırdığından bahseden yazılar gazetelerde kaleme alınıyordu. Demokratlara göre birçok yerde idare amirleri Cumhuriyet Halk Partisi lehine çalışıyorlardı. Memurlardan imza alınıyor, evlere polis ve belediye memurları vasıtasıyla tembih, ihtar ve tehditlerde bulunuluyor, seçimler katılmadıkları takdirde vazifelerinden kovulacakları yahut ekmek kartlarının ellerinden alınacağı tarzında rivayet ve dedikodular ortalıkta dolaşıyordu¹⁵⁸.

Seçime gidilen süreçte Cumhuriyet Halk Partisi, özellikle Demokrat Parti'nin seçimlerin boykot edilmesi yolundaki propagandasına karşı bir propaganda yürütecekti. Demokratların telkinlerine karşın, halkı seçimlere katılmaya teşvik edici çeşitli ilanlar gazetelerde yer alacaktır. Bunlardan birkaçını örnek vermek gerekirse:

“Kadın Erkek; istisnasız hepimiz o gün oylarımızı kullanmak için sandık başlarına koşalım. Çünkü bu iş Türk milletinin medeni hakkını kullanmasını bildiğini bütün dünyaya ispat etmek için en büyük imtihandır”

“CHP kurtarıcı ve yapıcıdır. Onun adaylarına oy verilince halkın özlediği iyi işlerin başarılması sağlanır”

“Belediye Seçimlerine katılmak kanunun verdiği bir hak, vatan için bir borçtur”

¹⁵⁷ Tuğay komutanlığı yapan albay.

¹⁵⁸ İzmir, 26 Mayıs 1946.

26 Mayıs sabahı saat 8'de başlayan seçimler saat 19'da tamamlanmış, sandıklar mühürlenerek, mazbatalar tanzim edilerek belediyeye gönderilmişti. Oy verme sırasında bazı aksaklıklar yaşanmış, birçok bölgede defterler karışmış; birçok ismin eksik ya da yanlış yazılması yüzünden seçmen sandığa gidememişti. Bursalı gazeteci Mustafa Tayla, seçim günü gözlemlerini şöyle paylaşıyordu:

"Semtime en yakın sandığa gidiyorum, sokağımı, adımı söylüyorum. Defterleri karıştırıyorlar, bakıyorlar, tekrar bakıyorlar. Yok, defterlerde adım yok. Başka bir sandığa yönlendiriyorlar, orada da yok. Başka bir yere gidiyorum, çok şükür orada ismin çıkıyor... Bakıyorum, seçmen defterine bir kadının ismi hizasına parmağını bastırıyorlar. Kadın mütevekkil ne derirse onu yapıyor. Biri derhal bir zarf uzatıyor. Dikkat ediyorum, zarf içine bir pusula koyulmuş ve kapatılmış. Kadın ne olduğunun farkına varmadan zarfı sandığa atıyorlar. Bakıyorum bu çirkin hadiseye kalabalıktan hiç aldırın yok. Seçim heyeti, parti temsilcileri sessiz sedasız seyrediyorlar. Gerekli yerlere durumu şikayet ediyorum. Olay yerinde zabıt tutmanız gerekliydi diyor. Seçim defterlerinde isimleri olmayan yüzlerce, belki binlerce Bursalı ile karşılaşıyoruz. Defterlere yanlış kaydedilenler belki binleri buluyor"¹⁵⁹.

Merkez tasnif heyeti, oyların tasnifine başladığında aksaklıklar devam etmiş, seçmenlerin verdikleri oyların fazla ve dağınık olması, pusulalarda okunamayan isimlerin bulunuşu, tasnif sırasında üzerinde aday isimlerinden başka en küçük bir numara, kelime veya cümle ile işaret ve imza bulunan pusulalar tasnif dışı bırakılmıştı¹⁶⁰. Bu işlemler sonuçların açıklanmasını birkaç gün geciktirmiş ve sonuçlar 1 Haziran tarihinde kamuoyu ile paylaşılmıştı.

Belediye seçimleri, oy verme usulünde belli bir iyileştirilmeye gidilmesi konusunda gerekli çalışmaların yapılması gerektiğini ortaya koymuştu. Ayrıca Belediye seçimleri çetrefil usullere, gizlilik şartlarının ihlaline ve muhalefete karşılaşmaya alışmamış olan devlet memurlarının partizanlığına rağmen nispeten serbest şartlar altında geçti¹⁶¹. 26 Mayıs'ta yapılan seçimlerde, seçimde kimin kazandığından daha çok merak edilen konu seçime halkın yüzde kaç oranında katıldığıydı¹⁶². Demokratların seçime katılmaması ve halkı katılmama konusunda teşvik etmesi sonucu olarak, katılım oranının yüksek ya da düşük çıkması, Demokratların Bursa'daki gücünü göstermesi açısından önemli görülecekti. Belediye seçimleri Cumhuriyet Halk partisi saflarında birçok şahsi çatışmaları

¹⁵⁹ Mustafa Tayla, "Seçimlerde Neler Gördüm", **Açık Ses**, 29 Mayıs 1946.

¹⁶⁰ **Açık Ses**, 29 Mayıs 1946.

¹⁶¹ Karpat, a.g.e., s. 139.

¹⁶² Seçime katılma oranı İstanbul'da % 49, İzmir'de % 22,3, Adana'da % 45, Manisa'da % 30 ve Balıkesir'de % 25 olmuştur. Karpat, a.g.e., s.138.; 1946 Belediye seçimlerine kadınların Türkiye genelindeki katılımları % 58 civarında gerçekleşmiştir. Kadir Şeker, "1946 Belediye Seçimleri ve Bu Seçimlerde Kadın Seçmenlerin Durumu", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 14, (Aralık 2007), s. 81.

açığa vururken, Demokrat Parti'nin gerçek kuvvetini hakkında da bir fikir verebiliyordu. Seçim sonrası Bursa'da seçime katılım oranları şöyleydi¹⁶³:

	Katılım Oranı (%)
Bursa Merkez	65
Mustafakemalpaşa	80
Yenişehir	40
İzmit	41
Gemlik	50
Orhaneli	73
Orhangazi	50
İnegöl	65
Mudanya	49,5
Tirilye	68
Gürsu	67

Tablo 8: 26 Mayıs 1946 tarihli Belediye Seçimlerinde Bursa'daki Katılım Oranları¹⁶⁴

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bursa'da seçimlere katılım oranından memnun olmadığını göstermesi açısından ilgi çekici bir ayrıntı, katılım oranlarındaki düşüklüğü yağın yoğun yağmura bağlanması olmuştur¹⁶⁵. İçişleri Bakanı Hilmi Uran, seçimlerde katılım oranının düşük olmasını, ilk kez tek dereceli seçimler yapıldığı için, seçim bürolarının isabetli tespit edilememesi, seçmenlerin sandıklarda isimlerinin yer almaması veya sandıktan sandığa dolaşırken isimlerini bulma çabalarına girmelerine bağlamıştı¹⁶⁶. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi idarecileri, bu seçimden çeşitli dersler çıkararak, teşkilatını bundan sonraki seçimlerde daha dikkatli davranma konusunda şu uyarıda bulunmuştur:

“Bazı yerlerde, teşkilatımız lüzumundan fazla bir güvenle, karşı partilerin çalışmalarını küçümsemiş, seçim gününden evvel çalışma organlarını iyi tanzim etmemiştir. Seçmenlerin evleriyle, sandıkların bulunduğu yerler arasında, bir takım kötü propagandalarla seçmenlerin selametle oy kullanmalarına engel olanlara karşı tertibat alınmamıştır. Seçimlerde bir kısım arkadaşların bu işle vazifelendirilmelerinin faydalı olacağı anlaşılmaktadır.”¹⁶⁷

Demokratlara göre ise, Halk Partililerin tüm kanunsuz yollara başvurmalarına¹⁶⁸, memur ve esnaf üzerinde sürdürülen baskılara, şehrin içinde adam toplama ve sevk

¹⁶³ **Ant**, 28 Mayıs 1946. Elimizde resmi rakamlar olmadığı için, bu katılım oranlarına şüpheli yaklaşmak gerekmektedir. Muhalif basında bu rakamların daha az verildiği görülür: Orhangazi %53, İnegöl %58, Yenişehir %29, Gemlik % 48. **Vatan**, 27 Mayıs 1946.

¹⁶⁴ Belediye seçimlerinde seçilen Halk Partili üyeler ve aldıkları oylar şöyledir: Hasan Sami 8692, Tahir Sütmen 8615, İhsan İpeker 8610, M. Naci Börekçi 8603, Hakkı Dikencik 8598, Mehmet Hüzmen 8573, İsmail İnaç 8572, Mustafa Loğçalı 8568, Mehmet Urgancı 8568, Hüseyin Poroy 8559, Şerif Artış 8540, Burhaneddin Ersöz 8532, Dr. Rıza Tahir Berger 8530, Fahri Batıca 8539, Emin Aktuna 8528, Sait Ete 8506, Eczacı Ahmet Öber 8496, Mustafa Nuri Urgancı 8479, Rıza İlova 8474, Dr. İbrahim Alp 8474, Kazım Özyağcılar 8455, Selim Süter 8449, Faik Yılmazipek 8429, Ahmet Hamdi İnceli 8405, Kemal Duraner 8403, Cemil Öz 8398, Selim Aydoğru 8396, Mehmet Nuri Ünlüer 8393, Sait İpek 8392, Mehmet Misili 8387, İbrahim Gökyanar 8380, Emin Hakçı 8395, Hüseyin Uslu 8355. Bunların dışında en çok oyu alan 33 adayda yedek üye olarak seçilmiştir. **Ant**, 1 Haziran 1946.

¹⁶⁵ **Ulus**, 28 Mayıs 1946.

¹⁶⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:7, C. XXIII, 57. Birleşim (31 Mayıs 1946), s. 240-241.

¹⁶⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1Yer No: 42.249.9, s. 1-2.

¹⁶⁸ Seçimlerde yapılan yolsuzluklara ilişkin hükümete 54 şahsi müracaat yapılırken, bunlar içinde sadece üç tanesi işleme alınmış, diğerlerinin seçimle alakası olmayan ihbardan ibaret olduğu anlaşılmıştı. Partiler

etmelerine rağmen, seçime iştirak oranındaki azlık, kendileri açısından önemli bir gelişim göstergesiydi¹⁶⁹. Ayrıca ilçe ve köylerdeki iştirak oranının yüksek olmasının altında yatan gerçekse, “*Jandarma süngüleri, gaz teranesi, muhtar tazyiki, partili tehdidi, memurların tarafgir davranışları, yol keserek ‘oy verdi’ vesikası aramak*” gibi, şehirden çok köylerde gerçekleşmesi olanaklı olan olayların olmasıydı¹⁷⁰. Demokratların gözünde Cumhuriyet Halk Partisi, seçimde saat 3’e kadar sakin, 3’ten 6’ya kadar telaşlı, 6’dan 7’ye kadar sınırlı, 7’den sonra da ta kendisiydi¹⁷¹. Ayrıca bu seçimler, Cumhuriyet Halk Partisi’nin demokratikleşmeye ne kadar önem verdiğini göstermek adına başarısız bir sınav olmuştu. Celal Bayar, iktidar partisinin idare cihazından azami yardım gördüğünü belirterek; partisinin son zamanlarda hız kazanan gelişme ve yayılma faaliyetlerinde iktidar partisinden ziyade hükümet ve devlet nüfuzuyla mücadele ettiğine değiniyordu¹⁷².

Seçime yönelik Demokratların ülke genelinde yapmış oldukları bu eleştirilerinden rahatsız olan iktidar adına Nihat Erim, yapmış olduğu bir açıklamasında, “*Gerekirse özgürlüklerin üzerine şal örtmekten*” bahsetmiş, Erim’in bu sözleri Bursa yerelinde de yankı bulmuştu. Abdurrahman Konuk bu sözleri destekler nitelikte kaleme aldığı yazısında, “*Bir milleti pantolonun şeklinden kafasının işleme tarzına kadar, her şeyinde değiştirmek zarureti ile harekete geçen inkılâpçılar, eğer hürriyet ihalesinin şalla örtmeseler derhal linç edilirdi. Milli inkılâp yıllarında veya büyük bir isyan ve harp zamanlarında herkesin dilediği gibi fikir yaymasına muvakkat olarak son verilir. İşte bu zamanlarda hürriyet ihalesinin üstüne şal örtülür ve yukardan aşağı bir otorite tesis edilir. Bütün inkılâpları başarı ile devam ettiren Halk Partisi, yeni bir inkılâp hareketine girişmiştir. Demokrasi inkılâbı hepsinden çetindir*”¹⁷³ ifadelerinde bulunmuştu.

Seçim sonrası yeni üyelerinden oluşan belediye meclisi ilk toplantısı 31 Mayıs Cuma günü saat 17’de yapmıştı. Üyelerin en yaşlısı olan Hasan Sami Aydın toplantıya başkanlık etmiş ve gizli oyla başkanlık seçimine gidilmiştir. Yapılan seçim sonucunda 27 oy alan CHP il idare kurulu üyesi Fahri Batıca Belediye başkanı olmuştur¹⁷⁴. Başkan

---

adına yapılan şikayet sayısı 19 iken, Bunların ikisi CHP, üçü DP ve 14’ü Milli Kalkınma Partisi adına yapılmıştı. Hükümet, şikayetler konusunda gerekli incelemelere başlamıştı. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:7, C. XXIII, 57. Birleşim (31 Mayıs 1946), s. 241.

¹⁶⁹ Demokrat Parti adına Yusuf Hikmet Bayur’un, Belediye seçimlerinde yapılan yolsuzluklar hakkında iç işleri bakanlığına yönelttiği soru önergesi için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:7, C. XXIII, 57. Birleşim (31 Mayıs 1946), s. 239.

¹⁷⁰ **İzmir**, 2 Haziran 1946.

¹⁷¹ **İzmir**, 27 Mayıs 1946.

¹⁷² **Vatan**, 10 Haziran 1946.

¹⁷³ **Ant**, 9 Haziran 1946

¹⁷⁴ İsmet Bozdağ, sonraki yıllarda kaleme aldığı bir yazısında, 1946 yılı Belediye seçimleri sonucunda Belediye eski Başkanı Edip Rüştü Akyürek’in kolay kolay yönlendirilemeyeceğini düşünen Vali Haşim İşcan tarafından istenmediğini ve bu nedenle, başkan seçim sırasında oy sayımına müdahalede

vekilliği seçimleri sonucu Birinci Başkan Vekilliğine Eczacı Ahmet Tevfik Öber, İkinci Başkan Vekilliğine Rıza İlova seçilmiştir. Daimi encümen azalıklarına CHP il idare kurulu başkanı Cemil Öz, Fabrikatör İhsan İpeker ve fabrikatör Selim Süter; kâtipliklere Kemal Duraner ve Sait İpek seçilmişlerdir¹⁷⁵. İlçe ve belde belediye başkanlıklarına seçilen CHP'li belediye başkanları ise şunlardır: Mudanya Hıfzı Akgüç, Gemlik Muhtar Alemdar, İnegöl Sabri Demircioğlu, İznik Hüseyin Oktay, Yenişehir Osman Minez, Orhangazi İbrahim Önal, Orhaneli Osman Uğur, Mustafakemalpaşa Ahmet Balcı, Karacabey Neşet Torun, Gürsu Kadri Akbaş, Tirilye Salim Yılmaz¹⁷⁶. Mustafakemalpaşa Belediyesi başkanlığına seçilen Ahmet Balcı¹⁷⁷, sonraki süreçte parti içerisinde huzursuzluk yaratacak, bu durum ilçede vatandaşların Cumhuriyet Halk Partisi'nden uzaklaşması ve Demokratların çok daha hızlı örgütlenerek, üye yazımını hızlandırması ile sonuçlanacaktır.

B. 21 TEMMUZ 1946 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

Belediye seçimlerden kısa bir süre sonra, 10 Haziran'da Meclis'in almış olduğu kararla, 21 Temmuz 1946 tarihinde milletvekili seçimlerinin yapılması kararı alınmıştır. Seçim erkene alınması gerekçesi, Belediye seçimlerindeki gerekçelerle aynıydı seçimler

---

bulunarak, Edip Rüştü Akyürek'i tekrar başkanlık koltuğuna oturmadığını beyan etektedir. İsmet Bozdağ, "Adaylarımız", **Hakimiyet**, 22 Ağustos 1951.

¹⁷⁵ **Ant**, 31 Mayıs 1946

¹⁷⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 248.986.1.

¹⁷⁷ Ahmet Balcı, seçilmesinden kısa bir süre sonra yapılan milletvekili seçimlerinde, kendi bölgesindeki parti adaylarından üçünün ismini silerek, Demokrat parti lehinde çalışacak üç ismi listelere sokmaya çalışmış, fakat partili idarecilerin müdahalesi sonrası durum değiştirilmiştir. Ayrıca Balcı, ilçede bulunan Halk Partisi idarecileri ve ilçe kaymakamları ile devamlı sorunlar yaşayan bir kişilikti. Örneğin Balcı, aralarındaki siyasi rekabetten dolayı Halk Partisi İlçe başkanı eczacı Sezai Dermancı'nın işyerini yıktırılmıştı. Bu ve buna benzer gelişmeler sonrasında, ilçe belediye meclisi almış olduğu kararla, Balcı'yı belediye başkanlığı görevinden alacaktır. Mustafakemalpaşa ilçesine yeni belediye başkanı seçimleri de çok sıkıntılı geçerken, ilçe idare kurulu ile ilçe kaymakamı arasında bir rekabet yaşanıyordu. İlçe başkanı Sezai Dermancı, teşkilata danışmadan Sami Dündar'ı belediye başkanlığına aday gösterirken, ilçe kaymakamı Fazıl Özsoy ise Musa Uzel isimli bir şahsı belediye başkanlığı için aday göstermişti. Musa Uzel, Halk Partili olmamasına rağmen, kaymakamın siyasi nüfusunu kullanması ve Halk Partili olacağına yönelik taahhüt vermesiyle seçime katılıyor. Bir tanesi Demokrat olmak üzere 21 üyeden oluşan belediye meclisinde yapılan oylamada, 12 oyu Musa Uzel, 9 oyu Sami Dündar almıştı. Parti üyesi olmayan bir kişinin, kaymakam desteği ile seçilmesi Halk Partisi teşkilatında büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. Bundaki en önemli neden kaymakamın Demokratlarla olan siyasi ilişkileri ve Belediye Başkanı seçilen Musa Uzel'in vermiş olduğu söze karşı partiye üye olmamasıydı. Halk Partisi Bursa İl İdare Kurulu, ilçeye konuyu incelemek üzere komisyonlar gönderirken, İl bölge müfettişi Şerafettin Karacan ilçe teşkilatında incelemelerde bulunarak merkeze raporlar göndermişti. Karacan raporlarında, ilçede Halk Partisinin, karşı partiler nezdinde ki durumunun hassasiyetine vurgu yapıyor ve çeşitli çözüm önerileri sunuyordu. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 248.986.1. Şerafettin Karacan'ın, merkeze sunduğu çözüm önerilerinden biri, ilçe başkanının görevden alınmasıydı. Bu sürecin sonunda Sezai Dermancı görevinden ayrılırken, yerine Salih Güven getirilecekti. Fakat bu değişiklik ilçe teşkilatında rahatsızlık yaratacak ve bazı istifaları beraberinde getirecekti. **Hakimiyet**, 31 Ocak 1950; Raporlarda ortaya konulan gerçek, ilçe parti teşkilatında yaşanan bu sıkıntılar, Demokrat Parti'nin ilçede hızla büyümesine neden olmuştu. Bu kanıyı destekler nitelikteki en iyi delilleri parti üye sayısında yaşanan hızlı düşüşler göstermektedir. Mustafakemalpaşa ilçesinde, 1946 yılından 1948 yılına geçen sürede, üye sayısında yaklaşık % 70'e varan bir azalma yaşanmıştır. 6530 olan üye sayısı 2001'e düşmüştür. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1 Yer No: 633.87.1.

bir yıl erkene alınmıştı. Bütün ülkede olduğu gibi Bursa'da cevabı merakla beklenen soru, Demokrat Parti'nin seçime girip girmeyeceğiydi. Demokrat Parti yöneticileri seçime girmek konusunda çeşitli tereddütler yaşarken, teşkilatın isteği seçimlere girilmesi yönündeydi. Demokrat Parti lideri Celal Bayar, seçimlere girmeleri konusunda halkın yoğun bir tazyiki altında olduklarını vurgulayarak, karar vermek üzere teşkilatını Ankara'ya toplamıştı. Ankara'da yapılan toplantı sonrası seçimlere girme kararı alan Demokratlar, halka yayınlamış oldukları beyannamede seçimlere girme nedenlerini şöyle ifade etmişlerdi;

"Halk Partisi ciddi muhalefete hayat hakkı tanımamak azmindedir... Belediye seçimlerinde pek çok yerlerde reye iştirak nispetinin son derece zayıf olması milletvekili seçimlerinde de aynı ihtimali belirten bir müşahede oluşmuş, seçimlerde böyle bir netice ile karşılaşılmasını, memleketin yüksek menfaatlerine uygun görmüş ve partimiz bunu bir fedakârlık olarak telakki etmiştir"¹⁷⁸.

Beyannamede yer alan ifadeler, Halk partililerin tepkisine neden olacak ve önce Hüseyin Cahit Yalçın, sonra Falih Rıfkı Atay arka arkaya sert yazılar kaleme alacaklardı¹⁷⁹.

Bursa'da, belediye seçimlerinde ortaya çıkan eksikler göz önüne alınarak, seçimlerin yapılması kararının hemen arkasından hazırlıklara başlanmıştır. Belediye seçimlerinde, seçim defterlerinde isimlerinin bulunmaması nedeniyle pek çok kişi sandıklardan geri dönmüştü. Bu olayın bir daha yaşanmaması için her eve belediye tarafından beyannameler dağıtılarak, evlerdeki seçmen sayısının yazılması istenmiştir. Beyanname dağıtılmayan evlerin başvurusu talep edilmektedir. Sonrasında yetkililer beyannameleri toplayarak belediye seçmen defterine işlemişlerdir. Belediyenin üst katında faaliyet gösteren seçim bürosunda, bu işlerde çalışmak üzere belediye bünyesinde 100'e yakın daktilolu memur görevlendirilerek ve hummalı bir şekilde seçim listelerini hazırlanmıştır. Köylerdeki seçmen listeleri köylerden gelen görevlilerden yardımlar alınarak oluşturulmuş ve tüm bu çalışmalar 25 Haziran tarihi itibarıyla bitirilmiştir. Oluşturulan listeler başkanlığını belediye başkanı Fahri Batıca yaptığı, diğer üyeliklerini Rıza İlova, Ahmet Tevfik Öber, Dr. İbrahim Alp, Mehmet Hüzmen oluşturduğu seçim kurulu tarafından incelenmiştir. Sonrasında vali Haşım İşcan başkanlığında il idare kurulu üyeleriyle seçim kurulu üyelerinden kurulu seçim komisyonu oluşturularak, seçim büroları ile seçim sahalarının ihtiva ettiği mahallerin tespiti yapılmıştır. Bu tespitler 28 Haziran tarihi itibarıyla gazetelerde ilan edilerek, 29 Haziran itibarıyla seçmen listelerinin asılmasına başlanmıştır. Altı gün askıda kalan listelerde ismi olmayanların belediyedeki seçim

¹⁷⁸ İzmir, 19 Haziran 1946.

¹⁷⁹ Anadolu, 20 - 21 Haziran 1946.

kuruluna müracaat etmeleri istenmiştir. Bursa'nın nüfusu 457.127 kişi olduğu için, 12 milletvekilini Meclis'e gönderecektir¹⁸⁰.

İlk kez çok partili milletvekili seçimlerine giren Cumhuriyet Halk Partisi'nin, seçimlerde kullandığı en önemli propaganda aracı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'tü. Dikkati çeken nokta İsmet İnönü'nün fotoğraflarından daha ziyade, hemen her gün bir Atatürk fotoğrafının, çeşitli sözler ile birlikte gazetelerde yer almasıydı. Bunun dışında tek olarak İnönü fotoğrafı yerel basınında nadir olarak yer alıyor; daha ziyade İnönü geçmişte yaptığı savaşlarla, Lozan Konferansı ile ilişkilendirilerek veriliyordu¹⁸¹. Atatürk'e yönelik olarak: "Yurdu kurtaran, cumhuriyeti kuran Atatürk'tür", "CHP'nin kurucusu Atatürk" tür gibi ifadeler yer alırken¹⁸²; ayrıca bizzat Atatürk'ün kullandığı cümlelere de yer veriliyordu: "Bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek kendisine zarar verenlere karşı inkisarı derin olan milletimizin, kendi uğrunda esaslı ve hayırlı mesai sarf edenlere karşı da nihayetsiz vefakarlığı ve kadirşinaslığı müsellemdir"¹⁸³. Basında, özellikle Kurtuluş savaşı günlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılanlar sıralanırken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ülkeyi kurtaran ve devleti kuran parti olduğu ön plana getiriliyordu. Atatürk ve İnönü'nün birlikte yer aldığı fotoğraflarla iki şefin ülkeleri adına yüklendikleri görevlere vurgu yapılarak, şu ifadeler yer alıyordu: "Savaşta beraber, inkılapta beraber, ülküde beraber iki büyük şef: Atatürk ve İnönü"¹⁸⁴; "Türk inkılaplarının yapılmasında baş başa veren bu iki şef aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisinin kurucuları ve başkanlarıdır. Bu partiyi onlar kurmuş, onlar yaşatmış ve onlar yürütmüşlerdir"¹⁸⁵.

Bunun karşısında, Demokratlar, "Artık Yeter! Söz Milletindir" sloganıyla, bir hürriyet seferberliği başlattıklarını ifade etmişlerdi¹⁸⁶. İktidara karşı bütün muhalefet Demokrat Parti bünyesinde toplanmıştı¹⁸⁷. Celal Bayar, partisinin TBMM'de yaklaşık elli sandalye kazanmasının bile, Türk Demokrasininin zaferi olacağını beyan ediyordu¹⁸⁸. Demokrat

¹⁸⁰ **Ant**, 29-30 Haziran 1946.

¹⁸¹ Bu durum tüm ülkede böyleydi ve Halk Partisine yakın basın organlarında aynı tabloyu görüyoruz. Örneğin ülkenin en büyük üçüncü şehri olan ve Demokrat Parti'nin dikkat çekici bir ağırlığının olduğu İzmir'de bu durumu görmek mümkün. İzmir'de, Halk Partisine yakın yayın yapan "Anadolu" gazetesinde, Atatürk ve İnönü'nün resimlerinin yer aldığı gazete sütunlarında, şöyle manşetler atılıyordu; "Atatürk ve İnönü bu eseri senin varlığıyla başardılar. Dünü, bugünü kıyasla! Bir şey yapamayacak olana inanma!; Türk Milleti Atatürk'e söz söylemez!; Atatürk'ün İzmir'i, İstiklal savaşımızın sembolü İzmir! Gözlerini kapa, 1918'i hatırla, neler göreceksin! Sonra sandık başına git!; Vatandaş! Oyunu Atatürk'ün kurduğu, İnönü'nün başında bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisi adaylarına ver!" **Anadolu**, 9, 14, 21 Temmuz 1946.

¹⁸² **Ant**, 11-12 Temmuz 1946.

¹⁸³ **Ant**, 13 Temmuz 1946

¹⁸⁴ **Ant**, 6 Temmuz 1946; **Ant**, 11 Temmuz 1946

¹⁸⁵ **Ant**, 7 Temmuz 1946.

¹⁸⁶ Demokrat Parti'nin 1946 ve 1950 seçimlerinde "Yeter Söz Milletindir" sloganı ile özdeşleşen seçim kampanyası, Türk siyasi hayatının en başarılı seçim kampanyalarının ilki ve en etkililerinden biri olmuştur. Necati Özkan, **Seçim Kazandıran Kampanyalar**, 2. b., Mediacat Kitapları, İstanbul, 2004, ss. 25-32.

¹⁸⁷ Karpas, a.g.e., s. 141.

¹⁸⁸ **The Times**, 22 Temmuz 1946.

Parti'nin seçim yarışında en önemli sembolü ise Mareşal Fevzi Çakmak olmuştu. Atatürk'ün en yakınında uzun süre görev yapmış, ülke içersinde büyük bir saygı ve sevgi uyandıran Fevzi Çakmak'a yönelik haberler devamlı surette gazete gündeminden düşmeyecekti. Demokratlara büyük bir kazanç sağlamış olan Fevzi Çakmak seçimlerde, Bayar'ın önünde İstanbul, Ankara, İzmir ve Erzurum'dan liste başında seçimlere girmişti. Bunun dışında, Demokratlar seçime engel olacaklarını düşündükleri kurumlar ve bürokrasi üzerinde eleştirilerini yoğunlaştırmışlardı. Halkevleri ve Ankara radyosu tarafgir davrandıkları için eleştirilen kurumların başında gelmekteydi. Demokratlara göre seçime fesat karıştıran idare amirleri ve memurlar vatan hainiydiler¹⁸⁹. Bursa yerelinde CHP'li yerel bürokratların, demokratlara baskı yaptıkları haberleri yer almaya başlamıştı. Demokratların artan eleştirileri karşısında, iç işleri bakanı Hilmi Uran yayınlamış olduğu bir genelgeyle, seçimlerde devlet memurlarının bir parti için baskı yapmamalarını emretmişti.

1950 yılına kadar ki süreç içersinde Demokratların devamlı surette kullandıkları propaganda malzemelerinden biri Çalı Karakolu Komutanı Şükrü Onbaşı olmuştur. 1946 seçimleri öncesi, "*Şükrü Onbaşı köyleri kasıp kavuruyor*" türünde haberler devamlı gündemdeki yerini korurken; Demokratlara yönelik sertlik yanlısı davranışlarda bulunduğu, demokratları saatlerce yol yürüterek cezalandırdığı, zulüm ve tazyik yaptığı yolundaki iddialar ulusal basında devamlı gündeme getirilmişti¹⁹⁰. Ortaya atılan iddialar üzerine, Cumhuriyet Halk Partisi örgütü rahatsızlık duymuş, gerekli incelemeleri yapmak üzere bir araştırma kurulu oluşturmuştu. İçişleri Bakanlığı, incelemelerde bulunmak üzere bir başmüfettiş görevlendirmişti. 10 Temmuz'da gelen Hatip Okay, demokratlardan mevcut olaylara ilişkin raporları kendisine ulaştırmalarını istemişti¹⁹¹. Basında bu olayın çok fazla yer işgal etmesi üzerine bizzat Ulus gazetesi muhabir İhsan Bayrı'yı Çalı'ya göndermişti. Çalı ve Kayapa köylerinde, halkla yaptığı görüşmeler sonrasında, halkın Şükrü Onbaşıya yönelik sevgisini kaleme alan Bayrı, Refik Koraltan'ın Bursa valiliği sırasında Şükrü Onbaşı'ya görevini iyi icra ettiği gerekçesiyle iki kere takdimname verdiğini yazıyordu¹⁹². Demokratlar, seçim çalışmalarında jandarma tazyikinden şikayette bulunurken, baskılar sonrası birçok köyde üyelerinin ayrılarak, Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçtiğini, bazı köylerde parti levhalarının söküldüğünü beyan ediyordu. Ayrıca şikayetçi olmalarını engellemek adına numarası olmayan jandarma birliklerinin gönderildiği iddiasında bulunulmuştu. Bu iddiaların gerçekliği konusunda Cumhuriyet Gazetesi'nin temsilciliğini yapan Musa Ataş, gittiği köylerde yaptığı görüşmelerde, bazı köylerde seçime yaklaşılan

¹⁸⁹ **İzmir**, 25 - 29 Haziran, 3 - 7 - 10 Temmuz 1946.

¹⁹⁰ **Vatan**, 12-13 Temmuz 1946.

¹⁹¹ **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1946.

¹⁹² **Ulus**, 16 Temmuz 1946.

dönemde baskıların arttığını, bazı köylerde ise her hangi bir baskı unsuruna rastlamadığını ifade ediyordu¹⁹³.

Demokrat Parti Bursa İl Başkanı artan baskı karşısında, teşkilatta bir yılgınlık oluşmaması ve bozulan morallerin yerine gelmesi için 11 Temmuz Perşembe günü yüze yakın ocak başkanını Tayyare sinemasında toplantıya çağırılmış ve tüm baskılara karşın mücadeleye devam kararında olduklarını beyan etmişti¹⁹⁴. İl teşkilatına yayınlanan bir beyannamede, her hangi bir şekilde tazyik görenlerin haklarını kanun yoluyla protesto etmelerini ve mahkemelerin adaletine sığınmalarını isteniyordu¹⁹⁵. DP il teşkilatı bir fotoğrafçı tutarak, kendisine yönelik yapılan tazyikleri belgelemek yoluna gitmişti. Ankara'da bulunan Parti merkezine, Bursa köylerinin hükümet kuvvetlerince tutulduğu, köylere giden süvari jandarmaların belirli yerlere makineli tüfek yerleştirdikleri yolunda haberler geliyordu¹⁹⁶. Demokrat Parti, kendisi üzerinde idarenin artan baskısı karşısında seçimlerden çekilmeyi düşündüklerini, fakat bu karardan milli menfaate zarar vereceğine inandıkları için vazgeçtiklerini ifade eden bir beyanname yayınlıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi, bunu kendisini mağdur göstererek halktan daha fazla oy toplamak için yapılmış bir hareket olarak görmüş olsa da, Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefete yönelik yaptığı baskı ve zulüm politikaları kendi aleyhinde bir hava yaratmıştı. İşin ilginç yanı, Halk Partisi idarecilerinin bu durumun farkında olmamalarıydı. Nihat Erim, partili idarecilerin içinde buldukları ruh halini "*Biz uyuyorduk. 1950'ye kadar uyuduk. Hatta 1950'deki kanaatimiz, milletin kantar topunu kaçırdığı, bunu hemen telafi edeceği merkezindeydi*"¹⁹⁷ sözleriyle ifade etmekteydi.

Bursa ve çevresinde iktidarın baskı politikasından dolayı zor günler yaşayan DP teşkilatı adına en önemli seçim çalışmalarından birini genel başkan Celal Bayar'ın seçimden birkaç gün önce gerçekleştirdiği Bursa gezisi oluşturmuştu. 19 Temmuz tarihinde Balıkesir üzerinden Bursa'ya hareket eden Bayar, Mustafakemalpaşa ve Karacabey ilçelerinden seçim çalışmalarında bulunduktan sonra Bursa merkezindeki DP il merkezine giderek halka kısa bir konuşmada bulundu. Konuşmasının ardından İstanbul'dan gelen gazetecilerle yaptığı mülakatta, idarenin yaptığı baskı ve yıldırma politikalarından şikâyetçi oldu¹⁹⁸.

¹⁹³ **Cumhuriyet**, 10 - 11 Temmuz 1946.

¹⁹⁴ **Vatan**, 12 Temmuz 1946.

¹⁹⁵ **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1946.

¹⁹⁶ **Yeni Asır**, 20 Temmuz 1946.

¹⁹⁷ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 163.

¹⁹⁸ **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1946.

Seçime yaklaşılın süreçte iktidar ile muhalefet arasındaki rekabet sıklaştığı dönemde Cumhuriyet Halk Partililer, muhalefetin dini kullanarak ve devrimlerden ödünler vererek halkı kendi yanına çekmeye çalıştığını beyan ederken; muhalefet mensupları iktidarın yaptığı baskılardan ve kendilerine hayat sahası tanımadığından şikâyetçi oluyordu. Bu siyasi mücadele yönelik Bursa'dan pek çok örnek verilebilir. “Şeriatçılarda propagandaya başladı” türünde haberlerin yer almaya başladığı gazete sütunlarında, Bursa'da bazı kişilerin ev ev dolaşarak, “Şeriat kurulacak, sarık sarılacak”¹⁹⁹ ifadelerinde bulduklarını; Bursa'nın İnegöl ilçesinin Hilmiye köyünde, halka “yakında fes giydireceğiz, Arap harflerini getireceğiz, medreseleri ve tekkeleri tekrar açacağız” yönünde propaganda yapanların jandarma tarafından tutuklanarak adalete teslim edildiği basında yer alıyordu²⁰⁰. “Rejim aleyhinde propaganda yapan biri yakalandı” başlığı altında, komiser muavinliği görevinden uzaklaştırılan Davut isminde bir Demokrat Partinin dağ köylerinde rejim aleyhtarı propaganda yaparken yakalandığı veriliyordu²⁰¹. Falih Rıfki Atay, dini propaganda faaliyetlerinin muhalefet liderlerinin kontrolünden çıkarak, çok kötü bir hal aldığıını, bir takım ajanların Bursa, Aydın ve Kastamonu köylerinde apaçık dini kışkırtmalara soyunduklarına, muhalefet partisinin hilafet partisi olduğunu söyleyenlerin bile bulunduğuna değiniyordu²⁰². Cumhuriyet Halk Partili idarecilerin gözünde Demokrat Parti, parti değil tenkitçi bir dernekti ve ilçelerde bir şan budalasının etrafında işi gücü olmayan veya bozulan ne kadar faydasız insan varsa DP'nin faal üyesi olmuştu. Bu tip insanların fesat yaymakta büyük bir maharetleri vardı Bunlar köylere dağıldılar: DP hesabına çalışmaya başladılar: “Demokratlardan vergi alınmaz, demokratlar askere gitmez, demokratlar okulların parasını iade edecektir, DP size fes giydirecektir, arap harflerini getirecek ve medreseleri yeniden açacaktır. DP'yi hükümet kurmuştur, hükümet bizim arkamızdadır” türü propagandalar yapmaktaydılar²⁰³.

Seçim propaganda sürecinde, rejim aleyhtarı faaliyetlerin hız kazanması sonrası, 12 Temmuz 1946 günü içişleri bakanlığını bir beyanname yayınlama gereği görmüştü. Beyannamede,

“Hiçbir parti ve hatta seçimle alakası bulunmayan bazı kötü kimselerin... rejim aleyhinde ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı sözler sarf ettikleri yakinen istihbar edildiğinden hem memleketin emniyet ve asayişini, hem yurdumuzun ve ondan ayrılmayan partilerimizin menfaatlerini sağlayıcı bir tedbir olarak partiler adına ötede beride söz söyleyecek kimselerin o partiler tarafından

¹⁹⁹ Cumhuriyet, 13 Temmuz 1946.

²⁰⁰ Ant, Ulus, 7 Temmuz 1946.

²⁰¹ Ant, Ulus, 12 Temmuz 1946.

²⁰² Ulus, 12 Temmuz 1946.

²⁰³ Ant, 8 Temmuz 1946.

*kendilerine verilmiş birer vesikayı hamil olmalarında kamu emniyeti bakımından zaruret mütelaa edilmiştir*²⁰⁴

ifadelerine yer verilmişti. Bakanlığın yayınladığı bu beyanname, muhalefet tarafından kendi çalışmalarına karşı hükümetin almış olduğu bir tertip olarak nitelendirilmişti.

Cumhuriyet Halk Partisi raporlarında muhalefeti destekleyen İstanbul basınının, iktidar partisine yönelik olarak Bursa'da yarattığı yıkıcı etkiden sürekli olarak bahsedilmektedir²⁰⁵. Böyle bir durumda seçim döneminde Demokrat partinin propagandası için köylere Vatan ve Tasvir gazetelerinin dağıtıldığı haberleri iktidar basınında yer alıyordu²⁰⁶. Bazı ilçelerde bu gazetelerin girişlerine yasaklar getirilirken, buna karşılık olarak Bursa'da Ulus gazetesi seçim döneminde parasız olarak dağıtılmaya başlanmış²⁰⁷; sağlık uçakları aracılığıyla paket halinde bazı ilçelere atılmıştı²⁰⁸.

Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçişle birlikte, partililik ve partiye bağlılık kavramları ön plana çıkmıştı. Özellikle seçimlere gidilen süreçte, gazetelerin sütunlarında karşı partilerden istifa eden ve partilere üye olan kişilerin yer aldığı haberlere çok sık yer verilirken; partiler arasında yaşanan üye savaşlarında, karşı partiye üye olmadığını bildiren tekzip yazılarının sıklıkla gazetelerde yer aldığını ve bunun bir şeref meselesi yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, Bosna Hanı kiracılarından Kütükçü Hüseyin Poroy, kendisi hakkında çıkan DP'ye geçti iddialarını yalanlayarak, yurttaşlardan şerefiyle oynanmamasını rica ediyor; eczacı Kazım Yazgan Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılmadığını ve yeminine sağdık olduğunu; adının DP ile anılmasından rahatsızlık duyan bir vatandaş "*Ben 1919 doğumluyum. Dünyaya gözlerimi, büyük Türk İnkılabının başladığı yıl açan, tam bir inkılap genciyim. Bu inkılabın yaratıcısı Atatürk ruhum, Kemalizm en şaşmaz yolum ve idealimdir*"²⁰⁹ ifade ediyordu.

Partiler özellikle köylere ağırlık veren, seçim heyetleri oluşturmuşlar, her gün köylere geziler düzenlemeye başlamışlardı²¹⁰. Milletvekili adayları seçim çalışmaları içersinde Bursa Merkez ve ilçelerde gezilere katılıyor, halkla temas halinde oluyordu. Muhalefet bu seçim gezilerine eleştirilerde bulunurken, gezilerden her hangi bir faydanın sağlanamayacağını ortaya koyuyorlardı. Gerekçe olarak da makam ve üniformadan korkan halkın, tebdili kıyafetlerle halkın arasında dolaşmayan Halk Partili milletvekillerinden çekindiklerini, milletvekillerine dert ve sıkıntılarını aktaramadıklarını,

²⁰⁴ **Ant**, 13 Temmuz 1946

²⁰⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 633.87.1.45, s. 47-48.

²⁰⁶ **Ant**, 10 Temmuz 1946.

²⁰⁷ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1946.

²⁰⁸ **Vatan**, 16 Temmuz 1946.

²⁰⁹ **Ant**, 17-25 Mayıs 1946.

²¹⁰ **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1946.

aksine her şeyden iyi olarak bahsetmeleriydi²¹¹. Bu karşın Bursa köylerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden memnun olmayan köylülerin sayısı artıyordu. Köylülerin genel şikayet konularını, İnegöl'ün İsaveiren köyünden Hasan Yılmaz Cumhuriyet Gazetesi'ne şöyle beyan ediyordu:

“Ofise bütün mahsulümüzü verdiğimiz halde çoğumuz gene yüzde 70 borçlandık. Öküzümüzü satıp borcumuzu ödedik. Tarlamız bom boş duruyor. Şehirliye buğdayı biz veriyoruz. Fakat onlar ekmeğin kilosunu 30 kuruşa, biz 35 kuruşa yiyoruz. Mektep istediniz, 1500 lira topladık, verdik. Komşu köye de bir mektep dediniz, 1000 lira topladık verdik. Bursa Hastanesine para lazım deyip piyango çıkardınız. Birde piyahgo parası verdik”²¹².

Partiler il içersinde seçim çalışmalarına devam ederken, diğer yandan milletvekili adaylarını da kamuoyuyla tanıştırmaya başlamışlardı. Cumhuriyet Halk Partisi, çoğunluğu Bursa doğumlu olan adaylarla seçimlere katılıyordu. İsmet İnönü'nün, “*Bursa Hemşerileri*” arasından seçtiği adaylar şunlardı: Bursa eski milletvekillerinden Atıf Akgüç, Hasan Rafet Canitez, Aziz Duru, Ahmet Münir Erhan, Mustafa Fehmi Gerçek, Muhittin Baha Pars, Talat Simer, Çanakkale eski milletvekili Sadık Tahsin Arsal, İl İdare Kurulu üyesi Zehra Budunç, Tarım bakanlığı müsteşarı Fahri Bük, Ant gazetesi sahibi Abdurrahman Konuk, il idare kurulu başkanı Cemil Öz²¹³. Cumhuriyet Halk Partisini Bursa milletvekili adayları ilan edildikten sonra beklenmedik bir olay gerçekleşti ve Hasan Rafet Canitez seçimlerden iki gün önce vefat etti. Parti bunun üzerine hızlı hareket ederek, iş adamı Faik Yılmazipek'i aday listelerine koyacaktı²¹⁴. Milletvekili adayı Abdurrahman Konuk, “*Oy Pusulası*” isimli yazısında, on iki adayın olduğu oy pusulalarındaki isimleri Milli Şef İsmet İnönü'nü tarafından seçildiğini belirtirken, bunları olduğu gibi sandığa atmanın en doğru hareket olacağı üzerinde durmaktadır. Bunun aksi bir durum yani bu listeden bir adayı silmek veya başkasını yazmanın, listenin bütünlüğünü ihlal etmek anlamına geleceğini ifade eder. Aynı zamanda milletvekili adayı olan Konuk'un böyle bir uyarıda bulunmasının en önemli nedenlerinden birini, Belediye seçimlerinde belli bölgelerde Cumhuriyet Halk Partisi listelerinde oynamalar yapılmış olması, bazı adaylar yerine başka isimlerin yazılmasıdır. Parti Genel Merkezinde bu duruma dikkat çekerek, 1946 yılı Belediye seçimleri sonrası yayınladığı bir genelgesinde, parti mensupları hemen hemen her yerde seçimi kazanmış olsa da, incelemelerde aday listeleri üzerinde, gerek asıllarla yedeklerin isimlerinin değiştirilmesi, gerekse listelerden bazı isimlerin tamamen çizilerek yerlerine liste dışı kimselerin yazılmış olduğunun belirlendiğini ve bu gibi davranışların parti disiplinine asla

²¹¹ Doğru, 29 Mart 1948.

²¹² Cumhuriyet, 12 Temmuz 1946.

²¹³ Ant, 19 Temmuz 1946; Ulus, 18 Temmuz 1946.

²¹⁴ Cumhuriyet, 21 Temmuz 1946.

sıgmayan yanlış hareketler olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bunun yanında ayrıca bir takım şahsi endişeler sonucu, kimi partili arkadaşların listeler yaparak gizlice dağıttığının belirlendiği; bu nedenle idare kurullarının gerekli tedbirleri alarak, bu tarz hareketlerin parti tarafından asla affedilmeyeceği konusunda teşkilatı uyarmaları istenmektedir²¹⁵.

Demokrat Parti'nin milletvekili adayları ise şunlardı: DP Genel Başkanı Celal Bayar, Avukat Hulusi Köymen, Doçent Mehmet Ali Aybar²¹⁶, Emekli Kurmay Albay Emin Nihat Sözeri, Fabrikatör Ali Ferruh Yücel, Doktor Ziya Kaya, Ziraatçı Saadettin Karacabey, Ziraatçı Nuri Doğrul, Öğretmen Orhan Şaik Gökyay, Tüccar Baha Cemal Zağra, İpekiş müdürü Mithat San ve Öğretmen Arif Durupınar²¹⁷.

Seçimlere bağımsız aday olarak girecek olan adaylarda bulunmaktaydı. Bu adayların isimleri şöyledir: Sigortacı Naci Kurtul, Emekli Tuğbay İsmail Hakkı Alpan, Öğretmen Fakihe Odman, Muhallebici Galip Ayanoğlu, Öğretmen İzzettin Turhangil, Öğretmen Nazif Turhangil, Basın Yayın Umum Müdürlüğü Şefi Ferruh Volkan, Sanat Enstitüsü Müdürü Salih Şevket Seven, köylü Veysel Ünal, Doktor Nuri Kamil²¹⁸ ve Refik Alaçam²¹⁹.

Bursa ili içersinde seçim çalışmalarını yürüten bir diğer siyasi parti Liberal Demokrat Parti (LDP)'ydi. LDP, Bursa şubasını 18 Haziran tarihinde açmıştı²²⁰. İl başkanlığı görevini Hüseyin Türkgeldi, muhasip üyeliğe Derviş Mehmet Tural, kâtipliğe Recep Türker seçilmişti²²¹. Muhalefet partileri arasında süren çekişme sonrası, Liberal Demokrat Parti Bursa'da, Demokrat Parti aleyhine bir seçim süreci yürütüyor ve bu durum iktidar partisi lehine bir durum yaratıyordu²²².

²¹⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030.01, Yer: 42.249.9, s. 2-3.

²¹⁶ Mehmet Ali Aybar, çeşitli dergi ve gazetelerde kaleme aldığı yazılarıyla CHP'yi ve İsmet Paşa'yı eleştiriyordu. Demokrat Parti'nin ilgisini çeken Aybar, askerlik görevinde bulunduğu Kayseri Tank Taburunda kendisine milletvekili adaylığı teklif edilmişti. Aybar o günleri şöyle anlatmaktadır: "1946 seçimleri için, Kayseri'de DP teşkilatını kurmak için gelen Refik Koraltan beni karargâhta ziyarete geldi. 'Bizimde mücadelemiz hürriyet mücadelesi, sizinde mücadeleniz hürriyet mücadelesi, DP girin' dedi. 'Evet' dedim, 'ikimizde hürriyet mücadelesi veriyoruz ama benim hürriyet anlayışımın sizin hürriyet anlayışınız aynı değil. Onun için ben sizin partinize girmem'. 'Efendim girin sizi seçilecek bir yerden milletvekili adayı göstereceğiz' dedi. Kabul etmedim. Bundan sonra Bursa il başkanı Hulusi Köymen telefon etti. 'Efendim siz partiye girmeyin, yalnız aday gösterelim biz sizi, bağımsız aday gösterelim' dedi. O zaman ben Meclise girilince çok şeyler yapılır zannediyordum. 'Bağımsız olacağımı ilanda edecek misiniz' dedim, 'tabi' dediler. Bağımsız adaydır diye, Bursa'dan 1946 seçimlerine katıldık ve kazanamadık". **Demirkırat Belgeseli**, "Doğuş" Bölüm 2, haz. Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dündar; Uğur Mumcu, **Aybar İle Söyleşi**, 2. b. Tekin Yayınevi, Anlara, 1990, s. 37-38.

²¹⁷ **Vatan**, 18 Temmuz 1946

²¹⁸ **Açık Ses**, 20 Temmuz 1946

²¹⁹ Refik Alaçam, seçimler yapıldıktan sonra, Bursa'da 3.359 oyla en fazla oyu alan bağımsız aday olmuştur.

²²⁰ **Açık Ses**, 24 Temmuz 1947.

²²¹ **Bursa**, 21 Haziran 1946.

²²² **Açık Ses**, 19 Haziran 1946.

²²² **Açık Ses**, 29 Haziran 1946.

Bursa ili içersinde seçim heyecanı yaşanırken, Milli Kalkınma Partisi, Bursa il teşkilatını oluşturma çalışmalarını neticelendirmişti. Partinin müteşebbis heyeti şu kişilerden oluşmaktadır: Başkan Kamil Tolon, Cahid Burçbakan, Taceddin Tapu, Hüseyin Hilmi, Refet Balta, Rahmi Tunçtekin, İbrahim Feridun²²³.

21 Temmuz sabahı ülke genelinde saat 8'de başlayan oy verme işlemi, saat 19'a kadar devam etmişti. Seçim akşamının ilk saatlerinde Demokrat Parti Merkezinin yer aldığı Ankara Sümer Sokak'ta büyük bir heyecan yaşanıyordu. Birçok ilden seçimlerin kazanıldığına yönelik haberler geliyordu. Fakat gecenin ilerleyen saatlerinde çalan telefonlar, seçim sonuçlarının değiştirildiğine, mazbataların yok edildiğine yönelik haberler vermeye başlamıştı. Aynı anda CHP merkezinde birçok ilden seçimlerin kaybedildiğine yönelik haberlerle giderek güçlenen karamsar hava²²⁴, yılların teşkilata vermiş olduğu alışkanlıklar sonucu ilerleyen saatlerde değişmişti²²⁵. Seçim sonrası CHP ülke genelinde 397 milletvekilliği kazanırken, DP 61 Milletvekilliği kazanmıştı²²⁶. Demokrat Parti kurucu kadrosunda yer alan Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ı İstanbul'dan, Adnan Menderes, Kütahya'dan Meclise girmeyi başarmıştı.

Belediye seçimlerinde yaşanan seçmen listeleri sıkıntısının yaşanmadığı Bursa'daki milletvekili seçimlerinde, sandıklardan yansıyan ilk intibalar şehir merkezinde oyların büyük bölümünü DP'nin aldığı ve seçimleri Demokrat Parti'nin kazandığı yolundaydı. Eğer mazbatalarda bir şey yapılmazsa hükümet teşkilatının bütün gayretlerine rağmen Demokratlar ekseriyeti kazanacaklardı²²⁷. Seçim sonrası, valinin başkanlığında CHP'yi temsilen İhsan İpeker, DP'yi temsilen Murat Atiker'in hazır bulunduğu tasnif heyeti huzurunda yapılan sayımlar sonucu, Bursa'nın çeşitli bölgelerine kurulan 196 sandıkta, 232 bin kayıtlı seçmenin 180.124'ü oy kullanmış, CHP 105.289, DP 71.416 oy almıştı²²⁸. Bu sonuçlar sonrası Bursa'daki tüm milletvekilliklerini Cumhuriyet Halk Partisi kazanmıştı.

Demokratlar, seçim mazbatalarının değiştirildiğinden ve merkeze uzak olan köylerde türlü baskılarla halkın oyunun gasp edildiğinden şikâyetçiydi. Şehir merkezinde oylar rahatlıkla kullanılırken, köylerde jandarma ve idari makamlar baskı politikası

²²³ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1946.

²²⁴ CHP'nin ileri gelen yöneticilerinden olan Nihat Erim, seçim akşamı partide yaşanan karamsar havayı şöyle nakleder: "*Akşam partide neticeler hakkında ilk haberleri alıyoruz. İlk haberler her taraftan kötü geliyor. Şehirlerde kaybediyoruz... Bir vilayet zorlukla kazanıldı*" Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, C. I, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 62.

²²⁵ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 175.

²²⁶ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008, s. 7.

²²⁷ **Tasvir**, 22 Temmuz 1946.

²²⁸ **Ant, Cumhuriyet, Açık Ses**, 24 Temmuz 1946; Ulus gazetesinde Bursa'da kullanılan oy miktarı olarak 177 bin rakamı verilmiştir. **Ulus**, 24 Temmuz 1946.

uygulamış, bazı demokratlar seçim günü zorla karakollarda alıkonulmuştu²²⁹. Seçim günü Demokrat Parti merkezine Bursa'nın çeşitli yerlerinden gelen yaklaşık iki yüze yakın şikayet dilekçesi bulunuyordu. Celal Bayar seçimler sonrası verdiği beyanlarda açıkça seçimlere fesat karıştırıldığını iddia ediyordu. Demokratlara göre, Bursa'da "*seçimi Demokrat Parti, tasnifi Halk Partisi*" kazanmıştı. Tüm baskı ve tazyikler karşısında, halkın azim ve iradesi kırılmamış, başka çaresi kalmayan iktidar, mazbatalarda tahrif yaparak demokratların aldıkları birçok oyu kendileri lehine değiştirmişlerdi²³⁰. 1946 seçimlerinde, Yılmaz Akkılıç'ın babası Abdülhalim Akkılıç sandık başında görevli olarak bulunuyordu. Akkılıç, babasının seçim sırasında Demokrat Parti listelerinden bazı adayların isimlerini çizerek, Cumhuriyet Halk Partisi adaylarını listelere yazdıklarını arkadaşlarıyla paylaşırken, kendisinin kulak misafiri olduğunu ifade etmektedir²³¹.

Muhalefetin yayın organı olan Doğru gazetesi, seçim günü sandık başlarında görevli olan Demokrat Parti mümessillerinin tuttuğu raporlar ile sandık komisyonlarının yaptıkları tasnif neticeleri arasındaki farkları gösteren ayrıntılı bir tabloyu, "*Dama taşı gibi yer değiştiren rakamlar*" başlığı altında vermişti²³². Tablo incelendiğinde birçok yerde Demokrat Parti'nin bir tek oy alamadığı(!), bazı yerlerde muhalefet temsilcilerinin tuttuğu rakamlar ile tasnif sonucu oluşan rakamların yer değiştirdiği görülmektedir. Ayrıca bazı seçim sandıklarında, Demokrat Parti temsilcileri ya tasnif zamanı sandık başından uzaklaştırılmış veya köye sokulmamış; bir kısmı iki kere gittiği halde köyden kovulmuş, dövülmüş, tevkif veya hapsedilmiş olduğundan komisyon mazbatalarını kabule zorunlu tutulmuştu. Tabloda bu gibi olayların yaşandığı yerlerde işaretlenmişti²³³. Tabloyu incelediğimizde, Demokratların bir tek oy bile alamadığı, buna karşın Cumhuriyet Halk

²²⁹ **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1946

²³⁰ 1946 seçimleri sırasında Manisa'nın Soma ilçesinde yargıç yardımcısı olarak görev yapan ve sonrasında DP Milletvekiliği görevinde bulunan Muzaffer Kurbanoglu, seçimlerde sandıkların getirildiği belediye binasında bir odada yer alan dolabın içindeki tasnif mazbatalarının, dolabın arkasında yer alan kontrplağın çıkarılması suretiyle değiştirildiğini ifade etmektedir; Sonraki dönemde bakanlık görevlerinde bulunan ve uzun süre CHP Genel Sekreterlik koynunda oturacak olan Kazım Gülek 1946 seçimleriyle ilgili olarak şu ifadelerde bulunmaktadır: "*1946 seçimleri 1950 seçimleri kadar dürüst olmadı. Kanım o. O vakit biz bir takım seçim sandıklarını ırmaklarda da bulduk. Akılsızca değiştirilmiş ve atılmış. Eğer o seçim 1950 seçimleri gibi dürüst bir seçim olsaydı Halk Partisi kazanırdı*". **Demirkırat**, "Doğuş" Bölüm 2, haz. Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dünder.

²³¹ Yılmaz Akkılıç ile yapılan görüşme, Görüşme Tarihi: 16 Ocak 2009

²³² Bursa çevresindeki köylerin durumunu gösteren liste, şehir merkezi dışındaki bölgeleri gösterdiği için 63 nolu sandıktan başlatılmıştı. **Doğru**, 26 Temmuz 1946

²³³ Demokratların seçim günü Bursa'da yapılanlara yönelik iddiaları içinde şunlar yer alır: Seçim günü Bursa'nın İnegöl ilçesinde DP Başkanı ve Bursa adaylarından Nuri tutuklanmış, ilçe sevk edilen askerlerle abluka altına alınmıştı. Orhangazi'de aynı şekilde jandarma tarafından kaymakamın emriyle abluka altına alınmıştı. İlçede DP'lilerin toplanma kampı vazifesi gören bir karakol bulunuyordu. Merkeze bağlı birçok köyde jandarma DP temsilcileri döverek şehre geri göndermiş, CHP'liler yasak olmasına karşın hoparlörle propaganda yapmıştı. Mustafakemalpaşa'nın bütün köylerindeki DP temsilcileri tutuklanmıştı. Tüm bu yapılanlara karşısında yüzü aşkın zabıt tutulmuştu. **Tasvir**, 22 Temmuz 1946. İktidarın yanlısı basına Bursa'da yaşanan olaylar farklı yansıyordu. DP temsilcilerin, ilçe ve köylerden geri dönmesinin nedeni jandarma değil, gittikleri yerlerde bir tane bile partili bulamadıklarından dolayı gerçekleşiyordu. **Ulus**, 22 Temmuz 1946.

Partisi'nin bütün oyları aldığı sandıkların olduğu dikkati çekmektedir. Demokratların boş geçtiği sandıklar içerisinde, seçim propagandası döneminde muhalif ulusal basında Jandarma Komutanı Şükrü Onbaşı ile adı devamlı duyulan Çalı, Görükle, Apolyont, Hasanağa, Badırğa, Akçalar, Yaylacık, Dimboz gibi birçok köy bulunmaktaydı. Muhalefetin kazandığı bazı yerlerde ise rakamlar yer değiştirmişti. Örneğin; Demokrat Parti mümessillerinin raporlarına göre, Nilüfer'de Demokrat Parti 130, Cumhuriyet Halk Partisi 94 oy almışken, tasnif sonucu DP 30, HP 194 oy almıştı. Aynı şekilde buna benzer rakam değişikliği yapılan birçok yer arasından birkaçını göstermek gerekirse şöyledir²³⁴:

Sandık No	Köy İsmi	DP Temsilcilerinin Raporlarına Göre		Tasnif Neticesine Göre	
		DP	CHP	DP	CHP
80	Soğanlı	139	103	109	170
85	Küçük Balıklı	294	89	84	303
101	İrfaniye	203	106	-	414
104	Misi	355	45	-	432
120	Kayapa	312	239	-	631
127	Ovaakça	155	41	55	141

Tablo 9: 1946 seçimlerinde Bursa ilinde usulsüzlük yapıldığı iddiasına yönelik muhalif basına yansıyan rakamlar

1946 seçimlerine yönelik olarak elimizde sağlıklı, resmi rakamlar mevcut değildir ve bu nedenle de muhalif basında ortaya konulan rakamlara ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Dönemin gergin siyasi havası içerisinde, ortaya konan rakamların temel doğru olarak bakmak yanıltıcı olur. Burada bizim ortaya koymaya çalıştığımız tablo, 1946 seçimlerinin hem iktidar hem de muhalefet tarafından tartışmaya açık olduğu ve her iki tarafı da memnun etmediği gerçeğidir.

Bu rakamları kamuoyu ile paylaşan demokratlara göre, oyların büyük bir bölümünü Demokrat Parti almıştı ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden seçilen milletvekilleri Bursa'nın istedikleri değildi. İl başkanlığı bir beyanname yayınlamıştı. Beyannamede, seçimleri demokrat partinin kazandığını, fakat elde edilen sonucun kanun üstü hareketler değiştirildiğini ve seçimlere fesat karıştıranların umumi efkâr önünde protesto ettikleri ifade ediliyordu. Ayrıca Cumhurbaşkanı İnönü'ye tepkilerini ileten iki bin imzalı bir telgraf çekilmişti²³⁵. Bu durum karşısında, Bursalı demokratlar seçimleri protesto mitingi düzenleniyordu. Bu miting dalgası ayrıca İzmir, Adana ve Balıkesir'de düzenlenecekti ve bu mitinglerde temel slogansa "*Hayır! Biz bunları seçmedik*" olmuştu²³⁶. 27 Temmuz

²³⁴ Doğru, 26 Temmuz 1946

²³⁵ Tasvir, 24 Temmuz 1946; Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946.

²³⁶ Doğru, 26 Temmuz 1946.; İzmir ilinde Halk Partisi ve Demokrat Parti arasında gerçekleşen siyasi mücadele için bakınız: Fevzi Çakmak, "Demokrat Parti'nin Muhalefeti Sürecinde İzmir'de İktidar-Muhalefet

Cumartesi günü Tophane Meydanı'nda gerçekleştirilen miting saat 15'de, Celal Bayar'ın seçimler sonrası gazetelere verdiği beyanati, İl idare Kurulu Üyesi Ali Ferruh Yücel tarafından okunmasıyla başlamıştı. Demokrat Parti yanlısı basında mitinge katılanların sayısı 25 ile 30 bin arasında değişmekteydi²³⁷. Miting sırasında, Bursa Demokrat Parti teşkilatının iç işleri bakanlığına ve il idarecilerine noter vasıtasıyla çektikleri protesto metni ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye çekilen üç bin imzalı telgraf okundu. Sonrasında Sadettin Karacabey, İsmet Bozdağ ve Hulusi Köymen birer konuşma yaparak, seçilen milletvekillerinin Bursa'yı temsil etmediğini toplanan kalabalığa tekrarlattırmışlardı²³⁸. Demokratların Bursa ilindeki seçimlere yönelik eleştirileri ve gerçekleştirdikleri mitinge ilişkin Cumhuriyet Halk Partisi yayın organı olan Ant gazetesinde her hangi bir bilgiye yer verilmezken; Cumhuriyet Halk Partili çevrelerde mitingin seçilemeyen DP'li milletvekili adaylarının tertiplendiği bir toplantı olarak yorumlanmıştı. Bursa Milletvekili seçilen Abdurrahman Konuk, mitinge ilişkin kaleme aldığı yazısında, seçim döneminde vatandaşa tekkeleri açma, fesi serbest bırakma, vergi alınmama, askere gitmeme, ormanları dağıtma, ucuzluk getirme gibi gerçekleştirilemeyecek sözler veren DP Bursa Milletvekili adaylarının seçilmedikleri için şükretmeleri gerektiğini ifade etmişti²³⁹.

Demokratlar, seçimlerin ardından, aralarında Bursa'nın da olduğu 36 ile ait seçimlere toptan itiraz etmiş, fakat itirazlara yönelik Meclis içersinde oluşturulan komisyon çalışmaları sonrası hiçbir ilde seçimler iptal edilmemişti. Meclis içersinde Bursa seçimlerine yönelik komisyon raporlarının okunması sonrası söz alan İçel Milletvekili Refik Koraltan, seçim sırasında Bursa'da yaşanan olumsuzlukları uzun bir konuşmayla ortaya koymaya çalışmıştı. Koraltan, yolsuzluk ve hukuksuzlukların seçimin öncesinde başladığına değinerek, seçim defterleri tanzim edilirken Demokrat Partiden olduklarından şüphe edilen veya oraya kayıtlı oldukları bilinenlerin bir çoklarının seçim defterlerine yazılmadığını; yapılan itirazlara çok yerde cevap verilmediği veya itiraz üzerine defterlere isimlerin işlenmediğini; seçim kanununa aykırı olarak seçim büroları ve kurullarına bir çok yerlerde hükümet teşkilâtında vazifeli vatandaşlar ayrıldığını, seçim komisyonlarının kimlerden müteşekkil ve nerelere memur edileceği, sandıkların nerelere konulacağı daha önceden ilân edilmesi mecburi iken bir çok yerlerde buna asla riayet edilmeyerek sandıkların hangi yer ve köyde konulacağı ancak seçim günü ve eksik bildirilmişti. Seçim günü sandık başlarında propaganda yapılması yasakken, buna uyulmamış seçim

---

İlişkisi (1946-1950)", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulamaları Merkezi Yayınları, İzmir, 2010, ss. 97-108.

²³⁷ **Tasvir, İzmir**, 28 Temmuz 1946.

²³⁸ **İzmir, Vatan, Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1946.

²³⁹ Abdurrahman Konuk, "Mitingin Aslı", **Ant**, 30 Temmuz 1946.

sandıkları başında propaganda tedhiş, tehdit uluorta yapılmış ve bu yolda kanun hükümleri ihlâl edilmişti. Sandık başında Cumhuriyet Halk Partisi aday listeleri zarflı olarak seçmene verilmiş veya buna da lüzum görülmeden sandık heyeti deftere parmak basmak suretiyle oyları sandığa doldurmuş ve bazı yerlerde erkenden oy verme işlemlerine son verilmişti. Seçim günü sandığın yanı başı ve civarı korucu, bekçi ve her sınıftan silâhlı kuvvetler tarafından muhafaza altına alınmış, bir çok yerlerden oraya bekçi, korucu ve jandarma nezaretinde seçmenler getirilmişti. Buna rağmen vatandaşlar her tehlikeye göğüs gererek reylerini kullanmakta medeni cesaret göstermekten çekinmemiş, fakat bunlardan bir ve bir çoklarının Cumhuriyet Halk Partisinden başka partilere rey kullandığı görülmüş ve anlaşılmışsa reyleri ellerinden alınmış ve yırtılmıştı. Hakkına tecavüz edilen vatandaş itiraz etmişse de, derhal sandık başından kovulmuş, dövülmüş veya tevkif edilmişti. Her şeyin düzgün işlediği yerlerde tasnif yapıldıktan ve zabıt tutulduktan sonrası zabıtlar ya komisyonlarca veya seçim kurullarınca değiştirilerek CHP adaylarının çoğunluk almaları teminat altına alınmıştı. DP Bursa Milletvekili Adayı Emekli Emin Nihat Mudanya'nın Tirilye köyüne giderken jandarma tarafından tevkif edilmiş ve seyahatten alikonularak Mudanya'ya iade edilmişti. Refik Koraltan tüm bu açıklamaları, seçim sandıklarından çıkan sonuçların nasıl değiştirildiğine yönelik isim üzerinden örnekler verdiği konuşmasını şu sözlerle sonlandırıyor: *“Bursa seçimi, birçok yerlerde olduğu gibi, başta idare âmirleri olduğu halde jandarma ve her dereceden Hükümet âmir ve memurlarının gayretleriyle temin edilmiştir. Kısacası seçim normal yollardan yürümemiştir ve bilinen usullerle yapılmıştır”*²⁴⁰.

Bu iddialar karşısında söz alan CHP Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, Demokratların seçimlerde yolsuzluk yapıldığını iddia ettiği bazı bölge halkının, kendi imzaları ile beyanda bulunarak CHP'si üyesi olduklarını ve hepsinin CHP'ye oy verdiklerini, kendisine gönderdiği telgrafları okuyarak ifade ediyordu. Bursa'da tutuklanan DP'li milletvekili adayı emekli asker Emin Nihat'ın, asker elbisesi giyerek seçim çalışmalarında bulunduğu için hakkında işlem yapıldığını; demokratların önce olay çıkardıklarını, sonrasında haklarında işlem yapıldığında bu seferde seçimlere katılmalarının engellenmek istendiği konusunda yaygara kopardıklarını söyleyen Pars, sözlerini şöyle sonlandırmıştı:

“Bu arkadaşlar ne oldu? Dün bizim şahıslarımıza inanırlardı. Bize karşı muhabbet ve kardeş hisleri vardı. Ayrılır ayrılmaz benim sözüme inanmazlar, ötekinin sözüne inanmazlar, Cumhuriyet Halk Partisine inanmazlar. Arkadaşlar, Cumhuriyet Halk Partisi olmasaydı, kendileri burada olabilecekler miydi? Cumhuriyet Halk Partisi olmasaydı, bu parti olacak mıydı? Onun için kendilerinin attıkları taşı atarken

²⁴⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:8, C I, 8. Birleşim, (26 Ağustos 1946), ss. 183-188.

düşüncelerini istiyorum. Biraz hafızalarına, biraz vicdanlarına müracaat etsinler, bize taş atarken elleri titremeyecekse o zaman atsınlar”²⁴¹.

Hukuki yoldan seçimlerin iptali için uğraşan Demokratlar 1946 seçimlerini iktidara gelecekleri döneme kadar devamlı surette eleştirerek, bu yoldan Cumhuriyet Halk Partisi'ne yükleneceklerdir.²⁴² 21 Temmuz 1946 seçimlerinde uğramış olduğu haksızlıkları, her yıl dönümünde yapmış oldukları toplantılarla her defa gündeme taşımışlardır. Ülke genelinde olduğu gibi, Bursa yerelinde de bu toplantılar gerçekleştirilmiştir. 1949 yılında yapılan toplantıda Demokrat Parti Bursa İl İdare Kurulu Başkanı Sadettin Karacabey şu ifadelerde bulunmaktadır:

“1946 yılında yapılan haksızlık ve uğradığımız kanunsuzluklara bir kere daha uğramamak için buraya toplanmış bulunuyoruz. Tek parti uzun senelerden beri idare olunan bu memlekette medeniyetsizliği gösteren iktidar partisi bu milletin sevgisine layık olamaz. Seçimden 10-15 gün önce iktidar zecri muamelelerle kendini gösterdi. Bir taraftan idare amirleri diğer taraftan Jandarmalar tehdit ederek vatandaşlarımızın haklarına tecavüz etmişlerdir”²⁴³.

1946 seçimleri Cumhuriyet Halk Partisi açısından bir zaferden çok bir yenilginin ezikliğini getirmiş, İnönü, yaşamının sonuna kadar bu seçimin izlerini silmekle uğraşmıştı²⁴⁴. Seçimin resmi sonuçları ilan edilmemiş, gerek seçmen adedi ve gerek partilerin aldıkları oy miktarları resmi makamlar tarafından halkla paylaşılmamıştı. Seçim sonuçlarının kapalı kapılar arkasında kalması, 1946 seçimlerinin dürüst yapılmadığı konusundaki eleştirilerin gerek muhalefet gerekse basın tarafından devamlı surette kullanmasını beraberinde getirmişti. “İşin doğrusu şudur ki, bu seçimi DP kazanmamış, sadece Halk Partisi kaybetmişti”²⁴⁵.

C. 1 EYLÜL 1946 İL GENEL MECLİSİ SEÇİMLERİ

Milletvekili genel seçimlerinin ardından, 1 Eylül 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin de katıldığı İl Genel Meclisi Seçimleri yapılmıştı. Katılımın il genelinde % 68'i bulduğu seçimlerde, Demokratlar seçimlerin iptalini isterken, üyeliklerin çoğunluğunu CHP kazanmıştı²⁴⁶. CHP'nin merkez ve ilçeler nezdinde kazandığı üyelikler şunlardır: Merkez; Hasan Alkoç, Mehmet Ergun, Ahmet Erer, Fahri Batıca, Fazıl Erman, Hasan Sami Aydın,

²⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:8, C 1, 8. Birleşim (26 Ağustos 1946), s.s.188-190.

²⁴² Demokratlar iktidara gelecekleri güne kadar, 21 Temmuz'un her seneyi devriyesinde bu seçimleri protesto için mitingler düzenleyeceklerdir. Halk Partisi teşkilatının da bu mitingleri çok dikkatli bir şekilde takip ettiğini, her vilayetten merkeze gönderilen raporlardan görmekteyiz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030.01, Yer: 44.257.11.

²⁴³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030.01, Yer: 44.257.11.

²⁴⁴ Tefrik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 4. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 457.

²⁴⁵ Bila, a.g.e., s. 104.

²⁴⁶ **Açık Ses**, 4 Eylül 1946.

İhsan İpeker, Selim Süter. Orhaneli; Mehmet Erdem, Osman Yılmaz, Osman Uğur, Eşref Altun. Gemlik; Hasan Behçe, Osman Fevzi Ateş. Mudanya; Vasfı Başaran, Saip Çelikçi. İznik; Mehmet Sindel. İnegöl; Rıza Sakarya, Hakkı Acara, Sabri Demircioğlu, Nuri Ergun. Karacabey; Hulusi Erdem, Ahmet Muhtar Noyman, Neşet Torun. Yenişehir; Osman Minez, Mehmet Özeç, Burhanettin Ersöz. Orhangazi; İsmail Işık, İbrahim Bakan²⁴⁷. Mustafakemalpaşa; Cahit Pulat, İsmail Uzel, Abdurrahman Ayaz, Sami Dünder²⁴⁸.

D. 1947 YILI İÇERSİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN KÖY VE MAHALLE MUHTARLIKLARI SEÇİMLERİ

1947 yılında köy ve kentlerde olmak üzere ayrı ayrı iki muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimleri yapılmıştır. Köylerde yapılan muhtarlık seçimi 16 Şubat 1947 tarihinde, şehirlerde yapılan seçim 30 Mayıs 1947 tarihinde gerçekleştirilmiştir. İlk seçime tüm partiler katılmışlardır ve 1947 yılı köy muhtar ve ihtiyar heyeti seçimi çok partili dönemde birden fazla partinin katıldığı ve ana muhalefet partisinin seçimden çekilmediği ilk yerel seçimdir.

İlk çok partili muhtarlık seçiminde muhalefet, iktidar partisi tarafından yoğun bir tazyik altında bırakıldığını ileri sürerken, Halk partililerin köylerde kendilerine mensup şahısları geçdirerek, seçimlerde kendi partililerini seçmelerini, aksi bir durumda diğer adayların hükümetçe kabul edilmeyeceği propagandası yapmaktaydı. Bu durumdan sorumlu olanlarda, jandarma, bucak müdürlükleri ve kaymakamlardı. Köylüleri uyaran demokratlar, onlardan birlikte hareket etmelerini, birliğin kuvvet yaratacağını, kendi adaylarına oy vermeleri konusunda zorlayan kişilerin isteklerini geri çevirmelerini ve aralıksız olarak sandığı gözden kaçırmamalarını, tasnife dikkat etmelerini, seçime riayet edilmediği kanısında olanlarında olayı bir zabıtla birlikte DP merkezine ve bir suretini de idari makama bildirmelerini seçmenden istiyordu²⁴⁹.

Bursa'da köy muhtarlığı seçimleri 20 Şubat tarihinde başlamış ve bir hafta devam etmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından açıklanan seçimin kesin sonuçları Ulus'un 25.4.1947 tarihli sayısında yer almıştır. Bu açıklamaya göre 31.000 köyde CHP, 1.328 köyde DP, bir köyde İşçi ve Çiftçi Partisi, 1.869 köyde de bağımsızlar kazanmıştır²⁵⁰. Bunların toplamı 34.198 etmektedir. Bakanlığın açıklamasının devamında, resmi açıklamanın yapıldığı güne kadarki sürede 59 ilin köylerinden bakanlığa, seçimlere kanunsuzluk, hile ve fesat

²⁴⁷ **Ant, Bursa**, 3 Eylül 1946.

²⁴⁸ **Ant**, 6 Eylül 1946.

²⁴⁹ **Doğru**, 20 Şubat 1947.

²⁵⁰ **Ulus**, 25 Nisan 1947.

karıştırıldığına dair 184 (CHP 40, DP 112, Bağımsız 32) şikayetin yapıldığı; bu sayının normal olduğunu belirtmek için de bir önceki seçimle kıyaslama yoluna gidilerek, tek parti dönemi içinde 1943 yılında yapılan muhtarlık seçimlerinde şikayet sayısının 194 olduğuna vurgu yapılır. Muhtarlık seçimleri sırasında 38 ilin 79 köyünde olay çıkmış; çıkan olaylarda yedi kişi hayatını kaybetmiş, 167 kişi yaralanmıştı. Seçimlerde jandarmanın baskı uyguladığı yolundaki eleştirilere yanıt olarak da, 1733 köye köylülerin isteği doğrultusunda ve 1759 köye de aralarında geçimsizlik bulunduğu gerekçesiyle idare amirlerinin isteği üzerine jandarma gönderildiği; bunların dışında kalan 30.604 köye jandarmanın gitmediği belirtilmişti²⁵¹. Bursa'da yapılan seçimlerin sonuçları il başkanlığı tarafından parti merkezine bir rapor halinde gönderilmiştir. Bu raporda, Karacabey ilçesi hariç olmak üzere ayrıntılı bir şekilde seçim sonuçları yer almaktadır. Bursa il ve ilçelerine bağlı köylerde yapılan seçimlerin ayrıntılı sonuçları şöyledir:

İlçe Adları	Köy Sayısı	CHP'li Muhtar	DP'li Muhtar	Bağımsız	CHP'li Heyet	DP'li Heyet	Bağımsız	Toplam
İnegöl	93	90	3	-	357	31	-	481
Mudanya	36	35	1	-	121	23	-	180
Gemlik	26	25	-	1	100	4	-	130
İznik	36	36	-	-	144	-	-	180
Yenişehir	66	65	1	-	257	7	-	330
Mustafakemalpaşa	111	111	-	-	457	-	-	568
Orhaneli	155	155	-	-	620	-	-	775
Orhangazi	23	23	-	-	88	-	-	115
Karacabey ²⁵²	-	-	-	-	-	-	-	-
Bursa	140	139	1	-	556	4	-	700
Toplam	686	679	6	1	2700	73	-	3459

Tablo 10: 1947 yılı Bursa İli Köy Muhtar ve Heyeti Seçim Sonuçları²⁵³

Demokratlar milletvekili seçimlerinde olduğu gibi muhtar seçimlerinde de ağır bir baskının, gözden uzak yerler olan köylerde gerçekleştirildiğini, iktidarın “*Devlete karşı gelinmez*” sloganını yerleştirmek için giriştiği tüm teşebbüslere rağmen, köylü nezdinde ters teptiğini, Demokrat Parti'nin köylerde kurulduğunu, yerleştiğini ve baskının hafif

²⁵¹ **Ulus**, 25 Nisan 1947. Türkiye'de yapılan yerel seçimlere yönelik bilgi için bakınız: Ali Eşref Turan, **Türkiye'de Yerel Seçimler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları., İstanbul, 2008, s.84.

²⁵² Dönemin basınından takip ettiğimiz rakamlara göre Bursa'daki 763 muhtarlıktan 752'sini CHP, 11 tanesini DP kazanmıştır. Bu rakamları yukarıdaki tablo ile karşılaştırdığımızda Karacabey ilçesine bağlı 66 köyde CHP, 5 köyde DP'nin kazandığı söyleyebiliriz.

²⁵³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 248.986.1.

geçştirildiği köylerde az da üye sağladığına değinir²⁵⁴. Gemlik'in Umurbey köyü oylarının tamamını Demokrat Partiye vermişti²⁵⁵. Fakat köylerde yapılan muhtar seçimlerinin ardından il ve ilçe merkezlerinde gerçekleştirilecek olan mahalle muhtarlıkları seçimlerine Demokratlar katılmayacaklardır.

30 Mayıs 1947 tarihinde gerçekleştirilen il ve ilçe merkezlerine bağlı muhtarlık seçimlerinde, Bursa genelinde iştirak nispetinin %62'yi bulmuştur. İlçelerde 37.843 seçmene mukabil 27.479 oyun kullanıldığı ve %73'lik bir katılımın olduğu; il merkezinde 44.290 seçmenin 22.876 oy atılmış olduğu ve %52'lik bir oranın bulunduğu ve genel'de %62'lik bir katılımın olduğu beyan ediliyor²⁵⁶. Bu rakamlar muhalifler tarafından %20'lerde gösterilecekti²⁵⁷.

ilçe Adları	Mahalle Sayısı	CHP'li Muhtar	DP'li Muhtar	Bağımsız	CHP'li Heyet	DP'li Heyet	Bağımsız	Toplam	Açıklama
İnegöl	10	10	-	-	40	-	-	50	
Mudanya	13	7	-	-	28	-	-	35	
Gemlik	7	7	-	-	28	-	-	35	
İznik	5	5	-	-	20	-	-	25	
Yenişehir	8	8	-	-	32	-	-	40	
Mustafakemalpaşa	10	10	-	-	40	-	-	50	
Orhaneli	3	1	-	-	4	-	-	5	Tek muhtarla idare ediliyor
Orhangazi	2	2	-	-	8	-	-	10	
Karacabey	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bursa	179	65	-	-	248	-	-	313	
Toplam	237	115	-	-	448	-	-	563	

Tablo 11: 1947 yılı Bursa İli Mahalle Muhtar ve Heyeti Seçim Sonuçları²⁵⁸

Demokratların seçimlere yönelik şikâyetleri Vali Haşim İşcan'ın bünyesinde toplanıyordu. Seçimlerde, bir kaymakamın, vatandaşa yönelik vur emri verdiğini, köylerde şiddetli baskılar ve yolsuzlukların arttığı, idare amirlerinin emirlerinde bulunan

²⁵⁴ "Celal Bayar'ın Muhtar Seçimlerine Yönelik Beyanati", **Cumhuriyet**, 7 Mart 1947. Bozdağ, Bursa'nın çeşitli köylerinde devlete karşı başkaldırma suçu ile koca bir köy halkının tutuklanıp cezaevlerine konduğunu, zincirlere bağlanarak mahkemelere götürüldüğünden bahsetmektedir. İsmet Bozdağ, **Demirkırat Aldatmacası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 141-144.

²⁵⁵ **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1947.

²⁵⁶ **Ant**, 31 Mayıs 1947. Kıyaslama yapmak açısından bu seçimlere diğer şehirlerdeki katılım oranları şöyledir: Mersin merkezde % 60, İstanbul merkezde % 41, Ankara merkezde % 39, İzmir merkezde % 36 olmuştur.

²⁵⁷ **Doğru**, 2 Haziran 1947.

²⁵⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 248.986.1.

elemanlarıyla birlikte seçimlere filen müdahale etmişlerdi. Bu durumun baş sorumlusu idarenin başında bulunan valiydi. Seçimde yaşanan bu olumsuzluklara karşı tepki koymak isteyen Muhalefet, seçim sonrası Karacabey’de bir miting düzenlenmek istendiyse de, gerekli izin verilmemişti²⁵⁹.

Demokrat Parti seçim güvenliklerinin sağlanması yolunda, Bursa, Adana, İstanbul ve Ankara’da gövde gösterisi halinde mitingler düzenlemişti. Demokratların bu mitingleri düzenlemesinin iki nedeni vardı: Birisi, hükümeti seçimlerin yargı organları tarafından denetlenmesini kabule zorlamak, diğeri de yeni bir çatışma durumu yaratarak halkı Demokrat Parti etrafında toplayıp birleştirmek ve Millet Partisi’ne kaymaları önlemektir²⁶⁰. Demokrat Parti Bursa İl Başkanlığı 23 Mayıs 1948 tarihinde seçim emniyetlerinin sağlanmasını gündeme getirmek amacıyla bir miting düzenliyordu. Demokratlar, “*Seçimler yüzünden çektiğin eziyete, sana reva görünen hakarete ve haksızlığa tekrar uğramak istemiyorsan işini, gücünü*” bırakarak halkın bu toplantıya katılmasını istiyordu. Demokratlar, toplantılarında kullanmak için halkevinden hoparlörleri, belediyeden de bandoyu talep ederken, taleplerine olumsuz yanıt almışlardı. Cumhuriyet Meydanında gerçekleşen toplantıda Samet Ağaoğlu, Hulusi Köymen, Sadettin Karacabey, Balıkesir İl Başkanı Sıtkı Yırcalı bir konuşma yapmıştı. Seçim emniyetleri konusunda başta Samet Ağaoğlu olmak üzere sert konuşmalar yapılmıştı. Mitinge çevre illerden gelen kalabalık bir kitle katılmıştı²⁶¹. Hulusi Köymen, Demokrat Parti Bursa İl Başkanı sıfatıyla Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Meclis Başkanına çektiği telgrafı okudu. Beş maddeden oluşan telgraf metninde, seçimlerde gizli oy ve açık tasnif prensibinin getirilmesi, idare amirlerinin seçimlere yönelik müdahalelerinin bertaraf edilmesi, resmi sıfat ve meşruiyeti ne olursa olsun seçimlerde suç işleyenlerin cezalandırılması, seçim kurullarında denetlemelerin hâkimler tarafından yapılması ve saltanat kanunlarından olan memurin muhakemat kanununun tamamen kaldırılması esaslarının kapsayan bir seçim kanununun hemen gerçekleştirilmesi gibi istekler yer alıyordu²⁶².

Miting sırasında, suçluları himaye eden bir sisteme son verilmesini, devletin gazoz imaliyle uğraşmayıp bataklıkları kurutmasını isteyen dövizler bulunmaktaydı. Ayrıca, vatandaşın oyunu çalanların, onun parasını da çalacağını belirten ve kravatlı hırsızlardan

---

²⁵⁹ Doğru, 6 Mart 1947.

²⁶⁰ Karpat, a.g.e., s. 189.

²⁶¹ Doğru, 24 Mayıs 1948; Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük-Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, 2. b., İletişim Yayınları, 1993, İstanbul, s. 182.

²⁶² Doğru, 24 Mayıs 1948.

şikâyet eden dövizler de bulunan topluluk, “*Hakimiyet kayıtsız, şartsız milletindir*” diye bağırarak, mitingden ayrılmıştı²⁶³.

E. 16 EKİM 1949 YILI MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMLERİ

TBMM’de boşalan milletvekillikleri için aralarında Bursa’nın da bulunduğu on iki ilde ara seçim yapılacaktı. Bursa milletvekili Sadık Tahsin Arsal 14 Şubat 1949 tarihinde ölümü üzerine boşalan milletvekilliği için Cumhuriyet Halk Partisi’nin ara seçimlerindeki adayı, Ziraat eski Bakanlarından olan Bursa doğumlu Muhlis Erkmen olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi dışında diğer partilerin katılmadığı bu seçimlerde, muhalif partilerin yer yer bağımsız adayları destekledikleri görülmektedir²⁶⁴. Bağımsız adaylar içinde en ilgi çeken, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğrenci Birliğinin teşvikiyle seçimlere bağımsız olarak katılan Rauf Orbay’dır. Bu adaylık CHP aleyhine bir durum yaratmış, muhalefetin önemli bir propaganda malzemesi olmuştur.

Bursa’da Cumhuriyet Halk Partisi adayı dışında başka aday bulunmazken, Bursa teşkilatının seçimlerdeki hedefini Parti Bölge Müfettişi Şerafettin Karacan, seçime iştirak oranını arttırmak olduğu belirtmektedir. Karacan, muhalefetin seçimlere katılmamasını eleştirirken, bunun gerekçesinin seçimleri kazanamayacaklarını bilmelerinden kaynaklandığını; muhalefetin eğer seçimlere katılım oranı az olursa Cumhuriyet Halk Partisi’nin tutulmadığını, eğer katılım oranı yüksek olursa hile yapıldığı eleştirilerini getireceklerini ifade ediyordu²⁶⁵. İktidar seçimlere iştirak yönünde çeşitli telkinleri basın üzerinden yoğun bir şekilde gerçekleştirirken; muhalefet Bursalı köylülerin en çok şikayetçi olduğu konu olan Orman Kanunu’nun CHP adayı tarafından yasalaştığı yolunda il genelinde propaganda yapmıştı. Halkın seçimlere katılımını önlemek için seçim günü sokağa çıkmanın yasak olduğu, çıkanlardan ceza alınacağı yolunda halka telkinlerde bulunulmuştu. Ayrıca muhalefetin yayın organı olan Doğru gazetesi, normalin dışında Pazar günü çıkartılmış ve halkın seçime katılmaması yolunda yayın yapmıştır.

²⁶³ Karpaz, a.g.e., s. 189.

²⁶⁴ Demokrat Parti bünyesinde ara seçimlere katılma konusunda iki görüş çatışma içerisinde olmuştu. Seçimlere girilmesi konusunda ısrar eden grup, seçimlere girmenin partinin varlık nedeni olduğu ileri sürüyorlardı. Girmeme tarafında olanlarsa, bu seçimlerde iktidarın baskı yapmayacağını, seçimlerin kazanılabileceğini, böyle olunca da yeni bir seçim kanunu çıkarılması yolundaki çalışmalarının değerini kaybedeceğini, iktidarın büyük seçimler için hazırladığı tuzağa düşüleceğini iddia ediyorlardı. Seçimlere girmemeyi Celal Bayar’da tasvip ederken, Adnan Menderes ara seçimlere girme taraftarıydı. Sonrasında toplanan DP istişare kongresi girmeme kararı alacaktı. Bayar, a.g.e., s. 129-130.

²⁶⁵ **Ant**, 16 Ekim 1949

Yapılan seçimler sonrası Cumhuriyet Halk Partisi adayı seçimi kazanırken seçimlere katılım oranı Bursa ili genelinde % 54 olmuştu²⁶⁶. Bursa ili içersinde kullanılan oy oranları ise şöyledir²⁶⁷:

İlçe	Seçmen	İştirak	Nispet (%)
Merkez	74.127	36.187	48,8
İzmit	10.465	6.948	66,4
İnegöl	27.559	16.858	61
Mustafakemalpaşa	31.738	17.000	53
Yenişehir	16.483	10.130	61,45
Gemlik	11.507	4.799	42
Orhaneli	25.194	16.319	64,8
Orhangazi	10.277	5.374	52
Karacabey	18.491	8.330	45
Mudanya	9.550	5.398	56
Umumi Yekun	235.391	127.343	54

Tablo 12: 16 Ekim 1949 yılı Bursa İli Ara Seçim Sonuçları

İl genelindeki katılım oranı Cumhuriyet Halk Partisi adına sevindirici ve umut verici bir sonuçtu. Bir önceki ara seçimde ülke genelinde katılma oranı % 41 kadardı²⁶⁸. Bu oranlar Cumhuriyet Halk Partisi'nin, 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra muhalefete yönelik uyguladığı uzlaşmacı ve ılımlı politikaların, halkın nezdinde taraftar topladığını göstermesi açısından önemliydi; çünkü ara seçimler genellikle sönük geçirdi²⁶⁹.

Seçim emniyetsizliği yüzünden milletin bugüne kadar çektiği ıstıraplara saygısızlık olacağını ileri sürerek seçimlere katılmayan Demokratlar, gerçekleşen seçimler sonrası 21 Temmuz'dan sonra 16 Ekim seçimlerinde de yapılan yolsuzluklar sonrası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkın itimadını kaybettiğini ileri sürüyordu. Bursa'da birçok sandıkta aile reisleri toplu halde oy kullanırken, sandık görevlilerin boş kalan sandıkları doldurmakla görevliydi, çünkü şehir içinde seçime katılık oranı % 9,3²⁷⁰. Demokrat Parti'nin ileri gelen yöneticilerinde Samet Ağaoğlu, ara seçimlere yönelik olarak düşüncelerini

²⁶⁶ Ara seçimlerin yapıldığı diğer illerdeki seçime katılım oranları şöyledir: Bitlis % 71, Erzincan 60, İçel % 30, İstanbul % 19, Kars % 75, Kastamonu % 62, Manisa % 48, Mardin % 43, Muş % 79, Tokat % 16. Anadolu Ajansından aktaran. **Cumhuriyet, Ant**, 18 Ekim 1949.

²⁶⁷ **Ant**, 17 Ekim 1949.

²⁶⁸ 17 Ekim 1948 tarihinde yapılan ara seçimlerdeki seçime katılım oranları şöyledir: Ankara % 43, Aydın % 28, Bolu % 39, Erzincan % 55, Giresun % 45, İstanbul % 21, Kastamonu % 65, Mardin % 28, Malatya % 73, Ordu % 47. **Ayın Tarihi**, 18 Ekim 1948.

²⁶⁹ Karpaz, a.g.e., s. 190.

²⁷⁰ **Doğru**, 19 - 20 Ekim 1949.

günlüğüne şu şekilde not etmişti: “İştirak nispeti az veya çok... Seçimin dürüst yapıldığına kaniim”²⁷¹.

F. 14 MAYIS 1950 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

1950 yılı seçim dönemine girilirken, iktidar ile muhalefet el ele vererek, mevcut seçim sistemini değiştirmişlerdi²⁷². 1946 seçimlerindeki olayların bir daha yaşanmaması için, seçimin tek dereceli ve ekseriyet usulüne göre eşit ve gizli oyla yapılmasına; seçim sonrası oyların sayım ve ayırma işlemlerinin, adli teminat altında açık yapılmasına karar verilmişti. Türkiye’de çok partili demokrasinin gelişimi adına önemli olan bu yasa ile CHP’si gecikmiş olsa bu süreçteki samimiyetini ortaya koyarken; Demokrat Parti, 1946 yılından beri devamlı surette gündemde tuttuğu seçim sistemi konusundaki isteklerini kabul ettirerek, başarısını ortaya koymuştu. Bu dönemde Yozgat’ta valilik görevinde bulunan İhsan Sabri Çağlayangil, iktidarın o dönemdeki bakışını “*Valiler çay içsin, seçimleri seyretsin. Seçim siyasi iştir, idari değildir*”²⁷³ sözleriyle ifade eder.

Bursa seçim atmosferine, Belediye Başkanının istifasıyla girmişti. Cumhuriyet Halk Partili Belediye Başkanı Fahri Baticı, şahsi işlerinden dolayı istifasını vermiş, yerine Mehmet Urgancıgil, Belediye Meclisinin aldığı kararla Belediye Başkanı seçilmişti. Baticı’nın istifasını arkasında yatan en önemli gerekçenin, 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi’nden milletvekili aday olmak olduğu kamuoyunda konuşulmuştu²⁷⁴. Fakat Fahri Baticı, 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili adayları içerisinde yer almayacaktı²⁷⁵.

Bursa’da seçim kütüklerinin yazımı çalışmaları, 1 Mart tarihinde Valiliğin resmi ilanı ile başlamıştı. Her evde bulunan seçmenlerin yazılması için, muhtarlar tarafından basılı pusulalar dağıtılacaktı. Bir gün içinde bu pusulaların doldurularak, muhtarlara verilmesi; pusula verilmeyen vatandaşında muhtarlıklara başvuruda bulunarak, pusula talep etmeleri isteniyordu²⁷⁶. Pusula dağıtımdan kısa bir süre sonra, Belediyenin Meclis salonunda, muhtarlık kütüklerinin hazırlanmasına başlanmış, bu çalışmalarda yetmiş

²⁷¹ Ağaoğlu, a.g.e., s. 588.

²⁷² “Milletvekilleri Seçim Kanunu”, Kanun No: 5545, **Resmi Gazete**, S. 7438, (21 Şubat 1950)

²⁷³ **Çağlayangil’in Anıları**, 2. b., haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 135.

²⁷⁴ **Hakimiyet**, 7 Şubat 1950; **Ant**, 8 Şubat 1950.

²⁷⁵ Milletvekili aday olmak adına istifa eden Belediye Başkanı Fahri Baticı, CHP merkezinin bilgisi olmadan istifa kararı almış ve sonuçta milletvekili aday listelerinde yer almamıştı. Parti Merkezi, Bursa Belediyesinde yaşanan beklenmedik değişim karşısında, il örgütünden bilgi alma gereği duymuş, yeni seçilen Belediye Başkanı Mehmet Urgancıgil’in partili olup olmadığı konusunda gerekli açıklamaların en kısa zamanda genel sekreterliğe iletilmesi istenmiştir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01 Yer: 248.986.1.

²⁷⁶ **Ant**, 1 Mart 1950.

yakın daktilo ile çok sayıda memur görevlendirilmişti²⁷⁷. Yeni seçim kanununa göre oluşturulan il seçim kurulu ilk toplantısını 14 Mart tarihinde gerçekleştirmişti. İktidar ve muhalefetten temsilcilerinde bulunduğu kurula, Ağır Ceza Başkanı Nuri Tümer başkanlık etmekteydi.

Seçmen kütüklerinin hazırlanmasının ardından muhtarlıklarda askıya asılarak, 15 Mart tarihine kadar askıda kalmıştır. Fakat seçim kütüklerinde yaşanan sıkıntılar seçmenlerde bir rahatsızlık yaratmış, Demokrat Parti teşkilatı sulh mahkemesine gitme kararı almıştı. Seçmen kütüklerinin yazım işlemlerinde aksaklıkların ortaya çıktığı süreçte, artan şikâyetler üzerine Cumhuriyet Halk Partisi il başkanı Durmuş Enginsoy, parti merkezine gönderdiği bir yazıda, pek çok vatandaşın, hatta bütün bir ailenin defterlere geçirilemediğine yönelik şikâyetlerin geldiğini, gerekli tedbirlerin bir an önce alınmasına yönelik talimatların iç işleri bakanlığı aracılığı ile belediyelere verilmesini talep etmektedir²⁷⁸.

Seçim dönemine girilen süreçte, Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı hazırlıklarını Mart ayı ile birlikte hızlandırmıştı. Sürecin başlangıcında, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı adına il başkanı Durmuş Enginsoy'un Şubat 1950 tarihinde merkeze göndermiş olduğu bir yazıda seçim hazırlıklarından bahsederken ve maddi sıkıntı konusunda merkezden yardım talep etmekteydi.

"İlimiz dâhilinde önümüzdeki seçimler için çalışmalar bütün hızı ile başlamış bulunmaktadır. Seçim ve propaganda komiteleri faaliyete geçmişler ve bilhassa halk ile teşkilatla temaslara geçilmiştir. Ancak her türlü hareketin maddi külfetleri olmakta ve bugünkü durumu ile idare kurulu kendi kaynaklarından bu hizmetleri yerine getirecek para ayıramamak durumundadır. İlçe idare kurulları da bize devamlı olarak müracaat ederek başlamış oldukları bu mücadele için maddi yardım istemektedirler. Bu itibarla bir an evvel seçim ve propaganda için sarf edilmek üzere tahsisat gönderilmesinin istenmesine idare kurulumuz karar vermiştir"²⁷⁹.

Parti merkezi bu isteğe olumlu yanıt vererek, gerekli maddi yardımı sağlamıştı²⁸⁰.

1950 yılının Mart ayı ile birlikte, ocak ve bucak teşkilatları toplantılar düzenleyerek, seçimlere izlenecek olan propaganda yöntemleri konusunda bilgi alışverişinde bulunmaya başlamıştı. 12 Mart tarihinde, Cumhuriyet Halk Partisi il merkezinde yapılan toplantıya, il idare kurulu, ilçe idare kurulu başkanları ve il propaganda ve seçim kurulu üyeleri katılmışlar, uzun süren toplantıda ilçe başkanları bölgeleri hakkında bilgi verirken, halktan aldıkları genel izlenimlerinin sonucu olarak kazanma şanslarını yüksek gördüklerini ifade

²⁷⁷ Ant, Hakimiyet, 4 Mart 1950.

²⁷⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 490.01 Yer: 364.1529.2, s. 48.

²⁷⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 490.01 Yer: 364.1529.2, s. 46.

²⁸⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 490.01 Yer: 364.1529.2, s. 46.

ediyorlardı²⁸¹. Halk Partilileri kazanacakları yolundaki düşünceye sevk eden çeşitli etmenler vardı. Bunlar içersinde birinci sırada, halkın 1945 ten bu yana iç siyaset hayatında geçirdiği safhaları yakından takip etmesi ve gerek iktidarın ve gerekse muhalefetin iç bünye ve tutumu hakkında belirgin bir fikir edinmesi gelmekteydi. İkinci olarak, dünya siyasi durumu ve Türkiye'nin siyasi iç ve dış hayatındaki iktidar ihtiyacı, halk tarafından görülmekteydi. Ayrıca hükümet çalışmaları ve muhalefet konuşmaları da ayrı bir etkendi. 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra halk, Cumhuriyet Halk Partisi iktidar ve hükümetinin samimi çalışma ve gayretlerini görmüştü²⁸². Halk, dört yıllık deneyim sonucunda, muhalefetin umumi tutumdaki düzensizliğini, ihtilaflar yaratan faaliyetlerini, ölçsüz hareketlerini, memleket bünyesine zehir damlatmaya giden durumunu görmüş ve mukayese etmişti. Genel seçimler öncesi bu durum, Cumhuriyet Halk Partisi adına ferahlatıcı ve güvendirici bir durumu açıkça ortaya çıkartıyordu²⁸³. O dönemdeki havayı Kazım Gülek şöyle anlatmaktadır:

*"İsmet İnönü seçimler ne olacak diye sorduğunda, pašam bu seçimleri biz kaybedeceğiz dedim. Canım, sen iki senedir yoksun, memleketteki gelişmeleri takip edemedin, kötümserdin dedi. Benim görüşüm o dedim. Arkasında CHP Genel Merkezine gittim. Orada genellikle genel idare kurulunun toplandığı büyük salonda duvarda koca bir harita, üstünde asker usulü kazanacak kaybedecek yerler kırmızı ve mavi ile işaret edilmiş. O haritaya bakınca CHP büyük bir zafere gidiyor intibahı vardı"*²⁸⁴.

Teşkilatta hakim olan bu hava, propaganda faaliyetlerinde partinin aleyhine bir durum arz ediyor, partinin halka kendini anlatmasına engel oluyordu. Örneğin, Cumhuriyet Halk Partisi köylü kitlesinin kazanılması adına önemli olan ve partinin seçim beyannamesinde yer alan topraksız köylüye toprak verileceğinden, birçok Bursa köylüsünün haberi bulunmuyordu²⁸⁵. Sadece bu durum bile, CHP Bursa il teşkilatının çok partili hayatın rekabetçi siyasetine hazır olmadığı göstermesi açısından önemliydi. Çünkü seçmen oyuna dayalı olan bu yeni dönemde, nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan

²⁸¹ Ant, 13 Mart 1950.

²⁸² Kemal Karpat, 1950 seçimlerinin sonuçlarını değerlendirirken, Halk Partililerin içerlerinde bulundukları iyimserliliğin haklılığına vurgu yapan bir tespitte bulunur. Karpat'a göre, Demokratların zafer kazanmasındaki temel neden ülkedeki Halk Partisi'ne karşı birikmiş hoşnutsuzluktu. Fakat bu hoşnutsuzluk giderek azalıyordu. Eğer seçimler 1947 ya da 1948 yılında yapılmış olsaydı CHP, 1950'de topladığı oyun beklide yarısını toplayabilecekti, ancak partinin son dönemde yürüttüğü liberal siyaset itibarını arttırmıştı. Karpat, a.g.e., s. 202.

²⁸³ Metin Toker, bir gazeteci izlenimiyle seçim sonuçlarına yönelik olarak CHP ileri gelenlerindeki havayı şöyle nakletmektedir: *"İnönü her tarafta muazzam kalabalıklar tarafından ve o zamana kadar görülmemiş sıcaklıkla karşılanıyordu. Tabi bu hem kendisine, hem de yanındakilere cesaret veriyordu... Açıkta ve içeriden 'İşte Paşam, Memleket' diyorlardı"*. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, a.g.e., s. 341, 350. Bu söylenti ve gezilerdeki izlenimler için genel olarak bkz. Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, yay. haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 250-257; Şerafettin Turan, **İsmet İnönü -Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği-**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 306-307.

²⁸⁴ **Demirkırat**, "Zafer" Bölüm. 3, haz. Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dündar, TRT.

²⁸⁵ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1950.

köylü nüfusunun siyasi tercihi önem kazanmıştı. Ayrıca Türkiye'deki köylü kitlesinin siyasi davranışı, Batılı örneklerinden farklı bir yön göstermektedir. Genelde Batı demokrasilerinde yerleşme biçimi siyasi davranış üzerinde belirgin bir etkide bulunmazken, Türkiye'de bu etki tam tersi bir durum arz eder. Türk köylüsünde, seçimlere giderek oyunu kullanma davranışı, şehirli seçmenin aksine daha yüksektir. Bunun siyasi sonucu, nüfusun büyük bir çoğunluğu köylü olan Türkiye'de, köylülerin şehirlilerden daha yüksek oranda seçime katılması, siyasi hayat üzerinde mevcut olan köylü etkisini artırmaktadır. Bu nedenle Türk siyasi hayatı köylü bir karakter taşımaktadır²⁸⁶. Fakat bu gerçekleri hem yerelde hem de genelde CHP'li idareciler görmeyecekti. CHP'ye bağlı valiler, belediye başkanları, teşkilat idarecileri, bürokratlarda hakim olan kanı, halkın köklü CHP'nin, hele İnönü gibi bir liderin yanı başında yer alacağıydı²⁸⁷. Bu kanıyı doğrulamak üzere CHP Bursa İl Başkanı Durmuş Enginsoy'un basına yaptığı açıklamalara yer almış:

“Kazanacağımızdan eminiz. Köylerde çok kuvvetliyiz, halk bizi tutuyor. Rakiplerimizin propaganda işinde yaya kalmaları, garabet numuneleri göstermeleri ve nihayet gaf üstüne gaf yapmaları bizim lehimize oluyor. Devlet fabrikalarının kuruluşunu tenkit ettiler, eğer bir hata ise günahı o zaman iş başında olan Celal Bayar'a aittir. Kaldı ki biz bunu hata olarak görmüyoruz. Grevi de methediyorlar. Halbuki grev, bu memleket için felakettir”²⁸⁸.

Demokratlar, seçim günü yaklaştıkça, idari memurların Bursa ili ve ilçelerinden kendilerine yönelik baskılarını arttırdıklarını ve il içersinde esen havanın aynı 1946 seçimlerindeki hava olduğunu iddia ediyorlar ve tüm bu baskıların baş sorumlusu olarak, olaylar karşısında her hangi bir tahkikat yapmayan Bursa valisi Haşim İşcan'ı sorumlu tutuyorlardı. Demokratlara göre Haşim İşcan Cumhuriyet Halk Partisi'nin kulu ve kölesi, tüm olayların bağlı olduğu santraldi. İsmet Bozdağ, gazetesinde “*Bursa Valisi Haşim İşcan'la Açık Konuşma*” isimli arka arkaya üç gün süren bir yazı kaleme almış, seçime gidilen süreçte, yapılan baskılara göz yumacak olan idari amirlerin yakasından tutacaklarını, tehdit eder bir tonda ifade etmişti²⁸⁹. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu seçimde, 1946 seçimlerinde büyük hizmetleri geçen valileri ödüllendirmek için milletvekili yapacağı ve Haşim İşcan'nın da Edirne'den milletvekili olacağı haberi yer alıyordu²⁹⁰. 18 Mart 1950 tarihinde, Tayyare sinemasında toplanan Demokrat Parti Bursa İl Kongresinde, Haşim İşcan'ı her yönüyle eleştiren bir rapor hazırlanmış ve delegelere okunmuştu. Bu raporda Valinin Bursa'da gerçekleştirdiği imar faaliyetleri şiddetle tenkit edilirken, yapılan onca yatırımın israftan başka bir şey olmadığı, Demokrat Parti olarak bu tarz bir imar anlayışını

²⁸⁶ Baykal, a.g.e., s. 73-74.

²⁸⁷ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 133-134.

²⁸⁸ **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1950.

²⁸⁹ **Hakimiyet**, 2, 3, 4 Nisan 1950.

²⁹⁰ **Hakimiyet**, 26 Mart 1950

takip etmeyeceklerini ifade ediyorlardı²⁹¹. Seçimin hemen öncesinde Demokratlar Haşım İşcan hakkında Yargıtay Başsavcılığı'na, Bursa ili içerisinde çeşitli kurumlardan yöneticilerinin de katıldığı geziler düzenlemesinden dolayı şikâyetle bulunmuştu. Demokratlara göre bu durum, seçim öncesi devlet imkânları kullanılarak halka telkinlerde bulunmak ve baskı altına almaktı²⁹². Vali hakkında gerekli incelemeler başlatılmış, fakat seçim sonrası iktidarın değişmesiyle birlikte, demokratlar tarafından Haşım İşcan görevinden alınacaktı.

DP İl Başkanı Sadettin Karacabey seçimlerde bütün kaza ve köylerde kazanacaklarını, il merkezinde çok güçlü olduklarını beyan ederken, idari anlamda bir baskının olduğunu, fakat bunu ispatlama konusunda zorlandıklarını beyan ediyordu. Çünkü Cumhuriyet Halk Partili idareciler çok sistemli hareket ediyor, toplu şekilde değil de insanlarla tek tek konuşarak baskı ortamı yaratıyordu. Fakat tüm engellemelere rağmen, yakasında altı ok taşıyan vatandaşların bile vicdanlarının seslerine kulak vererek DP'ye oy verecekti²⁹³.

İl idare kurulu üyeleri, Mart ayı ile birlikte seçim çalışmalarında bulunmak üzere ilçeleri ziyaret etmeye başlarken, bir yandan da basın üzerinden propaganda faaliyetleri devam ediyordu. Muhalefetin hedefinde bulunan İsmet İnönü ve Bursa Valisi Haşım İşcan'a yönelik saldırılara karşı, Halk Partililer hedefinde sert yazılar kaleme alan İsmet Bozdağ bulunuyordu. Bu süreçte eski defterler tekrar açılıyor ve Bozdağ'ın, tek parti döneminde Bursa'da çıkan "*Bursa*" gazetesindeki, İnönü hakkında kaleme aldığı yazılar gün yüzüne çıkarılıyordu. Ayrıca hedefte diğer ileri gelen demokratlarda bulunmaktaydı. Seçime yakın bir zamanda Ant gazetesinde "*O zaman ne diyorlardı*" başlığı altında çıkan haberde, İnönü'nün ziyareti sırasında Bursa valisi olan, DP kurucularından Refik Koraltan'ın (1939-1942), "*Hayatımın ender saadetlerinden birini yaşıyorum. Dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir zaman bir halk, bir şefi bu kadar derin, bu kadar gönülden sevmemiştir... Bu gün eşsiz kahraman ve siyaset adamı olarak dünyanın yâd ettiği aziz milli şefimize tarih, yarın bir isim daha verecektir: Sulh Peygamberi*"²⁹⁴ sözleri ön plana çıkarılırken; bu ziyaret esnasında gazetenin yazı işleri müdürü olan İsmet Bozdağ'ın geziye yönelik izlenimleri paylaşıyor, okuyucudan bir kıyaslama yapması isteniyordu. Bozdağ, "*O Aramızdadır*" başlığını taşıyan yazısında İnönü'ye yönelik iltifatlar sıralarken, "*Sevgi ve bağlılık başka, vecd ve hayranlık başkadır. Biz aziz milli şefimizi vecd ve hayranlıkla seviyoruz. Türk Milleti şefine hayran, istiklaline âşık, erkek ve aslan bir millettir.*"

²⁹¹ **Hakimiyet**, 19 Mart 1950.

²⁹² **Hakimiyet**, 13 Mayıs 1950; **Ant**, 14 Mayıs 1950.

²⁹³ **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1950.

²⁹⁴ **Ant**, 18 Nisan 1950

*Ve böyle bir şefin emri altında mucizeler göstermek için tek bir işaret kâfidir*²⁹⁵ ifadelerinde bulunuyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 seçimlerinden farklı olarak, 1950 seçim süreci içerisindeki en önemli propaganda farkı Atatürk'ün simgesinin seçim süreci içersine sokulmasından kaçınılması olmuştur. Hatırlanacağı üzere, 1946 seçimleri Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefetle karşılaştığı ilk seçimlerdi ve en fazla kullanılan seçim ögesi Atatürk'tü. Devamlı surette Kurtuluş savaşı günlerine vurgu yapılarak, Atatürk fotoğrafları gazetelerden eksik olmamıştı. İsmet İnönü'nün tek fotoğraflarının aksine, Atatürk'le birlikte yer aldığı fotoğraflar kullanılır, sözleri okuyucuyla paylaşıldı. Fakat 1950 seçimleri öncesi Atatürk ismi çok fazla ön planda yer almıyor, seçim malzemesi haline getirilmiyordu. Bu durumun oluşmasında iktidar ile muhalefet partileri arasındaki yumuşamanın ve partiler arasında eşitliği sağlama adına, Atatürk isminin partiler üstü tutulmak istenmesinin payı olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında, istikrar ve gelecek adına Cumhuriyet Halk Partisi'nin en önemli propaganda malzemesi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü. Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı, Kurtuluş Savaşı kahramanı ve ülkeyi İkinci Dünya Savaşı dışında tutmakta büyük başarı göstermiş bir İsmet İnönü simgesini seçim sürecinde kullanma yoluna gitmiş ve seçim stratejisini devamlı surette bu alan üzerinden yürütmüştü. Dünya tekrar bir savaş sürecine doğru gidiyordu. Moskofların Türkiye'nin kuzeyinde bekledikleri, komünizm tehlikesinin had safhada olduğu bir dönemde, düşman gözlerini seçime dikmiş, Cumhuriyet Halk Partisinin yıkılmasını bekliyordu²⁹⁶. Çünkü iktidar partisinin başında bir tek milli kahramanımız İsmet İnönü vardı. Düşman biliyor ki, muhalif partilerin hiç birinde ve bütün memlekette bu kahramanın eşi yok. Düşman biliyor ki onsuz Türkiye başsız gövdedir²⁹⁷. Bursa Milletvekili adayları Peyami Safa, *"Bu partinin ve onun iktidar sisteminin Bayar'lardan, Bayur'lardan ve daha başka parti ve partiklerin mümessil ve mensuplarından fazla yıkıldığını görmeğe can atan düşman sınırimız dışındadır malum CHP iktidarını yıkmağa çalışmak, onunla ister istemez cephe birliği yapmaktır"*²⁹⁸ diyordu. Halk, savaşa giden bir dünyada istikrar ve güven istiyorsa Cumhuriyet Halk Partisi'ni seçmeliydi, çünkü CHP 25 yıldır bu memleketi kalkındırdı, düşmana çığnetmedi, 25 yıldır analar evlatları için ağlamadı, babalar yavruları için yanmadı, aksakallı babalar yeniden silaha sarılmadı, yurt yıkılmadı, haneler yanmadı, düşman namlusu millete uzanmadı²⁹⁹. Hatta bir ara Demokratların, seçimleri kazandıkları takdirde İsmet İnönü'yü

²⁹⁵ **Ant**, 18 Nisan 1950.

²⁹⁶ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1950.

²⁹⁷ **Ant**, 4 Mayıs 1950.

²⁹⁸ **Ulus**, 1 Mayıs 1950.

²⁹⁹ **Ant**, 24 Nisan 1950.

cumhurbaşkanlığı koltuğunda tutacağına yönelik söylentilere, Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı çok sert çıkmış, bizzat İnönü'nün kendisi İstanbul mitinginde bunu yalanlamıştı. Demokratlar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin "İnönü" temelli propagandası karşısında; şahısları değil, kahraman Türk Milletinin önemli olduğunu, sayısız kahramanlar yetiştiren bu topraklarda yüzlerce İnönü'nün bulunduğunu ifade ediyorlardı³⁰⁰.

Komünizm, çok partili siyasi hayatın başlangıcıyla birlikte seçim dönemlerinin en önemli malzemelerinden birini oluşturuyordu ve tüm partiler, rakiplerini komünizme hizmet etmekle suçluyordu. Cumhuriyet Halk Partisine göre, Demokratlar Komünizm ağzıyla konuşuyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Amerika'dan Marshall yardımını Demokratların eleştirmeleri, Moskof ağzıyla konuşmak olarak itham ediliyordu. Bir ara Demokrat Parti Bursa Milletvekili adayı Sadettin Karacabey seçim konuşmalarının birinde, İsmet İnönü'yü eleştirmek adına, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına Stalin sayesinde girmediği yolundaki sözleri, Halk Partililer tarafından meydanlarda en fazla eleştiri konusu yapılan söz olmuştu. Halk Partililere göre Demokratlar Stalin üzerinden komünizm övüyor ve onun reklamını yapıyordu. Bu propaganda karşısında Sadettin Karacabey kendisini, "*Rus mezaliminden perişan bir şekilde Plevne'den Bursa'ya hicret etmiş bir Türk ailesinin çocuğu olarak komünizmin bir numaralı düşmanıyım*"³⁰¹ şeklinde savunmak zorunda kalacak, sözleri söylemediğini beyan edecekti. Aynı durum demokratlar içinde söz konusuydu. Demokratlar da Cumhuriyet Halk Partisini komünizmle suçluyorlar, bu yolda da Halk Partisi'nin Bursa Milletvekili Adayları içerisinde yer alan Peyami Safa'yı, propagandalarının merkezine koyuyorlardı. Demokratlara göre Peyami Safa en katı solcu ve komünistti. Atatürk'ün yaptıklarını inkâr eden, ülkeyi yabancı basında kötüleyen bir şahıstı ve bu şahıs Cumhuriyet Halk Partisi adayıydı³⁰².

Her seçim döneminde olduğu gibi gazetelerde ön plana çıkan haberlerin başında partilerden istifa veya üye olan vatandaşların haberleri oluşturmuştu. İktidar yanlısı basına yansıyan haberlerden takip ettiğimize göre, Demokrat partiden istifa edenlerin gerekçeleri arasında, istikrarın bozulacağıının düşünülmesi, husumet andının toplumda yaratmış olduğu bölünme, çalışma hayatına büyük bir kötülük getireceğine inanılan grev hakkının demokratlar tarafından savunulması gelmekteydi. Demokratların halk arasında din üzerinden Cumhuriyet Halk Partisi aleyhine işlemiş oldukları propagandaya karşı, Cumhuriyet Halk Partisi geçen birkaç yıl içerisinde dini eğitim ve yaşam alanında gerçekleştirdiklerinin yanında, seçim döneminde karşı atağa geçerek, Meclis'in

---

³⁰⁰ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1950.

³⁰¹ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1950.

³⁰² Hakimiyet, 5 Mayıs 1950.

kapatılışına yakın bir zamanda yeni bir yasal düzenlemeyle gitmişti. Devrim kanunları içersinde yer alan 677 sayılı Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması kanununda değişiklik yapılarak, Türk büyüklerine ait olanlarla, büyük sanat değeri bulunanların Milli Eğitim Bakanlığınca açılmasına izin verilmişti³⁰³. Bu devrim kanunlarında yapılan ilk önemli tavizlerden biridir ve en önemli etkisini, türbelerin fazlaca bulunduğu Bursa'da hissettirecektir. Kanunu gereği, Bursa'da pek çok türbenin açılmak üzere hazırlandığı haberleri gazetelerde yer alırken, özellikle Osman, Orhan ve Yeşil Türbelerinin ön plana getirildiği görülmektedir³⁰⁴.

Çok partili siyasi hayatla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatları en büyük sıkıntıları İstanbul merkezli çıkmakta olan gazetelerden yaşamakta; basın, müfettiş raporlarında halkı partiye karşı soğutan sebeplerin başında sayılmaktaydı. İstanbul basını bu etkisini, 1950 seçimlerine gidilen süreçte, muhalefet lehine yapmış olduğu propaganda faaliyetleri ile devam etmekteydi. Ortaya çıkan bu durumdan rahatsızlık duyan Cumhuriyet Halk Partisi merkezi 10 Mart 1950 tarihinde CHP İl İdare Kurullarına bir genelge ile uyarıda bulunma gereği duymuştu. Genel Merkez, "*Öteden beri parti ve parti hükümetlerimiz aleyhinde her fırsattan istifade eden*" sözde tarafsız gazetelerin, yaptıkları yayınlarla, Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatını gevşetmek, partililer arasına nifak ve şüphe sokmak amacıyla, yalan haber ve havadisler yaydıklarını ve bu faaliyetlerinde her türlü insani ve ahlaki değerden yoksun bir şekilde, yıkıcı ve yıpratıcı amaçlarına ulaşmak için her türlü vasıtayı meşru gördüklerine vurgu yapıyordu. Yaptıkları yayınlarla, Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatlarında görev alan ve bölgelerinde sevilen partilileri birbirine düşürmeyi en önemli gaye edinen İstanbul basınının, partiden istifa ve karşı partiye katılma; parti teşkilatının büyük istifalarla dağıldığı türündeki haberleri gibi uydurma haberler yaptıklarına değinen parti merkezi, partililerden uyanık olmalarını ve bu tür haberlere itibar etmemelerini istemektedir³⁰⁵.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa adaylarını belirlemek adına teşkilatta bir temayül yoklamasına gitmişti. Partiye milletvekili olmak için yaklaşık iki yüze yakın aday başvurmuştu. Aday belirleme sürecinde bir takım sıkıntıların yaşandığı, partinin Bölge

³⁰³ "Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla bir takım unvanların menî ve ilgasına dair olan 677 sayılı kanunun birinci maddesine bir fırka eklenmesi hakkında kanun", **Düster**, Kanun No: 5566, Kabul Tarihi: 1 Mart 1950. Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdiği tarih 4 Mart 1950 (Sayı 7448)

³⁰⁴ **Ant**, 10 Nisan 1950. Bu dönem yönetimde, dinsel mekânlara bakış açısından yaşanan değişime Bursa'dan başka bir örnek vermek gerekirse, Mevlit şairi Süleyman Çelebi'nin türbesinin Bursa Valisi Haşim İşcan tarafından Bursa kamuoyunda yapılan bir yardım kampanyası ile onarım masrafları karşılanarak koruma altına alınmıştır. Türbenin ve çevresinin onarımı yaklaşık üç yıl sürmüş ve türbe 14 Aralık 1952 günü ziyarete açılmıştır. **Ant**, 15 Aralık 1952; "Süleyman Çelebi Türbesi", **Bursa Ansiklopedisi**, ed. Yılmaz Akkılıç, C. IV, Burdef Yayınları, Bursa, 2002, s. 1529.

³⁰⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01 Yer: 10.53.15.

Müfettişi Şerafettin Karacan ile Bursa Valisi Haşim İşcan'ın listeler konusunda uzlaşamadıkları, çeşitli isimler üzerinde tartışmaların sürdüğü muhalif basına yansıyordu³⁰⁶. Parti tarafından oluşturulan yoklama kurulu 9 Nisan günü Belediye binasında bir toplantı yaparak, parti teşkilatının güvendiği sekiz adayın ismi belirlemiş, parti merkezinin göndereceği dört isim beklenmeye başlanmıştı³⁰⁷. Listelerin oluşumunda parti müfettişi Şerafettin Karacan'ın büyük etkisi vardı ve ilçe teşkilatları tarafından desteklenen adayların, “*ekseriyetin selim düşüncüsü*” nedeniyle listelerde yer almayışı da partide sıkıntı yaratmıştı³⁰⁸. Bu adaylar arasında Hayrettin Şakir Perk ismi ön plana çıkarken, il yönetimi ve parti müfettişinin aleyhte etkisiyle seçilemeyecekti. Toplantıda ayrıca eski milletvekillerinden Cemil Öz üç oy, Muhittin Baha Pars beş oy alırken, Faik Yılmazipek oy alamayacaktı³⁰⁹. Birkaç gün içersinde beklenen isimlerde geldikten sonra, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bursa milletvekili adayları şu kişilerden oluşmuştu: Bursa eski milletvekilleri Atif Akgüç, Fahri Bük, Aziz Duru, Muhlis Erkmen, Abdurrahman Konuk, Talat Simer; Merinos Müessesesi Müdürü CHP il Başkanı Durmuş Enginsoy, İş Bankası eski umum müdürü Muammer Eriş, Eski Birinci Umum Müfettişi Abidin Özmen, Deniz Yolları genel müdürü Cemil Parman, Ulus gazetesi yazarları Peyami Safa, Milli Eğitim Bakanı Teknik Öğretim Müsteşarı Rüştü Uzel. İlde yapılan yoklamayı kazanamayan Bursa eski milletvekili Talat Simer, parti merkezi tarafından listelerde yer alırken, parti içinde müfritler tarafında yer alan Muhittin Baha Pars ise listelerde yer alamayacaktı.

Milletvekili listesinin yarısını eski milletvekilleri, geri kalanını bürokrasiden gelen; doğum, görevde bulunma gibi bir şekilde Bursa ile bağlantıları olan kişilerdi. Fakat bu aday listesinin teşkilatının beklentilerini yansıtan bir liste olmadığı bir gerçektir. 1946 yılı sonrası Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı, üye açısından önemli bir kan kaybına uğramıştı. Bu kayıp, teşkilatın yeteri kadar çalışmaması yanında, karşı partinin aktif bir siyaset tarzı ile yerel düzeyde yeni yüzleri siyasete sokmasından ileri gelmekteydi. Parti müfettiş raporlarında bu duruma ışık tutulmaktadır. Hal böyle iken, halka daha yakın olacak, aktif siyaset güdecek, devlet kadrolarında yer almayan yeni adaylar yerine; eski tek parti düzenin çarklarında yer alan, hükümet ve bürokrasiyi temsil eden, eski ve aşınmış kişilerin aday olarak gösterilmesinin, halk tarafından sıcak karşılandığını söylemek yanıltıcı olabilir³¹⁰. Bursa'da kamuoyu yoklamasında bulunan Cumhuriyet

³⁰⁶ **Hakimiyet**, 26 Mart 1950

³⁰⁷ **Ant**, 10 Nisan 1950. Toplantıda ismi belirlenen kişiler şunlardır: Muhlis Erkmen, Muammer Eriş, Atif Akgüç, Aziz Duru, Abdurrahman Konuk, Fahir Bük, Cemil Parman, Rüştü Uzel. Rüştü Uzel dışındakiler aday olarak gösterileceklerdir. **Hakimiyet**, 10 Nisan 1950.

³⁰⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030.01 Yer: 43.255.2.

³⁰⁹ **Hakimiyet**, 10 Nisan 1950.

³¹⁰ Halk Partisi seçim öncesi ülke genelindeki adaylarını tanıtırken, gençlik ve adayların geldikleri toplumsal çeşitliliğe vurgu yapılıyordu. 1950 seçimlerinde CHP adaylarınının 261'inin yaşı elliden az iken, 223'nün yaşı

Gazetesi muhabiri Burhan Felek, Bursa'nın ilçelerini gezdikten sonra yaptığı tespitlerde, eski milletvekillerinin seçilme şansını düşük gördüğünü belirtiyordu³¹¹. Buna karşın, Cumhuriyet Halk Partili milletvekili adaylarının, geniş halk kitleleriyle tanışacağı il içi toplantılarına, birkaç milletvekili adayının katılıyor olması da ilgi çekici bir ayrıntı olarak dikkati çeker. Böyle bir tavrın arkasında, ya Halk Partililerin kendilerine duydukları güven ya da seçim sürecini önemsememeleri ile açıklamak gerekecektir. Bursa ili ve ilçelerinde seçim gezilerinde bulunan Cumhuriyet Gazetesi yazarı Necmi Erkmen, CHP teşkilatındaki havayı şöyle paylaşmaktadır:

“Halk Partisi propaganda savaşında cansız gibi görünüyor... Görünüşe göre Halk Partisi'nde halinden memnun, istikbalden emin insanların durumu var gibi. Bir mecliste az konuşup purosunu tüttüren ve insana bıyık altından gülüyormuş hissini veren bir kalantor tasavvur ediniz! İşte Halk Partisi!”³¹².

Nitekim seçim sonrası Bursa'da Cumhuriyet Halk Partisi aleyhine ortaya çıkan oy farkının nedenleri içersinde, yerel siyasetçilerin oynadıkları rollerin payının büyük olduğunu unutmamak gerekir.

Demokrat Parti Bursa teşkilatında milletvekili aday listelerinin oluşturulmasında sıkıntılı bir süreç yaşanmıştı ve sıkıntının temel nedeni, parti merkezinin, Bursa teşkilatından olmayan adaylara yer vermek istemesiydi. Sürecin sonunda ortaya çıkan tablo, parti merkezinin teşkilat arasında bir orta yolun bulunduğuydü. DP milletvekili adayları içersinde şu kişiler bulunmaktaydı: DP Genel Başkanı Celal Bayar, Genel Kurul Üyelerinden Hulusi Köymen, DP İl Başkanı Sadettin Karacabey, Son Posta Gazetesi Sahibi Selim Ragıp Emeç, Profesör Ali Canıp Yöntem, Başbakanlık Müsteşar Muavini Halil Ayan, Tekirdağ Vali Muavini Agah Erbozan, Mülkiye Müfettişi Necdet Yılmaz, Yapı Kredi Bankası Bursa Müdürü Haluk Şaman, Avukat Raif Aybar, Bursa İpek-İş Fabrikası Müdürü Mithat San, Tarım Bakanlığı Başmüfettişi Selim Herkmen³¹³. Aday listesi incelendiğinde, listenin başında Celal Bayar isminin bulunması, parti adına çok büyük bir artı sağlıyordu. Ayrıca listelerde toplumun her kesimini temsil eden adaylara yer verilmişti. Gazeteci, çiftçi, bankacı, aydın, sanayici, bürokrat gibi çeşitlilik söz konusuydu. Tarım kesiminin yoğun olduğu bir bölge olan Bursa'da, Demokratlar adına il başkanı Karacabeyli çiftçi Sadettin Karacabey isminin büyük bir önemi vardı. Ayrıca Bursalı eski bir halk partili

---

elliden fazlaydı. 4 ilk, 98 orta ve lise, 382 yüksek tahsil görmüş kişi bulunurken, bunların 62 yurt dışında eğitim görmüştü. 54 avukat, 51 idareci, 46 maliyeci-iktisatçı-bankacı, 44 hekim, 41 tüccar, 4 eğitimci profesör, 39 çiftçi, 36 yargıç, 25 gazeteci, 18 belediyeçi yüksek mühendis, 14 general, 14 ziraat uzmanı, 13 subay, 13 eczacı, 6 fabrikatör, 4 dişçi, 4 ilahiyat mezunu, 3 hariyeci ve 3 işçi aday bulunmaktaydı.

³¹¹ **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1950.

³¹² **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1950.

³¹³ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1950.

³¹³ **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1950.

siyasetçi ve DP İl teşkilatının kurucu il eski başkanı olan Hulusi Köymen isminin de Bursa'nın siyasi çevrelerinde nüfuzu oldukça fazlaydı. Bursa'daki aday listesinin artıları yanında Demokrat Parti, halkın gözünde Türk siyasetine yeni bir soluk getirmişti ve Bursa'da çok hızlı teşkilatlanarak, kısa sürede üye sayısını arttırmış, DP'nin kaleleri arasında yerini almıştı. Seçime gidilen süreçte Bursa'da her şey Demokratlar lehine işlemişti. O dönem Demokrat Parti Bursa teşkilatında çalışan Recep Kırım, seçim zamanı her gittikleri köyde, halkın kendilerini heyecanla karşıladığını, büyük kalabalıklar oluşturduklarından bahsederken; köylülere her türlü vaatte bulunarak, "*köyünüzün bütün ihtiyacını karşılayacağız. İktidara geldiğimizde imam hatip okullarını açacağız, Arapça ezan ve din derslerini serbest bırakacağız*" tarzında propagandalar yaptıklarına değinir³¹⁴. Teşkilat olarak, şehir merkezi, kasaba ve köylerde çok yoğun bir çalışma temposu sürdüren demokratlar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin aksine, "*canlarını dişlerine takmış bir halde geceli gündüzlü çalışıyor, köy köy dolaşıyorlar ve halkı elde etmekte çoğunlukla muvaffak oluyorlardı*". Demokratlar halktan büyük bir sevgi görüyor, vaatlerde bulunuyor ve bu vaatler içersine dini siyasete alet etme konusunda her hangi bir çekince yaşamadan, özgürce dini propaganda gerçekleştiriyordu. Bursa'da 1946 seçim döneminin aksine çok rahat hareket alanı bulan Demokratlar, münferit olaylar dışında her hangi bir idari baskıyla karşı karşıya kalmıyordu³¹⁵.

Parti adaylarının belirlenmesinin ardında Bursa il merkezinde miting ve toplantılar düzenlenmeye başlanmıştı. Mevcut seçim yasasına uyularak, il seçim kurulunun yaptığı kura sonrası, partilerin hangi günlerde hangi meydanlarda miting yapacağı belirlenmişti. İlk miting yapma hakkını CHP almıştı. Cumhuriyet Halk Partisi, 23 Nisan günü saat 14'te Tophane ve saat 16'da Yeşil Meydanlarında iki ayrı miting düzenlemişti. Tophane'de yapılan mitingde, Sadrettin Çanga, Muhlis Erkmen ve Durmuş Enginsoy; Yeşil Meydanı'nda Nihat Aymergen, Hüseyin Kocabaş, Abidin Özmen, Derviş Sami Taşman konuşmalar yapmıştı. Konuşmalarda Cumhuriyet Halk Partisi'nin, geçmiş idareden aldığı emanetin nasıl harap ve bakımsız olduğunu, maliye bakımından iflas halinde olan memleketin bugün her alanda dünya yüzünde itibar gören bir devlet haline geldiği üzerinde durularak, istikrar vurgusu yapılmıştı. Halk partililer, milletin istikrarlı, deneyimli ve güçlü bir iktidarı tercih edeceklerine güveniyorlardı, çünkü Millet bilir ki, "*küçükken güzel güzel gelişsin sağlıcakla büyüsün diye sevgi içinde şımartılanların eline tam olgunluk çağının sükûnetine erişmeden bir milletin kaderi verilirse onu da şiddetle, hırsla*

³¹⁴ Salih Budakoğlu, Bursa Siyasetinde Demokrat Parti (1946-1960), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2003, s. 75.

³¹⁵ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1950.

*kırıp dökerek parça parça edebilir*³¹⁶. Genel olarak CHP bu seçim döneminde ekonomi alanında, devletçiliği daha da yumuşatacağı, özel teşebbüsü teşvik edeceğini, kredi kolaylıkları sağlayacağını, yabancı sermayeye müsait şartların sağlanacağını, vergi sisteminin ıslah edileceği ve Türk parasının değerinin korunacağını vaat ediyordu. Köylü kesimine yönelik olarak, toprak dağıtımı, okul, su, kredi ve ziraat aletleri temini gibi tedbirlerin alınacağı söylenirken; şehirlerdeki konut, yol gibi bayındırlık faaliyetlerinin artırılması, belediyelere daha fazla idari yetkiler sağlanacağı sözü veriliyordu. Bir diğer dikkat çekici nokta, Atatürk'ün altı ilkesinin Anayasa'dan çıkarılacağını ifade edilmesiydi³¹⁷.

Demokrat Parti Bursa mitingi, Tophane Meydanında 30 Nisan günü gerçekleştirilmişti. Demokratların toplantısına, aralarında İl başkanı Sadettin Karacabey ve Genel İdare Kurulu üyesi Hukusi Köymen'in bulunduğu Bursa milletvekili adaylarının büyük bir bölümü katılmış, halen memuriyette bulunanların dışında diğer adaylar konuşma yapmıştı. Demokratların üzerinde durdukları konuların başında İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan ekonomik sıkıntılar, orman kanununun vatandaş üzerinde yarattığı olumsuzluklar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 seçimlerinde demokrasi aleyhine işlediği suçlara değinilmiş, demokrasi aleyhine işlenen suçlarda bilhassa Vali Haşim İşcan ismi ön plana çıkarılmış ve sert eleştiriler yapılmıştı. Demokrat Parti seçim beyannamesinde seçim stratejisini demokrasi vurgusu üzerine kurmuştu. Kuruluşundan beri mücadelesini siyasi hayatın tam manasıyla demokratik bir şekil almasına harcayan bir parti olarak, tüm sosyal ve ekonomik sorunların çözüm yolunu halkın oyu ile meydana gelecek olan iktidar değişikliğine bağlamışlardı³¹⁸.

Seçimlere yaklaşan zamanda Bursa siyasetinde yapılan bu mitingler yanında siyasi tansiyonu arttıran en önemli gelişmeler, her iki partinin siyasi liderinin Bursa'yı ziyaret ettiği tarihlerde yaşanmıştı. İlk önce Bursa'yı Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı İsmet İnönü ziyaret etmiştir. Çanakkale ve Balıkesir üzerinde, 7 Mayıs günü Bursa'ya gelen İnönü, Vali Haşim İşcan, CHP il başkanı ve üyeleri tarafından Bursa sınırında karşılanmıştır. İnönü, beraberinde eşi Mevhibe İnönü, CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran ve İşletmeler Bakanı Münür Bilsen olduğu halde, önce Kemalpaşa, Karacabey ilçelerine uğramıştır. Sonrasında Bursa'ya geçen İnönü, Cumhuriyet Meydanı'nda büyük bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. Bu coşkun karşılanma, Bursa il teşkilatının, kiraladıkları kamyon ve otobüslerle çevre ilçe ve köylerden insan taşımalarının önemi

---

³¹⁶ **Ant**, 24 Nisan 1950

³¹⁷ **Karpat**, a.g.e., s. 200.

³¹⁸ **Hakimiyet**, 9 Mayıs 1950

büyüktü. Parti il başkanlığının da bulunduğu Halkevi binası geçerek burada halka bir konuşma yapan ve konuşmasının odağına muhalefeti alan İnönü, seçim beyannamesini yayınlayan Demokratların, ülkenin mukadderatı adına neler yapmak istediklerini, iktidarın nelerini eksik gördüklerini açıklamamalarını eleştirmiş, arkası arkasına Celal Bayar'ın yanıtlaması adına sorular sormuş ve kendinde cevaplamıştır. Milli Husumet Andı gibi, halkı demokrasiden uzaklaştıracak olan şiddet yollarından kaçınılması gerektiğine değinerek; 1946 seçimleri sonrası Demokratların kendisini Meclis'te bir cumhurbaşkanı olarak ayakta karşılamamasıyla başlayan siyasetteki hırçın üslup giderek kendisini memlekette hissettirmişti. Bursa'nın birçok köylerinde vatandaşlar kahvelerini ayırmışlar, birbirlerine yan bakar olmuşlardır. DP'nin şiddet politikasının mahsulü olan bu durum çözümü gerekli en önemli mesele olarak ortada durmaktadır. Cumhurbaşkanı olarak, bizzat partisi adına seçim çalışmalarını sürdürmesine yönelik eleştirileri yanıtlayan İnönü, mevcut anayasadan dolayı cumhurbaşkanı olmak için milletvekili olma zorunluluğu buldukça, seçmenlerine kendisini kabul ettirmeye mecburdur ve bu mecburiyet faaliyetin kafi izahını teşkil etmektedir. Anayasa'da çağa uygun yeni eklemelerin yapılması gerektiğine; rejimin istikrarı ve rejimde temel münasebetlerin sağlam esaslar üzerinde düzenlenmesi için bunun gerekliliğine vurgu yapmıştı. Demokratların ekonomik israf eleştirilerine karşı çıkarak, Savarona yatı batırılrsa, cumhurbaşkanı maaşı, otomobilleri ve beyaz treni kaldırılrsa, devletin maliyesi düzelecek mi sorusunu yöneltmişti. Seçimler sonrası mali tasarruflar, askeri bütçenin azaltılması, zaruri devlet hizmetlerinin kaldırılması, umumi maaş ve ücretlerden indirimlerin planlandığından bahsetmişti. Amerikan yardım imkânları devam ettikçe bu yardımları alacaklarına değinirken, seçim sonrası ekonominin devletçi uygulamalarında radikal bir değişime gidilmeyeceğinin sinyalini vermişti³¹⁹. Miting sonrası İnönü, Çelik Palas'a dinlenmeye çekilen İnönü, ertesi günü İstanbul'a gitmek üzere Bursa'dan hareket etmiş, yol boyunca sevgi gösterileri ile karşılanmıştı.

Demokrat Parti lideri Celal Bayar, İsmet İnönü'den bir gün sonra, 9 Mayıs 1950 günü Bursa'ya gelmişti. Ankara yolu üzerinden gelen Bayar, büyük bir halk kitlesi tarafından karşılanıp, İnegöl'e uğrayarak, buradan Bursa'ya geçmişti. Bursa'da il merkez binasında halka bir konuşma yapan Bayar, birkaç gün önce aynı meydanda kendisine sorular yönelten İnönü'ye cevaplar vermişti. Konuşmasına Bursalı kimliğine vurgu yaparak başlayan Bayar, ardından Atatürk'le olan beraberliğinden bahsederek, konuyu İkinci Dünya Savaşında yaşanan sıkıntılara getirmiş, uygulanan ekonomik politikaları eleştirmişti. Savaş sonrası Dörtlülük ile başlayan demokrasi mücadelesine değinen

³¹⁹ **Ant**, 8 Mayıs 1950; **Ulus**, 8 Mayıs 1950; **Hakimiyet**, 8 Mayıs 1950; **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1950.

Bayar, 1946 seçimlerinde yaşananlardan bahsederek, halkı seçimlere katılmaya davet etmişti. Uygulanacak olan seçim sisteminde geçmişte yaşanan olumsuzlukların olmayacağına değinen Bayar, baskı yapmaya çalışan idare amirlerini³²⁰ uyardı da ihmal etmemiştir³²¹. Miting sonrası Çelik Palas'ta yenilen akşam yemeği sonrası, Balıkesir'e geçen Bayar, seçim yasaklarının başlamadan önceki son gün olan 10 Mayıs 1950 tarihinde, İzmir'e hareket ederek, son seçim konuşmasını İzmir'de gerçekleştirecekti³²².

Seçimde, CHP beyaz kâğıt üzerine altı ok resmini, DP beyaz kağıdın üzerinde partisinin baş harflerini, MP boş bir beyaz kağıdı, MKP arı resmi ile kendi parti harflerini gösteren oy pusulalarını kullanacaklardı³²³. Seçimlere müstakil olarak giren adaylar içinde Sigortacı Naci Kurtul, Operatör Emin Erkul ve Ali Özönür bulunmaktaydı.

Seçimler 14 Mayıs günü şehirde sükûnetle gerçekleştirilmişti. Seçimlerde tüm ülkedeki 8.905.743 seçmenden 7.953.085 tanesi oy kullanmış ve seçime katılım oranı % 89,3 olarak gerçekleşmişti. DP 4.391.694 oyla oyların % 55,2'sini alarak 416 milletvekili; CHP 3.148.626 oyla oyların % 39,2'si alarak 69 milletvekili; Millet Partisi 368.537 oyla oyların % 4,6'sını alarak 1 milletvekili (Kırşehir) çıkarmıştı. Ülke genelinde 1 tane de bağımsız milletvekili (Mardin) çıkmıştı³²⁴. Bursa ili içersinde 257.205 kayıtlı seçmenden 237.121'i seçimlere iştirak etmiş, Demokrat Parti 138.445 oy ile oyların % 58,7'sini, Cumhuriyet Halk Partisi 97.532 oy ile oyların %41,3'ünü almıştı³²⁵. Bursa seçime iştirak oranı % 92,2 ile ülke genelinde seçime katılım oranları içersinde en yüksek katılım rakamlarından birini gerçekleştirmişti³²⁶. Millet Partisi Bursa'da teşkilatını tamamlamadığı için seçimlere katılmamıştı. Seçimlere bağımsız olarak katılan adaylardan Naci Kurtul 1212, Emin Erkul 350, Ali Özönür 84 oy almıştı³²⁷. Bursa'nın ilçelerinde durumsa şöyleydi:

³²⁰ 1950 seçimlerine gidilen süreçte Demokrat Parti Yıldırım Bucak Başkanlığı görevinde bulunan ve aynı zamanda Merinos Fabrikasında çalışmakta olan Recep Kırım, idari makamlarının baskısından bahsederken, şu anlarına değinir: "Merinos fabrikasının müdürü CHP'li olmasına karşın, işçilerin çoğu DP'yi tutuyordu. Seçimlere bir iki hafta kala bir akşamüzeri bana fabrikadan haber geldi.' Seni müdür istiyor' dediler. Hemen fabrikanın bahçesinde müdürü buldum. Müdür bana, 'ya işin, ya partin' dedi. Durumu il başkanı Hulusi Köymen'e anlattığımda partiden istifa ettiğimi gösteren bir dilekçeyi formalite gereği dosyama koydu. Ancak bunlara gerek kalmadı. Seçime bir hafta kala DP'nin kazanacağını anlayan fabrika müdürü, talebinden vazgeçti". Budakoğlu, a.g.tz., s.76. Burada adı geçmeyen Fabrika Müdürü CHP Bursa İl Başkanı Durmuş Enginsoy'dur ve Enginsoy, Demokratların iş başına geldikten sonra görevden aldıkları ilk Halk Partililerden biridir. Ayrıca o dönemde DP Bursa İl Başkanı Sadettin Karacabey'dir.

³²¹ **Hakimiyet**, 10 Mayıs 1950, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1950; **Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri (1946-1950-1954)**, yay. haz. Özer Şahingiray, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999, s. 63.

³²² **Vatan**, 10 Mayıs 1950, **Demokrat İzmir**, 10 Mayıs 1950.

³²³ **Vatan**, 13 Mayıs 1950.

³²⁴ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, s. 28.

³²⁵ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, s. 44.

³²⁶ **Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme**, CHP Araştırma Bürosu Yayınları, Yayın No: 7, Güven Matbaası, Ankara, 1959, s. 27.

³²⁷ **Hakimiyet**, 17 Mayıs 1950.

Mustafakemalpaşa, Karacabey, Orhaneli, İnegöl, Gemlik ve Orhangazi ilçelerinde en fazla oyu Demokrat Parti alırken; Mudanya, Yenişehir³²⁸ ve İznik'te Cumhuriyet Halk Partisi çoğunluk oylarını almıştır³²⁹.

1950 seçimlerinde Bursa'da her iki partiden adayların aldıkları oy miktarları şöyledir³³⁰:

	DP Milletvekili Adayı	Aldığı Oy		CHP Milletvekili Adayı	Aldığı Oy
1	Celal Bayar	139.224	1	Cemil Parmen	97.852
2	Halil Ayan	138.667	2	Muammer Eriş	97.807
3	Hulusi Köymen	138.619	3	Muhlis Erkmen	97.807
4	S. Rağıp Emeç	138.551	4	Atıf Akgüç	97.677
5	Sadettin Karacabey	138.407	5	Rüştü Uzel	97.630
6	Ağâh Erbozan	138.459	6	Fahri Bük	97.586
7	Mithat San	138.284	7	Aziz Duru	97.557
8	Selim Herkmen	138.258	8	Talat Simer	97.420
9	Necdet Yılmaz	138.250	9	Abidin Özmen	97.403
10	A. Canip Yöntem	138.196	10	Abdurrahman Konuk	97.317
11	Haluk Şaman	138.170	11	Durmuş Enginsoy	97.250
12	Raif Aybar	138.155	12	Peyami Safa	97.201

Tablo 13: 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimlerinde Bursa'da Alınan Oy Miktarları

Demokrat Parti'nin Bursa'daki seçimlerde başarılı çıkmasının ardında, yerel taleplere öncelik tanınmasının büyük bir önemi bulunmaktadır. CHP Bursa Milletvekili adaylarını belirlerken, yerel teşkilatın taleplerinden çok merkezin taleplerini dikkate almış; milletvekili adayı seçiminde doğum yerinin Bursa olması dışında yerel bağlantılara çok fazla önem verilmemişti. Buna karşın, DP adaylarının bir çoğunun Bursa'da etki sahibi, yerel elit konumundaki kişilerden oluşması, parti adına önemli bir kazanç sağlayacaktı. Uzun iktidar yıllarının vatandaş üzerinde yarattığı yılgınlık, Demokrat Parti'nin değişimi temsil ediyor olması, seçmenin tercihlerinde önemliydi. İleriki dönemde CHP bünyesinde yer alacak olan Bursalı Gazeteci Necati Akgün, değişimi ifade ettiği gerekçesiyle kendisinin ve Bursa halkının DP'ye oy verdiğini ifade etmiştir³³¹.

³²⁸ Yenişehir'de, Demokrat Parti'nin kurulduğu ve gelişme gösterdiği ilk yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'nin güçlü bir konumu bulunmaktaydı. Fakat zamanla Demokrat Parti, Bursa'nın genelinde olduğu gibi, Yenişehir'de de giderek güç kazanacaktı. Demokratların ilçe içersinde güç kazanmasında en önemli rolü, ilçe içersinde doktorluk yapan ve halkın sevgisini kazanan Dr. Ahmet Esin'in siyasi faaliyetleri olmuştur. Ahmet Esin, DP Yenişehir ilçe örgütünü kuran kişi olacak ve uzun süre başkanlık görevini yürütecekti. Abdülkadir Çeltikoğlu ile Yapılan Görüşme, Görüşme tarihi: 08.11.2011.

³²⁹ **Ant**, 25 Haziran 1951.

³³⁰ **Hakimiyet**, 17 Mayıs 1950.

³³¹ Necati Akgün'le Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi:19 Ocak 2009

CHP Genel Sekreteri Kazım Gülek, “Türkiye’de demokrasi kökleşiyor” başlıklı yazısında CHP’nin 14 Mayıs’ta kaybetme sebeplerini şu şekilde sıralamıştır: 27 yıllık iktidarın meşakkat ve yorgunluğu; CHP’nin icra ettiği yenilikleri kabullenmeyip geri dönüşü isteyenlerin CHP aleyhinde olması; vatandaşın, hesapsız DP vaatlerine inanması; CHP’lilerin, kazanmaktan çok emin olduklarından dolayı sandıklara bile gitmemesi; tarafsız vatandaşın, CHP nasıl olsa kazanır, muhalefet güçlü çıksın diye onlara oy vermesi³³².

Genel Sekreterin vurgu yaptığı nedenlerin bazılarında haklılık payı bulunsa da, 1950 seçimleri, uzun tek parti iktidarın el değiştirmesi, gerek iç gerekse dış boyutları açısından, günümüze kadar tartışılır olmuştur. Şurası bir gerçektir ki, CHP döneminde siyasetle uğraşma tekeline elde etmiş olan bir egemen azınlığın dışında kalan toplumsal sınıf ve tabakaların DP içinde örgütlenerek politika sahnesine çıkmış olmaları, Türk siyaseti açısından bir dönüm noktasını oluşturmuştur. DP’nin temsil ettiği taşra küçük burjuvazisinin, Batı Anadolu’daki büyük toprak sahipleri ve tüccarlarla yaptığı ittifak, köylü sınıfın önemli bir bölümünü de peşinden sürükleyerek, bürokrasinin önderliğindeki geleneksel CHP tabanını yenilgiye uğratmıştır³³³. Bu yargıdan da anlaşılacağı üzere, iktidar değişikliği sürecinde herkesin üzerinde önemle durduğu konu “*Merkez-Çevre*” ilişkisi olmuştur. CHP “*Bürokratik Merkez*”i temsil ederken, DP “*Demokrat Çevre*”yi temsil etmiştir ve seçim sonuçları çevrenin merkeze olan zaferiyle sonuçlanmıştır. Demokrat çevre tanımı konusunda araştırmacıların farklı tanımları bulunmaktadır³³⁴. Ergün Özbudun’a göre ticari orta sınıflar, kentlerdeki yoksullar ve kırsal nüfusun modern olan bölümü; Şerif Mardin’e göre, büyük ve zengin olan köyler ile kasabalar arasında ortaya çıkan bütünleşme; Çağlar Keyder’e göre, rüştünü kazanan burjuvazi; Kemal Karpat’a göre, gerek siyasi gelişmeleri gerekse ekonomik ve sosyal değişiklikler, zihniyet ve davranışlara tesir ederek Türkiye’nin en çok ihmale uğramış sınıfı olan köylüler olarak tanımlanmaktadır³³⁵.

³³² Süleyman Güngör, “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 21, (Mayıs 2010), s. 205.

³³³ Mete Tuncay, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İletişim Yayınları, s. 1977.

³³⁴ Tanımlar ve 1950 yılı seçim sonuçlarının değerlendirmeleri için bakınız: Ali Eşref Turan, **Türkiye’de Seçmen Davranışı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 28-32.

³³⁵ Karpat, a.g.e., s. 276.

Tüm bu tanımlamaların ardından Türk Demokrasi tarihinin önemli köşe başlarından biri olan 1950 seçimlerinin mimarı İsmet İnönü, girilen yeni dönem ve CHP'nin 1950 seçimlerini kaybetmesinin nedenini samimi duygu ve düşünceleriyle şöyle açıklamaktadır:

“Niçin Kaybettik? İnsafı insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta geleni değişiklik arzusudur. Bu da milletin hem masum, hem tabii bir arzularıdır... Bu seçim memlekette yeni bir hayat tarzı kurmak için giriştiğimiz teşebbüste ne kadar ciddi ve samimi olduğumuz ispat etmiştir. Memleket için, hepimiz için şeref olmuştur”³³⁶.

---

³³⁶ **Canım Erdalım Sevgili Babacığım-İsmet İnönü-Erdal İnönü Mektupları**, yay. haz. Can Dünder, Can Yayınları, İstanbul, 2011, s. 227.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN BURSA YERELİNDE MUHALEFET YILLARI (1950–1960)

I. CUMHURİYET HALK PARTİSİ BÜNYESİNDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER (1950-1960)

Cumhuriyet Halk Partisi, gerek iç ve gerek dış etkenlerin tesiriyle 1945 yılında muhalefet partilerinin kurulması kararını alması ile kendi bünyesinde önemli bir dönüm noktasına gelmişti. Çok önemli değişimlerin kendisini beklediği bir ortamda, önceden kendi zihniyetinde, yapısında, metotlarında ve fonksiyonlarında istenilen değişiklikleri yapamadan, kendisini çok partili siyasi hayatın içinde buldu. Toplumunu çağdaş ve modern anlamda tasarlamayı ön plana almış olan parti, bu yeni dönemde, kendi içersinde çeşitli çelişki ve gelgitler dolu sarsıntılar yaşadı. Fakat sonuçta 1950 seçimleri ile birlikte, muhalefet durumuna düşerek, eskisinden çok daha ağır şartlar altında mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu yeni durumda eski zihniyeti, eski yapısı ve eski usullerle sağlıklı bir muhalefet yapması ve iktidarı ele alması imkânsızdı.

Cumhuriyet Halk Partisi, 27 yıllık iktidar devrinde ülke içersinde gerçekleştirdiği değişimleri başarabilmek adına bir “otorite zihniyetine” sahip olmuştu. İlk zamanlarda türlü zorlukları bu zihniyetle aşan parti, zamanla onun esiri olmuş kendi fonksiyonlarının ve halkla ilişkilerini bu zihniyetle yürütmeye başlamıştı. Yukardan aşağı bir emir komuta zinciri içinde işleyen teşkilatın en üstünden en alta kadarki yöneticileri, mahalli şartların getirdiği gerekliliklerle hareket etme kabiliyetin yoksun kalmıştı. Yeni dönemle birlikte, partide bu otorite zihniyetinin değiştirilerek, yerine sağlam prensipleri bünyesinde barındıran programa dayalı bir zihniyetin yerleştirilmesi isteği ön plana gelmeye başlamıştı¹. Bu yeni dönemle birlikte, partinin idealist yönü ve programının temel dayanağı olan ilkelerinin yeniden yorumlanması talepleri ortaya çıkmıştı. Partinin, “*içtimai birlikteliği, bütünlüğü ve denkliği gözetilen ileri bir milliyetçilik peşinden koşması, onu kuvvetle ve samimiyetle temsil etmesi*” gerekliliği; devletçiliğin “*teknik, ekonomik ve bilhassa sosyal hedefleri gözetilen bir karakteri olması*”, sağlam ve denk bir milli ekonominin “*çiftlik temeli üzerine kurulacağına*”, sağlıklı ve uzlaşık bir cemiyetinde “*geniş ve refahlı bir köylü tabakasına dayanabileceği*”² ifade ediliyordu.

¹ **CHP’de Islahat Yapılması İçin Teklif**, Yeni Matbaa, Ankara, 1950, s. 9; Seçim sonrası kamuoyunda, CHP bünyesinde yaşanması düşünülen değişime yönelik kuvvetli bir beklenti oluşmuştu. Partinin halka, özellikle köylü kitesine açılması gerektiği konuşuluyor ve basında “*CHP bir köylü partisi haline getiriliyor*” tarzında haberlerde, kurultay sonrası partinin bir köylü partisi haline geleceğine yer veriliyordu. **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1950.

² A.g.e., ss. 12-15.

İmtiyazsız, herkesin eşit olduğu bir Halkçılık anlayışını savunan partinin, geçmişte devlet otoritesini ve siyasi nüfusunu kullanan şahıslar karşısında gereği gibi davranmayarak halkın partiden uzaklaşmasına neden olduğu; yeni başlayan bu süreçle birlikte partinin bu bakış açısından uzaklaşarak, vatandaşı devlete karşı koruyan bir anlayışla hareket etmesi gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştı. CHP laiklik anlayışında bir öz eleştiri yapar konuma gelmişti. Parti, din ve devlet işlerini birbirine karıştırmamak adına, toplumsal gerçekleri de ön plana alan bir laiklik prensibini uygulamış; gerçekleştirdiği inkılâbı korumak adına toplumun vicdanında yer eden bazı hususları yasaklamıştı. Fakat bunlar yapılırken, din adamı yetiştirme ve ibadethaneler oluşturma gibi devletin din üzerindeki yapıcı özelliği uygulanmamış, son dönemde bu alanda çeşitli adımlar atılmış olsa da, dava bütün icaplarıyla ele alınmamıştı. Yeni dönemle birlikte parti olarak, dinin cemiyetin yapısında bir harç ve istifasında manevi bir kaynak olduğunu göz önünde tutarak, teşkilatı kuvvetli bir şekilde kuruluncaya kadar, “İslam cemaatinden yardım ve ihtimamını esirgememesi” ön plana alınmalıydı³.

1950 seçimlerinde alınan yenilgi, parti teşkilatının zamanın ve şartların gerekliliğini yerine getirebilecek etkinlik, çabukluk ve düzgün işleyişten yoksun olduğu gerçeğini ortaya koymuştu. Partinin teşkilat ve kadrolarında bir gençleştirmeye gitme isteği ön plana alınmış; partiye önceden hizmet etmiş olan, fakat bugüne gelinen süreçte yorulmuş, enerjisini yitirmiş partililer yerine; gayret, dikkat ve enerji isteyen görevlere genç, bilgili, ehliyetli yeni isimlerin gelmesi gerektiği idi. Kurultay’da ön plana getirilenlerin, Bursa’daki Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün bir kısmı tarafından da desteklendiğini söylemek yanlış olmaz. İl idare kurulunda yer alan Derviş Sami Taşman, CHP kurultayında yaşananları yorumlarken şu ifadelerde bulunuyordu:

“Kurultaya hakim olan hava bir yeniliğin muhakkak suretle lüzumu havasıydı... Bundan evvelki devrede yapılan hataların nihayet kendileriyle ilgili olmadığını ve hükümetin yüzünden zarara uğradığını söylemek adet halini almıştı. Halbuki şimdi teşkilat çalışırsa kazanacaktır düsturunun kendilerine hakim olduğu görülüyordu... Her delege partinin varlığının kendi hareket tarzına bağlı olduğunu anlamıştı... Geniş bir şekilde yerleşmiş olan ve değiştirilmesi çok büyük bir cesaret isteyen zihniyeti bünyesinden çıkarıp atmıştı”⁴.

Cumhuriyet Halk Partisi il yönetiminde bulunan Taşman’ın, “Arapça ezan okutulması, radyoda kuranı kerim dinletisi ve beyaz trenin halka tahsis”nin güzel şeyler olduğundan bahsetmesi, yaşanan dönüşümün izlerini taşımaktaydı⁵.

³ A.g.e., ss. 15-19.

⁴ **Ant**, 9 Temmuz 1950.

⁵ **Ant**, 10 Temmuz 1950.

Seçimler sonrası İsmet İnönü'nün partiyi bırakacağı söylentileri, Kurultay'da bizzat İnönü tarafında boşa çıkarılmıştı⁶. Sekizinci Kurultayda, parti programında değişiklik yapılmazken, tüzükte önemli değişikliklerle gidilecekti⁷. Parti adına tüm önemli kararların Kurultay tarafından alınması, genel sekreteri kurultayın seçmesi, parti divanı üye sayısının 40'tan 30'a indirilmesi ve yönetim kurulu üyelerinin bu kişilerin içinden seçilmesi önemli değişikliklerdi. Bu değişiklikler ilk etkisini hemen gösterdi. Partideki zihniyet değişimi isteği, Sekizinci Kurultay'da, bir oldubittiyle ortaya çıkmıştı. Kurultayda, o güne kadar otorite zihniyetini yansıtan "*Şefflik Rejimi*"ne karşı parti teşkilatı başkaldırmıştı. Kurultay'da, genel sekreterlik seçiminde İnönü'nün adayı olan Nihat Erim'in seçilmesi yönünde delegelere, yukardan gelen talimatla baskı yapıldığında, delegeler hiç şans tanınmayan Kazım Gülek üzerine birleşmiş⁸ ve eski zihniyete karşı tepkilerini bizzat göstermişlerdi⁹. Bu değişimin ardında, CHP teşkilat kadrolarının partiyi köye kadar indirmek lüzumunu hissetmesi; köy ve şehirlerde popüler halk adamlarını teşkilatlarda vazifelendirmek istemesi yatıyordu¹⁰. Kurultay sonrası partide gözle görülür bir bölünme yaşanmış, partinin bir merkezi Çankaya'da, bir merkezi Ulus'ta faaliyetini sürdürmeye başlamıştı¹¹. Kurultayla birlikte parti yönetiminde teşkilatın ağırlığı hissedilmeye başlanmıştı.

Muhalefetinin ilk zamanlarında partide, DP iktidarıyla uyumlu çalışma konusunda bir anlayış hakimdi. Parti yöneticilerinde hakim olan inanç, seçmenlerin aldatıldığı ve kısa sürede bu gerçeğini anlayacak olan seçmenlerin tekrar partiye döneceğiydi. Arka arkaya girilen muhtar, belediye ve ara seçimlerde büyük kayıplar alınması; bunun yanında DP iktidarının muhalefete yönelik sert tavrı, seçimlerde Meclis dışında kalan aşırılardan oluşan bir gurubun, Nihat Erim'in önderliğinde oluşmasını sağlayacaktı. Bu grup, DP iktidarına karşı sert bir muhalefet tarzının yürütülmesinden yana tavır geliştirecekti. Seçimlerden alınan kötü sonuçlar, parti içinde istifaları beraberinde getirdi. Feridun Fikri

⁶ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, ss. 67-70.

⁷ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, 4. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 126.

⁸ Kazım Gülek, çok partili hayatla birlikte CHP içerisinde "Mutedil" ismi ile başlayan ve muhalefeti yaşatmak adına daha liberal politikalar yürütülmesi gereği üzerinde duran yeni bir anlayışı temsilcileri içerisinde yer almıştır. Kazım Gülek'in içerisinde yer aldığı ve adına "35"ler denilen bu oluşumun liderliğini, genel sekreterlik mücadelesine girdiği Nihat Erim yapmaktaydı.

⁹ 1950 yılında Genel Sekreter olarak seçilmesini Kazım Gülek şöyle anlatmaktadır: "*Ben kendi kendime karar verdim ki, eğer Halk Partisi bundan sonra ayakta duracaksa ve memlekete hizmet edecekse, temelden bir yenilik lazımdı. Ve o yeniliği ben yaparım dedim kendi kendime. Kurultayın kapısında durdum ve her gelen delegeye 'genel sekreter Kazım Gülek' yazan bir kağıt verdim, atın bunu diye.*" Seçimi kazandıktan sonra yapmış olduğu konuşmada Halk Partisi'nin seçimleri neden kaybettiğinin üzerinde durulması gerektiğinden bahseden Kazım Gülek şu ifadelerde bulunmuştu: "*Benim görüşüm, Halk Partisi halkın partisi olamadığı için seçimleri kaybetmişti. Tekrar kazanacağız. Kazanırız, şu şartla ki, Halk Partisi halkın partisi olsun, her yere gitsin, halkın ayağına gitsin, halka karışsın, hakiki demokratik bir parti olsun.*" **Demirkırat**, "İktidar", Bölüm 4, haz. Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dündar, TRT.

¹⁰ Celal Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, 1969, s. 73.

¹¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 191-192.

Düşünsel, Cavit Oral, Behçet Uz, Server Somuncuoğlu gibi şahıslar partiden istifa ederek, DP bünyesinde görev aldı. Şemsettin Günaltay'ın istifa edeceği devamlı gündemi işgal ederken, Günaltay her devasında bu haberleri yalanlamıştı¹². CHP içinde muhaliflerin zamanla istifaları, 1955 yılından sonra partide istikrarlı bir durum yaratacağı¹³.

26 Kasım 1951 tarihinde toplanan 9. Kurultay, arka arkaya alınan seçim yenilgileri sonrası toplanmıştı. 16 Eylül 1951 yılında 20 milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde, partinin ağır topları ülke genelinde aday olarak göstermiş, fakat sadece iki milletvekilliği alabilmişti¹⁴. Parti bir önceki kurultayda teşkilata açılma tartışmaları yapmıştı, fakat sonrasında aday seçimlerinde parti merkezi inisiyatifi elinden bırakmamıştı. Bunun sonrası dokuzuncu kurultayda, merkezden teşkilata yapılan emrivakiler en çok eleştirilen konuların başında gelmişti¹⁵. Kurultayda gençlik ve kadın kollarının oluşturulması; milletvekili adaylarının tümünün örgüt tarafından belirlenmesi kararları alınmıştı. Kurultay sonrası yayınlanan beyannamede, anayasaya aykırı kanunları önleyecek bir yüksek mahkemenin kurulması, seçimlerde adli teminatın kuvvetlendirilmesi, idare ve iktisadi kurumların siyasi baskıdan uzaklaştırılması, basın özgürlüğünün sağlanması gibi talep dile getirilmişti¹⁶. 1950-1953 yılları CHP'nin örgüt olarak muhalefet partisi durumuna ve görevine kendisini alıştıran dönemi olmuş; bu dönem içinde toplanan iki kurultayda parti programında bir değişiklik yapılmayıp, intibak sorunu ve iktidar muhalefet ilişkileri ile ilgilenmiştir¹⁷.

CHP 10. Kurultayını 22 Haziran 1953 tarihinde topladı ve 1950 seçimlerinden sonra ilk kez CHP sosyo-ekonomik sorunları tartışmaya başlarken, iktidar partisi karşısına yeni bir görünümle çıktı¹⁸. Parti içersinde genel başkan İnönü ile genel sekreter Kazım Gülek arasında çekişme devam ederken, parti programında önemli değişikliklere gidilmişti. Programda yer alan "Kemalizm" kelimesi yerine "Atatürk Yolu" kullanılırken; devlet düzeninde kuvvetler arasında bir denge sağlayacak ve siyasi hakları koruyacak ikinci bir meclisin açılması, seçim güvenliği, sendika ve mesleki örgütlenmeye izin verilmesi, işçilere grev halklarının verilmesi, Anayasa Mahkemesinin kurulması, yargı güvencesi gibi

¹² **Milliyet**, 25 Mart 1951; 14 Nisan 1952;

¹³ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, 3. b., Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 149.

¹⁴ Ara seçimlerin kaybedilmesinde yapılan en büyük yanlış, aday olarak gösterilen kişilerin o yörenin insanı olmayıp, sadece partinin ön planında yer alan isimler olmasıydı. Kocaelili Nihat Erim, Adanalı Cavit Oral ve Kocaelili İsmail Rüştü Aksal Aydın'dan aday gösterilmişti. Adanalı Kemal Satır Zonguldak'tan aday oldu. Parti genel sekreteri olan Adanalı Kazım Gülek Bilecik'ten aday oldu. Gaziantep'li Cemil Sait Barlas Denizli'den, Diyarbakırlı Vedat Dicleli Muğla'dan aday gösterildi. İstanbul'dan aday gösterilenler ise İstanbul eski valisi Lütfü Kırdar ve Dışişleri eski bakanı Necmettin Sadak'tı. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP'nin Altın Yılları**, a.g.e., s.143.

¹⁵ Bila, a.g.e., s. 128-129.

¹⁶ **CHP Dokuzuncu Kurultay Beynamesi ve Rapor**, 1951, ss. 2-10.

¹⁷ Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 111-112.

¹⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 111.

konular kabul edilmişti¹⁹. Kurultay'dan bir süre sonra DP iktidarının devamlı olarak gündeminde olan CHP malları sorunu, 1954 seçimleri öncesi tekrar gündeme geldi ve 6195 sayılı “*Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun*” tasarısı 14 Aralık 1953 tarihinde Meclis'te yasalaştı. Yasa ile ana muhalefet partisinin tüm mallarına el koyan iktidar, seçimlere gidilen süreçte muhalefeti maddi imkânsızlıkların içersine sürüklemişti. Aynı zamanda muhalefetin diğer ayağı Millet Partisi, irticai faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle Ankara 3. Sulh Mahkemesi tarafından 27 Ocak 1954 yılında kapatılmıştı. Muhalefetin seçimler öncesi iktidar tarafından köşeye sıkıştırıldığı bu gelişmelerin gölgesinde, CHP 3. Olağanüstü Kurultay'ını toplamıştı. Maddi imkansızlıklar içersinde²⁰, seçimler öncesi partinin izleyeceği yolun belirlenmeye çalışıldığı kurultay, aday belirleme sürecinde örgütle merkez arasındaki yetki paylaşımının gölgesinde geçti. Merkezin aday belirleme talepleri örgüt tarafından reddedilirken, orta yol bulma çabaları arandı. Sonuçta, genel merkezin belli sayıda adayı örgütlere tavsiye etme hakkı tanındı, ancak örgütün veto hakkı saklı tutulmuştu²¹.

1954 seçimlerinde alınan ağır yenilginin ardından, 26 Haziran 1954 tarihinde toplanan XI. Kurultay, parti içersinde sınırların iyice gerildiği, hizipleşmenin ve karşılıklı atışmaların giderek hızlandığı bir döneme denk gelmişti. Kurultay İnönü-Gülele çekişmesine sahne olurken, parti programında bazı değişikliklere gidilmişti. Kurultayda ayrıca iktidarın artan baskısı karşısında mahalli seçimlere girip girmeme ve CHP grubunun Meclis'i terk etmesi konuları tartışılmıştı. Başını Nihat Erim'in çektiği, CHP'nin parti meclisinde yer alıp da, seçimler sonrası milletvekili olamayan bir grup, partinin Meclis'i terk etmesini istiyordu²². Bu talepler karşısında en dirençli karşı koyan bizzat İsmet İnönü'nün kendisi olmuş, taleplerin kabulü halinde başkanlığı bırakacağı tehdidini delegelerle paylaşmıştı.

Muhalefette yer aldığı beş yıldan ardından CHP adına akıllarda, parti içinde örgüt ve liderlik arasında yaşanan iktidar mücadelesi ile maddi imkansızlıklar içinde boğuşan,

¹⁹ Kili, a.g.e., s. 117-118.

²⁰ İsmet İnönü partisinin yaşadığı maddi imkânsızlıkları, kurultay açılış konuşmasında şöyle ifade etmektedir: “İçinde bulunduğumuz yoksulluk ve imkansızlık şartları hafife alınacak kadar ehemmiyetsiz değildir. Önümüzdeki kağıda kadar yeniden tedarik yapılması, bir teşkilatı yeniden kurmak gibi güç olmuştur. Pek çok yerde henüz konuşacak bir mikrofon, ses yükseltici ve yazı makinesi bulamıyoruz. Hatta telefona bile Ankara'da, İstanbul'da zor kovuştuk”. **Genel Başkan İsmet İnönü'nün CHP Olağanüstü Kurultayı Toplantısını Açış Nutku 25 Şubat 1954**, s. 5-6.

²¹ Bila, a.g.e., s. 134.

²² Nihat Erim, 1950 seçimleri sonrası DP iktidarına karşı sert muhalefeti savunani partinin şahinlerini temsil eden bir kişiliğe bürünmüştür. Fakat XI. Kurultay'da Kazım Gülele karşısında aldığı yenilgi, onun örgüt tarafından desteklenmediğinin kesin ifadesi olmuştu. Kurultay sonrası ise bambaşka bir Nihat Erim vardır. İktidarla sıcak ilişkileri savunan, ılımlı bir muhalefeti ön plana alan Erim'in bu siyasetine iktidar tarafından sempatiyle bakılırken, CHP içinde büyük tepkilere neden olacak ve zamanla Erim'in parti içindeki konumu zayıflayacaktır. Bila, a.g.e., ss. 139-141.

etkisiz bir muhalefet imgesi kalmıştı. Bu olumsuz tabloyu tersine çeviren CHP'nin kendisinden ziyade, DP olacaktı. DP'nin iktidara gelmesi ile uygulamaya koyduğu ekonomi politikaları, 1950'lilerin ortalarıyla birlikte çıkmaza girmişti. Ekonomik dengeler bozulurken, ülke içersinde ekonomik sıkıntılar baş göstermişti. Bunların yanında DP iktidarının 1954 seçimleri sonrası kendisinde hissettiği özgüven, kendisine yönelen eleştirilere karşı tahammülsüzlüğü beraberinde getirmiş; iktidarına karşı eleştirileri yönelten basın, üniversite, yargı ve muhalefet partilerine karşı baskıcı politikalar uygulamaya koymuştu. Toplumda başlayan rahatsızlıklar bizzat DP içinde bir bölünme yaratacak ve özgürlüklerin genişlemesini isteyen bir grup milletvekili DP'den ayrılarak Hürriyet Parti'sini kuracaktı. DP iktidarında başlayan bu erime süreciyle birlikte, CHP bünyesinde radikal değişimlere gitmeden ve kendisini çok partili hayatın gereklerine hazırlamadan, seçmenin saygısını kazanmaya başlamıştı. 1946'dan beri DP'yi destekleyen basın, bürokrasi, aydınlar, DP'ye tek siyasi alternatif olan CHP'ye yönelmeye başlamışlardı. 1954 seçimleri sonrası, il ve ilçe kongrelerinde geleneksel yöneticilerin çoğu kenara çekildiği için, genç üyeler il ve ilçe başkanlıklarına, yönetim kurullarına seçilmişler; partinin saygınlığı arttıkça genç yöneticiler, Meclis'e girme, politikada yükselme çabası içinde çevrelerinde yoğun bir mücadeleye girmişlerdi. 1954 seçimleri sonrası kapanan parti kapıları, giderek seçmenin uğrak yeri haline gelmeye başlamıştı²³.

21 Mayıs 1956 tarihinde toplanan XII. Kurultay, muhalefet partileri arasında yapılması düşünülen işbirliği tartışmaları arasında geçerken; muhalefet arasında başlayan yakınlaşma, DP iktidarının baskın bir seçime gitmesiyle sonuçlandı. 1958 yılında yapılması planlanan seçimler, 1957 yılının Ekim ayına alındı. Muhalefetin arasında işbirliği görüşmeleri devam ederken, CHP olası bir işbirliğinin kendi çatısı altında olması yolunda bir düşünceye sahipti. Çünkü CHP eski CHP değildi. Yapılacak olan seçimleri kazanacağını, seçmenin kendi lehinde karar alacağına inanmıştı. Seçimi CHP'nin kazanacağı düşüncesi parti örgütünün, diğer muhalefet partileriyle işbirliği yapılmasına soğuk bakmasına neden olmuştu. Çünkü örgüte mensup üyelerin bir çoğu seçimler sonrası Meclis'e girmenin hayalini taşıyorlardı. Örgütün bu tavrı, 9 Eylül 1957 yılında

---

²³ Kili, a.g.e., s. 124. CHP'de yaşanan bu değişimi Bursa örgütünde görmek mümkün. Örneğin 1952 yılı sonunda genç yaşta CHP'ye üye olan Avukat Turgut Bulut, kısa süre içinde parti il yönetimine yükselecekti. Turgut Bulut bu durumu partide görev almak isteyen kimsenin kalmamasıyla açıklar. Ayrıca 1954 seçimleri sonrası parti içersinde olumlu anlamda değişmelerin yaşandığını deşinen Bulut şunları ifade eder: "1954 seçimleri sonrası, halkla yakınlaşmaya başladık biz. Parti mallarına el konulması, halkın bize destek vermesi de bizi hareketlendik. Halkla ilişkiler adı altında Halk Partisi il binasında nöbet tutulurdu. Önceden halk binaya gidince kimseyi partide bulamazdı. Çok çalıştık, köyleri gezdik, Bursa'nın tüm köyelerine gittik. 1957 seçimlerinde büyük bir patlama yaptık ve bu seçim yasasına rağmen olmuştu. Eğer seçim yasası düzgün işleseydi çok daha fazla milletvekili çıkaracaktık. Bundan demokratlar çok ürktü ve tedrici tedbirlere başvurmaya başladılar". Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009

toplanan XIII. Kurultay'da kendini göstermiş; işbirliği konusunda yetki almak isteyen genel başkana zorluk çıkarılmış, fakat İnönü bizzat devreye girerek işbirliği kararı alınmıştır. Fakat DP iktidarının seçimlerde muhalefetin işbirliği düşüncesini imkansız hale getiren bir yasal düzenleme yapma yoluna gitmesi sonrası, bu duruma en çok CHP örgütü sevinecekti²⁴. Seçim sonrası ortaya çıkan tabloda, DP iktidarı oy kaybı yaşarken, CHP oylarını ve milletvekili sayısını önemli oranda artırmış, ayrıca muhalefetin toplam oyu, DP oylarının üzerine çıkmıştı.

Ülke genelinde ilginin CHP üzerinde yoğunlaştığı, iktidar ile muhalefet ilişkilerinin sertleştiği bir ortamda, 12 Ocak 1959 tarihinde CHP'nin XIV. Kurultay'ı toplanmıştı. Kurultay'da iktidara yürüyen bir partinin heyecanını yansıtan bir hava hakimdi. Kurultay'da parti program ve tüzüğünde değişiklikler yapılırken, kurultay sonrası yayınlanan "*İlk Hedefler Beyannamesi*" CHP'nin sosyo-ekonomik sorunlarla daha yakından ilgilenmeye başladığını kanıtlar nitelikteydi. CHP bu beyannamesiyle modern demokrasi ve cemiyet anlayışına uygun, halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve emniyet esaslarına dayanan; temel hak ve hürriyetleri güvence altına alan yeni bir anayasa önermişti²⁵. CHP'nin liberalizm yönünde yaşadığı dönüşümün somut belgesi olan beyanname, zamanın ruhuna çok uygun talepleriyle²⁶, askeri müdahale sonrası 1961 Anayasa'sı ile hayat bulacaktı.

1950-1960 dönemi içerisinde CHP, bu dönemin ortalarına kadar "*var oluş*" mücadelesi, sonraki dönemde ise "*rejim mücadelesi*" içerisinde kendisini bulmuştur. Bu dönemde CHP sosyo-ekonomik sorunlara etkin bir katılım gösteremezken; Türkiye'nin sorunlara yönelik, devrimci kimliği ile bütünleşecek, radikal çözüm önerilerini ortaya koymamıştır. Toplumun tümünü kapsayan ve bütün sorunları sistemli, çağdaş ve ilerici bir yaklaşımla incelememiş; siyasal yapıdaki sorunlarla ilgilenir olmuş, demokratik rejimi ve hukuk devletini bütün gerekleriyle yerleştirmek konusunu gündeminde tutmuştur²⁷.

---

²⁴ Kili, a.g.e., s. 125-126.

²⁵ Kili, a.g.e., s. 163-164; Bila, a.g.e., s. 154-155.

²⁶ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, a.g.e., s. 155.

²⁷ Kili, a.g.e., s. 134.

II. BURSA İL TEŞKİLATINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM

1950 seçimleri CHP'de büyük bir hayal kırıklığı, teşkilatlarda deprem etkisi yaratmıştı. Parti içinde değişim talepleri yüksek sesle dile getirilirken, Bursa yerelinde seçimden kısa bir süre sonra önemli değişimler yaşanmıştı.

A. PARTİ VE PARTİ ORGANLARINDA YAŞANAN YÖNETİM DEĞİŞİKLİKLERİ

1. Yönetim Kadrolarının El Değiştirmesi

CHP'nin muhalefet saflarına geçmesiyle birlikte Bursa il örgütü adına en önemli gelişme, il başkanlığı görevini sürdüren ve milletvekili adayı olan Durmuş Enginsoy'un, başkanlık görevini bırakmış olmasıdır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin hemen ardından, Merinos Fabrikası müdürlüğünü sürdüren Durmuş Enginsoy, bu görevinden alınarak Sümerbank Teftiş Kurulu Teknik Müfettişliği'ne getirilmiş ve Bursa'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Demokratların kısa süre içerisinde Bursa'daki kurumları kendilerine göre yeniden dizayn etme girişimlerinden en önemlisi bu görev değişikliği idi. Bu değişiklik sonrası il başkanlığı görevini bırakan Enginsoy yerine, il başkanlığı görevine belediye eski başkanlarından ve son il kongresinde en çok oyu alan Dr. Edip Rüştü Akyürek, il idare kurulunun kararıyla seçilecekti²⁸. Akyürek, Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefet yıllarında bu görevinde en uzun süre kalan il başkanı olmuştur. Akyürek, sakin ve uzlaşmacı bir karakter yapısına sahip olmasıyla, muhalefet döneminde Demokratların kalesi olarak nitelendirilen Bursa'da siyasi atmosferin sert ve gergin bir duruma gelmesine görevi boyunca müsaade etmeyecektir. Yaptıklarıyla karşı partilerinde saygısını kazanan Akyürek'e yönelik olarak Demokrat Parti Bursa teşkilatı adına İsmet Bozdağ şu ifadelerde bulunur: "*Edip Rüştü Akyürek, Halk Partisi Başkanlığını çok nazik, kritik ve erimeye müsait bulunduğu bir sırada almış ve partinin içinde genç ve idealist unsurları kademelerde vazifelere getirerek adeta mukadder gibi görünen kısmi iç çöküntüyü enerjisi, devamlı mesaisi ile bertaraf etmişti. Memleket menfaatlerini koruyucu bir muhalefet örneğini vererek çalışıyordu*"²⁹. Akyürek, Aralık 1952 il kongresinde il başkanlığı görevini Sıddık Tümerkan'a bırakmıştı. Seçimlerden kısa bir süre önce Mart 1954 il kongresinde tekrar görevine dönen Akyürek, 1959 yılında kendi isteğiyle görevinden ayrılacaktı. Görevinde uzun süre kalmasında partinin genel sekreterlik görevinde bulunan Kazım Gülek'in payı olduğu söylemek yanlış olmasa gerektir. Kazım Gülek'in görevde olduğu dönem boyunca, yukarıda belirttiğimiz kısa bir dönem hariç, devamlı bu görevi yürüten Akyürek, Gülek'in

²⁸ **Ant**, 27 Haziran 1950.

²⁹ **Hakimiyet**, 24 Aralık 1952.

görevi bırakmasının öncesinde, il başkanlığı görevinden ayrılacaktır. Muhalefet döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl teşkilatı genel olarak incelediğimizde, genelde aynı isimlerin parti yönetiminde yer almış olmasıdır. Partinin gençleşmesi ve dinamik bir muhalefet sürdüreceği konusunda parti yöneticileri görüşler beyan ederken, parti yönetiminde iktidar yıllarında partide görev alan isimler bulunmaktadır.

Seçim sonrası teşkilat içerisinde de istifalar birbirini izlemeye başlamıştı. Bunlar arasında en önemlisi Merkez ilçe idare kurulu üyelerinin hepsinin toplu halde istifa etmeleriydi. İstifa gerekçesi olarak, yeni seçime daha dinç ve yorulmamış genç arkadaşlarla gitmek imkânı yaratmak olarak belirtmişlerdi. Yeni oluşturan idare kurulu başkanlığına Nihat Aymergen getirilmişti³⁰. İdare kurulunun istifalarının arkasında, seçimdeki başarısızlıklar nedeniyle parti merkezinin bulunduğu yöneltik haberler basında yer almaya başlamıştı. Partinin içi boşalmaya, yönetim kademelerinde bulunanlar aktif görev almaktan imtina göstermeye ve geri planda kalmaya başlamışlardı. O dönemlerde genç bir avukat olarak mesleğe başlayan Turgut Bulut, partiye üye olduğundaki durumu şöyle anlatır:

“10 Mart 1951 tarihinde Halk Partisi gençlik teşkilatına üye oldum. O zaman Edip Rüştü Akyürek parti il başkanıydı, merkez ilçe başkanı da Nihat Aymergen’di. Üye olduktan sonra ilçe idare heyetine beni aldılar. Benim partiye girdiğim zamanda, partide kimse yoktu, partiye hiç talep yoktu. Ben üye olduktan yaklaşık iki ay sonra beni ilçe idare heyetine aldılar. Halk partisi zamanında büyük paralar kazananların çoğu Demokrat Partiye geçti. İlçede çok kısa bir süre çalıştım, sonra yedek subay olarak bir sene askere gittim. Dönüşümde avukatlığa başladım 1953 yılı Mart ayında. 7 Mart 1954 İl kongresinde beni ile aday gösterdiler ve il idare heyetine geçtik. En genç üye idim 24 yaşındaydım”³¹.

2. Ant Gazetesi’nin Devri

14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası muhalefete düşen Cumhuriyet Halk Partisi’nin Bursa il örgütünde, beklenmeyen seçim sonuçları karşısında bir şaşkınlığın ve bilinmezliğin ortaya çıktığı görülür. Bu durumun partiye olan ilk önemli yansıması, idari ve mali yönden partiye bağlı olarak Bursa’da yayın yapmakta olan Ant gazetesinin, partinin basın yayın işini daha fazla yürütemeyeceği gerekçesiyle Derviş Sami Taşman’a devredilmesidir. Derviş Sami Taşman, “Başlarken” isimli makalesinde, halk partisinin, dört yıllık Demokrat parti muhalefetinden sonra kendisine büyük iş düştüğü ve bir muhalefet partisinden nasıl olması gerektiği konusunda muhalefet öğretmenliğini yapması gerektiğini

³⁰ Ant, 2 Ekim 1950.

³¹ Avukat Turgut Bulut’la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

ifade ediyordu³². Parti, gazeteyi devrederken, partinin alt katında yer alan makineleri kullanması içinde Taşman'a izin vermişti. Taşman, bu devir işini anlatırken, seçim sonrası Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde ortaya çıkan olumsuz tabloyu şöyle anlatmaktadır:

"14 Mayıs 1950 seçimlerinde Bursa'da büyük bir panik yaşandığını kabul etmeliyim, çok büyük bir farkla yenilmiştik. Ertesi sabah kalktım, hezimet her şey. O zaman yazı işleri müdürüyüm, daha sahibi değilim gazetenin. Tıraş oldum, en şık şekilde giyindim, en kötü günümüzde en iyi şekilde görünmeye mecburuz. Herkes büyük bir şaşkınlık içindeydi. Tam tarihini hatırlamıyorum ama on veya on beş gün sonra gazeteyi devraldım. Bir yılginlık vardı partide, seçimden büyük bir mağlubiyetle çıkmıştı. Parti, 'biz bu işi daha fazla yürütemeyeceğiz' dedi. Zaten CHP en büyük kusurlarından biri kendi yandaşlarına, kendine hizmet edenlere hiçbir zaman, belki de tarafgir görünmesin diye, hiç arka çıkmamıştır. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi il başkanlığı bünyesinde olan gazeteyi bana devretmişlerdi. Dolayısıyla matbaayı satın alarak gazeteyi devraldım"³³.

B. HALKEVLERİNİN KAPATILMASI SÜRECİNİN BURSA'DAKİ YANSIMALARI

1. Halkevlerinin Kapatılışına Gidilen Süreç

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte, Türk Devrimi içinde yer alan iki önemli kültür kurumu büyük yara almış ve kapanışlarına giden yol açılmıştır: Halkevleri ve Köy Enstitüleri³⁴. Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı olarak yürüyen Halkevleri, diğer partilerin ortaya çıkışıyla birlikte tartışılır olmaya ve giderek gücünü yitirmeye başlamıştı. Karşı partilerin eleştirileri nedeniyle devletin maddi yardımlarından mahrum kalan halkevleri, aynı zamanda yakın gelecekte iktidara başka bir partinin geleceği düşüncesi ile halkın önemli bir bölümünü kaybetmeye başlamıştı³⁵. Böylece her türlü kültürel faaliyetlerini yürütemez duruma gelmeye başlayan kurumların, yıkılış süreci hız kazanır. Cumhuriyet Halk Partisi içersinde bu kurumların geleceği konusunda endişeler giderek artarken, 1947 yılında gerçekleştirilen Kurultay'da bizzat İnönü, Halkevlerine verilmesini istediği statüden bahseder³⁶. Halkevlerinin statüsü hakkında çalışmalarda bulunmak üzere oluşturulan

³² **Ant**, 16 Mayıs 1950. Derviş Sami Taşman, 1925 yılında mübadil olarak ailesiyle birlikte Bursa'ya terleşmiştir. Kısa bir süre sonra Ankara'ya yerleşen ve 27 sene orada ikamet eden Taşman, 1942 senesinde CHP Genel Sekreterliğinde hizmete girmiş ve 1947 yılının Aralık ayına kadar Halk Partisi bünyesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1945-1946 yılında genel sekreterlikte seçim bürosu şefliği görevinde bulunmuş ve 1946 seçimlerini yürütmüştür. 1947 yılında Bursa'ya gelerek, Abdurrahman Konuk'un isteği ile Ant gazetesinde görev almış ve yazı yazmaya başlamıştır.

³³ Yılmaz Akkılıç'ın Derviş Sami Taşman'la AS Tv'de Yaptığı Televizyon Programı, Mart 1997.

³⁴ Kemal Karpat, Köy Enstitüleri ve Halkevlerinin kapatılması sürecini, komünizmle savaş kisvesi altında gerçekleştirildiğini ve bu kurumlara yönelik kültürel bir irticanın uygulandığına değinir. Halkevleri, Sovyet Rusya'daki "Narondı Dom" denilen örneklere benzetilerek, komünizmle bu kurumlar arasında bağlantılar kurulup, kurumların Türkiye'nin kültürel kalkınmasında oynadığı faydalı rolü en aza indirilmiştir. Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 304.

³⁵ Anıl Çeçen, **Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 234.

³⁶ İnönü yaptığı konuşmasında Halkevleri için arzuladığı değişimi şöyle ifade eder: "*Halkevlerinin siyasi partilerin ortak olarak sevebilecekleri ve ortak olarak istifade edebilecekleri bir müessese halinde çalışmalarını çok ehemmiyetli ve lüzumludur... Kültür müessesesi olarak çalışmak esastır. Bu çalışmada her*

komisyon, kurultaya sunduğu raporunda, kurumların yaşadığı en büyük sıkıntının hükmi bir şahsiyete sahip olmamalarının geldiği; kurumlara verilecek olan yeni statüde partiye olan bağlılığının asla arka plana itilmemesine vurgu yapılmıştı³⁷. Kurultay sonrası, halkevlerine tesis statüsünün verilmesi ve bağımsız çalışma düzeninin sağlanması gerektiği kararını alır. Vakıf şekli konusunda hukukçulardan çeşitli görüşler alınır ve sonuç olarak, halkevlerine vakıf biçimini vermek, CHP'nin bu kuruluş üzerinde etkisini kaybetmek amacına geleceği için kabul görmez³⁸. CHP içinde Halkevlerinin, partinin fikriyatını yayan kültür kurumları haline getirilmesi ve halkevlerinin parti elinden çıkarılmasına asla imkân verilmemesi konusunda bir görüşün taraftar bulduğu bir gerçektir³⁹. Ayrıca çok hızlı gelişen siyasi olaylar, CHP üst yönetiminin eski bürokratik alışkanlıklara nedeniyle ağır işlemesi sonucu istenilenler 1950 seçimlerine kadar gerçekleştirilemez⁴⁰.

Halk Partililer Halkevlerini tüm halkın yararlanması için oluşturulan kültür müesseseleri olarak nitelendirse de, Demokratlar, Halkevlerini Cumhuriyet Halk Partisi'nin tapulu bir malı olarak görüyordu. Demokratlara göre Halkevleri, CHP'nin altı oklu bayrağının kapısında dikili durduğu, birer kültür müessesesi olmaktan çoktan çıkmış, tamamen Cumhuriyet Halk Partisinin siyaseti için birer sığınak haline gelmişti. Buralar, CHP'nin gençlik teşkilâtını oluşturmak için fidanlık olarak kullandığı merkezlerdi. Her yıl bu kurumlara milletin kesesinden kaynak aktarmak doğru ve makul bir şey değildi⁴¹. Tümüyle Millet parasıyla yaşayan, temeli tamamıyla Millet parasıyla atılmış olan bu evlerin "*Millete Mal Edilmesi*" zamanı gelmiş ve hatta çoktan geçmişti⁴².

Demokratlar, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelmelerini hemen ardında başta TBMM olmak üzere, kamuoyu önünde, 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını yolsuzluk, suiistimal ve türlü israflardan sorumlu tutuyor ve bu görüşlerini Meclis kürsüsünden paylaşıyordu⁴³. Bu tartışmaların hemen ardından Bursa kamuoyunda iktidar yanlısı basında Halkevlerine yönelik anket oluşturulmuş ve halkın bu kurumlara bakışı okuyucularla paylaşılmıştır⁴⁴. İktidar bu görüşleri kamuoyu ile paylaştığı dönemde, CHP VIII. Kurultayını, iktidar partisine nazire yaparcasına Ankara Halkevinde toplaması,

---

partinin mensubunun... İdareye makul surette iştirak imkânı olmalı... Siyasi partiler muayyen zamanlarda toplantılar için istifade edebilmeli". İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 200.

³⁷ "Halkevleri Komisyonu Raporu", **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948, ss. 199-201.

³⁸ Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 159.

³⁹ **CHP'de İslahat Yapılması İçin Teklif**, ss. 31.

⁴⁰ Çeçen, a.g.e., s. 237.

⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 8, C XVI, Birleşim 52, (25.02.1949), s. 607-608.

⁴² **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 8, C XVI, Birleşim 51, (24.02.1949), s. 598.

⁴³ **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1950.; Halk Partisine yönelik iddialar için bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C I, Birleşim 5 (02.06.1950).

⁴⁴ **Hakimiyet**, 3 Haziran 1950.

iktidarın öfkesini CHP-Halkevi ilişkisine çekmesi yönünden talihsizlik olmuştu. Demokratlar, Halkevlerinin kaldırılması yönünde ilk adımı 1935-1950 yılları arasındaki devlet tarafından bu kuruma yapılan yardımları açıklayarak başlatmıştı. Halkevlerine devlet bütçesinden 26 milyon lira ayrıldığını ve bu miktarın 9,5 milyon lirasının örtülü ödenekten CHP'sine gittiğini kamuoyu ile paylaşmıştı⁴⁵. Ardından ülke içersindeki halkevlerinin hesaplarında incelemeler başlarken, Ankara ve İstanbul Eminönü Halkevi denetlemelerinden sonra Bursa Halkevi hesapları da maliye müfettişlerince denetleniyordu⁴⁶.

Sonrasında iki parti arasında bir yumuşama dönemine girilirken, Halkevlerine verilmesi düşünülen statü konusunda uzun sürecek bir görüşme trafiği başlamış, fakat görüşmeler her iki tarafı tatmin edecek bir noktaya ulaşmadan sonlanmıştı. Görüşmelerin olumsuz sonuçlanmasının ardından harekete geçen DP, 1951 yılının yaz aylarında “Halkevlerini millete mal etmek” iddiasıyla, Halk Partisinin mallarına el konulmasına yönelik bir yasal düzenlemeyi Meclis’te gündeme getirmişti. Bursa kamuoyunu Halkevlerinin kapatılması sürecine hazırlamakta iktidarın yayın organlarına düşecekti. İsmet Bozdağ, Halkevlerini, hiçbir fonksiyonu kalmamış müesseseler olarak

⁴⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**, C IV/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 91. Burada Bursa Halkevi'nin oluşumu ve sonraki dönemlerinde sağlanan maddi kaynaklara yer vermek gerekir. Halkevi'nin ilk binası Setbaşı'ndaki Mahvel'in arasındaki sokağın sağındaki ikinci sıradaki ahşap binaydı. Bu binanın yeterli gelmemesi üzerine yeni bir binanın yapılması çalışmalarına 1936 yılında başlanmış, ilin ileri gelenlerinin yaptıkları toplantılarda, halkevinin Bursa halkı tarafından yaptırılması esası kabul edilmişti. Bu karar doğrultusunda aralarında Halkevlerinin kapatıldığı dönemde Demokrat Parti'nin üst yönetim kadrosunda yer alacak olan ve Demokrat Parti Bursa il teşkilatının başkanlığını yürütecek olan Hulusi Köymen'in bulunduğu beş kişi 250'er lira yardımda bulunarak ilk adım atılmış, CHP Vilayet Bütçesi'nden 24 bin lira ayrılmıştı. Halk nezdinde başlatılan kampanyası sonucunda Mayıs 1936 yılından Nisan 1939 yılına kadar toplam 16 bin 779 liralık bağış toplanmıştı. 1937 yılı belediye bütçesinden ayrılan ödeneğin dışında, Halkevleri merkezinden 10 bin liralık bir kaynak sağlanmıştı. Nisan 1939 tarihine gelindiğinde inşaatın ilk etap çalışmalarını başlatmak adına gerekli olan 70 bin liralık kaynak sağlanmıştı. Kaynak sağlama çalışmaları devam ederken, Halkevi binasının batı kısmını oluşturan birinci etabın yapım ihalesi 19 Aralık 1938 tarihinde 69 bin 825 liraya müteahhit Şefik Çapan'a verilmişti. Diğer kısımların kaynak sağlama çalışmalarına devam edilirken, 1940 yılı il genel meclisi toplantısında 24 bin 200 liralık ödenek ayrılmış, ayrıca halktan toplanmaya devam edilen bağışlara kaynaklara eklenmiştir. Binanın ilk kısmının yapımı 15 Mayıs 1940 yılında tamamlanarak, kullanıma açılmıştır. İkinci kısım inşaatının yapım çalışmaları için CHP il idare kurulu başkanlığı, 11 Mart 1947 tarihinde ihale edilmek üzere pazarlığa çıkmış, 270 bin liralık fiyat üzerinde yapılan ihaleyi Şerif Çapan kazanmış ve diğer kısım inşaatına başlanmıştır. Halkevi binası, bugünkü Ahmet Vefik Paşa tiyatrosu olarak kullanılan binadır. Halkevlerinin kullandıkları kaynaklara yönelik bir incelemede bütçe olanaklarına da bakmak gerekirse şu tespitlerde bulunulabilir: Bursa Halkevi açıldığı dönemde CHF' dan 200 liralık bir ödenek tahsis edilirken, bu paranın yeterli olmadığı ve Başkan Dr. Yusuf İzzettin Bey'in giderleri kendi cebinden karşıladığı görülür. 1933 yılında CHF' den 4 bin lira, il genel meclisinden 4 bin lira, belediyeden 500 lira, halktan 250 lira olmak üzere 8 bin 750 liralık bir bütçe oluşturulmuştur. 1936 yılındaki bütçe 17 bin 278 liradır. Bu miktarın 9 bin 200 lirası özel kuruldandan, 4 bin 664 lirası belediyeden, 1 bin 845 lirası kiradan, 991 lira 20 kuruşu il hissesi olarak Bursa kazasından, 100 lirası genel sekreterlikten alınan yardımdan, 25 lirası çeşitli gelirlerden ve 454 lira 70 kuruşu da bir önceki yıldan devretmiştir. 1939 yılı bütçesinde ise özel kuruldandan 20 bin lira, belediyeden 30 bin lira, ilçelerin bütçelerine göre yolladıkları üye yardım ödeneğinin il hissesi 1 bin 988 lira 27 kuruş, genel merkezden 40 bin lira, çeşitli gelirlerden 19 bin 260 lira olmak üzere 111 bin 248 lira 27 kuruş gelir kaydedilmiştir. Mine Akkuş, **Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi**, Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2011, ss. 74-79.

⁴⁶ **Ant**, 19 Ekim 1950.

nitelendirirken, Bursa'daki Halkevi binasının bir ticarethane görüntüsü vermeye başladığına değinecekti. Şurasında kahve, şurasında kulüp, şurasında sinema, şurasında parti yerleşmiş ve halkevi kuru bir tabeladan ibaret kalmıştı. Halkın müşterek yardımlarıyla kurulan tesislerin bugünkü hali halka büyük bir ızdırıp veriyordu⁴⁷.

Cumhuriyet Halk Partisi'ni maddi bakımdan sıkıntı içine sokmak ve manevi bakımdan da teşkilatı yıldırmak amacını taşıyan bu süreç, Cumhuriyet Halk Partisi örgütlerinde büyük rahatsızlıklar yaratmış, Bursa il örgütü aldığı bir kararla, parti merkezinden parti kurultayının hemen toplanmasını talep etmişti⁴⁸. Partililer bu süreci, 16 Eylül 1951 tarihinde yapılacak olan ara seçimlere partinin zayıflatarak girmesini sağlamak amacıyla yönelik, iktidar partisinin bir gözdağı olarak algılıyordu. İsmet İnönü, teşkilata yönelik yayınlamış olduğu tamimde, iktidar partisinin bu teşebbüsünü insafsızca bir hareket olarak nitelerken, daima hesap isteme ve borçlandırma yolu ile parti teşkilatının çalışamaz bir hale getirilmek istendiğine değiniyordu⁴⁹.

Yasa teklifinin ismi, CHP ve Halkevi ifadeleri geçirmemek adına ayrıntılı ve uzun tutulmuştu: "Resmî daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesiher derneklere ait olup siyasi partilere terk edilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından- genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve Hazineye iadesine dair kanun teklifi"⁵⁰. Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce ve yedi arkadaşının verdikleri kanun teklifinin gerekçesinde, "*Cumhuriyet Halk Partisi, nüfuz ve otoriteyi kendi mevcudiyetini takviye ve malî kudretini artırma yolunda kullanıp, milletin kalp ve vicdanında derin yaralar açarak... Her çareye başvurmakta beis görmeden... Büyük şehirlerden en fakir köylere kadar birçok yerlerde irat getirebilecek ammeye ait belli başlı gayrimenkulleri, ya nüfuz kullanmak veya muvazaalı yollara sapmak gibi kanun harici tasarruflarla uhdesine geçirmişti*"⁵¹ ifadeleri kullanılmıştı. Artık bu malların millete iadesi gerçekleştirilmeliydi ve bu kanun teklifi ile bu gerçekleştirilecekti. Yasa teklifinin Meclis görüşmelerinde, DP'liler, başta İnönü olmak üzere, CHP'yi sert ifadelerle eleştirerek, yasa teklifinin haklılığını ortaya koymaya çalışmışlardı. Teklif, Meclis'in 8 Ağustos 1951 günkü oturumunda oya sunulmuş,

⁴⁷ İsmet Bozdağ, "Bir Türü Halledilemeyen Dava: Halkevleri", **Hakimiyet**, 11 Nisan 1951.

⁴⁸ **Ant**, 1 Ağustos 1951.

⁴⁹ **Ant**, 5 Ağustos 1951.

⁵⁰ Kanun No: 5830, **Resmî Gazete**, S 7882 (11 Ağustos 1951).

⁵¹ Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce ve 7 arkadaşının, Resmî daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devir edemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesiher derneklere ait olup siyasi partilere terk edilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve Hazineye iadesine dair kanun teklifi ve Anayasa, İçişleri, Maliye, Adalet ve Bütçe komisyonları raporları", S. Sayısı: 261, **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C IX, Birleşim 109 (6.08.1951)

oynamaya katılan 342 milletvekilinin 339'unun oyuyla kabul edilmişti⁵². Halk Partililer yasanın Meclis'te kabulünden sonra, gözlerini Cumhurbaşkanı Celal Bayar yönetmiş, yasanın onaylanmamasını temenni etmişlerdi. Fakat Bayar kanunu zaman geçirmeksizin onaylamış, kanunun resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmesinin hemen ardından, ülke genelinde kanunun uygulamasına geçilmişti.

2. CHP Bursa İl Teşkilatı Binalarının Boşaltılması ve Yeni Mekan Arayışları

Bursa'da ilinde, 13 Ağustos 1951 tarihinde beş kişiden oluşan bir heyet Bursa Halkevi binasına gelerek, Nihat Aymergen başkanlığındaki Halkevi yönetimine gerekli tebligatı sunduktan sonra, halkevi bünyesinde bulunan eşyaların tespitine gerek görmeden kapılara mühür vurmuşlardı. İktidar yanlısı basında bu işlem, hazinenin hukukunu korumak olarak algılanırken, Bursa vilayetinde el konulacak olan gayrimenkul miktarının 200'e yaklaştığı ifade ediliyordu. El konulacak mallar içerisinde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Ant Gazetesi'nin içinde bulunduğu, Atatürk Heykelinin karşısında bulunan Halkevi binası, "Cumhuriyet Kahvesi" ismiyle tanınan bahçeli kahve, kahvenin arkasında bulunan eski müzik evi ve halen CHP ocaklarının kullandıkları bina, onun arkasında bulunan yazlık sinema bahçesi ve Akın Spor kulübünün bulunduğu bina ile Uludağ'daki Kayak Evi'nin içinde bulunduğu birçok mülk yer almaktaydı⁵³. İl içerisinde bulunan Cumhuriyet Halk Partisi ocak binaları boşaltılmaya başlanmış ve yeni bina arayışlarına girişilmişti.

İktidar yanlısı basında bu yerlerin toplum hizmetinde kullanılacağı kamuoyuna duyurulurken⁵⁴, muhalif basında bu yerlerin Demokrat Partililer tarafından işgal edileceğine yönelik haberler yer almaktaydı⁵⁵. El koyma işlemleri devam ederken, bu süreçte Halkevi yedi emin sıfatıyla Öğretmenler Derneği'ne devredilmiş; bir yandan da Hak Partisi, kendisine verilen 30 Ekim tarihine kadar ki süreç içerisinde, il içerisinde uygun bir mekân arayışına girmişti. Aynı süreçte ilçelerde bulunan Halkevi merkezlerine de gerekli tebligatlar yapılarak, malların tespiti çalışmalarına başlanmıştı. Halkevi eşyalarının sayımı yaklaşık on gün sürerken, kütüphanesinde bulunan kitapların yazım işlemine devam edilmiş, yaklaşık bir ay süren çalışmalar neticesinde, 10 Eylül günü Halkevi, ilçesinde bulunan tüm demirbaşlarla birlikte defterdarlığa teslim edilmişti⁵⁶.

⁵² Yasa görüşmeleri için bkz: **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C IX, Birleşim 109-110-111 (6-7-8-.08.1951)

⁵³ **Hakimiyet**, 14 Ağustos 1951.

⁵⁴ **Hakimiyet**, 25 Ağustos 1951

⁵⁵ **Ant**, 19 Ağustos 1951.

⁵⁶ **Ant**, 11 Eylül 1951.

Demokratlara göre CHP Bursa il örgütünün “*Menfaat Şirketi*” olarak görülen⁵⁷, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bulunduğu binanın alt katında faaliyet göstermekte olan Ant Gazetesi ve matbaasına, bir gün öncesinden 24 Ağustos 1951 günü el koyma işlemine başlanacağı haber verilmişti. Bilecik hususi idaresine ait olan ve zamanında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 60 lira karşılığında kiralanmış matbaa, Halkevi'nin demirbaşı olmadığı gerekçesiyle, el koyma işlemine itirazda bulunacak ve itirazlarla sürececek olan bir süreç başlayacaktı. Bu sürecin işleyişi döneminde Taşman, 1953 yılı sonlarına doğru, gazete ve matbaasını Heykel'den İnönü Caddesine girerken hemen solda bulunan ufak bir çıkmaz sokaktaki bir binaya taşıyacaktı⁵⁸. Bu taşınma işleminden yaklaşık bir ay sonrada Aralık ayında Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarına el konulan kanun yürürlüğe girecek, yasada yer alan hüküm gereğince, gazetenin çıkması için zaruri olan bazı araçlar hariç, önceden kullandığı ve Ankara Basımevi olarak bilinen matbaasına el konulacaktı. Taşman, taşınma öncesi kendisine yeni bir matbaa temin etmiş, binanın en alt katını matbaaya, bir katını yazı işlerine, bir katını da kendisine ayırmıştı. 22 Haziran 1954 tarihinde, ihtiyaç için gerekli olan bazı araçlarında Özel İdareye teslimi ile birlikte⁵⁹, Taşman Matbaası tamamen hususi bir duruma gelerek, Ant Gazetesi çıkmaya devam etmiş ve kapandığı tarih olan Eylül 1965 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştü⁶⁰.

Halkevi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin malları 1 Ekim 1951 tescil edilmiş⁶¹; bu süreçte parti kendisine uygun bina arayışlarını sonlandırarak, 29 Ekim 1951 tarihinde yeni il binasının açılışını gerçekleştirmişti. Yeni il binası, Belediyenin karşısında yer alan, Hacı Alipaşa Konağı olarak bilinen ve bir zamanlar ikinci ortaokul olarak kullanılmış olan binaydı. İl başkanı Edip Rüştü Akyürek'in açılış konuşmasıyla hizmete geçen yeni parti binasında, Merkez ilçe başkanlığının ve halkevi faaliyetlerinin yürütülmesi kararı alınmıştı⁶². Yeni parti binasının bir kısmı Halkevi çalışmalarına ayrılmış ve burada sosyal yardım kolu olarak hizmet verilmeye başlanmıştı. Öncelikle haftanın belli günlerinde partili bir doktor ve bir dişiçi fakir halka tedavi ve muayene etmeye başlamıştı⁶³. Sonraki dönemde parti il ve ilçe merkezini Dr. Talat Şahin binasına taşıyacaktı⁶⁴. Bu dönemde Merkez İlçe teşkilatının idaresinde görev alan Avukat Turgut Bulut, Cumhuriyet Halk Partisi merkezinin taşınma sürecine değinirken, şu ifadelerde bulunmaktadır:

⁵⁷ İsmet Bozdağ, “Halk Partisinin Menfaat Şirketi”, **Hakimiyet**, 12 Ağustos 1951.

⁵⁸ **Hakimiyet**, 19 Aralık 1953.

⁵⁹ **Ant**, 23 Haziran 1954.

⁶⁰ Demet Çoraklı Yıldız, “Söyleşi: 40 Yıl Öncesinden Bir usta: Derviş Sami Taşman”, **Bursa Defteri**, S. 26, (Haziran 2006), s. 30.

⁶¹ **Ant**, 2 Ekim 1951.

⁶² **Ant**, 30 Ekim 1951.

⁶³ **Ant**, 14 Aralık 1951

⁶⁴ **Ant**, 6 Ağustos 1954.

“Bursa Halkevi, devlet tiyatrosunun sol tarafında bahçeli bir binaydı. Halk partisine oradan bir yer verildi. Halkevleri kapatıldıktan sonra, parti o binadan çıktı. Sigortacı Naci Kurtul’un, Nalbantoğlu’na çıkan sokakta, sağda bir çıkmazda, eski Bursa konağı gibi bir evi vardı. Naci Kurtul’un Cadde üstünde (Atatürk caddesi) oteli vardı, o otelin arkasına düşerdi. Oraya taşındık ilk olarak. Sonra oradan da çıktık, bugünkü Postane’nin yanından çıkan sokakta, bir doktorun evi (Dr. Talat Şahin) vardı oraya yerleştik. 6-7 Eylül hadiseleri olduğunda da oradaydık. En son olarak Altıparmak’a inerken, caminin hemen yanında bir fırın vardı. Fırının yanında Nazike Apartmanı bulunur, onun bir katını kiraladık. Her yerde kira ile otururduk”⁶⁵.

C. CHP’NİN MALLARINA EL KONULMASI SÜRECİNİN BURSA’YA OLAN YANSIMALARI

Halkevleri ait gayrimenkullere el konulmasının ardından, 1952 yılı başlarıyla birlikte CHP’nin mal varlığına ilişkin haberler Demokratlar tarafından kamuoyunda paylaşılmaya başlamıştı. Demokrat Parti Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Meclis’e getirdiği Cemiyetler Kanunu’nda değişiklik teklifini Meclis’te savunurken, tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nin elde ettiği mal varlığına değinerek, *“Halkevlerine sarf edilmek üzere milletten koparılan ve fakat Halkevlerine sarf edilmeyip Halk Partisinin zimmetinde kalan, para, ne kadar olursa olsun, muhakkak surette Halk Partisince iade edilmelidir. İade edilmediği takdirde İse muhakkak bir kanunla istirdat olunmalıdır”⁶⁶* ifadelerinde bulunuyordu. İfadelerdeki son cümle, Demokratların akıllarının bir köşesinde yer eden CHP’nin malvarlığı konusunun yakın zamanda iktidarın istediği şekilde çözüme kavuşturulacağına yönelik algıları kuvvetlendirmişti. Bu duruma kamuoyunu hazırlamak adına, *“CHP’nin sahip olduğu milyonlar”* adı altında bir propaganda süreci başlamıştı. DP teşkilatlarında merkeze yoğun bir baskı ve bunun sonucunda parti idare kurulu ve parti meclis grubunda CHP’nin mallarının tasfiyesi için çok güçlü bir istek bulunuyordu⁶⁷. CHP, buna karşın kendini savunma konumuna sokmuş, malvarlığını ortaya koyan ayrıntılı haberleri, basın aracılığıyla açıklamaya çalışmıştı. Ara sıra ülke gündemini işgal eden bu mal varlığı tartışmalarının ardından, Demokratlar 1954 seçimlerinin öncesinde harekete geçmişler ve CHP’nin tüm malvarlığına el konulacak olan yasa teklifini TBMM’ye getirmişlerdi.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin mallarına el konulmasına yönelik kanun tasarısının Demokrat Parti Meclis Grubunda kabul edilerek, Meclis’e sevk edilmesi, iktidarla

⁶⁵ Avukat Turgut Bulut’la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

⁶⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C XIV, Birleşim 63 (18.04.1952), s. 453.

⁶⁷ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 15 yıllık dönem içerisinde Adnan Menderes’le anlaşamadıkları iki konu üzerinde durur. Biri “Devri-i Sabık” yaratmamak taahhüdü, diğer CHP’nin mallarına el konulması kanunudur. Bayar, partisinin içerisinde çıkan CHP mallarına el koyma isteklerini önlemek için Başbakan ve milletvekilleriyle temaslar gerçekleştirdiğini, fakat teşkilatın baskıları karşısında her hangi bir karşı duruş sergilemediğini ifade eder. Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, haz. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 199-200.

muhalefet arasındaki ilişkileri gergin bir noktaya getirmişti. Bu yasa teklifi ile tüm ülkede olduğu gibi Bursa vilayetinde de Cumhuriyet Halk Partisi'nin bütün menkul ve gayrimenkul mallarıyla, para, haklar ve alacaklar vesaire kıymetler hazineye intikal ettirilerek, tüm mal varlığına el konulacaktı. Ortaya çıkan bu gelişme, Bursa kamuoyunda Halk Partililer tarafından şiddetle eleştirilirken, Ant Gazetesi manşetten Tevfik Fikret'in, baskıya karşı simgeleşen ünlü dizelerini manşetten okuyucusuyla paylaşıyordu: "*Zulmün topu var, güllesi var, kalesi varsa. Hakkında bükülmez kolu dönmez yolu vardır*"⁶⁸. Halk Partililer, bu sürecin tek sorumlusu olarak Adnan Menderes'i görürken, onun korkunç ihtirasının ortaya çıkardığı, eleştiri ve denetimden kaçmak ve rakibini arkadan vurmak anlayışının bu süreçte hâkim olduğunu ifade ederken; Tanzimat'tan beri devlet idaresinde böyle bir keyfiyetin yaşanmadığını vurguluyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi üzerinde olan mallarının birçoğunun Atatürk'ün hibe veya vasiyeti olarak kaldığını, DP'nin aslında Atatürk'ün arzu ve vasiyetini hiçe saydığını; amaç CHP'yi susturmaksa, CHP'nin asla susmayacağına üzerinde ısrarla durmaktaydılar.

Demokrat Parti adına Samet Ağaoğlu, işleyen bu sürece ilişkin, "*İcap ederse, bir tek kâğıtlarını ve oturdukları sandalyeyi bile alacağız*"⁶⁹ derken; Demokrat Parti Bursa teşkilatının sözcüsü konumunda bulunan İsmet Bozdağ, muhalefetin kullandığı Tevfik Fikret'in dizelerine dönük olarak serzenişte bulunarak, "*Zalim ne çabuk mazlum oldu!*" ifadesinde bulunur. Halk Partilileri bu duruma şükretmeleri gerektiğini, yapılan işin özünün tek parti döneminde gasp edilen halkın malının tekrar eski sahibine verilmesi olduğuna değinerek, yürüyen süreç sadece vaktiyle bu millete karşı işlenmiş suçların maddi muhasebesine kapsadığını; bunun manevi muhasebesinin de yapılabileceğini ve "*Bir mum ışığından mahrum zavallı fakirin ilaç parasından kısır Halk Partisine milyonlar ödeyenlerden ve buna izin verenlerden bu suçlarının hesabı da sorulabilirdi*"⁷⁰ diyerek, Halk Partilileri tehdit ediyordu. Demokratlara göre, tüm ülkede olduğu gibi Bursa yerelinde de halk yapılandan memnundu ve yapılanı doğru buluyordu; eğer bunun aksi olursa, halk bu yapılanları haksız olarak görürse ve kendilerini cezalandırmak isterse, birkaç ay sonra yapılacak olan seçimlerde bunun sonucunu görmek mümkündür⁷¹. Hakimiyet gazetesinin Bursa ili içersinde tüm partililere yönelik yaptığı anketin sonucuna göre, halkın yüzde doksanı kanunu beğeniyordu⁷².

---

⁶⁸ **Ant**, 10 Aralık 1953.

⁶⁹ **Yeni Sabah**, 9 Aralık 1953

⁷⁰ **Hakimiyet**, 11 Aralık 1953.

⁷¹ **Hakimiyet**, 17 Aralık 1953.

⁷² **Hakimiyet**, 21 Aralık 1953.

İktidar yanlısı basında kanunun haklılığına vurgu yapılırken, CHP sözcüleri geçmişe yönelik hiçbir çekincelerinin olmadığı üzerinde duruyor, zaman aşımı kabul edilmeden mahkemelerde hesap vermeye hazır olduklarını bayan ediyorlardı⁷³. Bu ortam içinde Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il ve ilçe idare heyetleri 10 Aralık tarihinde ortak bir toplantı yapmış ve kamuoyuna dönük bir beyanname yayınlamıştı. Muhalefet olarak sürdürülen mücadelenin azim ve kararlılıkla devam edeceğine vurgu yapılan metinde, şu ifadeler dikkat çekiciydi: “*Partimizin kalem, kağıdına varıncaya kadar mevcut mallarına değil, vicdan ve imanına tasallut eden zihniyet ve tedbirler karşısında bile azmimizden bir zerre kaybetmeden Büyük Türk Milletine karşı taahhüt ettiğimiz vazifelerimizi yapmaktan geri durmayacağız*”⁷⁴. Parti merkezinden teşkilata yayınlanan bir tebliğ ile tüm teşkilattan çıkacak olan kanuna uygun hareket etmeleri ve hemen kanunun tatbiki konusunda çalışmaları istenecekti⁷⁵.

6195 sayılı “*Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun*” tasarısının mecliste yapılan görüşmelerinde İsmet İnönü, çok sert ifadelerin yer aldığı yasayı eleştiren konuşmasında, hukuk dışı bir rejimin kuruluşuna giden bir süreçte bulduklarını, halkın sorgusuz, sualsiz mahkum edildiği bir düzene gidildiğine değinip, meclis kürsüsünden Demokrat Partililerin bulunduğu tarafa dönerek, “*Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçuların telaşı içindediniz*”⁷⁶ diyerek, yanında tüm Halk Partili milletvekilleri olduğu halde, demokratları vicdanları ile yalnız bırakmak ve kanunu protesto etmek adına Meclis’i terk etti. Halk Partililerin Meclisi terk etmesinin ardından devam eden görüşmeler sonrasında, yasa teklifi 314 oyla mecliste kabul edilmiştir⁷⁷.

Yasanın kabul edilmesinden sonra, partinin mallarının teslim alınmasına başlanmıştı. Parti Genel Sekreterliğinden yayınlanan tamimde, partiye bırakılacak olan malların kabul edilmemesi isteniyordu. Partinin tüm mallarına el konulurken, el konulacak olan mallar içinde Ulus Gazetesi de vardı ve gazete 15 Aralık 1953 tarihinde son kez “Ulus” ismiyle yayınlanmıştı. Gazete ertesi günü, Nihat Erim’in sahipliği altında “Yeni Ulus” adıyla çıkacaktı. Gazetenin son sayısı, Bursa’da dâhil olmak üzere, pek çok partili tarafından son günün hatırasına satın alınmıştı. Atatürk’ün vasiyetnamesi gazetenin son sayısında verilirken, Ulus matbaasının Atatürk’ün Cumhuriyet Halk Partisi’ne bağışı

⁷³ **Vatan**, 14 Aralık 1953.

⁷⁴ **Ant**, 11 Aralık 1953.

⁷⁵ **Ant**, 14 Aralık 1953.

⁷⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C XXVI, Birleşim 17 (14.12.1953), s. 169.

⁷⁷ “Cumhuriyet Halk Partisinin haksız iktisaplarının iadesi hakkında Kanun”, Kanun No: 6195, **Resmî Gazete**, S. 8584, 16 Aralık 1953.

olduğu ifade edilmiş, yapılan kanunsuzluk ortaya konulmaya çalışılmıştı⁷⁸. 19 Aralık günü, Ankara'nın Yenışehir semtinde partinin yeni binasının açılışı, başta İsmet İnönü olmak üzere, tüm partililerin katıldığı törenle gerçekleştirilmişti⁷⁹. İstanbul ve İzmir'deki il binaları da boşaltılarak, yeni binalara geçilmişti. İzmir'de il binası olarak seçilen yer, İsmet İnönü'nün doğduğu evdi⁸⁰. Parti merkezi, yaklaşan seçimler öncesi, seçim çalışmalarında kullanılmak üzere bir eşya piyangosu düzenleyecekti. Eşya piyangosu içerisinde ev, otomobil, traktör, dikiş makinesi, bisiklet, cumhuriyet altını gibi birçok eşya bulunuyordu. Piyango biletlerinin satışı ülke genelindeki bütün Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatlarında gerçekleştirilmişti. 2,5 liradan satılan ve üzerinde Atatürk'ün resminin bulunduğu piyango biletleri, Bursa Hak Parti teşkilatından ve halktan ilgi görmüştü⁸¹. Fakat eşya piyangosu uzunca bir süre çekilemeyecek, birkaç kere ertelenecek ve sonuçta bu durum CHP'ye zarar verecekti⁸². Bu durum Bursa'da yayın yapan iktidara yakın yayın organlarında, CHP aleyhine kullanarak, siyaset malzemesi haline getirilecekti⁸³.

Resmi gazetede yayınlanmasının hemen ardından, Bursa'da partiye ait malların listesi yapılmaya başlanmış ve Tapu Dairesinden CHP üzerine kayıtlı olan binaların listesi istenmişti. Valilik tarafından ilçelere çekilen telgrafla, kanunun icabının yerine getirilerek ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne ait emlakın tespit çalışmalarına başlanması hatırlatılmıştı⁸⁴. Yasanın yürürlüğe girmesinden birkaç gün sonra, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il merkezine vergi dairesi, saymanlık ve emlak memurundan teşkil olan bir heyet gelmiştir. Partide hazır bulunan il başkanı ve il idare kurulu üyelerinin refakatinde yapılan tespitler sonrası, partinin kasasında bulunan 24 lira 50 kuruş ile birlikte, tüm mallar, zabta geçirilmiştir. Parti binasında sadece kullanılmak üzere telefon, Atatürk ve İnönü'ye ait olan fotoğraflar, Atatürk'e ait büst ve bayraklarla, Bursa Valisi olduğu dönemde Refik Koraltan'ın İnönü'yü karşıladığı fotoğraf anı olarak saklanmıştır. Parti mallarının tesliminin hemen ardında il başkanı Remzi Emiroğlu 2.500 lira, Abdurrahman Konuk ve eşi 200 lira, Derviş Sami Taşman ve eşi 100 lira, Soğanlı köyünden Osman Turan 50 lira, Rasim Demirayak 15 lira, Mehmet Çelikçapa 25 lira ile partiye bağışta bulunmuşlardır. Edip

⁷⁸ **Ulus**, 15 Aralık 1953. Atatürk'ün vasiyetname iddiaları karşısında, iktidar adına Maliye Bakanı Hasan Polatkan açıklamalarda bulunurken, vasiyetnameyi ayrıntılı bir şekilde kamuoyu ile paylaşıp, Ulus Matbaasının her hangi bir bağının olmadığına vurgu yapmıştı. **Ayin Tarihi**, 15 Aralık 1953.

⁷⁹ **Ant**, 20 Aralık 1953.

⁸⁰ **Milliyet**, 20 Aralık 1953.

⁸¹ **Ant**, 17 Mart 1954.

⁸² CHP'nin maddi imkânsızlıkları aşmak adına düzenlediği eşya piyangosu da maddi imkânsızlıklar nedeniyle uzunca bir süre sonuçlandırılmayacak ve devamlı ertelenecekti. Eşya piyangosunun sonuçlandırılmaması CHP'nin saygınlığını zedelemişti ve bu durum başta İsmet İnönü olmak üzere ileri gelen partililere rahatsız veriyordu. Bunu sonlandırmak adına ülke genelinde CHP'li zenginlerden para toplanacak ve sonunda piyango'nun hediyeleri dağıtılacaktı. Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem, 1951-1954**, 2. b., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, ss. 232-235.

⁸³ **Hakimiyet**, 20 Ekim 1954.

⁸⁴ **Hakimiyet**, 17 Aralık 1953.

Rüştü Akyürek, lüzumu halinde kullanılmak üzere 350 lira değerinde bir çadır başılamıştır. İl başkanı Emiroğlu, mevcut durumdan memnuniyetini ortaya koyarken, “Her çalışma hamlesinden tenkit vasıtası olarak iktidar tarafından kullanılan mal konusundan da kurtulmuş olduk” ifadelerini kullanıyordu⁸⁵. Zapta geçirilen bu eşyalar, 25 Aralık itibariyle maliye memurlarına teslim edilmişti. Ayrıca il merkezi, son süre olan 29 Aralık tarihine kadar malların tesliminin geciktirilmemesi için teşkilata uyarılarda bulunuyordu⁸⁶.

CHP Bursa İl İdare Kurulu üyesi olan Avukat Turgut Bulut, o günlerde partili olarak yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Parti mallarına el konulunca, geldiler perdelerle varıncaya kadar, bütün koltukları kanepeleri aldılar. Bir tane eski cipimiz vardı, köylere gitmeye onu da aldılar. Biz kaldık bir tek kırık sandalye ile telefona. Parti binasına Rıza İlova'nın evi yakındı. Evinden bir takım eşyalar getirdi, oturabilmemiz için. Toplantı yapacağız, her yer bomboş. İlk toplantı günümüzde ne yapacağız diye düşünüyoruz, elimizde ne varsa gitmiş. Paramızda yok, bloke edilmiş durumda. Parti tamamen felç bir halde. Kapıcı geldi, ‘Efendim, kapıda bir at arabası var, bir takım eşyalar getirmiş’ dedi. Gittik baktık, İnegöl sandalyeleri, masa falan. ‘Sen yanlış gelmediğin değil mi?’ diye sorduk adama. ‘Yok burayı tarif ettiler, Halk partisi değil mi? Buraya yolladılar’. ‘Kim yolladı?’ diye sorduk, ismini vermemesi konusunda uyarılmıştı, söylemedi. Aldık. Bir saat sonra bir başka araba geldi. Sonra bir başka araba daha. Deri koltuklara varıncaya kadar eşyalar geldi. Gönderen adının verilmesini istemiyordu. Biz o akşam bu eşyaların hepsini düzenledik ve kullandık. Hiçbirini parti demirbaşına geçirmedik, çünkü bir başka yasa çıkarılır bunlarda elimizden alınır diye. Hiçbir şeyimiz yokken, devlet himayesinde değilken, gelenler gidenlerle partimiz doldu taştı. ‘Biz, işte şimdi halkın partisi olduk’ dedik. 27 Mayıs’tan sonra el konulan malların iadesine yönelik bir yasa çıktı, özellikle gayrimenkullere yönelik olarak. Ama Bursa gayrimenkul olarak partinin tabulu bir yeri olmadığı, Halkevinde bulunduğu için hiçbir şey alamadık”⁸⁷.

İlçelerde bulunan parti merkezlerindeki durumda aynıydı ve İznik ve Keles hariç tüm parti malları birkaç gün içinde teslim edilmişti. İnegöl ilçesinde parti yeni bir binaya taşınırken; Gemlik ilçesinde malları teslim almaya her hangi bir yetkilinin gelmemesi üzerine, partililerin maliyeye başvurarak vaziyeti bildirdikleri, gelinmediği takdirde parti mallarının sokağa atılacağı ifade edilmişti. Atatürk ve İnönü fotoğrafları hariç tüm mallarını teslim eden partiye, tüm ilçelerde halkın başışları söz konusuydu.

⁸⁵ **Ant**, 20 Aralık 1953.

⁸⁶ **Ant**, 26 Aralık 1953.

⁸⁷ Avukat Turgut Bulut’la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

D. PARTİ İL ÖRGÜTÜNÜN YAŞADIĞI MADDİ İMKÂNSIZLIKLAR VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

CHP tüzüğünde partinin gelir kaynakları yedi kalemde şöyle sıralanmıştır: Parti üyelerinden alınan yıllık aidat; Genel İdare Kurulu kararıyla parti adına tertiplenecek eşya piyangosu hâsılatı; Parti üyelik veya yıllık kartları ve rozet hâsılatı; parti yayımı hasılatı; parti mallarının geliri; spor, konser, balo, temsil, gösteri gibi teşebbüslerden ve diğer çalışmalarından sağlanan paralar ve partiye yapılacak bağış ve yardımlar⁸⁸. Parti üyelerinin ödemekle yükümlü olduğu aidatlar genelde ödenmez; üyelere aidatlarını ödemedikleri takdirde, kongrelere katılmayacakları konusunda baskılar yapılır, fakat bunda başarı sağlanamazdı⁸⁹. Parti mallarına el konulması sonrası parti adına en önemli gelir kaynağı bağış ve yardımlar oluşturmuştu.

Parti mallarına el konulması sonrası Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatlarına bir canlılık gelmişti. Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağışlar yağmaya başlamıştı ve beş ayrı bankada hesaplar açılıyordu. Hesaba ilk para yatıran kişiler İsmet İnönü ve Kazım Gülek'ti⁹⁰. Parti merkezinin izni doğrultusunda, Bursa İl teşkilatı, merkez binasında bir bağış komitesi oluşturmuştu. Öncesinde gazeteye, muhtelif partililere ve merkeze müracaat eden vatandaşların, bundan böyle il merkezinde oluşturulan merkeze müracaat etmeleri istenmişti. Partiye önemli miktarda yardımda bulunan kişilerin isimleri, Ant gazetesinde yayınlanıyordu. Fakat sonrasında gazete "görülen lüzum" üzerine isimleri yayınlamama kararı alacaktı. Gerek partiye isimsiz gelen yardımlar gerekse yardım edenlerin isimlerinin gazetede yayınlanmaması kararının alınmasında, yardımda bulunan vatandaşların iktidardan ve çevrelerinden duydukları rahatsızlığın büyük payı vardı.

Parti mallarına el konulmasından sonra, il içersinde devam eden kongrelerde kullanılacak eşya sıkıntısı yaşanınca, gazete kanalıyla kongrelere katılacak olan üyelere, kongreye gelirken oturacağı sandalyeyi getirmesi istenmişti. 5 Ocak 1954 Salı günü CHP Merkez İlçe kongresi, yeni ile binasında toplanacaktı. Toplantı haberi gazetelerde yer alırken, şöyle bir not düşülmüştü: "*Mutad aylık toplantıya son çıkarılan 6195 sayılı kanun gereğince sandalyelerimiz de alınmış olduğundan, partililerin beraberlerinde birer sandalye ile gelmeleri ilan olunur*"⁹¹. Toplantı yapıldıktan sonra delegeler getirdikleri sandalye ve iskemleleri partiye bırakmışlardı. Fakat bu haberin

⁸⁸ CHP'nin muhalefet döneminde yürürlüğe giren 1951, 1953, 1954 ve 1959 tüzüklerinde gelir kaynakları kaleminde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. **CHP Tüzüğü**, Ulus Basımevi, Ankara, 1951, s. 28; **CHP Tüzüğü**, Ulus Basımevi, Ankara, 1953, s. 25-26; **CHP Tüzüğü**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1954, s. 25-26; **CHP Tüzüğü**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959, s. 26.

⁸⁹ Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 28.07.2009.

⁹⁰ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP'nin Altın Yılları**, a.g.e., s. 271.

⁹¹ **Ant**, 3 Ocak 1954.

gazetede yer almasından hemen sonra iktidar yayın organı olan Hâkimiyet gazetesinde, CHP'lilerin kanunu tatbik edenleri küçük düşürmek ve halkı aldatmak gayesiyle bu ilanı verdiklerine yönelik haber manşetten kamuoyuna sunuluyordu⁹². Ayrıca, defterdarlıktan Vali Cahit Ortaç ismiyle Ant gazetesini yaptığı habere tekzip geliyordu. Tekzipte, gerçeğe aykırı haber yapıldığı ve sandalyelerin il ve ilçe merkezlerinde bırakıldığı ifade ediliyordu. Bu durum üzerine, Cumhuriyet Halk Partisi İlçe Merkez yönetimi adına Avukat Selahattin Çanga, Hâkimiyet gazetesinde yapılan haberi tekzip ederken, el konulan malların listelerinin yer aldığı tutanağı adı geçen gazetede yayınlamıştı⁹³. Bu yayından birkaç gün sonra, defterdarlık, partiye gönderdiği başka bir tekzip yazısıyla, önceki gönderdiğinin yanlış anlaşıldığını ve CHP il ve ilçe merkezlerinde her hangi bir eşyanın bırakılmadığını, valilik kanalıyla kabul ediyordu⁹⁴. Yaşanan bu olay, demokratların kendi siyasi çıkarlarına devlet kurumlarını nasıl alet ettikleri ve bürokrasi üzerinde nasıl baskı kurduklarına iyi bir örnek teşkil etmişti. İl içersinde yaşanan bu duruma muhalif basında geniş şekilde yer verilirken, muhalefetin eline seçimler öncesi kullanabileceği bir malzeme geçmişti.

Bu yaşanan olaydan kısa bir süre sonra parti il örgütü adına bir diğer önemli sıkıntı partiye ait olan telefon hattının kesilmesiydi. Partinin mallarına el konulan 6195 sayılı kanunun birinci maddesinde yer alan "*Ancak münhasıran parti binası olarak kullanılan yerlerdeki menkul eşyadan parti faaliyeti için zaruri oldukları Maliye Vekâletince kabul edilecek olanlar Cumhuriyet Halk Partisine bırakılır*" hükmü gereğince, partililerin isteğiyle partiye bırakılan telefon, seçim sürecine girildiği dönemde, her hangi bir neden yokken PTT Genel Müdürlüğüne kesilecekti. Bu kararın Bursalı Demokratları teşebbüsleri sonrası, bizzat Ankara'dan gelen emirle yapıldığı haberleri basında yer alacaktı⁹⁵. Kongrelerin yoğun olduğu ve seçim öncesi faaliyetlerin hızlandığı bu dönemde, il yönetimi bu olay karşısında zor durumda kalmış, il idare kurulu sekreterliğinden partililere yayınlanan bir tebliğle, yaşanan sıkıntı kamuoyuyla paylaşılmıştı. Bu durum karşısında teşkilattan, ilçe ve köylerden Bursa'ya gelen ocak, bucak ve ilçe idare heyeti üye ve başkanlarının her fırsatta parti merkezine uğrayarak, il ve merkez ilçe ile sık sık temas etmeleri ve alacakları talimatı zamanında yerlerine ulaştırmayı sağlamalarını istenecekti⁹⁶. Parti telefonlarının kesilmesi hadisesinden kısa bir süre sonra da, partinin elinde bulunan hoparlör ve amplifikatöre, Maliye Bakanlığının emriyle el konulmuştu. El konulan malzeme, telefonda olduğu gibi, yasaya uygun olarak, parti çalışmalarında kullanılması zaruri olan

⁹² "Vatandaşı Nasıl Aldatmak İstiyorlar", **Hakimiyet**, 8 Ocak 1954.

⁹³ **Hakimiyet**, 10 Ocak 1954.

⁹⁴ **Ant**, 13 Ocak 1954

⁹⁵ **Ant**, 21-24 Şubat 1954.

⁹⁶ **Ant**, 26 Şubat 1954.

araçlar içersinde gösterilmiş ve partiye bırakılmıştı. Bu el koyma işlemi sırasında, parti kütüphanesinde yer alan kitaplara da el konulacaktı⁹⁷. Bu durum 1954 seçimlerine gidilen süreçte parti çalışmalarında il teşkilatına önemli zorluklar yüklemişti.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarına el konulmasından sonra, Bursalı partililer maddi sıkıntıları aşmak yolunda çeşitli arayışlara girmişti. Partinin gelir getiren tüm mal varlıkları elinden alındığı için, en önemli gelir kalemlerinden birini bağışlar oluşturmaya başlamıştı. Bu anlamda Halk Partili olan Bursalı zengin iş adamları, partiye çeşitli yardımlarda bulunuyorlardı. Dönemin hassasiyeti ve iktidarın alacağı tavır nedeniyle bu yardımlar, her hangi resmi bir işlem gerçekleşmeden, gizli olarak gerçekleşiyordu⁹⁸. İş adamları partiye vermeyi taahhüt ettikleri miktarı, bazı durumlarda eksikte olsa veriyorlardı. Bursa Cumhuriyet Halk Partisi İl örgütüne yardım eden varlıklı iş adamları ve verdikleri yardım miktarları ise şöyleydi⁹⁹:

Adı Soyadı	Taahhüt (Lira)	1956	1957
Faik Yılmazipek	1000	1000	1000
Selim Süter	2000	2000	2000
Abdul Tüter	1000	250 + 750	-
İhsan İpeker	2000	2000	-
Sait Ete	2000	2000	-
Burhanettin Ersöz	500	-	-
Fahri Batıca	1000	500	-
İhsan Demirören	1000	-	-
Dr. İbrahim Alp	1500	500	500
Resulzade Mehmet İpeker	-	-	-
Celal Akınöz	1000	-	-
Osman Ege	1000	1000	-

Tablo 14: Bursalı İşadamlarının CHP Bursa İl Örgütüne Yardımları

Tablo incelendiğinde, varlıklı işadamlarının partiye vermeyi taahhüt ettikleri maddi yardımların 1956 yılı itibariyle büyük oranda gerçekleştirildiği, fakat 1957 yılı itibariyle yapılan yardımlarda büyük bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Böyle bir durum ortaya

⁹⁷ **Ant**, 31 Mart 1954.

⁹⁸ Demokrat Parti'nin iktidarı yıllarında, Bursalı işadamlarına, yıldırımaya ve parti değiştirmelerini sağlamaya yönelik çeşitli yaptırımların uygulandığının görebiliyoruz. Örneğin Bursa Belediye Meclisi almış olduğu kararla, Halk Partili olduğu herkes tarafından bilinen Selim Süter'den alınan 750 liralık su fiyatını 2000 liraya çıkarmıştır. **Ant**, 17 Şubat 1951

⁹⁹ Bu rakamlarının o dönem için maddi değerini daha iyi ortaya koyabilmek adına bazı fiyatlarla karşılaştırmalarda bulunmak faydalı olacaktır. CHP Bursa İl örgütü 1957 yılında, Altıparmak caddesi üzerinde bugünkü Çatalfırın mevkisinde kullandıkları binanın kirası olarak aylık 150 lira ödenmekteydi. Parti bünyesinde çalışan kâtibin aylığı 150 lira, odacının aylığı 125 liraydı. Bu tür diğer giderlere yönelik karşılaştırmalarda bulunduğumuzda, partiye yapılan maddi yardımların değeri daha iyi anlaşılır. **Yılmaz Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

çıkmasında, özellikle 1957 yılı seçimlerine gidilen süreçte, iktidar partisinin muhalefet üzerinde artan baskısının ve bu baskı ile birlikte Halk Partili Bursalı iş adamlarının yaşadığı sıkıntıların payının büyük olduğu söylenebilir. Bu nedenle yardımların her hangi bir kaydının tutulmadan, aynı olarak yapıldığı ileri sürülebilir. Bu iddiamızı güçlendirecek olan önemli kaynaklardan biri, 1957 yılı il kongresinin yapıldığı 23 Haziran'dan, 1957 seçimlerini de içine alan senenin sonuna kadarki gelir ve giderleri gösteren cetvellerdir. Bu cetveller incelendiğinde, partinin yaklaşık altı aylık süreçte aidatlardan elde ettiği gelir miktarı, makbuz karşılığı olarak 4.062 liradır. Buna karşılık olarak, gene aynı dönemde teberru yani bağışlardan makbuz karşılığı olarak elde edilen gelir 39.335 liradır. Her hangi bir isim karşılığı kayıtlara geçmeyen bu bağış miktarının 38.598 liralık gibi büyük bir bölümü, Ekim 1957 seçimlerine çok yakın biz zamanda parti hesaplarına geçmiştir. Bu durum seçimlere gidilen süreçte, partinin harcamalarda kullanması amacıyla, çeşitli kaynaklardan beslendiğini göstermektedir. Bu kaynakların ne olduğu konusunda net bir şey ortaya koyamasak da, belli bir bölümünün partili zenginlerden sağlanmış olabileceği düşünülebilir. O günlerde partinin mali kaynakları konusunda Metin Toker şu ifadelerde bulunur:

"Bir yıl önce (1954) kimse CHP'ye dönüp bakmazken ve yardım elini uzatmazken şimdi büyük tüccar, işadamları muhalefete de yatırım yapmayı akıllılık sayıyorlardı. Onun için CHP sadece politik bakımdan değil, para bakımından da kanlanıp canlanmaya başladı. Zaten bu hava 1957 seçimlerine kadar devam etti"¹⁰⁰.

Bursa il örgütü gelirlerini gösteren belgede, makbuz karşılığı, deftere kayıtlı olarak gösterilen bu gelirlerin yanında, deftere kaydedilmeyen gelirlerin toplamı da bulunmaktadır. Bu liste incelendiğinde, ödünç para olarak kurum ve kişilerden paralar alındığı görülür. Partiye ait olan, fakat parti hesabına geçirilmeyen iki adet cip için¹⁰¹ bankadan alınan 17 bin lira, Selim Süter'den alınan 3 bin lira, Nuri Erbak'tan alınan 1.174 lira, Hüseyin Serpkan'dan alınan 2 bin lira, partinin diğer gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Önceki dönemden kalan miktarın da eklenmesiyle birlikte, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatının 1957 seçimlerine gidilen süreçteki deftere kayıtlı ve kayıtsız gelirleri toplamı 68.339 lira 54 kuruş olarak gözükmektedir. Bu miktarın çok büyük bir bölümü de bağış ve ödünç paralardan oluşmaktadır¹⁰².

¹⁰⁰ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 140.

¹⁰¹ Bu dönemde partiye ait olan üç adet araç vardı. Bu araçlardan en eski olanı parti üzerinde görünür, diğerleri özel şahıslar üzerinde gösterilirdi. Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

¹⁰² **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

Partinin gider kalemleri içinde, her dönemde var olan sabit bir gider kalemin olduğunu görüyoruz. Bu sabit gider kalemi içinde, partiye ait araçların bakımı, sigortası, tamir masrafı ve şoförüne ödenen miktar; parti içersinde çalışan kâtip, odacı aylıkları; kira, kırtasiye, elektrik, su ve yakıt ödemeleri; posta, telefon, telgraf, havale masrafları gibi giderler başta gelmektedir. Bunların dışında, bilhassa seçim dolayısıyla önemli bir yekûn tutan gider kalemleri de bulunmaktadır. Bunlar içinde, seçim nedeniyle kiralanan araçlar ve parti adına çalışan şahıslara verilen ücretler, dışarıdan gelen partili ileri gelenlere verilen yemek masrafları, teşkilata yapılan yardımlar, miting ve toplantılarda kullanılmak üzere hoparlör tesisatının kiralınması, partili ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımlar ve on üç milletvekili adayına yapılan ödemeler ön planda gelmektedir. Bunların haricinde, kapalı salon toplantılarında görevlendirilen elektrikçilere verilen ücretler, otobüs ücretleri, bankaya ödenen faiz miktarları, parti adına çeşitli konularda basılan kitap masrafları, seçim kuruluna yapılan ödemeler diğer gider kalemlerini oluşturmaktadır. Partinin bu dönemde, defter kayıtlarına göre giderlerinin toplamı 32.550 lira tutarken; partiye kayıtlı olarak gösterilmeyen iki adet aracın deftere yazılmayan gider kaleminde 34.200 lira olarak gösterildiği görülmektedir¹⁰³. Bu dönemde partinin gider kaleminin toplamı ise, deftere kayıtlı ve kayıtsız olmak üzere 66.750 lira 70 kuruş'tur. Gelir ve gider tablosu incelendiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bağış ve ödünç verilen paralarla, ekonomik anlamda kendisini çevirebildiği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki, partinin il teşkilatı olarak hayatta kalabilmesinde Bursalı partililerin büyük katkısı olduğunu söylemekte yerinde olacaktır.

Buraya kadarki açıklamalardan da görüldüğü üzere, partiye ait hesap defterleri incelendiğinde en dikkati çeken nokta, parti hesaplarının deftere kayıtlı olan ve olmayan şeklinde, iki ayrı tarzda tutulduğudur. Cumhuriyet Halk Partisi'ni böyle bir yola iten en önemli faktör, 1951 ve 1953 yıllarında çıkan iki ayrı yasal düzenlemeyle partinin mallarına, iktidar partisi tarafından el konulmuş olmasıdır. Bu süreçleri yaşayan parti yöneticileri, partiye aldıkları her türlü demirbaş ve maddi değeri yüksek araçları, parti hesabına kaydetmek yerine, özel şahısların üzerine kaydetmektedir. Parti mallarına el konulduğu dönemde Bursa Cumhuriyet Halk Partisi idaresinde bulunan Avukat Turgut Bulut, il örgütünün bu konudaki hassasiyetinden şöyle bahsetmektedir:

“1953 yılı sonunda parti mallarına el konulması sonrasında, seçim çalışmaları için köylere gideceğiz, gidemiyoruz aracımız yok. O zaman Ayhan adında benim bir arkadaşım vardı, onların cip acentesi vardı. O zaman cip büyük para, şoför falanda tutuluyordu. Almak istesek de partinin üstüne alamıyoruz, bir daha el konur diye. O zaman Selim Süter'e gittik. O zamanlar Süter'in buz fabrikası vardı, buzdolapları

¹⁰³ Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)

yaygın değildi. Çelik Palas otelinin bitişiğinde, bahçeli bir evi vardı, İsmet Paşa'yı orada ağırlamıştık. Selim Bey'de çok sıkıntı çektik, Halk partili olmanın hep zararını görmüştü. Selim Abi (Süter) ile konuştuk ve ondan sonra aldığımız cipleri Selim Abi'nin üzerine aldık. Şoför falan hep onda gözükiyordu. Sonra paramız yoktu, il idare heyeti üyeleri olarak, benzin paralarını aramızda toplar öyle benzin alırdık. Bursa'da bilhassa seçim zamanlarında, hali vakti yerinde olan Halk Partililerden araba isterdik. Bir iki gün arabalarını tahsis ederlerdi. Bilinen insanlardı. İhsan İpeker gibi. Bu akşam bir köye gideceğiz, toplanırız üç beş kişi, bir fırından ekmek, peynir falan alırız, benzini doldururuz doğru köye giderdik¹⁰⁴.

E. CHP GENÇLİK VE KADIN KOLLARININ BURSA'DA ÖRGÜTLENİŞİ

1953 CHP Kurultayında Gençlik örgütü oluşturulması konusunda alınan karar sonrası, Bursa il teşkilatında çalışmalar hemen başlatılmıştı. 1954 yılı başında yapılan hazırlıklar sonrası, 27 Ocak'ta il merkezinde Merkez İlçe Gençlik kolu açılarak faaliyetlere başlamıştı. Ardından İnegöl ve Yenişehir olmak üzere diğer ilçelerde gençlik kolları açıldı. Fakat 1954 seçimlerinde parti adına alınan kötü sonuçlar, genç kesiminin CHP'ye olan ilgisinin azalmasıyla sonuçlanacaktı. Bu durumun doğal sonucu olarak, açılan gençlik kolları ilgisizlik sonrası kapanacak, uzun bir süre il içersinde gençlik ocakları açılmayacaktı. Bu olumsuz tablo, 1950'lerin ortalarından itibaren CHP'ye artan ilgiyle beraber değişecek, gençlik arasında bir canlanma kendini gösterecekti. Bursa il gençlik kolu, teşkilatlanma çalışmalarının çok sonrasında, 15 Temmuz 1957 tarihinde kurulacak ve faaliyet başlayacaktı¹⁰⁵. Ardından diğer ilçelerde teşkilatlanma çalışmalarına hız verilirken, 1958 yılı başıyla birlikte hızla gençlik örgütleri açılmıştı. 6 Ocak'ta Mudanya, 10 Ocak'ta Birinci Merkez İlçe, 12 Ocak'ta İnegöl, 19 Ocak'ta Yenişehir, 2 Şubat'ta Karacabey, 9 Şubat'ta İznik'te Gençlik kolları açılarak faaliyetlerine başlamıştı. Gençlik kolları başkanlığını Avukat Nejat Konuk üstlenmiş, ilçe teşkilatları kurulmalarının hemen ardından ocak ve bucak gençlik kollarını oluşturmuştu.

Gençlik kollarının hızla teşkilatlandığı bu dönemin ardından, CHP Kadın kolları olarak ta bir hareketlenme içersine girerek, kadınları siyaset sahnesine çekmeye çalışmıştır. İl içersinde özellikle 1959 yılıyla birlikte Kadın Kolları teşkilatları kurulmaya başlanmıştır. Ocak ayı başında parti il merkezinde Merkez ilçe kadın kolları kurularak, faaliyetlerine başlamış¹⁰⁶; bir süre sonrada CHP İl Kadınlar Kolu kurulmuştu. Kadınlar kolu başkanlığına Dr. Necla Titay gelirken, sekreterliğe Meliha Çakan getirilmişti¹⁰⁷. İl teşkilatının oluşumunun ardından ocak teşkilatları kurularak, çeşitli mahallerde kadınlar

¹⁰⁴ Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

¹⁰⁵ **Yeni Ant**, 17 Temmuz 1957.

¹⁰⁶ **Yeni Ant**, 4 Ocak 1959.

¹⁰⁷ **Yeni Ant**, 24 Haziran 1959.

arasında siyasi faaliyetlerine başlayacaklardı. Kadın kolları siyasi faaliyetler yanında, köylerde açtıkları biçki-dikiş-nakış kursları, ihtiyaç sahiplerine giysi yardımları, okuma-yazma kurslarıyla toplumsal sorumluluklarını yerine getirirken, öte yandan kadın seçmeni partiye kazandırmaya çalışıyordu. İncelenen dönemde kadın kollarının en dikkati çeken çalışmalarından birini “Kara Çarşaf”la yapılan mücadele oluşturmuş, çarşaf yerine manto giyilmesi yolunda propaganda faaliyetlerinde bulunulmuştu¹⁰⁸.

Şehrin gelişimi ve il nüfusunun artışına paralele olarak, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il örgütü yapısında çeşitli değişimler yaşanmıştı. Örgüt içersinde yer alan Merkez İlçe teşkilatı, Kasım 1955 tarihinde daha verimli çalışmak adına, Birinci ve İkinci olmak üzere ikiye bölünmüştü¹⁰⁹.

III. CHP’NİN MUHALEFET YILLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN BURSA İL KONGRELERİ

A. 24 HAZİRAN 1951 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ

14 Mayıs seçimleri sonrası, ana muhalefet görevini üstlenen Cumhuriyet Halk Partisi Bursa örgütü, seçimler sonrası ilk il kongresini 24 Haziran 1951 Pazar günü saat 10’da Marmara Sinemasında gerçekleştirmişti. Kongreye, genel merkezi temsilen Genel İdare Kurulu üyesi Kemal Satır, eski tarım bakanlarından Muhlis Erkmen katılmıştı. Kongre başkanlığını Sıddık Tümerkan, ikinci başkanlığı Abdurrahman Konuk’un üstlenmişti.

Kongrede okunan faaliyet raporu, seçimler sonrası partide yaşanan durağanlığı yansıtmaktadır. Genel olarak muhalefet döneminde partinin çalışmalarına değinilen rapora yönelik delegeler eleştiriler getirirken, en önemli eleştiri raporun sönük ve heyecandan yoksun olmasıydı. Bu eleştiriler karşısında İl Başkanı Edip Rüştü Akyürek, “*raporumuz belki heyecan uyandırmamıştır. Çalışmalarımız yapıcıdır, fakat gösterişli değildir. Fakat daha çok çalışmak lazımdır. Bunun içinde üyelerin yalnız kongrelerde alakası yetmez, ilginin her zaman devam etmesi lazımdır*” ifadelerinde bulunmuştu. Ardından söz alan il idare kurulu üyelerinden Fazıl Erman, 14 Mayıs seçimlerine vurgu yaptığı konuşmasında, seçimler sonrası teşkilat olarak dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalındığından bahsederek, sözlerini şöyle sürdürmüştü: “*15 Mayıs’tan evvel büyük bir kaybımız vardı.*”

¹⁰⁸ **Yeni Ant**, 28 Haziran 1959. 27 Mayıs Askeri müdahalesi sonrası Bursa'nın Soğukpınar köyünde, "Atatürk İnkılâplarını yaşatacağız" sloganları arasında 129 kadın kara çarşafı çıkararak, manto giymişti. **Yeni Ant**, 3 Ekim 1960.

¹⁰⁹ **Yeni Ant**, 2 Kasım 1955.

Öyle bir kayıp ki paha biçilmez. Oda milletin sevgisiydi. Fakat bugün bir senede onu kazandık"¹¹⁰. Diğer söz alan konuşmacılar Demokrat Parti iktidarına yönelik eleştiriler getirirken, muhalefet partisi konumunda nelerin yapılması gerektiğini ortaya koyan düşüncelerden uzak durulmuştu. Kemal Satır, 14 Mayıs seçimlerinin zaferini CHP'nin demokrasi adına bir başarısı olarak halk ve tüm dünya tarafından algılandığını; DP iktidarı ile yolsuzlukların giderek arttığına vurgu yapmıştı. İl kongresinde iktidara yönelik sert eleştirilerin ön planda yer alması, iktidar tarafından yaklaşan ara seçimler öncesi seçim çalışmalarının başlangıcın olarak algılanmıştı¹¹¹. Aynı dönemde Kazım Gülek İzmir'de ve Şemsettin Günaltay İstanbul İl kongresinde benzer ifadelerle iktidara yüklenmişti.

İl kongresinde yapılan seçimler sonrası oluşan il idare heyeti üyeleri şunlardır: Dr. Edip Rüştü Akyürek (87 oy), Rıza İlova (80 oy), Abdurrahman Konuk (79 oy), Dr. İbrahim Alp (72 oy), Burhanettin Ersöz (63 oy), İhsan İpeker (63 oy), Dr. Hüseyin Kurdoğlu, Hüsnü Aydın (56), Nihad Aymergen (52 oy), Mehmet Urgancıgil (51 oy), Fahri Batıca (49 oy). Ayrıca dokuz kişide kurultay delegesi olarak seçilmişti¹¹². Kongrede ortaya konan görüşler ve yapılan seçimler, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı bünyesinde kuvvetli bir değişim talebinin olmadığını bize göstermektedir. Seçimler sonrası oluşan yeni idare kurulu, iktidar yıllarında oluşarlardan pek farklı değildir ve aynı yüzler devam etmektedir. 26 Haziran günü il merkezinde yapılan toplantı sonrası, idare kurulu görev paylaşımı yapmış ve il başkanlığı görevine Edip Rüştü Akyürek getirilmişti. İkinci Başkanlığa Rıza İlova gelirken, muhasip üye Hüsnü Aydın, Sekreter Nihat Aymergen seçilmişti¹¹³.

B. 21 ARALIK 1952 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il örgütü muhalefetteyken ikinci kongresini 1952 yılı sonunda, Tayyare sineması salonunda gerçekleştirmiştir. 194 delegeden 151'inin hazır bulunduğu kongrede bulunmak üzere Ankara'dan Kahramanmaraş eski milletvekili Emin Soysal, sağlık eski bakanı Sadi Konuk, Afyon il başkanı avukat Kemal Akşar, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il eski başkanı ve Merinos eski müdürü Durmuş Enginsoy gelmiştir. Kongrenin halk tarafından rahatça takip edilebilmesi için, kongrenin yapılacağı salona her

¹¹⁰ **Ant**, 25 Haziran 1951.

¹¹¹ **Hakimiyet**, 27 Haziran 1951.

¹¹² **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)** Kurultay Delegesi olarak seçilenler şunlardır: Fazıl Erman, Abdurrahman Konuk, Muhlis Erkmen, Nihat Aymergen, Edip Rüştü Akyürek, Muhittin Baha Pars, Hüseyin Aydın, Nurettin Foça, Fahri Batıca. **Ant**, 26 Haziran 1951.

¹¹³ **Ant**, 27 Haziran 1951.

hangi bir kayıt alınmadan giriş serbest bırakılmıştır. Kongrede birinci başkanlığa Reşat Türel, ikinci başkanlığa avukat Sıddık Tümerkan seçilmiştir.

İl kongresine gidilen süreçte Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatında, iktidar partisinin muhalefeti tasfiye etme, partinin mallarına el konulması konusundaki görüşlerinin etkileri görülmektedir. İktidar partisine karşı duyulan güvensizlik, delegelerin ifadelerine de yansımıştır. Kongrede okunan mali raporlarda, partiye bir motorlu araç alımı konusunda ifadeler yer alırken, bir delegenin bunu eleştirdiği ve *“raporu hazırlayan arkadaşlar iktidar partisinin bir kanunla bunları elimizden alacağını unutuyorlar mı. Bunu hiç hatırlarına getirmiyorlar mı? Bütün varlığımıza göz diktikleri hakikati önümüzde durmaktadır”* ifadelerini kullandığı görülmektedir. Merkez ilçe başkanı Mehmet Çelikçapa, *“Önümüzde çetin bir mücadele devresi vardır. İktidarın müsadere kanunu bizi manen kuvvetlendirecektir. İktidar CHP’sinin günden güne kuvvetlendiğini fark edince yeni tertiplerin peşinde koşmaya başlamıştır. Bunlar ne olursa olsun ve hangi yönden gelirse gelsin parti olarak fert olarak karşı geleceğiz”* derken; Mehmet Ali Erbaş, *“Partinin malları alınabilir fakat hizmet aşkımızı yok edemezler. Demokrat Parti genel başkanı artık bu işten vazgeçsin işin esasına nüfuz etsin”*¹¹⁴ ifadelerinde bulunur. Parti il başkanı Edip Rüştü Akyürek, partisinin mallarına el konulmasına yönelik iddialara cevaben düşüncelerini şöyle paylaşır: *“Atatürk’ün emaneti olan CHP’sinin ferdi olarak iftihar ediyoruz. Birçokları gibi bundan kaçacak insanlar değiliz. Yalnız bir her şeyde kanuna nizama dayanarak son nefesimize kadar çalışacağız. Atatürk’ün partisi olan CHP’yi kapatmak isteyenler tarihte lanetle anılacaklardır”*¹¹⁵.

Kongrede konuşma yapan Kahramanmaraş eski milletvekili Emin Soysal, konuşmasına *“Size hangi dille hitap edeyim? 1340 Anayasası diline göre mi, Türkçe mi?”* diye başlayarak, iktidarın devletin her kademesinde Türkçeden uzaklaşan politikalarına eleştirilerde bulunarak, sözü Arapça ezan meselesine getirip, *“Türkün Allahına bile kendi diliyle hitap edemediği bir devirde bulunuyoruz”* ifadeleriyle, bu karara yönelik tepkisini ortaya koyacaktır. Soysal, *“Şimdiye kadar hiçbir Başbakan Fener Patrikhanesini ziyaret etmemiştir. Halbuki Adnan Menderes orayı ziyaret etmiştir”*¹¹⁶ diyerek, din adına ilginç bir noktayı gündeme getirmiştir. Bunların dışında Halkevlerinin kapatılmasını bir facia olarak niteleyen Soysal, iktidarın ekonomik politikalarının hepsinin CHP’nin iktidarı döneminde ele alındığını ve planlandığını ifade etmiştir¹¹⁷.

---

¹¹⁴ **Ant**, 22 Aralık 1952

¹¹⁵ **Ant**, 22 Aralık 1952.

¹¹⁶ **Hakimiyet**, 22 Aralık 1952.

¹¹⁷ **Hakimiyet**, 22 Aralık 1952.

Kongrede okunan il idare raporunda hükümete, bilhassa, Kırklareli'nden Bursa'ya atanan vali Cahit Ortaç'a yönelik eleştiriler ön palanda gelmektedir. Vali iktidar partisinin mensubu gibi hareket etmekle suçlanmaktadır. Valinin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin binalarına çeşitli yollarla müdahalede bulunması, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ziyareti sırasında sadece Demokratlara yönelik davette bulunması ve bu ziyaret sırasında vatandaşların bayrak asmakla zorlanması gibi örnekler verilerek, Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün tarafsız ve partiler üstü idare amirleri taleplerini dile getirmektedir.

Sanayi kenti olarak önemli bir işçi nüfusuna sahip olan Bursa'da, işçilerin haklarına yönelik taleplerinde raporda yer aldığı görülmektedir. İşçilerin sigortalarının temini, ücretli hastalık ve hafta tatili, işçi ve işveren sendikalarının daha etraflı bir gelişme sürdürmesi konusunda raporda istekler dile getirilmekte ve bunların takipçisi olunacağı konusunda teminat verilmektedir.

Yeni Tüzük gereğince il başkanlığı seçimi ayrı olarak oy pusulaları üzerinden gerçekleştirildi ve yapılan seçimler sonucu 131 oyla Sıddık Tümerkan il başkanı olarak seçildi. Yapılan seçimler sonrası yeni idare kurulu şu kişilerden oluşmaktaydı: Edip Rüştü Akyürek, Rıza İlova, İbrahim Alp, Abdurrahman Konuk, Derviş Sami Taşman, Reşat Türel, Nurettin Foça, Remzi Emiroğlu, Nihat Aymergen, Rasim Demirayak¹¹⁸.

Cumhuriyet Halk Partisi il kongresini, Demokrat Parti teşkilatı adına yorumlayan Hakimiyet gazetesi baş yazarı İsmet Bozdağ şu ifadelerde bulunmaktadır: "*CHP'nin vilayet kongresi, bir kongreden ziyade bir miting, bir kapalı salon toplantısı manzarası gösterdi... Kongreye, Adnan Menderes'in şahsına hücum hedefi gösterilmiş olması, Halk Partisine hiçbir şey kazandırmamıştır... Kongre, hücum taktına mağlup olduğu içindir ki, kendi meselelerini dahi bütün teferruatı ve ikna edici delilleriyle ortaya koyamadı*"¹¹⁹.

Parti başkanlığına seçilen Sıddık Tümerkan, partisini 1954 seçimlerine götürecekti. Akyürek'in aksine, Tümerkan iktidara karşı daha sert bir politikanın sürdürülmesini temsil ediyordu, fakat bu görevini sürdürdükten bir süre sonra, görevinden ayrılacak ve il idare kurulunda yapılan seçim sonrasında Remzi Emiroğlu başkanlığa gelecekti¹²⁰. İl İdare Kurulu bünyesinde başkanlık görevine gelebilecek pek çok yeterli kişi bulunurken, Emiroğlu'nun bu göreve getirilmesi, kamuoyunda partinin içinde bulunduğu zor durum karşısında kimsenin görev almak istemeyişi şeklinde yansımış ve tartışılmıştı¹²¹. Bu

¹¹⁸ Ant, 22 Aralık 1952.

¹¹⁹ Hakimiyet, 24 Aralık 1952.

¹²⁰ Ant, 30 Eylül 1953.

¹²¹ CHP'nin yeni il başkanlığı görevine Remzi Emiroğlu'nun seçilmesi demokratlarda bir şaşkınlık yaratmıştı. CHP il idare heyeti içinde Edip Rüştü Akyürek gibi idealist ve Halk Partisine çok hizmet etmiş, Bursa'da Halk Partisinin çözülüşünü iradesi ile tutmuş ve kendisi gibi idealist ve genç unsurları iş başına getirmiş bir

süreçte CHP, parti mallarına el konulan zor bir dönemden geçerken; bir yandan da Keles¹²² ve Karacabey'de¹²³ gerçekleştirilen iki ayrı belediye seçimini kaybetmişti. Bu tartışmalara karşın, kamuoyunu aydınlatmak adına her hangi bir açıklamanın yapılmaması da ilgi çekiciydi.

C. 7 MART 1954 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ

1954 yılında gerçekleştirilecek olan seçimler öncesi, Bursa Cumhuriyet Halk Partisi örgütü adına il kongresi büyük önem arz ediyordu. Eski başbakanlardan Şemsettin Günaltay, parti genel sekreter yardımcısı Zihni Betil'in katılımı teşkilatın kongreye ayrı bir önem vermesine neden olmuştu. Tayyare sinemasında gerçekleştirilen kongreyi, il başkanı Remzi Emiroğlu bir konuşmayla açtı. Konuşmanın ardından yapılan başkanlık divanı seçiminde birinci başkanlığa CHP Genel Sekreter yardımcısı Zihni Betil, ikinci başkanlığa Selahattin Çanga seçildi. Zihni Betil, tüzük gereği başkan olamayacağını beyan ederek, yerini Fahri Batıca'ya bıraktı.

Demokrat Parti'nin muhalefette olduğu dönemde, ülkenin başbakanı olarak muhalefetin devamlı surette eleştirilerine muhatap olan Şemsettin Günaltay'ın kongrede yapmış olduğu konuşma, Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimlere gidilen süreçte izleyeceği

---

insan vardı. Ayrıca Halk Partisi iktidarı zamanında ve pek güç şartlar içinde, Demokrat Parti muhalefeti karşı başkanlık görevinde bulunan Reşat Türel gibi şahsiyeti kabuk bağlamış insanlar mevcutken; Rıza İlova gibi, partililiği sınırlarına kadar işlemiş olan samimi insanlar varken, Remzi Emiroğlu'nun seçilmesini, İsmet Bozdağ, "*Çaresizlik*" olarak niteliyordu. **Hakimiyet**, 1 Ekim 1953.

¹²² Keles, 27 Şubat 1953 tarihinde kabul edilen 6068 sayılı kanunla, Orhanlı ilçesinden ayrılarak, 41 köyün bağlı bulunduğu ilçe statüsüne kavuşturulmuştu. **Resmi Gazete**, S 8349 (3 Mart 1953). Gerçekleşen bu idari değişiklik sonrası Keles'te belediye seçimleri yapılması kararı alınmıştı. Yapılacak olan seçimlere CHP'si katılmama kararı alacak, bu kararı almasındaki gerekçeyi partililer şöyle açıklayacaktı: "*Keles'te belediye seçimi yapılacağı kararı çıktığından beri iktidar partisi mensupları ve zaman zaman ziyarete gelen DP'liler tarafından, vatandaşlara teker teker seçimi CHP kazanırsa yeni teşkil edilmiş olan bu kazanın ihmâl edileceğini söylemişler ve CHP'den birçok vatandaşa da adaylıklarını koyarlarsa işlerinin bozulacağını ihtar etmişlerdir. Bu propaganda o kadar ileri gitmiştir ki nihayet CHP'liler kasabanın partizanca bir düşünceden zarar görmesine imkan vermemek için seçime iştirak etmemeye karar vermişlerdir*". **Ant**, 25 Temmuz 1953. Demokratlara göre ise CHP'nin Keles'te seçimlere girmemesinin tek sebebi, meclis üyeliklerine yeteri kadar aday bulamayışıydı. Hatta aday bulamayan CHP, bazı Demokratları aday olarak gösterme yoluna gidecek, fakat adayların itirazı sonrası bu durum ortaya çıkacaktı. **Hakimiyet**, 26 Temmuz 1953.

¹²³ Karacabey'de mevcut DP'li belediye başkanı Mustafa Kırımlı, partizanca idaresinden dolayı hakkında iç işleri bakanlığınca açılan soruşturma sonrası görevden uzaklaştırılmıştı. Bu durum üzerine Belediye Meclis üyelerinin bir kısmının istifası sonrası, seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış ve tekrardan partisi adına Belediye Başkanlığını koyan Kırımlı karşısında CHP, seçimlere çok büyük önem vermişti. CHP'liler, Demokrat Parti ve Kırımlı'nın partizanca idaresinden bıkan halkın kendilerini tercih edecekleri ümidini taşıyordu. 6 Eylül 1953 tarihinde yapılan seçimler sonrası DP 2.612 oy alırken, CHP 1.408 oy alacaktı. Seçim sonuçları CHP tarafından şaşkınlıkla karşılanırken, normal demokrasilerde böyle bir sonucun alınamayacağı iddia edilmişti. Bizzat kendi partilileri tarafından görevden uzaklaştırılan, fakat sonra tekrar aday gösterilen bir kişinin seçilerek, şimdiye kadar yaptığı suiistimallerden arındığı ve memlekette kötü bir geleneğin yerleşmesi sürecine katkı sağladığına değinilmişti. Alınan seçim yenilgisi hakkında beyanat veren CHP il başkanı Sıddık Tümerkan, iktidarın seçim sırasında uyguladığı baskı politikasından şikâyetle bulunurken, bir yandan da bir öz eleştiride bulunarak, ilçe içersinde birçok Halk Partilinin seçime iştirak etmediğini ifade etmişti. **Hakimiyet**, 7 Eylül 1953; **Ant**, 7-8 Eylül 1953.

yolu göstermesi açısından önemliydi. Günaltay'ın konuşmasında iki konuya özellikle vurgu yapılıyordu; bunlardan biri “demokrasi” diğeri “ekonomi”ydi. Günaltay, kendi başbakanlığı döneminde demokratların demokrasi vurgusu taşıyan isteklerinden bahsederken, bugün gelinen süreçte antidemokratik kanunlardan hiçbirinin değiştirilmediğini, bilakis çoğunluk partisinin hakimiyetini idame için yepyeni antidemokratik kanunların çıkarıldığını, yakında basını baskı altına alacak bir kanunun da hazırlık safhasında olduğunu beyan ederek, partisinin hedefi olarak şunları ortaya koyuyordu: “Biz iktidara bu rejimi sağlam temellere dayandırmak için gelmek istiyoruz. Anayasayı, partilerin faaliyetlerini ve hayatlarını emniyet altına alacak surette tadil etmek kararındayız. Bu memlekette behamal bir hukuk devleti kuracak ve partizan idare ebediyen ortadan kalkacaktır.” Demokratların, iktisadi alanda hayatı düzenlemek, vergileri azaltmak ve memlekette müreffeh bir hayat yaşatmak için liberalizm tatbik etmek sevdasına düştüklerini, fakat açık kapı politikasının geçmişte olduğu gibi bugünde memleketi felakete sürüklediğini, uygulanan bu politika sonrası ülkenin borçlarının milyonları bulduğu, paranın değerinin yarı yarıya düştüğü, hayat pahalılığının arttığı ve karaborsanın ortaya çıktığı, bu politikayla yüz kişinin zengin olacağını fakat milletin ızdırap çekeceğini ifade eden Günaltay, konuşmasının devamında bu durumdan kurtulmanın çözüm yolunu şu şekilde ortaya koymuştur:

“Mecliste muhalefetin ekseriyeti fazla olsaydı bu kötülüklerin birçoğu olmayacaktı. Onlar iktidara geçmekle memleketin tapusunu da aldık zannına düşmüşlerdir. Çoğunluk karşısında hak, söz duyulmaz oldu. Mecliste muhalefet konuştuğu zaman ayaklar tepinir, sıra kapakları vurulur. Bu faşizm meclislerinde görülen bir haldir... Biz bu durum karşısında yeise düşmeyeceğiz, azimle çalışacağız. Millet şuurla hareket ederse bu durum devam etmez. O zaman işler düzeler. Tek çare meclise kuvvetli bir muhalefet göndermektir”¹²⁴.

Bursa il idare kurulunun hazırlamış olduğu ve kongrede okunan rapor, Cumhuriyet Halk Partisi'nin dört yıllık muhalefet dönemin de iktidar partisi tarafından Bursa ili içersinde uğradığı zorlukları özetleyen bir içeriğe sahipti. Bu nedenle, raporda öne çıkan bazı noktaları özetleyerek buraya almayı gerekli görüyoruz:

“Çalışma masamızda ki yontulmuş kurşun kalemlerine kadar el koyarak, bizleri takatten düşürmeye çalışan zihniyetin zebunu olmamaya çalıştık... Bugün bizi teşkilat arkadaşlarımızla konuşmaktan bile mahrum bırakmak için telefonlarımıza el koyan bir iktidarla karşı karşıya kaldık. İktidarın demokratik anlayışından uzak düşen bu zihniyete misal olmak üzere, vilayetimiz çevresinde hasıl olan birkaç hadiseyi burada zikretmeyi yerinde bulduk.

1- İnegöl'deki eski halkevinin bahçesi belediye tarafından halk partili bir kahveciye kiralanmıştı. Bilahare belediye bir kararla kahvecinin çıkmasını istemiş, çıkmayınca da bir gece yarısı belediye yangın söndürme vasıtaları kahvehane ve bahçeyi, içindeki sandalye ve masaları dışarıya atmak suretiyle işgal etmiştir.

¹²⁴ Ant, 8 Mart 1954.

Kahve bir hafta işgal altında kaldıktan sonra belediye tarafından bir demokrat partiliye icara verilmiştir.

2- Basın yayın genel müdürlüğü kararıyla Ant gazetesinin ilanları tamamen kesilmiş ve Bursa'daki bütün resmi ve hususi ilanlar Hakimiyet gazetesine tahsis edilmiştir. Danıştay'a açılan dava neticesinde bu karar iptal edilmiş ve ilanların her iki gazeteye yarı yarıya verilmesine karar verilmiştir. Buna rağmen Ant gazetesine %30 verilmiş ve biraz sonra da bu miktar %15'e indirilmiş olması üzerine vaki müracaat ve şikayet neticesinde bu miktar tekrar %30'a çıkarılmıştır.

3- Halkevi hazineye intikal ettikten sonra Bursa valiliği matbaa makinelerinin halkevine aidiyetini ileri sürerek mezkur makinelerin verilmesinde ısrar etmiş ve bir yazı ile de gönderdiği maliye ve emniyet memurlarına bu makinelerin teslimini istemişse de, bu hususta Danıştay'a açılan dava neticesi icranın tehirine karar alınmış ve müteakiben de makinelerin halkevine ait olmadığı ve Bursa ili emrinin iptal edildiği kararına varılmıştır. Bu seferde binanın tahliyesi valilikçe istenilmiş ve tahliye edilmezse zor kullanılacağı bildirilmiş, bunun içinde Danıştay'a başvurularak icranın tehirine karar alınmıştır. Aynı hadise kahvehane kısmını işleten Celal adındaki vatandaşa da tatbik edilmek istenilmişse de bu muamelede Danıştay'ca iptal edilmiştir.

4- Yenişehir'de CHP'li diye zabıta memuru Emin, Belediye başkanı tarafından çöpçü kadrosuna alınmış ve Danıştay'a yapılan müracaat neticesi tekrar memuriyete iade edilmiştir.

5- Gemlik'te belediye muhasebecisi Hayri Halk Partili olduğu için işten çıkarılmak maksadıyla muhasebeci kadrosu lağvedilerek kendisi açıkta bırakılmış ve fakat Danıştay'a gidilmesi neticesi bu karar da iptal edilmişse de iki seneden beri muhasebeci Hayri vazifesine başlattırılmamıştır.

6- Çamlıca ve İnkaya köyleri arasında tahaddüs eden bir arazi ihtilafı mahkemece kesin karara bağlandığı halde kaymakamlıkça arazi, hak sahiplerinden alınarak haksızlara verilmek suretiyle, kazai hüküm iptal edilmiştir.

7- Rıdvan Akçaylı kahvehanesi ile İvazpaşa ocak binası da aynı yollarla idarete zapt edilmek istenilmiştir.

8- İnegöl belediyesince bu kazadaki Halk Partisi levhasına konulan elektrik ampullerinin sökülmesi ve sökülmediği takdirde elektrik cereyanının kesilmesi hakkında yapılan tebligata emrin kanunsuzluğuna binaen riayet edilmemiş olmasından infial duyan belediye başkanı Halk Partisi binasının cereyanını kesmiştir.

9- İnegöl ve Karacabey belediye reisleri hakkında açık bir şekilde kanun ve bütçe dışı hareket etmiş olmaları yüzünden her iki belediye meclislerince ademi itimat beyan edildiği halde, yine kanun dışı bu reisler korunmuş ve yerlerinde tutulmuşlardır.

10- Tarım Kredi Kooperatiflerinin Demokrat Parti'den istifa edenlerin kredilerinin kesileceği ve Halk Parti'sinden Demokrat Parti'ye geçenlere de geniş kredi açılacağı tehdit ve vaadinin gün geçtikçe bariz bir şekil aldığı görülmüştür.

11- Vilayet umumi meclis ve encümen azalarının muhalefete mensup köyleri durmadan dolaşarak, demokrat partiye intisap ettikleri takdirde, köyelerine su getirileceği ve yol yapılacağı telkin edilmek suretiyle vatandaş vicdanına iktidar kuvvetiyle müessir olmaya çalışılmaktadır.

Tenkrit söz ve yazı hürriyetlerinin milli selamet, toplantı emniyeti ve matbuat kanunu gibi arka arkaya çıkarılan kanunlarla tahditlere uğradığını görmek memleket hesabına ne kadar acı olmuşsa bu kanunların muhalefete doğru işleyen tek taraflı bir cihaz haline koymaya matuf idari gayretlerin şerefli Türk adliyesinin vicdan ve şuur sınırlarıyla yer yer çarpıştığını görmek de o nispette ferahlatıcı ve huzur verici olmuştur.

İçinde bulunduğumuz çetin hadise ve şartların doğurduğu hatır ve hayale gelmez müşküllerle yılmadan mücadele ederek çalışmalarımızın sekteye uğramamasına gayret sarf ettik. Bu meyanda malum kanunla A'dan Z'ye kadar bütün maddi imkanlarımızın yok olduğu günlerde, ocaktan ile kadar parti kademelerinin yeniden cihazlanması ve çalışma imkanına erişmesini partili ve partisiz vatandaşlarımızın sevgi ve müzarretiyle sağladık"¹²⁵.

Bursa il kongresinde okunan rapor ve rapor içersinde iktidarın muhalefete yönelik gerçekleştirmiş olduğu baskılar, iktidar yanlısı basın tarafından eleştirilirken, matbaa makinelerine el konulmasına yönelik iddia dışında, diğerlerine yönelik her hangi bir ayrıntılı açıklamaya yer verilmemiştir¹²⁶.

Rapor incelendiğinde Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il örgütünün, Bursa'da geniş bir vatandaş topluluğunu ilgilendirmekte olan işçi ve işveren sorunlarına eğildiği görülmektedir. İşçilerin sağlık, hastalık, ücretli hafta tatili ve sigortaları konularında alınan tedbirlerin yetersizliği eleştiri konusu yapılırken, işçi ve işverenini durumunu iyileştirecek her türlü çalışma konusunda gerek meclis ve gerekse mahalli teşkilatın çalışmalarını yoğunlaştıracağına vurgu yapılmaktadır. Bursa'da bayındır ve imar faaliyetlerindeki yetersiz çalışmalar eleştiri konusu yapılırken, gerek cumhurbaşkanı gerekse bakanları bulunan Bursa'nın hem büyük bir talihsizlik yaşadığını hem de tarihi şehre karşı büyük bir saygısızlık yapıldığı ifade edilmektedir¹²⁷.

Kongre'de yapılan seçimler sonucu il başkanlığı görevine Edip Rüştü Akyürek seçilmiştir. İl idare kurulu üyeleri şu kişilerden oluşmuştur: Reşat Türel, Rıza İlova, İbrahim Alp, Remzi Emiroğlu, Abdurrahman Konuk, Derviş Sami Taşman, Nurettin Foça, İhsan İpeker, Siddık Tümerkan, Turgut Bulut. Cumhuriyet Halk Partisi kurultayına gidecek olan delegelerin seçimi sonrası ilçe delegeleri şu şekilde oluşmuştur: Orhaneli: Kamil Oral, İnegöl: Şakir Lakşe, Yenişehir: M. Ali Edem, İznik: M. Kumcu, Orhangazi: Ahmet Güllü, Mustafakemalpaşa: Salih Güven, Gemlik: Şevket Taran, Mudanya: Nihat Argönül, Keles: Reşat Ulu, Kacabey: Orhan Dericioğlu.

Kongre sonrası, Cumhuriyet Halk Partisi il yönetiminde Dr. İbrahim Alp ve Dr. Edip Rüştü Akyürek arasında bir iktidar mücadelesinin olduğu, yeni kurulan il idare heyetine bu

¹²⁵ **Ant**, 8 Mart 1954.

¹²⁶ **Hakimiyet**, 8 Mart 1954.

¹²⁷ **Ant**, 8 Mart 1954.

mücadelenin gölgesinin düştüğü ve kimi rahatsızlıkların yaşandığı konusunda basında haberler yer alıyordu¹²⁸. Kongre öncesinde de bu tür haberler iktidar yanlısı basın organlarında yer alırken, şiddet yanlısı partililerin İbrahim Alp'i, itidal yanlısı partililerin Edip Rüştü Akyürek'i destekledikleri bilgisi veriliyordu. Alp'i destekleyenlerin içinde Abdurrahman Konuk, Reşat Türel, Derviş Sami Taşman'ın isimleri zikredilirken; Rıza İlova'nın ismi iki grup arasında uzlaştırıcı olarak lanse ediliyordu. Önceki dönem başkanlık görevinde bulunan Sıddık Tümerkan, her iki grubun uzlaşması sonrası başkanlık görevine getirilmiş, fakat Alp tarafından gelen baskılar sonrası istifa etmek zorunda kalmıştı¹²⁹. Bu iddialar karşısında CHP il idare kurulu her hangi bir açıklama yapma gereği duymayacak, sadece Derviş Sami Taşman tüm bu iddiaları reddedecekti¹³⁰. Kongre'de gerçekleşen seçimler sonrası oluşan yeni idare heyeti, seçimler öncesi iki grubun uzlaşmasının bir sonucu olarak oluşmuştu.

Kongre sonrası il idare heyeti ilk toplantıda görev taksimi yapardı. Her üyeye Bursa'nın çeşitli bölgelerini teftiş etmek için bölge temsilciliği görevi verilirdi. İl İdare heyetine seçilen Turgut Bulut bu süreçte partide yaşanan görev taksiminde, kendisinin genellikle Mudanya, İznik, Yenişehir ilçelerine gittiğinden, bazı zamanlarda ise İnegöl, Orhaneli, Keles ilçelerine görevlendirildiğinden bahsetmektedir. Her sene bu görevler yeniden saptanırdı. Belli zamanlarda o bölgelerdeki parti faaliyetleri, kongre çalışmaları incelenip, rapor halinde idare heyetine sunulurdu. İnceleme dönemleri dışında her hangi bir sorun olduğunda, bölgeye gidilirdi¹³¹.

D. 29 MAYIS 1955 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ

Cumhuriyet Halk Partisinin 1954 seçimleri sonrası il kongresini, seçimden bir yıl sonra, 1955 yılında Tayyare sinemasında gerçekleştirmişti. Kongre başkanlığına Selahattin Çanga, ikinci başkanlığa Reşat Türel seçilmişti. Kongrede ilk dikkati çeken nokta, bundan önceki kongrelerde birçoğu Ankara'dan gelen Halk Partili yöneticilerinin kongrede bulunmayışındır. Bu durum kongre delegeleri tarafından da eleştiri konusu edilirken, 1954 seçimlerinde alınan mağlubiyetin yarattığı karamsarlığın başta Cumhuriyet Halk Partisi merkezi olmak üzere partinin yerel teşkilatlarına da yansıdığı Bursa il kongresinde görülebilir. Kongre, yapılmak istenilenlerden veya iktidara yöneltilen eleştirilerden ziyade, parti içi çekişmelere ve eleştirilere sahne olmuştur. Teşkilat içersinde

¹²⁸ **Hakimiyet**, 8-9 Mart 1954.

¹²⁹ **Hakimiyet**, 12 Şubat 1954.

¹³⁰ **Ant**, 16 Şubat 1954.

¹³¹ Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

genel merkeze yönelik artan öfke, aradan yaklaşık bir sene geçmesine rağmen İl Başkanı Edip Rüştü Akyürek tarafından, 21 Mayıs 1956 tarihinde toplanan CHP 12. Kurultayında dile getirilecekti. Akyürek, genel merkezin teşkilatla olan münasebetlerinin tam randımanlı çalışmadığına vurgu yapan eleştirel bir konuşma yaparak, 1955 yılı Bursa il kongresini örnek göstermişti. Bu kongreye başta genel sekreter Kazım Gülek'in davet edildiğini, fakat son dakikada gelemeyeceğini telgrafla bildirdiğini, yerine parti meclis grubu başkan vekillerinden Nüvit Yetkin'in Bursa'ya gönderileceğinin beyan edilmesine karşın Nüvit Yetkin'inde gelmediğini ve kimsenin gönderilmediğini, bu durumda parti kademelerinde hoş karşılanmadığı ifade etmişti¹³².

İl kongresinde en önemli tartışma konusunu, Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün parti lehine yayınlar yapan Yeni Ant gazetesi hakkında hazırlamış olduğu önergeye yönelik görüşmeler oluşturmuştu¹³³. Ant gazetesinde isim değişikliği ile başlayan tartışmalar Cumhuriyet Halk Partisi örgütünde rahatsızlık yaratmış, gazeteye yönelik olarak çeşitli iddiaların kongrede gündeme gelmesiyle sonuçlanmıştı. Önerge içerisinde, 1945 yılından beri çıkmakta olan Ant gazetesinin isminin neden Yeni Ant olarak değiştirildiği, gazete sahibi Derviş Sami Taşman'ın gazetenin ismini değiştirmekte salâhiyettar olup olmadığı ve bundan sonraki siyasetin ne olacağı soruları bulunmaktaydı. Sinirli bir hava içersinde önerge üzerine konuşan delegeler, sert ifadelerle Ant gazetesi ve sahibi il idare kurulu üyesi Derviş Sami Taşman'a yönelik eleştirilerde bulunmuş, Bursa'da parti adına yeni bir yayın organının çıkarılması talebi gündeme gelmiş ve olumlu

¹³² Yeni Ant, 23 Mayıs 1956.

¹³³ 1950 seçimleri sonrası Ant gazetesi, Halk Partisi Bursa teşkilatı tarafından Derviş Sami Taşman'a devredilmiştir. Halk partili olan Taşman, gazeteyi devraldıktan sonra parti lehine yayın politikasını sürdürmüştür. Ant gazetesine yönelik eleştiriler önceki il kongrelerinde de ifade edilmiş, daha etkili bir yayın politikası sürdürmesi istenmiştir. 9 Mayıs 1955 tarihinden itibaren Ant gazetesi ismini, "Yeni Ant" olarak değiştirirken, Taşman bu değişikliğin sebebini gazetesinde şu şekilde açıklamıştır: "1950 senesinde CHP iktidardan ayrıldıktan sonra her türlü hal ve vecibeleri ile devraldığım Ant gazetesini o tarihten beri neşretmekteyim. Türlü tazyikler, mahkemeler, mali baskılar arasında, parti prensiplerini müdafaa ettim. Son zamanlarda gazetemde yeni bir hamleye giriştik. Bir gazete, her zaman daha çok okuyucuya hitap etmek emeli ile çıkar. Bende bir takım fedakârlıklar pahasına bu hamleye atılırken bütün Bursalılara hitap eden ve parti prensiplerini savunan, hakiki manasıyla Bursa'nın gazetesi olmaya karar verdim. Dolayısıyla bu yeni hamleyi belirten bir işaret olarak YENİ ANT adı ile intişara başladık." Yeni Ant, 29 Mayıs 1955. Gazetede yaşanan değişimin ardında en dikkat çekici noktalardan birini gazetenin her sayısında isminin altında yer alan sloganda yapılan değişikliklerdir. İsim değişikliği öncesi "Kemalizm Yolumuz Altı Ok Andımız" sloganı ile çıkan gazete, değişiklik sonrası "Bursa'nın Gözü Kulağı Dili" sloganıyla yayın hayatına devam etmiştir. O dönem gazete bünyesinde bulunan matbaanın yönetiminden sorumlu olan kardeş Recai Taşman, gazetede yaşanan değişimi şöyle anlatır: "Gazetede 'Kemalizm Yolumuz, Altı Ok' diye ibare vardı. Derviş Taşman'a, bunu değiştirmeyi önerdim. Dedim ki: Gazete tarafsız olmak zorunda. Logo böyle olduğu sürece kimse inanmaz tarafsızlığımıza. Derviş Taşman, önce kabul etmedi bu önerimi, ama bir süre sonra ısrarından vazgeçti. Ant'ın logosu şöyle değişti: 'Yeni Ant... Bursa'nın Gözü, Kulağı, Dili... Tarafsız ve mahalli gazete". Hacı Tonak, "Bursa'nın Dili Kulağı Matbuat-Recai Taşman'la Söyleşi", BGC, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayın Organı, S. 2 (Mart 2008), s. 63.

karşılanmıştı¹³⁴. Bu eleştirilere karşı Taşman söz alarak, kendisini savunma gereği duymuş ve şu ifadelerde bulunmuştur:

“Arkadaşlar, iktidar partisi yeni bir hızla partimizin hayatı ve idamesi hakkında kararlar almak arifesinde olduğu, hücumu geçerken, burada bütün parti çalışmalarını bir kenara bırakarak parti prensip ve ideallerine sadık hiçbir karşılık beklemeden çalışan bir arkadaşınızı neden en ağır ithamlar altında bırakırız. Bu çok hazin bir manzardır. Anlamıyorum, partinin prensiplerini savunan bir gazeteyi gücendirmekle ne menfaat ummaktadırlar. Bir defa şu noktanın anlaşılması lazımdır ki Yeni Ant gazetesi bütün hukuki, mali ve siyasi mesuliyetleri ile benimdir. Tüzüğe göre partinin bir tek organı vardır. O da Ulus gazetesidir. Bundan gayri diğerleri partililerin gazeteleridir”¹³⁵.

Taşman'ın da üzerinde durduğu üzere, Demokrat Parti'nin 1954 seçimlerinden güçlenerek çıktığı, ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin oy oranını ve milletvekili sayısını düşürdüğü bir ortamda, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatının seçim sonrası düzenlediği ilk il kongresine parti içi mücadele damgasını vurmuştu. Seçimlerde uğranılan başarısızlık, örgütte büyük bir dağınıklık yaratmış ve bu olumsuz hava kongrede yapılan il idare kurulu seçimlerine yansımıştı. İl başkanlığı seçimlerine tek aday olarak giren Edip Rüştü Akyürek tekrar başkanlığa seçilmişti. Fakat il idare kurulunun oluşumunda radikal değişimlere gidilmiş ve önemli isimler kurul dışında kalmıştı. Önceki dönemlerde Bursa milletvekilliği yapan, örgütte ağırlığı olan Abdurrahman Konuk (113 oy), il başkanlığı görevinde bulunan Sıddık Tümerkan (115 oy) ve Dr. İbrahim Alp (94 oy), Yeni Ant gazetesi sahibi Derviş Sami Taşman (85 oy), Sadrettin Çanga (33 oy) kurul dışında kalarak, on kişiden oluşan yedek üyeliklere seçilmişlerdi. Yeni idare kurulu şu kişilerden oluşuyordu: Rıza İlova (223 oy), Remzi Emiroğlu (207 oy), Nurettin Foça (199 oy), Selahattin Çanga (173 oy), Mehmet Urgancıgil (172oy), Turgut Bulut (170 oy), Nuri Erbak (169 oy), Talat Berent (148 oy), Reşat Türel (139 oy), Şeref Kazıklılı (120 oy). İl idare heyeti üyeleri yanında, ilçe teşkilatlarından seçilen 21 kişi de kurultay delegesi olarak seçilmişti¹³⁶.

E. 23 HAZİRAN 1957 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl örgütü, 1957 yılı kongresine, bir önceki kongreden çok farklı bir şekilde hazırlanmıştı. Çünkü 1954 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisinin

¹³⁴ Örgüt, Bursa'da parti adına yeni bir gazetenin çıkarılması çalışmaları yapılmıştı. Fakat bu çalışmalar olumlu sonuçlanmamıştır. Bu konuda il başkanı 1957 kongresinde yapmış olduğu açıklamada şu ifadelerde bulunmuştur: “Gazete çıkarma üzerine gerekli incelemeler yapıldı. Fakat gazete çıkarma çok zor bir iş olduğu için vazgeçildi. Esasen son çıkarılan Basın kanunu ile gazetenin istenildiği şekilde faydalı olamayacağı da görülmüştü.” **Yeni Ant**, 24 Haziran 1957.

¹³⁵ **Yeni Ant**, 30 Mayıs 1955.

¹³⁶ **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak); Bursa Ekspres**, 29 Mayıs 1955.

aldığı ağır mağlubiyetin, başta parti merkezi olmak üzere örgütte yaratmış olduğu yılgınlık ve motivasyon eksikliğini, partinin kongrelerinde hissetmek mümkündü. Başta il olmak üzere, ocak bucak kongreleri, gerek basın gerekse kamuoyu tarafından sıradan toplantılar şeklinde algılanır olmuştur. Bir önceki bölümde belirttiğimiz üzere, 1955 yılı Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl kongresine, gelenekten aykırı olarak, genel merkezden hiçbir üst düzey yetkilinin katılmamış olması, delegeler üzerinde olumsuz bir etki yaratırken, bu durum örgüt tarafından eleştirilmişti.

Bunun aksine 1957 yılı kongresine gidilen süreçte, Türkiye seçim havasına girmişti. Ülke içersinde başta basın olmak üzere pek çok kurumun iktidar partisini eleştirdiği, toplumda hükümete yönelik tepkilerin giderek arttığı bir ortamda ana muhalefet partisinden oluşan Cumhuriyet Halk Partisi içersinde bir canlanma kendisini göstermeye başlamıştı. Siyasetteki bu ısınma sadece kendisini ana muhalefet partisinden hissettirmemişti. Demokrat Parti'nin, gerçekleştirdiği uygulamalarla demokrasi aleyhine işlettiği süreç, parti içersinde giderek artan bir hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu hoşnutsuzluk partide bir bölünmeye neden olmuş ve Hürriyet Partisi kurulmuştu. Hürriyet Partisi'nin Bursa siyasetinde etkisi beklenilenden büyük olmuştu. Bu etkinin ortaya çıkmasında, partinin kuruluşunda ön planda yer alan ve partinin genel sekreterliği görevinde bulunan İbrahim Öktem'in, Bursa'da saygınlığının ve siyasi etkisinin büyük olmasından kaynaklanmaktaydı.

Bu gelişmeler içersinde Cumhuriyet Halk Partisinin Bursa il Kongresi Tayyare sineması salonunda gerçekleşti. Parti tüzüğüne aykırı olarak, bir önceki kongreden iki sene aşkın bir süre sonra toplanan kongreye, önceki kongrelerin aksine yaklaşık iki bin kişilik yoğun bir katılım gerçekleşmişti. Katılımın bu kadar yüksek olmasındaki en önemli etkenin başında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok gezen genel sekreteri Kazım Gülek'in kongreye katılacak olmasıydı. Kazım Gülek dışında, CHP Meclis üyesi Fuat Sirmen ve Ekrem Amaç ile partiye yeni katılan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi eski dekanı Prof. Turhan Feyzioğlu kongreye gelmişti¹³⁷. Yapılan yoklama sonrası 441

¹³⁷ Turhan Feyzioğlu, 3 Kasım 1956 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki açılış konuşmasında, iktidarın baskı politikalarını hedef alan bir konuşma yaparak, bu baskıya ses çıkarmayan aydınları eleştirerek "*Nabza göre şerbet veren sözde münevverlerden olmayın*" ifadelerinde bulunmuştu. Bu konuşma sonrası Millî Eğitim Bakanlığı tarafından görevden alınan Feyzioğlu'nu görevinden almıştı. Feyzioğlu'nun görevden alınması sonrası, öğrenci protestoları başlamış, yaklaşık 300 öğrenci gözaltına alınmıştı. Görevden alınmaya tepki olarak, aralarında Doç. Dr. Muammer Aksoy'unda bulunduğu, öğretim üyeleri görevlerinden istifa etmiştir. Feyzioğlu'nun görevden alınması, DP iktidarına karşı aydınlarının karşı tavır almasındaki ilk olay olması bakımından da önemli olmuştur. Sonraki günlerde Turhan Feyzioğlu, Muammer Aksoy CHP'ye katılacaklardı. **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, 3. b., Yapı Kredi Yayınları, C. II., İstanbul, 2002, s. 294.

delegeden 414'ünün kongrede olduğu tespiti yapıldıktan sonra, kongre başkanlığına Edip Ünal Erzen, ikinci başkanlığa Sadrettin Çanga seçilmiştir.

Kongrede okunan raporda, yaklaşan seçimlere yönelik çalışmalar ve seçim emniyeti, iktidarın basını ve muhalefeti kontrol etmeye yönelik uyguladığı politikalar, işçi hakları, antidemokratik yöntemlerin kaldırılması ve yapılacak seçim öncesi seçim kanununun değiştirilmesi konusunda görüşler yer almaktadır. Özellikle basını baskı altına almaya yönelik kanuni düzenlemelerden rahatsızlık dile getirilirken, bu kanunların fikir hayatına büyük bir darbe indirdiği, ülkenin iyiliği adına bu duruma karşı çıkanların hürriyetlerini kaybederek cezaevlerine girdiğine değinilerek, bu kanunların kaldırılmasının zaruret olduğuna vurgu yapılmıştır.

Kongreye katılanların konuşmasını merakla beklediği Kazım Gülek, kongrenin sonuna doğru kürsüye gelerek, yaklaşık bir saati aşkın bir konuşma yapmış, yaklaşan seçimler, hayat pahalılığı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidara geldiği takdirde neler yapacağı konusunda delegelere bilgi vermiştir. Gülek, örgütten yaklaşan seçimlerde Milli Mücadele günlerindeki heyecanla çalışmak zorunda olduklarını, çalıştıkları takdirde seçimleri kazanacaklarını belirtirken, idare adamlarının tarafsız olmalarını istemiştir. Gülek, konuşmasının devamında özetle şu ifadelerde bulunmuştur: *"Hatırlarsınız, bundan bir müddet evvel iktidar büyükleri Bursa'da coşkun tezahüratla karşılandık diye övündüler. Kaldırsınlar şu mahut kanunu¹³⁸ da karşılanma nasıl olurmuş görsünler. Bunu yapabilecek cesaretleri var mı? Nerede o cesaret? Zaten bu kanunları çıkartmak onların korkaklıklarının bir delilidir. Bizden ödleri kopuyor... Önümüzde duran en önemli mesele seçimler meselesidir. İktidar büyükleri seçim tarihinde anlaşılamamışlardır. Bazıları 'Her geçen gün aleyhimize işliyor. Şu seçimleri bir an evvel yapalım' diye düşünürken bir kısmı da 'Bir günün beyliği beyliktir. Seçimleri daha sonra yaparız' diye düşünmektedirler. Seçimlerin günü devlet sırrı mıdır? Bu husus millet huzurunda açıklanmaya muhtaçtır.*

¹³⁸ Kazım Gülek tarafından bahsedilen 6761 sayılı "Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun" Demokrat Parti tarafında meclise getirilerek, 27 Haziran 1956 tarihinde kabul edilip, 30 Haziran 1956 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunla, siyasi partilerin seçim dönemleri dışında açık hava toplantısı yasaklanmıştır. Kapalı alan toplantıları yapma hakkı da çeşitli şartların sağlanması şartıyla, bölgenin idari amirinin iznine tabi tutulmuştur. Kanunun izin verdiği durumlar haricinde gösteri ve toplantı düzenleyenlere karşı, en büyük mülki amirin görevlendireceği memur, o mahalle gelerek topluluğa, kanuna uygun olarak dağılmalarını, dağılmadıkları takdirde zorla dağıtılacaklarını ve gerekirse silah kullanılacağı ihtarında bulunur. İhtara rağmen topluluk dağılmazsa evvela mevcut imkan ve vasıtaları kullanarak dağıtmaya çalışılır. Muvaffak olunamadığı takdirde havaya üç el silah atılır. Yine dağılmadıkları takdirde hedef göstermeksizin silah kullanılarak topluluk dağıtma hakkına memura vermektedir. Bu toplantıları tertip edenler, çeşitli şartlar dahilinde cezalandırılacaklardır. **Resmi Gazete**, Sayı: 9346, 30 Haziran 1956. Çıkarılan bu kanundan dolayı hakkında ilk işlem yapılan muhalif siyasilerden biri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kazım Gülek'tir. Kazım Gülek, Temmuz 1956 yılında çıktığı Karadeniz gezisi sırasında, gittiği pek çok yerde adli soruşturmaya uğramıştır. Gülek hakkında yapılan soruşturma gerekçeleri de oldukça ilgi çekicidir. 1 Ağustos 1956 yılında ziyaret ettiği Rize'de, çarşıda el sıkılmak ve selam vermek suretiyle etrafına kalabalık toplamaktan dolayı mahkemeye sevk edilmiştir. **Milliyet**, 2 Ağustos 1956.

Seçim kütükleri bir hercümerç içindedir. Halk partililer ve muhaliflerin kütüklere yazılmamaktadırlar. Bu hali ile dürüst seçim olamaz. Nüfus kağıtlarına damga atmak ve kontrol etmek lazımdır. Neden seçimi nüfus kağıdı ile yapmazlar... Bazı yerlerde DP'nin seçimi kaybetse dahi iktidardan düşmeyeceği söylenmektedir. Biz bu yoldan iktidarda kalanların alınlarını karşılıyoruz... Baskı olmayan yerlerde para oynar. Para verilirse alın. Bu babalarının paraları değil, milletin parasıdır. Kabul edin, fakat onlara rey vermeyin. Türk subayına oy hakkı vermek lazımdır. Batıda nefer bile oy verir. Türk subayı oy hakkından mahrumdur. Bu hakkı tanımak lazımdır... Şimdiye kadar 129 defa mahkemeye gittim. Korkmadan çekinmeden hizmetinize devam edeceğiz. Marifet ocak başkanından tavsiye alıp kaymakama iş gördürmek değildir”¹³⁹.

Cumhuriyetçi Millet Partisi başkanı Osman Bölükbaşı'nın mecliste yapmış olduğu konuşmalarından dolayı dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik verilen komisyon kararını eleştiren Gülek, “Gönül ister ki DP mebusları komisyon kararını Mecliste kabul etmesinler. Bu onlar için bir şeref olacaktır” ifadeleriyle, muhalefet partileri arasında başlayan işbirliği sürecini destekler görüş ortaya koymuştur¹⁴⁰.

Gülek, işçi meselesi ve ham maddesizlik yüzünden Merinos Fabrikası'nın tam randımanlı çalışmadığı, kumaşların kalitesiz olduğuna değindiği konuşmasında, ekonomiye ilişkin olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“Bizim inandığımız kalkınma programlı olacaktır. Ve bugün başlanan işler devam ettirilecektir. Nasıl ki Demokrat Parti Halk Partisi'nin programlarını devam ettiriyorsa. Biz memleket çoğunluğunu teşkil eden köyün ve köylünün okulunu, yolunu, suyunu düşünüyoruz. Köylünün bu günkü hali kötüdür. Biz köylümüzü sıkıntısız bir seviyeye ulaştıracamız... Geçim sıkıntısı bir vakiadır. Her şeyin ateş pahası olduğu günler yaşıyoruz. Buğday Amerika'dan geliyor. İkinci Dünya harbini göz önüne getirenler en ağır şartlar altında bile bu durumda çok gerilerde olduğumuzu anlarlar”¹⁴¹.

Kongrede yapılan seçimler sonrası, il başkanlığına tekrar Edip Rüştü Akyürek getirilirken, yeni idare kurulu şu üyelerden oluşmuştur: Edip Önal Erzen(402 oy), Rıza İlova (400 oy), Derviş Sami Taşman (383 oy), Şeref Kazıklı (366 oy), Remzi Emiroğlu (345 oy), Selahattin Çanga (340 oy), Nurettin Foça (338 oy), Nuri Erbak (321 oy), Hüseyin Kultoğlu (311 oy), Hüseyin Sarpkan (327 oy). Aldıkları oy sırasına göre sonraki on bir

¹³⁹ **Yeni Ant, Vatan**, 24 Haziran 1957.

¹⁴⁰ **Yeni Ant**, 24 Haziran 1957. Osman Bölükbaşı hakkında mecliste yapılan oylama sonucunda, 49' karşı 247 oyla dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Osman Bölükbaşı hakkında Meclis'in manevi şahsiyetine hakaret suçundan bir yıldan altı yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açılmıştır. Dava sonucu tutuklanan Bölükbaşı'nı savunmak üzere ülke genelinde iki bine yakın avukat başvuruda bulunmuştur. 1957 seçimlerine cezaevinde giren ve Kırşehir milletvekili seçilen Bölükbaşı, cezaevinden çıktıktan iki gün sonra 2 Aralık 1957'de meclise gelerek yemin etmiş ve görevine başlamıştır. Deniz Bölükbaşı, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, 3. b., Doğan Kitap, İstanbul, Mart 2008, ss. 232-251.

¹⁴¹ **Milliyet**, 24 Haziran 1957.

aday yedek üyeliklere seçilmişlerdir¹⁴². Yeni Ant gazetesi sahibi Derviş Sami Taşman'ın yeniden parti yönetim kurulunda yer alması, partide kendi gazetesine yönelik ortaya çıkan eleştirilerin önünü aldığını, en azından seçime yaklaşılacak dönemde sorunların çözüm yoluna girdiğini göstermesi açısından önemlidir.

F. 15 HAZİRAN 1958 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ

1958 yılı kongresi öncesinde, 1957 yılı seçimlerinin Cumhuriyet Halk Partisi üzerinde yaratmış olduğu olumlu hava ve heyecan, parti kongrelerinde kendisini göstermektedir. Cumhuriyet Halk Partisi il idare kurulunda yer alan Derviş Sami Taşman, partide yaşanan bu heyecanı tarif ederken;

“Bundan evvel görülmemiş bir şekilde, bu sene çalışmalara katılmak için, daha açık bir tabirle vazife almak için geniş ölçüde bir arzunun bulunması, bunun açıkça ortaya konulmuş olmasıdır. Bu partinin daha faal bir hale geleceğinin müjdesini vermektedir. Elbette ki bundan evvel ki kongrelerde de vazife almak isteyenler vardı fakat bu defa manzara çok daha ümit verici ve ferahlatıcıdır”¹⁴³

ifadelerinde bulunur. Parti il İdare kurulunda yer alan Rıza İlova, 1957 seçimlerinin parti teşkilatında yaratmış olduğu heyecan ve hareketlilikten duyduğu memnuniyeti dile getirirken, önceki kongrelerin aksine, 1958 yılı il kongresine yönelik olarak teşkilatın aylar öncesinden hazırlıklarına heyecan içinde başladıklarını, partililerin çeşitli toplantılar düzenleyerek fikir alışverişinde bulduklarını ve listeler oluşturma çabasına giriştiklerini ifade etmektedir¹⁴⁴.

Bu duygular içerisinde Bursa il kongresi Tayyare Sinema salonunda gerçekleştirilmiş ve bu kongrelerde önceki kongrelerden farklı bir şekilde iktidar partisi ve diğer muhalefet partisinden temsilcilerde hazır bulunmuşlardı. İktidar partisi adına kongrede temsilen Belediye başkanı Reşat Oyal ile il idare kurulundan Baha Cemal Zagra, muhalefeti temsilen Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden Dr. Haydar Gürel hazır bulunmuşlardı. Kongre salonunda üç ayrı afiş ve afişte yer alan sözlerin sahipleri dikkat çekiciydi. Afişlerden birinde Mustafa Kemal Atatürk'ün “*Fikirler cebrü şiddetle susturulamaz*” sözü; diğerinde İsmet İnönü'nün “*Resmi ağızlardan çıkan sözlerin doğru olması lazımdır*” sözü; bir diğerinde Celal Bayar'ın “*Milli bahtiyarlık seçim emniyeti ile mümkündür*” sözü yer almıştır. Celal Bayar'a atfedilen söz ile, Türk siyasetinde değişen

¹⁴² Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak); Yeni Ant, 24 Haziran 1957

¹⁴³ Yeni Ant, 15 Haziran 1958

¹⁴⁴ Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)

rolleri göstermesi açısında ilgi çekicidir. Kongreye, bir önceki kongrede olduğu gibi Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kazım Gülek katılmıştır.

Kongre başlangıcında yapılan seçimler sonrası, kongre başkanlığına Ekrem Amaç, ikinci başkanlığa Sıddık Tümerkan seçilmiştir. Seçimler sonrası geçmiş il idare kurulu raporu okunmuştu. Raporda, seçim sorunları, antidemokratik kanunlar, basın kanunu, üniversite muhtariyeti, emekli kanunu, işçi davaları, müstahsilin sorunları, piyasada yokluğu hissedilen malların yokluklarından bahsedilmektedir. Seçimlerde yaşanan aksaklıklardan bahsedilirken, en çok üzerinde durulan konuların başında seçim kütüklerinde yaşanan sorunlar gelmekteydi. Bursa'da CHP'ye kayıtlı 66 binden fazla vatandaşın oy kullanamadığı iddia edildi¹⁴⁵.

Kazım Gülek, kongrenin sonuna doğru yaptığı konuşmasında iki başlık öne çıkıyordu: Ekonomik sıkıntılar ve dış politika'da Kıbrıs meselesi. Giderek kötüleşen ekonomik sıkıntılara değinen Gülek, Türkiye'nin artık dış dünyada "Zamistan" olarak algılanacağını, bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli nedenin hükümetin devamlı surette para basması olduğunu ifade etmiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştü:

"Durmadan piyasaya para çıkmaktadır. Banknot matbaasındaki işçiler bugünlerde fazla mesai yapmaktadır. Durmadan basıyorlar ve piyasaya çıkarıyorlar... Paramızın dış piyasalardaki değeri gittikçe düşmektedir. Bu durumda kurtuluş yolu dış yardımlara bağlanmıştır. Bu gidişle ne yardım nede kredi sağlanır".

Gülek'in üzerinde önemle eğildiği bir diğer önemli başlık dış politikaya ilişkin olarak Kıbrıs sorunudur¹⁴⁶. Ana muhalefet partisi olarak bu soruna yönelik partinin görüşlerini Türk kamuoyuyla paylaşan Gülek şu ifadelerde bulunuyordu:

"Kıbrıs meselesi, Türk milletine mal olmuş bir davadır, bu davayı hep birlikte halledeceğiz. Hepimiz bir birlik etrafında toplanmalıyız. Milli birlik etrafında üzerimize düşen vazifeleri yaptık, daha da yapacağız. Bugün hatalar üzerinde durmayacağız. Şimdi yegane düşüncemiz, topyekun bu işe sarılmamızdır. Temenni ederim ki, DP Kıbrıs meselesinde muvaffak olsun. Bizim devremizde

¹⁴⁵ **Ataeli**, 19 Haziran 1958.

¹⁴⁶ Bursa İl kongresinin gerçekleştiği dönemde Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler ülke gündeminin en üst sıralarında yer almaktaydı. 1950'li yıllarla birlikte, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çıkacağını ilan etmesi ve Kıbrıslı Rumların adayı Yunanistan'a bağlama çabalarıyla birlikte, Ada'da Türklere karşı yoğunlaşan şiddet olayları sonrası Türkiye, başlangıçta Ada'nın tamamının Türkiye'ye bağlanması yolunda bir politika izlerken, Demokrat Parti iktidarı, İngiltere'nin de desteği ile Kıbrıs adasının bölünmesi yolunda bir politika takip edecektir. "Ya Taksim, Ya Ölüm" sloganı ile özdeşleşen bu politikayı Türk halkına benimsetmek ve halkı bu konuda duyarlı hale getirmek adına 1958 yılı Haziran ve Temmuz aylarında Türkiye genelinde, yaklaşık olarak bir ay süren çok geniş katılımlı bir dizi mitingler düzenlenmiştir. 8 Haziran 1958 tarihinde İstanbul Beyazıt Meydanı'nda yüz binlerce kişinin katılımı ile başlayan miting maratonu 6 Temmuz 1958 tarihinde sona erdiğinde, 44 ilde toplamda iki buçuk milyonu aşkın kişinin katılımı gerçekleşmiştir. 22 Haziran 1958 tarihinde Bursa'da da gerçekleştirilen mitinglere siyasi anlamda Demokrat Parti iktidarı desteğini verirken, mitinglerin organizasyonu konusunda ön planda yer alan kurumlar gençlik ve öğrenci birlikleri olmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Fevzi Çakmak, "Türk Kamuoyunda Kıbrıs Algısı: 1958 Yılı Kıbrıs Mitingleri", **İkinci Uluslar arası Kıbrıs Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C. I, 21-23 Ekim 2010, İzmir, ss. 549-568.

*Hatay meselesi şerefle halledilmiştir. İnşallah Kıbrıs meselesini de DP halleder. Ama DP iyi bilsin ki bunu başaramazsa düşer*¹⁴⁷.

Kongrede Edip Rüştü Akyürek yapılan seçimler sonrası tekrar il başkanlığı görevine getirilirken, partinin yeni idare kurulu aldıkları oy oranına göre şu kişilerden oluşmuştur: Siddık Tümerkan (387 oy), Orhan Feyzioğlu (327 oy), Rıza İlova (316 oy), İbrahim Çataloğlu (Alp) (310 oy)¹⁴⁸, Edip Ünal Erzen (301 oy), Sadrettin Çanga (235 oy), Derviş Sami Taşman (226 oy), Turgut Bulut (219 oy), Hüsnü Aydın (209 oy), Nuri Erbak (195 oy)¹⁴⁹. Bu isimler dışında aldıkları oy oranına göre 11 kişi yedek üyeliklere seçilmiştir. Kurultay delegeleri seçimi sonrasında, her ilçe teşkilatından iki kişi olmak üzere, toplamda 30 kişinin seçimi gerçekleştirilmiş, ayrıca 18 yedek üye listelerde yer almıştır. 1954 seçimlerinin ardından, yönetimden ayrılan isimlerin, partinin halk arasında taraftar bulmasıyla tekrar geri döndüğü; buna karşın halkın arasından gelen yeni yüzlerin eksikliği ortadaydı. İdare kuruluna giren yeni isimler, DP iktidarının baskısı sonrası istifa eden bürokratlardır ve bunlar haklarını CHP bünyesinde arayacaktır.

İl İdare kuruluna seçilen Rıza İlova, il başkanı Edip Rüştü Akyürek'e itafen, uzun yıllara dayanan tecrübelerine dayanarak kalem aldığı dilekçesinde, partiye gelen yeni heyecanla birlikte, yeni il idare kurulunun üstlenmesini istediği sorumluluklara değinmektedir. Partinin, kendisini evvelce yıkan midecilerden çoktandır tasfiye edildiğine değinen İlova, son zamanlarda yeni ilhaklarla güçlenen partide, bu süreçte yeni sorunların ortaya çıkmaya başladığına değinmektedir. Bu sorunların en önde geleni, parti yöneticilerinin hoşgörülerini neticesinde, meydana boş bulan bazı maceraperestlerin partiye üye olmaları olarak gören İlova, ilk iş ne oldukları belirsiz ve ilerde parti içi bir mesele olacak şahısların partiden temizlenmesi olarak belirlerken; ilerde iktidar ihtimali kuvvetlendikçe tekrar partiye sızma yollarını arayacak olan menfaatperestlerin girişlerini önlemek vazifesinin de en önemli görevlerden biri olduğuna ifade ediyordu¹⁵⁰.

İl Kongresinde Başkan seçilen Dr. Edip Rüştü Akyürek, bu göreve gelişinden bir süre sonra sağlık sorunları öne sürerek, görevinden istifa edecek ve yerine İbrahim

¹⁴⁷ **Yeni Ant**, 16 Haziran 1958.

¹⁴⁸ İbrahim Alp, daha sonra kendi aldığı bir kararla soyadını değiştirmiş ve Çataloğlu soyismini almıştır. Bu soyadı değişikliğinin nedenini bizzat İbrahim Bey'den dinleyen Turgut Bulut şöyle anlatır: "*İbrahim Alp ismiyle başka bir doktor Bursa'ya gelmiş, hastalar ona gitmeye başlamıştı. Bunun üzerine İbrahim Alp, 'Ben soyadımı değiştireceğim. Biz Girit'ten geldik, bizim ailemizin soy ismi orada Trinaki idi'. Trinaki, Çataloğlu demekmiş. Ama ana dili gibi Rumca konuşurdu. Annesi hiç Türkçe bilmezdi. Sonuçta mahkemeden karar alarak, değiştirdi*". Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 28.07.2009.

¹⁴⁹ **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak); Hakimiyet, Yeni Ant**, 16 Haziran 1958.

¹⁵⁰ **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

Çataloğlu, idare kurulunda yapılan oylama sonucunda seçilecekti¹⁵¹. Çataloğlu, siyasette daha aktif ve sert muhalefetten yana olan biri kişiydi ve il idare heyetinde partinin bu kanadını temsil ediyordu. Bu nedenle önceden beri partide ılımlı Akyürek ile sertlik yanlısı Çataloğlu arasında devalı surette bir rekabetin yaşandığı kamuoyuna yansımıştı. 1959 yılı ile birlikte ülkede yükselen siyasi atmosferin, Bursa'ya ilk yansıması da il yönetiminde yaşanan bu değişim olacaktı. İdare Kurulunda yer alan Turgut Bulut il idare heyetindeki bu değişimin parti çalışmalarına yansımasına şöyle değinir:

“İkili arasında tatlı bir çekişme vardı. İbrahim Çataloğlu il başkanı olunca, muhalefeti daha canlı bir hale getirmek için partide bir hareket oldu. Edip Rüştü Akyürek çok faal biri değildi, pasifti. İbrahim Çataloğlu köylere kadar giderdi.”¹⁵²

G. 10 OCAK 1960 CUMHURİYET HALK PARTİSİ BURSA İL KONGRESİ

Türk siyasi ve toplumsal hafızasında derin izler bırakan 1960 yılı, Cumhuriyet Halk Partisi adına Bursa il Kongresi ile açılacaktı. Bu kongreyi bu kadar önemli kılan nedenlerin başında Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün başta parti başkanı İsmet İnönü olmak üzere, ileri gelenlerinin Bursa'ya bir çıkartma yaparak, Bursa İl kongresine katılacak olmalarıydı. Parti merkezi ve il teşkilatı bu geziye çok büyük önem vermişlerdi. 1960 yılı ile birlikte siyasi anlamda giderek ısınan hava içersinde, İsmet İnönü, olaylı uşak gezisinden sonra, ana muhalefet lideri olarak sahaya inerek, Anadolu'yu gezmeye Bursa'dan başlayacaktı. İsmet İnönü'nün Bursa İl Kongresi'ne katılması Halk Partili idarecilerin son dakikada karar verdikleri bir planlamaydı. İsmet İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker, Bursa seyahatine ilişkin ayrıntılara değinirken, partide ülke içersinde giderek yükselen muhalefetin gücünü göstermesi açısından Demokrat Parti'nin kalelerinin zapt edilmesi gerektiği anlayışının hakim olduğunu, bu amaçla en ideal iki bölge olarak Celal Bayar'ın Bursa'sı ile Adnan Menderes'in Aydın'ının ön plana çıktığından bahsetmektedir. İsmet İnönü'nün, “*Bayar'a bir oyun oynama lezzeti*” adına, Bursa'yı seçtiğini ve Bursa gezisinin Cumhuriyet Halk Partisi tarafından iktidara karşı bir hareket olarak tertiplendiğini ifade etmektedir¹⁵³.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Kongresi'nin normal şartlar altında 27 Aralık 1959 tarihinde gerçekleştirilmesi düşünülmüştü. Kongreye yönelik hazırlıklara bir hafta öncesinden başlanmış ve parti üyelerine delege kartları, il başkanlığı imzasıyla

¹⁵¹ **Yeni Ant**, 18 Nisan 1959.

¹⁵² Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 28.07.2009.

¹⁵³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, 2. b., Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 280-281

gönderilmişti. Kongreye İsmet İnönü'nün katılacağına yönelik haberler basında birkaç gün öncesinden yer alırken, kesin ifadeler kullanılmamış; bunun yanında Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal, İstanbul İl Başkanı Şemsettin Günaltay, Adana Milletvekili Kazım Gülek kongreye katılması kesinleşmişti. Kongrenin toplanacağı günün birkaç gün öncesinde, İnönü'nün kongreye katılacağı netleştikten sonra, il başkanlığı kamuoyuna kongrenin zaruri sebeplerden dolayı 10 Ocak 1960 tarihine ertelendiğini beyan etmişti¹⁵⁴.

Parti genel merkezi, gezinin kamuoyunda beklenen etkiyi yaratması, fiyasko ile sonuçlanmaması için günler öncesinden çalışmalara başlamışlardı. Ayrıca Uşak gezisinde yaşananlar belleklerdeki tazeliğini koruyordu ve bu tür olayların yaşanmaması için titizlikle hareket edilecekti. Başarılı bir gezi, iktidarı sadece sarsmayacak aynı zamanda DP ileri gelenlerini de çileden çıkaracaktı. İsmet İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi kurmaylarının Bursa İl kongresine katılacakları haberi günler öncesinden gerek İstanbul gerekse Bursa yerel basınından duyurulmaya başlanmıştı. Genel Merkez, Bursa il örgütü ile temasa geçerek, yapılacak hazırlıklara başlamışlardı. İl Başkanlığı görevinde bulunan Dr. İbrahim Çataloğlu, bir grup Partili ile İnönü'nün İstanbul'un Taşlık semtinde bulunan evinde ziyaret ederek, gezi konusunda bilgilendirirken, Bursa Valisi ile yaptıkları görüşmeyi aktarmışlardı. O dönem Bursa Valiliği görevinde İhsan Sabri Çağlayangil bulunmaktaydı. Son derece deneyimli bir devlet adamı olan ve o günleri hazımsız, hoşgörüden yoksun, zor günler olarak niteleyen Çağlayangil, bu gezi dolayısıyla partililer ile yaptığı konuşmada, güvenlik konusunda Uşak'ta gerçekleşen olayların Bursa'da olmayacağı, İsmet Paşa'nın gereken saygı ile karşılanacağını ve polisin sadece karşılamayı kolaylaştıracağı konusunda partililere güvence vermişti. Fakat valinin sadece bir konuda şartı vardı, yürürlükte olan toplantı ve yürüyüşleri düzenleyen kanuna riayet etmeleri. Bu yasaya muhalefet edilerek, kalabalık toplandığı, gösteri yapıldığı ve alkış tutulduğu takdirde, yasanın gereklerini yerine getireceğini, kalabalık olduğu takdirde emir verip Mudanya'da gemiyi iskeleye yanaştırmayacağını, yada uçağın Bursa'ya hareketine engel olacağı tehdidinde bulunmuştu. Görüşme sonrasında İnönü'nün üç otomobille karşılanmasına ve olayları kontrol için vilayetten verilecek bir trafik arabasının kafilenin önüne konulması konusunda mutabakat sağlanmıştı. Sonrasında Çağlayangil, alınan kararları İl Emniyet müdürü Şebib Karamullaoğlu'na bildirmiş ve gerekli hazırlıkların yapılması talimatını vermişti. Vilayette CHP'li kimliği ile tanınan, fakat bizzat Çağlayangil'in "*Siyasi akidesini saklamazdı; ama bunu, görevine karıştırdığını da görmedim*" ifadesiyle tanımladığı Karamullaoğlu, Valinin istekleri karşısında çekincesini ortaya koyarak, "*Mudanya'dan Bursa'nın arası 25 kilometre, yol üzerinde yollar var. Bazıları Geçit gibi,*

---

¹⁵⁴ **Yeni Ant**, 25 Aralık 1959.

büyük yerleşim merkezleri. Buralardan kafileye ilhaklar olursa ne yapacağız? Biz önlemeye kalkışacağız, onlar dinlemeyecekler, olay çıkacak” görüşünde bulunduğu, bunun üzerine Çağlayangil’in, “Yol, Allahın yolu. Kafilenin arkasına düşenin, kendi işine mi gittiği, yoksa yasaya aykırı iş mi yaptığı bilinemez. Bu sübjektif bir iştir, idare edeceksiniz. Olay çıkmasına meydan verilemesin” ifadelerinde bulunmuştu¹⁵⁵.

Partili heyeti, havaların bozuk olması ve uçağın kalkamayacağını düşünerek, İsmet Paşa’dan deniz yolu ile gelmesini istemişler, İnönü’ye bunu kabul ettirmişlerdi. Vali Çağlıyangil’in tehditleri, Bursa Cumhuriyet Halk Partisi örgütünde tedirginlik yaratmış ve sıkıntılar yaşamamak adına, İnönü’nün Bursa’ya geleceği haberini kimseye duyurmamak kararı almışlardı. Hatta son dakikaya kadar İnönü’nün Bursa’ya hangi yoldan geleceği basınla paylaşılmadığı için, birkaç yol basında yer almış ve bir anda gezi, bir “gizli gezi” niteliğini almıştı¹⁵⁶.

İsmet İnönü, canlı ve neşeli bir şekilde, yanında milletvekilleriyle birlikte, 9 Ocak 1960 günü vapurla Mudanya’ya hareket etmişti¹⁵⁷. İstanbul’dan on bir, Ankara’da on milletvekili İnönü’yü Bursa’da yalnız bırakmamışlardı. Bu milletvekilleri arasında, Bülent Ecevit, Kemali Beyazıt, Turhan Feyzioğlu, Suphi Baykam, Şefik Soyer, Hamza Eroğlu, Emin Paksüt gibi isimler bulunmaktaydı¹⁵⁸. Ayrıca partinin eski genel sekreteri Kazım Gülek’te Bursa’ya gelenler arasında yer almaktaydı. İnönü Mudanya’da kalabalık bir partili kitlesi tarafından karşılandı ve otomobille Bursa’ya hareket etti. Valinin tehditleri başarılı olmuştu ve İnönü’nün Bursa’ya girişi çok sakin gerçekleşmişti. Pek çok Bursalının İnönü’nün gelişinden haberi yoktu ve İnönü’yü görenler şaşkınlık yaşıyorlardı. Metin Toker bu anları şöyle anlatır:

“Bursa’ya girerken kurnaz Çağlayangil’in taktiğinin başarı kazandığını anladık. İsmet Paşa’nın gelişinden pek az insanın haberi vardı. Klakson çalarak geçen otomobillerden birinin içinde İsmet Paşa’yı görünce şaşırıyorlar, sonra arkasından koşmaya başlıyorlardı. İsmet Paşa önce CHP merkezine gitti. Orası bile kalabalık değildi. İl başkanı saf Dr. Çataloğlu sadece gözde CHP ileri gelenlerine haber vermiş, onları içeri almıştı. İsmet Paşa oradan Yeni Ant gazetesini ziyaret etti. Yeni Ant iktidarın Bursa’daki boy hedefiydi. Sonra Selim Süter’in evine gittik. Ancak İsmet Paşa’nın geldiğinin duyulması üzerinedir ki Bursa birden canlandı”¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Çağlayangil’in Anıları, s. 172-173.

¹⁵⁶ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, a.g.e., s. 282.

¹⁵⁷ İsmet İnönü, vapurda gazetecilerin, Demokrat Parti ile Said-i Nursi arasında başlayan yakınlaşmaya ilişkin sorusu üzerine, “*Bediüzzaman tam bugünlerde faaliyette; kısa beyanlarda Halk Partisine tariz etmektedir. Bediüzzaman’ın Şark vilayetlerine gönderdiği mektuplarda, Başbakanı, rejim bahsinde faal olan iki arkadaşını desteklediği yayılmıştır. Seçim kampanyasına aynı zamanda, aynı istikamette başlayanların arasındaki irtibatı açıklamak ilgililere, yani bu bahiste Başbakan’a düşer. Hülasa şudur görünen köy kılavuz istemez.” Yeni Ant*, 10 Ocak 1960.

¹⁵⁸ *Yeni Ant*, 7 Ocak 1960.

¹⁵⁹ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, a.g.e., s. 286.

İsmet İnönü'nün Yeni Ant gazetesinin ziyaretinin en önemli nedenlerinden biri, iktidarın basın üzerinde yaratmış olduğu baskıdan en çok mağdur olan gazetecilerden biri olan ve yeni cezaevinden çıkmış bulunan Necati Akgün'e geçmiş olsun ziyaretinde bulunmaktı. Ayrıca Yeni Ant gazetesi sahibi Derviş Sami Taşman'da, baskıdan en çok mağdur kişilerden biriydi. Necati Akgün bu ziyareti anılarında şöyle aktarmaktadır:

"Akşamüstü, İnönü'nün Yeni Ant gazetesini ziyaret ederek, yeni cezaevinden çıktığım için bana geçmiş olsun geleceği haberi geldi. İnönü gerçekten akşam üstü, Yeni Ant gazetesinin İnönü Caddesi başındaki çıkmaz aralıktaki merkezine geldi. Kendisini kapıda karşıladık. Paşa bana 'geçmiş olsun' dedikten sonra, ben 'Paşam bu çektiklerimiz boş mu?' dedim. Paşa cevaben 'dolu dolu hem de dopdolu' dedikten sonra 'rejim kurtulacak, bütün kudretliler unutulacak, yalnız sizin adlarınız yaşayacaktır' diyerek sözlerini tamamladı"¹⁶⁰.

İnönü'nün Bursa'ya geldiğinin öğrenilmesi üzerine Halk, Altıparmak'ta bulunan parti binasının önün doldurmaya başlamıştı. Vali, trafik aksamadığı sürece müdahale edilmemesi konusunda emir vermişti, fakat Bursalı demokratların bu durumdan rahatsız oldukları ve merkezi bilgilendirdikleri, İçişleri Bakanı'nın Vali Çağlayangil'i aramasıyla ortaya çıkmıştı. İç işleri Bakanı Namık Gedik, eleştirel bir tonda valiyi makamında oturarak olaylara müdahale etmemekle, gösteri yürüyüşleri kanununu uygulamamakla suçluyordu. Arkasından bizzat Başbakan Menderes'in kendisi valiye arayarak, durum hakkında bilgi istiyor ve gerekeni bizzat yapmasını istiyordu. Çağlayangil, idarenin kendi üzerinde yapmış olduğu baskı karşısında yerini terk etmeyi bile düşündüğünü ifade ederken, olay çıkmadan İnönü'nün ağırlandığını ve sonrasında bizzat İnönü'nün, olay karşısında gösterdiği tavrından dolayı, kendisini akşam yemeğine davet ettiğini, fakat yanlış anlaşılmaya meydan vermemek adına bu daveti kabul etmediğine değinmektedir¹⁶¹.

İsmet İnönü Bursa ziyaretlerinde her zaman yaptığı gibi, Bursalı Cumhuriyet Halk Partili bir kişinin evinde kalırdı. Bu ziyaretinde Halk partili iş adamı Selim Süter'in, Çelik Palas otelinin yanı başındaki evinde ağırlanmıştı¹⁶². İnönü'nün gelişi nedeniyle evin önü

¹⁶⁰ Necati Akgün, **Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anıları**, Print Ofset Matbaacılık, Bursa, 1993, s. 90.

¹⁶¹ **Çağlayangil'in Anıları**, s. 174-175.

¹⁶² Bursalı işadamı Selim Süter, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl örgütünün en zor zamanlarında yardımlarını eksik etmeyen ve partiden ayrılarak iktidardaki partiye yakınlık duymayan bir kişiydi. Süter hakkında Metin Toker şu yorumda bulunur: "Ben bu Selim Süter'i İsmet Paşa'ya daima örnek diye göstermişimdir. Yıllar yılı CHP'li olmuş, servetlerini bir bakıma da öyle sağlamış bir takım kimseler Menderes'in işaretiyle o safları terk ediyorlar, çoğu bu vesileyle eski partilerini kötüyüp görülmemiş kalkınmaya hayranlığını söyleyen demeçler veriyorlar, bazıları Vatan Cephesine katıldıklarını ilan ediyorlardı. İsmet Paşa, kalben olmasa bile-içinden notlarını verirdi ya- görünüşte bunları anlar gibi davranıyor, belki yarı alayla da olsa 'ne yapınlar' diyordu. Ben ondan çok daha genç olduğum için tepem atardı ve her seferinde 'Selim Süter ne yapmış' derdim. Gerçekten de Selim Süter üzerinde bir baskıyı denemişler, hatta sanırım Refik Koraltan kendisine CHP'den ayrılmayı teklif etmiş. Selim Süter kesinlikle kabul etmemiş. Adamın işi açık. Namuslu. Dalaveresi, vergi kaçakçılığı, kredi eşkıyalığı, karaborsacılığı sicilinde mevcut değil. Ne yapacaklar? İsrardan vazgeçmişler." Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, a.g.e., s. 286.

halk tarafından dolmuştu ve sabaha kadar emniyet kuvvetleri güvenlik tedbirleri en üstte tutmuşlardı.

Ertesi gün Bursa İl Kongresi, Tayyare Sinema Salonu'nda gerçekleştirilmişti. Sabahın erken saatlerinden başlayarak pek çok partili kongreye akın etmiş ve kongre salonu saatler öncesinden dolmuştu. Kongre başkanlığına CHP Meclis üyesi İlhami Sancar, ikinci başkanlığına Rıza İlova getirilmişti. Kongrede merakla beklenen İsmet İnönü'nün yapacağı konuşmaydı ve İnönü, Türk siyasi hayatında derin etkileri olacak olan konuşmayı, çok önceden İstanbul'da titizlikle hazırlamıştı. İnönü konuşmasında, 1960 yılının seçim yılı olduğuna vurgu yaparak, hiç gündemde olmayan seçimleri Ocak ayı ile birlikte ülke gündemine getirecekti. İktidara yönelik sert eleştirilerin dile getirildiği konuşmasında İnönü özetle şu görüşlerini dile getirmiştir:

"İktidar, gazeteciler için hapishaneyi layık görüyorsa, vatandaşı partizanlık hastalığı için en tabii haklarından mahrum bırakıyorsa bunda orta çağa iltica etmekten başka ameli bir izah tarzı bulunamayacak haldedir... Cemiyetin bugünkü hali ancak yeni bir umumi seçimle düzelir... Böylesine hayati bir seçimin arifesinde milleti salim karardan alıkoyacak ruhi baskılara başlanmıştır. 'Seçim kaybolsa da iktidarı bırakmayacaklardır' kanaati bu maksatla masum vatandaşa verilmek isteniyor. Ben şimdi, akli başında olan her vatandaştan, seçimi kaybedecek iktidarın iş başında tek bir dakika duramayacağını, bildiklerine ve tanıdıklarına iyice anlatmalarını istiyorum. Vatandaşlarım emin olsunlar ki seçimi kaybedecek olanlar iktidarda kalmak isterlerse dünya başlarına yıkılacaktır. Dünyanın başlarına yıkılması için ben, bütün idealistlerle beraber, tasavvur ettikleri, tasavvur edebilecekleri derslerin en ağırını onlara öğretmesini bileceğim. Benim hayatıma kastetmek suretiyle dünyanın başlarına yıkılmasını önlemek mümkün olmayacak, benim elimle verilecek medeni, insani bir dersi onlara bin defa aratacak akıbetler göreceklerdir"¹⁶³.

İnönü konuşmasının bir bölümünde, bozulan ekonomik düzenin Bursa'daki etkilerine değinirken, Demokratların hiçbir şey yokmuş gibi davrandığını, tekstil ve turizm kenti olan Bursa'da mevcut olan ekonomik durgunluğun bunu yalanladığını; Bursa Kapalı Çarşı yangını sonrası iktidarın partizanca bu konuyu iç politikaya alet ederek, mağdurlara partilerine göre yardım dağıttıklarını, çarşının eskisinde daha iyi bir ticaret merkezi olacağı konusunda radyolarda propaganda yaptığını değinmişti. Ayrıca Bursa'da göçmenler arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidara gelmesi halinde kendilerini sınır dışı edecekleri konusunda bir iftiranın dolaştığına değinen İnönü, bu kara iftiradan seçimlerde fayda sağlamak isteyenleri vatandaşın lanetine bıraktığını ifade etmişti¹⁶⁴.

Bursa il kongresinde seçim startını veren İnönü, seçimler sonucu iktidara geldikleri takdirde yapacaklarını kısa ve uzun vadeli hedefler şeklinde, seçim beyannamesi olarak

¹⁶³ Yeni Ant, Milliyet, 11 Ocak 1960.

¹⁶⁴ Yeni Ant, 11 Ocak 1960.

kongrede kamuoyu ile paylaşmıştı. İnönü, iktidara geldiklerinde ilk yapacaklarını “İlk Hedefler Beyannamesi” ile duyurduklarını; anayasayı tadil edeceklerini, rejim emniyeti, adalet teminatı, üniversite teminatını zedeleyen tedbirlerin kısa zamanda kaldırılacağını değinmişti. Partizanca idare her alanda sökülecek, vatandaşlar arasında tefrik kökünden kaldırılacaktı. Uzun vadeli girişilecek işler içinde ekonomi, eğitim işlerinin geldiğini ve bunların iyi planlanarak gerçekleştirileceğini ifade etmişti. İnönü, seçimleri iktidar partisinin kazanması halinde: “*partizan idareye, meclis tahkikatı taleplerine yol açan hareketlere, feryatları bir türlü meclis kürsüsüne ulaştırılmayan iktisadi yolsuzluklara, her gün gazeteci ailelerinden bir kaçının felakete uğratılmasına, vatandaşların hayatını muhafazaya memur vazifelilere emir veren valilerin onbaşıdan binbaşıya kadar emir alanların şahadetleri ile sabit hareketlerine, bütün dünyanın göz önünde mali ve iktisadi aciz haline düşülmesine yol açan buhranlara seçmen vatandaşın razı olduğu hükmünün*” çıkacağını ifade ederek sözlerine şöyle son vermiştir:

“Aziz Bursalılar. Size tılsım söylemiyorum. Hazır bulunacak büyük nimetler vaat etmiyorum. İşleri son derece bozulmuş halde devralacağız. Çok sıkıntı çekeceğiz. Beraber çekeceğiz. Muhakkak selamet neticesinden bütün millet sevinecektir”¹⁶⁵.

İnönü, konuşması sonrası kongreden ayrılarak, Selim Süter’in evine geri dönmüştü. Bu geri dönüş esnasında binlerce Bursalının İnönü’nün etrafında toplanarak, ona sevgi gösterilerinde bulunmaları il idari yönetiminde rahatsızlık yaratmıştı. Yaşanan bu rahatsızlığı dönemin Bursa Emniyet Müdürü Şebip Karamullaoğlu anılarında şöyle ifade etmektedir:

“İsmet Paşa olaysız geldi. Ertesi günü Tayyare Sineması’nda parti kongresinde bir konuşma yaptı. Ben hemen hemen hiç gitmedim İsmet Paşa’nın bulunduğu yerlere. Hep müdüriyette bekledim. Hatta bir olay olmuştu, Vali Bey beni birazda suçlayıcı bir havayla, ‘Siz oraya oturmuşsunuz, dışarı çıkmayıp olayların önlenmesine uğraşmıyorsunuz’ dedi... Sonra Vali telefon etti, ‘orada kanunsuz işler oluyormuş, asker müdahale etsin’ dedi. Bunun üzerine ben, ‘izin verin bir bakayım. Durumu öğreneyim’ dedim. Gittim baktım. Yok öyle önemli bir şey... Oluyor gerçi ufak tefek taşkınlıklar, ama bunlar önemsiz. İleriye doğru yürüdüm. Tam o sırada, Postane önüne geçmiştim ki, bir grup, birtakım asker geliyor. Önlerine geçtim, ‘gerek yok’ dedim. Takım komutanının canına minnet. Döndü gitti. Yani vali, bana rağmen askere müdahale emri vermiş”¹⁶⁶.

Ülkede siyasi tansiyonun yüksek olduğu dönemde İsmet İnönü’nün Bursa ziyaretinin her hangi bir siyasi taşkınlığa sebep olmadan neticelenmesinde, Demokrat Partili il yöneticilerinin, bilhassa il başkanı Hayri Terzioğlu’nun payını unutmamak gerekir. O dönem Demokrat Parti Gençlik Kolu Başkanı ve daha sonra Adalet Partisi’nden Bursa

¹⁶⁵ Yeni Ant, 11 Ocak 1960.

¹⁶⁶ Yılmaz Akkılıç, Bursa’da Yakın Zamanlar, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bursa, 2006, s. 89.

Milletvekili olacak olan Hüseyin Sungur, teşkilat olarak bu ziyarete bakışı şöyle ifade etmektedir:

“1960 yılında İsmet İnönü geldiğinde ben il gençlik kolu başkanımym. Çok etkili bir ziyaret olmuş, idareciler çok hassas davranmıştı. O zaman Hayri Terzioğlu il başkanıydı ve bize talimat verdi, ‘İştirak etmeyin, seyredin’ diye. Eğer oraya Demokratlar gitseydi, kesin olay çıkacaktı”¹⁶⁷.

Kongre, İnönü’nün ayrılmasından sonra devam etmiş, Dr. İbrahim Öktem, Adana Milletvekili Kazım Gülek ve Dr. Suphi Baykam birer konuşma yapmıştı. Yapılan bu konuşmalarda en çok üzerinde durulan konu, Said-i Nursi’nin Demokrat Parti ile olan ilişkileri ve onun adına seçim propagandası yapması oluşturmuştu¹⁶⁸.

Önceki zamanlarda toplanan il kongrelerinde olduğu gibi, bu il kongresi öncesinde de, teşkilat içersinde bir çok aday listesi dolaşmaktadır. Teşkilatın görmeyi istediği isimlerin adlarının yazıldığı bu listeler teşkilatın ileri gelenlerine sunulmakta ve çeşitli kişiler adına lobiler oluşturulmaktadır¹⁶⁹. Kongre öncesi yapılan liste çalışmaları sonrasında, kongrede yapılan seçimler sonrası, İbrahim Çataloğlu tekrar başkanlığa seçilirken¹⁷⁰, yeni idare kurulu şu kişilerden oluşuyordu: Sadrettin Çanga, Sıddık Tümerkan, Şemseddin Erdinç, Talat Berent, Turgut Bulut, Edip Rüştü Akyürek, Osman Ege, Orhan Feyzioğlu, Hasan Alkoçlar, Edip Ünal Erzen. Yedek üyeliklere Necati Akgün, Nihat Aymergen, Nuri Erbak, Mehmet Azizoğlu, Muhsin İğmen seçilmişti¹⁷¹. Kurultay delegeleri olarak şu kişiler seçilmişlerdi: Sıddık Tümerkan, Sadrettin Çanga, Şemseddin Erdinç, Hilmi Büyükşekerci, Edip Rüştü Akyürek, Talat Berent, Memduha Büyükçulha, Nuri Erbak, Turgut Bulut, Necati Akgün, Derviş Sami Taşman, Muhlis İğmen, Hasan Alkoçlar, Burhan Göçmençeşlebi, Edip Ünal Erzen, Orhan Feyzioğlu, Rıza İlova, Mehme

¹⁶⁷ Hüseyin Sungur’la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011.

¹⁶⁸ Metin Toker, Said-i Nursi’nin Doğu illeri valilerini yazdığı ve CHP tarafında kamuoyunda paylaşılan mektubunu eserinde yayınlamıştı. Mektupta şu ifadeler yer almaktadır: “Şark mıntıkasında komünistliği 60 bin nursinin sayesinde önlemekteyim. 30 seneden beri siyasetle iştiğal etmedim. Bu 60 bin talebenin içinde bir iki ahlaksız çıkabilir. Bunları kitemize mal etmek doğru değildir. Bu yüzden mıntıkamızda risaleyi nurlar toplattırılmamalıdır. Nasıl ki Arapça ezan okutturduk ve bu sayede Müslümanları DP cephesine topladığımız malumunuzdur. Şimdi de dağıttığımız bu risaleyi nurlarla komünizmle ve masonlukla savaşaacağız. Müslüman demokratların gösterecekleri yardıma inanıyorum. Bundan ötürü birkaç defa Ankara’ya gittim, Müslüman vekillerle görüştüm. Bilhassa Sayın Adnan Bey ve Tefrik İleri ve Sayın Namık Gedik’ten bu neticeyi tayin ettim.” Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, a.g.e., s. 284.

¹⁶⁹ Rıza İlova’nın arşivinde, bizzat Rıza İlova’nın Koza Han içersinde yer alan işyerinde, partililerin katıldıkları toplantılarda veya ileri gelen partililerin ve ilçe başkanlarının çeşitli il kongrelerine yönelik olarak oluşturdukları listelere ulaşılmıştır. **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

¹⁷⁰ Başkan adaylığı için dört aday bulunmaktaydı. İbrahim Çataloğlu 159 oyla başkanlığı alırken, Edip Rüştü Akyürek 62 oy, Edip Ünal Erzen 11 oy, Salih Biçen 2 oy almıştı. **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

¹⁷¹ **Yeni Ant**, 11 Ocak 1960.

Azizoğlu¹⁷². İktidar yanlısı basınında yeni idare kurulu, “eskiler” olarak adlandırılmış ve CHP’de hala bir değişimin olmadığı izlenimi kamuoyuna verilmeye çalışılmıştı¹⁷³.

İnönü, akşamüstü Gönül Ferah otelinde bir basın toplantısı düzenlemiş ve gündeme ilişkin soruları cevaplamıştı. Basın toplantısında İnönü, devlet radyosu üzerindeki iktidar egemenliğini eleştirirken, “*Seçim zamanı karşılıklı konuşmaya başladık. Demek iktidar başkanı radyoda konuşacak. Ben onun cevabını radyodan nasıl dinlediysen o da benim cevabımı radyodan duyabilseydi seçim tartışmamız hem daha tatlı hem insani usullere daha uygun olurdu*” ifadelerini kullanmıştı¹⁷⁴. İnönü, geceyi Selim Süter’in evinde geçirmiş, ertesi gün Bilecik’te yapacağı konuşmanın metnini hazırlamış, konuşma metninde “*Din ve din istismarı*” konusu üzerinde özenle durmuştu. Ertesi gün Bilecik’e doğru yola çıkıldığında, yol güzergâhı olarak Kestel, İnegöl, Yenişehir seçilmişti. Bursa’nın kalesi olarak görülen Bursa’da İnönü her yerde büyük sevgi gösterileriyle karşılanmıştı¹⁷⁵. Bilecik’te yaptığı konuşmasında, iktidarın dini politikaya alet ettiğinden bahsederken, Said-i Nursi hakkında “*Din adamı olduğu iddiasında bulunan acayip kıyafetli bir zat, bir eski politikacı da, siyasi partiler hakkında giriştiği propaganda da iktidar başkanını ve en yakın ideal arkadaşını desteklemekte, CHP’nin serbestçe aleyhinde bulunmaktadır*” ifadelerinde bulunurken, geçmişten verdiği örneklerle, dinin siyaset aracı olarak kullanılmasının yaratmış olduğu sakıncalara dikkat çekiyordu¹⁷⁶.

İl kongresinden bir süre sonra teşkilat içinde görev paylaşımından kaynaklı anlaşmazlık sonucu, il idare heyetinde yer alan Avukat Sıddık Tümerkan ve Doktor Talat Berent ile İkinci Merkez ilçe başkanı Sıtkı Doğrul görevlerinden ayrılmıştı. Boşalan idare kurulu görevlerine yedek üyeliklerde bulunan gazeteci Necati Akgün ile Nihat Aymergen getirilmişti. Teşkilat içersinde ortaya çıkan bu huzursuzluk nedeniyle, yaklaşık üç ay boyunca görev taksimi gerçekleştirilememiş, bu durum muhalefet açısından olumsuz bir hava yaratmıştı. Sorunun çözümünün ardında, il idare kurulu görev paylaşımı yapmıştı. Ülkenin siyasi alanda sıcak bir ortama girdiği bu süreçte, her idare kurulu üyesine çeşitli görevlerin yanı sıra, sorumlu oldukları birer ilçe verilmişti. Her üye sorumluluk sahasında bulunan ilçe içersindeki tüm siyasi faaliyetleri kontrol vazifesiyle görevlendirilmişti. Parti sekreterliği ve Mudanya ilçesi temsilcisi Orhan Feyzioğlu, muhasip ve İnegöl temsilcisi Hasan Alkoçlar, seçim işleri ve Mustafakemalpaşa temsilciliği Edip Rüştü Akyürek, propaganda işleri ve Karacabey temsilciliği Sadrettin Çanga, köy ocakları ve Orhaneli

¹⁷² **Yeni Ant**, 12 Ocak 1960.

¹⁷³ **Hakimiyet**, 11 Ocak 1960.

¹⁷⁴ **Milliyet**, 11 Ocak 1960.

¹⁷⁵ Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, a.g.e., s. 289.

¹⁷⁶ **Yeni Ant**, 12 Ocak 1960.

temsilciliği Nihat Aymergen, sosyal işler ve Keles temsilciliği Osman Ege, Yenişehir temsilciliği Turgut Bulut, seçim işleri ile İznik ve Bursa Birinci Merkez İlçe temsilciliği Edip Ünal Erzen, Gemlik ve İkinci Merkez İlçe temsilciliği Necati Akgün, gençlik ve kadın kolları ile Orhangazi temsilciliğine Şemsettin Erdiç getirilmişti. Parti bünyesinde yeni kurulan basın bürosu görevini yürütmek üzere Edip Ünal Erzen, Sadrettin Çanga, Necati Akgün getirilmişti¹⁷⁷.

IV. 1950-1960 DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN SEÇİMLER VE BURSA

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde aldığı mağlubiyet sonrası muhalefet konumuna düşen CHP, birkaç ay içerisinde gireceği yerel seçimler öncesi dağınık bir durumda bulunuyordu¹⁷⁸. Haziran ayında toplanan sekizinci kurultayda, genel başkan İsmet İnönü'ye karşı önemli bir zafer kazanarak genel sekreterlik görevine gelen Kazım Gülek, partide yaşanan bu dağınık durumu aşmak ve teşkilatı ayakta tutmak adına devamlı surette ülke genelinde gezilerde bulunacaktı¹⁷⁹. Bu süreçte kamuoyu CHP'nin var olduğunu Kazım Gülek'in ülke içerisinde yaptığı bu gezilerden ve buralarda yaptığı konuşmalardan takip eder duruma gelecekti.

Parti'nin yeni yönetimi, yaklaşan yerel seçimler öncesi, muhalefet döneminde partinin yeni görevini teşkilata anlatmak ve yaklaşan seçimlere yönelik hazırlıkları kontrol etmek adına, merkezden görevlendirilen partililer teşkilata dağılacaktı¹⁸⁰. Ayrıca Gülek,

¹⁷⁷ **Yeni Ant**, 24 Mart 1960.

¹⁷⁸ Seçim sonrası ilk günlerde CHP eski vekillerin içinde bulunduğu havayı, babası 1950 seçimlerinde Meclis dışında kalan Altan Öymen şöyle tarif ediyordu: "14 Mayıs gecesinde başlayarak, komşu evlerin çoğunun durumu bizim ev gibiydi. Erkekleri seçim çevrelerinden yenilgiyle dönen, kadınları endişeli evler. Büyük çocukları düşünceli, küçük çocukları olup biteni anlamaya çalışıyor... İşte o 'Millet pişman oldu. Elim kırılırdı da... hele bir yeni seçim gelsin, biz kazanacağız' gibi yorum ve rivayetlerdir ki, onları o hüzünlü havadan kurtaran bir moral aşısı etkisi yapmıştır". Altan Öymen, **Değişim Yılları**, 9. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 456.

¹⁷⁹ CHP Genel Sekreteri olarak halk nezdinde yarattığı etkiyi, Turgut Bulut şöyle anlatmaktadır: "Kazım Gülek Bursa'ya gelirdi, bütün ilçelerini gezerdik onunla. Kazım Gülek'e Bursa il teşkilatı yakındı. 'Halk için, halkla beraber çalışmak' sloganıydı. Merkebe biner devamlı köyleri gezerdi. Orhaneli'nde ilçe kongresi vardı, oraya gidiyoruz. O gün Pazar vardı. Pazarın başından sonuna kadar bütün herkesin elini sıktı. Köylü şaşırıyor, alışmamış. Halk Partisi genel sekreteri geldi elimi sıktı şaşkınlığını yaşıyor. Halk partisi genel sekreteri merkebe mi biner diye şaşkınlık yaratırdı. Çünkü önceden tepeden bakardı Halk Partililer". Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 28.07.2009.

¹⁸⁰ Parti merkezinden gönderilecek olan bu kişilere belli görevler verilmişti. Bu kişilerin teşkilatı harekete geçiren; seçimlerde mahalli icaplara göre hareket ederek, sevilen sayılan şahısların seçilmesine gayret gösteren, gerekirse partili olmayanların seçilmesini desteklemeliydi. Çalışmalarında parti hizmetinde emekleri geçmiş zevatın kırılmamasına dikkat ederek, yeni elemanların iş başına getirilmesine gayret etmelidir. Ayrıca Halkevleri ve halkodalarının durumlarıyla ilgilenerek, inceleme yapmalı ve bunların yaşaması için hangi gelir kaynaklarından faydalanabileceğini araştırmalıydı. Genel olarak korunma rolünden ziyade hareket durumu seçilmeliydi. Demokrat Parti'nin propaganda konularını tespit ederek merkeze bildirmeliydi. Yapacağı konuşmalarda ülkenin kötü yönetildiğine vurgu yaparak, ordunun siyasete karıştırıldığından bahsetmeli ve memleketi selamete CHP'nin ulaştıracağı üzerinde durmalıydı. Muhtelif yerlerde partiye karşı işlenen hakaret suçları münasebetiyle tutulan zabıtlarda madde tayini ve hakaret unsuru varsa harekete geçmeliydi. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490. 01. Yer No: 11.57.3.

teşkilata gönderdiği genelgelerle, teşkilatı yönlendirmeye ve harekete geçirmeye çalışacaktı. Bu yeni dönemde, seçimlerde ciddi bir gayret göstermek ve mümkün olduğu kadar çok seçim kazanmak partinin en önemli göreviydi ve seçimlerde ne sonuç alınırsa alınsın bu durum karşısında hiçbir şekilde umutsuzluğa kapılmamalı, bilakis gayretli bir şekilde yeni tedbirler alınması yoluna gidilecekti. Üzerinde özenle durulan konu, parti tarafından verilen kararlara, bütün partililerin disiplinle riayet etmesiydi. Çünkü geçen seçimlerde, bilhassa partililer arasında yaşanan rekabet ve hoşnutsuzluklar yüzünden parti büyük ölçüde zarar görmüştü. Bundan sonra yapılacak olan seçimlerde, adayları iyi tespit etmek ve bir defa tespit ettikten sonra bir kütle halinde bu adaylar üzerinde sebat etmek ve buna bütün teşkilatımızı alıştırmak vazife edinilecekti. Bir diğer önemle üzerinde durulan nokta, her köyle temasın sağlanması ve her köyde mutlaka bir teşkilatın bulunması gerekliliğiydi¹⁸¹.

A. 13 AĞUSTOS 1950 YILI KÖY VE MAHALLE MUHTARLIKLARI SEÇİMLERİ

1950 yılı genel seçim sonrası, hükümet almış olduğu kararla Ağustos ve Aralık aylarında ayrı ayrı olarak yapılacak olan köy ve mahalle muhtar seçimlerinin, 13 Ağustos 1950 günü tek elde yapılmasını, bir kararname ile valiliklere bildirmiş ve gerekli hazırlıkların yapılması çalışmalarına başlanmasını istemişti¹⁸². Seçmen kütüklerinin yazım işlemleri 22 Temmuz tarihi itibarıyla bitirilerek, yedi gün boyunca muhtarlıklarda askıda bekletilmişti. Demokrat Parti, muhtar seçimlerini bir güne toplamasının ardında yatan sebeplerin içersinde, ülkede kendi lehine esen havadan ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinde bulunduğu olumsuz durumdan faydalanmak istemesi geliyordu.

13 Temmuz 1950 tarihinde CHP İlçe İdare Kurulları'na Genel Sekreter Kazım Gülek imzalı giden genelgede, 13 Ağustos 1950 tarihinde yapılacak olan köy ve mahalle ve ihtiyar heyeti seçimlerinin parti çalışmalarının, yurdun çekirdeğini oluşturan köy ve mahallelerdeki varlığını ve yayılışının bir belirtisi olacağından dolayı, seçimlerin muhalefet safında bulunduğumuz bu devrede çok önemli bir yeri olduğuna vurgu yapılıyor ve bir an önce partililerin seçim bölgelerine gönderilerek, çalışmalara başlanması istenmektedir. Gülek'e göre parti olarak bu seçimlere girme konusunda kararlı olduklarını, iktidar dönemindeyken partilerin en önemli siyasi hizmetinin seçimlere katılmak olduğunu savunan bir partinin bu gün bu prensibe sadakatsizlik göstermesine imkan bulunmuyordu. CHP, köy ve mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinde aday gösterilecek olanların ilçe

¹⁸¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 11.57.3.

¹⁸² **Ant**, 22 Temmuz 1950.

idare kurulları tarafından tespit edilmesini; ilçe teşkilatı olmayan yerlerde bu görevi il idare kurullarının yapmasını istemişti. Aday tespit çalışmaları yapılırken, adaylar için her köy veya mahallenin bağlı bulunduğu bucak ve ocak idare kurullarının ve o yerdeki partililerin fikir ve görüşlerinden mutlaka faydalanılması istenmektedir. Partinin göstereceği adayların o yer çoğunluğunun sevgi ve itimadını kazanmış, kanuni vasıfları haiz ve özellikle gönülden partiye bağlı ve vefalı kimseler olmasına özen gösterilmesi istenmektedir¹⁸³.

Parti Genel Sekreterliğinin yönlendirmesi ile birlikte, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il örgütü ocak ve bucak başkanlarıyla toplantılar yaparak, seçim çalışmalarının yürütmüştü. Parti merkezi, seçim çalışmalarında ahenkli ve verimli çalışmalarda bulunabilmek adına politik sahada tecrübe ve bilgi sahibi olan kimselerin fikir ve düşüncelerinden faydalanılması gerektiğini, bu nedenle seçimler için illerde bulunan eski milletvekilleri veya partinin göndereceği parti müfettişleriyle sıkı bir işbirliğine girilmesini teşkilata tavsiye ediyordu¹⁸⁴. Fakat, parti merkezinin bu yöndeki telkin ve emirlerine karşın ilginç olan nokta, Bursa yerelinde teşkilata mensup ileri gelen üyelerin, il içersinde bizzat seçim çalışmalarına katılmayışı ve seçim gezileri düzenlemeyişiydi. Bu durumu dönemin basınından izlemek mümkündür. Böyle bir durumun oluşmasında, 14 Mayıs seçimleri sonrası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bursa'da aldığı büyük kayıp sonrası Bursa il örgütünde yaşanan sarsıntının ve değişimin payın olduğunu söylemek gerekir. Seçimlere bir hafta kala Bursa'ya gelen Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kazım Gülek'in, yaptığı konuşmasında teşkilatın hazırlıklarına değinirken, "*Bursa teşkilatı büyük bir hamleyle muhalefete hazırlanmaktadır. Birçok kimseleri kaybetmekle hiçbir şey kaybetmiş değiliz*" ifadeleri ile teşkilatın durumuna açıklık getirmişti¹⁸⁵. Fakat genel anlamda diğer partilerin de, muhtarlık seçimlerine beklenen ilgiyi göstermedikleri ortadaydı. Demokratlar seçime 14 Mayıs'ın verdiği güvenle gidiyorlardı.

Seçimler öncesi propaganda döneminde, Demokratlar iktidara gelmenin avantajlarını kullanacaklardı. Bursa'nın çeşitli yerlerinde, iktidar mensupları tarafından yapılan propaganda faaliyetlerinde, Demokrat Partili muhtarların seçilmediği takdirde köyün işlerinin yüzüstü kalacağı ve hükümet taraftarı olmayan bir muhtarın köye faydalı olmayacağı yönünde telkinlerin bulunduğuna yönelik haberler muhalif basında yer almaya günler öncesinde başlamıştı¹⁸⁶. Seçime yaklaşılan süreçte propaganda faaliyetlerinin rahatsız eder duruma geldiğini görürüz. Örneğin, "*halk partisinden muhtar*

¹⁸³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.01. Yer No: 11.57.3

¹⁸⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.01. Yer No: 11.57.3, s. 2.

¹⁸⁵ **Ant**, 11 Ağustos 1950.

¹⁸⁶ **Ant**, 13 Temmuz 1950, 3-8 Ağustos 1950. Demokratların muhtar seçimlerinde yaptığı bu tarz propagandalar teşkilat tarafından parti merkezine gönderilecektir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.01. Yer No: 11.57.3.

seçmenin kanunen yasak olduğunu, iktidar partisi adaylarının muhakkak seçilmesinin gerektiği, halk partilerinin laikliği kabul ettiklerini, bu gavur ve imansız olanlara rey vermemeleri” türünde demeçler köylerde söylenmeye başlanmış, bunlar CHP’li yetkililer tarafından zabıtlara geçirilmişti¹⁸⁷.

13 Ağustos günü gerçekleştirilen seçimler sükunet içinde geçerken, sadece Çeltik köyünde bir kişinin hasta olan eşinin yerine oy kullanmak isteği nedeniyle tatsızlık yaşanmış ve olay adli mercilere yansıtılmıştı¹⁸⁸. İştirak oranlarının, özellikle şehir merkezlerinde son derece düşük olduğu seçimlerin sonucunda, Türkiye genelinde partilerin kazandıkları muhtarlık sayıları şöyledir: DP 18.227, CHP 13.025, Müstakil ve Karışık 6.524, Millet Partisi 130. Bu seçimlerde Bursa’daki dağılım ise şöyledir: DP 534, CHP 263, Müstakil ve Karışık 95¹⁸⁹. Seçim sonrası ülke genelinde alınan sonuçlar, Cumhuriyet Halk Partili çevrelerde memnuniyet yaratmıştı. Özellikle İstanbul’daki muhtarlıkların % 60’a yakını Cumhuriyet Halk Partisi’nin kazanması önemli bir başarıydı¹⁹⁰. Alınan bu sonuçları halkın üç aylık Demokrat Parti iktidarından duyulan memnuniyetsizliğe bağlayan Halk partililer, çalışmalarına devam edildiği ve kendi içersindeki ıslahatları sona erdirdiği takdirde vatandaşın kendisine oy vermemesi için hiçbir nedenin olmayacağına inanıyordu¹⁹¹. Demokrat Parti’de seçim sonuçlarından duyulan bir hayal kırıklığı havası hakimdi Halk Partililerin iddiaların aksine, seçimlerde alınan bu netice üç aylık Demokrat parti iktidarından duyulan memnuniyetsizlik değil, 14 Mayıs seçimlerinin getirdiği rehavet sonrası parti teşkilâtının iyi çalışmamış olması ve Demokrat Partili vatandaşların muhtar seçimine kıymet vermemiş olmalarıyla açıklanmaya çalışılmıştı¹⁹². İsmet Bozdağ, seçim sonuçlarını Demokratlar lehine yorumlarken, muhtar seçimlerde partiden ziyade şahsın ön plana çıktığını, bu nedenle insanların şahsa oy verdiklerini; o şahıs hangi partidense o partinin kazandığını, ortaya çıkan sonuçları da bu şekilde okumak gerektiğini ifade etmektedir¹⁹³.

---

¹⁸⁷ **Ant**, 8 Ağustos 1950

¹⁸⁸ **Hakimiyet**, 14 Ağustos 1950.

¹⁸⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1Yer No: 29.48.23. Bursa ili içersindeki seçimlere yönelik ayrıntılı bir kaynak elimizde bulunmamaktadır. İldeki seçimlere yönelik bir bakış açısı vermek amacıyla resmi olmayan ve basına yansıyan sonuçları, ihtiyatlı yaklaşarak burada yer vermeyi gerekli görüyorum. Bursa Merkez mahalle ve köylerde DP 95, CHP 40, Bağımsız 28, Karışık 2; İnegöl 63 DP, CHP 38, Bağımsız 1; Yenişehir DP 46, CHP 20, Karışık 3; Orhangazi DP 12, Karışık 10; Mudanya DP 21, CHP 19, Karışık 5; Karacabey DP 50, CHP 29, Karışık 11, Mustafakemalpaşa DP 70, CHP 46, Bağımsız 1; İznik DP 24, CHP 15, Bağımsız 4; Gemlik DP 34, Bağımsız 1, Karışık 1; Orhaneli DP 118, CHP 38. **Hakimiyet**, 27 Ağustos 1950.

¹⁹⁰ **Milliyet**, 16 Ağustos 1950.

¹⁹¹ **Ant**, 18 Ağustos 1950.

¹⁹² **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950

¹⁹³ İsmet Bozdağ, “Demokrat Parti Muhtar Seçimlerinden Memnundur”, **Hakimiyet**, 19 Ağustos 1950.

CHP Genel Sekreteri Kazım Gülek, seçimler sonrası iktidarın baskı politikalarından bahsederken¹⁹⁴; Mudanya'da yaptığı konuşmada, *“Muhtarlık seçimleri dolayısıyla muhtelif şekillerde baskılara maruz kaldık. Birçok yerde muhtarlar eğer CHP'den seçilirse vazife göremeyecekleri söylenmiştir. Bu memlekette her hakkımız üzerinde incelikle duracağız. Bizi cesaretsizliğe sürükleyecek hiçbir şey yoktur”* ifadelerinde bulunuyordu¹⁹⁵. Bursa'nın bazı bölgelerinde, Demokrat Parti'den seçilen muhtarların Halk Partililere karşı çeşitli müdahalelerde bulunulduğunu, il örgütünün genel merkeze gönderdiği raporlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Orhangazi'nin Çeltik köyünde, yeni seçilen DP'li muhtar ve ihtiyar heyeti aldığı karar sonrası, zor kullanarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşundan beri kullandığı binayı boşalttırmıştı. Bursa Merkez'de bulunan CHP İvazpaşa ve Davutkadı ocağı aynı şekilde zor kullanılarak boşalttırıldığı görülmektedir¹⁹⁶. Ayrıca Demokrat Partili idareciler tarafından, seçilen Halk Partili muhtarlara parti değiştirmeleri konusunda baskıların yapıldığı haberleri de basında yer almıştır¹⁹⁷.

B. 3 EYLÜL 1950 YILI BELEDİYE SEÇİMLERİ

14 Mayıs seçimlerinin ardından ikinci önemli çekişme Belediye seçimleri olmuştu. Yerel idare anlamında büyük önem arz eden Belediye seçimlerine yönelik hazırlıklara Ağustos ayı ile birlikte başlanmış ve partiler Belediye Meclis üyeliklerine yönelik adaylarını halkla paylaşmaya başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 66 kişiden oluşacak olan Bursa Belediye Meclis üyeleri listesi içerisinde başta il başkanı Edip Rüştü Akyürek bulunmaktadır. Listenin geri kalan bölümü incelendiğinde Bursa il teşkilatında yer alan hemen hemen tüm isimlerin listede yer aldığı dikkati çeken noktalardan biridir¹⁹⁸. Muhtarlık seçimleri sonrası parti lehinde ortaya çıkan iyimser tablo, Halk partilileri belediye seçimlerine yönelik umutlandırmıştı. Halkın, Bursa ili içerisinde dört yıllık imar faaliyetlerine bakarak, Halk Partili adayları tercih edeceklerine yönelik bir algı oluşmuştur.

İktidar tarafında, Cumhuriyet Halk Partisi listesinin algılanışı farklı olmuş, listede yer alan eski ve denenmiş kişilerin Cumhuriyet Halk partisinin şansını azalttığı yolunda yorumlar ortaya konmuştu¹⁹⁹. Muhtarlık seçim sonuçlarını dikkate alan DP teşkilatı, seçim çalışmaları kapsamında, aralarında milletvekilleri ve belediye meclis adaylarının da

¹⁹⁴ **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1950.

¹⁹⁵ **Ant**, 19 Ağustos 1950.

¹⁹⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1.Yer No: 633.87.1.

¹⁹⁷ **Ant**, 18 Ağustos 1950.

¹⁹⁸ **Ant**, 17 Ağustos 1950.

¹⁹⁹ **Hakimiyet**, 20 Ağustos 1950.

bulunduğu beşer kişilik ekiplerle, il içersinde propaganda faaliyetlerini yürütmüşü²⁰⁰. Ayrıca il idare kurulu bir beyanname yayınlayarak, belediyede yapmayı düşündüğü çalışmaları kamuoyu ile paylaşmıştı.

3 Eylül 1950 yılında yapılan Belediye seçimlerine katılım oranı % 53,2'ydi. Partilerin aldıkları oy miktarı ve oranları ise şöyledir: Demokrat Parti 875.355 oy ile oyların % 57,6'sını; Cumhuriyet Halk Partisi 570.606 oy ile oyların %37,5'ini; Millet Partisi 58.131 oy ile oyların %3,8'ini; Bağımsız adaylar 50.071 oy ile oyların % 3,3'ünü almışlardı. Ülke genelindeki 600 Belediyeden 560'ı DP'ye geçmiş²⁰¹; belediye üyeliklerinden 5.900 üyeliği Demokratlar, 3.448 üyeliği Cumhuriyet Halk Partisi almış, 147 üyelik Millet Partisi, Bağımsızlarda 250 üyelik elde etmişlerdi²⁰².

Bursa'da 103.281 seçmenden 54.170'i seçimlere iştirak etmiş, Demokrat Parti 35.696 oy ile oyların %65'ini alırken, Cumhuriyet Halk Partisi 17.519 oy ile % 32'sini, Millet Partisi 1.026 oy ile % 1,9'unu, Bağımsızlarda 918 oy alabilmişlerdi²⁰³. Bursa merkezindeki seçimlerde Demokrat Parti 15.258 oy, Cumhuriyet Halk Partisi 3.636 oy, Millet Partisi 364 oy almıştı²⁰⁴. Alınan bu oylar sonrası Bursa ili içersindeki belediyelerdeki mevcut 227 üyelikten 206'sını Demokratlar alırken, 21'ini Cumhuriyet Halk Partisi almıştır²⁰⁵. Bursa ili ve ilçelerindeki tüm belediyeleri kaybeden CHP, sadece Gürsu belediyesini kazanabilmişti²⁰⁶. Seçim sonuçlarının valilik tarafından resmi olarak gazetelerde yayınlanmasından yaklaşık bir ay sonra, merkez ilçe oylarının tasnifinde hata olduğu gerekçesiyle tekrar oyların sayımı gerçekleştirilmiş ve bu sayım sonrası seçilen üç üye yedeğe düşerken, yedekten üç üye asil üyelik görevine geçmişti²⁰⁷. İl Genel Meclis seçimlerinin arifesinde böyle bir durumun yaşanması, muhalefet tarafından seçim güvenliği tartışmalarının tekrar gündeme taşınmasıyla sonuçlanmıştı.

Demokratların tam bir başarısıyla sonuçlanan seçimlerde, Bursa genelinde seçime katılım oranı ise % 52 civarındayken, merkeze bağlı kenar mahallerinde seçime katılım

²⁰⁰ **Hakimiyet**, 26 Ağustos 1950.

²⁰¹ **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1950

²⁰² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 51.309.4, s.1.

²⁰³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 51.309.4, s.2.

²⁰⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1.Yer No: 248.986.1.

²⁰⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 51.309.4, s. 2; Bursa'da seçimleri kazanan Demokrat Parti belediye meclis üyeleri, aldıkları oy sırasına göre şunlardır: Adnan Gökmen, H. Ömer Onur, Baha Cemal Zagra, Tefik Sözer, Semih Odman, Hamdi Bizer, Tahir Ergüç, Ferit Odman, Hayati Yeşilova, İsmail Üstenci, Salahattin Karacagil, Nevzat Pekgün, Reşat Oyal, Ziya Akdoğan, Hayri Terzioğlu, Kemal Güneyi, Şefik Kağıtçıbaşı, Hüsrev Vuruşkaner, Ali Ferruh Yücel, Osman Demiröz, Mehmet Hakyemez, Halis Demirel, A. Galip Ayanoğlu, İbrahim Özdoğural, Mustafa Özbaş, Niyazi Akman, Refik Tilkicioğlu, Recep Kırım, Ferit Akçor, Tefik Evrim, Behçet Göktürk, Sabahattin Lim, Mustafa Tayla.

²⁰⁶ **Hakimiyet**, 7 Eylül 1950; **Ant**, 8 Eylül 1950.

²⁰⁷ **Ant**, 4 Eylül 1950.

²⁰⁷ **Ant**, 14 Ekim 1950; **Hakimiyet**, 28 Ekim 1950.

oranları %70-80'e yaklaşmıştı. Kenar mahallelerinde katılım oranının yüksek oluşundaki temel neden, bu bölgelerde oturan halkın belediyenin çalışmalarından duyduğu rahatsızlıktı. Haşim İşcan'ın valiliği döneminde, il merkezine yapılan yatırımlardan, kenar mahallerde oturan halkın yeteri kadar faydalanamaması rahatsızlığın temel nedenini oluşturuyordu²⁰⁸. Bursa'nın diğer bölgelerine göre sosyo-ekonomik düzeyi daha iyi ve siyasi tercihleri daha net olan seçmenin bulunduğu merkezde katılım oranlarındaki yükseklik, oylara da yansımış ve Cumhuriyet Halk Partisi merkezde çok büyük bir kayıp yaşamıştı. Halk Partililere göre seçim yenilgisinin nedenleri içinde, genel seçimde olduğu gibi şehir ve kasabalarda partiye olan ilginin azlığı, seçim sisteminin nispi olmaması ve hükümetin yapmış olduğu baskılardı²⁰⁹. Kamuoyundaki genel kanı ise, seçim sonuçlarının halkın DP iktidarına itimadının devam ettiğini; CHP'nin seçimlerde aldığı yenilginin arka planında Halk Partili yöneticilerin "*Devlet ve millet işlerini iyi göremez ve iyi düşünemez halde bulunan Demokrat Parti'ye rey vermeyiniz*" şeklindeki düşüncenin, halk nezdinde menfi bir tesir yapması; halkın daha fazla yatırım adına iktidar partisine ait belediyelerce yönetilme isteği ve Bursa'da olduğu gibi, Cumhuriyet Halk Partili adayların bir çoğunun uzun yıllardan beri belediye meclislerinde yer alan ve halkın teveccühünü kaybetmiş olmasının önemi üzerinde duruluyordu²¹⁰.

Seçimlere katılan diğer muhalefet parti olan Millet Partisi seçimlerden beklediği oyu alamayacak ve belediye seçimlerindeki başarısızlığının nedenini Demokrat Parti'nin "*İktidarsız belediye olmaz. Aksi takdirde iktidardan bir şey beklemeye hakkınız olmayacaktır. Belediyenin nimetlerinden mahalle ve beldenizi faydalandırmak istiyorsanız mutlak suretle oylarınızı DP adayları lehinde kullanınız*" tarzındaki propaganda faaliyetine bağlayacaktı²¹¹.

Seçimler sonrası DP adına elde edilen büyük başarı sonrası Başbakan Adnan Menderes, CHP aleyhine şu sözleri söylemekten geri kalmıyordu: "*Türk Milleti, Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti. 3 Eylül'de muhalefetten de tasfiye etti*"²¹². Demokratlar adına çok büyük bir zafer olan bu seçimler, öte yandan Demokrat Parti teşkilatındaki bazı rahatsızlıkları da gün yüzüne çıkarmıştır. Demokrat Parti adına önemli bir isim olan İsmet Bozdağ, belediye seçimlerinde asil listede yer bulamayarak, yedek

²⁰⁸ Seçimlerin çok öncesinde, Ocak 1949 tarihli parti bölge müfettişi raporunda bu duruma dikkat çekilerek, halk arasındaki hoşnutsuzluğun giderilmesine yönelik gerekli çalışmaların yapılması konusunda uyarılarda bulunulmuştu. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 633.87.1.45, s. 49.

²⁰⁹ **Ant**, 10 Eylül 1950

²¹⁰ **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1950

²¹¹ Ercan Haytoğlu, Millet Partisi-Cumhuriyetçi Millet Partisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994, s. 85.

²¹² **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1950.

listeye düşürülmüş ve aldığı oy bakımından en son sıralarda yer almıştı. Bu durum, Demokrat Parti Bursa teşkilatı içerisinde İsmet Bozdağ'a yönelik var olan rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır. Bozdağ, kendisine yönelik bu durumu, 2-3 ocak başkanının kendi aralarında yaptıkları anlaşmayla, listelerde bulunan bazı isimleri silerek, kendi adamlarını seçtirmelerinden kaynaklandığını ileri sürmüştü ve bu yapılanın, vatandaşın haklarının suiistimal edilmesinden başka bir şey olmayan, arzu edilmez bir durum olduğuna vurgu yapmıştır²¹³. İsmet Bozdağ'a yönelik teşkilatın duyduğu rahatsızlık, partide içindeki iki grubun çatışmasının sonucuydu. Bir tarafta merkez teşkilatın desteklediği Hulusi Köymen ile diğer tarafta yerel teşkilatın desteklediği Sadettin Karacabey.

Belediye seçimleri sonrası yeni meclis ilk toplantısını 20 Eylül tarihinde yaparak, başkan seçimini gerçekleştirmişti. Gizli oylama ile yapılan seçimde Ferit Akçor Belediye başkanı seçilirken²¹⁴, başkan vekilliğine DP il başkanı Hayri Terzioğlu seçilmiş, kâtipliklere de Tahir Ergüç ve Reşat Oyal getirilmişti²¹⁵.

C. 15 EKİM 1950 YILI İL GENEL MECLİSİ SEÇİMLERİ

Bursa'da il genel meclisi seçimlerine DP ve CHP katılırken, Millet Partisi katılmama kararı almıştı. Millet Partisinin bu kararı almasında, teşkilatının zayıflığı ve belediye seçimlerinde almış olduğu oyun azlığı gibi faktörler ön plana çıkmıştı.

1950 yılı içerisindeki dördüncü ve son seçim olan İl Genel Meclisi seçimleri sonucunda Bursa'da DP ve CHP adaylarının aldıkları oy oranlarına baktığımızda, çok büyük bir farkın ortaya çıktığı görülmektedir. İl merkezi seçimlerinde Demokrat Parti adaylarından Ahmet Pehlivan 23.569 oy ile en fazla oyu alırken, CHP'de Ahmet Nazif Paker 10.220 oy ile en fazla oyu alan kişidir²¹⁶. Bu sonuçlar sonrası Demokrat Parti

²¹³ **Hakimiyet**, 6 Eylül 1950. Demokrat Parti Bursa İl Teşkilatında yaşanan rahatsızlıklar için bakınız: Salih Budakoğlu, Bursa Siyasetinde Demokrat Parti (1946-1960), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2003

²¹⁴ Belediye Başkanlığına seçilen Ferit Akçor, göreve gelmesinden dokuz ay sonra, işlerinin yoğunluğunu mazeret göstererek istifa edecektir. Yerine Ali Ferruh Yücel Belediye Başkanı olacaktır. Ferit Akçor, olabildiğince tarafsız olarak sürdürmek istediği başkanlık görevinde, gerçekleştirdikleriyle muhalefetine takdirini kazanmıştı. Bursa Belediyesi Eski Başkanlarından ve CHP il Başkanı Edip Rüştü Akyürek, kaleme aldığı yazısında "*Ferit Akçor vakar ve nezaketi ve işgal ettiği mevkiin icaplarını kavrayarak mümkün olduğu kadar partiler üstünde kalma gayretleriyle üzerinde dikkat toplayan bir Belediye Başkanı olma yolundadır. Bazı müfrit cereyanlara karşı gösterdiği mukavemeti, mümkün olduğu kadar objektif kalma gayretini ümitle karşılıyoruz*" ifadelerinde bulunuyordu. **Ant**, 22 Nisan 1951; Fakat tarafsız bir siyaset sürdürme gayreti, kendi partisinde hoş karşılanmazken; Belediye bünyesine alınmak isteyen partililere olumsuz yaklaşması sonrası teşkilatından gelen baskılar karşısında istifa etmek zorunda kalacaktı. **Ant**, 28-29 Nisan 1951.

²¹⁵ **Hakimiyet**, 21 Eylül 1950

²¹⁶ Halk Partisi listelerinde en çok oyu alan Ahmet Nazif Paker, Soğukpınar köyüne mensup olan ve listelerde yer alan bir çiftçidir. Paker'in, yerel anlamda tanınmış birçok Halk Partili adayın önünde yer alması, partinin yeni kesimlere açılmasına yönelik taleplerin yansımaları olmuştur. Fakat sonraki dönemde yaşananlar, eski

adayları seçimi tam liste halinde kazanmıştır²¹⁷. Seçime katılım oranı il genelinde ortalama % 52 olarak gerçekleştiği seçimlerde²¹⁸, partilerin aldığı oy sayıları, iki parti arasında yarıdan fazla oranda bir farkın ortaya çıktığını gösterirken, ilçelere yönelik bir inceleme yaptığımızda aynı durumun oralarda da olduğu görülmektedir. İznik, Mudanya, Yenişehir haricindeki diğer ilçelerde farkın büyük olduğu, bu üç ilçede diğerlerine oranla daha az bir farkın ortaya çıktığı görülür²¹⁹.

D. 16 EYLÜL 1951 YILI MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMLERİ

14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası, iki ayrı ilden seçilip, bir ili tercih eden milletvekillerinden boşalan yerlere ara seçim yapılması kararı alınmıştı. Celal Bayar'ın İstanbul Milletvekilliğini tercih etmesi sonrası boşalan Bursa Milletvekilliği için ara seçim yapılacaktı. Ülke genelinde 17 ilde, 20 milletvekilliği için gerçekleştirilen seçimlere, Bursa'da bütün partiler katılmışlardı. Seçim çalışmalarının yaz aylarında başladığı seçimlerde, aday olmak isteyenler partilere müracaatlarda bulunmuştu. Cumhuriyet Halk Partisi'ne müracaat edenlerin arasında, önceki seçimleri kazanamayan eski milletvekillerinden Muhittin Baha Pars, Abdurrahman Konuk, Aziz Duru, Muhlis Erkmen gibi isimlerin ön plana çıkarken, il başkanlığı görevinde bulunan Edip Rüştü Akyürek ve Merkez İlçe Başkanı Nihat Aymergen isimleri arasında bir rekabet havası olduğu basına yansımıştı. Demokrat Parti'de yerel bir aday yerine merkezden bir ismin aday olarak gösterilmesine, teşkilat çoktan razı edilmişti. Bu durumun gerekçesi olarak, merkez adayı olan Celal Bayar'dan boşalan bir yere gene merkezden bir adayın gelmesi gerekliliğinin parti tüzüğü gereği olduğu kanısıydı. Millet Partisi teşkilatında yerel bir isim olarak Avukat Zeki Yücel'in ismi ön plana çıkarken, başta il başkanı Kamil Koç olmak üzere ağırlık kazanan görüş, parti adayının merkezden atanmasına yönelikti.

Cumhuriyet Halk Partisi il ve ilçe örgütleri 5 Ağustos 1951 günü gerçekleştirdikleri yoklama kurullarıyla birlikte, partilerinin adayını belirlemişlerdi. Bursa'da Cumhuriyet Halk Partisi adayı il başkanı Edip Rüştü Akyürek seçilmişti. Önceki dönemlerde Belediye

---

dönemde etkin olanların bir süre daha ön planda yer alması, parti il yönetiminin toplumdan gelen bu talepleri yeteri kadar dikkate almadığını göstermektedir.

²¹⁷ İl Genel Meclis seçimlerini kazanan DP'li merkez adayları şunlardır: Ahmet Pehlivan, Ziya Öztürk, Sabahattin Çıracıoğlu, Fahri Helvacıoğlu, Hayri Terzioğlu, Baki Güzey, Ali Ferruh Yücel, Hayati Yeşilova. **Hakimiyet**, 18 Ekim 1950

²¹⁸ **Hakimiyet**, 27 Eylül 1955.

²¹⁹ Orhangazi'de DP'li aday Hikmet Genel 3456 oy, CHP'li aday İbrahim Bakan 1515 oy; İnegöl'de DP'li Kazım Akay 9295 oy, CHP'li Ali Rıza Sakarya 5520 oy; Mustafakemalpaşa'da DP'li Yunus Ün 10.112 oy, CHP'li Rahmi Özkan 5455 oy; Yenişehir'de DP'li Ahmet Esin 7322 oy, CHP'li Hüseyin Tuğral 5187; Mudanya'da DP'li Veysel Ünal 3576, CHP'li Saip Çelikel 2162 oy; İznik'te DP'li Lütfü Aksoy 3476, CHP'li Kamil Soyer 2796 oy ile en çok oyu alan kişilerdir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.1.Yer No: 248.986.1.

Başkanlığı görevinde de bulunmuş olan, yerel siyasetin tanıdığı bir isim olan Akyürek'in seçilmesine, diğer partilerin adaylarının dışarıdan gelen isimler olması nedeniyle, kamuoyu tarafından azda olsa şans veriliyordu. Akyürek, il içersinde yoğun bir çalışma temposu sürdürürken, kendinden emin olan iktidar partisi çevrelerinde Akyürek ismi aleyhine yoğun bir kampanya yaratılmamıştı. İsmet Bozdağ, ara seçimlerde mahallilikten ziyade, parti isminin ön plana çıkacağını ifade ederek, Cumhuriyet Halk Partili adayın seçilme şansını düşük görüyordu²²⁰. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, seçim çalışmalarını başlattığı basın toplantısında, halktan oyunu cesaretle kullanarak, DP iktidarına doğru yola getirmesini istiyordu. İktidar bir an önce uyandırılmalı ve millet meselelerini doğru yollarda yürütmek mecburiyetinde olduğu hatırlatılmalıydı. Seçmenin vereceği oylar, ilerideki üç sene için memleketin idaresine yön verecekti²²¹. Bursa'da seçim çalışmalarına canlılık kazandırmak, milletvekili adayına destek vermek üzere, CHP Van Milletvekili Ferit Melen'in de katıldığı bir miting düzenlenmişti. 8 Ekim tarihinde Yeşil Meydanı'nda gerçekleştirilen mitingde, halen DP içersinde görev yapan ve geçmişte Bursa ile alakalı, başta Refik Koraltan olmak üzere eski Cumhuriyet Halk Partili idarecilere yönelik eleştiriler getiriliyor, eski idareyi kötüleyen DP'lilerin, bunu yaparken geçmişini unutmamalarının üzerinde duruluyordu²²².

Demokrat Parti'nin aday belirleme çalışmaları, yerel çevrelerden ziyade parti merkezinde şekillenmiş, milletvekili adayı Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı Kenan Yılmaz olmuştu. Aday belirleme çalışmalarında Bursa Demokrat Parti teşkilatının kurucusu olan Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen'in ismi ön plana çıkmış, parti teşkilatı bypass edilerek, merkez adayı ön plana çıkarılmıştı. Seçim yöntemi yanında seçilen adayın isminin bir zamanlar CHP milletvekili listelerinde yer aldığına yönelik haberlerinde basında yer almaya başlaması parti teşkilatında bir rahatsızlık ortaya çıkarmıştı²²³. Demokrat Parti'nin iktidarı yıllarında, DP Bursa teşkilatı, dışarıdan gelen milletvekili adaylarına soğuk yaklaşmış ve bu durum parti içinde ikilik yaratmıştı. O dönem parti teşkilatında bulunan ve bizzat seçim çalışmalarında yer alan Hüseyin Sungur yaşanan sıkıntıyı şöyle anlatır:

"Demokrat Parti'nin Bursa'da kuvvetli bir kadrosu vardı Ama zayıf yönü de içersinde ikilik vardı. Rahmetli Sadettin Karacabey vardı. Bursa'da en güçlü milletvekiliydi. Bursa'nın yerlisi ve ziraatçı olduğu için köylü kesimine rahat hitap ederdi. Geldiği zaman köyleri dolaşırdı. Dışarıdan gelen milletvekilleri Bursa'da, teşkilatça pek özümsemiyordu. Teşkilatın güçlü kalması ve ikiliğin

²²⁰ **Ant**, 7 Ağustos 1951; **Hakimiyet**, 22 Ağustos 1951.

²²¹ **Ant**, 25 Temmuz 1951.

²²² **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1951.

²²³ **Ant**, 22-23 Ağustos 1951.

*derinleşmemesinde Hayri (Terzioğlu) Bey'inde çok önemi vardı. Hayri Bey asla milletvekili olmadı ve taşrada tansiyonu tuttu*²²⁴.

Demokrat Parti çok güçlü olduğunu bildiği Bursa iline, bu rahatsızlığı gidermek adına, başta Hulusi Köymen olduğu halde, birçok Bursa milletvekilini göndererek, teşkilatla birlikte çalışmalarını yoğunlaştırmış ve il içersinde pek çok seçim gezisi düzenlenmiş ve seçmenlerin oyları istenmişti²²⁵. DP teşkilatı adına seçim çalışmalarının en yoğun olduğu dönem, Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri ve Bursalı Milletvekillerinin katıldığı 10 Eylül tarihinde Tophane meydanında gerçekleşen mitingdi. İlginç olan nokta mitinge DP Bursa adayı Kenan Yılmaz'ın katılmamış olmasıydı. Genel olarak mitinge, DP'lilerin muhalefet dönemlerinde de sık sık dile getirdikleri Köy Enstitüleri ve Komünizm tartışmaları damgasını vurmuştu. Tefik İleri, komünizmin Türkiye'ye enstitüler aracılığıyla girdiğine değindiği konuşmasını şu ifadelerle sürdürmüştü:

"Maarif müfettişleri köy enstitülerine sokulmamıştır. Müfettişlerin giremediği bu yerlere kimler girmiştir biliyor musunuz, Bulgar sınırında gebertilen Sabahattin Ali girmiştir. İşte biz şimdi o kötü tohumları temizlemekle meşgul oluyoruz." Bu görüşlerinin yanında, din derslerine vurgu yapan Tefik İleri, din derslerinin okul programlarında yer alacağını, öğretmen yetiştiren okul öğrencilerine de din dersleri okutulacağına değinmişti²²⁶.

Millet Partisi ara seçim kampanyasını, Bursa'da Belediye bahçesinde açık hava toplantısı ile başlattı. Genel Başkan Mustafa Kentli, iktidarın ekonomik politikalarını sert bir şekilde eleştirerek, ekonomik faaliyetlerin felce uğrattığından söz etmişti. Devletçilik ve sosyalistliğe temas eden Kentli, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti gibi partilerin devlet eliyle dünyayı cennete çevirme vaatleri gibi sosyalizm metotlarını kendilerine yakıştıramadığından bahsetmişti. Kentli, partisinin Bursa milletvekili adayı Ordinaryüs Profesör Vasfi Raşid Sevik adına seçmenlerden oy istemişti²²⁷. Bursa'da teşkilatını yeni oluşturmaya çalışan Millet Partisine kamuoyu çok fazla bir şans vermemişti.

DP'nin Bursa'daki gücü, bir seçim dönemine girildiği havasının Bursa'da hakim olmasına engeldi. Seçim öncesi Bursa ilçe ve köylerini dolaşan bir gazetecinin şu ifadesi Bursa'daki havayı çok iyi yansıtmaktadır: *"Bursa'nın ilçe ve köylerini dolaştım. Hatta bazı yerlerde ara seçimlerden haberi olmayan köylüler gördüm. Bununla beraber hepsi de kendi tabirleriyle 'Demirkırat'tı"*²²⁸. Bu seçim döneminde de başta Ulus ve Zafer gazeteleri olmak üzere, yayın organları Bursa'nın köylerinde parasız olarak dağıtılmaktaydı²²⁹.

²²⁴ Hüseyin Sungur'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011

²²⁵ **Hakimiyet**, 29 Ağustos 1951

²²⁶ **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1951.

²²⁷ Haytoğlu, **a.g.tz.**, s. 86-87.

²²⁸ **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1951.

²²⁹ **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1951.

16 Eylül'de yapılan seçim sonucunda, ülke genelinde 20 milletvekilliğinden sadece Sinop ve Sivas'ı CHP kazanırken, Millet Partisi genel başkanı Osman Böükbaş'ının memleketi Kırşehir'de dahil olmak üzere diğer tüm yerlerde Demokrat Parti seçimi kazanmıştı. CHP ümitte girdiği seçimlerden²³⁰, hayal kırıklığı ile ayrılıyordu. Partinin ağır toplarından olan Kazım Gülek, Nihat Erim, Necmeddin Sadak, Lütfü Kırdar gibi isimler seçimleri kazanamamıştı. CHP'nin seçimlerdeki başarısızlığının en önemli nedenleri arasında, iktidarı döneminin isimlerine bel bağlamaları ve Bursa hariç, teşkilatların adaylarına yer vermemeleriydi. Ayrıca köylülere dönük politikalar ortaya koymak yerine, 1950 seçimlerinde olduğu gibi sadece İsmet İnönü üzerinden siyaset yapmalarıydı²³¹. Bursa'da Demokrat Parti, merkez dâhil olmak üzere bütün ilçelerde seçimi kazanmış, Demokrat Parti Bursa adayı Kenan Yılmaz milletvekili olarak seçilmişti. Seçimlere katılım oranının % 61 olduğu seçimlerde, Bursa'da katılım oranı % 57 olarak gerçekleşmişti. Bu rakam 1950 seçimlerinde % 92 olan katılım oranı ile kıyaslandığında Bursalı seçmenlerin ara seçime olan ilgisizliğini göstermektedir. Demokrat Parti, Bursa merkezde Cumhuriyet Halk Partisi'nin aldığı oyun hemen hemen iki katını alarak, merkezdeki gücünü bu seçimler bir kez daha göstermişti. Ayrıca Mustafakemalpaşa, Orhangazi, Gemlik gibi ilçelerde de Demokratların oy oranları yüksekti. Seçimler sonrası il genelinde oy tasnifinin resmi neticesi şöyledir²³²:

	Demokrat Parti	Cumhuriyet Halk Partisi
Bursa Merkez	24.833	13.459
Mudanya	3.794	3.345
Yenişehir	6.764	6.499
İnegöl	8.868	6.612
Mustafakemalpaşa	10.620	6.119
Orhangazi	4.444	2.456
Karacabey	6.969	5.262
İznik	3.647	3.175
Gemlik	4.708	1.999
Orhaneli	8.664	6.401
TOPLAM	83.311	55.327

Tablo 15: 16 Eylül 1951 Yılı Milletvekili Ara Seçimleri Bursa İli Seçim Sonuçları

²³⁰ Demokrat Partinin üst üste kazandığı dört seçimden sonra, CHP'nin bu seçimlere ümitte girmesindeki en önemli neden 22 Temmuz 1951 yılında yapılan Malatya Belediyesi seçimlerini büyük farkla kazanmış olmasıydı. Demokrat Parti'nin, resmi dairelerde Atatürk dışında başka birisinin resminin asılmaması yolundaki kararına aykırı hareket eden Malatya Belediye Başkanı Muzaffer Akalın, Demokratlar tarafından görevden alınmıştı, Danıştay'da bu kararı onaylamış ve tekrar seçimlere gidilmesi kararı alınmıştı. Yapılan belediye seçimleri sonrası CHP 12.327 oyla oyların yaklaşık % 75'ini alırken, DP 4.867 oyla oyların yaklaşık % 25'ini almıştı. CHP'liler göre Malatyalılar iktidara ilk dersi vermişlerdi. **Ant**, 23 Temmuz 1951.

²³¹ Nadir Nadi, "Netice Üzerine Düşünceler", **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1951.

²³² **Hakimiyet**, 19 Eylül 1951.

Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin oy oranları 1950 seçimleriyle kıyaslandığında birkaç puanlık düşüşler göstermişti. DP 1950 seçimlerinde kullanılan oyların % 58,5'ünü alırken, 1951 seçimlerinde % 55'ini almış; CHP % 1950 seçimlerinde oyların 41,5'ünü alırken, 1951 seçimlerinde % 37'sini almıştı. Partilerin bu oy oranlarında yaşanan düşüşün en önemli nedeni Millet Partisiydi. 1950 seçimlerine Bursa'da katılmayan Millet Partisi, ara seçimlerde her iki partiden de oy koparmayı başarmıştı. Seçimlerde Millet Partisi'nin Bursa'da aldığı oy miktarı 11.422'ydi ve oyların % 8'ini almıştı²³³.

E. 2 MAYIS 1954 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı seçim çalışmalarına, 25 Şubat 1954 tarihinde topladığı 14. Kurultay sonrası başlamış; "*Genel seçimlerden önce partinin içinde bulunduğu şartları ve karşısında bulunduğu görevleri*" ortaya koymak üzere toplanan kurultayda, seçim beyannamesinin taslak çalışmaları planlanacaktı²³⁴. 1954 seçimlerinde CHP'den aday olmak isteyen kişiler için aday kayıtları Mart ayı itibariyle başlamış; 24 Mart tarihine kadar devam eden başvurular sonrası, il ve ilçelerde 28 Mart günü yoklama kurulları toplanarak, aday listelerine son halini vermişti. Parti teşkilatı, partinin zor zamanlarında yardımını esirgemeyen iş adamları Fahri Batica, Selim Süter ve İhsan İpeker'e adaylık için başvuruda bulunmuşlarsa da, bu kişiler bu istekleri kabul etmedi. Bazı eski milletvekili adaylarının listelerde yer almak istediği ve aday belirleme çalışmalarında yoğun bir kulis faaliyetlerinin yaşandığı basında yer almıştı. Teşkilat içersinde eski milletvekillerinin seçimlerde aday olmalarına teşkilat içersinden bir tepki vardı. Bu durum karşısında eski milletvekili Muhittin Baha Pars yayınladığı bir beyannameyle, eski milletvekillerinin seçilmemesine yönelik taleplerin haksızlık olduğu, bu takdirde İsmet İnönü'nü ve ileri gelen bazı partililerinde seçilmemeleri gerektiğini ifade etmişti²³⁵. Bu tür tartışmalarla geçen aday belirleme süreci sonunda Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Milletvekili Adayları şu kişilerden oluşmaktaydı: Parti merkezinin belirlediği adaylar; Hava Kuvvetleri Eski Komutanı Orgeneral Zeki Doğan, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Profesörü Selahattin Batu. Partinin il yoklaması sonrası belirlenen adaylar ise şunlardı: Parti İl Başkanı Dr. Edip Rüştü Akyürek, Avukat Sıddık Tümerkan, Avukat Reşat Türel, Tüccar Nihat Aymergen, Ziraat Bankası eski genel müdür yardımcısı

²³³ İstatistik Yıllığı (1953), C XXI, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, s. 178.

²³⁴ Genel Başkan İsmet İnönü'nün CHP Olağanüstü Kurultayı Toplantısını Açış Nutku 25 Şubat 1954, ss. 3-8.

²³⁵ Hakimiyet, 27 Mart 1954.

Sabri Sađırođlu²³⁶, Tüccar Rıza İlova, Bursa Belediyesi eski Başkanı Mehmet Urgancıgil, Bursa eski milletvekili Avukat Abdurrahman Konuk, Tütün İşçileri Sendikası Başkanı Murat Parlakgün, Muhasebesi Muharrem Eracar, İdareci Remzi Emiroğlu, Tüccar Mehmet Erdem²³⁷.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı seçim çalışmalarının 4 Nisan tarihinde Parti Genel Sekreteri Kazım Gülek'in katıldığı, buna karşın katılımın düşük olduğu bir toplantı ile başlatmıştı²³⁸. 4 Nisan tarihinde Yeşil meydanında gerçekleşen toplantıda Gülek, parti mallarına el konulması sürecinde örgüte gönderdikleri tamimle her şeyin teslim edilmesini istediklerini, mevcut 36 bin yerde partinin kaleme kadar her şeyini teslim ettiğini, buna karşın iktidar partisinin devlet imkânlarıyla zenginleştiğinden bahsetmişti. Bu sırada, Bursa il teşkilatının elinde bulunan ve parti adına kullanımı zaruri ihtiyaçlar içersinde yer alan telefon, hoparlör gibi malzemelere seçim öncesi el konulmuştu. Gülek, kendisinin cüppe içersinde çekilmiş olan mezuniyet fotoğrafının Adana çevresinde demokratlar tarafından dağıtılarak, “*Gülek papaz olmuş*” şeklinde bayağı bir propaganda faaliyetinin sürdürüldüğüne ve propaganda sürecinde, haksız bir şekilde tüm devlet organlarının iktidar partisi tarafından kullanıldığına değinmişti. Kendilerine yöneltilen komünistlik isnatlarına cevap verirken, kendi iktidarlara dönemlerinde cezaevlerini komünistlerle doldurduklarından gururla bahsederken, Demokratların “*alçak ve namussuz Nazım Hikmet*” olmak üzere bütün komünistleri serbest bıraktığını, 1946 seçimlerinde Bursa Milletvekili listelerinde komünist bir adaya yer verdiklerini ifade etmişti²³⁹. Göçmenlerin yoğun yaşadığı Bursa'da, göçmenlerin konut sorununa, ülkede başlayan ekonomik sıkıntılara değinen Gülek, iktidara geldikleri takdirde ekonomik alanda yapacaklarına değinerek konuşmasına son vermişti. Bu toplantının ardından Bursa kamuoyunda en önemli tartışmaların başında, CHP mitinginde Kazım Gülek'in konuştuğu kürsüde Türk Bayrağı bulunması, buna karşın miting sırasında altı oklu tek bir bayrağa rastlanmayışdır. Ayrıca CHP'nin mallarına el konulmasından sonra maddi gelir elde etmek adına düzenlediği eşya piyangosu biletleri üzerinde Atatürk'ün resminin konulmuş olması da

²³⁶ Emekli Sandığı denetmeni görevinde bulunan Sabri Sağıroğlu, seçimlerin ardından Demokrat Parti iktidarının çıkarmış olduğu ve hükümete istediği zaman memurları bir süre için işten el çektirmeye yada emekliye ayırmayı sağlayan 6435 sayılı “*Bağlı buldukları teşkilat emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacaklar hakkında kanun*” a dayanarak aldığı bir kararla emekliye sevk edilecektir. **Ant**, 6 Ağustos 1954. Kanun için bakınız: **Resmi Gazete**, S. 8749 (8 Temmuz 1954)

²³⁷ **Ant**, 17 Nisan 1954.

²³⁸ **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1954.

²³⁹ 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'nin Bursa'dan aday gösterdiği isim Doçent Mehmet Ali Aybar'dı. Aybar daha sonra Türkiye İş Partisi'nin başkanlığını yürütecekti. Mehmet Ali Aybar, çeşitli dergi ve gazetelerde kaleme aldığı yazılarıyla CHP'yi ve İsmet Paşa'yı eleştiriyordu. Mehmet Ali Aybar, Demokrat Partili liderlerin kendisinin komünist olduğunu bilmediklerini, seçimden sonra yayınladıkları “Yeni Türkiye” gazetesinde kendisinin komünist olduğuna karar verdiklerini belirtmektedir. Uğur Mumcu, **Aybar İle Söyleşi**, 2. b. Tekin Yayınevi, Anlara, 1990, s. 38.

demokratların eleştirilerine hedef olmaktadır. Demokratlar, CHP'yi altı okunu saklamak ve bunun yerine bayrak ve Atatürk üzerinden siyaset yapmakla muhalefeti suçluyor; zamanında Atatürk'ün resmini para ve pullardan çıkaranların şimdi Atatürk'e sarılarak, onu partilerinin yedinci oku haline getirdiklerini²⁴⁰; ayrıca Gülek tarafından Bursa'nın fahri hemşerisi olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yönelik ağır eleştiriler getirilmesini şikayet ediyordu²⁴¹.

Bursa ziyareti sırasında CMP il yönetimi Kazım Gülek'i ziyaret etmiş, Gülek'te hemen arkasından iade-i ziyaret gerçekleştirmişti. Demokratlar bu ziyaretle birlikte, iki parti arasındaki muvazaa var iddialarında bulunarak, bunu sıkça kullanmaya başlamışlardı. CMP Bursa'da seçim çalışmalarına 11 Nisan tarihinde Osman Bölükbaşı'nın bizzat katıldığı bir mitingle başlatmıştı. Fakat her iki partinin düzenlediği mitinglerin, muhalefetin beklediği talebin altında kalmıştı. İl başkanı Kamil Koç'un gayretleriyle hayatta kalmaya çalışan parti, Bursa'da beklediği heyecanı bulmaktan uzaktı. CMP Bursa Milletvekili adayları ise şu kişilerdi: İl Başkanı Kamil Koç, İstanbul il başkanı Avukat Saadet Kaçar, çiftçi Hamza Peşteli, Avukat Fikret Güneş, Avukat Zeki Yücel, Doktor Haydar Gürel, Muhasip Hüseyin Aykut, Ziraatçı Niyazi Türüncüoğlu, Avukat Şükrü Akmansoy, Doktor Asım Aras, Bakkal Nuri Ersöz, Elektrikçi Sait Mert, Mühendis Niyazi Koçbay, , Emekli General Selim Cevat Ayalp²⁴².

Demokrat Parti Merkezi Bursa Milletvekili adaylarını belirlerken, ağırlıklı olarak mevcut milletvekillerine listelerde yer vermişti. Bunun en önemli nedenlerinden biri, DP'nin Bursa'daki gücüydü ve bu itimadın verdiği bir rehabet teşkilata hakimdi²⁴³. Demokratlar adına en hareketli günler, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 20 Nisan tarihinde Mustafakemalpaşa, Karacabey üzerinden Bursa'ya gelmesiydi. Önceki seçimlerde olduğu gibi Bayar, her gittiği yerde yaptığı konuşmalarda Bursalı kimliğine vurgu yapmıştı. Bayar, seçimlerde tarafsız bir siyaset izlemesi konusunda muhalefetin kendisine yönelttiği eleştirilere cevap verdiği konuşmasında, "*bir mebus olarak da vaziyetinin mensup olduğu partinin mukadderatına bağlı olması*" ile açıklamıştı. Ziyareti sırasında Merinos fabrikasının ikinci kısım inşaatının açılışını gerçekleştirmişti.²⁴⁴.

Demokratların aday listesi şu kişilerden oluşmaktaydı: Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Bursa Milletvekilleri Kenan Yılmaz, Hulusi Köymen, Sadettin Karacabey, Agah Erozan, Raif Aybar, Haluk Şaman, Selim Ragıp Emeç, Balıkesir Milletvekili Müfit

²⁴⁰ **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1954.

²⁴¹ **Hakimiyet**, 6 Nisan 1954.

²⁴² **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1954.

²⁴³ **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1954.

²⁴⁴ **Zafer, Cumhuriyet**, 21 Nisan 1954.

Erkuyumcu, Belediye Başkanı Ali Ferruh Yücel, Devlet Hastanesi Başhekimi Dr. İbrahim Öktem, İstanbul İl Meclis Üyesi Muhlis Erdener, Tüccar Baha Cemal Zagra, Sabahattin Çıracıoğlu²⁴⁵.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Milletvekili adayları heyetler oluşturarak il içersinde seçim gezilerine başlayarak, toplantılar düzenlemişlerdi. Cumhuriyet Halk Partisi seçim beyannamesinde yer alan vaatler halkla paylaşılıyordu. Bu vaatler içinde siyasi hürriyetlerin teminat altına alınması, partizan idareye son verilmesi, adalet güvenliğinin sağlanması, özgür basın, hayat pahalılığı ile mücadele gibi çeşitli başlıklar yer almaktaydı²⁴⁶. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, devlet aygıtını temel alan, iktidarın baskı politikalarına yönelik yürüttüğü propaganda siyaseti pek başarılı bir sonuç vermiyordu. Çünkü, tek parti döneminin yaşantıları hala halkın zihninde canlılığını koruyordu. Bunun yanında çeşitli afişler oluşturularak, şehrin çeşitli noktalarına asılmıştı. Ekonomik sıkıntıların ön planda olduğu afişlerde, 1950 yılı ile 1954 yılları arasında değişen fiyatlardan örneklere veriliyordu. Fakat, bu propaganda da başarılı olmaktan uzaktı.

Demokratlar seçim çalışmalarında, özellikle dört yıl içinde Bursa'ya bayındırlık alanında yapılan yatırımları gündeme almıştı. Bursa'da, 1946'dan 1950 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin dört yıllık iktidarında sel sularını engellemek için 522.238 liralık ıslah çalışması yapıldı. Buna karşılık, 1950 ile 1954 yılları arasında harcanan miktar yaklaşık 10 milyon civarındaydı. Yani Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının yirmi kat fazlasıydı. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında 191 km, Demokrat Parti iktidarında 781 km yol yapılmıştı; CHP iktidarında 280 km yol bakımı yapılmışken, DP iktidarında bu rakam 680 km olmuştu. CHP 3 köprü ve 13 menfez inşa etmişken, DP 13 köprü ve 149 menfez inşa etmişti. CHP 23 köye içme suyu yardımı sağlarken, DP iktidarı döneminde bu rakam 410 köye ulaşmıştı²⁴⁷. Sonuçta, CHP kadroları büyük meselelere, halkın, seçmenin yabancı olduğu sorunlara, üniversite, mahkeme, yargıç bağımsızlığına, dış politika konularına öncelik vererek devletle, devletin, rejimin sorunlarıyla uğraşırken; DP halkla, onun sorunlarıyla ulaşmaktadır²⁴⁸.

Seçim sürecinde din-siyaset ilişkisi kendisini Bursa kamuoyunda göstermişti. İktidar yanlısı basında manşetlerde, Cumhuriyet Halk Partisi iktidara geldiği takdirde ezanın tekrardan Türkçe okunacağı yolunda haber yer almaya başlamıştı²⁴⁹. Cumhuriyet

²⁴⁵ **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1954.

²⁴⁶ CHP'nin seçim beyannamesi için bakınız: **1954 CHP Seçim Beyannamesi**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1954.

²⁴⁷ **Hakimiyet**, 26-28 Nisan 1954.

²⁴⁸ Kili, a.g.e., s. 120.

²⁴⁹ **Hakimiyet**, 9 Mart 1954; **Milliyet**, 9 Mart 1954.

Halk Partisi Bursa teşkilatı bu haberler üzerine savcılığa suç duyurusunda bulunmuştu ve ezan konusunda her hangi bir çalışmanın olmadığına yönelik açıklamalar yapmıştı. Ayrıca, Bursa'ya gelen Genel Sekreter Kazım Gülek'te bu yönde açıklamalarda bulunmuştu. Fakat dini konular Cumhuriyet Halk Partisi'nin yumuşak karnını oluşturuyordu. Halk Partili idareciler, geçmişin bütün sorumluluklarını üstlendiklerini, halka mal olmuş ve olmamış inkılâpların olmadığını her fırsatta ifade ederken, bir yandan da Türkçe ezan gibi konular gündeme geldiğinde, geçmişle bir hesaplaşma içine girerek, net bir tavır ortaya koymaktan kaçınmışlardı. 1950 seçimlerinin hemen ardında Türkçe ezan yasası Meclis'ten çıkarılırken Halk Partililerin olumlu olarak sergiledikleri tavırda bunu gösteriyordu. Bu durumu iktidar yanlısı basında çok iyi kullanıyor, Cumhuriyet Halk Partisi'nin net bir tavır alması isteniyordu. Eğer Cumhuriyet Halk Partisi'nin ezanın Türkçe okunmasına yönelik bir çalışması yoksa ve mevcut durumdan memnunsaydı, o zaman kendisinde Demokrat Parti gibi millete mal olmuş ve olmamış inkılâpların mevcut olduğunu kabul etmiş oluyor; prensiplerine bağlı oldukları bilenen Cumhuriyet Halk Partili insanlar, siyasi maksatlarla bu prensiplerden feragat ediyor ve inkılâplardan taviz veriyorlardı. Aksi durumda ise, Türkçe ezana taraftar olanlar; dine karşı olan, katı laik düşüncüyü savunan insanlar olarak, iktidarında yönlendirmesiyle geniş kitlelerin tepkisini alıyorlardı.

2 Mayıs günü gerçekleştirilen seçimlerde 10.262.063 seçmenden 9.095.617 tanesi oy kullanmış ve seçime katılım oranı % 88,6 olarak gerçekleşmişti. DP 5.313.659 oyla oyların % 58,4'ünü alarak 503 milletvekili; CHP 3.193.471 oyla oyların % 35,1'ini alarak 31 milletvekili; Cumhuriyetçi Millet Partisi 480.249 oyla oyların % 5,3'ünü alarak 5 milletvekili; Köylü Partisi 50.935 oyla oyların % 0,6'sını; Bağımsızlar 56.393 oyla oyların % 0,6'sını almışlardı²⁵⁰. Cumhuriyet Halk Partisi Kars, Malatya, Sinop, Tunceli'den milletvekili çıkarabilmişti. Seçimlerden birkaç gün sonra Tunceli'den seçilen CHP Milletvekilleri Aslan Bora ve Fethi Ülkü, DP'ye geçeceklerdi. CMP Kırşehir'deki tüm vekillikleri alırken, diğer tüm bölgelerde Demokrat Parti'nin zaferi söz konusuydu. Bu yenilgi CHP'nin geleneksel kadroları için büyük bir yıkım olmuş, yenilginin hiç de seçmenin düşünmeden, gürültü, patırdı arasında oy vermesinden doğmadığının kabullenmesine yol açmıştı²⁵¹.

Bursa ili içersinde 294.004 kayıtlı seçmenden 255.470'i seçimlere iştirak etmiş ve katılım oranı % 86,9 olarak gerçekleşmişti. 1950 seçimlerinde seçime katılım oranında ülke ortalamalarının üzerinde bir katılım gerçekleştiren Bursa, 1954 seçimlerinde katılım

²⁵⁰ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008, s. 28.

²⁵¹ Kili, a.g.e., s. 122.

oranları bakımından çok gerilerde kalacaktı²⁵². Önceki seçimlerin aksine bu seçimdeki katılımın az oluşunda Demokratların Bursa'daki kuvveti ve seçimleri kazanacağına belli olması önemli rol oynamıştı. Nitekim sonuçta Bursa'daki seçimlerde Demokrat Parti 158.361 oy ile oyların % 63,2'sini, Cumhuriyet Halk Partisi 76.363 oy ile oyların % 30,5'ini, Cumhuriyetçi Millet Partisi 15.724 oy ile oyların 6,3'ünü, bağımsız olarak seçime giren adaylar 1.336 oy almıştı²⁵³. Celal Bayar'ın doğum yeri olan Gemlik'in Umurbey köyünde 1255 seçmenin tamamı Demokrat Partiye oy vermişti²⁵⁴. Bursa'nın merkez dâhil bazı ilçelerinde, geçmiş seçimlerde olduğu gibi, iki parti arasındaki oy oranı yarı yarıya iken; Orhangazi, Gemlik, Mustafakemalpaşa ilçelerinde Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti'nin aldığı oyun üçte birini alabilmişti. Bursa'nın merkez ve ilçelerinde partilerin aldıkları oy miktarı şöyledir²⁵⁵:

İlçeler	DP	CHP	CMP
Bursa Merkez	33.247	15.258	4.648
Karacabey	13.310	7.890	920
Orhangazi	7.913	2.847	347
İzmit	5.287	3.644	745
Mudanya	6.429	3.759	444
Yenişehir	10.311	7.429	1.022
Gemlik	8.731	2.813	297
İnegöl	16.658	8.623	223
Orhaneli	10.788	5.627	911
Keles	4.361	2.204	472
Mustafakemalpaşa	18.980	7.427	326

Tablo 16: 1954 Seçimlerinde Bursa'nın merkez ve ilçelerinde partilerin aldıkları oy miktarı

Seçimlerle Demokratlar Bursa'daki güçlerini sağlamlaştırmışlardı. Bunda geçmiş dört yıllık icraatlarının rolü büyüktü. Özellikle tarıma yönelik yatırım ve teşvikler ön plana çıkmıştı. Örneğin, Orhangazi ve Gemlik ilçelerinde Marmara Zeytin Satış Kooperatifinin prim ve kredi imkanlarını kullanarak üreticiyi memnun eden faaliyetlerde bulunması; kooperatifin ortaklarının sayısının 1950 senesinde 1300 iken 1954'e gelindiğinde 6000'e ulaşması, Demokratlar hanesine artı olarak yazılan olumlu gelişmelerdi²⁵⁶.

Bu sonuçların ardından Demokrat Parti Bursa'da tam liste halinde 14 Milletvekilliğinin hepsini kazanmıştı. 1954 seçimlerinde Bursa'da Demokrat Parti adayların aldıkları oy miktarları şöyledir²⁵⁷:

²⁵² **Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme**, CHP Araştırma Bürosu Yayınları, Yayın No: 7, Güven Matbaası, Ankara, 1959, s. 28.

²⁵³ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, s. 44.

²⁵⁴ **Hakimiyet**, 5 Mayıs 1954;

²⁵⁵ Tabloda yer alan Bursa Merkez, Orhaneli, Keles, Mustafakemalpaşa ilçelerin ilişkin rakamlarda ufak eksiklikler bulunmaktadır. Fakat bu ilçelere ilişkin rakamlar genel tabloyu göstermesi açısından burada verilmiştir. **Hakimiyet**, 3 Mayıs 1954.

²⁵⁶ **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1954.

²⁵⁷ **Ant**, 6 Mayıs 1954; **Hakimiyet**, 6 Mayıs 1954.

	DP Milletvekili Adayı	Aldığı Oy		DP Milletvekili Adayı	Aldığı Oy
1	Celal Bayar	160.287	8	Müfit Erkuyumcu	158.108
2	İbrahim Öktem	160.270	9	Muhlis Erdener	158.042
3	Kenan Yılmaz	159.326	10	Sabahattin Çıracıoğlu	158.020
4	Haluk Şaman	158.800	11	Sadettin Karacabey	157.977
5	Raif Aybar	158.779	12	Agah Erbozan	157.920
6	Baha Cemal Zagra	158.380	13	Ali Ferruh Yücel	157.389
7	Selim Ragıp Emeç	158.216	14	Hulusi Köymen	155.957

Tablo 17: 1954 seçimlerinde Bursa'da Demokrat Parti Adayların Aldıkları Oy Miktarları

Seçim sonrası Bursa yerel yönetiminde bir değişim yaşanmış ve milletvekili seçilerek Belediye Başkanlığı görevinden istifa eden Ali Ferruh Yücel'in yerine, Belediye Meclisinde 5 Mayıs tarihinde yapılan seçimin ardından, Reşat Oyal Belediye Başkanlığı görevine gelmişti²⁵⁸.

1954 yılı seçim sonuçları, Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerine nazaran çok önemli bir başarı kazandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Seçmen sayısının 1.380.697 kişi olarak artmış olmasına rağmen, bu artan seçmenin Cumhuriyet Halk Partisi'ne değil de, Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Millet Partisine kaydığı açık bir gerçektir. Kendi bünyesinde bocalama yaşayan, her hangi bir somut değişim gerçekleştiremeyen ama buna karşın seçimlere çok iddialı giren CHP'ye seçmenin iltifat etmediği bu seçimlerde açıkça görülmüştü. CMP, 1950 seçimlerinde elde ettiği oyları iki katına çıkarmıştı²⁵⁹.

Demokrat Parti'nin oylarını artırmadaki en önemli etken ülke içinde yarattığı iktisadi canlanmaydı. İktisadi büyümeyi temel alan demokratlar, tarımsal üretimin artırılmasına ve alt yapı yatırımlarının hızlandırılmasına öncelik vermiş, uluslararası gelişmelerde buna elverişli şartlar sağlamıştı. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye verilen krediler, tarımda makineleşme ile birlikte, elverişli hava koşullarının etkisiyle tarımsal üretimi hızla artırmış; kara yollarının yapımı pazar-üretim ilişkilerini canlandırmış, ekonomiyi hızlı bir büyüme sürecine sokmuştu²⁶⁰. Seçim sonuçlarında iktisadi canlanmanın yanında, halkın ruhi ve siyasi havasında yaşanan değişimde büyük rolü vardı. DP iktidarıyla, siyaset halka götürülmüş; devlet halk ilişkilerinde yukardan aşağı inen direktifler, emirler yerine, aşağıdan yukarıya ulaştıran istekler, dilekler şeklinde yürümeye başlamış; idare, zabıta ve jandarmanın, özellikle köylerdeki ağırlığı, baskısı ve

²⁵⁸ **Hakimiyet**, 6 Mayıs 1954.

²⁵⁹ Cemal Aygen, "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XVII, S. 1, s. 209.

²⁶⁰ Nevin Coşar, "Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. LX, S. 1, (2005) s. 33.

kanun dışı şiddet hareketleri birden silinmişti. Yeni seçim sistemi, siyasilerin halkın ayağına gitmesi, seçmenin değerlendirilmesiyle sonuçlanmıştı²⁶¹.

Seçim sonrası meclis çoğunluğunu ele geçiren Adnan Menderes, partinin meclis grubunu da denetimi altına alarak, parti içi katı disipliniyle parti içi demokrasisi yerine lider egemenliğini sağlamlaştıracaktı. "Milli irade"nin tek sözcüsü ve gerçekleştiricisi kimliğine bürünerek, 1924 Anayasa'sına aykırı bir şekilde, meclisin yürütme üzerinde bir denetimi kalmadığı için, siyasal çoğunluğun muhalefeti ezmesinin yolları açılacaktı²⁶². Bunun ilk izlerini, Adnan Menderes, seçim akşamı yabancı basın mensuplarına yaptığı açıklamada görmek mümkündür:

*"Şu anda 1954 seçimlerinin eskisinden daha büyük bir ekseriyetle partimiz tarafından kazanılmış olduğu anlaşılıyor. Bunun manası, bütün devlet faaliyetlerine şamil olmak üzere her sahadaki icraatımızın Türk Milletince tamamıyla tasvip edildiğidir"*²⁶³.

Menderes'e göre, muhalefete yönelik şimdiye kadar yaptığı tüm baskı, müsadere, kapatma uygulamaları ve izlediği yol ve yöntem Halk tarafından onay verilmişti. Bundan sonrada bu şekilde devam edebilirdi ve edecekti.

Seçimlerin ardından CHP Genel Başkanlığı'ndan bir tebliğ yayınlanarak, seçim sisteminin adaletsizliğine vurgu yapılmış, seçmenlerin oylarının yüzde kırkına yakını alan bir parti olarak, Büyük Millet Meclisi'nde bu oy nispetinin manevi ağırlığında görev yapılacağı ifade edilmişti. CHP Bursa İl Başkanı Edip Rüştü Akyürek seçim sonrası yaptığı açıklamada, seçimde alınan başarısızlığın nedenini seçim sisteminde buluyor, vatandaşın iradesinin adilane bir şekilde tecellisinin bir an önce temine çalışılmasını temenni ediyordu. Teşkilat olarak iyi çalışılmıştı, ama buna rağmen Bursa'da ve diğer illerde sonuçlar aleyhte gelişmişti. Neticeyi normal bir haleti ruhiye içinde karşılayıp, teşkilat olarak canlı ve ayakta olduklarının mesajını veriyordu²⁶⁴. Fakat teşkilat içinde seçimde alınan mağlubiyetin sorumlusu aranılıyordu. İlk olarak, partinin yayın organı olarak çalışan Ant gazetesi ve sahibi Derviş Sami Taşman hedef alınmıştı. Taşman, parti içersinde sertlik yanlısı olmakla suçlanmıştı ve bu tavrın partinin imajını halkın gözünde zedelediğine vurgu yapılmış, teşkilat içersinde parti adına yeni bir gazetenin çıkarılması önerileri dolaşmaya başlamıştı. Ant ve Taşman'a yönelik bu eleştirilerden kısa bir süre sonra, Taşman aldığı bir kararla, gazetesinin ismini "Yeni Ant" olarak değiştirecek ve

²⁶¹ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali**, 7. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 238-239.

²⁶² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980**, 10. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 351.

²⁶³ **Ayın Tarihi**, Mayıs 1954.

²⁶⁴ **Ant**, 5 Mayıs 1954

gazetenin logosunda yer alan “Kemalizm Yolumuz, Altı Ok Andımız” ifadesi yerine “Bursa’nın Gözü, Kulağı, Dili” ifadesini kullanarak, tarafsız bir yayın politikası sürdürmeye başlayacaktı. Bu değişimle birlikte, Yeni Ant gazetesinde eskisi ile karşılaştırıldığında Halk Partisine yönelik haberler çok azalacak ve sadece parti adına çok önemli sayılan haberlere yer verilmeye başlanacaktı. Bu yeni durum karşısında da teşkilatın tepki gösterdiğini ve Taşman’ın, partiden izin almadan böyle bir değişime gidemeyeceğinin ifade edildiği görülüyordu. Buna karşın parti adına başka bir gazete çıkarma fikri, maliyetin çok yüksek olması nedeniyle gerçekleştirilemeyecekti.

Seçimler sonrası parti il idare heyetinde de önemli bir değişime gidilecekti. 1954 seçimlerine gidilen süreçte partiyi Sıddık Tümerkan ve onun istifasının ardından Remzi Emiroğlu seçimlere taşımıştı. Seçimlerde alınan ağır mağlubiyet sonrası teşkilat büyük bir hayal kırıklığına uğrarken, partide görev alan eskiler bir süreliğine geri çekilmek zorunda kalacaktı. Seçimlerin ardından 1955 yılında toplanan il kongresinde, partide varlığı devamlı surette ön plana getirilen Edip Rüştü Akyürek ve İbrahim Alp rekabeti gün yüzüne çıkacaktı. Kongre parti içi tartışmaların gölgesinde geçerken, kongre sonrası yapılan seçimlerde, yeni idare heyetinde, Abdurrahman Konuk, İbrahim Alp, Derviş Sami Taşman, Sıddık Tümerkan, Sadettin Çanga gibi sertlik yanlısı olduğu iddia edilen isimler seçilemeyerek, yedek üyeliklerde kalacaktır. İlimli politikaları ile tanınan Edip Rüştü Akyürek tekrar başkanlık görevine getirilecekti.

F. 7 KASIM 1954 YILI MUHTAR VE İHTİYAR HEYETİ SEÇİMLERİ

7 Kasım 1954 tarihinde yapılan muhtarlık seçimleri, genel seçimlerin gölgesinde geçmişti. İktidar Partisi, genel seçimlerde aldığı oy oranının kendisine sağladığı özgüvenle, Cumhuriyet Halk Partisi ise seçimlerin kendi bünyesinde yarattığı tahribatları onarmakla uğraşıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı içersinde seçimlere katılıp-katılmama konusunda tereddütler yaşanırken, Parti Meclisi, memleketin menfaati ve demokratik gelişmemizin sağlam esaslara dayanması adına mahalli seçimlere katılma kararı almış, Genel Sekreter Kazım Gülek düzenlediği bir basın toplantısıyla bunu kamuoyuna duyurmuştu²⁶⁵.

Ülkedeki mevcut siyasi havanın gölgesinde geçen seçime katılım oranı yaklaşık % 35 olarak belirlenmiş, il merkezlerindeki mahallelerde katılımın az, köylerde ise fazla olarak gerçekleşmişti²⁶⁶. Bursa’da gerçekleşen seçimlerde merkez ve ilçelerde pek çok

²⁶⁵ Ant, 1 Ekim 1954

²⁶⁶ Ayın Tarihi, Kasım 1954.

yerde CHP liste olarak aday göstermemiştir. Örneğin Merkez'de 20 mahallede, Mustafakemalpaşa ilçesinde 125 yerin 63'ünde aday göstererek seçimlere girmiştir. Seçimler sonucu Türkiye genelinde partilerin kazandıkları muhtarlık sayıları şöyledir: DP 26.191, CHP 5.943, CMP 135, TKP(Türkiye Köylü Partisi) 42, Müstakil 1.900; İhtiyar Meclisi DP 24.367, CHP 4.720, CMP 77, TKP 20, Müstakil 1.746 ve Karışık 3.295. Bu seçimlerde Bursa'daki dağılım ise şöyledir: DP 537, CHP 182, CMP 8, Müstakil 28; İhtiyar Meclisi DP 496, CHP 130, CMP 1, Müstakil 19, Karışık 109²⁶⁷.

Demokrat Parti iktidarı 1956 yılından itibaren muhtar seçimlerini ertelemeyi gelenek haline dönüştürmüştür. Her iki yılda bir Kasım ayında yapılması planlanan muhtarlık seçimleri, Meclis'in 1 Eylül 1956'da aldığı kararla iki yıl ertelenmiştir. İki yıl iki ay sonra, 19 Kasım 1958'de muhtar seçimleri bir yıl daha ertelenmiştir. Meclis 20 Temmuz 1959'da yaz tatiline girerken muhtar seçimleri yine bir yıl daha ertelenmiştir. Bu sefer ertelenen sadece muhtar seçimleri değildir, aynı zamanda ara seçimler de ertelenmiştir²⁶⁸. 7 Kasım 1954 yılı ile 13 Aralık 1959 tarihleri arasında Bursa'da bölgesinde muhtarlık ve ihtiyar heyeti için yapılan ara seçimlerde, gözle görünen bir değişimin olmadığı görülür. Bu süreç içerisinde Bursa bölgesinde 525 köyün muhtar, 25 köyün İhtiyar Meclisi, 22 köyün Muhtar ve İhtiyar Meclisi ara seçimleri yapılmıştır²⁶⁹. Muhtarlık seçimlerinin 392'sini DP, 106'sını Cumhuriyet Halk Partisi alırken, CMP 12 ve 15 tanede müstakil aday kazanmıştır. İhtiyar Heyeti seçiminde DP 20, Cumhuriyet Halk Partisi 5 tanesini kazanmıştır. Muhtar ve İhtiyar heyetinin birlikte seçildiği seçimlerde DP 13, Cumhuriyet Halk Partisi 9 köy kazanmıştır²⁷⁰. Bu rakamların analizi yapıldığında 1950'lili yılların sonuna doğru, Demokrat Partinin ülke içerisinde gerçekleşen kan kaybını, Bursa yereli düşünüldüğün de Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeteri kadar kullanamadığı ve köyler içinde atılımı yapamadığını göstermektedir.

²⁶⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 29.48.23.

²⁶⁸ Ali Eşref Turan, **Türkiye'de Yerel Seçimler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 98.

²⁶⁹ 1957 yılı seçimlerinden sonra Bursa ilinde yapılan köy muhtarlıkları ara seçimlerinin sonuçları ise şöyledir: 252 köyde yapılan seçimlerde 188 DP'li, 52 tane CHP'li, 5 tane CKMP ve 7 tane müstakil aday seçilmiştir. Sadece Mustafakemalpaşa (DP 20, CHP 8, CKMP 2, Müstakil 3) ilçesinde her partiden ve müstakil olmak üzere muhtar adaylarının kazandığı görülür. İznik (DP 12, CHP 2), Keles (DP 11, CHP 1) ve Orhaneli'de (DP 14, CHP 3) sadece DP ve CHP'li muhtarlar bulunurken; Yenişehir (14), Orhangazi(3) ve Gemlik'te(8) DP tek başına bütün muhtarlık ara seçimlerini kazanmıştır. Merkez'de DP 52, CHP 16, Müstakil 2; Mudanya'da DP 18, CHP 1, CKMP 1; Karacabey DP 18, CHP 9; İnegöl DP 18, CHP 12, CKMP 2 tane muhtarlık kazanmıştır. Bu seçim sonuçlarına göre Bursa köylerinde, 1957 yılından sonra DP'nin gücünü kaybetmediğini görebiliyoruz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 113.718.5.

²⁷⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 29.48.23.

G. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN KATILMADIĞI YEREL SEÇİMLER

İktidar partisinin muhalefeti sindirmeye yönelik izlediği politikaları protesto etmek amacıyla, CHP yapılacak olan seçimlere katılmama kararı aldı. Alınan karar 1955 yılı içerisinde yapılacak olan yerel seçimlerde uygulamaya konuldu ve ana muhalefet partisi olan CHP'nin tüm ülke genelinde katılmadığı bu seçimlerde, iştirak oranlarının nasıl olacağı sorusu cevabı en çok merak edilen soru oldu. CHP Bursa İl Başkanı Akyürek, seçim emniyeti olmadığı gerekçesiyle böyle bir karar alındığını, alınan kararın doğru olup olmadığını halkın seçime iştirak oranının göstereceğini ifade etmişti²⁷¹. İl teşkilatı partinin aldığı bu kararı destekliyordu ve desteğin temel gerekçesini Turgut Bulut şöyle ifade ediyordu:

“Kongrelerde meydan konuşmalarını iptal ettiler. Gidiyorduk kahveye, hoparlörü dışarı veremezsin kahvenin içine vereceksin, verirken jandarma geliyor kapatıyordu. Eşit şartlarda bir mücadele olmayacağı gerekçesiyle seçime katılmamıştık”²⁷².

Artık roller değişmiş, CHP'nin iktidar olduğu yıllarda, seçim sistemini ve iktidarın muhalefete davranışını protesto eden Demokrat Parti'nin yerini; gene aynı gerekçeler ileri süren CHP almıştı. İktidar yanlısı basın, Bursa kamuoyunda, muhalefetin aldığı bu kararın etkilerini görmek adına arka arkaya anketler yayınlamaya başlamıştı. Ve anketlerden kararın yanlışlığının halk tarafından onaylandığı sonucu çıkarılmıştı²⁷³.

Genel anlamda Türk kamuoyunun yerel seçimlere ilgisi, genel seçimlerle karşılaştırıldığında her zaman az olmuştu. Fakat 1954 seçimlerin de DP'nin aldığı yüksek oy oranlarına rağmen, muhalefetin katılmadığı yerel seçimler sonrası ortaya çıkan katılım oranları, ülke içinde ve dışında, muhalefet lehine dikkat çekici bir durum yaratmıştı. Bu seçimler ülke içerisinde, özellikle ekonomi alanında yaşanan olumsuzlukların, artık Demokrat Parti iktidarı aleyhine gelişen bir süreci başlattığını göstermesi bakımından önemli olmuştur.

1. 25 Eylül 1955 Yılı İl Genel Meclisi Seçimleri

CHP'nin yerel seçimlere katılmama kararı ilk uygulamasını il genel meclisi seçimlerinde göstermiştir. İktidar partisi, muhalefetin seçimlere katılmamasını, vatandaşın

²⁷¹ **Hakimiyet**, 13 Ağustos 1955.

²⁷² Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

²⁷³ **Hakimiyet**, 13-14 Ağustos 1955; Örneğin, Bursa Ekspres gazetesi "Muhalefet Partilerinin seçime girmeme kararını nasıl karşıladınız?" sorusunu yönelttiği 133 vatandaşın, 98'inin kararı uygun görmediklerini okuyucusuyla paylaşıyordu. **Bursa Ekspres**, 12-13 Ağustos 1955.

oy kullanma hakkına ve kanunlara karşı bir hareket olarak değerlendirmiş, muhalefeti eleştirmiştir.

Tüm ülkede olduğu gibi Bursa'da gerçekleşen seçimler sonrası, il genel meclisi üyeliklerini Demokrat Partili adaylar kazanmıştı²⁷⁴. Kamuoyunun en çok tartıştığı konu seçime katılım oranları olmuştur. Bursa'da yaklaşık 300 bin seçmenden 95 bini seçime iştirak ederken, il genelinde katılım oranı yaklaşık % 31 olarak gerçekleşmiştir²⁷⁵.

1955 Bursa İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları ve Katılım Oranları ²⁷⁶			
	Seçmen Sayısı	Seçime Katılım	Katılım Oranı (%)
Bursa Merkez	107.533	21.869	20,3
Mudanya	11.828	4.110	35
Yenişehir	20.613	7.561	34
İnegöl	35.779	12.701	34
Mustafakemalpaşa	35.868	11.673	33,1
Orhangazi	11.918	4.178	35
Karacabey	24.991	7.558	29
İzmit	11.414	4.760	41
Gemlik	13.958	2.666	19
Orhaneli	19.944	8.455	44
Keles	10.150	7.048	69
TOPLAM	303.996	95.579	31,4

Tablo 18: 1955 Bursa İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları ve Katılım Oranları

Bir önceki il genel meclisi seçime nazaran önemli bir düşüş gösteren katılım oranı incelendiğinde, Bursa'nın tüm ilçelerinde yarı yarıya varan farklar ortaya çıkmıştır. Demokrat Parti'nin aldığı oy sayıları incelendiğinde, Merkez ve Gemlik ilçelerinde oy sayısında düşüş gözlenirken, diğer ilçelerde oylarını artırmıştır²⁷⁷. Her ne kadar, iktidar partisinin tek başına girdiği, siyasi rekabetten yoksun ve heyecandan uzak olan seçim sonuçlarına bakarak kesin bir hüküm vermek zorda olsa da, artan seçmen sayısı ve katılım oranları incelendiğinde, Bursa'da Demokrat Parti'nin büyümesinin yavaşlamaya başladığını söylemek yanlış olmasa gerekir²⁷⁸. Ülke genelindeki siyasi hava, Bursa yerelinde de yansımıştır.

²⁷⁴ Yeni meclis üyeliklerine Hayri Terzioğlu, Recep Kırım, Fahri Helvacıoğlu, Ekrem Paksoy, Hüseyin Sütçü, Güzin Çöne, Hüseyin Bayrı, Ömer İşsevenler ve Baki Güzey seçildi.

²⁷⁵ **Hakimiyet**, 27 Eylül 1955.

²⁷⁶ **Hakimiyet**, 27 Eylül 1955.

²⁷⁷ **Hakimiyet**, 28 Eylül 1955.

²⁷⁸ Demokratların en güçlü oldukları Bursa Merkez'de şehirde yaşayan 64.567 seçmenden 9.154'ü; köylerde 42.966 seçmenden 12.855'inin seçime katılması DP'ye olan ilginin azaldığını göstermesi bakımından önemlidir. **Yeni Ant**, 24-25 Ekim 1955.

2. 13 Kasım 1955 Yılı Belediye Seçimleri

Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin katılmadığı belediye seçimlerine, ülke genelinde Demokrat Parti dışında katılan tek muhalefet partisi Köylü Partisi'ydi. İl genel meclisi seçimlerinden kısa bir süre sonra gerçekleşen belediye seçimlerinde, Demokrat Parti Bursa il teşkilatı aday belirleme çalışmalarına Ekim ayında başlamış, teşkilat içersinde yoklama kurulları oluşturmuştu. Bu süreçte teşkilatın belirlediği adaylar, il yönetiminin vetosuna uğramış ve yoklamada kazanamayan adayların seçim listelerinde yer aldıkları kamuoyuna yansımıştı²⁷⁹. DP Bursa teşkilatında seçim öncesi aday belirleme çalışmalarında yaşanan bu sıkıntının arka planında, parti içersin de ispat hakkını savunan ve aralarında üç Bursa milletvekilinin bulunduğu 19 kişini partiden tasfiye edilişi önemlidir. Parti merkezi aralarında Bursa'nın yer aldığı bazı illerde yeniden düzenlemelere gidecektir.

Demokrat Parti'nin tek parti olarak girdiği seçimlerde, Mustafakemalpaşa, Orhangazi, Mudanya, Kurşunlu, Demirtaş gibi bazı bölgelerde bağımsız adayların ismi ön plana çıkmış ve seçimler bu bölgelerde rekabetle birlikte heyecanlı geçmişti. Bursa'nın bazı bölgelerinde seçimlerde usulsüzlükler yaşanmış, muhalif basında bu noktaya dikkat çekici haberler yer almıştı. Örneğin Mustafakemalpaşa ilçesinde, CHP'nin katılmadığı seçimlerde müstakil adaylar seçimlere katılmıştı. Yapılan seçimler sonrası elle yazılan iki bin müstakil oy karşısında bin yedi yüz oy toplayabilen Demokrat Parti, sandık kurullarında müstakil adayların aldığı oyları zabıtlara geçirtmemişti. Yapılan itiraz sonrası yapılan ikinci tasnif sonucunda da Demokratlar istedikleri kişileri Belediye Meclis üyeliklerine seçtirmişlerdi²⁸⁰. Cumhuriyet Halk Partisi seçimlere girmediği halde, parti disiplinine aykırı hareket ederek, seçimlere bağımsız olarak giren partililer hakkında il idare kurulu gerekli hukuki süreci başlatmıştı. Aralarında Mustafakemalpaşa ve Gemlikli partililerin yer aldığı kişiler partiden ihraç isteği ile il haysiyet divanına verilmişti²⁸¹.

Seçime katılım oranı ülke genelinde % 38 ile çok düşük bir seviye de kalmıştı. İktidar yanlısı basında seçimlere katılım oranlarındaki bu düşüklük, muhalefetin gücünden değil, sandık yerlerinin değiştirilmiş olması, seçmen listelerinde pek çok yanlışlıkların bulunmasından kaynaklanmaktaydı²⁸². Seçim sonrası otuz beş üyeli Belediye Meclisi'ne Recep Kırım, Ekrem Paksoy, Refik Tilkicioğlu, Hayri Terzioğlu, Ferid Akçor, Reşat Oyal, İlhan Erbak, Cevdet Erçevik, Abdurrahman Sarpkan, Şakir Benöz, Ferid Odman, Semih

²⁷⁹ **Yeni Ant**, 17 Kasım 1955.

²⁸⁰ İsmail Hakkı Şenpamukçu, **Mustafakemalpaşa**, Ataeli Basımevi, Bursa, s. 298.

²⁸¹ **Yeni Ant**, 11 Kasım 1955.

²⁸² **Hakimiyet**, 14 Kasım 1955.

Odman, Ziya Akdoğan'ında aralarında bulunduğu kişiler seçilmişti²⁸³. Seçim sonrası belediye meclisi yaptığı toplantıda, Reşat Oyal'ı başkanlık görevine getirirken, başkan yardımcılıkları görevine Ferit Akçor ve Refik Tilkicioğlu seçildi²⁸⁴. Seçmenlerin onda altısından fazlasının sandık başına gitmediği belediye seçimlerinde muhalefetin ülke genelindeki üyeliklerin dörtte birini kazanmış olması önemliydi. New York Herald Tribune'de yayımlanan bir makalede “*Türkiye'deki belediye seçimlerinde muhalefetin gösterdiği kuvvet Başbakan Adnan Menderes'i ve onun iktidardaki Demokrat Partisi'ni düşündürecek bir şeydir*” yazmıştı²⁸⁵. Seçimler sonrası iktidar partisi aleyhine ortaya çıkan tablo, CHP'nin seçimlere katılmama kararını tartışmaya açarken, genel kanı kararın yanlışlığı yolunda olmuştu²⁸⁶.

H. 27 EKİM 1957 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

Demokrat Parti iktidarının giderek zayıflamaya başladığı bir dönemde, 1957 seçimlerine muhalefet partileri son derece önem vermişlerdi. Bursa'da seçimlerin yapılacağı günün aylar öncesinde, CHP organları halkın seçimlere katılmasına yönelik telkinlerde bulunulmaya başlanmıştı. Kamuoyu, “*Vatandaş Dikkat*” uyarıları içinde, Haziran 1957'de muhtarlıklara asılan seçmen kütüklerini kontrol etmeye çağırılıyor ve bu konuda sıkı bir yayın politikası muhalif basında uygulanıyordu. Seçim kararının alınmasının ardından Eylül ayı içersinde tekrar askıya asılan seçmen kütüklerinde pek çok yanlışın olduğu, binlerce ismin yer almadığı dikkatlerden kaçmayacaktı. Muhalefetin en çok şikâyet ettiği konu DP'li muhtarların kütüklerin oluşumu sırasında izledikleri yanlı davranışlardı. Kimi muhtarlar kütükleri belirlenen günde askıya çıkarmamış, kimi yerlerde kütüklerin asılmasında önce yapılması gereken yoklamalara muhalif parti temsilcilerini iştirak ettirmemiş, kimi yerlerde kütüklerde ismi olmayan kişilerin başvuruları işleme sokulmamış, kendilerine belge verilmemişti. Bursa'da bu işlemlerin gerçekleşeceği günlerde DP'li muhtarları bulmakta çok zordu, çünkü bir çoğu başka yerlere gitmişti²⁸⁷. Seçim sonrasında da Cumhuriyet Halk Partisi'nin en çok eleştiriler getirdiği konu seçmen kütüklerinde yaşanan bu sıkıntılar olacak; İsmet İnönü, 1957 seçimlerinin özelliğini “*kütük marifetler*” olarak adlandıracaktı. Çünkü birçok yerde, CHP'li vatandaş kütüklerde adlarını bulamayarak, oy kullanamazken, DP'li vatandaşlar, yargıçlardan izin alınmak suretiyle,

²⁸³ **Hakimiyet**, 16 Kasım 1955

²⁸⁴ **Hakimiyet**, 17 Kasım 1955

²⁸⁵ Ali Eşref Turan, **a.g.e.**, s. 95-96.

²⁸⁶ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.**, s. 143.

²⁸⁷ Sadrettin Çanga, “DP'li Muhtarların Gayreti”, **Yeni Ant**, 26 Eylül 1957.

listeler halinde sandık başına götürülmüşler, bazı yerlerde de DP ekipleri birçok sandıkta birden oy kullanmışlardı²⁸⁸.

Seçim çalışmaları yürütmek ve kontrol etmek amacıyla oluşturulan İl Seçim Kurulu başkanlığına Hakim Cevat Alpay getirilirken, üyelikleri şu kişilerden oluşturulmuştu: Belediye Meclis üyesi İhsan Erbak, Şakir Benöz, Mehmet Uslu; İl Genel Meclisi üyesi Güzin Çöle, Hüseyin Sütçü, CHP'den Nabi Güngör, Turgut Bulut, HP'den Fahir Atabekoğlu, CMP'den Turhan Sarpen, DP'den Ferit Akçor²⁸⁹.

1957 seçimleri öncesinde ülke genelinde cevabı en çok merak edilen soru, muhalefet partileri arasında bir güç birliğinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğiydi. Kamuoyunda, seçime yaklaşılacak dönemde, muhalefet partilerinin seçimde ortak hareket edecekleri yönünde kuvvetli bir kanı hakimdi. Partiler arasında görüşmeler devam ederken, Eylül ayının başında muhalefette yer alan her üç siyasi parti, işbirliğinin lüzumu ve gayeleri üzerine bir tebliği yayınlayarak, işbirliği yolunda önemli bir yol almışlardı. Muhalefet Partileri arasında bir yakınlaşma, ülke genelinde olduğu gibi Bursa yerelinde de kendini gösteriyordu. Muhalefet partilerin il idare heyetleri birbirlerini ziyaret ediyor, partinin ileri gelenleri iş birliği konusunda olumlu yönde beyanlarda bulunuyordu. Hürriyet Partisi Genel Sekreteri ve Bursa Milletvekili İbrahim Öktem, Bursa Milletvekilleri Raif Aybar ve Sabahattin Çıracıoğlu il içersinde gerçekleşen kongrelerde, CHP lehinde ifadelerin yer aldığı konuşmalar yapıyordu. İbrahim Öktem, partisinin Bursa Merkez ilçe kongresinde yaptığı konuşmada, güç birliğinin gerekliliğinden bahsederken, iktidar partisinin bu harekete karşı takındığı tutumu eleştirmiş ve İsmet İnönü'yü öven şu ifadelerde bulunmuştu: *"Uzun ömrü boyunca millete pek çok faydalı hizmetler yapmış mesuliyet duygusuna sahip, hatalı ve zorlu bir gidişte ısrar etmeyerek kendi eli ile iktidarı terk edecek kadar olgunluk göstermiş bir insandır"*²⁹⁰. Partiler arasında devam eden işbirliği görüşmelerinde, seçimlerde el yazısı ile liste oluşturulması, aday olacakların bir partiden ayrılmak suretiyle diğer parti listelerinde yer alması ve seçim bölgelerinin partiler arasında bölünmesi şeklinde fikirlerin ortaya konulduğu görülür. Fakat DP iktidarı, işbirliğini imkânsız hale getiren yasal bir düzenleme yoluna gidecek ve tüm bu çalışmalar olumsuz neticelenecekti²⁹¹. Yeni getirilen seçim kanunu ile seçimlere giren bir parti, teşkilat kollarının olduğu bütün seçim bölgelerinde seçime katılmak zorundaydı. Bir parti her seçim bölgesine ayrılan milletvekili sayısı kadar aday göstermek mecburiyetindeydi ve

²⁸⁸ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, a.g.e, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 13.

²⁸⁹ **Yeni Ant**, 27 Eylül 1957

²⁹⁰ **Yeni Ant**, 27 Ağustos 1957.

²⁹¹ "Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu maddelerinin tadiline ve bu kanuna muvakkat bir madde ilâvesine dair Kanun", Kanun No: 7053, Kabul tarihi: 11.9.1957, **Resmi Gazete**, S. 9705 (13 Eylül 1957)

bunlara riayet etmeyen siyasi partiler bütün seçim çevrelerinde seçime iştirak hakkını kaybediyordu. Partiler aralarında anlaşsalar bile bir partinin üyesi bağımsız olamayacak yada bir başka partiden adaylığını koyamayacaktı. Seçim tarihinden asgari altı ay evvel mensup oldukları siyasi partilerden ayrılmamış olanlar başka bir siyasi parti tarafından aday gösterilemeyeceklerdi²⁹².

Muhalefet partileri arasında devam eden sıcak ilişkilere karşın, iktidar partisinin Meclis'ten çıkardığı yasal düzenlemeyle birlikte gerçekleşmeyen güç birliği sonrası CHP Meclisi bir tebliğ yayınlayarak, işbirliğinin gerçekleşmemesinin nedenlerini kamuoyu ile paylaşmıştı. Tebliğde, diğer partilerin müşterek bir kararla seçimlere girilmemesi veya seçim bölgelerinin partiler arasında bölünmesi şeklinde seçimlere girilmesi yönünde taleplerde bulduklarına değinilirken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin çeşitli gerekçelerle bu teklifleri geri çevirdiği belirtilmiştir. Bu gerekçeler içersinde, kanuni ve fiziki şartların son derece ağırlaştırılmış olmasına rağmen muhalefetin seçimlere girerek, vatandaşın oy pusulaları ile şikâyet ve ıstıraplarını dile getirmelerinin sağlanması gerektiğine vurgu yapılarak, seçimlere girilmeyerek vatandaşın çaresiz bırakılacak ve muhalefet partileri vazifelerini yapmayacaklardı. Cumhuriyet Halk Partisi olarak seçimleri kazandıkları takdirde, demokratik rejimin kurulması, iktisadi sıkıntıların giderilmesi ve hukuk devletinin kurulması esaslarına her zaman bağlı kalınacak ve önümüzdeki Mayıs ayı içersinde nispi temsil sistemine göre teminatlı serbest ve adil bir seçim gidilecekti²⁹³.

Partiler, Ekim ayının başlangıcıyla birlikte milletvekili adaylarını belirleme çalışmalarını sonlandırmışlardı. CHP Bursa il teşkilatı yaptığı yoklama sonucunda yedi tane isim belirlemişti. Bu isimler içinde il başkanı Edip Rüştü Akyürek, Edip Ünal Erzen, Sabri Sağıroğlu, Muharrem Eracar, Derviş Sami Taşman, Sadrettin Çanga, Nuri Erbak bulunuyordu. Geriye kalan sekiz isim parti merkezi tarafından belirlenecekti²⁹⁴. Diğer muhalefet partileriyle kıyaslandığında (Hürriyet Partisi'nde üç aday, Cumhuriyetçi Millet Partisi'nde beş aday genel merkez tarafından belirlenecekti) Cumhuriyet Halk Partisi listelerine genel merkezin müdahalesinin daha fazla olduğu dikkatten kaçmıyordu. İktidar ve ana muhalefet partilerinin gösterdikleri adaylara yönelik bir karşılaştırma yapıldığında CHP'li adayların büyük çoğunluğunun yerel örgütler tarafından belirlendiği, DP'li adayların arasındaysa seçim bölgelerinden gelenlerin yerine merkezden atanmalar çoğalmıştı²⁹⁵. Parti merkezinin gönderdiği isimler sonrası CHP'nin Bursa Milletvekili aday listesi şu

²⁹² Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s.167.

²⁹³ **Yeni Ant**, 21 Eylül 1957.

²⁹⁴ **Yeni Ant**, 1 Ekim 1957.

²⁹⁵ Mete Tuncay, "Siyasal Gelişimin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İletişim Yayınları, s. 1980.

isimlerden oluşuyordu: İl başkanı Dr. Edip Rüştü Akyürek, Emekli Asker Kemalettin Bozkurt, Avukat Sadrettin Çanga, İstanbul Kadın Kolları Başkanı Güzide Tanrıyar, Malatya Milletvekili Esat Doğan, Yeni Ant Gazetesi sahibi Derviş Sami Taşman, Sanayici Nuri Erbak, Maliyeci Muharrem Eracar, Avukat Edip Ünal Erzen, Maliyeci Sabri Sağıroğlu, Avukat Emin Dazıroğlu, Dünya Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Yekta Ragıp Önen, Tüccar Harun Tuna, Sendikacı Hasan Özgüneş, Avukat Ekrem Amaç²⁹⁶.

Bursa'da iktidar partisi aday belirleme çalışmalarında en hareketli yeri. Demokratların kale olarak gördükleri Bursa'da, Demokratlar adına iki önemli isim Hulusi Köymen ve Sadettin Karacabey'in oluşturduğu iki liste yarışmış ve sonuçta Sadettin Karacabey'in listesi kazanmıştı²⁹⁷. Yoklama sonucunda Milletvekilleri olan Hulusi Köymen, Ali Ferruh Yücel, Baha Cemal Zağra, Selim Ragıp Emeç, Muhlis Erdener, Müfit Erkuyumcu gibi isimler liste dışında kalmışlardı. Bu durum genel merkezin beklemediği bir gelişmeydi ve yoklama sonuçlarına müdahale edilerek, Baki Güzey ve Ekrem Paksoy listelerden çıkarılmış, yerlerine Hulusi Köymen ve Müfit Erkuyumcu aday olarak listelere konulmuştu. Parti merkezinin bu değişiklikleri, teşkilat tarafından çok sert bir tepkiyle karşılanırken, parti yerel teşkilatları, parti tabelalarını sökerek il merkezinin önüne yığmışlar, duydukları rahatsızlıkları kamuoyu ile paylaşmak adına il merkezi önünde bir açıklama yapmak istemişlerdi. Partili yöneticilerin iknaları sonucu olay daha fazla büyümeden sonlandırılmış, seçim dönemine girilmesi sonrası da unutulmuştu²⁹⁸. Fakat iktidar partisinde yaşanan bu sıkıntılar, Hürriyet Partisi lehinde bir havanın oluşmasını sağlamıştı. Ayrıca Hürriyet Partisi kurucu kadrolarının arasında Bursa milletvekillerinin çoğunlukta olması da, bu partiye artılar katıyordu²⁹⁹. Parti merkezinin yaptığı müdahale ve gönderdiği isimler sonrası DP Bursa Milletvekili Adayları şu kişilerden oluşmaktaydı: Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Bursa Milletvekilleri Hulusi Köymen, Kenan Yılmaz, Agah Erozan, Sadettin Karacabey, Haluk Şaman, Müfit Erkuyumcu, Nurullah Tolon, Öğretmen Hilal Ülman, Çiftçi Selahattin Karacaçil, Avukat Mazlum Kayalar, Sendikacı Recep Kırım, Hukuk Müşaviri Necdet Azak, Avukat Hüseyin Bayrı, Tüccar Yekta Teksel³⁰⁰. Listede Celal Bayar ve Sadettin Karacabey ismi ön plana çıkarken, 1950 ve 1954 seçimlerinde Celal Bayar'ın Bursa milletvekilliğini seçmemiş oluşu, muhalefet tarafından seçim öncesi propaganda malzemesi olacaktı.

²⁹⁶ **Yeni Ant**, 23 Ekim 1957.

²⁹⁷ Yoklamayı kazanan adaylar şunlardı: Celal Bayar, Agah Erozan, Sadettin Karacabey, Haluk Şaman, Kenan Yılmaz, Recep Kırım, Mazlum Kayalar, Selahattin Karacaçil, Baki Güzey, Ekrem Paksoy, Necdet Azak, Hüseyin Bayrı. **Hakimiyet**, 3 Ekim 1957.

²⁹⁸ Budakoğlu, a.g.tz., s. 136.

²⁹⁹ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1957.

³⁰⁰ **Hakimiyet**, 27 Ekim 1957; **Zafer**, 8 Ekim 1957.

Hürriyet Partisi 56 ilde 530 adayla seçimlere girecekti. Hürriyet Partisi adaylarının yüzde yetmişini siyasete yeni atılmış kişiler oluşturuyordu. Seçim öncesi Bursa ili genelindeki siyasi hava Hürriyet Partisi lehindeydi. Bursa adayları içerisinde yer alan milletvekilleri İbrahim Öktem, Raif Aybar, Sabahattin Çıracıoğlu sadece Bursa'dan aday olmuş, başka ilden aday olmamışlardı. Bunun nedenini İbrahim Öktem, Bursa'da seçimi kazanacaklarına olan inançlarına bağlamıştı³⁰¹. Hürriyet Partisi'nin Bursa Milletvekili adayları ise şunlardı: Bursa Milletvekilleri Doktor İbrahim Öktem, Raif Aybar, Sabahattin Çıracıoğlu, İl başkanı Emin Paksüt, Hukukçu Nuri Tümer, Maliyeci Abdürrezak Alakoç, Mühendis Orhan Öcalgiray, Doktor İbrahim Yeşilipek, Avukat Muammer Canitez, Doktor Ekrem Erdem, Avukat Musa Uzel, Avukat Arif Langazalı, Doktor Ali Altun, Eğitimci Ferruh Sazan, Nakliyeciler İzzet Kani³⁰².

Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Bursa Milletvekili adayları ise şunlardı: İl Başkanı Kamil Koç, Avukat Zeki Yücel, Avukat Şükrü Akmansoy, Avukat Fikret Güneş, Doktor Haydar Gürel, Tüccar Halis Demirel, Fabrikatör Hamdi Sami Gökçen, Maliyeci Halil İbrahim Akay, Sendikacı Aziz Seçmen, Emekli Asker Ragıp Ertan, Mühendis Niyazi Koçman, Öğretmen İbrahim Kutluk, Doktor Tefik Hekimgil, Eczacı Bedia Şeran, Tüccar Behçet Sakarya³⁰³.

Milletvekili aday listelerinin açıklanmasının ardından il genelinde seçim çalışmaları başlamıştı. CHP, milletvekili adaylarının da katıldığı ekipler halinde il genelinde toplantılar düzenleyerek, partisinin hedeflerini ortaya koyuyordu. 1957 seçimlerine ayrı bir önem veren CHP, genel ve bölgesel olmak üzere her seçim bölgesi için ayrı propaganda başlıkları oluşturmuş ve bu yönde faaliyetler yürütmüştü. CHP'nin bu faaliyetlerini izleyen iktidar partisine, faaliyetler hakkında çeşitli kurumlardan bilgiler gönderiliyordu. Seçim sonrası gönderilen bir raporda genel anlamda CHP ülke genelindeki propaganda faaliyetleri iktisadi, siyasi, zirai-köylülere ve dini olmak üzere dört başlık altında toplanmış; Karadeniz, Garp, Şark ve Cenuş olmak üzere dört bölgesel grup oluşturulmuştu³⁰⁴. İktisadi alana ilişkin vaatlerde; bozulan ekonomik düzenle birlikte, fiyatların azami surette yükselerek, hayat pahalılığının arttığı; ithal malların piyasada bulunmadığı, dış borcun altı milyara dayandığı ve artık borç alınamadığı; Amerikan yardımlarının yerinde kullanılmayarak israf edildiği; CHP zamanında biriken altınların hepsinin harcandığı, paranın kıymetinin düştüğü ve karşılıksız para çıkarılarak, enflasyonun yaşandığı; dar

³⁰¹ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1957.

³⁰² **Ataeli**, 10 Ekim 1957.

³⁰³ **Ataeli**, 10 Ekim 1957.

³⁰⁴ 6 Kasım 1957 tarihli olan raporun başlığı "CHP hatiplerinin seçime takaddüm eden günlerde yapmış oldukları umumi ve bölgevi propagandalar" ismini taşımaktadır. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 43.254.17.

gelirliden vergi alınırken, zengin çiftçilere dokunulmadığı konusunda propaganda faaliyetleri yürütülerek, bunlara çare bulunacağı; Milli Korunma Kanunu'nun küçük esnafı ezdiği ve bunun kaldırılacağı yolunda yapılacaklar yer alıyordu. Siyasi alanda CHP'nin ilk önceliği antidemokratik kanunların değiştirilmesi, Anayasa Mahkemesinin kurulması, nispi seçim sisteminin getirilerek, seçim kazanıldığı takdirde en geç Mayıs ayı içersinde tekrar seçime gidilmesi; üniversite muhtariyetlerinin genişletilmesi, radyonun tarafsız olması, ispat hakkının tanınması, milletvekili maaşlarının azaltılması, siyasi suçlara yönelik af kanunu çıkarılması; mebusların mal beyanında bulunmalarının sağlanacağı, DP milletvekillerinin fabrika ve apartmanları bulunduğu ve gayri meşru şekilde milyoner oldukları; idare amirlerine ve memurlara baskıların yapıldığı; iktidara gelindiğinde subay ve gediklilere oy hakkı verileceği gibi vaatler yer almaktadır. Bunların yanında Cumhurbaşkanının bir Hıristiyan sever olduğu ve ailesinden onlara kız verdiği, devlet reisi dahil tüm DP mebuslarının mason olduğu; bir Türk vekilinin İzmir'de Yunan bayrağını direğe çektiğini ve Türk askerine de resmi geçit yaptırdığı; İzmir'e gelen ecnebi gemilerini ziyaret eden Türk kadınlarının ırzına geçildiği, 6-7 Eylül olaylarının sorumlusunun hükümet olduğu; hükümetin Kıbrıs politikasının yanlış olduğu ve CHP iktidara geldiği takdirde Kıbrıs'ın Türkiye'ye ilhak edileceği gibi ifadelerinde yer aldığı görülmektedir³⁰⁵. Tarıma ve köylüye dönük propaganda faaliyetlerinde, DP'nin köylüye dönük vaatlerini yerine getirmediği, zirai teşvik kanununu çıkaracakları, her köylünün sıhhi bir mesken sahibi yapılacağı, köylünün Ziraat Bankası'na olan borçlarının bir kısmının af edileceği, bir kısmının uzun vadeli taksitlere bölüneceği; Orman kanununun kaldırılacağı ve ormanın tamamen köylüye bırakılacağı, hayvan vergisinin kaldırılacağı yer alıyordu. Dini propaganda faaliyetlerinde, din mekteplerinin CHP zamanında açılmış olduğu, iktidarın dini siyasete alet ederek kanunlara aykırı hareket ettiği işleniyordu³⁰⁶. CHP'li hatiplerin Doğu bölgelerinde yaptıkları seçim faaliyetlerinde, iktidarın bütün fabrika, yol ve imar hareketlerini Batı'da yaptığı, Doğu'da hiçbir fabrikanın yapılmamış olduğu, hâlbuki savaş zamanında askere ilk olarak Doğuluların alındığı yolunda ifadelerde bulunuyorlardı. Karadeniz bölgesinde fındık ve çaya yönelik, Ege bölgesinde tütüne yönelik zirai politikalarından; Güney'deki bölgelerde sınır ticareti ve güvenliği sağlayan seyyar jandarma faaliyetlerinden duyulan rahatsızlıklardan bahsedilmişti³⁰⁷.

Bursa'nın bazı bölgelerinde CHP'nin Hürriyet Partisi adaylarını destekleyeceği yönünde yürütülen propagandalara sert çıkan il başkanı Akyürek, CHP'nin seçimlere tek başına girdiğini, diğer muhalefet partilerinin kendilerini desteklemeleri halinde seçim

³⁰⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 43.254.17, s. 2-3.

³⁰⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 43.254.17, s. 4-5.

³⁰⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 43.254.17, ss. 6-9.

zaferinin Cumhuriyet Halk Partisi lehinde kaçınılmaz olduğunu ifade etmişti³⁰⁸. Bu söylentiler dışında, CHP ile HP arasında seçim sürecinde önemli bir sürtüşme yaşanmamıştı. Hürriyet Partisi temsilcileri, Demokrat Partinin uygulamaya koyduğu anti demokratik kanunlardan örneklerle seçim stratejisini yürütürken, diğer muhalefet partilerini hedefe almıyorlardı. Partinin Bursa Merkezde düzenlediği mitinginde, il başkanı ve milletvekili adayı olan Emin Paksüt konuşmasında, “*Tarihte bir Lozan, bir İnönü zaferi ve bu memlekete 27 senelik bir siyasi hayatla hizmet eden ak saçlı büyük asker İnönü bile sizin reylerinizle iktidardan ayrıldı. Değil ki İnönü’nün 80 defa hatta 180 defa elini öpen pamuk tarlasından gelenler sizin reylerinizle iktidardan ayrılmasınlar*”³⁰⁹ ifadelerini kullanıyordu. Hürriyet Partisi’nin seçimlerde en çok güvendiği yerlerden olan Bursa’ya, seçim yasaklarının başladığı gün olan 23 Ekim günü Demokrat Parti’nin kurucularından olan Fuat Köprülü gelerek, Demokrat Partiyi eleştiren bir konuşma yapmıştı.

İktidar Partisi’ne yakın olan basın incelendiğinde Demokrat Parti’nin seçim stratejisini ülke içinde gerçekleştirilen yatırımlar oluşturmuştu. Seçime yaklaşılan günlerde gazete manşetlerinde, ülkenin belli bölgelerinde faaliyete sokulan ya da sokulacak olan tesislerin haberleri yer alıyordu³¹⁰. Bursa ili içersinde Mudanya’da jüt, çuval, kanaviçe fabrikasının temeli atılmış, arkasından Merinos Fabrikası’nın yeni inşa edilen dokuma kısmının açılışı gerçekleştirilmişti³¹¹. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, seçim öncesi 20 Ekim Pazar günü Bursa’ya gelerek, bizzat partisinin seçim çalışmalarına katılmıştı. Bayar, Demokrat Parti iktidarının Bursa’da gerçekleştirdiği bayındırlık, sanayi gibi yatırımlara değindiği konuşmasında, muhalefetin nispi temsil isteklerine cevaben, bu seçim sistemini hükümet bunalımlarına neden olduğu için kabul etmediklerini ifade ediyordu³¹². Celal Bayar’ın cumhurbaşkanı olarak her partiye eşit uzaklıkta ve tarafsız bir siyaset izlemesi gerektiğini belirten muhalefet partileri, Bayar yürüttüğü seçim çalışmalarını sert bir şekilde eleştiriyordu. Muhalefet dönemlerinde Cumhurbaşkanı İnönü’yü Cumhuriyet Halk Partisi adına propaganda yapmakla suçlayanlar, şimdi aynı görevi üstlenerek, devletin en üst kademesinden en alt kademesine kadar bütün olanaklarını kullanarak seçimleri kazanma çaresine düşmüştü. Bursa’da üzerinde Bayar ve Menderes’in resimlerinin bulunduğu afişler, seçim kanununa aykırı bulunarak seçim kurulunun aldığı kararla toplatılmıştı.

Siyaset kurumu içersinde giderek güç kazanan din olgusu, seçim çalışmaları içersindeki yerini hızlı bir şekilde almıştı. DP iktidarı halk arasında kendisine karşı yönelen

³⁰⁸ **Yeni Ant**, 20 Ekim 1957.

³⁰⁹ **Yeni Ant**, 21 Ekim 1957

³¹⁰ DP’nin yatırımlara yönelik izlediği seçim stratejisini daha ayrıntılı görmek adına Zafer gazetesinin Eylül ve Ekim aylarında çıkan sayıları incelenebilir.

³¹¹ **Zafer**, 9 Ekim 1957.

³¹² **Hakimiyet**, 21 Ekim 1957.

muhalefeti, din olgusunu daha sık kullanma yoluna gitmişti. Ülke genelinde seçmen dindar olduğu için, laikliği sınırlandıracak, dinsel özgürlüklerin daha da genişletileceğine dair sözler daima çok oy kazandırıyor. Seçim sürecinde Tek Parti döneminin Laiklik uygulamalarına vurgu yaparak, CHP'yi eleştirirken; *“Her fabrika bacasının yanında cami minaresi yükseleceği”* sözünü seçmenlerle paylaşıyordu³¹³. Demokrat Parti seçime yönelik üzerinde cami ve çeşitli imar faaliyetleri bulunan seçim broşürleri dağıtırken, CHP'nin şikâyeti sonrası seçim kurulları tarafından bu broşürler toplatılmıştı³¹⁴. Demokrat Parti adaylarından Haluk Şaman, Yenişehir'de yaptığı konuşmada *“Halk Partisi'ne oy verenler Müslüman değildir”* ifadesini kullanırken, Halk Partililer savunmaya geçerek, *“CHP zamanında imam-hatip okulları ile ilahiyat fakültesinin açıldığı”* şeklinde kendilerini savunuyorlardı. Halk Partisi iktidarının son başbakanı ve din alanında önemli açılımlara imza atan bir isim olan Şemsettin Günaltay'ın, seçim çalışmaları kapsamında Bursa'ya gelmesi ile din ve siyaset gündemin en üst sıralarındaki yerini almıştı. Namazgâh Meydanı'nda konuşan Günaltay, *“CHP dinsizmiş diyorlar. Bunları söylemek ayıptır, günahdır. Dini çok iyi bilir ve riayet ederiz. Güya cami kapatmışız. Sizlere sorarım, içlerinde benim kadar Müslüman var mı? İlk mekteplere din dersini ben koydum. Memleket çocuklarının ahlaklı olmasını istedim. Din ahlak ve fazilettir. İmam hatip mekteplerini ben açtım. Sonra daha yüksek müesseseyi İlahiyat Fakültesini kurdum... Elim kalem tuttuğu zamandan beri Müslümanlığı müdafaa ederim, Arap ve Garp âlemi benim dini eserlerimi tercüme etmiştir”*³¹⁵ ifadelerinde bulunmuştu..

Muhalefet partilerinin büyük ümitler içersinde girdiği 27 Ekim günü gerçekleşen seçimler sonucunda, Demokrat Parti bir önceki seçime nazaran çok önemli bir düşüş yaşamış olsa da, seçim sistemini getirisi sonucu sandıktan tek başına iktidar olarak çıkmıştı. Seçimlerde 12.078.623 seçmenden 9.250.949 tanesi oy kullanmış ve seçime katılım oranı % 76,6 olarak gerçekleşmişti. DP 4.497.811 oyla oyların % 48,6'sını alarak 424 milletvekili; CHP 3.825.267 oyla oyların % 41,4'ünü alarak 178 milletvekili; Cumhuriyetçi Millet Partisi 604.087 oyla oyların % 6,5'ünü alarak 4 milletvekili; Hürriyet Partisi 321.471 oyla oyların % 3,5'ünü alarak 4 milletvekili almışlardı³¹⁶. CMP Kırşehir'de, Hürriyet Partisi'de Burdur'daki tüm milletvekilliklerini kazanmışlardı. Ülkenin geri kalan bölgelerindeki milletvekillikleri DP ve CHP arasında bölünmüştü.

Bursa ili içersinde 338.026 kayıtlı seçmenden 270.653'ü seçimlere iştirak etmiş ve katılım oranı % 80,1 olarak, Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmişti. Demokrat

³¹³ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, 2. b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 105.

³¹⁴ **Yeni Ant**, 11 Ekim 1957.

³¹⁵ **Yeni Ant**, 17 Ekim 1957.

³¹⁶ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008, s. 28.

Parti 156.590 oy ile oyların % 58,1'ini, Cumhuriyet Halk Partisi 78.061 oy ile oyların % 29'unu, Cumhuriyetçi Millet Partisi 14.345 oy ile oyların % 5,3'ünü, Hürriyet Partisi 20.296 oyla oyların %7,5'ünü almıştı³¹⁷. Muhalefet partileri arasında devam eden olumlu havanın ve uzun süren işbirliği görüşmelerinin Bursa'daki seçim sonuçlarına yansımadağı bir gerçektir. Demokrat Parti ile diğer üç muhalefet partisinin aldıkları oyların toplamı arasındaki fark yaklaşık 44 bine yakındır.

Bursa Merkez ve ilçelerinde partilerin aldıkları oy miktarları ise şöyledir³¹⁸:

	Seçmen	Katılım	DP	CHP	HP	CMP
Bursa Merkez	127.303	94.793	57.584	26.192	7.161	3.731
Gemlik	15.631	12.524	8.892	2.786	561	267
İnegöl	38.261	29.784	16.356	7.666	3.447	2.082
İznik	12.367	10.846	5.626	3.973	150	912
Karacabey	26.869	22.983	13.236	7.758	1.261	568
Keles	9.619	8.239	4.380	2.599	671	518
Mustafakemalpaşa	39.104	32.169	18.440	7.506	3.671	2.505
Mudanya	12.721	11.238	6.438	3.661	526	593
Orhaneli	20.739	17.824	8.296	6.219	1.230	1.456
Orhangazi	13.370	11.585	8.048	2.614	567	235
Yenişehir	21.951	19.244	9.395	7.382	1322	1.032

Tablo 19: 1957 Seçimlerinde Bursa'da Partilerin Aldıkları Oy Miktarları

Bu sonuçların ardından Demokrat Parti Bursa'da tam liste halinde 15 Milletvekilliğinin hepsini kazanmıştı. Seçimlerde Bursa'da Demokrat Parti adayların aldıkları oy miktarları ise şöyledir³¹⁹:

	DP Milletvekili Adayı	Aldığı Oy		DP Milletvekili Adayı	Aldığı Oy
1	Celal Bayar	156.812	9	Selahattin Karacagil	156.542
2	Mazlum Kayalar	156.688	10	Müfit Erkuyumcu	156.515
3	Haluk Şaman	156.682	11	Nurullah Tolon	156.512
4	Sadettin Karacabey	156.664	12	Hüseyin Bayrı	156.509
5	Recep Kırım	156.643	13	Hilal Ülman	156.508
6	Agâh Erozan	156.642	14	Yekta Teksel	156.489
7	Kenan Yılmaz	156.627	15	Hulusi Köymen	156.425
8	Necdet Azak	156.578			

Tablo 20: 1957 Seçimlerinde Bursa'da Demokrat Parti Adayların Aldıkları Oy Miktarları

Seçimlerin ertesi günü bir basın toplantısı düzenleyen İsmet İnönü, seçimlere hile karıştırıldığını iddia ederek, seçimlerin tekrarını istemişti³²⁰. Genel Sekreter Kazım Gülek'te, seçim sonuçlarına seçim gecesi müdahalede bulunularak, iktidar lehinde artırıldığını beyan etmişti. CHP Bursa İl örgütü, merkezde yapılan seçimlerde bazı yerlerdeki seçim sandıklarında usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle seçim sonuçlarına itirazda bulunacaktı. İlçe seçim kurulu itirazı haklı bulmayacak, bunun üzerine il seçim kuruluna başvurulacak, dosya Ankara'ya Yüksek Seçim Kurulu'na gönderilecekti. Kurul, partinin iddialarını, prosedüre uyulmadığı ve zamanında itirazlarda bulunulmadığı

³¹⁷ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007, s. 44.

³¹⁸ Hakimiyet, 30 Ekim 1957.

³¹⁹ Hakimiyet, 31 Ekim 1957.

³²⁰ Cumhuriyet, Ulus, 28 Ekim 1957.

gerekçesiyle geri çevirecekti. Demokrat Parti'nin kuruluşundan beri basındaki en büyük destekçisi olan ve her fırsatta 1946 seçimlerini gazetesinin sütunlarında CHP aleyhinde propaganda aracı yapan Ahmet Emin Yalman 1957 seçimleri için şu ifadelerde bulunuyordu: "1957 seçimi, 1946 seçimindeki oy songuculuğunu ve baskıları gölgede bırakacak usullerle yürütüldü"³²¹.

Seçim sonuçlarına yönelik olarak bir değerlendirmede bulunmak gerekirse³²², 1957 seçimlerinde, muhalefet partileri arasında güç birliği gerçekleşmeyince, uyanık davranan halk, en kuvvetli teşkilatı olan ana muhalefet partisi CHP'ye oy vermekte asla tereddüt etmemişti³²³. Buna karşın Demokrat Parti'nin ülke genelindeki oylarının önemli oranlarda düşmesine karşın, Bursa'daki gücünü korumayı başarmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi, ülke genelinde oylarında yaşadığı artışı Bursa'da gerçekleştirememiş, hatta oy oranları bakımından bir önceki seçime nazaran bir azalma yaşamıştı. İl ve ilçe merkezlerinde yoğun bir şekilde oylar iktidar partisine yönelirken, köylerde CHP'ye yönelik bir hareketlenme ortaya çıkmıştı³²⁴. İl Başkanı Edip Rüştü Akyürek seçim sonuçlarının parti aleyhine neticelenmesinin, parti çalışmaları üzerinde sadece teşvik edici bir yansıma yarattığına yönelik basına demeç verse de, sonuçlar teşkilatta hayal kırıklığı yaratmıştı³²⁵. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bursa'da istediği oy miktarını alamamasının en önemli nedenlerinin başında Hürriyet Partisi'nin Bursa'daki gücünün geldiğini unutmamak gerekir. Seçimlere katılan yeni seçmenlerin oylarının yarısına yakını bu partiye gitmiş ve diğer muhalif partiler beklenen patlamayı yapamamıştı. Sonuç olarak Bursa'da, Hürriyet Partisi, iktidar oylarından daha ziyade muhalefetin oylarını parçalamış ve muhalefeti güçsüz durumda bırakmıştı. Ayrıca milletvekili adaylarının belirlenmesindeki isabetsizlikte önemliydi. Bursa adaylarının yarısı genel merkez tarafından belirlenen, Bursa dışından adaylardı. Bu seçim hem Bursa'da hem de ülke genelinde CHP'ye oy kaybettirmişti.

³²¹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 2. b., yay. haz. Erol Şadi Erdinç, C. II, Pera Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1659.; Halk Partisi'nin iddialarını destekleyen bir anıyı burada paylaşmak faydalı olacaktır. 1957 seçimlerinde, seçimleri izlemek ve sonuçları aktarmakla görevli olarak PTT görevlendirilmişti. Seçim öncesi yapılan çalışmalarla, Ulus'taki Telefon Müdürlüğü'nün üst katında, telefon, teleks ve telgraflardan oluşan büyük bir iletişim merkezi oluşturulmuştu. Seçim günü bu merkezde görevli olarak çalışan Cahit Kayra, zaman ilerledikçe CHP'nin kazandığını ortaya çıktığına değinerek, bu durum üzerine Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, PTT Genel Müdür'ü Cahit Akyar'la, gelen rakamların değiştirilebilir mi konusunun tartışıldığını ifade eder. Kayra, makineler sustuktan, sonuçları hükümete bildirdikten sonra kendi aralarında İnönü'nü acaba kabinesinde hangi bakanları alacağı tartışmasını yaptıkları sırada, sabahın ikisinde, saatlerdir susan makinelerden ses gelmeye başladığını ve hesabı kapanmış birçok yerden binlerce Demokrat Parti lehine oyların geldiğini, derelere atılmış olan CHP oylarının bulunduğu haberlerinin merkeze ulaştığını ifade ediyordu. Cahit Kayra, **'38 Kuşağı**, yay. haz. Mürşit Balabanlılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 179-180.

³²² 1957 seçimlerine yönelik olarak ayrıntılı bir analiz için bkz. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, a.g.e., ss. 93-131.

³²³ Aygen, a.g.m., s. 211.

³²⁴ İbrahim Öktem, "Seçim Neticelerinin Belagatı Karşısında Demokrat Parti'nin Bugünkü Durumu", **Yeni Ant**, 28 Mart 1959.

³²⁵ **Yeni Ant**, 2 Kasım 1957.

Örneğin İstanbul seçimlerinde CHP çok az farkla seçimleri kaybetmiş, kaybetmesinde de yanlış aday seçiminin payı büyük olmuştu.

Seçim sonuçlarından en büyük memnuniyetsizliği Hürriyet Partisi yaşıyordu. Sonuçlar, partinin gövdesi olmayan bir baştan ibaret olduğunu, yani taban örgütü olmayan bir parti olduklarını açığa çıkarmıştı³²⁶. Buna en iyi örnek, partinin adaylar nezdinde en güçlü olduğu illerin başında gelen Bursa'da, partinin beklenenin çok altında oy almasıydı. Seçim sonuçları partinin halkla aynı dilde konuşmadığı gerçeğini ortaya koymuştu. Parti genel başkanı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, iktidarın hürriyet ve demokrasi aleyhine gelişen davranışlarına karşısında, seçim sonuçları şunu göstermiştir ki *"hepimiz, partiler, matbuatımız ve en nihayet milletimiz hatalıdır. Allah verede bu neticeden ibret alsak. Bu seçimler Türk tarihinin en gayri hadisesidir. Demek ki milletin asırlardır devam eden çilesi henüz dolmamış"*³²⁷.

Demokrat Parti'nin tüm ülkede gerilemesine karşın Bursa'daki oylarını korumasında, Bursa'nın milletvekillerinden kaynaklanan Ankara'daki ağırlığının etkisi büyüktü. Hükümetin ekonomik alanda Bursa'yı desteklemesi önemliydi. Örneğin, tekstil sektörünü desteklemek adına 1953 yılı Nisan ayında Bursalı sanayicilere 200 bin liralık floş tahsis etmesi gibi. Bursa'da, ihracat oranların giderek artması ve sanayi ürünlerini de içinde kapsamaya başlamasıyla, ekonomik bir canlılık sağlanmıştı. 1950 yılında Bursa'da yapılan ihracat 1.387.535 lira iken, 1955 yılında 6.178.701 liraya yükselecekti³²⁸. Bu şekildeki yatırımlar girişimci ve ekonomik temelli kesimleri DP'ye yöneltiyordu. Bu etkinin bir parçası olarak Bursa'daki sanayi kuruluşlarının başında da Demokrat Partili kişiler bulunmaktaydı. DP il yönetim kurulu üyesi Baha Cemal Zagra 1951-1954 yılları arasında, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO) Yönetim Kurulu Başkanlığı yapmıştı. Demokrat Parti il başkanı Hayri Terzioğlu, 1954'den 1960 yılına kadar ki sürede BTSO başkanlığı görevini sürdürecekti. Ayrıca 1952 yılında kurulan Esnaf ve Zanaatkarlar Derneği'nin kurucularından olan Kazım Önadım'ın bir süre DP İl Yönetim Kurulu üyeliği görevinde bulunacaktı. Bu yapı maddi kaynaklara ulaşma konusunda DP yerel örgütüne önemli bir destek noktası olacaktı.

Bursa yerelinde DP yerel teşkilatının Hakimiyet gazetesi ile basında var olan hakimiyetinin yanı sıra; iktidar döneminde Bursa'nın devlet dairelerinde kadrolaşmaya

³²⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 13. b. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 337.

³²⁷ **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1957.

³²⁸ Ercan Dülgeroğlu, **Bursa Ekonomisi**, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bursa, 1973, s. 100.

gidilmesi ve ilin üst yönetim kadrolarına DP'ye meyilli idarecilerin getirilmesi parti yönetiminin yerelde daha yaygın bir alanda etkili olmasına imkan sağlamıştı³²⁹.

İktidar adına Bursa'daki kaybın az olmasının altında yatan bir diğer önemli etken, tarımsal ekonomiden kaynaklanıyordu. Seçmenlerin oy verme eğilimlerinde iktisadi düşüncelerin birinci derecede, çok önemli yer kapladığı, 1954'lerden sonra ülke genelinde kötüleşen ekonomik durumla birlikte, DP iktidarının 1957 seçimlerinde çok büyük bir oy kaybı yaşamamasında kendini göstermişti. Demokratların iktidara geldiği 1950 yılında kişi başına düşen gelir miktarı 100 olarak alınırsa, 1953 yılında bu oran 127,88'e çıkmış, bu yükseliş 1954 seçimlerinde kendisini göstermişti. Buna karşın 1953 yılında kişi başına düşen milli geliri 100 olarak kabul edersek, 1954 yılında bu rakam 88,10'a, 1956 yılında 95,85'e düşerek, 1957 seçimlerine oy düşüşü olarak kendisini hissettirmişti. Bunun aksine, DP iktidarının 1954 seçimlerine nazaran, oyunu arttırdığı yada en az düşüş yaşadığı, aralarında Bursa'nın da bulunduğu illerin iktisadi bir analizi yapıldığında en dikkati çeken nokta ürün değerlerinde yaşanan artıştır³³⁰. Bu illerde yetiştirilen tarımsal ürünlerin 1953 yılındaki değeri 100 olarak kabul edilirse, 1956 yılında bu oran 156,7'ye yükselmiş ve iller ortalaması olan 122,5'un hayli üzerinde seyretmiştir³³¹. Bu ortalama fiyat artış oranında Bursa, en yüksek fiyat artışı değerlerine sahip olan illerin içinde gelmektedir. Bursa'da, 1953 yılında tarımsal ürün fiyatlarını 100 olarak alırsak 1956 yılına gelindiğinde fiyatlar 197,5'e yükselmiştir ve bu rakam tüm ülke genelinde en yüksek rakamdır. Sonra Aydın ili gelmektedir³³². Bu yargıyı daha da açmak adına Bursa'nın tarımsal ekonomisinde en başta gelen bazı ürünlerin fiyat değişimleri hakkında bir tabloya yer verelim.

Ürün	1953	1954	1955	1956	1957
Patates	100	99,44	100,36	118,75	137,13
Soğan	100	96,38	95,93	145,59	150,79
Zeytin	100	97,64	123,98	119,60	131,65

Tablo 21: Köylü Eline Geçen Fiyatların Toptan Eşya Fiyatlarına Göre Artışını Gösteren Tablo³³³

Sanayileşmekte olan Bursa'da DP teşkilatı işçi örgütlenmesinde ön planda yer almıştı ve başta Merinos'ta çalışan olmak üzere il içersindeki işçilerin sempatisini toplamıştı. DP adına işçilerin nabzını tutan kişi sendika başkanı Recep Kırım olacaktı. 1957 seçimlerinde Bursa milletvekili olan Recep Kırım Türkiye'de ilk sendikal hareket olan

³²⁹ Eren Basağan Özgünay, Türk Yerel Siyasetinde Oligarşik Yapılaşmalar: Bursa Merkez Sağ Örneği, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1993, s. 33.

³³⁰ DP iktidarının oyunu arttırdığı veya en az oy kaybettiği iller şunlardır: Muş, Bingöl, Aydın, Sinop, Bursa, Gümüşhane, Bitlis, Çanakkale, İzmir, Muğla, Manisa, Kars. **Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme**, s. 12-13.

³³¹ Tuncer Bulutay - Nuri Yıldırım, "Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerinde Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, S. 4, (1968), s. 15.

³³² A.g.m., s. 34.

³³³ A.g.m., s. 29.

Mensucat İşçi Sendikası Birliği Bursa'da oluşturulmasında ve ilerde Türk-İş'in kuruluşunda önemli bir rol oynamıştı. Bunların yanında, DP'li idarecilerin yerel taleplere öncelik tanınması, söylemlerinde ahlaki ve kültürel öğeleri öne çıkarması ve halka doğrudan doğruya ilişki kurması partinin Bursa'daki başarısının arka planıydı. Göçmen nüfusun yoğun yaşadığı Bursa'da, göçmenlere dönük yatırımlar yapılması, 1953 yılında göçmenler için Hürriyet Mahallesi'nin oluşturulması³³⁴, göçmen oylarının DP'ye gitmesinde önemliydi³³⁵.

I. SEÇİM SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İncelediğimiz dönemde CHP, iktidar partisi olarak iki, muhalefet partisi olarak iki milletvekili genel seçimine katılmıştı. Bu dönem içerisinde yerel ve ara seçimlerde gerçekleşmiştir, fakat katılım oranlarının yüksek olması ve seçmenin genel tercihini belirlemesi dolayısıyla milletvekili seçimlerini incelemek daha uygun olacaktır. Çok partili hayatla birlikte CHP'nin iktidar partisi olarak girdiği 1946 seçimleri, uygulanış şekli ve seçim sırasında ve sonrasında yaşananlarla, şaibeli seçimler olarak algılanmıştır. Seçim sonuçlarının resmi makamlarca açıklanmaması, hatta seçimlere yönelik yayın yapan İstanbul'un basınının sıkıyönetim tarafından baskı altına alınarak, kapatılması, bu seçimler hakkında sağlıklı yargılarda bulunmanın önünde engel teşkil etmektedir. Bu nedenle 1946 seçimlerinde ne iktidarın nede muhalefetin seçmen nezdinde ki gücünü tahmin etmek zordur. 1950 seçimleri CHP'li idarecilerin tahminlerinin dışında, hiç beklenmedik bir sonuçtu. Parti bu duruma hazır değildi ve uzun süre bu yenilgi partili yöneticileri

³³⁴ 1950-1951 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin sayısı şöyledir. 1950 yılında 8965 hane olmak üzere 35.863 kişi, 1951 yılında 29685 hane olmak üzere 121.066 kişi. Toplamda 156.929 kişi. Orhan Tuna, "Son Bulgaristan Muhacirleri Hakkında Rapor", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XIII, S. 1-4 (1952), s. 252.; Gelen göçmenlerin yoğun olarak yerleştirildikleri yerlerin başında Bursa gelmektedir. 1950-1951 yılları arasındaki süreç içerisinde göçmen olarak Bursa'ya 3739 aileden 17531 nüfus gelmiştir. Bursa ili içerisinde 762 ailenin iskân edileceği için hazırlıkların buna göre yapılmış; 762 aileden 110'u Bursa Merkezine, 140 aile Mustafakemalpaşa ilçesine, 144 aile İnegöl'e, 158 aile Karacabey'e, 31 aile Orhangazi'ye, 26 aile Mudanya'ya, 16 aile Gemlik'e, 110 aile Yenişehir'e, 20 aile Orhaneli'ne, 16 aile İznik'e yerleştirilmiştir. Kontenjan dışında kalan adayların çoğu serbest bırakılmış ve akrabalarının yardımıyla kendi çabalarıyla yerleşmişlerdir. **Ant**, 1 Aralık 1951; Göçmenlerin geldikleri yöreler ve yaptıkları işler göz önüne alınarak, yerleştirilmelerine özen gösterilmiştir. Tarım ile uğraşanlar tarımın hangi dalı ile uğraşıyorsa, bu dalı sürdürebilecekleri uygun tarımsal alanlara yerleştirilmişlerdir. İşçi olanlar ise kentsel alanlarda oluşturulan konutlara yerleştirilmişlerdir. Bursa'da gelen göçmenlerin özellikle çiftçilikle uğraşanları için iki adet köy kurularak yerleşimi sağlanmıştır. Birinci köy, toplam 33 göçmen ailesinin iskân edildiği Menderes köyüdür. İkinci köy ise, 200 göçmen ailesinin iskân edildiği Karacabey'e bağlı Haydar Çiftliği köyüdür. Çiftçilikle uğraşmayan göçmenler ise, Bursa-Mudanya yolu üzerinde bulunan Hürriyet ve İstiklal mahallelerine yerleştirilmiştir. Bu mahalleler Bursa-Mudanya yolu üzerinde, bir ziraat fidanlığını da içine alan bir alanda kurulmuştur. Hürriyet mahallesinde 324, İstiklal mahallesinde 455 ev inşa edilmiştir. Nihan Çiğerci Ulukan, Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s. 123.; Bu konuda ayrıntılı bir başka çalışma için bakınız: Ali Tanoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XIV, S. 1-4 (1952), ss. 130-161.

³³⁵ İsmail Kemankaş, "Yakın Tarihimize Bursa'da Genel ve Yerel Seçimler (Bursa'nın Seçimi)", **Bursa Defteri**, S. 35, (Aralık 2009), Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, s. 37.

karamsarlığa ve arayışlara itmişti. Bursa yerelinde de bunun etkisi daha da sarsıcı olmuştu, çünkü DP'nin Bursa'daki seçim zaferi çok daha büyük olmuştu.

CHP'nin muhalefet döneminde girdiği 1954 ve 1957 seçim sonuçlarına yönelik bir inceleme yaptığımızda, 1954 seçimlerinin çok büyük bir yenilgiyi beraberinde getirdiği, 1957 seçimlerinin ise iktidar olma yolunda partiye büyük bir özgüven sağladığı bir gerçektir. Ülke geneline atfen yaptığımız bu tespiti Bursa yereline uygulamak ise yanıltıcı olur, çünkü incelediğimiz dönemde CHP Bursa'da oylarını hiç arttıramamıştır. CHP'nin Bursa'da 1950 seçimlerinde aldığı oy oranı % 41,34; 1954 % 30,48; 1957'de % 28,96'dır. 1957 seçimlerinde ülke genelinde önemli oy artışları sağlayan CHP, Bursa'da oy kaybına uğramış; Demokrat Parti'nin de bir miktar oy kaybına uğradığı Bursa'da, nüfus artışı ile birlikte ortaya çıkan yeni seçmen oyları Hürriyet Partisine gitmiştir. Hürriyet Partisi Bursa'da 1957 seçimlerinde % 7,5 oy almıştır. Bursa yerel siyasetinde önemli bir isim olan DP Bursa eski milletvekili ve Hürriyet Partisi Genel Sekreteri İbrahim Öktem'in, partisinin bu oy oranına ulaşmasında ki rolü büyük olmuştur. İşin ilginç yanı 1959 yılında, Hürriyet Partisi aldığı kararla CHP ile birleşmiş, fakat 1961 yılında yapılan seçimlerde Bursa'da CHP % 29,26 ile çok ufak bir ilerleme gösterebilmiştir. Bu durumun gerekçeleri son bölümünde irdelemeye çalışılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BURSA SİYASİ HAYATINDA CHP (1946–1960)

Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla iktidar ve muhalefet konumlarında bulunan CHP'in, her iki konumda siyaseten izlediği yol ve yaşadığı değişimlerin Bursa örneği üzerinden açıklanmasıdır.

I. BURSA SİYASETİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN FAALİYETLERİ

A. SEÇMENLERİN CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDEN UZAKLAŞMA NEDENLERİ

Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün çok partili siyasi hayata hazır olmadan girdiğini ve uzunca bir süre yeni duruma alışmada sıkıntılar yaşadığını; aynı zamanda halkın partiden uzaklaşmakta olduğunu dönemin kaynaklarını incelediğimizde açıkça görmekteyiz. Dönem içersinde partili yöneticilerde durumun farkındaydı ve bu olumsuzlukların parti merkezine gönderdikleri resmi raporlarda ifade etmekten geri kalmamışlardı. Bu raporlarda parti örgütünün işleyişi, halkın partiye bakışı, karşı partilerin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir.

Tokat Milletvekili Ali Galip Pekel'in, halk nezdinde yapmış olduğu geniş araştırma sonucu CHP Grup İdare Kurulu'na sunduğu, parti başkanlığının da dikkate aldığı, "*Halkı idareden ve partiden soğutan ve acilen izalesi lazım gelen amiller hakkında*"¹ ki raporunda, halkın Halk Partisinden uzaklaşma gerekçelerini dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlar;

1. Hükümet dairelerinde işlerin sürünmesi
2. Memurların hükümet kapılarında halka kötü ve haşın muamele yapmaları, iş karşılığı para almaları ve devlet işlerinde suiistimaller
3. Köylerde mektep işleri
4. Pahalılık, ihtikar, Sümerbank müesseseleri mamullerinin ve Tekel eşyalarının ve şekerin pahalı verilmesi².

Raporda bu başlıkların altları doldurulurken, partinin halkın nezdinde yaşamış olduğu sıkıntıyı ve buna karşı bulmaya çalıştığı çözüm arayışları dikkate değerdir.

¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 030.01, Yer: 42.249.13.

² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 030.01, Yer: 42.249.13, s. 1.

Özellikle ilk üç maddede yer alan sebeplerden dolayı fazla sıkılmış ve memnunsuz olan halka, bu ruh hali içerisinde, Demokrat Parti'nin yapmış olduğu her türlü propaganda kolaylıkla tesir etmekte, onu kolayca etkilemekte ve ondan sonra halkı istedikleri hedefe yöneltebilmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, teşkilatını düzenlemek ve çok partili siyasi hayata dönük olarak yeniden kurgulamaktan daha önce yapmaya çalıştığı, halk nezdinde ki bu olumsuzlukları ortadan kaldırmaya çalışmak olacaktır. Bunun gerekçesi Galip Pekel'in raporunda şöyle ifade edilmektedir:

“Bu olumsuzluklar kaldırılmadıkça halkı memnun etmek ve bize candan bağlama kabil olmayacaktır. Parti teşkilatını tam hedefli surette yeniden kursak bile yine halkı memnun etmedikçe gelecek seçimlerde peşimizden götürebileceğimize inanmamız yersiz bir iyimserlik olur... Bugüne kadar alınan mühim tedbirlerin çoğunda (halkın) kendisi dışarıda bırakılmıştır. Seçim alanlarında, bundan sonra en büyük pay onundur. Milli egemenlikte söz bu kitlenindir. Seçim silahı artık elindedir”³.

Raporun devamında, parti adına halk nezdinde olumsuz etki yaratan dört maddenin ayrıntısına yer verilmektedir. Bunlar aynı zamanda Bursa'da Cumhuriyet Halk Partisi kongrelerinde çok sık dile getirilen konular oldukları için burada bunlardan özetle bahsetmeyi gerekli gördük⁴. Halkın, Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı duyduğu en önemli rahatsızlıklar için de hükümet dairelerinde işlerin yürümemesi ve memurları halka dönük olumsuz davranışları gelmektedir. Halkın en büyük isteği, hükümete işi düştüğünde bu işinin olumlu yada olumsuz olsun bir an önce halledilmesidir. Fakat uygulanan mevzuat gereği, ilçedeki bir memur bir konu hakkında tereddüde düştüğünde ildeki amirine, o da tereddüt yaşayınca konuyu bakanlığa, merkeze iletmektedir. Bakanlıkta işler biriktiği için, bu dosyaların incelenip karara bağlanması, lüzumlu eksikliklerin tamamlattırılması aylar ve bazen yıllar alabilmekte, bu durum halkta çok geniş bir memnuniyetsizlik yaratırken, bürokrasinin genişlemesine neden olmaktadır. Partiye yapılacak en önemli hizmet, acilen idare sisteminin değiştirilerek, bürokratik işlemlerin en aza indirilmesi ve halkı memnun edecek bir sistemin kurulması olarak görülmeye başlanmıştır. Burada öne çıkan çözüm yolu olarak, merkezde yoğunlaşan yetkilerin, devleti yerelde temsil eden kaymakam ve valilere verilmesi, ortaya çıkan olumsuzlukların ise yargı yolu kullanılarak Danıştay tarafından çözüme bağlanmasıydı. Böyle bir sistemde, sorunlar merkeze gitmeden, bulunduğu bölge içinde çözülecek ve halkın işi çok kısa sürede halledilecekti⁵.

Cumhuriyet Halk Partisi adına bir diğer önemli sorun, devleti halk karşısında temsil eden memurların halka karşı davranış sorunları gelmektedir. Her ne kadar bu sorunun

³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030.01, Yer: 42.249.13, s. 1-3.

⁴ Bu konuda ikinci bölümde yer alan “İl Kongreleri” başlığı altında yer alan açıklamalara bakılabilir.

⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030.01 Yer: 42.249.13, ss. 4-6.

kaynağını doğrudan olarak Cumhuriyet Halk Partisi yaratmış olmasa da, Halkın algısı, hükümeti elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüm olumsuzlukların nedeni olmasıdır. Raporda memurların rüşvet almalarına ilişkin ilgi çekici ifadeler ve çözümler şu şekilde yer almaktadır:

“Bugün bazı memurların yaptıkları işlere karşılık para aldıkları inkar edilemeyecek bir gerçektir. Bu, illerde ve ilçelerde geniş nispette yaygın bir hal almıştır. Ele fırsat geçiren memurların bir haylisi bu fırsatı kaçırmamaktadır. İş karşılığı alınan paranın derecesi işin nevine ve önemine, iş sahibinin mali kudretine, memurun insafına göre değişmektedir. Bu halin yayılmasında pahalılığın, harp tedbirlerinin tesiri çok büyüktür. Ancak vali ve kaymakamların memurlar üzerindeki nüfuz ve tesirlerinin azaltılması ve hatta kaldırılmasının rolü bundan aşağı değildir. Meydan memurlara boş bırakılmıştır... Halkın en çok memnunsuz yapan memurların bu halinin devamına razı olmaya asla imkan görülmez. Halkı bugünkü memnunsuzluklar içinde tutmak partimize olduğu kadar memlekete, devlete de büyük zararlar doğurmakta, birliğimizi bozmaktadır. Buna tek etkili çare, amirlere inanmak ve bunların kanaatlerini bu işte hakim kılmak. Bu amirlere memurları çıkarma yetkisini tanımak... İllerde bu hususta yetkili kılınabilecek yegane amir, her türlü istihbarat vasıtalarına sahip olan ve bütün halk tarafından kendilerine hakikat söylenmekten çekinilmeyen vali ve kaymakamlardır”⁶.

Devlet memurlarının işlerinde rüşvet almaları yanında, bir diğer önemli sorun halka karşı davranışları gelmektedir. Memurların halkı hor görmeleri ve ona yukardan bakarak, birçok yerde ona güçlükler çıkarmaları da bir diğer önemli sorundur. Bu konuda raporda yer alan ifadeler şöyledir:

“Hükümet dairelerine gelen iş sahiplerine, hele köylülere memurların iyi ve sıkımayıcı muamele yaptıklarını iddia etmeye imkan yoktur... Memur iş sahiplerine yüksekten bakmakta ve onlara hiç hoş gitmeyecek muamele yapmaktadır. Halka karşı kendisini hakim gören ve halka bu gözle bakan ve onlara haşin muamele yapmayı normal sayan memuru bu kötü halk ve itiyadından vazgeçirmek zamanı gelmiştir. Halkı hükümete karşı en çok soğutan, yüz çevirten ve seçimde partimize karşı kötü bakışlar diktiren en kuvvetli müessir, memurların bu hali olmuştur... Memurların bu fiil ve hareketleri cezasız kalınca, cüretleri artıyor. Kötü ve haşin muamele alışkanlık haline geliyor. Öbür taraftan ise kötü muamelelere maruz kalan halk asıl acınmak lazım gelirken, o tersine olarak, daha haşin muameleye maruz bırakılıyor. Bundan kurtulmak üzere kaymakam ve valiye yapılan başvurularda müspet netice vermiyor. Nihayet işi tanrıya bırakarak evine, köyüne dönen iş sahipleri kötü ve haşin muameleleri, neticelerini konu komşusuna da anlatıyor ve dört yana yayıyor”⁷.

Raporda yer alan bu ifadelerde dikkat çekici nokta, Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerinin bu durumun varlığını yıllarca bilmeleri, fakat çok partili siyasi hayat başlayana kadar bu duruma eğilmemiş olmalarıdır. Parti ileri gelenlerinin bu duruma acil olarak eğilme gereği görmeleri ve buna yönelik çözüm öneri sunmalarındaki en önemli etken bizzat gene raporda şu şekilde ifade edilmektedir:

⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01 Yer: 42.249.13, ss. 7-8.

⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01 Yer: 42.249.13, s. 9.

“Bu durumun devamına artık cevaz veremeyiz. Bu devam ettikçe halkı ne hükümete ne de partimize ısındırmak kabil olamaz... Bu kötü ve haşin muameleler, tabiatıyla hükümete ve partiye karşı memnuniyetsizlik ve hatta düşmanlık uyandırmış ve bunu görünür hale getirmiştir. Bunu süratle önlemek ve kökünden kaldırmak mecburiyeti bulunuyor. Bu belki de her şeyin önünde gelmektedir. Burada acınacak memur mu halk mı? Çözülecek düğüm bu. Seçimle egemenliğini eline alan halk bu işte acınmazsa, daha doğrusu hakkı verilmezse o da oyunu, hakkını vereceklere kullanacaktır. Burada bu gün halkın durumu ‘acınma’ değil ‘yaptırma’ mevkiidir. Egemenlik memurdan seçmene geçmektedir. Dönüm devresindeyiz”⁸.

Halk arasında önemli şikayet konularından birini de jandarmanın tutum ve davranışları oluşturmaktadır. Demokrat Partililer her gittikleri yerde jandarmanın tazyiki ve baskısından şikayetçi olmakta ve halkı bu konuda kendi yanlarına çekmekteydiler. Bu durum halk partisi idarecilerin de rahatsızlık yaratırken, raporda şu ifadelere yer verilmişti:

“Ülke genelinde, şehir ve kasaba merkezleri dışında pek çok bölgede emniyet ve asayişi sağlamakla görevli kılınan jandarma bir askeri teşkilattır ve dönem içersinde her zaman için idare amirlerine tam bir bağlılık kurmaktan uzak kalmışlardır. İdare amirleri bu bakımdan çok müşkül ve nazik durumda kalmışlardır. Jandarmanın ne komutanlarına ne subaylarına nede er ve erbaşlarına bir ceza vermek ve hatta ne de bir yere aktarmak yetkisine haiz değillerdi. İdare amirlerine karşı olan bu bağ zayıflığı jandarmayı kendi iş ve hareketlerinde bağımsız bırakmış, halka karşı haşin muamelelerde adeta serbest bırakmıştı. İdare bunları asla önleyememektedir. İdarede kendilerinden çok fazla şikâyetçidir. Bu şikâyetlerinde de çok haklı bulunmaktadır. Jandarmayı ya kaldırmak veya idare amirlerine tamamen bağlamak bir zaruret halini almıştır. Bunda en iyi hal çaresi ‘kır polisi’ teşkil edip jandarma kolordusunu başka memleketlerde olduğu hale koymak olur. Jandarmanın hal işini ihmal etmek hem memlekete hem de partimize büyük zararları göze almakla müsavidir”⁹.

CHP Bursa İl İdare Kurulu’nda bulunan Rıza İlova’nın, parti merkezine iletilmek üzere kaleme aldığı raporunda, Bursa yerel siyasetinde partinin yaşadığı sıkıntılardan bahsederken, bilhassa jandarma ve polisin halk nezdinde yaratmış olduğu sıkıntılara dikkat çekmektedir. İlova, siyasi kaygılar nedeniyle, jandarma ve polise muhalefeti baskı altında tutmak adına fazla yetkilerin verildiği eleştirisini getirirken; bu durumun halk nezdinde, özellikle köylü kesimde hükümete, dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisine yönelik bir düşmanlığın oluşmasına neden olduğuna değiniyordu. İlova, bu kurumların siyaset malzemesi haline gelmesinin partiye getirdiği zararı ortaya koyarken, “*Emniyet ve asayişi muhafaza eden jandarma ve polisten partimiz ne kadar fayda görürse, karakola çağrılan bir vatandaşın sırtına binerek gezen jandarmadan da o kadar ve belki daha fazla zarar görür. Bu gibi haller ile bir muhalifi önlemek isterken yüz namuslu vatandaşı muhalefetin kucağına atmaktan başka bir netice vermez*”¹⁰ ifadelerini kullanıyor ve bir

⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 030. 01, Yer: 42.249.13, s. 9.

⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 030. 01, Yer: 42.249.13, s. 11.

¹⁰ Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)

partili olarak özeleştiride bulunarak, zamanında bu tür uyarılar yapılmış olsaydı, belki bugünlerde ülkede bir muhalefetine olmayacağı tespitinde bulunuyordu.

Çok partili siyasi hayata geçilmesinin ardından, Köy Enstitüleri sisteminin getirdiği yükümlülükler ülke genelinde ve Bursa yerelinde, köylü kitlesinin en çok şikayetçi olduğu konulardan birini oluşturmakta ve aynı zamanda Bursa Cumhuriyet Halk Partisi kongrelerinde dile getirilen sıkıntıların başında gelmekteydi. 17 Nisan 1940 yılında TBMM'de kabul edilen Köy Enstitüleri kanunu, köylerde okul yapma zorunluluğu köylülere bırakmıştı. Kanuna yönelik eleştiriler daha kanun mecliste görüşülürken başlamıştı. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, eleştirilere verdiği yanıtta, Türk Devriminin köye ve köylüye bakışını çok iyi ifade etmiştir: "*Biz, küçük bir ihtimamın nasıl yapılacağını bilmediği için evlatlarını kaybeden Türk ana ve babalarına, tarlasında daha iyi ziraat yapılmasını bilmediği için bütün gayretine rağmen az verim alan Türk çiftçisinin daha bilmediği neler varsa onları öğretip verimini artırmak istiyoruz ve elimizden geldiği kadar onları mesut kılmak istiyoruz. Bunda işkence, angarya nasıl mevzubahis olur? Bunu benim aklım almıyor*"¹¹. Fakat artan eleştiriler sonrası kademeli bir şekilde köy okullarının yapımı mükellefiyeti azaltılacak ve sonrasında tamamen kaldırılacaktı¹².

Ayrıca dönemin siyasi gündemine hâkim olan anti-komünist düşünceyle biçimlenen komünist propaganda, köy enstitülerini yıpratmak ve değerini düşürmek amacıyla kullanılan en etkili silahlardandı. Enstitülerden duyulan rahatsızlık TBMM sık sık gündeme gelmeye başlayacaktı¹³. Enstitülere yönelik artan muhalif durum, Cumhuriyet Halk Partisi içinde rahatsızlık yaratacak ve devrimlerden ilk ödün verilen kurumların köy enstitüleri olmasına neden olacaktı¹⁴. CHP içinde Köy Enstitülerine yönelik rahatsızlığı İsmet İnönü şöyle ifade etmektedir:

¹¹ Fevzi Çakmak, "Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VI/15 (2007/Güz), ss. 229-230.

¹² 24 Mayıs 1948 tarihinde kabul edilen 5210 sayılı kanunla beraber, köylünün okul yapma mükellefiyeti büyük oranda kaldırılarak, devlete yüklenilmiştir. Fakat okul yapımında halen köylünün çalışma mükellefiyeti bulunmaktadır. Köylü üzerindeki bu mükellefiyette, Demokrat parti iktidarı tarafından 1951 yılında kabul edilen 5828 sayılı kanunla tamamen kaldırılacak ve artık köylünün okul yapma sorumluluğu kalmayacaktır.

¹³ Maraş milletvekili Emin Soysal'ın dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sire'ın cevablaması üzerine verdiği soru önergesi, kurumlara yönelik olumsuz bakışının izlerini taşımaktadır. Soru önergesinde yer alan sorulardan bazıları şunlardı: "*Köy Enstitülerine, devletin, özel idarelerin ve köylünün sarf ettiği para ne kadardır?.. Hasanoğlan Koy Enstitüsünde henüz liseyi bitirmemiş Bella isminde bir Yahudi kızının İngilizce dersi hocalığı yaparak para aldığı doğru mudur? Ve bu kız kimdir?.. Bundan dört beş sene önce birkaç enstitüde Rusça dersi konduğu ve bu dersi öğretmek üzere hoca tayin edildiği ve sonra bu dersin okutulmasından vazgeçildiği duyulmuştur... Köy Enstitülerindeki manevi durum, kız ve erkek münasebetleri, müdür öğretmen ve talebe münasebetleri ne merkezdedir". **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 8, C. VI, Birleşim 78 (29.08.1947), s. 536-537.*

¹⁴ 1946 seçimlerinde sonra kurulan Recep Peker hükümetinde, Hasan Ali Yücel Milli Eğitim bakanlığı görevini, köy enstitüleri sistemine başından beri karşı olan Reşat Şemsettin Sire'e bırakacaktı. Bu görev değişikliğinden kısa bir süre sonra İsmail Hakkı Tonguç ilköğretim Genel Müdürlüğü görevinden uzaklaştırılacak ve sistemde radikal değişimler süreci başlayacaktı. Demokrat Parti'nin eleştirdiği kurumlar,

“Köy Enstitülerinin kapanmasından duyduğum acıyı tarif edemem. Bir babanın evladını kaybetmesinden duyduğu acı gibi bir acı duyarım. Herkes sanır ki, Yücel’i, Tonguç’u isteyerek değiştirdim... O zaman bir sürü olaylar oldu. Kurultaylarda enstitülere karşı bir akım başladı. Ben bunların doğru olmadıklarını yerine giderek saptadım, ama bu o kadar yoğunlaştı ki, grubu etkiledi. Grubun büyük çoğunluğu köy enstitülerinin aleyhine döndü. Parti örgütü aleyhe dönüştü. Bakanlar içinde köy enstitülerine vaziyet alanlar çoğaldı. En çok ta bu konuda(Okul yapımı)... Yücel ile Tonguç hedef alınıyordu”¹⁵.

Ülkedeki köylü kesiminin enstitülere yönelik eleştirilerini Ali Galip Pekel’in raporunda şu şekilde dile getirilmekteydi:

“a. Niçin şehir ve kasabaların mekteplerini il özel idaresi yapıyor da köylülerinkini köylülere yaptırılıyor? Şehir ve kasabaların da okullarını kendileri yapmalı.

b. Köylere takatlerinin yettiği derecede binalar yaptırılsın. Biz lüks bina değil, ihtiyacımıza yetecek bina istiyoruz. Okul, işlik, öğretmen binaları için neden yegane geçim vasıtalarımız olan öküzlerimizi, çift aletlerimizi, tarlalarımızı sattırmaya kadar ileri gidiliyor? Neden bankalara borçlandırılıyor?

c. Öğretmenler için tarla aldırılıyor. Öyle tarlalar ki köyün en verimli yerleri ve köye en yakın olanları. Bu yerler köylerimizin en kıymetlisi ve en lüzumlu yerleridir. Bunlarsız bizler ağır sıkıntılara düşüyoruz. İçerimizde geçiminden tamamen mahrum kalanlar oluyor. Bu yüzden köyü terk etmeye mecbur kalanlar oluyor.

d. Bu kadar emekler ve paralar harcıyoruz. Meydana getirdiğimiz okul ve evler boş duruyor. Öğretmen verildiği yok. Boş kalan binalar bozulmaya, yıkılmaya başlıyor. Topraklar işlenmeksizin kalıyor”¹⁶.

Köylünün yukarıda ortaya koyduğumuz eleştirileri sonrasında, Halk partili yöneticiler raporlarında şu cümleleri kullanır olmuşlardı:

“Köylerde okuyup yazma politikası partimiz için seçimde en iyi bir propaganda konusu ve dayanılacak bir destek iken bina inşaatı tatbikatı tarzında tutulan hatalı yol bunu bize çok tehlikeli bir zemine sokmuştur. Bunu faydalı şekilde tadil ettiğimiz takdirde köylüyü kendimize ısındırmaya iyi bir yol açmış olacağız. Bugüne kadar gidilmiş olan bu yoldan mutlaka dönmemiz lazımdır. Tatbikatı daha fazla hayale kayanlara değil takdiri kuvvetli daha pratik ellere bırakmalıyız. Hakiki hedefimize varırken köylüyü kendimize ısındırmak ve daha kuvvetli bağlarla bağlamak partimiz için her an göz önünde tutulması lazım gelen bir siyaset olmalıdır. Gelecek seçimde mektep işi bize büyük bir desteklik etmelidir. Bu tamamen tatbikatta tutacağımız yola bağlıdır”¹⁷.

Köylü kitlelerini Cumhuriyet Halk Partisi’ne bağlayacağına inanılarak, Cumhuriyet idaresinin köylüyü aydınlatma projesinden tavizler verilemeye devam edilecek, 24 Mayıs 1948 tarihinde kabul edilen 5210 sayılı kanunla beraber, köylünün okul yapma

---

demokratların iktidarı döneminde Halk Partisi’nin açtığı yoldan giderek, 1954 yılında kurumları öğretmen okullarına dönüştürecekler ve sistemi ortadan kaldıracaklardır.

¹⁵ Engin Tonguç, **Bir Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç**, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, İzmir, 2007, s. 500.

¹⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01, Yer: 42.249.13, ss. 12-15.

¹⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01, Yer: 42.249.13, s. 14-15.

mükellefiyeti büyük oranda kaldırılarak, devlete yüklenmişti¹⁸. Fakat okul yapımında halen köylünün çalışma mükellefiyeti bulunmaktadır. Köylü üzerindeki bu mükellefiyette, Demokrat parti iktidarı tarafından 1951 yılında tamamen kaldırılacak ve artık köylünün okul yapma sorumluluğu kalmayacaktır¹⁹.

Halkın, partiden uzaklaşma gerekçelerinden birini oluşturan ekonomik sıkıntılar ve hayat pahalılığı konusunun, diğer maddelere nazaran daha az önemli olduğuna değinen Galip Pekel, halkın ekonomik sıkıntısının nedeni olarak Dünya savaşını gördüğünü, konulan vergilerinde, savaşın etkilerinden kısa sürede sıyrılmak amacıyla uygulandığına, yapılan açıklamalar sonunda hak verdiğini; fakat ilk üç maddeden dolayı sıkıntılı olan halkın, bu konuda da muhalefet tarafından kısa sürede provoke edilebildiğini ifade etmekteydi²⁰. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bursa yöresinde ekonomik sıkıntılar sonucu halkın memnuniyetsizliği hat safhadadır. Bu döneme ilişkin Hak Partili Milletvekillerinin parti merkezine gönderdikleri raporlarında şu ifadeler dikkati çeker:

“Çiftçi, tüccar, serbest meslek, işçi, esnaf umumi vaziyetten müteessirlerdir. Çiftçiler mahsulleri para etmediğinden çok muzdariptirler... Zirai vaziyet fiyatın ucuzluğu nedeniyle acınacak haldedir. Köylü pazara getirdiği sebzedden sattığını satar satamadığını şehirde bırakıp gider... Bir kısım müesseseler kapanmakta ve bir kısmı da müşkil vaziyette bulunmaktadır. Bazı fabrikalar tatili faaliyet etmişlerdir. Fırkamızın otorite ve disiplini altında emele teşkilatı yapmak lazımdır”²¹.

B. BURSA HALKI İLE CUMHURİYET HALK PARTİSİ İLİŞKİLERİ

Buraya kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin, çok partili siyasi hayatla birlikte, halk nezdinde yaşamış olduğu temel sıkıntılara değinme gereği duyduk. Bursa Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün de yüz yüze geldiği bu genel sıkıntılar yanında, Bursa yerelinde örgütün yaşadığı sıkıntıların ayrıntısı bir başka raporla açıklık getirelim. Bu konuda, 1949 yılı Ocak ayına ait olan ve Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Bölgesi Müfettişi Şerafettin Karacan tarafından kaleme alınan rapor dikkate değerdir. Karacan raporunun hazırlıklarına altı ay önceden başlayarak, Bursa ili ve ilçelerinde incelemelerde bulunmuş ve kongrelere katılarak izlenimlerine yer vermiştir.

¹⁸ “3803, 4274 ve 4459 sayılı kanunların köy okulu, öğretmen evi, köy sağlık memurları ve ebeleri evlerinin inşa ettirilmesiyle ilgili maddelerin değiştirilmesi ve 5012 ve 5082 sayılı kanunların kaldırılması hakkında kanun”, Kanun no: 5210, **Düştur**, 3. tertip, C. XXIX, Ankara Devlet Matbaası, Ankara, 1948, s. 1025.

¹⁹ “5210 sayılı kanunun 1. maddesinin değiştirilmesi ve 5,6 ve 7. maddelerinin kaldırılması hakkında kanun”, Kanun no: 5828, **Düştur**, 3. tertip, C. XXXII, Ankara Devlet Matbaası, Ankara, 1951.

²⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01, Yer: 42.249.13, s. 1.

²¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.2.

Karacan, ilk önemli tespiti parti il örgütünün işleyişinin yavaşlığıdır. Karacan, örgütün hala tek parti döneminin yarattığı atılığa vurgu yaptığı raporunda, yaşanan sıkıntıları dile getirirken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“İdare kurullarımızın çalışma metotları, tek partili devrin metotlarının aynı olarak kalmıştır. Binalar içinde masa başlarında ve kağıt üzerinde çalışma usulü devam ediyor... Ve muhalefet saflarına geçenler, yalnız bağımsız yurttaşlardan da ibaret değildir. Partimiz saflarından da çözülüp tek tek veya grup halinde o tarafa katılanlar, maalesef olmuş ve olmaktadır. Bu suretle vermekte olduğumuz zayıfatı kapatmak için olsun bizim tarafta yeni üyeler kaydı yolunda her hangi bir çalışma mevcut olmadığından binnetice zamanla onlar artıyor, biz azalıyoruz. Köyler var ki, bütün halkı veya bir iki istisna ile üst tarafı demokrat olmuş”²².

Karacan, Bursa halkının muhafazakâr kimliğine özellikle vurgu yapmaktadır. İl içersinde Rumeli (Bosna, Arnavutluk, Makedonya) göçmeninin oldukça fazla olduğundan ve bu göçmenlerin çoğunun şehir ve kasabalarda tüccar, esnaf ve sanatkâr olarak iş tuttuğundan; ayrıca Çerkez nüfusun köylerinde çiftçilikle uğraştığından bahsetmektedir. Bursa’da kalabalık bir emekli kitlesi bulunmaktadır. Emekliler, geçim seviyesinde yaşamış oldukları zorluklardan dolayı hükümete karşı bir küskünlük beslemektedirler. Bu küskünlüklerini, birçok yerde dile getirmekte ve yaşlarının ileri olması nedeniyle çevrelerinde tesirli oldukları görülmektedir.

Bursa’nın toplum yapısına yönelik bu tespitlerin yanında, çok partili siyasi hayatın toplumda yaratmış olduğu farklılaşma, ayrışma ve cepheleşmenin örneklerinin de verilmekte olduğunu görmekteyiz. 1946 yılı sonrası tüm Türkiye’de yaşandığı gibi Bursa yerelinde de en küçük idari birim olan köylerden başlayarak şehirlere doğru uzanan bir bölünmenin yaşandığı bir gerçektir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin, Bursa genelinde ve köylerinde ortaya çıkan tabloya yönelik tespitleri şöyledir;

“Bazı köylerde, demokrat olmuş köylülerin, partililerimize karşı, yurttaşlık icaplarına asla yakışmayacak hasmane durumlar aldıkları, mesela bizimkileri kahvehanelerine sokmamak, hayvanlarını köyün umumi sürüsünden ayırarak ayrı

²² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1, s. 45. CHP Balıkesir Milletvekili İzmir Bölge Müfettişi Süreyya Örguevren’in kaleme aldığı raporunda, il örgütünün çalışma durumu hakkında şu ifadeler yer vermektedir: “Mahalli idarecilerin halk nazarında itibarları ve etkinlikleri üstün değildir. Çalışmaları da mütemadi ve verimli sayılacak bir durumda görülmemektedir. Zaman zaman yaptıkları toplantılar ve mitingler ancak büyüklerinin tertip ve tahrikleri ile olmaktadır.” **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 430. 01, Yer: 665.233.1, s. 3. Başka bir raporda ise teşkilat hakkında şu görüşleri paylaşmaktadır: “Gerek İzmir ve gerek Manisa’da parti teşkilatımızın idarecileri ve diğer mensupları meyanında değerli arkadaşlarımız çoktur ve bunlar cidden inanlı ve muhitlerinde kıymet ve etki taşıyan insanlardır. Ancak parti işleriyle lüzumu kadar sürekli ve canlı bir çalışmayı ihtiyar ve itiyat edememiş bir durumdadırlar. Her hangi bir mühim vaziyetin ve sıkışık bir durumun icbarı karşısında ciddi bir mesaiye kendilerini veren bu arkadaşlar, normal zamanların müsait hava ve imkânlarından düzenli ve muntazam bir surette faaliyette bulunarak teşkilatımızı kuvvetlendirmek ve parti varlığını diri ve sempatik bir surette hareketli kılmak için şahsi işleriyle parti işlerinin istediği zaman programlı bir mukayeseye tabi tutmak gibi muvaffakiyeti kolaylaştırıcı ve mesaiyi daha verimli kılıcı bir tarz ve sistem içinde çalışmamaktadırlar. Böyle bir hali tahakkuk ettirmek gayri mümkün olmakla beraber uzunca bir müddet bu iş üzerinde ısrarla durmak zarureti vardır.” **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 430. 01, Yer: 665.233.1, s. 92.

otlatmak gibi esef edilecek ve hatta memleketin atisi bakımından acı acı düşündürecek hareketlere tevessül ettikleri işitilmektedir. Halkı ayrı kahvehanelerde oturan, hayvanları kendi partilerinden çobanların muhafazasında iki sürü halinde otlayan bir Türk köyünün bu yürekler acısı manzarası karşısında hakiki bir yurtseverin elem duymaması mümkün değildir. Bu ızdırabımızı duyan demokratlar, partiliğin yurttaşlar arasında düşmanlık doğuran bu mütereddi akışına bizimle beraber çare arayacakları yerde bu durumdan adeta memnun görünerek, 'Bununda mesulü sizsiniz! Rüzgar ektiniz, şükredin ki yine rüzgar biçiyorsunuz' demekten geri kalmıyorlar. Halkın çoğu demokrat olmuş köylerde bizden olan muhtarlara güçlükler çıkararak onları istifaya zorlamak keyfiyeti de günün hadiseleri arasına girmiştir. Umumiyet arz eden bu halin, partinin üst kademelerinden verilmiş bir direktife müstenit olması çok muhtemeldir. Biz de, muhtarlarımızı mukavemete teşvik ediyoruz. Buna rağmen çekilmek zorunda kalan muhtarların yerine, yeni seçimlere gidilmeyerek, bizden olan ihtiyar kurulu üyeleri arasından vekil tayin hususunda ilgililerle mutabık kaldık²³.

Son cümlede yer alan ifadeler ilgi çekicidir. İktidar mevkiinde bulunan bir partiye bağlı bir muhtarın çekilmek zorunda kaldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır ki, bu Demokrat Partinin gücünü göstermesi açısından önemlidir. Bu gücün bir diğer önemli göstergesi, yapılacak olan seçimlerde alacağı olumsuz sonuçları düşünen Cumhuriyet Halk Partisinin muhtar seçimlerine gitme iradesini göstermeden, sorundan çıkış yolunu bir oldubittiyle kendi parti üyesi olan başka bir şahsı seçmekte bulmasıdır.

Burada bir konunun üzerinde ayrıca durmak gerekir. Okuma yazma oranının çok düşük olduğu, siyasal bilincin yeni yeni olgunlaşmaya başladığı Türk köylerinde, köylünün partilere olan aidiyet duygusu zayıftı ve partilere karşı tutumları, şahıs ve olaylara göre sık sık değişim gösterebiliyordu²⁴. Ayrıca bu dönemde köylü kitlesi üzerinde köy muhtarlarının etkisi de önemliydi. Muhalefet ve iktidarın muhtarlık konusundaki bu denli çekişmesinin altında yatan en önemli etkenlerden biride budur. Tek parti döneminde Bursa köylerinde üye sayısı, şehir merkezine oranla her zaman daha yüksek olmuştu. Fakat üye sayısının fazlalığı, partiye olan bağlılığı göstermiyordu. Ülke genelinde olduğu gibi Bursa köylerinde, bir muhtarın köylüleri memnun etmeyen her hangi bir hareketi, köylüleri muhtarın bulunduğu tarafın karşısındaki tarafa geçmesine neden olurken; buna karşılık, köylünün sevdiği bir muhtar, ister halkçı ister demokrat bütün köylüleri kolaylıkla arkasından sürükleyebiliyordu. Muhtarın, küçük ya da kendisi açısından önemsiz görünen olumsuz bir hareketi de bütün köylülerin hükümetten ve dolayısıyla partiden uzaklaşmasına neden oluyordu. Yaşanan bu süreç Türk siyasetine yeni bir olgu getirmişti; Türk köylüsünün partilere yönelik bağlılıkları, siyasi düşünce ve kanaatin ötesinde, daha çok günlük işlerin ve hükümetle olan ilişkilerin iyi veya kötü oluşuna göre değişim göstermekteydi. Bu nedenle köylü kitlesinin partiler karşısındaki durumları kısa sürelerde değişebilmekteydi.

²³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 46.

²⁴ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ersin Kalaycıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı üzerinde incelemede bulunan Şerafettin Karacan, bu gerçeği dikkate alarak, ileriki seçimlerde köylülerin hangi partiye yöneleceği konusunda şimdiden bir varsayımda bulunulamayacağı, fakat adayların tespiti konusunda çok daha dikkatli davranılması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Köylü kitlesinin istikrarsız siyasi durumlarına karşın, onların kazanılmasına yönelik çalışmalara hız verilmesi gereklidir. Düzgün ve doğru bir adayın gösterilmesi durumunda halkçılarla birlikte demokratlarında aynı adaya oy verebiliyorlardı. Bursa köylerindeki siyasi durum 1948 yılı itibariyle, demokrat olmuş olan köylerin sayısının giderek arttığı ve halkçılardan hiçte az olmadığı, hatta bazı köylerde ve köy bölgelerinde daha fazla olduğuydu²⁵. Buna karşın şehir ve kasabalardaki halkın durumları farklılık göstermektedir. Bunların ihtiyaç ve şikayet konuları daha geniş ve daha çeşitli olduğu için, bu kitleye yaklaşım daha fazla önem kazanmaktadır. Ayrıca şehir ve kasabalının siyasi tercihlerinin değişimi daha zor ve belli bir istikrar göstermektedir²⁶.

Çok partili siyasi hayatla birlikte, bu kitle üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi aleyhine giderek güç kazanan bir siyasi gelişim ortadadır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerden birini İstanbul Basını oluşturmaktadır. Karacan, raporlarında İstanbul basınının Bursa genelinde Cumhuriyet Halk Partisi aleyhine oynadığı rolü ayrıntılı bir şekilde ortaya koymakta ve şu tespitlerde bulunmaktadır;

“İstanbul matbuatının, halkı bizden soğutmak hususunda oynadıkları rol önde gelmektedir. Bu gazetelerin en çok okunanları, yurdun her köşesine ve köylere kadar sokulanları, maalesef partimize hücumu şiar edinmiş olan gazetelerdir. Cumhuriyet, Vatan, Hürriyet, Tasvir, Yeni Sabah, Son Posta. Diğer gazeteler pek az okunmakta, Ulus gazetemize ise ancak kendi binalarımız içinde rast gelinmektedir. Binaenaleyh, halkımızın fikir ve kanaatleri, mütemadiyen saydığım gazetelerin aleyhimizdeki neşriyatı ile beslenmektedir. Kültür seviyesi maalesef henüz pek düşük olan bir halk ki, matbuat tarafından devamlı olarak, hükümet ve partisi aleyhinde telkine maruz kalır; buna karşılık hücumu uğrayan taraftan hiçbir ses ve seda işitmezse, o halkın yalnız muhalif olmakla kalmasına yine şükretmek lazımdır... Gerçi bugün İstanbul’da bizim fikirlerimize destek veren gazeteler yok değildir. Fakat bunlar maalesef okunmak şansından mahrumdurlar... Matbuat sahasındaki zayıf durumumuza kısa zamanda bir çare bulunması keyfiyetinin bütün kuruluşlarımızın en başta gelen bir dileği olduğunu ve sahada ki zayıf durumumuzun da arkadaşlarımızın bugünkü gayri faal vaziyetlerinin önemli bir sebebi bulunduğunu arz etmek vazifemdir”²⁷.

İstanbul basınına arkasına alan muhalefet gittiği her yerlerde, çok rahat bir şekilde propagandasını yaparken, kendisine rahatlıkla taraftar toplayabilmekteydi²⁸. Karacan,

²⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 47.

²⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 47.

²⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 47-48.

²⁸ Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar, teşkilatına gönderdiği bir genelgede şu ifadelerde bulunmaktadır: “Memleketimizin bir takım il ve ilçelerinde İstanbul gazetelerine zorlukla tesadüf edildiği ve bilhassa demokrasi cereyanının hareketli taraftarı olan Vatan, Yeni Sabah, Tasvir gazetelerinin okunmadığı haber

raporunda, eğer İstanbul basını tarafsız bir durum alırsa, muhalefetin çok büyük oranda zayıflayacağından bahsediyor, fakat İstanbul basınının, sürüm hırsı nedeniyle, ne yapılırsa yapılsın bu yoldan ayrılmayacağını ifade ediyordu²⁹. Ayrıca başka hiçbir memlekette, iktidarın basın alanında bu kadar gayri müsait durumda bulunmadığını belirtiyordu³⁰.

Halkın muhalefete yönelişinde İstanbul basınının etkisinin yanında, onun kadar hatta ondan çok daha önemli olan, hükümetin uygulamakta olduğu politikalar ve bunları uygulayan memurların davranışları olmuştur. Ülke genelini ilgilendirdiği kadar Bursa yerelini de ilgilendirmekte olan yeni vergilerin konması, şeker fiyatları, ürünlerin fiyatlarında başlayan istikrarsızlık gibi etkenler seçmen üzerinde derin etkiler yapmıştı. İkinci Dünya savaşı sonrası, savaş sırasında fiyatları artan pek çok ürünün fiyatlarında yaşanan derin düşüşler, üretici nezdinde büyük tepkilere neden olmuştu. Tarım kesiminin yoğun olduğu Bursa'da da bu konuda derin rahatsızlıkların başladığı parti müfettişleri tarafından aktarılmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Parti Müfettişi Afyon Milletvekili Dr. Ahmet Hamit Celgil, savaş sonrası Bursalı üreticilerin durumu konusundaki tespitleri şöyledir;

"Kilosu 50 kuruşa satılan süt 25- 30 kuruş arasına düşmüş ve alıcı bulamamaya başlamıştır. Karacabey, Mustafakemalpaşa, İnegöl, Yenişehir gibi süt ve sütlü gıdalar satmakla hayatlarını kazanan köylüler bu işten şikayete başlamıştır. Kilosu 100 kuruşa kadar satılan tane zeytinin kilosuna 45 kuruş alıcı ne Mudanya nede İznik ve Orhangazi ile Gemlik'te bulunmamaktadır. Yeni mahsul kemale gelmek üzeredir. Kış ve ilkbaharın güzel ve müsait geçmesi dolayısıyla bütün toprak ürünlerinin bu sene bol alınacağı kuvvetle görülüyor. Eğer umulan mahsul alınırsa buğday, arpa, mısır gibi mahsullerin de fiyatları düşmek ihtimalindedir. Bunlara muvazi olarak ipeğin kilosu 110 liradan 70 liraya düştüğü halde alıcı bulamamaktadır. Birdenbire ucuzlama, köylünün elindeki mahsulün kıymetini kaybetmesi ve köylünün sıkıntıya düşmesi mucip olacağı benziyor. Köylü halkının memnunsuzluğunu doğuracak bir durumun yaklaştığı gözle görülebilecek bir haldedir. Bunu önlemek için un, zeytin, peynir, sadeyağ ve zeytinyağı gibi köylü elindeki maddelerin kıymetlendirilmesi, hiç olmazsa bugünkü kıymetini

---

alınmıştır. Bilhassa partimiz mensuplarının, dünya ve memleket cereyanları hakkında doğru haber almaları için bu gazeteleri okumaları mutlaka lazımdır." Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri- 1946-1950, der. Şahin Özgiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 434.; Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl örgütünün, muhalefeti destekleyen basın konusunda yaşadığı sıkıntıların benzerini İzmir örgütü de yaşamaktadır. CHP Balıkesir Milletvekili İzmir Bölge Müfettişi Süreyya Örgüven'in kaleme aldığı raporunda bu konuda şu ifadeler yer vermektedir: "Bölge içindeki diğer siyasi partiler Demokrat Parti ve Millet Parti'si, ancak malum beş on zatın meydan okuyan tahrik ve teşvikleriyle toplu bir şekilde çalışmakta ve en çok yevmi ve siyasi gazetelerle yaydıkları ve yaydırdıkları neşriyattan umumi effkârı kazanmak yolunu tutmuş bulunmaktadır". Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 430. 01, Yer: 665.233.1, s. 3.

²⁹ Falih Rifkî Atay, Vatan gazetesi ve Ahmet Emin Yalman hedef aldığı bir yazısında şu ifadelerde bulunur: "İstanbul'un gene bir Peyam-Sabahı ve İslam Teali Cemiyeti üyesinin maskeli başyazarlık ettiği yeni bir Alemdar'ına karşı mücadele veriyoruz. Eğer ellerine bir de 1918 mütarekesini geçirebilmiş olsaydılar ve sırtlarını işgal ordularına dayayabilselerdi, iç yüzlerini daha iyi görebileceğimizden şüphemiz olmayacaktı". Ant, 9 Haziran 1946.

³⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 48.

kaybetmemesi için 'UNRRA'³¹ya yardım olarak ayrılan 6 milyon lira ile bunların satın alınıp ihraç edilmesinin çok iyi neticeler vereceği kanaatine Bursa köylerini dolaşırken vardım'³².

Dokuma sanayisinin gelişmekte olduğu Bursa'da iş çevresinin en çok şikâyet ettiği konuların başında bürokrasi gelmektedir. Aynı mevzuun hükümet organlarından ayrı ayrı ve birçok kez sorulması, bu işler için ayrı personel ayırıp, para harcanması en önemli sıkıntıların başında gelmektedir. Ayrıca işverenlerin en büyük sıkıntıların başında 1936 yılında kabul edilen İş Kanun'uydu³³. Bu kanunun en büyük şikâyet konusu işveren yüklediği yükümlülükler olmuştu³⁴. En az on kişinin çalıştığı müesseselerin kanun kapsamına girmesi, iş yeri sahiplerinin kanun kapsamı dışına çıkabilmek amacıyla ondan az işçi çalıştırmalarını teşvik edecekti. Bu sanayileşmeye darbe vuran bir gelişmeydi ve genelde Türkiye'nin ekonomik yapısı göz önüne alındığında istihdam on kişinin altında işletmelerde sürdürülmekteydi³⁵. Burada küçük işletmeler, kanunun getirdiği ağır mükellefiyetlerden korunmak istenmiş, fakat büyük işletmelerin şikâyetlerine neden olmuştu. Bursalı dokuma fabrikatörleri, fabrika ve sanayi kuruluşlarında kanunun getirdiği mesleki kurslar açma zorunluluğu nedeniyle, işçilerinin küçük müesseselere kaçtığını ve bu yüzden de kendileri içinde ve işlerinde yolsuz hareketlerin oluşumuna sebebiyet verildiğini beyan ediyorlardı. İki tezgâhlı dokuma fabrikaları kanun dışında bırakıldığı için, bu işletmelerin sayısı artıyor, sanayi açısından bu durum parçalanmışlık yaratırken, verimliliğin azalmasına ve ürün kalitesinin düşmesine neden oluyordu.

İşveren taleplerinin yanında, iş kanunun getirdiği iş ve işçi bulma kurumunun da bir an önce Bursa'da faaliyete geçirilmesi en önemli isteklerin başında geliyordu³⁶. Çünkü Bursa'da işsizlik oranları, iktidar partisi aleyhinde bir durum ortaya koyuyordu. 1935 yılı itibarıyla Bursa nüfusu içersinde çalışan oranı % 72'ken, 1945 yılında bu oran % 56,7'ye

³¹ Birleşmiş Milletler Yardım ve Onarma Teşkilatı (United Nations Relief and Rehabilitation Administration-UNRRA). İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1943 yılında kurulan ve Mihver devletlerinin işgalinden kurtulan bölgelere insani yardımlarda bulunmak üzere kurulan teşkilat. "United Nations Relief and Rehabilitation Administration",http://www.encyclopedia.com/topic/United_Nations_Relief_and_Rehabilitation_Administrati on.aspx (Güncelleme Tarihi: 12.08.2011)

³² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.137, s. 2.

³³ "İş Kanunu", Kanun No: 3008, **Resmî Gazete**, S. 3330 (15 Haziran 1936). Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bakınız: Önder Deniz, "Tek Parti Döneminde Devletçilik Uygulamalarının Çalışma Hayatına Etkisi 1930-1950", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2010.

³⁴ 1938 yılı itibarıyla Bursa'da, iş kanunu hükümlerine tabi tutulan iş yeri sayısı 244'tür. Bu 244 iş yerinde 12-16 yaşlarında işçiler 779 iken, 2980 kadın işçi ve 5228 erkek işçi olmak üzere 9917 işçi çalışmaktadır. **15. Yıl Bursa**, Bursa İl Basımevi, 1938, s. 88.

³⁵ Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Yayınları, Ankara, 1999, s. 235.

³⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.137, s. 7.

düşmüştü. Nüfus artışıyla paralel olarak işsiz sayılarındaki bu artış muhalefetin Bursa'da gelişmesine en önemli katkıyı sağlamaktaydı³⁷.

Bursa yerelinde vergiler konusunda da bir rahatsızlık yaşanıyordu. En önemli rahatsızlıkların başında ipekli kumaşların lüks vergi listesine dahil olması gelmekteydi. Bu durum ipekli kumaşlara yönelik talebi azaltacaktı. Talebin azalması, Bursa'da pek çok ailenin geçim kaynağı olan koza üretimine yansıyor, bu alanda çalışan birçok vatandaşın olumsuz yönde etkilenmesiyle sonuçlanacaktı. Olası bu etkiler düşünülerek hükümetin koyduğu bu vergiye Bursa yerelinde tepkiler giderek artıyordu³⁸. 1950 yılı başında Bursalı Dokumacılar Bursa Ticaret Odasına yüz kadar imzalı dilekçe başvuruda bulunarak, alınan vergilerin mevcut piyasa koşullarında kendilerine çok ağır geldiğini ve bu yüzden fabrikaları kapatmak zorunda kalacaklarını ifade etmişlerdi. Bursa İpekli Sanayiciler Birliği, ipeğin lüks tüketim maddesi kabul edilip, % 20 muamele vergisi alınmasını eleştirmişti. Bursa Ticaret Odası ve Sanayi Birliği Heyeti, muamele vergisi konusunda dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay ve diğer bakanlarla Ankara'da görüşmelerde bulunmuş, fakat bu temaslar olumlu sonuçlanmamıştı³⁹.

Dağ ve orman köylerinin çok olduğu Bursa'da bir diğer rahatsızlık, Orman Kanun'uuydu. Cumhuriyet idaresi, orman varlığının korunması hedefine ulaşmak adına, 1937 yılında 3116 sayılı Orman Kanunu'nu çıkarmış ve ormanların sınırlandırılması hareketine yönelmişti. Bu yasal düzenleme ve korumalarla ormanlardan ağaç kesilmesi, tarla açılması, ormana bina yapılması, ormanın her hangi bir şekilde işgali, ormana hayvan sokulması yasaklanmış; orman içinde veya civarında maden, kireç, kömür ocağı ve fabrika açılması gibi işlerin izinsiz yapılamayacağı belirtilmişti. Ormanların kullanımında çeşitli yaptırım ve sınırlamalar getirilen bu kanun, geçimini ormanlardan kazanan köylü nüfusun yoğun olduğu Bursa'da da etkisini göstermiş ve memnuniyetsizlik yaratmıştı. Bursa milletvekillerinin yaptıkları araştırma ve incelemelerden sonra oluşturdukları raporda bu konudaki rahatsızlıklar şu şekilde ifade edilmektedir:

“Orman Kanununun tatbikatı halk ve köylüyü henüz tatmin ve temin edemediği gibi yer yer toplu şikâyetlerin gösterilmesine sebep olmuştur. Halk ve köylü kanunun kendilerine yarattığı güçlüklerden ve mahrumiyetlerden sızlanmıştır. Çiftçi ahşap aları ziraîyenin tedarikindeki güçlükten ve yakacak tedarikindeki müşkülât ve kıtlıktan üzüntü ile bahsetmektedirler. Mahrukat tedarik ve satışı ile hayatlarını ancak idame eden ve geçimleri yalnız odunculuk ve kömürcülüğten ibaret olan köylerde ciddi sıkıntılar ve şikâyetler gördük ve işittik. Kereste tedarikindeki güçlük ve pahalılık şehirli için olduğu kadar köylü içinde başlı başına çare bulmayı icap

³⁷ İstatistik Yıllığı (1953), C. XXI, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, s. 89.

³⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 50.

³⁹ Fatma Kesiriklioğlu, Bursa'daki İktisadi Kurumların Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (1935-1955), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1999, s. 74.

ettirecek derecededir. Bu yüzden köylerindeki mektep, oda ve saire gibi umumi hizmet binaları ve inşaatı geri kalmakta ve bu gibi binalardaki harabiyet tamir ve ıslah edilememektedir”⁴⁰.

Başka bir raporda Bursa halkının orman işleri konusundaki hoşnutsuzluklarından bazı örnekler verilerek, bunların parti aleyhinde bir hava yarattığına vurgu yapılmıştı. Bursa halkının şikayetlerinden bazıları şunlardı; Bursa'nın Merkez ilçesine bağlı Kızıklar bölgesinde kuruyan tapulu kestane ağaçlarının köklenerek gençleştirilmesine orman idaresince müsaade edilmemesi; bağcılığın ileri olduğu İznik ve Orhangazi ilçelerinde bağlar için lüzumlu olan herak ve çatal ağaçlarının fundalıklardan temin ve tedariki konusunda zorluk çıkarılması; orman sınırlarında ve içlerinde tapulu araziler içersinde 5-10 ağacı bulunan yerlerin kamulaştırılması ve vatandaşların mağduriyete uğratılması⁴¹.

Milletvekillerinin bu tespitlerinin yanında, Bursa genelinde toplanan ocak, bucak ve il kongrelerinde özellikle dağ köylerinde yaşayan delegelerin, orman kanununa yönelik eleştirileri sık sık gündeme gelemeye başlayacaktır. Kongrelerde dile getirilen sıkıntılar içinde, orman idarelerinin, köylünün köyünden çok uzak noktalarda yerler gösterip oralarda izin verdikleri; uzak mesafelerden depoya taşınan odunun istif edildiği, parasını vererek şehre getirmek istediği ama yollarda çeşitli orman memurlarıyla mücadele edildiği üzerinde durulmaktadır. Köylüler orman kanunundan duydukları rahatsızlıkları dile getirirken, ormanlık bir bölgede yaşadıkları halde ormanlardan istifade edemediklerini, kendi tarlaları içindeki kavak ağaçlarından bile orman memurlarının tapu istedikleri konularında şikayetlerini dile getiriyorlardı. Köyler arasında dağıtılan odun ve kömür yapma miktarlarının dengesizliği üzerinde durulurken, örneğin Kirazlı köyüne hane başına verilen 500 kilo veya Mürseller bucağında hane başına verilen 300 kilo odun hakkının azlığı ön plana getirilirken, bu miktarın hangisinin yakılacağı yada satılacağı sorunun yaşandığını; hane başına az verilen odun ve kömür hakları dolayısıyla insanların kaçakçılığa itildiğini, orman teşkilatının bozukluğu ve kötü çalışması nedeniyle köylünün hırsız muamelesine düşürüldüğü ifade edilerek, bu nedenle de hem ormanlar hem de halkın kötü durumda olduğunu vurgulanıyordu. Ormanlardan başkalarının enkaz adı altında ağaçları kesip götürdüklerini, köylünün ise bürokrasi ile uğraşıp durduğunu, önceden ev tamiri için verilen kerestenin bile artık ormanların tahammülü yok diyerek verilmediği ifade ediliyordu⁴².

1946 yılı CHP kurultayında orman kanununun halk lehine tadil ve ıslah edileceği yolunda alınan bir karar olmasına karşın, bu yönde bir yasal düzenleme 1950 yılına kadar

⁴⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1, s. 8.

⁴¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1, s. 68.

⁴² **Ant**, 15-18 Kasım 1948.

Meclis gündemine gelmeyecektir. Bursa köylerinde Orman Kanunu'ndan dolayı yaşanan sıkıntıların CHP'nin yerel teşkilatının her bünyesinde düzenlenen kongrelerinde halk tarafından dile getirilmesine rağmen, Bursa Milletvekillerinin bu yönde her hangi bir yasal düzenleme yolunda harekete geçmemesi de ayrıca üzerinde durulması gereken bir noktayı oluşturmaktadır. Bursa'nın ormanla geçimini sağlayan ilçelerinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok partili siyasi hayatla birlikte yaşadığı büyük üye kaybı ve buralarda muhalefetin çok hızlı bir şekilde örgütlenişinin altında yatan nedenler içinde, ormanların kullanımına yönelik getirilen sınırlandırmalar ve bu sınırlandırmaları halk lehine iyileştirilmesi yolunda her hangi bir yasal düzenlemenin yapılmayışı oluşturacaktı⁴³. 1950 yılına gelindiğinde, 1937 yılında kabul edilen orman yasasının on iki senelik bir uygulama devresi sonucunda bugünkü zaruretlere göre değiştirilmesi kararı alınmıştı. Yapılacak olan değişikliklerle, orman teşkilâtıyla halk münasebetleri daha kolaylaştırılacak ve ormanların daha esaslı bir şekilde korunmasını sağlayacak hükümlerin ilâvesine lüzum görülerek, bu maksatla da orman içinde yaşayan köylülerimizin ormanlardan faydalanmalarını kolaylaştıracak ve geçimlerini temin edecek hükümler ilâve edilecekti⁴⁴. Kanun, Mart ayında yasalaşarak yürürlüğe girerken, yasalaşma süreçlerinde de Bursalı Milletvekillerinin ön planda yer almadığı görülür⁴⁵.

Bursa'nın köylerinde halkın şikâyetlerde bulunduğu bir diğer konu yabani hayvanlarla mücadelede köylüye yüklenen mükellefiyetlerdi⁴⁶. Bursalı köylüler hükümetin uyguladığı yabani hayvanlarla mücadelede halkın katılması zorunluluğuna karşı çıkıyorlardı. Özellikle domuzla mücadelede, domuz bulunmayan köy halkının bu mücadeleye katılmak zorunda bırakılması ve katılmayanların ceza ödemek zorunda kalması şikâyet konusu ediyordu. Buna karşın yasal düzenlemede domuz kuyruğu

⁴³ Orhaneli ilçesinde 1946 yılında 6.232 olan üye sayısı 1948 yılında 1646'ya düşmüş ve azalış oranı % 74 olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 ve 1948 yıllarında Bursa ve ilçelerindeki üye sayılarının artış ve azalışı için ikinci bölümdeki 3 nolu tabloya bakılabilir.

⁴⁴ Orman Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu Kanuna bazı hükümler eklenmesine dair kanun tasarısı ile Balıkesir Milletvekili Eminittin Çeliköz'ün, Orman Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun teklifi ve Tarım, Adalet ve Bütçe Komisyonları raporları **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, C. XXIV, 72. Birleşim (24 Mart 1950)

⁴⁵ "Orman Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair Kanun", Kanun No: 5653, **Resmi Gazete**, S. 7473 (3 Nisan 1950).; Yasanın kabul edildiği oylamaya Bursa Milletvekillerinden Aziz Duru, Abdurrahman Konuk, Cemil Öz, Faik Yılmazipek katılırken, diğer vekiller oylamada yer almayacaktır. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, C. XXIV, 72. Birleşim (24 Mart 1950), ss. 1079-1081.

⁴⁶ Bursa köylerinde şikâyet konusu olan 393 sayılı "Muzır Hayvanları İtlaf Kanunu", 10 Ocak 1924 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Kanunda, Yabani hayvanlarla mücadelede halkla devlet arasında bir işbirliğini tesis etmek, gerektiği takdirde halka devlet tarafından yardımlarda bulunulması esas alınmıştı. Kanunun ikinci maddesi gereğince halk yabani hayvanların avlanması görevine katılmaya mecbur bırakılmıştı. Bölgede yaşayan on sekiz yaşından elli yaşına kadar tüm erkekler bu görevi yapmakla mesul tutulmuşlardı. Buna katılmayanlar üç liradan on liraya kadar para cezasına çarptırılacak vermeyenler hapis cezası ile yargılanacaktı. Aynı kanunun altıncı maddesinde domuz avı sonrası, domuzun kuyruğunu getirene belediye tarafından iki lira ödül verilmesi kararı bulunuyordu. **Resmi Gazete**, S. 51 (10 Kânunusani 1340).

getirene mükâfat verilir şeklinde bir hüküm olmasına karşın, bu maddenin uygulanmadığı ifade edilmekteydi⁴⁷.

Bursa iline özgü bazı çözülemeyen sorunlar, yerelde partiye yönelik olumsuz algıların oluşmasına neden olmaktadır. Örneğin, Bursa'nın demiryolu ile diğer illere bağlanması isteği, Bursa siyasetinde her zaman için ön planda olan, milletvekillerinin Meclis kürsüsünde⁴⁸ ve yazdığı raporlarında, partinin tüm kademelerdeki kongrelerinde dile getirilen en önemli isteklerin başında gelmektedir⁴⁹. Yıllardan beri hükümet adına Bursa milletvekilleri tarafından her fırsatta halka bu konuda vaatlerde bulunulurken, her hangi bir girişimin gerçekleşmemiş olması, hatta Bursalılar yeni hat beklerken, ellerindeki Bursa-Mudanya demiryolu hattının tatil edilmesi, Cumhuriyet Halk Partisi adına olumsuz algıların yaşanmasına neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı, Ulaştırma Bakanlığının almış olduğu bu karardan son derece rahatsız olmuştu. Partinin yayın organı olan Ant gazetesinde "*Mudanya Tren seferleri Kaldırılmamalıdır*" manşetiyle verilen haberde, hattın kapatılmasıyla Bursa'nın bir kolunun kesileceğine vurgu yapılarak, olay çok ciddi bir mesele olarak algılanmıştır⁵⁰. Fakat 18 Ağustos 1948 tarihinde hat kesin olarak kapatılmıştır⁵¹. Hattın kapatılması kararının geri alınması konusunda yapılan tüm başvurulara karşın⁵², kararın geri alınmaması, halkın isteklerinin dikine ve ters kararlar verilmesi, muhalefetin güçlenmesiyle sonuçlanmaktadır.

⁴⁷ Ant, 16 Nisan 1949.

⁴⁸ Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, 1939 yılı bütçe görüşmelerinde, Atatürk'ün son Bursa gezisinde, Bursa ile Karaköy arasındaki şimendiferin hemen yapılmasını arzu ettiğini ve o arzunun bir vasiyet haline geldiğini belirterek, çalışmaların ne boyutta olduğunu ifade etmişti. Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya konunun Bayındırlık Bakanlığına devredildiğini ifade etmişti. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 6, C II, 11. Birleşim (12 Mayıs 1939), s. 59.; Bu taleplerin ardından geçen zaman zarfında demiryolu konusunda her hangi bir gelişme yaşanmamıştı. 1949 yılında Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars konuyu tekrar Meclis gündemine taşımış, "*Eski hükümetlerden biri, Başbakan ve Bayındırlık Bakanı tarafından Bursa şimendiferinin sene içinde yapılacağını vaat etmişti. O Hükümet gittikten sonra bu iş kaldı, şimdi de esaslı şekilde Bursa şimendiferinden bahsedilmedi. Hâlbuki biz o teminat üzerine hemşerilerimize şimendiferin o,-sene yapılacağı vadini tebliğ ettik. Şimdi ne vaziyettedir?*" ifadelerinde bulunmuştu. Soruya cevaben Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, uygun olmayan şartlar nedeniyle demiryoluna derhal başlamanın mümkün olmadığını, yalnız ele alınacak hatların başında bulunduğunu ifade etmişti. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, C. X, 53. Birleşim (26 Kasım 1949), s. 733-734. İş başına gelen tüm hükümetlerin, demiryolunun yapılacağı konusunda teminat vermesine karşın, bu yönde her hangi bir adım atılmayacaktı.

⁴⁹ Bu dileklerde İnegöl ve Yenişehir'in tahıl ambarı olduğu, Anadolu'ya kamyonlarla çok miktarda ticaret eşyası sevk edildiğini, bu durumun ticaret odası istatistikleriyle ispatlanabileceği, sadece İnegöl'ün kereste sevkîyatının, her gün bir yük treni katarını işletebilecek bir yekun oluşturduğu, 1936'da Bursa ve çevresinden gelerek Anadolu'ya sevk edilen eşyanın 20 tonu bulunduğu, aynı yıl yalnız vagon halinde 354 vagon sevk edildiği belirtilmişti. Efdal As, Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006, s. 257.

⁵⁰ Ant, 21 Temmuz 1948.

⁵¹ Ant, 16 Ağustos 1948.

⁵² Bursa Belediyesi, Ulaştırma Bakanlığına gönderdiği 20 Temmuz 1948 tarihli telgrafında, hattın faaliyetinin durdurulması hakkındaki kararın kaldırılmasını, Bursa halkı adına talep etmişti. Ulaştırma Bakanlığının 23 Temmuz 1948 tarihli cevabında talebe olumsuz yanıt verilmiştir. Kesiriklioğlu, a.g.tz., s. 72.; Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı, Bursalıların tüm istek ve ısrarlarına karşın, Halk Partisi iktidarı döneminde faal bir duruma getirilemeyecektir. Demokrat Parti iktidarı döneminde, Meclis'te kabul edilen 6135 sayılı yasa ile 10 Temmuz 1953 tarihinde Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı işletmeden kaldırılmıştır. **Resmi Gazete**, S. 8458 (15 Temmuz 1953). Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Selen Durak, Bir

Bursa şehri, Haşim İşcan'ın valiliği döneminde önemli imar faaliyetlerine tanık olmuştur. Bu imar faaliyetleri içersinde, Bursa'nın ana caddeleri genişletilmiş, asfaltlanmış, bol elektrik ışıklarıyla aydınlatılmıştı. Caddelerin üzerine okul, stadyum, karakol, numune evi gibi çeşitli binalar inşa edilirken, bin yataklı bir hastanenin inşasına başlanmıştı⁵³. Bu dönem içersinde Bursa'ya ziyaret eden ileri gelen CHP'li yöneticiler, özellikle bu tesisleri gezerek memnuniyetlerini ifade etmişler, bu tür faaliyetlerin devamını bilhassa Vali Haşim İşcan'dan istemişlerdi. Bu gelişmeler Bursa için, Bursa'da yaşayanlar adına mutluluk verici gelişmeler iken, il merkezinin uzağında, iç mahallelerinde yaşayan şehir halkında büyük hoşnutsuzluk yaratmıştı. *"Bizim kaldırımlarımız bozuk, sokaklarımız karanlık, lağımlarımız sokak ortalarından akarken, bu yapılanlardan bize ne!"* ifadelerinin, ocak ve bucak kongrelerinde şiddetli bir şekilde dile getiriliyordu. Bursa'yı dışarıdan gezmeye gelenler Bursa merkezinde yaşanan değişimi, parti adına vali nezdinde takdir ederken, gelecek seçimlerde oy verecek olan önemli bir kitlenin dış mahallelerde yaşayan halk olması dikkate alınması gereken bir durum olacak, fakat bu konuda çok ileri adımlar atılmayacaktı⁵⁴.

Halkın, Cumhuriyet Halk Partisine karşı yüz çevirmesinin ve tepkide bulunmasının odak noktasında yer alan en önemli neden mahalli memurların halka yönelik tavır ve davranışları gelmekteydi. Mahalli memurların halka karşı sergilemekte olduğu olumsuz davranışlara karşın, gerekli cezaları almamaları, bunun yanında hükümetin müsamahalı davranışına karşın, memurların muhalefete işbirliği halinde hareket ederek, onun lehine çalışmalarının da örnekleri görülmekteydi. Sonuçta memurların tavırları hem halkı muhalefete yakınlaştırıyor hem de kendi çabalarıyla muhalefete yaranmaya çalışıyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi böyle bir durumla karşı karşıya kalmıştı ve buna yönelik çözüm arayışlarına yönelmişti. Sorun o denli kapsamlıydı ki, sadece kötü memurlar değil, iyi memurlarda kendilerini muhalefete yakın hissediyorlardı. Bununda nedenleri içinde, muhalefetin eleştiri ve hücumlarından çekinmeleri ve gelecekte yaşanması muhtemel olan

---

Modernleşme Projesi Olarak Anadolu'da Demiryolları ve Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2003.

⁵³ Bursa Valisi Haşim İşcan'ın başlattığı Hastane projesi çok önemliydi. 1945 yılı itibariyle Türkiye'nin nüfus bakımından beşinci büyük ili olan Bursa'da sağlık hizmetler gerçekleştirilen kuruluşların yatak sayıları şöyleydi: Sağlık Bakanlığına bağlı olarak 30 yataklı Numune Hastanesi ile, Özel İdare'ye bağlı olarak faaliyet gösteren, Bursa Merkez'de 150 yataklı ve İnegöl'de 25 yataklı olmak üzere, toplamda 205 yatak kapasitesi. **İstatistik Yıllığı (1942-1945)**, C. XV, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1946, s. 135-136.; Haşim İşcan'ın Bursa valiliği döneminde inşa ettirdiği eserler içinde şunlar yer alır: Uludağ Senatoryumu, Nümünevi (Vali Konutu), Atatürk Stadyumu, Devlet (Memleket) Hastanesi, Uludağ Otelleri, Timurtaş Paşa Türbesi, Mudanya İskelesi, Süleyman Çelebi Türbesi, Merdiven Şelale, Setbaşı Vergi Dairesi, Çelik Palas Oteli Ek Binası, Ticaret Lisesi, Irgandı Köprüsü'nün onarımı, Merinos Fabrikası Lojmanları, cadde ve yol yatırımları. Ayrıntılı bilgi için bkz: Burhanettin Ayanoğlu, Haşim İşcan'ın Hayatı ve Görevleri (Bursa Valiliği Ağırıklığı), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2000, ss. 24-30; **Bursa Ansiklopedisi**, Bursa Hakimiyet Yayınları, Bursa, s. 335.

⁵⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 49.

iktidar değişimine karşı ihtiyatlı davranarak, her iki tarafı, daha fazla da muhalefeti memnun edecek tavır ve davranış sergilemeleri idi. Bu duruma Bursa'dan birkaç örnek verelim. 1948 yılı Mayıs ayında Bursa'nın Orhangazi ilçesinde Demokrat Parti çeşitli mitingler düzenlemişti. Mitingler ve siyasi faaliyetler sonrası ilçe merkezi ve köylerde siyasi etkinliğini artıran muhalefet, yaptığı toplantılarda parti ve hükümet adına ağır ifadelerde bulunup, suç işlerken, mahalli hükümet makamının her hangi bir müdahalede bulunmamasına CHP taraftarları tepki gösteriyor ve durumu il idare kuruluna rapor ediyordu. Demokrat Parti ilçe idare kurulu üyesi ve DP iktidarı döneminde ilçe başkanlığı ile adından çok söz ettirecek olan Hüsnü Tozkoparan, otobüsle kaçak olarak İstanbul'a şeker kaçırmak isterken yakalanması karşın hakkında gerekli yasal işlem yapılmaması da, Cumhuriyet Halk Parti teşkilatını endişelendiren bir durumdu. Bu durumlara dikkat çeken örgüt, demokratların ölçsüz konuşmaları ve kanunen suç işlemelerine karşın her hangi bir işleme tabi tutulmalarını, 1950 seçimleri önce Cumhuriyet Halk Partisi'nin durumunu zayıflatıyordu. Mustafakemalpaşa ilçesinde, Demokrat Parti'nin hızla örgütlenmesinde, bazı memurların hükümet otoritesinden faydalanarak her fırsatta partiye zarar verdiklerine yönelik raporlar merkeze gönderilmişti. 1948 yılına ilişkin bir raporda, başta kaymakam Fazıl Özsoy olmak üzere, sorgu hâkimi Sabri Uğur, Ortaokul Türkçe Öğretmeni Şemi Basmacıoğlu, Tekel Müdürü Ragıp gibi kişiler, kendi nüfuzlarını kullanarak Cumhuriyet Halk Partisi aleyhinde hareket etmekte ve ilçede DP muhalefetine güçlenmesine katkı sağlamaktaydı. Mustafakemalpaşa parti teşkilatı özellikle kaymakam Fazıl Özsoy'dan çok şikâyetçidir. Kaymakamın Demokrat Parti lehine çalıştığını belirten raporlarında, ilçe merkezinde demokratların propaganda merkezi olan şehir kulübünü himaye ederek, memurların bu kulübe gelmelerini ve halkla burada temas etmelerini sağladığı; köylerden gelen vatandaşların kendi işlerini görmek amacıyla yegane çarenin şehir kulübünde demokratlarla işbirliği olacağına ve demokratların yanında memurların bulduklarını görerek Cumhuriyet Halk Partisine karşı inançlarını yitirdiklerine şahit olunuyordu. Kaymakam ve diğer memurlar nedeniyle ilçe merkezinin demokratlara kaybedildiği ifade ediliyordu⁵⁵.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Bölge Müfettişi Kars Milletvekili Şerafettin Karacan, bölgede yaptığı incelemeler sonrası, mahalli memurların davranışları hakkında kaleme aldığı raporunda şu noktaların altını çizerek, çözüm önerilerini ortaya koyuyordu:

“Kötü memurlar bizden hiçbir zarar görmeyerek, kötülüklerine serbestçe devam edebiliyorlar. Fakat yarın muhalefet iktidara geldiğinde hoş görülüğü davranacağı şüphelidir. Hatta ‘Bütün kötü memurları atacağız!’ yönünde propaganda yaptıkları

⁵⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490. 01. Yer No: 633.87.1.

düşünülürse, memurların işi zordur. Binaenaleyh şimdiden muhalefete yaranarak ondan gelebilecek fenalıkları önlemek adına akıllıca bir hareket sayılmakta olsa gerekir. İyi memurlara gelince, bunların da her birisinin tahakkuk etmemiş bir emeli vardır: ya terfi edememiştir, ya daha iyi bir yere gitmek istediği halde muvaffak olamamıştır, ya maişet sıkıntısı çekmektedir, veya hiç değilse daha talili bir mektep ve sınıf arkadaşının daha parlak giden şansına haset etmektedir. Bu memurlar da zannedebilirler ki, iktidar değişirse belki bu emelleri tahakkuk veya bu ıstırapları tehafluf eder... Halk, bir memurun fena çıkabileceğini tabii buluyor. Bu kadar büyük bir memur kalabalığı içinde kötü memurlarda çıkabileceğini sağduyusu kabul ediyor. Fakat kötülüğü tezahür ettikten sonra ona yine hiçbir şey yapılmamasını ve o memurun kötülüğünü ferih fahur devam ettirebilmesini hoş görmüyor ve bunu partimizin zimmetine bir suç olarak kaydediyor. Daha feci, hırsız memurların bilerek himaye edildiği ve binaenaleyh amirlerinin de onlara ortak olduğu yolundaki kanattır. Hırsız memurun mevkii ne kadar büyük olursa ortaklarının da payeleri o nispette yükseltiliyor. Kötü memurlar hakkındaki şikâyetlerinin hiçbir netice vermemekte olması da arkadaşlarımızın çalışma şevklerini kıran amillerin başında gelmektedir. Fena ve hırsız memurların suçlarının tespiti için bugünkü kanun formaliteleri, yani şahit, ispat, suçüstü lazımları mevcut ve baki kaldıkça bu kötülüklerin önüne geçmeye ve onların masum partimize müteveccih neticelerinden kurtulmaya imkan görmüyorum. Çare: fenalıkların tespitinde tevatür beyyinesine de aynı derecede kıymet vermektir. Bir memurun şikâyet edilen ahvalini tahkikata giden bir müfettiş halkla da temas ederek o memur hakkında bilgi edinmeye çalışmalı ve halkın dediği de kanun nazarında bir kıymet taşımalıdır. Ancak, halkın resmi surette ifadesinin alınması suretiyle bu bilgi elde edilemez. İmza tahtında ifadeyi hiç kimse vermek istemiyor. Binaenaleyh, müfettiş bunu hususi görüşmelerle elde etmeye çalışmalıdır⁵⁶.

Cumhuriyet Halk Partisi adına gerek Bursa yerelinde gerekse ülke genelinde aleyhte bir durum gösteren halkla ilişkiler konusunda atılması gereken önlemler içinde, şu öneriler dikkati çekmektedir: Basın alanında partinin sesini bir an önce yurdun her köşesinde duyurmak. Hükümet politikalarının halkın arzu ve isteklerini ön plana almak. Parti kongrelerinde bugüne kadar yapılamamış olan haklı ve önemli dileklerini seçimlere kadar yapmaya çalışmak. Muhalefet erkânının mitingler ve kongreler vasıtasıyla diyar diyar dolaşıp konuşmalarına karşılık, partinin merkezde ve meclisteki hatiplerini zaman zaman vilayetlere göndererek onları da konuşturmak. Parti idare kurullarının önemle üzerinde durduğu, milletvekillerinin seçim çevrelerindeki inceleme gezilerini gerek zaman ve gerek saha itibarıyla daha ziyade genişleterek önemli bucak ve köylerde de görünüp konuşmalarını sağlamak. Mahalli idare kurullarının paraca ve vasıtaca mümkün olduğu kadar donatarak, onlara hareketli ve seyyar bir çalışma sahası açmak (Örneğin, Bursa Cumhuriyet Halk Partisi örgütü otomobilden yoksun iken, Demokrat Parti iki tane otomobile sahiptir). Halkın işlerini savsaklayan, onlara dürüst muamele yapan, bilhassa hırsızlık yapan memurların kötülüklerini tespit hususunda yeni bir esas kabul ederek ve derhal bütün memlekete şamil bir tarama yaparak bütün bu memurları en kısa bir zamanda tasfiye etmek.

⁵⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 50.

Bursa yerelinde bu öneriler dikkate alınarak, yerele özgü bazı tedbirlere de başvurulmuştur. Bu tedbirler içinde, kongre dileklerinin mahalli idarelere yönelik olanlarını gerçekleştirmeye çalışmak gelmektedir. Bursa İl Özel İdaresi ile Bursa Belediyesi, üstlendikleri görevler nedeniyle, isteklerin çözümü yolunda gerekli olan maddi kaynakları aktarma konusunda sıkıntı yaşarken, bu sorunun çözümü konusunda çeşitli önlemler alma yoluna gidilmiştir. Partiyi halka daha iyi tanıtmak ve halkın desteğini kazanmak için, hatipler teşkilatı yeni baştan işler hale getirilmeye çalışılmıştır. Bilhassa köylerde köylünün hoşuna gidecek dille köylüye hitap edebilecek hatiplere önem verilmiştir. Hatiplerin yapacağı konuşma metinleri, muhalefetin yaptığı tenkit ve propaganda konuları dikkate alınarak, merkezinde onayıyla özenle seçilmiştir. Ayrıca hatip ve parti ileri gelenlerinin Bursa ve çevresinde yapacağı siyasi çalışmalar için gerekli olan maddi kaynağın sağlanması yolunda, mahalli idarelerin Halkevlerine verdikleri yardım paralarından bir kısmının parti teşkilatı bütçesine aktarılması ve yolluk olarak kullanılması yoluna gidilmiştir⁵⁷.

İncelediğimiz dönem içersinde genel anlamda CHP il teşkilatının, il ve ilçelerde halka yönelik düzenlediği etkinlikler sınırlı kalmıştır. Düzenlenen etkinliklerde yeterli görülmemektedir. Etkinlikler içersinde partiye üye olan doktorların, belirli günlerde parti binasında halkı ücretsiz muayene etmeleri⁵⁸; Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında partinin bucak ve ocak teşkilatlarının ücretsiz sünnet törenleri düzenlemeleri⁵⁹; seçimlere yaklaşılacak dönemlerde, genelde hafta sonları ilçe ve köylere geziler düzenlenerek, geziye katılan partili doktor ve avukatların, halkın sağlık ve hukuki işleriyle ücretsiz ilgilenmeleri ön planda yer almaktadır⁶⁰. Ayrıca Halkevi bünyesinde, partililer tarafından ücretsiz okuma yazma, ilkokulu bitirme ve dikiş nakış kursları açılmıştır.

Yılların getirdiği sorunlar, teşkilat bünyesinde çok partili siyasi hayatın rekabetçi düzenine alışkın olmayan idarecilerin kayıtsızlığı ile birleşince, tüm ülkede olduğu gibi Bursa yerelinde de CHP'nin iktidarı kaybetmesi çok hızlı olmuştur. Parti iktidardan düştükten sonra bile, halkın kendinden uzaklaşma gerekçelerini kavramaktan uzak kalmış, seçimleri kaybetme nedenini seçmenlerin içinde bulunduğu bir yanılgıya bağlamıştı. Halk yanılgıdan dönecek ve uzun yıllar ülkeyi yöneten ve büyük bir deneyime, değerli kadrolara sahip olan CHP'ye oy verecekti. İncelenen dönemde CHP'nin Bursa'da gelişmemesi, kafalardaki bu algının belleklerdeki yerini uzun bir süre koruduğunun göstergesi olacaktı. 1950'lili yılların sonuna doğru CHP Bursa il teşkilatının Bursa halkı ile olan ilişkilerinde,

⁵⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 51-52.

⁵⁸ **Ant**, 5 Eylül 1949.

⁵⁹ **Ant**, 24 Ekim 1947, 31 Ekim 1948, 30 Ekim 1949.

⁶⁰ **Yeni Ant**, 30 Temmuz 1958.

eski Demokrat Partili İbrahim Öktem'e bel bağlaması, bu gerçeğin uygulamaya olan yansımaları olmuş; İbrahim Öktem, Bursa siyasetinden muhalefeti temsilen CHP'nin önüne geçmiş; Bursa teşkilatını CHP Genel Merkezinde temsil eder duruma gelmişti.(ki İbrahim Öktem, 1957 seçimleri öncesi muhalefet partileri arasında işbirliği görüşmeleri devam ederken, seçimlerin muhalefet tarafından kazanılması sonrası İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasına muhalif bir tavır gösterecekti)

C- BURSA İL ÖRGÜTÜNÜN PARTİ MERKEZİYLE OLAN İLİŞKİLERİ

CHP'nin merkezi ve denetleyici yapısı, mahalli teşkilat ile arasındaki ilişkilerin mesafeli ve bürokratik nitelik almasıyla sonuçlanmıştı. Genel merkezin devamlı kontrolü altında bulunan örgüt, merkezle olan ilişkilerini genelde partinin görevlendirdiği mutemet veya müfettişler aracılığıyla sağlanmıştı. Teşkilatı merkezde temsille sorumlu olan milletvekillerinin bu ilişki içinde üstlendiği rol, mahalli teşkilatın çıkarlarından ziyade parti merkezin istekleri ile sonuçlanmış; milletvekilleri seçmene yönelik duymaları gereken aidiyet duygularını, partiye yöneltmişlerdi⁶¹. Milletvekili seçiminde parti merkezinin üstlendiği önemli rol, bu durumun ortaya çıkmasında en önemli etkendi. Çok partili hayata geçişle birlikte, 1947 CHP Kurultayında partinin teşkilata yönelik açılımın en önemli yanı, milletvekili adaylarının belirlenmesinde teşkilatı ön plana çıkaran kararların alınmasıydı. Bu gelişme ilk meyvesini milletvekillerinin il içersinde gerçekleşen kongrelerde çok sık görünmesiyle sonuçlanacaktı. Fakat partinin iktidardan düşüşü, en azından Bursa ilinde milletvekili çıkarmaması, yaşanan değişimi görmemize engel teşkil edecekti.

1946-1950 döneminde CHP Bursa il örgütünün merkezle olan ilişkilerinin yoğun olduğundan bahsetmek zordur. Örgüt-merkez arasında en yakın ilişkiler, Kurultaylar dolayısıyla Ankara'ya giden heyetlerin orada gerçekleştirdiği çalışmalardır. CHP'nin Bursa'daki iktidar yıllarında partiden ziyade Bursa valisi Haşim İşcan'ın daha fazla ön

⁶¹ CHP Milletvekillerinin tek parti döneminde mahalli anlamda üstlendikleri en önemli görevlerin başında, belli aralıklarla seçim bölgelerinde düzenledikleri gezilerle, bölgenin sorunları hakkında merkeze raporlar göndermeleridir. İkinci Dünya savaşının hemen ardından Bursa milletvekillerinin Bursa ve çevresinde yapmış oldukları çeşitli incelemeleri raporlar halinde merkeze göndermişlerdi. Bu raporlarda, Bursa'nın sosyo-ekonomik bir haritası çıkarılarak, sorunlara çözüm yolları bulmak konusunda parti merkezine çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu raporlarla, özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası Bursa'sını her yönüyle tanımlama şansına sahip olabilmekteyiz. Bu raporlara dayanarak Bursa'nın sosyo-ekonomik durumu hakkında birkaç örneği burada paylaşalım. Örneğin 1945 yılı itibarıyla Bursa'nın İznik ve Orhangazi ilçelerinde eczane bulunmamaktadır. İl içersinde sadece iki ortaokul bulunurken, Yenişehir ilçesinde emniyet teşkilatı bulunmamaktadır. İkinci Dünya savaşının sonuyla birlikte Bursa'da mevcut tarım faaliyetlerine bakıldığında; Zeytin ekiminde Mudanya, Gemlik ve Orhangazi ilçeleri ön planda yer alırken, 30-35 yıl öncesinde 60-70 milyon kilo mahsul alınan bu bölgede, son dönemde iyi mahsul olmasına karşın ancak 30-35 milyon kiloluk bir hasılat alınmıştı. Bu durumun ortaya çıkmasında, iklim şartlarının yanında, bakımsızlık, bilgisizlik, ihmal, hastalıklar gibi çeşitli etkenler rol oynamıştı. Zeytin ekimi dışında, hububat, ipek böcekçiliği, tütün, orman ve su işleri, ulaşım, milli eğitim, sağlık, mali ve ticari işler olmak üzere ayrıntılı raporlar tutulmuştur. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, ss. 62-80.

plana çıktığı bir gerçektir⁶². Ankara ile olan ilişkiler partiden ziyade vali üzerinden gerçekleşmektedir. Bizzat İsmet İnönü'den aldığı destekle Haşim İşcan, bir valinin ötesinde Bursa'nın tüm işleriyle meşgul olmuştu. Ankara'dan aldığı destek ve il içersinde gerçekleştirdiği çalışmalarıyla, "*Koltuksuz Bakan*" olarak Bursa kamuoyunda nitelendirilir olmuştu⁶³. Vali'nin Bursa'da gerçekleştirdiği çalışmalar hakkında il teşkilatı gittikleri her yerde anlatarak, propaganda yapmışlardı. Bunun karşısında Bursalı Demokratlarında en çok rahatsız oldukları durum CHP'nin il içersindeki siyasi çalışmalarından ziyade Vali Haşim İşcan'ın gerçekleştirdiği yatırımlar olmuş ve her fırsatta Vali eleştirilerin hedefinde yer almıştı.

Çok partili hayata geçişle birlikte CHP Bursa il teşkilatının merkeze olan ilk toplu teması 10 Mayıs 1946 yılında gerçekleştirilen CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı'na katılmak üzere seçilen delegelerin Ankara'ya gitmesiydi⁶⁴. Bizzat İsmet İnönü'nün isteği ile toplanan ve Cumhuriyet Halk Partisi adına önemli değişimlere tanık olunacak bu toplantıya giden Bursa heyeti, 9 Mayıs Perşembe günü Bursa'dan hareket etmişti. Heyetin içersinde şu kişiler yer alıyordu; Parti il başkanı Avukat Cemil Öz⁶⁵, Edip Rüştü Akyürek (Belediye Başkanı), Zehra Budunç, Tefik Aycan, Abdurrahman Konuk(Ant Gazetesi sahibi), Karacabey ilçe başkanı Şükrü Aybar, il daimi encümen azası Mehmet Erdem, Mustafakemalpaşa'dan Mustafa Büke ve İnegöl'den Şakir Lakşe⁶⁶. Kurultayın açılışından sonra, parti program ve tüzüğündeki değişikliklere yönelik oluşturulan 25 kişilik komisyonda Bursa il başkanı Cemil Öz'de görev almıştı. Kurultayın ikinci gününde komisyon raporunun okunmasından sonra Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars bir konuşma yapmıştı. Partide yaşanan değişimden duyduğu memnuniyeti ifade ettiği konuşmasında Pars şu ifadeleri kullanmıştı: "*Atatürk'ün, İsmet İnönü'nün bayrağı altında Türk milletinin yıllardan beri zaferden zafer, inkılâptan inkılâba ulaşmıştı. Büyük Türk vatandaşının bu iki büyük şefin idaresinde şereften şerefe koşmasında ve vatanı harbin badiresinden kan dökmeden çıkmasında partiye düşen pay büyüktü. Kurultayın almak üzere olduğu tek dereceli seçim kararıyla talihli tarihine bir şeref kaydediyordu ve*

⁶² Haşim İşcan'ın Bursa kamuoyundaki etkisi hakkında İstanbul basınında yer alan ifadelerden biri şöyledir: "*Bursa deyince insanın aklına –Allah Affetsin- Ulucami'den evvel Haşim İşcan gelir*". **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1950

⁶³ **Açık Ses**, 27 Mart 1946.

⁶⁴ Halk Partisi Bursa il örgütü olarak toplu halde Ankara'ya, parti merkezine ilk gezisini 1935 yılında, teşkilat ve köy ihtiyar heyetlerinde hizmet alan 235 kişilik bir grupla gerçekleştirmişti. Gezinin amacı, parti ve devlet mekanizmasının nasıl çalıştığını göstermek ve başkent Ankara'yı partililere tanıtmaktı. Atatürk, partili heyeti Çankaya ve Orman çiftliğini gezdirmişti. **CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, 1937, s. 104.

⁶⁵ Avukat Cemil Öz, kendisinden önceki il başkanı ve Merinos Fabrikası Müdürü olan Durmuş Erginsoy'un, Nisan 1946 tarihinde, yeni sanayi planı üzerinde incelemelerde bulunacak olan heyetle birlikte İngiltere'ye gitmesi üzerine parti il başkanlığı görevine partide yapılan seçim sonucunda getirilmiştir. **Açık Ses**, 27 Nisan 1946.

⁶⁶ **Ant**, 27 Nisan 1946; **Bursa**, 30 Nisan 1946

değişmez genel başkan tabirinden değişmez kaydının kaldırılmasına yönelik değişikliğin yaratmış olacağı mana büyüktü. Değişmez başkanın kaldırılmasını istiyoruz, onu kaldıracamız, parti tüzüğünden sileceğiz. Fakat kalplere hakkedilmiş olan büyük hakikatler, büyük şükranlar hele o kalp Türk Milletinin kalbi olursa ebediyen yaşar. İnönü değişmez başkanlıktan ayrılıyor, fakat bırakılmaz başkan mevkiine geçiyor”⁶⁷. Kurultayın sonlanmasından sonra, Bursa heyeti 13 Mayıs günü geri dönmüştü.

Kurultay sonrası dönemde merkezle ilişkiler çeşitli bakanların Bursa’ya gelmesi düzeyinde gerçekleşmişti. Bunun dışında Bursa’nın sorunlarını merkeze ileterek, çözüm yolları aramak konusunda il örgütü Ankara’ya bir ziyaret düzenlemişti. Ziyareti gerçekleştiren heyet içersinde Milletvekilleri Zehra Budunç, Muhittin Baha Pars, Atif Akgüç, Aziz Duru, Sadık Tahsin Arsal, Faik Bük, Cemil Öz ve Abdurrahman Konuk ile Bursa Belediye Başkanı Fahri Batıca, Ticaret Odası Başkanı Sait Ete ve il idare kurulu üyesi Fazıl Erman bulunuyordu. Bursalı heyet başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü, sonrasında Başbakan Recep Peker, Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen, Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı ziyaret etmişti. Bu ziyaretler sırasında ele alınan konular içinde bir turizm şehri olarak Bursa’nın ulaşımı, Bozüyük-İnegöl-Yenişehir-Bursa-Mudanya demiryolu hattının inşası, Mudanya Limanının inşası, yolların asfaltlanması İstanbul-Bursa yolunun bakımı, Bursa-Uludağ hava hattı konusunda yardım bulunmaktaydı⁶⁸. Görüşmelerde bulunan kişilerden sorunların çözümüne yönelik yardım sözü alınmış olmasına karşın, sonraki süreçte bunların gerçekleşmemişti. Yeni demiryolu hatları bekleyen Bursa kamuoyu, Mudanya hattının kapatılması ile büyük bir şaşkınlık yaşarken, il örgütünün hattın kapatılmaması yolundaki tüm çalışmalarına karşın istediği sonuca ulaşamayacak ve yaşanan bu gelişmeler CHP Bursa teşkilatına zarar verecekti. Özellikle bu gelişme, Bursa’nın Ankara’daki siyasi nüfusunun yeteri kadar etkili olmadığını göstermesi açısında örnek teşkil edecekti.

Çalışmamızın ikinci bölümünde değindiğimiz üzere, CHP Bursa Milletvekillerinin parti bünyesinde siyasi etkinlik alanları çok dardı ve her hangi bir üst düzey görev almamışlardı. Hatta Meclis bünyesindeki siyasi faaliyetlere de yeteri kadar katılmıyorlardı. Bu durum il örgütünün merkezle olan ilişkilerinin zayıf olmasında önemli bir etkendi. En faal olan milletvekilleri içersinde yer alan Muhittin Baha Pars ve Abdurrahman Konuk, parti içersinde müfritler tarafında yer alıyordu. Onların bu konumu, 1946 sonrası CHP’de başlayan liberalleşme sürecinde, parti içersinde güç kazanan ve bizzat İsmet İnönü tarafından desteklenecek olan, 35’ler hareketi içersinde yer almamalarına neden olacak;

⁶⁷ **Ant**, 12 Mayıs 1946.

⁶⁸ **Ant, Ulus**, 11 Haziran 1947.

bu durum Bursa Milletvekillerinin parti bünyesinde üst düzey görevlerde bulunmamalarında en önemli nedenleri içersinde yer alacaktı.

CHP'nin muhalefet konumuna düştüğü dönemde, il örgütünü merkezle olan ilişkileri daha zayıf bir döneme girmiştir. 1950 seçimleri sonrası parti demoralize ve bozgun bir haldeydi. Parti adına ortaya çıkan karamsar tablo parti örgütlerine bir yılgınlık olarak yansıyacaktı. CHP Bursa il örgütü bu yılgınlığı çok daha fazla hissedecek, partiden bir çok kişi uzak duracaktı. O zaman partiye üye olan Avukat Turgut Bulut'un şu sözleri çok anlamlıdır:

"Benim partiye girdiğim zamanda, partide kimse yok ki, partiye hiç talep yoktu. Ben üye olduktan yaklaşık iki ay sonra beni ilçe idare heyetine aldılar. Halk partisi zamanında büyük paralar kazananların çoğu Demokrat Partiye geçti. İlçede çok kısa bir süre çalıştım... 7 Mart 1954 İl kongresinde beni ile aday gösterdiler ve il idare heyetine geçtik"⁶⁹.

Bursa'da il örgütünde yenilginin bu kadar sarsıcı olmasında Demokrat Parti'nin Bursa'daki siyasi etkinliğinin yüksek olmasının payının olduğunu unutmamak gerekir.

DP iktidarının ilk zamanlarında, iktidar muhalefet ilişkileri ılımlı bir havada cereyan etmişti. İsmet İnönü, muhalefet görevine partisini alıştırmaya çalışırken, bir yandan da DP'nin iktidar koltuğuna alışması için gereken zamanı vereceği konusunda görüşler beyan ediyordu. İnönü bir konuşmasında: *"İş başına acemi olarak geliyorlar. Bundan faydalanmaya çalışmayacağız. Aksine olarak kendilerinden yardım ve desteği esirgemeyeceğiz. İki yıl müddet ağızımızdan acı bir tenkit sözü çıkmayacak, muhalefet vazifemize ancak ondan sonra sarılacağız"*⁷⁰ diyordu. Fakat 1951 yılı başıyla birlikte iktidar ile muhalefet arasında devam eden bahar havası bozulacaktı. CHP'nin muhalefeti karşısında, iktidar partisi, İsmet İnönü'nün CHP'nin başından gitmesini bizzat Meclis kürsüsünden teklif edecek⁷¹, DP'li İzmir Belediye Başkanı Rauf Onursal İsmet Paşa'nın sınır dışı edilmesini isteyecekti. İktidarın İnönü'nün şahsına yönelik saldırılarının arkasında, sadece yapılan muhalefet değil aynı zamanda CHP'li örgütlerin kalabalık heyetlerin Ankara'ya yaptığı ziyaretler oluşturuyordu. Teşkilat İnönü'ye desteklerini göstermek üzere Ankara'ya geliyordu ve bu süreçte en dikkati çeken ziyaret Bursa heyetinin gerçekleştirdiği olacaktı.

⁶⁹ Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

⁷⁰ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, yay. haz. Erol Şadi Erdirinç, 2.b., C. II, Pera Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1592.

⁷¹ DP Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnçe, iktidar partisi olarak CHP ile birlikte çalışmalarının tek yolunu Meclis kürsüsünden şöyle ifade ediyordu: *" Evvelâ başlarından İnönü'yü atsinlar, sonra Ulus'un sesini kısınsınlar, bir de Hüseyin Cahid'i aralarından uzaklaştırınsınlar. Eğer memleket işlerinde behemehal beraber çalışmamızı istiyorlarsa ve beraber çalışacaksak, bu dertli memlekette vicdani, ahlâki, vatani vazifelerimizi birlikte yapacaksak, bu üç belâyı yok etmelidirler". TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, C. V, Birleşim 47 (21.02.1951), s. 390.*

CHP Bursa teşkilatı, il başkanı Edip Rüştü Akyürek başkanlığında bir Ankara ziyareti düzenlemişti. Ziyaretin nedeni, Demokrat parti ve hükümetinin CHP ve başkanı İnönü'ye yönelik olarak izlemekte olduğu haksız ve yersiz hücumlara karşı, Bursalı CHP'lilerin bu mücadelede yılmadıklarını ve azimle mücadeleye devam edeceklerini, merkezle tam bir uyum içinde olduklarını belirtmekti. Ziyarete 35 otobüsten oluşan ve yaklaşık 830 partili katılıyordu. Heyet, üç günlük ziyareti sürecinde, parti genel merkezinde başta İsmet İnönü olmak üzere, Genel Sekreter Kazım Gülek, Şemsettin Günaltay, Zihni Betil, Kemali Beyazıt, Nihat Erim tarafından ağırlanmıştı. Heyet, İnönü'ye "*Mücadelenizi heyecan ve güvenle destekliyoruz*" mesajını iletmişti. Bursa heyeti üyeleri parti merkezi binasında, halılar üzerinde konuklayacaklardı⁷². Bursa heyeti ve diğer bir çok CHP'li heyetin Ankara'yı ziyaretleri, DP'nin teşkilatlarından yoğun tepkilerin doğmasına neden olacaktı. İsmet Bozdağ, gazetesinde kaleme aldığı "*CHP'nin Siyasi Hacı*" isimli başmakalesinde, teşkilatların Ankara'ya gitmesi ve yaygara koparmasında, Halkevlerinin CHP'nin elinden alınacak olmasının payı vardı⁷³. Bozdağ, arka arkaya kaleme aldığı yazılarında, Bursalı CHP'lilerin yaptıkları bu gezinin amacının memlekette huzursuzluk yaratmak, yeni iktidarı iş yapmaktan alıkoymak olduğunu ifade ederken, böyle bir durumda DP'ye düşen vazifeyi şöyle açıklıyordu: "*Demokrat Parti'nin Halk Partisi muhalefetine gösterdiği büyük efendiliği anlamayan bir topluluğa yapılacak şey af kanununun üstüne bir inkılap kanunu ile sünger çekmek ve hesabını görmek için eski defterleri açmak olur*"⁷⁴. DP teşkilatlarının "*Merkezde bir avuç tahrikçi*" türü ithamlarına uğrayan ziyaretlere yönelik, hükümet gerekli tedbirlerin alınacağını ilan etmek zorunda kalıyordu⁷⁵. Artan gerilim sonrası Bursa heyetini geri dönüş yolu boyunca çeşitli gruplar tarafından yuhalanmış ve protesto edilmişti⁷⁶. Ziyaretlerle iktidarın yükselen tansiyonunu CHP'li yöneticiler bizzat müdahale ederek önleyeceklerdi. Genel Sekreter Kazım Gülek teşkilata gönderdiği 24 Mart tarihli Genel İdare Kurulu kararında, "*İktidarın aşırı bir vehim yüzünden soğukkanlılığını kaybetmesine vesile vermemek için... meşru olduğu kadar partimizin teşkilatı ile merkezi arasındaki temasları tazeleyen bu faydalı ziyaretlerin, şimdilik geri bırakılmalarını rica*"⁷⁷ ediyordu.

CHP Bursa il teşkilatının, Ankara ziyareti sırasında yaşadığı hareketlilik zamanla kendini durağanlığa bırakacak ve merkezle örgüt arasında çok sıcak yakınlaşmalar

⁷² **Yeni Ant**, 2 Mart 1951.

⁷³ **Hakimiyet**, 7 Mart 1951.

⁷⁴ **Hakimiyet**, 8-9 Mart 1951.

⁷⁵ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 116.

⁷⁶ **Ant**, 9 Mart 1951.

⁷⁷ **Ant**, 25 Mart 1951.

uzunca bir süre yaşamayacaktı. Halkevlerinin kapatılması, 1951 sonbaharında yapılan ara seçimlerde alınan ağır mağlubiyet ve sonrasında Halk Partisinin mallarına el konulması, il örgütü adına sarsıntıcı etkilerde bulunmuştu. Bu sürecin ardından gelen 1954 seçimleri sonrası alınan ağır mağlubiyet, il örgütünün canlılığını yitirmesine neden olmuştu. Bu uzunca süren durgunluğunun sonrasında, en hareketli dönemlerinden birini CHP parti meclisinin Bursa'da toplandığı günlerde yaşamıştı. Kıbrıs sorunu dolayısıyla Türkiye ve Yunanistan arasında giderek gerginleşen ilişkilerin Türk toplumuna yansımaları olarak patlak veren 6-7 Eylül olayları sonrası⁷⁸, İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmişti. Üç şehirde sıkıyönetim ilanları sonrası İstanbul'da toplanma hazırlıkları yapılan CHP parti meclisi toplantısının Bursa'da yapılması kararı alınmıştı. O güne kadarki süreçte sadece Ankara ve İstanbul'da toplanan parti meclisinin, ilk kez Anadolu'da bir şehirde toplanması, parti teşkilatı ve çalışmaları bakımından fayda sağlayacak bir gelişmeydi. Muhalefet döneminde CHP'nin en üst yönetim kurulu Anadolu'daki ilk toplantısını Bursa'da gerçekleştirmesi teşkilat adına önemli bir gelişme iken; toplantı yeri olarak Bursa'nın seçilmesinde, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın memleketi ve DP'nin kalesi olarak algılanmasının rolü olduğunu söylemek gerekir. Daha sonraki süreçlerde de CHP yönetimi Bursa'ya bu özelliklerinden dolayı ayrı bir önem verecektir.

7 Ekim 1955 tarihinde toplanacak olan toplantı öncesi CHP'nin başta başkanı İsmet İnönü olduğu halde bir çok ileri gelen üyesi Bursa'ya gelmiş ve il örgütünde, muhalefet yılları boyunca unutulmuş bir canlılık ve hareket gelmişti. İsmet İnönü, toplantıdan bir gün önce, yanında Genel Sekreter Kazım Gülek, CHP Meclis Grup Başkan Vekili Nüvit Yetkin ve CHP Meclis üyeleri Mudanya yolu ile İstanbul'dan Bursa'ya gelmişlerdi. CHP il yönetimi İnönü'yü karşılamak üzere her hangi bir tören düzenlememişti. Buna karşın

⁷⁸ 6-7 Eylül 1955'te gerçekleşen ve Türk toplumunda yükselen tansiyonun toplumsal bir ayaklanma olarak patlak vermesiyle neticelenen olaylar ağırlıklı olarak İstanbul ve İzmir'de gerçekleşmiş ve iki toplum arasında gerilen ilişkilerin topluma yansımaları olarak örnek teşkil etmişti. Yaşanan bu olaylar sonrası Türkiye'de yaşayan Rumlar zor durumda kalmış ve bu durum Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminin, uluslar arası alanda elini güçlendiren bir koz olmuştu. Türk Hükümeti yaşananlar karşısında "Kıbrıs Türk'tür" demeyi kapatmış, İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan ederek, Kıbrıs konusunda bir suskunluk dönemi başlamıştı. Bu suskunluk karşı tarafın elini güçlendirirken, Kıbrıs'a yönelik halkta oluşan duyguların, hükümet tarafından bilinçli bir şekilde bastırılmasıyla sonuçlanmıştı. Olayların sorumlularını bulmaya yönelik olarak yapılan soruşturmalardan her hangi bir sonuç alınamayacak ve olaylara ilişkin genel kanı şu olacaktı; "Yunanlıların Kıbrıs meselesindeki tahrikçi durumları ve bunun Türk kamuoyu üzerindeki tepkileri; Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bomba atılması ve nihayet, solcu unsurların, temiz hislerle yapılan bir gösteriyi tahrik ve istismar etmeleri" Fahir H. Armaoğlu, "1955 Yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamuoyu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XIV, S. 2, s. 80.; Şerafettin Turan, 6- 7 Eylül olaylarını, Kıbrıs konusunda kamuoyunu hareket geçirmek amacıyla tertiplenen ama yıkıcılığa ve çapulculuğa dönüşen bir hareket olarak niteler. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. IV/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 175.; Niyazi Kızılyürek, "Londra Konferansına giden Türk heyetine 'kamuoyu desteği vermek' için önce Selanik'te, Atatürk'ün evinde bir bomba patlatıldı, sonra da, Kıbrıs Türktür Cemiyeti, DP ve gençlik örgütleri militanlarından oluşan kalabalık, İstanbul'da önceden belirlenen Rum hedeflerine saldırdılar" ifadelerinde bulunur. Niyazi Kızılyürek, **Milliyetçilik Kışkırtıcılığı**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 238.

Mudanya Kaymakamı CHP Mudanya ilçe teşkilatına uyarı niteliğinde bir yazı göndererek, her hangi bir tören yapılmaması ve bunun yasak olduğunu bildirme gereği duymuştu. İdarenin bu baskısı karşısında, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Kars Milletvekili Turgut Göle, CHP Bursa İl Başkanı Edip Rüştü Akyürek ve milletvekillerinden oluşan partili grubun yanında, geniş bir halk kitlesi de İsmet İnönü'yü karşılamaya gelmişti. İnönü, önce kendi heykelinin bulunduğu Mudanya sonra Mudanya Mütarekesinin imzalandığı evi ziyaret etmişti. Ziyareti sırasında buraları çok harap buldu iskelesine (1954 seçimleri sonrası İnönü heykeline saldırı yapılmış, tahrip edilmişti). Sonrasında Bursa'ya hareket edilerek, önce parti il binasına geçilmiş, sonrasında İnönü şehir merkezinde yürüyerek bir gezintiye çıkmış, çeşitli yerlere uğrayarak, Yeşil Cami'sine kadar gitti⁷⁹. O geziyi anılarında Nuri Erbak şöyle nakletmektedir: "*Parti il binasından ayrılarak, Setbaşı'nda bugünkü Mahfel olan kahveye gittik. Bahçesinde oturduk. Orada çay içildi. O devirde Emniyet Müdürü Şebip Karamullaoğlu'ydu. En sıkı emniyet tedbirleri almıştır. O gün çevredeki grubun içerisinde, böyle belirli bir takım insanlar vardı ki, muhakkak polisti onlar. Güvenliği sağlamakla görevli polislerdi. Resmi polisler yoktu, sivil polisler düzeni sağlamaktaydı. Oradan Yeşil Kahvesine gittik. İsmail'in kahvesine, şimdi kebabçı dükkanı oldu. Orada çaylar, kahveler içildi. Dönüş saati gelince İsmet Paşa sordu: Beni kim misafir edecek? Diye. Bende, 'Paşam, ben misafir edeceğim' dedim"*⁸⁰. Bu ziyaret sırasında il yöneticileri çeşitli önlemler almış, İnönü'ye karşılama töreni hazırlanmamıştı. İsmet İnönü ve Parti Genel Sekreteri Kazım Gülek, Bursa merkezinde ve çarşı içersinde yaptığı gezi sırasında, sivil polis memurunun devamlı gözetimi altında tutulmuştu⁸¹.

CHP Bursa İl idare kurulu üyesi olan Turgut Bulut, teşkilat olarak yaptıkları hazırlıkları şöyle anlatmaktadır:

"CHP Meclisi İstanbul'da toplanacaktı. 6-7 Eylül hadiseleri olunca, Bursa'ya toplantı alındı. Bende il idare kurulu üyesiyim. İsmet Paşa'yı gezdirmek ve korumak için Kestel teşkilatından bir grup yaptık, evin etrafında sabaha kadar koruma yaptılar. Biz bunu yapınca vali Çağlayangil, bırakın kendi tedbirlerini alsınlar, bizde kendi tedbirlerimiz alalım demişti. Yönetim kurulu üyelerin bir kısmı Çelik Palas'ta kaldılar. İsmet Paşa'yı Nuri Erbak'ın evinde ağırladık. Geldiği akşam birlikte evde yemek yiyoruz. Yemek sonrası paşa benden sigara istedi, sigarayı verdim. Sonra Yakup isminde bir partili, 'Paşam paşam ben sizi asla affetmeyeceğim' dedi. İsmet Paşa, 'Ne oldu, gel bakayım yanına' dedi. 'Biri senin iktisat bakanındı, diğeri senin parti müfettişindi. Bunlar kurdukları parti ile iktidara geldiler ama sen hiçbir güvenlik tedbiri almadın. Doğrudan devleti teslim ettin. Bak ne hallere düştük' dedi. İsmet Paşa, 'diyelim ki ben cumhurbaşkanıyım, başka parti yok, bir tek Halk Partisi var. Benim başvekilim celal Bayar, müfettişim Adnan Menderes. Ben ölüverdim, ne olacak. Ortada bir ikinci muhalefet partisi var mı?'; 'yok paşam' dedi. 'Kim olacak o zaman reisi cumhur?'. 'Celal Bayar olur, başvekil kim olacak Adnan Menderes.

⁷⁹ Yeni Ant, 7 Ekim 1955.

⁸⁰ Yılmaz Akkılıç, **Bursa'da Yakın Zamanlar**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bursa, 2006, s. 141.

⁸¹ Yeni Ant, 8 Ekim 1955.

Peki bu günden iyi idare edecekler miydi? Ama milletin güvenebileceği bir ikinci parti olmayacaktı. İşte ben o muhalefet partisinin başkanı olarak bu mücadeleyi veriyorum. Yarın onlar kaybedecek, biz gene bayrağı elimize alacağız' demişti"⁸².

7 Ekim günü yapılan toplantıda, ülke içinde birkaç aydan beri gelişen iç ve dış gelişmeler tartışılmıştı. Üzerinde en çok durulan konular iktisadi sıkıntılar, iktidarın anti demokratik uygulamaları, Kıbrıs sorunu ve 6-7 Eylül olayları sonrası gelinen durum oluşturmuştur. Toplantı sonrası yayınlanan parti tebliğinde, hayat pahalılığı ve ihtiyaç maddelerinin darlığı ile şiddetlenerek kötüye giden iktisadi durumu iktidar partisinin kabullenmemesi ve bu durumun muhalefet tarafından abartıldığı yolundaki telkinlerine karşı çıkılmaktadır. Bu durumu eleştiren muhalefeti baskı altına almak adına son olarak çıkarılan ve açık hava toplantılarının yasaklayan yasal düzenlemeye eleştiriler getirilmiştir. Adalet istikrarının teminattan mahrum olduğu, son olarak Kırşehir olayında olduğu üzere seçim kanunu üzerinde yaşanan geriye gidişler, ispat hakkının tanınmaması, üniversite muhtariyetlerinin kısılması ve radyonun iktidarın emrine verilmesi gibi uygulamalar, esaslı bir rejim sorunu yaratmaktaydı. Geçen ay içinde yapılan il genel meclisi seçimlerine katılımın düşük olması, halkın bu gidişe taraftar olmadığını göstermişti. Kıbrıs konusunda muhalefetin görüşünün alınmaması, Başbakan Adnan Menderes'in Kıbrıs politikasını kendi başına şekillendirmeye kalkışması ve sonrasında yaşanan 6-7 Eylül olayları, dış politikada Türkiye'nin elini zayıflatan gelişmeler olmuştu. Üç büyük şehirde uygulamaya konan sıkıyönetim, 6-7 Eylül olaylarının sorumlularını yakalamaktan ziyade, muhalefeti susturma işlevi görmüştü. Basın susturulmuştu ve CHP'nin olayların açığa kavuşması yolunda TBMM'yi açık tutma girişimlerine iktidarın karşı çıkarak, olayların karanlıkta kalması yolunu tercih ettiğine vurgu yapılıyordu. Fakat 6-7 Eylül olayları ve sıkıyönetime ilişkin bildiride yer alan yerler, sıkıyönetimin olduğu gazetelerde yayınlamayacaktı. Tebliğin sonunda bir sonraki toplantının tarihi olarak 2 Aralık verilirken, yerinin sonradan genel merkez tarafından tespit edileceği belirtilmişti⁸³.

Toplantı sonrası Çelik Palas otelinde, tüm partililere yemek verilmesi planlanmıştı. Partinin yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyle, verilecek olan yemeğin masraflarının karşılanması için partililerden ücret toplanması yoluna gidilmişti. Toplanan yemek ücretlerine ilişkin oluşturulan liste incelendiğinde, başta il başkanı Edip Rüştü Akyürek olmak üzere, ileri gelen Bursalı partililerin yanı sıra, diğer illerden gelenlerinde, yapılacak olan organizasyona maddi katkıda buldukları görülür. Her partiliden 20 lira ücret alınmıştı ve bazı partililer ücreti eksik verirken, toplamda 1.035 lira toplanmıştı. Toplama

⁸² Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

⁸³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.1.Yer No: 43.253.13, ss. 1-3.

işiyile ilgili olarak Derviş Sami Taşman görevlendirilmişti⁸⁴. İnönü, her Bursa seyahatinde olduğu gibi bu seyahatinde de bir partilinin evinde ağırlandı. Nuri Erbak, bu ziyaretinde İnönü'yü ağırlayan partilidi⁸⁵. Ertesi gün, Nuri Erbak'a ait olan gazoz fabrikası ziyaret edilmişti. Sonrasında Çelik Palas'ta verilen yemeğe katılan Cumhuriyetçi Millet Partililere iade-i ziyaret gerçekleştirdi. İsmet İnönü ve Kazım Gülek, Bursa'dan ayrıldığı 9 Ekim günü Uludağ gezisine çıkmıştı. Burada Kirazlıyayla, Kayakevi, Bakacak Otel gezildi⁸⁶. Akşamda Mudanya üzerinden İstanbul'a gitmek üzere Bursa'dan ayrılmıştı⁸⁷.

Hiç planda olmayan bu ziyaret sonrası hareketli günler yaşayan il örgütü, ziyaretin ardından parti merkezinin ilgisizliğine geri dönecekti. CHP İl Başkanı Edip Rüştü Akyürek ve diğer partililer her fırsat bulduklarında parti merkezi ile olan ilişkilerinin zayıflığından bahseder olmaya başlamıştı. 1956 yılı Mayıs ayında toplanan CHP Kurultayında bu konu bizzat il başkanı tarafından dile getirildi. Parti Merkezi Bursa'ya kayıtsız kalıyor, bu durum teşkilatı olumsuz etkiliyordu. Teşkilat kendi içersinde de öz eleştiri yaparken, 1950'lili yılların ortalarından itibaren halk kitleleri nazarında giderek artan ilgiye rağmen, tüm şartların iktidar partisi aleyhine geliştiği bir ortamda parti il örgütü iyi çalışmıyordu. Görünürde il içinde bütün kongreler toplanıyordu, fakat bundan daha fazlasının yapılması gerekirdi⁸⁸. 1957 seçimleri sonucunda ortaya çıkan tabloda, tüm ülkede oy kaybeden DP, sadece birkaç ilde oylarını korumuştı ve bu iller arasında ilk sırada Bursa geliyordu. Bursa'da CHP teşkilatının iyi çalışmaması, teşkilat içersinde yeni yüzlerin ortaya çıkamaması ve DP'nin Bursa'daki toplumsal tabandaki gücü, parti merkezinin Bursa'ya olan bağıını zayıflatan etmenlerdi.

1950'lilerin sonlarına doğru CHP ile parti merkezi arasındaki ilişkiler giderek artacaktı. Bu durumun oluşmasında ülke içersinde halk kitlesinin DP iktidarından uzaklaşarak, CHP'ye yakınlaşmasının yanında; Bursa siyasetinde etkili olan kişilerin içersinde yer alan Hürriyet Partisi'nin, güç birliği adı altında CHP ile birleşmesinin önemli bir katkısı olacaktı. Özellikle Dr. İbrahim Öktem'in bu birleşme sonrası CHP Meclis üyesi olması ile Bursa-Ankara ilişkileri kuvvetlenmişti. Her fırsatta Bursa'ya gelerek siyasi faaliyetlerde bulunan İbrahim Öktem, il teşkilatı içersinde ön plana çıkmaya başlamıştı. Parti yanlısı basın her fırsatta Öktem'in görüşlerini okuyucuyla paylaşıyordu. Öktem'in faaliyetlerinin yanında, 1959 yılıyla birlikte CHP'de yaşanan siyasi canlanış, Bursa'ya

⁸⁴ Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)

⁸⁵ Nuri Erbak, İsmet İnönü'yü evinde ağırladığı günleri ayrıntısıyla anılarında yer vermektedir. Bu anılar için bakınız: Yılmaz Akkılıç, "Nuri Erbak'ın Eski Bursa Anıları", **Bursa'da Yakın Zamanlar**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bursa, 2006, s. 140-144.

⁸⁶ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, yay. haz. Ahmet Demirel, C. I, 3. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 641-642.

⁸⁷ **Yeni Ant**, 10 Ekim 1955.

⁸⁸ **Yeni Ant**, 10 Eylül 1956.

birçok üst düzey partili ve milletvekillerinin gelmesi ve teşkilat çalışmalarına katılmalarıyla sonuçlanmıştı. Bu canlılık 27 Mayıs gününe kadar artarak devam edecekti.

D. BURSA SİYASETİNDE GÜÇ KAZANAN DİNİ SÖYLEM VE CHP

Çok partili demokratik hayat, laikliğe karşı düşmanlıklarını ve İslamlığın ihyası isteklerini gittikçe daha açık olarak ilan etmekten çekinmeyen dini liderler de dahil olmak üzere⁸⁹, bütün fikir akımlarına çok büyük bir ifade hürriyeti sağlamıştı⁹⁰. Güçlü bir dalga halinde ortaya çıkan dini fikirler karşısında, hiçbir siyasi partinin uzak duramayacağı gibi CHP'de bundan uzak kalamadı ve bu akımlara uymak zorunda kaldı⁹¹.

1. CHP İçinde Artan Dini Taleplerin Hayata Geçışı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 yılında toplanan Yedinci Kurultayı'na damgasını vuran tartışmalar Laiklik konusunda olacak ve partinin din karşısında aldığı yeni konumu belirleyecekti. CHP'liler arasında "kim daha dindardır, kim değildir" karşılaştırmaları yapılmaya başlanmış, "daha dindar" görünmek ön plana alınmıştı⁹². CHP içersinde demokrasi kavramı içersinde giderek güç kazanan muhafazakâr söylemlere örnek teşkil etmesi açısından kurultayda ortaya konulan görüşlerden birkaçını vermeyi gerekli görüyorum. Genel anlamda delegelerin tümünde ağırlık kazanan düşünce Milli Eğitim bünyesinde dini eğitimin verilmesi ve yüksek öğretim veren İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıydı⁹³. Bunun gerekçesi ise şu sözlere savunuluyor: Vehbi Dayıbaş, "*Kiliselere*

⁸⁹ İlhami Soysal, "Mezhepler/Tarikatlar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. V, İletişim Yayınları, s. 1366.

⁹⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 10. b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 413.

⁹¹ Dönemin İslamcı basınında CHP ve onun laiklik söylemini eleştiren görüşler çok sık gündeme gelecektir. Selamet Dergisine göre, "*Halk Partisi uygulamakta olduğu laiklik görüşü ile Türk halkının duygularını hiçe saymaktadır. Türk'e yaklaşmanın tek yolu, onun vicdanına girebilmekle mümkündür. Demokrat Parti işte bunu benimsemiş ve yapmıştır. Halk Partisi'nin seçeceği en iyi yol dine hiç karışmamaktır. Bunu yapmadığı takdirde Halk Partisi yıkılacaktır*"; Hamdullah Suphi Tanrıöver, Selamet Dergisinde şunları ifade eder: "*Bugünkü haliyle Türkiye dini bakımdan perişandır. Din adamı kıtlığı vardır. Laiklik bu değildir. Laiklik dini inkâr değildir*"; Eşref Edip, Sebülürreşat'ta ki yazısında ise şunları ifade eder: "*Cumhuriyet Halk Partisi, dinin toplum üzerindeki etkisini anlamamış, din derslerine önem vermemek suretiyle yirmi sene müddetle milli vicdanı ezmiştir*"; Aynı dergide yer alan başka bir yazıda, "*Cumhuriyet Halk Partisi laikliği dinden tamamen elini çekmek, dini konularla meşgul olmamak ve meşgul olanlara mani olmak şeklinde anlamıştır. Bu tutumu toplumda bir maneviyat ve ahlak buhranı doğurmuştur.*" Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, Simavi Yayınları, 1991, s. 188-189.

⁹² Altan Öymen, **Değişim Yılları**, 9. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 278.

⁹³ Cumhuriyet idaresi 21 Nisan 1924 tarihinde kabul ettiği İstanbul Darülfünunu'nun hükmi şahsiyeti hakkındaki kanunla, diğer fakültelerin yanında İlahiyat Fakültesi'nin de açılmasını sağlamıştı. İlahiyat Fakültesi 1933 yılına kadar dokuz sene faaliyetine devam etti ve 1933'te Darülfünunun lağvedilerek yerine kurulmuş olan İstanbul Üniversitesinde İlahiyat Fakültesine yer verilmemiş, sadece Edebiyat Fakültesine bağlı "İslami Araştırmaları Enstitüsü" vücuda getirildi. Talebe yokluğu nedeniyle enstitüsü 1936 yılında lağvedildi. Münir Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXI, ss. 6-8.

gidenler orada ayin yapanlar kendi dinlerine ait bir şeyler okuyorlar. Bizim çocuklar ibadette ne okuyacaklar?”⁹⁴. Abdülkadir Güney, “Dinini kuvvetlendiren milletler daima sosyal tekâmüle mazhar olmuş, payidar olmuştur, ihmal edenler geri kalmıştır... Biz neden dinimizin inkişafına mani oluyoruz?”⁹⁵. Sinan Tekelioğlu, “Köylülerin ölümlerini gömecek adamları yoktur... Bugün memleketimizde kumar almış yürümüş, içki almış yürümüş, ahlak tamamen tefessüh etmiştir... Anaya, babaya büyüğe itaat kalmadı(Şiddetli alkışlar)”⁹⁶. Şükrü Nayman, “Avrupa’da, Amerika’da radyolar harıl harıl dini konferanslar vermekte, kiliseler dolup taşmaktadır. Biz iftar sofraları yerine, içki masaları, sabahlara kadar kadınlı erkekli briç ve poker partileri yapmakla övünüyoruz(Bravo sesleri, alkışlar)... Dinden korkmayalım, ben amele arasında yayılan kızıl tohumlardan korkarım”⁹⁷. Emin Karpuzoğlu, “Eski zihniyetin ve geleneğin mütehakkim savcılarının, Cumhuriyet Halk Partisini sırtlayarak kurtarıcı rolünü oynamak isteyen fena itiyat ve zihniyet müdafilerinin yürüdükleri yolların heyelan halinde olduğunu görmelerini ve sezmelerini gönül isterdi... Bin seneden beri kıtalarda at oynatan bu milletin vicdanından Allah’ını çıkartmaya çalışırsanız milli duygu ve imanı ile de ne şahadete sevk ve ne de gaziliği kazandırabilirsiniz”⁹⁸. Hamdullah Suphi Tanrıöver, “... Bizim Şark dünyası ile alakadar olmamız için aramızdaki müşterek rabita dindir”⁹⁹.

CHP içinde giderek güç kazanan dini söylem, Cumhuriyet’in ilk yıllarında inşa edilmeye çalışılan ulusal-laik devlet düzeninden çeşitli ödünler verilmesiyle sonuçlanacaktı. Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülke içinde din işlerini yönetimini üstlenen Diyanet’in görev ve yetkileri aşamalı olarak daraltılmıştı. Bu yetkiler 23 Mart 1950 tarihinde kabul edilen kanunla genişletildi¹⁰⁰. Din adamı yetiştirmek adına, 1 Eylül 1947 tarihinden itibaren, din dersleri öğretmenleri, imamlar ve hatipler için, ortaokul bitirenlere beş yıl, lise ve muadili okulları mezunları için iki yıl olmak üzere özel din seminerlerinin açılmasının uygun olacağına yönelik bir tebliğ yayınladı. 1948 yılı Ocak ayında imam ve hatip yetiştirmek için devlet okullarının açılması ve ilahiyat fakültesi kurulması için Meclis’e kanun teklifi verildi. 15 Ocak 1949 tarihine ilk imam hatip kursları, 4 Haziran 1949’da Ankara Üniversitesi’nde bir İlahiyat Fakültesi açılması kanunu kabul edildi. Din öğretimi için ilk önemli girişim 1947 Temmuz ayında, “*Din Bilgileri Dershaneleri*” açılmasına izin

⁹⁴ **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948, s. 448.

⁹⁵ A.g.e., s. 449.

⁹⁶ A.g.e., s. 450.

⁹⁷ A.g.e., s. 451-452.

⁹⁸ A.g.e., s. 453-454.

⁹⁹ A.g.e., s. 458.

¹⁰⁰ “Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilât ve vazifeleri hakkındaki 2800 sayılı kanunda bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 3665 sayılı kanuna ek Kanun”, Kanun No: 5634, **Resmî Gazete**, S. 7469 (29 Mart 1950).

veren bir kararın Milli Eğitim Bakanlığı tarafından duyurulması oldu. Devlet tarafından din öğretiminin verilmesi ilkesi etrafında, 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren ilkokulların 4 ve 5. sınıflarında ihtiyari din derslerinin konulması kararı uygulamaya konuldu ve velilerin talebi sonrası derslerin verileceği karara bağlandı. Bu karar sonrası İstanbul'da velilerin % 93'ü, Anadolu'da % 100'ü çocuklarının din dersleri almasını kabul etmişti¹⁰¹. 1950 yılının Mart ayında 19 türbe ziyarete açılmıştır. Tüm bu gelişmelere karşın, 1945-1950 yılları arasında devrimleri koruyucu davranış kuvvetini korumuştur. Bu sebeptendir ki, laikliğe aykırı gidişi destekler fikirler, bu dönemde azdır ve çoğu İkinci Meşrutiyet döneminde de var olan İslami kesimlerin söyleminden çok farklı bir şey ifade etmeyecektir. En çok tartışılan konu CHP'nin laiklik söylemi, din öğretimi ve Türkçe ezan olacaktı¹⁰².

Ayrıca kimi Halk Partililerin kamuoyuna yansıyan görüşlerinde, komünizme karşı mücadelede en iyi aracın din olduğu vurgusu ön plana getiriliyordu. Bursa'nın en eski gazetecilerinden olan ve Cumhuriyet devrimlerini gören Musa Ataş, Amerikan New York Times gazetesinde yer alan bir yazıya atıf yaparak Din-Komünizm ilişkisine şöyle değinmektedir: *"Komünizmle mücadele için baş vurulacak tek kuvvet dindir. Dinsizler için komünizm kolay hazmonulan bir ideolojidir. Buna bizde inanıyoruz. Atom bombasına karşıda bizi yalnız Allahın koruyacağını biliyoruz. Komünizmin karşısına din çıktıkça çelik bir duvar gerilmiş olur"*¹⁰³. Halk Partililer arasında komünizmle mücadelede temel aracın din olacağı konusunda görüşün güç kazanmasında, Cumhuriyet Halk Partisine İslamcı kanattan yöneltilen eleştirilerin payı olsa gerektir. Sebilürreşat dergisi, CHP'nin din siyasetini kamuoyu ile şu şekilde paylaşmaktaydı: *"Bu partinin tuttuğu yol komünizme giden yoldur. CHP yirmi yıl müddetle, bilerek veya bilemeyerek komünizm ilkelerine hizmet etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu hareketi siyasi bir irticadır"*¹⁰⁴.

2. Siyasetteki Dini Söylemin Bursa'daki Yansımaları

Muhafazakâr kimliği ile ön plana çıkan Bursa'da, çok partili hayatla birlikte din-siyaset ilişkisi kamuoyunun ve siyasi partilerin ön planında yer alan konulardan biri haline gelmişti¹⁰⁵. 1946 yılı ile birlikte gerek Cumhuriyet Halk Partisi gerek Demokrat Parti

¹⁰¹ Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, ss. 76-79, ss. 83-93.

¹⁰² Tunaya, a.g.e., s. 187.

¹⁰³ **Ant**, 19 Ekim 1949.

¹⁰⁴ Tunaya, a.g.e., s. 189.

¹⁰⁵ Devrimci kadronun şeriatın egemenlik alanına açık bir hücumu olan Türkçe Ezan uygulamasına karşı ilk açık direnme Bursa'da gerçekleşmişti. Vali başkanlığında toplanan ezan komisyonu toplantıları devam ederken, 16 Kasım 1932 tarihinde Sadık isminde biri Ulu Cami'de Türkçe ezan aleyhine bir vaaz vermişti. 1 Şubat 1933'te bir halk kalabalığı, polis bu işe karışmasını protesto etti ve Kazan Türklerinden evkaf memuru Yahya oğlu İbrahim'in kışkırtmasıyla, Yahudilerin sinagoglarda, Hıristiyanların kilisede ibadetleri

kongrelerinde ilkokullarda din derslerinin okutulması, imam-hatip okullarının açılması gibi dini eğitimi içeren konular gündeme gelmeye başladı¹⁰⁶. Cumhuriyet Halk Partisi Bursa örgütünün yöneticileri, kongrelerde delegelerden gelen dine yönelik istekler karşısında başlangıçta bir bocalama dönemi yaşayacaklardı. Bu duruma en iyi örnek, 29 Aralık 1946 yılında gerçekleşen Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il kongresiydi. Merkez ilçe delegesi olarak katılan Bedia Kızılay'ın din ve ahlak derslerinin okullarda okutulması isteğini dile getirmesi, kongrede tartışmalara yol açmıştı. Aslında bu konu il kongresinin birkaç gün öncesinde Meclis'te Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde gündeme gelmiş ve Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars¹⁰⁷ ve Hamdullah Suphi Tanrıöver dini eğitim konusunda hararetle konuşmalarda bulunmuştu¹⁰⁸. Bu görüşlerden cesaret alan parti örgütü düşüncelerini açıkça ifade etmekten kaçınmayacaktı ve Bursa il kongresine yaşananda bunun yansımasıydı. Konunun daha fazla büyümemesi ve bu durum karşısında nasıl bir harekette bulunulması gerektiği konusunda sıkıntı yaşayan parti yöneticilerin, kongrelerin bu gibi hassas konuların konuşulacağı yerler olmadığı gerekçesiyle, telaş içersinde istekleri geçiştirmeye çalıştıkları, fakat kongre havası içersinde, isteklerin merkeze iletilmek üzere kabul edildiği görülmektedir¹⁰⁹. Sonraki süreçte parti merkezinin din alanına yönelik talepleri dikkate alarak, hoş görmeye başlayan bir tavır takınmasıyla, il yönetimi rahat hareket etmeye başlayacaktı.

---

bakımından rahatsız edilmedikleri örnek göstererek, ezanın Arapça şeklinin kalmasını istedi. Ayaklanan halk önce vakıflar genel müdürlüğüne, sonrasında valliğe gitmişlerdir. Olaya güvenlik kuvvetleri hemen müdahalede bulunarak, gerekli önlemleri almışlardı. Haber o sırada Batı Anadolu seyahatinde olan Atatürk'e iletilmiş ve Atatürk hemen Bursa'ya gelerek olayı yerinde incelemişti. Atatürk, "*Cahil Mürteciler*" in hareketini önemsiz olarak nitelese de, olaya özel bir önemle eğilmeli, dinin siyasete ya da her hangi bir kışkırtmaya vesile edilmesine hiç müsamaha edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştı. Jaschke, a.g.e., 1972, s. 45; Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 99-100. Olay sonrası yapılan tahkikat neticesinde Sanıklardan 16'sı olayı bizzat düzenleyip gerçekleştirme, 7'si suça iştirak, biri de Türkçe ezan aleyhinde tehdit suçundan mahkemeye verilmişti. Mahkeme Çorum'da gerçekleştirilmiş, sanıklar çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Deniz Güner, 1930-1933 Yılları Arasında Türkiye'deki İrticai Faaliyetler ve Basındaki Yansımaları, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2006, ss. 113-122; Ulucami'de yaşanan bu olay sonrası Bursa'ya gelen Atatürk'ün, "Bursa Nutku"nu söylediği iddia edilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz: Mahmut Goloğlu, **Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku**, Kalite Matbaası, Ankara, 1973. Çeşitli zamanlarda Bursa ili içersinde irticai faaliyetlerin çeşitli dönemlerde ortaya çıktığı görülür. Örneğin, Orhangazi'de bir kişi "*Sultansız memlekette oturulmaz*" propagandasını yaparken; Mustafakemalpaşa'da bazı evlerin kapılarına "*namaz ve orucu bırakmayın, zekâtı verin, devlet emirlerine itaatli bulunun*" tarzında yazılar yapıştırılarak propaganda yapılmıştır. **CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, 1937, s. 98.

¹⁰⁶ 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun dördüncü maddesi, dini uzmanlar yetiştirmek amacıyla İlahiyat Fakültesi ve imam ve hatip yetiştirmek amacıyla ayrı okulların açılması hükmünü getirmişti. Kanuna dayanarak 1924 yılında 29 merkezde imam hatip merkezleri açılmış, sekiz yıl içinde öğrenci azlığı nedeniyle hepsi kapanmıştır. 1924 'te bu okullarda 2258 öğrenci ve 300'den fazla öğretmen varken, 1932'de yalnız 10 öğrenci vardı. Jaschke, a.g.e., s. 75.

¹⁰⁷ Muhittin Baha Pars'ın dine ilişkin görüşleri İkinci Bölümde yer verdiğimiz "Bursa Milletvekillerinin Faaliyetleri" bölümünde yer almaktadır.

¹⁰⁸ Halk Partili milletvekillerinin dini eğitimle ilgili görüşleri için bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 8, C. III, Birleşim 22 (24.12.1946).

¹⁰⁹ **Ant**, 30 Aralık 1946.

Bursa'da siyaset alanında dinin ön plana gelmesinde Demokrat Parti il teşkilatının teokratik eğilimlerinin payı büyüktü. Demokrat Parti yöneticilerinin din-siyaset ayrımı konusunda ortaya koymaya çalıştıkları mesafeli politikalar, taşra örgütlerine çok fazla yansımıyordu¹¹⁰. Demokrat Parti kurucularının aralarında yaptıkları görüşmelerde fikir birliğinde buluştukları noktalar içersinde ön planda laiklik konusu gelirdi¹¹¹.

Bu dönem içersinde nadir olarak görülse de bazı zamanlarda irticai faaliyetler karşısında iktidar ve muhalefetin ortak tavırlar sergiledikleri zamanlarda olmuştu. Örneğin Büyük Doğu dergisinde Necip Fazıl Kısakürek'in Atatürk'e yönelik neşrettiği bir yazı üzerine, ülke genelinde başlayan mitinglerden biri Bursa'da Cumhuriyet Meydanında 23 Haziran 1947 tarihinde gerçekleşmişti. Vali ve Belediye Başkanının katıldığı mitingde konuşmalarda bulunan CHP il başkanı Reşat Türel ve DP il başkanı Hulusi Köymen, irticai hareketlere karşı ortak hareket etmek yönünde birer konuşma yapmışlardı¹¹².

Her ne kadar Celal Bayar, Bursa teşkilatının dinsel eğilimlerinin farkında olarak, teşkilatın başına eski bir Halk partili ve dinsel söylemde ılımlı bir kişi olan Hulusi Köymen'i getirmiş olsa da, partinin il ve ilçe teşkilatlarında muhafazakâr düşüncede politikacılar çoğunlukta idi. Kısa sürede kitleleri arkasına alma gayreti gösteren teşkilat, muhafazakâr kişilere yöneliyor ve partide görev veriyordu. Teşkilatlanmadaki bu süreç kendisini il ve ilçe kongrelerinde ortaya koyuyor ve teokratik talepler devamlı surette ön plana geliyordu¹¹³. Buraya kadar söylediklerimizi, yani Demokrat Parti merkezi ile Bursa il teşkilatı arasında, laiklik ve din-siyaset ilişkisi konusunda yaşanan algı farkını, Demokrat Partinin 3 Nisan 1949 tarihinde gerçekleştirilen Bursa İl kongresinde bizzat görmek mümkündür. Bu kongreye bizzat Celal Bayar katılmış ve son derece canlı bir kongre gerçekleşmişti. Kongrede konuşmalarda bulunan delegeler, dini konulardaki taleplerini kürsüden ifade ederken, heyecanlı alkışlarla karşılanıyorlardı. Örneğin, Mudanya delegesi Adnan Hancıoğlu isimli genç kürsüye gelerek, dinin ihmal edildiğini ve yetişen gençlerin dinden bihaber olduklarını, kadınların açık saçık gezdiklerini, din olmayan milletlerde örf ve ananın olmadığını ve böyle bir milletin ölüme mahkum olacağını ifade ederek, alkışlarla sözlerini tamamlamıştı¹¹⁴. Kongrede, bu ve buna benzer görüşlerin aksini ifade edenler

¹¹⁰ DP Tüzüğü'nün 14. Maddesi şu şekildeydi: "*Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak kardeşler arasındaki sevgi ve tesanütü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete geçirmesine asla müsamaha olunmamalıdır.*"

¹¹¹ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, haz. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 58.

¹¹² **Ant**, 24 Haziran 1947.

¹¹³ Salih Budakoğlu, Bursa Siyasetinde Demokrat Parti (1946-1960), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2003, s. 96-97.

¹¹⁴ **Ant**, 4 Nisan 1949.

susturulurken, Celal Bayar, kongredeki din tartışmalarından etkilenecek, konuşmasını Laiklik prensibi etrafında sürdürme gereği duymuş, partisinin dine bakışına değinerek, “Evet biz Müslümanız ve Müslüman olarak kalacağız. Laiklik prensibi buna asla mani değildir. Laikliği bırakacağız diye ortaya atılacak bir fikir maazallah bu ülkede kabul görürse ben memleketin geleceğinden ümidimi keserim” derken¹¹⁵; Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, “Dini, dünya işine ve siyaset işine karıştırmamak bugünkü neslin akılselimine dayanan Demokrat Parti’nin en birinci vazifesidir” ifadelerinde bulunmuştu¹¹⁶.

İl kongresinde din konusunda yaşananlar Bursa kamuoyunda dikkatle izlenmişti. İktidar yanlısı basında, kongrede ortaya çıkan irtica tehlikesine vurgu yaparak “*Tehlike Eksilmemiştir*” başlığı altında verilen haberde, DP il kongresinde Kemalizm ilkelerine yönelik oluşan tepkiye dikkat çekilmiş; ülkedeki muhalefetin ve çok partili hayatın, Kemalizm üzerinde birleşmekle yaşayacağı ifade edilmişti. Kongrenin yansımaları muhalif basında da yer bulmuştu. “*Laikliğin tarifini yapmak lazım*” başlığından verilen haberde, kongrede laiklik konusunda yaşanan tartışmaların temel sebebinin, halkın laiklik kelimesine vermek istediği mana ile parti programında taşıdığı mananın aydınlığa kavuşturulması çabasıydı. Adnan Hancıoğlu’nun görüşleri ile, ona karşı çıkarak “*dini siyasete alet yapmak isteyenlere inkılap nesli meydana boş bırakmayacaktır*” ifadelerini kullanan Hüseyin Bayrı’nın görüşleri aynı ortak fikri yansıtıyordu. Demokratlar, kongrelerde ortaya çıkan irticai söylemlerin tek sorumlusu olarak CHP’yi ve onun 25 yıllık iktidarını sorumlu tutuyordu. Çünkü CHP iktidarı döneminde, laiklik maskesi altında uygulanan din düşmanlığı, halkı mağdur etmiş ve halkın dini duyguları bastırılmış, vatandaşın yüreğinde bu durum acı bir reaksiyon yaratmış ve bu duygular halkın samimi arzularının yansıtıldığı Demokrat Parti kongrelerinde ortaya çıkmaya başlamıştı¹¹⁷.

Demokrat Parti genel merkezi, Bursa ilindeki bu teokratik yapılanmayı önlemek adına milletvekili, il idare heyeti, ilçe idare heyeti gibi önemli yerlere, tabandan ziyade bürokratik nitelikteki kişilere önem veriyordu. Aynı süreç iktidara geldikten sonra da sürdürülmüş, il teşkilatında merkezileştirme çalışmalarına devam edilerek, merkezin görüşlerini paylaşan yerel yöneticilere öncelik veriliyordu. Bu gibi yöneticiler, halkı kaybetmemek adına, kimi dini istekleri, örneğin Arapça ezan, din derslerinin öğretilmesi

¹¹⁵ Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri- 1946-1950, s. 570-571; Nazmi Sevgen, Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950), Tan Matbaası, İstanbul, 1951, s. 330.

¹¹⁶ Vatan, 4 Nisan 1949. Demokrat Partinin 20 Haziran 1949 tarihinde Ankara’da gerçekleştirdiği kongresini izleyen Cumhuriyet Halk Partisi Ankara Bölge Müfettişi Balıkesir Milletvekili Muzaffer Akpınar, kongrede en göze batan hususun dine yönelik aşırı bir bağlılığın olması olarak ifade eder. Akpınar, söz alan birçok konuşmacının, dini eğitim ve her türlü yoruma açık laiklik tanımlamalarıyla, dinleyenler arasında büyük bir coşkunluk yarattığını, buna karşın Celal Bayar’ın laiklik ilkesi destekler nitelikte sözlerinin çok sönük karşılandığını raporunda iletmektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 490.01 Yer: 438.1817.1.

¹¹⁷ Doğru, 11 Nisan 1949.

gibi konularda halka vaatlerde bulunurken; yeri geldiğinde fes, sarık, cübbe giyilmesi gibi aşırı taleplere soğuk bakıyorlar, olumlu yaklaşmıyorlardı. İktidara gelmenin vermiş olduğu güçle, teşkilatın üst yapısında gerçekleştirilmeye çalışılan merkezileştirme ve teokratik eğilimlerden arındırma işleminin, çok fazla alt kademelere yansımadağı 11 Şubat 1951 tarihinde gerçekleşen DP Merkez ilçe kongresinde kendisini göstermişti. Dağcılık kulübünde yapılan kongrede, delegelerin talepleri teşkilat içersindeki havayı yansıtması açısından önemliydi. Delegeler, caz, saz ve dansın yasaklanması, radyoda İngilizce dersleri yerine haftada üç gün kuran okunmasını, Cuma öğlen saatlerinde radyoda müzik çalınmaması türü dileklerini ifade ediyorlardı¹¹⁸. Bu kongreden kısa bir süre sonra 12 Mayıs 1951 tarihinde Tayyare Sineması'nda toplanan Demokrat Parti İl Kongresinde de din konusunda aynı talepler gündeme gelirken, bu kongreye bizzat Başbakan Adnan Menderes'in katılması ve kongrede din konusundaki havaya şahit olması ayrıca ilgi çekici bir durum yaratmıştı¹¹⁹. Aynı şekilde 1952 yılında gerçekleşen Demokrat Parti Yıldırım İlçe kongresinde, söz alan delegeler, sarık, cübbe giyilmesine müsaade edilmesini, açık resimlerin gazetelerde bulunmamasını, inkılap diye bir şey tanımadıklarını, Arap harflerine tekrar dönülmesini ve kadınların çarşafa dolanmalarını istemişlerdi¹²⁰. Bu taleplerle karşılaşan il merkezi, genel merkezin baskısıyla bu talepleri getiren delegeleri haysiyet divanına sevk etmişti. Fakat genel merkezin bu tür müdahaleleri, siyaset kültüründen yoksun olan, muhafazakâr kimliğini ön planda tutan, CHP yönetimine ve onun gerçekleştirdiklerine aşırı derece muhalif olan teşkilat içersindeki yapılanmaları azaltmamış; il ve ilçe kongrelerinde ve seçime gidilen süreçlerde teokratik taleplerin Bursa'nın siyasi gündeminin üst sıralarında yer almasını önleyememiştir¹²¹.

1948 yılında kurulan Millet Partisi'nin dine bakış açısı, diğer iki partiyle karşılaştırıldığında çok daha net ve açıktı. Millet Partisi tüzüğünde, Atatürk ilkelerinin anayasadan çıkarılmaları istenirken, toplum düzeninin sağlanmasında ahlakın, geleneklerin, örf ve âdetin büyük olduğunu(Madde7), din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkâr olduğunu ifade ediyordu(Madde8). Parti, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasını, herkesin vicdan ve itikat hürriyetini dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etme hakkını mukaddes tanıdığını ve ilk ve orta eğitimde din derslerinin ilave edilmesini ve üniversitelerde İlahiyat fakülteleri açılmasını uygun gördüğünü, din derslerine iştirak edecek olan öğrencilerin, reşit oluncaya kadar aile reisinin iznine tabi

---

¹¹⁸ **Ant**, 12 Şubat 1951

¹¹⁹ **Ant**, 13-14 Mayıs 1951.

¹²⁰ **Ant**, 2 Aralık 1952.

¹²¹ Budakoğlu, a.g.tz., ss. 98-102.

olduğunu beyan ediyordu¹²². İslamcı kesimlere göre, Millet Partisi, Türkiye'yi gerçek laikliğe kavuşturacak, dinsiz gidişi önleyecek bir parti olacaktı¹²³.

Özellikle seçime gidilen süreçte muhalefet partilerinin yoğun bir şekilde halk nezdinde yapmış olduğu dini propaganda faaliyetleri, Cumhuriyet Halk Partisi genel merkezinde rahatsızlık yaratmıştı. Bu durum üzerine Halk Partisi Genel Sekreteri, teşkilata gönderdiği bir yazıda, bu tarz propagandalara karşı dikkatli ve temkinli davranmaları konusunda uyarıda bulunurken, gerekli makamların bu konuda uyarılmalarını istemektedir. Fakat burada ilginç olan noktalardan biri, genel merkezin temkinli davranma konusunda uyarıda bulunurken “*bütün arkadaşlarımla bu mevzuda mahalli şartları göz önünde bulundurarak içtimai bünyenin icaplarına göre hadiseleri meydana gelişinden ve fena neticeler doğurmadan*” ifadelerini kullanması, irticai faaliyetlere yönelik verilecek olan tepkinin her bölgede farklı tonlarda olabileceğini kabullendiğini göstermektedir¹²⁴.

Dinin siyasete alet edilmesi konusunda Demokratlar ise Halk Partilileri suçlayarak, asıl Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasete dini soktuğunu ve bunu araç haline getirdiğini iddia etmektedir. İsmet Bozdağ, iktidar partisinin camilerdeki vaizleri kullandıklarını, 24 Mart 1947 tarihli gazeteler yansıyan Samsun'un Çarşamba ilçesindeki İmam Hüseyin Bilici'yi örnek gösterir. İmam, camide verdiği hutbede, “*Memlekette muhtelif partiler kuruluyor. Böyle müteaddit partilere ne lüzum var? İslamlar, bütün dünyada 73 fırkadır. Bu yetmiş üç fırkadan biride Halk Partisidir. Diğerleri batıldır*” ifadelerini kullanmıştı. Bozdağ, cemaatin tutanakla bu durumu resmiyete dökmesine karşı hiçbir takibatın yapılmadığını beyan etmişti¹²⁵.

Bunun yanında, seçmen kitlesinin artan dini talepleri karşısında baskı altında bulunan CHP, tepki vermeleri halinde kendi aleyhinde bir propagandanın başlayacağı düşüncesi hakim olmuş ve ezan uygulamasına ses çıkarmamıştı. Ezanın tekrar Arapça okunmasına izin veren kanun düzenlemesinin kabul edildiği gün, Bursa Ulu Cami'de ikinci vakti ezanı Arapça okunmuş, kısa sürede tüm vilayet camilerinde bu uygulamaya geçilmişti¹²⁶. Seçim dönemlerinde CHP türbeleri biz açtık derken, DP'liler de Arapça

¹²² Ercan Haytoğlu, Millet Partisi-Cumhuriyetçi Millet Partisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994, s. 278-279.

¹²³ Tunaya, a.g.e., s. 191.

¹²⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01 Yer: 95.373.6.

¹²⁵ İsmet Bozdağ, **Demirkırat Aldatmacası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, s. 149.

¹²⁶ Bayram Sarıcan, **1930'lardan Günümüze Bursa'da Dini Hayat**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 86.; Hüseyin Sungur ezanın Bursa'da okunmasına yönelik anısında şunları anlatır: “*14 Mayıs'ın ertesi günü, Kayhan'daydım, oradan helva alacaktım. Oraya cami yakındı baktım ezan Arapça okunmaya başlandı. Halk benimsememişti Türkçe ezanı. Bursa halkının CHP'nin din politikalarına karşı bir tavır söz konusu olmuştu ve DP bundan fayda sağlamıştır*”. Hüseyin Sungur'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011

ezanın, din derslerinin ve radyoda kuranın okutulmasının DP eseri olduğunu ileri sürüyordu. Bu yarış gösteriyordu ki, CHP, dini siyasi çıkarlar için kullanmanın aleyhinde değildi, çünkü siyasi rekabetle birlikte başlayan oy kaygısı ve bunun CHP'de yaratmış olduğu baskı, CHP'yi dini söylem ve uygulamalarda bulunmaya itmişti. Kendi iktidarının son dönemlerinde, başta kendi programı olmak üzere, eğitim ve siyasi alanda yaptığı değişimlerle, dine karşı geçmişteki net duruşunu önemli ölçüde revize etmiş; dini faaliyetlere hoşgörü göstermeye başlamış, çeşitli tavizler verme yoluna gitmişti. İktidarı kaybetmesiyle birlikte oya olan ihtiyacı, partinin daha fazla dini söylemlerde bulunmasına neden olmuştu, fakat Demokratlar iktidar partisi oldukları için bu yarışmada daima CHP'yi yeniyorlardı. Bunun sonucu olarak da zamanla CHP bu taktikten vazgeçecekti¹²⁷.

3. DP İktidarında Artan İrticai Hareketler ve Bursa'da Ortaya Çıkan Etkileri

Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden sonra, tüm ülkede olduğu gibi Bursa'daki dini hayatta da bir canlanma kendini göstermişti. Adnan Menderes'in hükümet programında ortaya koyduğu "*Halka mal olmayan İnkılâplar*" içerisinde yer alan Türkçe ezan, DP iktidarının İslamcı kesime yönelik ilk açılımını oluşturacaktı. Arapça ezan uygulamasıyla, İslami kesimlerde Demokrat Parti'ye yönelik var olan temkinli yaklaşım tamamen silinecekti¹²⁸. Muhafazakar kesimdeki bu heyecan satırlara şu sözlerle yansiyordu: "*27 senedir hiç bir hükümet reisi müslümanlık hakkında bu kadar yüksek birsevgi ve alaka göstermemiştir*"¹²⁹; "*Hazreti Peygamber Mekke'yi fethedip de Kabe-yi Muazzamayı putlardan temizlediği zaman Müslümanlar ancak bu kadar heyecan içindeydiler*"¹³⁰.

Demokrat Parti iktidarının gelmesiyle manevi inanç hizmetlerine büyük bir hız verilmişti. Bursa Ulucami'de müezzinlik görevinde bulunan Bayram Sarıcan, DP iktidarı ile yaşanan değişimi şöyle ifade ediyor: "*İslamiyet eskiden varmış, sonra yok olmuş, daha sonra da yeniden doğuyormuş gibi bir atmosfer*"¹³¹ vardı. Sarıcan, her mahallede, mahalle eşrafının evlerinde toplanılır, dini ve milli konular görüşülür ifadelerinde bulunarak, bu toplantılarda özellikle Başbakan Adnan Menderes'in konuşmalarına çok yer verildiğinden bahsedilmektedir. Tek parti döneminde sadece Ulu Cami'de bir tane kuran kursu bulunurken, sonrasında hızla kuran kursları açılmaya başlanmıştı. İsmail Hakkı Kuran

¹²⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 88.

¹²⁸ Çetin Özek, **Türkiye'de Laiklik**, Baha Matbaası, İstanbul, 1962, s. 102.

¹²⁹ Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 90.

¹³⁰ Doğan Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, 2. b., Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s. 38.

¹³¹ Sarıcan, a.g.e., s. 114.

Kursu, Orhan Cami Kuran Kursu, Emirsultan Kuran Kursu, Üftade Kuran Kursu, Yıldırım Kuran Kursları ilk açılanlardı¹³². Bursa içersinde sarıkla dolaşmaya başlayan insanların, kendilerine uyarıda bulunanlara karşı, “*Şimdi demokrasi var, herkes istediği gibi gezer*” tarzındaki cevapları basına yansır olmaya başlamıştı¹³³.

DP iktidarı ve Menderes’in gericiliğe yüz veren tavırları, laik cumhuriyeti hedef alan hareketlere zemin hazırlamıştı. On yıllık iktidar döneminde kamuoyu tarafından çok tartışılacak olan Ticani Hareketi, Malatya Suikastı, Bursa Ulu Cami Olayı, Nurculuk gibi gerici hareketler, toplumda rahatsızlık yaratmaya, CHP yönetiminin muhalefetini sertleştirmesine ve aydın-gençlik sınıflarının DP iktidarından uzaklaşmasıyla sonuçlanacaktı.

Türkiye Ticanilik tarikatıyla 1930 yılında tanışmıştı. Muhammet Et-Ticani tarafından kurulan Ticanilik tarikatı, ismini kendilerine Tican yada Ticana adı verilen Cezayirli Berberi bir kabileden almaktadır. Tarikatın Türkiye topraklarında varlığını hissettirmeye başladığı zaman Osmanlı Devleti zamandı II. Abdülhamit dönemidir. Tarikat, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ses getiren her hangi bir eyleme karışmamış, 1942 yılında Ticani müritlerinden birinin ezanı Arapça okumasıyla Ticani hareketi ülke gündemine gelmişti¹³⁴. 1940’lı yıllarla birlikte Mehmet Kemal Pilavoğlu ile özdeşleşerek adını duyurmaya başlayan tarikat, çok partili dönemin getirdiği uygun ortamda ülke içersinde kitlesel taban bulma yolunda gelişme göstermişti¹³⁵. Teokratik bir devlet sistemini hedefleyen tarikat, Atatürk devrimlerini benimsememek, laikliği şiddetle reddetmek, şeriatı esas almak fikri temellerine sahipti. İlk ses getiren eylemi, 4 Şubat 1949 tarihinde TBMM’de Arapça ezan okunmasıydı¹³⁶. Heykelleri put olarak gören ve bunların kırılmasını dini gereklilik olarak algılayan tarikat, DP iktidarının hoşgörülü yaklaşımları sonrası, dinsiz olarak gördükleri Atatürk’ün ülke genelindeki heykellerini kırmaya başlayacaktı. İlk ses getiren eylemi, 27 Şubat 1951 tarihinde Kırşehir’de Atatürk heykeline yapılan saldırıydı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Demokrat Parti Konya İl Kongresinde delegeler fes, çarşaf ve Arapça harflere tekrar dönülmesini talep ediyordu. DP bu talepleri, köylerden gelen birkaç köylünün

¹³² A.g.e., s. 114.

¹³³ **Ant**, 9 Haziran 1950.

¹³⁴ Mustafa Tekin, “Ticanilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C. VI, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 260-263.

¹³⁵ Çağlar Kırçak, **Meşrutiyet’ten Günümüze Gericiilik (1876-1950)**, C. I, Bilal Yayınları, Ankara, 1989, s. 272-273.

¹³⁶ Bu dönemde Ticanilerin karıştıkları olayların toplamı şöyledir: 1946’da 20 olay, 1947’de 7 olay, 1948’de 8 olay, 1949’da 9 olay, 1950’de 5 olay, 1951’de iki olay. Tunaya, a.g.e., s. 212.; CHP Milletvekili Kamil Boran’ın sözlü sorusunun ortaya çıkardığına göre, Atatürk’ün ölümünden 14 Mayıs 1950’ye kadar, manevi varlığına 51, fotoğraflara 12, heykel ve büstlere dört olmak üzere toplam 67 tecavüz olayı adaletle intikal etmişti. Oysa 14 Mayıs 1950’den 1 Nisan 1951’e kadar söz konusu eylemlerin benzerleri on beşi bulunmuştu. Eylemlerden dokuz tanesi, büst ve heykel kırma biçiminde gerçekleştirilmişti. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları-DP’nin Altın Yılları 1950-1954**, a.g.e., s. 125.

talepleri olarak gördü ve fazla önemsemedi¹³⁷. CHP olayların tek sorumlusu olarak iktidarı görüyordu. Derviş Sami Taşman Ant gazetesinde kaleme aldığı yazısında, iktidar yanlısı basında “27 yıl çiftlik gibi idare etmiş, vatandaşlarının peşine hafiye takmış, valilerini jurnalcilikle kullanmış, har vurup harman savurduktan sonra devlet kasasını milyonlarca borç altında devretmiş katmerli günahkar bir parti meşruluğundan bahsedemez” gibi ifadelerin yer alması sonrası, ülkede Ticani gibi hareketlerinin çıkmasına şaşmamak gerektiğinden bahsediyordu¹³⁸. Ülkede artan irticai hareketlere karşı ortaya çıkan kamuoyu tepkisi Bursa yerelinde kendisini göstermemişti ve Halk Partili yerel yöneticiler buna tepkide bulunuyordu. Sadrettin Çanga, Bursa’da irticai hareketlere yönelik, özellikle gençlik cephesinden her hangi bir hareketin gelmemesini eleştiriler getirerek, “Bursa Liselerinden Yetişenler Derneği”nin sessiz kalmasını anlamsız buluyordu¹³⁹.

CHP ülkenin bu hale gelmesinin sorumluluğunu DP iktidarında görüyordu. Ticani tarikatının Atatürk heykellerine yönelik saldırıları sonrası, DP iktidarı Atatürk’ü kanunla koruma altına alacak bir yasal düzenleme yapma gereği hissetti¹⁴⁰. Yapılması gereken yasal düzenlemeye muhalefetten önce bizzat DP gurubu karşı durmuştu. Karşı duranlar, Mustafa Kemal’inde eleştirilebileceğini, herkesin eşit olduğu demokrasi yönetimlerinde, şahsa mahsus yasal bir korumanın gereksizliğine vurgu yapıyordu¹⁴¹. Ancak Cumhurbaşkanı ve Başbakan bizzat ağırlıklarını koyarak, milletvekillerini yoğun bir markaja alacaklar ve bu direnişi kıracaklardır. Kanunun görüşmeleri devam ederken, Ticaniler Ankara’nın merkezinde bulunan Atatürk heykeline saldırıda bulunmuştu¹⁴². Olay sonrası Kemal Pilavoğlu ve on müridi tutuklanacak, soruşturmalar sonrası tutuklanan sayısı sekseni bulacaktı. Artan olayların ardından kanun teklifi 23 Temmuz tarihinde Meclis gündemine alınacak, 25 Temmuz 1951 tarihinde “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun”¹⁴³, 50 karşıt, 6 çekimser oya karşın 232 oyla kabul edilecekti¹⁴⁴. Yasanın çıkmasından sonra Pilavoğlu on beş yıl hapis cezası alırken, Ticanilik yer altına

¹³⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, a.g.e., s. 81.

¹³⁸ **Ant**, 13 Mart 1951.

¹³⁹ **Ant**, 15 Mart 1951.

¹⁴⁰ Tasarının birinci maddesi, Atatürk’ün manevi varlığını tahkir, tezyif edenlerle bu manevi varlığa her ne suretle olursa olsun tecavüzde bulunanların, bu suçların amme efkârında yarattığı aksülâmellerle mütenasip bir ceza müeyyidesine çarptırılmasını hedef tutan hükümleri ihtiva etmektedir. Maddenin ikinci fıkrasında, resim, heykel, büst gibi Atatürk’ü temsil eden eşyayı veya Atatürk hakkındaki sair eserleri hakaret kastıyla kıran, bozan, kirleten veya buna benzer tecavüzlerde bulunanlar hakkında aynı cezanın uygulanacağı tespit olunmuştu. “Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu”, **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C. VII, Birleşim 72 (04.05.1951).

¹⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C. VII, Birleşim 72 (04.05.1951), ss. 40-74.

¹⁴² **Milliyet**, 27 Haziran 1951.

¹⁴³ **Resmi Gazete**, S. 7872 (31 Temmuz 1951)

¹⁴⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C. IX, Birleşim 104 (25.07.1951), ss. 303-324.

inecek, fakat Ticanilik sonrası Türk siyasetinde Nurculuk hareketi etkisini göstermeye başlayacaktı¹⁴⁵.

Demokrat Parti iktidarı, komünizm ve irticaa karşı hoşgörüsüz bir tutum izleyeceğini her fırsatta beyan etmekten geri durmazken; komünizmle mücadele adına elinden gelen her şeyi yaptığını kamuoyu ile paylaşmaktan geri kalmıyor; bu mücadelede en önemli araç olarak dini görüyordu¹⁴⁶. Bu nedenle dinci çevrelere yönelik iktidar hoşgörülü bir politika uygularken, politikasının olumsuz sonuçlarını ilk olarak Malatya Suikasti ile görmüştü. 22 Kasım 1952'de gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın, "Milliyetçi Dernek" üyesi olan Hüseyin Üzmez tarafından vuruldu. Olay irticanın silahlı eyleme dönüşen bir yüzünü oluşturdu ve büyük kentlerde geniş yankılar uyandırdı¹⁴⁷. Basın ve sivil toplum örgütleri, hükümeti gerici eylemlere yönelik daha sert politikalar uygulamasını istiyordu. Gelişmeler sonrası Başbakan Menderes'in ağzından ilk kez irticaa yönelik şu sözler dökülüyordu: "*Siyasi mürteci, dini mürteci, komünist ve diğer sapıklar hürriyetin düşmanlarıdır. Bunlara karşı mücadele edeceğiz*"¹⁴⁸. Politika değişikliği sonrası, gerici istemlerde bulunan ve eylemci bir görünüme sahip Milliyetçiler Derneği kapatılacak, derneğin genel başkanlığını yürüten DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç partiden çıkarılacaktı. İrticai söylemlerinden dolayı Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoglu'da partinin ihraç edilen milletvekilleri arasında yer alıyordu¹⁴⁹. Büyük Doğu, Sebilürreşat ve İslamiyet gibi İslamcı yayınlara karşı tavır alınırken, Necip Fazıl Kısakürek ve Saidi Nursi mahkemelere verildi. Din istismarını önlemek adına 24 Temmuz 1953 tarihinde Meclis'ten "*Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması*" kanunu çıkarıldı¹⁵⁰.

İktidar partisinin politika değişikliği Bursa yerelinde hemen etkisini hissettirdi. Bursa'da, aralarında Milliyetçiler Derneği üyelerinin de bulunduğu, kırk kişinin evinde

¹⁴⁵ Tunaya, a.g.e., s. 212.; Sabahattin Nal, "Demokrat Parti'nin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. LX, S. 3 (2005), s. 156.

¹⁴⁶ DP ve CHP'nin komünizmle mücadele adı altında, özellikle Türk eğitim sistemini olumsuz yönde etkileyecek olan, Köy Enstitüleri ve Üniversitelere zarar veren çalışmalarını, Meclis kürsüsünden karşılıklı olarak ve yeri geldiğinde birbirlerini alkışlayarak ifade edeceklerdi. Meclis'te gizli olarak gerçekleştirilen bu oturumda Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'deki komünizm hareketleri hakkında ayrıntılı bir sunum gerçekleştirilmişti. Bu gizli oturumun tutanakları için bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 9, C. X, Birleşim 61 (19.11.1951).

¹⁴⁷ Teşebbüsün doğurduğu yankılar için bakınız: Yalman, a.g.e., ss. 1598-1626.

¹⁴⁸ **Vatan**, 19 Ocak 1953.

¹⁴⁹ Fehmi Ustaoglu Büyük Cihad isimli dergide kaleme aldığı yazısında, Kurtuluş Savaşı'nın ulemanın önderliğinde ve İslam için yapıldığını, savaştan sonra yapılan devrimlerin faydasız ve zararlı şeyler olduğunu savunmuştu. Kendisine eleştiriler yöneltildiğinde, DP'ye İslamiyeti tutacağız dedikleri için girdiğini ve DP'nin bir Müslüman partisi olduğunu beyan edecekti. Duman, a.g.e., s. 42.

¹⁵⁰ Kanunla, siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dinî veya dinî hisleri yahut dince mukaddes tanılan şeyleri veya dinî kitapları âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılacaktı. **Resmî Gazete**, S. 8470 (29 Temmuz 1953)

aramalar yapıldı¹⁵¹. Sonrasında Milliyetçiler Derneği Bursa Şubesi kapatıldı¹⁵². Ülke içersinde artan gericilik ve ırkçılık olaylarına karşı savaşmak için 1953 yılı Şubat ayında İstanbul Gazeteciler Birliği "*Milli Tesanüd Birliği*"ni kurmaya karar vermişti. Bu gelişme sonrası 22 Şubat 1953 tarihinde, "*Bursa Milli Tesanüd Cephesi*" adı altında, Bursa'da faaliyet gösteren 29 teşekkülün katılımıyla bir hazırlık toplantısı düzenlendi. Rejim aleyhtarı, ırkçılık ve irticai hareketlerde bulunanlara karşı iktidarla muhalefetin işbirliği halinde olduğu toplantıda, Bursa'da Milli Tesanüd Cephesinin kurulmasına ittifakla karar verilirken, gerekli hazırlıkları yapması için yedi kişiden oluşan bir hazırlık komitesi oluşturulmuştu. Komite içersinde Hekimler Birliği adına Dr. İbrahim Öktem, Millet Yolu gazetesi adına Avukat Fikret Güneş, Bursa Gazeteciler Cemiyeti adına İsmet Bozdağ, Uludağ'ı Sevenler Cemiyeti adına Hüsamettin Arkan, Kızılay adına Dr. Fahir Komman, Ant Gazetesi adına Avukat Sadrettin Çanga, Çocuk Esirgeme Kurumu adına Dr. Ekrem Paksoy yer almıştı. Toplantı sonrası yayınlanan tebliğde, kurulacak olan teşekkülün gayri siyasi olmasına özen gösterileceği, memlekette belirmiş ve belirmesi muhtemel ve medeni seviyemizi yükseltmeye yönelik hamleleri önleyici ve kırııcı mahiyetteki her türlü aşırı fikir cereyanlarına karşı yine fikri cepheden mücadele etmeği kendisine amaç edindiği ifade etmişti¹⁵³.

Ülke içersinde din-siyaset ve irticai hareketler tartışılırken, Bursa'da 14 Haziran 1957 tarihinde Ulu Cami'de irticai bir ayaklanma vukuu bulmuştur. Nakşibendî hareketi olarak görülen¹⁵⁴ olayı kısa bir şekilde özetlemek gerekirse; Bursa Ulucami'de Cuma namazı sırasında, İmam Hafız Kemal Uzunesmen, Cuma hutbesini okumak üzere, elinde Bursa'nın fethinden itibaren imamların kullandıkları kılıçla, minbere çıkarken, caminin batı tarafından tekbir sesleri yükselmişti. Beş kişiden oluşan şahıslar, minberin önüne gelerek hutbeyi kendilerin okumak istediğini beyan etmişler, itirazlar gelince, Hafız Kemal'in elinden kılıcı alarak minbere çıkmışlardı. Cami bir anda karışmıştı ve bu sırasında camide bulunan Mustafa Güler isimli bir polis memuru olaya müdahale etmiş, fakat başarılı olamamıştı. Cemaat şaşkınlık içersinde dağılırken, Kazım Karaman isimli vatandaş batı kapısından havaya altı el ateş etmiş ve bir kargaşa başlamıştı. O dönemde Ulucami'de müezzinlik yapan Bayram Sarıcan, caminin karşısında bulunan Uzunoğlu Eczanesi'nden emniyet müdürlüğünü aramış ve olaya kısa bir süre içinde güvenlik güçleri müdahale etmişti¹⁵⁵. Bursa Emniyet Müdürü Şebib Karamulluoğlu, elinde bir sopayla camiye girip,

¹⁵¹ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, a.g.e., s. 217.

¹⁵² *Ant*, 6 Aralık 1952.

¹⁵³ *Ant*, 23 Şubat 1953.

¹⁵⁴ Tunaya, a.g.e., s. 213.

¹⁵⁵ Sarıcan, a.g.e., s. 140.

etrafındakileri dağıtarak, ayaklanma çıkarıcıları gözaltına almış, bugünkü belediye binasının alt katında bulunan Emniyet müdürlüğünün bodrum katına götürmüştü¹⁵⁶.

Olay kısa süre kamuoyuna yansımış, soruşturma süreci başlamıştı. Soruşturmayı bizzat Bursa savcısı Turan Kapanlı yürütüyordu. Bursa valisi İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, olayın ciddi bir irticai hareket olduğu konusunda uyarılıyordu. Çağlayangil, olayın daha en başında Bayar'ın kendisini aradığını, olayın "*Basit bir zabıta vakası. Meczupların işi*" olarak Bayar'a aktardığında, Bayar'ın ciddileşerek, kendisini şu sözlerle uyardığından bahseder:

"Basit bir zabıta vakası değildir. Yapanlar meczup dahi olsalar, bir teşkilatın adamıdır. Türkiye'ye ne gelirse irticadan gelir. Bir gerici hareketi karşısındayız. Vaka sizin anlattığınız kadar basit bir hadise değildir. Muhakkak arkalarında bir teşkilat vardır. Menemen olayı gibi bir hadise ile karşı karşıyayız. Şimdi iç işleri bakanına, özel bir uçakla Bursa'ya gitme talimatı verdim. Her işinizi bırakınız, bu işin aslını meydana çıkarmaya bakınız".

Bu sözler üzerine Çağlayangil ne yapmamı istersiniz sorusunu Bayar'a yönelttiğinde kendisine şu cevabı verdiğini ifade eder: "*Siz, Atatürk olsaydınız ve Atatürk sağ olsaydı, bu durum karşısında nasıl hareket ederse, sizde öyle hareket ediniz ve olayın gerçek yüzünü ortaya çıkarınız*". Çağlayangil basit bir asayiş olayı olarak gördüğü olaya, Bayar'ın gösterdiği hassasiyet karşısında şaşırıldığını, Bayar'ın irticaya karşı hassasiyetini gördüğünü ifade eder¹⁵⁷.

Celal Bayar, Bursa'da gerçekleşen bu olay nedeniyle büyük bir rahatsızlık duymuştu ve Vali Çağlayangil'i uyarmakla kalmamış, çok dikkatli davranılması gerektiği konusunda Başbakan Adnan Menderes'i uyurma gereğini duymuştu. Bayar, Menderes'e yönelik olarak, olayın önceden tertiplenmiş, dini ve siyasi karaktere haiz bir olay olduğunu belirterek, hadisenin Menemen faciasını ve Ticanilerin Büyük Millet Meclisinde ezan okuduktan sonra heykellere saldırışlarını, en son olarak da Malatya tecavüzünü hatırlatarak, mürtecilerin teşkilatlı olarak bu tarzda devamlı kıyımları ve tecavüzleri kendileri için klasik bir kaide halinde geldiğinden bahsediyordu. Çeşitli namlar altında bu kötü ruh ile ülkenin çeşitli bölgelerinde enfekte olan bu yuvaların tarumar edilmesinin gözetilecek ilk esas olmasını, ayrıca Bursa olayına karışan kişilerin bağlı olduğu Tavşanlılı

¹⁵⁶ Necati Akgün, **Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anıları**, Print Ofset Matbaacılık, Bursa, 1993, s. 67-68. Şebib Karamullaoğlu anılarında özetle konuyu şöyle anlatmaktadır: "*Olay haberini alır almaz, ben şoförüm ve bir polis memuru daha atladık arabaya, Ulucami'ye gittik. Doğu kapısı önüne geldik. Fırladım, içeri girdim. Silah kullanmak mümkün değil. Kimi vuruyor, kimi bağıyor, kimi konuşuyor. Ben bir an tereddüt etmedim değil. Sonra karar verdim. Orada, ihtiyarın birinin elinde baston vardı. Bastonu kaptım, Ahmet Vefik Paşa gibi, ters tuttum, sağa sola vura vura caminin içine daldım... Orada kalan o Tavşanlılı adamı aldım. Ondan sonra kalanlar da birer birer toplandı.*" Yılmaz Akkılıç, **Bursa'da Yakın Zamanlar**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bursa, 2006, s. 84-85.

¹⁵⁷ **Çağlayangil'in Anıları**, 2.b., haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 383.

Şeyh İbrahim Erdilek'in icazetini Irak'ta ikamet eden şeyhten aldığı, bu nedenle olayın dış kaynağının araştırılması gerektiğini, bu kişilerin din kuklası halinde Türkiye aleyhinde siyasi emellere alet olacağını ayrıca düşünülmesini isteyerek, Bursa olayının dış bağlantılarına vurgu yapmaktaydı. Bayar, Bursa adliyesinin bu olayın altından kalkıp kalkamayacağı konusundaki şüphelerini de Menderes'le paylaşarak, Malatya'daki davanın dejenere olduğuna dikkat çekiyor, olaya bakan savcının çok aydın ve inkılaplara bağlı bir zat olmasına rağmen, geri kalan adalet teşkilatının bu işi yürütmesinden kuşku duyulduğu takdirde, Menemen olayında olduğu gibi, Bursa merkezinde ve Tavşanlı'da örfi idarenin ilan edilebileceğini ifade ederek, sözlerini şöyle bitiriyordu: "*Meseleyi bütün ayrıntısı ile yakından takip ederek feraset, dikkat ve basiretle idare edeceğinizden eminim*"¹⁵⁸.

Cumhurbaşkanı Bayar'ın bu hassasiyeti sonrası, iç işleri bakanı Namık Gedik Bursa'ya hareket etmiş, olay hakkında soruşturmalara başlanırken, olayı takip etmek üzere pek çok gazeteci Bursa'ya gelmişti. Bursa Sulh Ceza Mahkemesi, olay hakkında yapılacak olan her türlü habere karşı yayın yasağı koymuştu¹⁵⁹. Savcı Turan Kapanlı'nın ilk yaptığı soruşturma sonrası, olayın Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde tarikat mensubu bir tren makasçısının evinde planlandığı ortaya çıkarılmıştı ve olay bir örgüt işiydi¹⁶⁰. Bursa'da ve Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde soruşturmalar yapılmıştı. Soruşturmalar sırasında camide bulunan görevlilerin ifadesine başvurulmuş, olayda kullanılan tarihi kılıca mahkeme tarafından el konulmuştu¹⁶¹. Soruşturma sonrası haklarında dava açılan kişiler ise şunlardı: Tavşanlı'dan Mehmet Sevimli, İhsan Sevimli, Mustafa Özdoğru, Hakkı Uyar, Ahmet Akkaya, İbrahim Erbil, Ahmet Eraydın, Halil İbrahim Özdoğru. Olayın olduğu gün Bursa'da yakalananlar: Mustafa Özdemir, Mehmet Ali Bingöl, Mehmet Doğan, Ali Uslu, Mustafa Asa, Halil Doğru, Süleyman Bakınç, Rahime Ateş, Havva Bingöl, Azimet Acar, Nimet Uysal ve Nerife Aliç. Bursa'da gerçekleşen olayın davası Ankara Ağır Ceza Mahkemesinde 14 Ağustos 1957 tarihinde başlamıştı¹⁶². Adli süreç sonrası sanıklar çeşitli cezalara çarptırılacaklardı.

Demokrat Parti iktidarı Bursa'da ortaya çıkan bu gerici ayaklanmadan kendi siyasi amaçları uğruna yararlanmakta isteyecekti. Olaydan bir süre sonra İç İşleri Bakanı Namık Gedik, İsmet İnönü'den "*Memleketin güvenliği ile ilgili bazı hususlar hakkında* " bilgi vermek üzere randevu talep ederek, Pembe Köşke gidecekti. Görüşmede, bakan Bursa'da yaşanan irticai olayın arkasında bir şebekenin olduğunu, şebekenin

¹⁵⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01 Yer: 41.244.14.

¹⁵⁹ **Hakimiyet**, 15 Haziran 1957.

¹⁶⁰ **Çağlayanlı'nın Anıları**, s. 383.

¹⁶¹ Sarıcan, a.g.e., s. 140-141.

¹⁶² **Hakimiyet**, 15 Ağustos 1957.

mensuplarından birinin CMP'nin Kütahya İl İdare Kurulu üyesi olduğunu ve olayın beklide CMP'ye bulaşacağını beyan etmişti. Ayrıca Doğu'da Kürtçülük hareketlerinin alevlendiği, olayların arka planında Hürriyet Partisi'nden kişilerin olduğu ifade ediyordu. İnönü, bu görüşmenin nedenini hemen kavramıştı. Başbakan, irtica ve Kürtçülük faaliyetleri adı altında iki muhalefet partisine yüklenmeyi ve onları kapatmayı planlıyor ve bu işte CHP'nin manevi desteğini almak istiyordu. Fakat İnönü'nün olumsuz yaklaşımı hükümete bu yolun çıkmaz olduğunu gösterecekti¹⁶³.

Demokrat Parti iktidarı, iktisadi politikaları yüzünden kırsal alanda destek kaybetmeye başladığında, otokratik eğilimleri giderek güçlenecek, sonrasında muhalefeti ve basını sindirmeye çalışırken; dinci çevrelere daha çok ödün vermeye başlanmış, kitlelerin popüler din duygusuna seslenerek açıklarını kapatma yoluna gitmişti¹⁶⁴. Dini siyasal amaçlar için kullanmaya başlayan Adnan Menderes, muhafazakar kesimde partisine "*Dini Kurtaran Parti*" unvanını kazandıracaktı¹⁶⁵. Fransa Büyükelçisi J. P. Garnier, iktidarın bu yönelişini dışarıdan bir göz olarak ülkesine şöyle aktarmaktaydı:

*"Menderes'in elindeki İslamiyet kartını tamamen siyasal amaçlar doğrultusunda kullandığından şüphe edilemez. Müslüman ülkelere, Türkiye'nin de Müslüman topluluğu içerisinde olduğunu hatırlatarak yakınlaşmaya çalışan Menderes, aynı zamanda partinin ülke içindeki konumunu da güçlendirmektedir"*¹⁶⁶.

İktidarın dine sarılışına ve dini siyasete alet etmesini TBMM'de sert bir şekilde eleştiren İsmet İnönü, Kurtuluş Savaşı yıllarından da örnekler vererek, Türk Devrim hareketinin ve Cumhuriyet Halk Partisinin bu konudaki hassasiyetini kürsüden ifade ediyordu. İnönü, işgal devletleri adına çalışan padişah-halifenin, memleketi kurtarmak adına mücadele edenleri münafık, kafir olarak nitelerken, arkadaşlarıyla idama mahkum edildiklerini; anlatır. Geçmişte yaşanan bu olayların bugünlerde de ülke de yaşanmakta olduğunu, siyaset adına vatandaşları birbirine katlettirmek için dini vasıta ittihaz etmeye çalışılırken, iktidarın bunlara seyirci kalmasını eleştirmişti¹⁶⁷. Başka bir konuşmasında ise İsmet İnönü Adnan Menderes'e şöyle hitap ediyordu: "*İktidarı işgal eden zat her türlü haksızlıkların, israfın, vatandaşı ezen geçim derdinin ve denetimden kaçırılan suiistimallerin din ve vicdan istismarcılığıyla örtüleceğini sanıyorsa çok aldanıyor*"¹⁶⁸.

¹⁶³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 243-244.

¹⁶⁴ Feroz Ahmad, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İletişim Yayınları, s. 1195

¹⁶⁵ Tunaya, a.g.e., s. 206.

¹⁶⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi- Çağdaşlık Yolunda Türkiye 1950-1960**, C. IV/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 148.

¹⁶⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 10, C. XX, Birleşim 78 (07.06.1957), s. 83-84.

¹⁶⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01 Yer: 43.255.2.

DP iktidarında İslami oluşumun doruk noktası 1958 yılıydı ve İslamcı-gelenekçi güçler aktif bir şekilde çalışmaya başlamışlardı. Bu çalışmalarını teşvik edici güç, 1957 seçimleri sonrası DP'nin yakın gelecekte iktidardan düşeceği ve yerine CHP'nin geleceği korkusuydu. İslamcı-gelenekçi çevreye göre DP'nin iktidardan düşeceğini söylemek gafletti ve Müslüman Türk milleti DP'yi iktidardan düşürmeyecekti. Şu halde maneviyat düşmanlarını da (CHP'yi) iktidara getirmeyecekti. CHP'yi bir daha iktidara getirmemek adına yapılacak olan Menderes'in açtığı bayrak altında "*İmanlı bir Vatan Cephesi*" önleyebilirdi¹⁶⁹. Hükümet Vatan Cephesine katılmayı milli ve dini bir görev olarak gösteriyordu. Menderes'in Londra'da uçak kazasından kurtuluşu, ilahi takdirin elinin Menderes'in üzerinde olduğunu göstermişti ve Başbakan yeni bir dinsel imaj atfediliyordu¹⁷⁰. Menderes bile bunu inanır duruma gelmişti ama İsmet İnönü, başbakanı ve onu destekleyen gerici güçleri uyarmaktan geri kalmıyordu:

*"Türk milleti sağduyu sahibidir. Samimidir. Kendisine kah evliyalık, kah peygamberlik, hatta peygamberliğinde ötesinde ilahi vasıflar izafe edilmesine memnuniyetle razı olan bir siyasetçinin din bahsindeki samimiyet derecesini ölçecek kudrettedir. Demokrat Parti iktidardan düştüğü zaman vatandaşın vicdanı hür olacak, vatandaşın ibadeti hür olacak, fakat Demokrat Parti Genel Başkanına evliyalık ve peygamberlik izafe eden dalkavukluk kalmayacaktır"*¹⁷¹.

Bu söylemler DP iktidarının son dönemlerinde din-siyaset işbirliğinin en uç noktasını teşkil ediyordu ve bunun yansıması Bursa'da kendini hemen göstermişti. Bursa kamuoyunda din-siyaset ilişkileri en önemli tartışma konularının başında geliyordu. Tüm ülkede olduğu gibi Bursa yerelinde de halkın muhalefete doğru yönelmesi, DP'li yöneticilerin dini siyasete alet etme konusunda teşvik edici bir rol oynamıştı. DP il başkanı Hayri Terzioğlu'nun sahibi olduğu Hakimiyet Gazetesinde manşetten "*Müthiş bir vesika*" başlığı altında CHP'nin dine bakışını gösterdiği iddia edilen bir belge yayınlanmıştı. Her Türkün okurken ürperceği iddia edilen belge, diyanet İşlerine yönelik yapılması düşünülenleri kapsıyordu. 17 Nisan 1945 tarihinde hazırlanarak Müstakil Gruba sunulan ve sonrasında da 10 Mayıs 1946 yılında toplanan CHP İkinci Olağanüstü Kurultayına sevk edilen, fakat her hangi parti kademesinde onaylanmayan belgede, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması ve dil kurumuna benzer, devletten bağımsız bir oluşumla halka maledilmesi, Kuran ve din işlerinde öz Türkçe'nin uygulanması; ibadet yerlerinin Türk'ün geleneğine uygun tarzda, halkevlerinin ibadet yeri, ibadet yerinin de halkevine benzer bir şekilde oluşturulması; dini uygulamalarda kullanılan her türlü kıyafetin yasaklanması,

¹⁶⁹ Tunaya, a.g.e., s. 222.

¹⁷⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, 3. b, Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 473.

¹⁷¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01 Yer: 43.255.2.

ibadet usul ve nizamlarının tanzimi teklif ediliyordu¹⁷². Bu belgeyi okuyucusuyla paylaşan gazete, açıklamalarında şunlara yer veriyordu:

“Müslüman Türk milletinin yegane ibadet yerleri olan kutsal camilerimiz Halkevlerine benzetilecektir. Yani bir zamanın miskinler tekkesi haline gelmiş olan Halkevlerinde def, dümbelek gırla... Çaylar, hususi toplantılar, partiler, Türk köylüsünün kapısından içeri girmesi yasak edilen Halkevlerine. Benzetilecek olan Camilerdir. Allahın ibadet yerleri camiler... Bugün demokrasi havariliği yapanların esas hüviyetlerini en güzel şekilde aksettiren bu karar sureti çok şükür aziz milletimizin 1950 seçimlerinde milli iradeyi harekete getirerek önlediği müthiş bir suikastın ibret dolu vesikasıdır”¹⁷³.

Belgenin yayınlanmasıyla, Bursa siyasetinin tam ortasına din tartışmaları oturmuştu. O sıralarda muhalefetin il içerisinde gerçekleştirdiği teşkilat çalışmaları, muhalefet saflarına katılanlar, idarecilerin muhalefete yönelik baskıcı politikaları bir anda unutulmuştu. CHP yayın organı belgenin varlığını inkâr etmiyordu ama eksik verilmişti¹⁷⁴. CHP'nin hiçbir idari kurulunda gündeme gelmeyen ve kabulü gerçekleşmeyen belge, 1945 yılının Nisan ayında ortaya konmuştu. Bu belge nedeniyle tüm CHP'yi zan altına almak isteyenler, şunu da bilmeliydiler ki o zaman Cumhurbaşkanı ve Başbakan da CHP üyesiydi¹⁷⁵. Açıklamadan kısa bir süre sonra CHP Bursa il idare kurulu yayınladı tebliğ de, DP iktidarının ülke genelinde itibarını kaybetmesi, güç birliği hareketinin başarısı ve Kıbrıs davasının beklenen şekilde sonuçlanmaması dolayısıyla, milletin dikkatini başka tarafa çekmek adına dini siyasete alet ettiği vurgulanmış, Hâkimiyet gazetesinde yapılan haber hakkında gerekli kanuni işlemlerin yapılacağı ifade edilmişti¹⁷⁶. Hukuki mevzuat işletilmeye başlanmış ve Hakimiyet Gazetesi sahibi ve DP il Başkanı Hayri Terzioğlu ile gazetenin yazı işleri müdürü Mustafa Tayla hakkında dava açılması talebiyle savcılığa müracaatta bulunulmuştu¹⁷⁷.

¹⁷² Ortaya konan belge, ilk defa dinde reform fikri etrafında CHP içerisindeki bir grubun ortaya koyduğu düşüncelerdi. Parti içerisinde ortaya konan bu düşünceye, karşı düşünce ortaya konmuştu. Parti içinde ortaya çıkan karşı düşünceye göre, devletin din işlerini yeni baştan ele alması doğru değildi. İnanç ve ibadete ait olan meselelerin devlet tarafından tanzimi de müdahale teşkil eder. Bu bakımdan dinden reform gerekli olmakla beraber bu bir din ıslahatı olarak değil, bir kültür işi olarak yapılması doğru olacaktı. Reforma din uleması kendi bilgi ve vicdanlarına dayanarak ön ayak olabilirler. Kuran'ın öz Türkçe olarak tanzim ve tertibi bir dil ve kültür işi olarak tetkik edilmelidir. İbadet yerlerinin tanzimi, din adamlarının kıyafeti, ibadet usul ve zamanının tespiti gibi hususlar devlet işi olarak kabul edilemez. Her iki görüşte dinde reform konusunda hem fikirdi, fakat ilk görüş reformu iktidar gücüyle yapmayı ön plana alırken, ikinci görüş tabii gelişime inanıyordu. CHP içerisinde ikinci görüş hakim olacaktı. Tunaya, a.g.e., s. 181-182.

¹⁷³ **Hakimiyet**, 10 Şubat 1959.

¹⁷⁴ Ulusal basında da yer alan belge CHP'de rahatsızlık yaratmıştı. CHP Merkez İdare Kurulu teşkilatın her kademesine gönderilmek üzere bir beyanname yayınlamak, bu konu hakkında teşkilatı bilgilendirme gereği duymuştu. Böyle bir belgenin varlığı inkar edilmiyor, fakat her hangi bir parti kademesinde bunun kabul edilmediğine vurgu yapılıyordu. **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

¹⁷⁵ “DP İtibarını dini istismar etmekle kurtarmak istiyor”, **Yeni Ant**, 12 Şubat 1959.

¹⁷⁶ **Yeni Ant**, 14 Şubat 1959.

¹⁷⁷ **Yeni Ant**, 18 Şubat 1959.

Siyasi hava içersinde artan irticai eylem ve söylemler sonrası, CHP Bursa il Gençlik Kolu bir deklarasyon yayınlayarak, Atatürk'ün gençliği ve inkılapların bekçisi olarak, DP'li gençleri, siyasi bütün görüş anlayışlarından sıyrılarak irtica ve mürtecilere karşı mücadeleye davet etti. İlk kez olarak ta Atatürk'ün Bursa'da söylediği varsayılan "Bursa Nutku"nu basın ilk sayfasından okuyucusuyla paylaştı¹⁷⁸. DP'li gençlik örgütleri, CHP'nin küçük siyasi oyunları olarak gördüğü bu daveti, irtica iddialarını şiddetle reddeden, karşı bir deklarasyon yayınladı¹⁷⁹.

CHP il teşkilatının üzerinde durduğu gibi, Bursa'nın siyasi gündemi din üzerinden tekrar şekillenmiş, DP'li idareciler geçmişteki olayları tekrar gündeme taşımıştı. Bir yandan da muhalif basında Bursa'nın çeşitli yerlerinde yakalan tarikat mensupları hakkında haberler yer almaya ve kamuoyu oluşturulmaya başlanmıştı¹⁸⁰. Olayların giderek alevlendiği ortamda, İngiltere'de Başbakanın uçağının düşmesi Türkiye'nin gündemini değiştirmiş ve alevlenen din-siyaset tartışmaları bir süre geri plana itilmişti. Fakat diğer yandan radyolarda mevlitler okutuluyor, DP ocak binaları, toplantıları din adamları tarafından açılıyor, özellikle uçak kazası sonrası Başbakan Allah tarafından gönderilmiş bir liderdir propagandası yapılırken, diğer taraftan da milletin yarısından fazlası dinsiz olarak gösteriliyordu. Bursa'nın çeşitli semtlerinde bulunan camilerde DP ocaklarının açıldığına yönelik haberler basında yer alıyordu¹⁸¹. Bursa'da dini söylemler 27 Mayıs Askeri Müdahalesine kadar bu şekilde devam edecekti.

E. CHP'NİN BURSA YERELİNDE FAALİYET GÖSTEREN KURUM VE DERNEKLERLE OLAN İLİŞKİLERİ

1. İl İçersinde Faaliyet Gösteren Derneklerle Olan İlişkiler

CHF kuruluşundan itibaren kurum ve dernekleri denetim altına almaya çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türk Ocakları, öğrenci ve işçi örgütleri üzerinde bu denetim kendisini gösterir¹⁸². 1927 yılında kabul edilen tüzükle, partinin dernek ve kurumlarla olan ilişkisi kuvvetli bir bağ haline gelmişti. Tüzüğün 40. Maddesinde "*Siyasi, içtimai, iktisadi kültüre ait ve bunlara mümasil bilcümle teşekküllerin*" yönetim kurullarına girecekler

¹⁷⁸ **Yeni Ant**, 22 Mart 1959.

¹⁷⁹ **Hakimiyet**, 26 Mart 1959.

¹⁸⁰ "Çekirge'de 9 kişi ayine yakalandı", **Yeni Ant**, 20 Nisan 1959; "Keles'te Nakşibendî Tarikatına mensup kişiler ayin yaparken yakalandı", **Yeni Ant**, 11 Mayıs 1959; "Bursa'da 4 Nurcu tevkif edildi", **Yeni Ant**, 28 Aralık 1959.

¹⁸¹ **Yeni Ant**, 21 Kasım 1959.

¹⁸² Esat Öz, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 179.

hakkında son kararı Fırka müfettişlerinin vermesi kararı alınmıştır¹⁸³. 1931 yılında bu yetki parti il yönetimlerine devredilmiştir. 1930'lu yıllarla birlikte bizzat parti yönetici ve bürokratları tarafından oluşturulan derneklerde faaliyet göstermeye başlamıştır. 1938 yılında çıkarılan "*Cemiyetler Kanunu*"yla birlikte, dernek kurmayı zorlaştıran ve dernek hayatını kısırlaştıran bir yapı arz etmektedir. Bu yapı içersinde, tek parti dönemi boyunca Bursa içersinde faaliyette bulunan kurum ve derneklerin parti ile olan ilişkileri benzerdir. 1946 yılından sonra, CHP'nin iktidar yıllarında Bursa yerelinde faaliyet gösteren Yardımseverler Derneği, Türk Hava Kurumu, Kızılay Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Baro, Ticaret Odası gibi hayır ve meslek kurumlarının yönetim kurullarında ağırlıklı olarak Halk Partililer yer alıyordu. Bu kurumların bazılarında Demokratlar üyeler ve bağımsız üyelerde bulunurdu¹⁸⁴. İktidar değişikliği ile birlikte DP'nin Bursa'da faaliyet gösteren kurullarda etkinliği artmıştı, sanayileşmenin giderek arttığı Bursa'da, Ticaret Odası ve İşçi Sendikaları seçimlerinde DP ön planda yer almıştı.

2. Bursa Halkevi ve Parti İlişkisi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkla buluşması ve gerçekleştirdiği devrimlerin toplumsallaşması adına oluşturduğu kurumlar olan Halkevlerinin Bursa Şubesi 19 Şubat 1932 yılında açılmıştı. Halkevi'ne maddi kaynak sağlanması konusunda Belediye bütçesinden 4000 lira ayrılmıştı¹⁸⁵. Halkevleri çalışma talimnamesinde öngörülen dokuz şubenin de faaliyet gösterdiği Bursa Halkevi'nin yanı sıra, Bursa'nın ilçelerinde halkevleri, köylerde halkodaları açılmıştı. İllerdeki CHP örgütüne organik biçimde bağlı olan halkevine herkes üye olabilirken, komite heyetine seçilebilmek için CHP üyeliği gerekliydi. Halkevi Başkanı CHP il yönetimi tarafından atanırken, ilçe ve bucaklarda başkan seçimini partinin ilçe ve bucak yönetim kurulları seçmekteydi. Bursa Halkevi'nin ilk başkanı Dr. Yusuf İzzettin Bey olmuş, kısa bir süre sonra Dr. Osman Niyazi (Boyatlı) Bey başkanlık görevine gelmiştir. 1934 yılında Halkevi Başkanlarının CHF yönetim kurulu üyesi olma şartı getirildikten sonra, Dr. İsmail Mustafa Bey başkanlık görevine gelmişti¹⁸⁶. Kuruluşundan itibaren Halkevleri ile CHP arasındaki organik bağ nedeniyle, her türlü etkinlik ve faaliyetlerde(örneğin önemli gün ve haftaların kutlanması, çeşitli konularda

¹⁸³ **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, Ankara, 1927, s.17.

¹⁸⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1

¹⁸⁵ **Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Müzakerat Zabıtnamesi**, İntihap Devresi:5, İçtima Senesi: 2 (16.01.1932-29.02.1932), Bursa Vilayet Matbaası, 1932, s. 110.

¹⁸⁶ Bursa Halkevi'nin sonraki başkanları sırasıyla şöyledir: 1942 yılında Tevfik Aycan, 1943 yılında Dr. Şemsettin Dora, 1947 yılında Tahir Yetman, 1948'de Fazıl Erman, 1949'da Dr. Arif Sözen, 1950 yılında Fahir Komman'ın yerine Nihat Aymergen seçilmiştir. Mine Akkuş, **Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi**, Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2011, ss. 63-66.

konferanslar vb.) birlikte hareket edilmiş, halkevi yönetimi devamlı surette parti yönetimi ile temas halinde olmuştur. Bursa Halkevi'nin kurulduktan bir yıl sonraki üye sayısı çeşitli şubelerde olmak üzere 911'i erkek, 36'sı bayan olmak üzere 947 kişiden oluşmaktaydı. 1941 yılına gelindiğinde üye sayısı 1.735 kişi olacaktı¹⁸⁷. Bu rakamlar incelendiğinde, Bursa halkevinin kuruluşunun ardından bir kaç yıl içerisinde, Bursalı okumuş, aydın insanların kurumlara yoğun bir şekilde üye olduklarını; fakat üye yazımı konusunda halkın ilgisinin beklenen düzeyde gerçekleşmediği, halkın daha çok halkevi etkinliklerinde geniş oranda katılımcı olarak yer aldığı söylenebilir. Üyelerin nitelik olarak incelemesi yapıldığında, büyük bölümünün devlet memuru olduğu, bunların yanında öğretmen, avukat, doktor, mimar, mühendis vb. meslek sahiplerinin yer aldığı, yerel aydınların buluşma noktası haline gelmişti¹⁸⁸. 1940 yılında Atatürk Heykeli'nin karşısında bulunan yeni Halkevi binasının açılışı sonrası, CHP il başkanlığı da bu binaya taşınmıştır. Böylece Halkevleri sadece CHP'nin kültürel, eğitimsel ve toplumsal faaliyetlerini barındırması için inşa edilmiş değil, resmen partiyle de özleştirilmiştir¹⁸⁹.

3. Bursa'da Faaliyet Gösteren İktisadi Kurumlarla Olan İlişkiler

1930'lu yılların ortalarından itibaren, ülke ekonomisinin hızla kalkınarak, sanayileşmesini hedefleyen Devletçilik prensibinin uygulamaları ile şekillenmekte olan ülke ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı getirdiği olağanüstü durum karşısında hazırsız bir şekilde yakalanmış, ekonomik anlamda sıkıntılar baş göstermişti. Ülke içinde uygulanan ekonomik sistemin en önemli uygulama alanlarında biri olarak görülen ve pek çok fabrikanın açıldığı ve açılmasının düşünüldüğü Bursa'da da, yaşanan ekonomik sıkıntılar kendini hissettirmişti. Bursa'da faaliyet göstermekte olan devlet fabrikalarının, devletçilik prensibinin ekonomiye getirdiği dinamizmden uzaklaşarak; ekonomik kaygıların ön plana alınmamasından kaynaklanan atıllık ve aksaklıkların halk nezdinden yaratmış olduğu rahatsızlıklar, hükümeti temsilen doğrudan Cumhuriyet Halk Partisi'ni de ilgilendirir olmuştu. Bursa'da ekonomik anlamda faaliyet gösteren Merinos, İpekiş gibi gerek çalışanların çalışma şartları gerekse donanım konusunda özel teşebbüsün çok ilerisinde olan olanaklara sahip fabrikaların, yukarıda bahsettiğimiz gerekçelerden dolayı oluşan randıman azlığı ve işleyişten kaynaklanan maliyet yükseklikleri nedeniyle, elde ettikleri ürün fiyatları yüksek seyreder olmuştu. Bu durum Kemalizm düşüncesinde yer alan devletçilik prensibine büyük yaralar aldırırken; halkın yararını ve ihtiyacını karşılamayı

---

¹⁸⁷ A.g.e., ss. 71-73.

¹⁸⁸ A.g.e., s. 73.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 77.

temel alan bu kurumlardaki fiyat artışlarıyla birlikte, halkın ekonomik sıkıntıları katlanılmaz bir dereceye gelmiş ve çok partili siyasi hayatla birlikte bu tepki muhalefetin güçlenmesinde önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Mevcut bu durumdan rahatsız olan Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il örgütü, yaşanan sıkıntılı durum hakkında parti merkezine çeşitli şikâyetlerde bulunuyordu. Bu şikâyet konularının başında Bursa'da faaliyet gösteren İpekiş Fabrikası gelmekteydi. Yakın zamanda inşa edilen ve Bursa'nın en önemli fabrikalarından biri olan İpekiş¹⁹⁰, il içersinde bulunan aynı işleyişe sahip özel fabrikalardan hem randıman hem de maliyet ve kazanç bakımından çok gerilerde kalıyordu. Bursa'daki üreticinin büküme, boyahaneye şiddetle ihtiyacı olduğu, kumaşını boyatmak için aylarca özel müesseselerde beklediği bir zamanda, İpekiş fabrikasının son derece modern boyhanesinde, yalnız kendi üretimini kısa sürede boyadıktan sonra boş bir şekilde durması, çok kısa süreler içinde çok ufak karları gözeterek çalışıyor olması rahatsızlık yaratıyordu. Büküm bölümünün diğer fabrikaların aksine daha muntazam olmasına karşın, sırf kırtasiyecilik zihniyetiyle müşterilerden ücreti peşin alarak, müşteriye sıraya koyup, işin yürümesinin aylarca uzatılması, iş yapamamakla sonuçlanıyor ve kuruma atıllık getiriyordu. Bu durum sonrası, halkın memnuniyetini temel alarak kurulan bu fabrikalar yerine, halk daha pahalı olan hususi ve yabancı fabrikalara mecburi gidiyordu¹⁹¹. Devlet kurumlarında yaşanan bu sıkıntılı durum hükümeti temsilen Halk Partisi'ni, muhalefet karşısında zor durumda bırakıyor; başta üretici kesimi olmak üzere, geniş halk kitleleri ülke içersinde liberal politika yanlısı düşünceyi savunan muhalefet saflarında birleşiyordu.

Bursa'da çok partili hayatla birlikte en önemli rekabetin yaşandığı kurumların başında Merinos Fabrikası geliyordu. Politik hayatın getirdiği çeşitlilikle birlikte Merinos Fabrikası iktidar ve muhalefet tarafından sahiplenilmeye çalışılmıştı. Demokratlar, açılışında bizzat yer alan Celal Bayar'ın, bu kurumların fikir babası olduğu yolundaki iddialarına, Halk Partililer İsmet İnönü'nün Başbakanlığı döneminde bu kurumun yapımının planlandığı konusunda görüşler ileri sürmüşlerdi. CHP, Merinos'un tamamen partilerinin devletçilik prensiplerinin ürünü olduğunu ve ülkenin ve Bursa'nın ekonomisi

---

¹⁹⁰ İkinci Meşrutiyet sonrası kurulan ve Bursa'da faaliyet göstermekte olan Bursa Mensûcât-ı Osmaniye Anonim Şirketi (1910) ve Hüdavendigâr Seyr-i Sefâin Anonim Şirketi (1911) İnegöllüzade Hacı Saffet Bey'in girişimiyle kurulmuşlardı. Sonrasında iki şirket, "Bursa Mensûcâtı Osmaniye Anonim Şirketi" adıyla dokumacılık sektöründe yoluna devam etmişti. 1925 yılında "Dokumacılık ve Trikotaj Anonim Şirketi" adını almış, 1930'da yaşadığı mali sarsıntı nedeniyle İş Bankası'nın bir iştiraki haline gelmiş ve "İpekiş" adı altında yaşamına devam etmiştir. Turgay Akkuş, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VII, S. 16-17, (Bahar/Güz-2008), s. 126.

¹⁹¹ **Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)**

hayatına büyük faydalar sağlayan bir kurum olduğunu her yerde vurgu yapıyorlardı¹⁹². Merinos Fabrikası gerçekleştirdiği alışveriş sonrası Bursa çarşısına her sene dört milyona yakın bir ödeme yaparken, yaklaşık 200 dükkân buradan geçimini sağlamaktaydı. Fabrika'da yaklaşık 3 bin kişi modern iş ortamlarında çalışmakta, her gün sekiz saatlik bir mesaide 2 bin işçi öğle yemeğinde, Avrupa ülkelerinde bir insanın bir günlük gıdası olan 2 bin kalorilik parasız yemek yiyordu. Merinos her sene devlet bütçesine 7 milyon 195 bin liralık vergi ödemesi yaparken; kuruluşundan beri ürettiği mamullerin yaklaşık 40 milyon vatandaşın giyim ihtiyacını karşıladığı, bu üretim kapasitesiyle 640 milyon liralık bir döviz tasarrufu sağladığı vurgulanıyordu¹⁹³.

1949 yılı başlarında Bursa kamuoyunda Merinos Fabrikası üzerinde artan tartışmalar sonrası ilginç bir gelişme yaşanmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il idare kurulunda yer alan ve aynı zamanda Merinos Fabrikası müdürlüğü görevinde bulunan Durmuş Enginsoy, mevcut il başkanı Cezbi Mete'nin istifası sonrası il başkanlığı görevine getirilecekti. Bu CHP'nin Merinos fabrikasına verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Tek parti döneminde Merinos fabrikası bünyesinde, sadece çalışan fabrikada işçilerin üye olduğu "Bağımsız Merinos Ocağı" kurulmuş ve faaliyet göstermişti. Tek parti dönemi boyunca faaliyetlerine devam eden ocak, çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, kurum içersinde rahatsızlık yaratmaya başlamıştı. Bunun nedeni diğer partilerinde fabrikada ocak açmak istemeleriydi. Böyle bir durumda fabrika içinde başlayacak olan siyasi rekabet, iş ahengini bozacak, verimliliği düşürecekti. Bu tür olumsuzlukların yaşanmaması için, il idare kurulu adına Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il başkanı Avukat Cemil Öz, parti merkezinden, "Bağımsız Merinos Ocağı"nın kapatılarak, ocağa bağlı üyelerin ikamet ettikleri ocaklara nakli konusunda izin istemektedir¹⁹⁴. Cumhuriyet Halk Partisi Genel İdare Kurulu konuyu acilen gündemine almış ve gelen talebi olumlu karşılayarak, "*esasen devlete ait bir binada ocağımız teşkilinin bulunması geleneklere aykırı düşeceğinden ve orada meydana gelecek siyasal akımlara takaddüm bakımından, nakil işinin hemen gerçekleştirilmesi*" gerektiği konusunda gerekli izni vermiştir¹⁹⁵. Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin hemen ardından Durmuş Enginsoy görevinden

¹⁹² İncelediğimiz dönemde Merinos Fabrikasında banka müdürlüğü görevinde bulunan Niyazi Devrim, Merinos'un Bursa halkı için yarattığı değişimi şöyle anlatmaktadır: "*Merinos fabrikası işçi alacağı zaman kahvehanelerde yazıyor: Merinos fabrikasına işçi alınacak... Yiyecek, para, elbise var diye halk daha ziyade Merinos fabrikasına önem vermeye başladı. Merinos fabrikası toplu halde konut yaptı. Çarşamba Pazarının orada toplu evler yapıldı. Bankası vardı. Bankada çalışırken işçiler gelip parasını yatırıyorlardı.... Bursa'nın yaşayış tarzı değişti.*" Nesrin Turan, "Niyazi Devrim'le Söyleşi", **Atatürkçü Bakış**, C. II, S. 3, (Bahar 2003), s. 159.

¹⁹³ **Ant**, 18-19 Ocak 1949.

¹⁹⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01 Yer: 51.309.1, s. 18.

¹⁹⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01 Yer: 51.309.1, s. 17.

alınacak, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüm izleri Merinos Fabrikasından ilerleyen süreçte silinecekti.

4. Bursa Belediyesi ve Parti İlişkileri

Tek parti sisteminin doğal sonucu olarak, parti-belediye ilişkilerine baktığımızda, seçilmişlikten ziyade atanmışlık arz eden bir durum söz konusuydu. Rekabetin olmadığı ortamda, Belediye başkanları partinin belirlediği isimler olmuştu. Belediye faaliyetlerinde partinin menfaatleri ön planda yer almış, bu alışkanlıklar çok partili hayata geçişle birlikte Bursa yerelinde devam etmişti. 26 Mayıs 1946 yerel seçimlerine Demokrat Parti'nin katılmaması sonrası, il içersindeki tüm belediyeler Cumhuriyet Halk Partisi tarafından kazanılmıştı. Belediye, çeşitli adlar altında maddi olarak Cumhuriyet Halk Partisine çeşitli kaynaklar sağlamaktaydı ama bunlar çok büyük bir yekûn oluşturmuyordu¹⁹⁶. Demokratların il merkezinde çok hızlı bir şekilde örgütlenmesi ve güçlü bir muhalefet oluşturması, Belediye-Parti ilişkilerinde çekinceler yaratacak, Halk partililerin kayırdığının hissedildiği durumlarda muhalefet tarafından eleştiriler getirilecekti. Özellikle 1945-1950 yıllarında arasında Bursa Valiliği görevinde bulunan Haşim İşcan zamanında parti belediye bütünlüğü çok açık bir şekilde kendini göstermiş, bu yapı muhalefetin en fazla eleştiri konusu yaptığı konuların başında gelmişti.

3 Eylül 1950 tarihinde yapılan seçimler sonucunda, CHP Bursa ili içersinde tüm belediyeleri kaybederken, sadece Gürsu belediyesini kazanabilmişti. Demokrat Parti iktidarı yıllarında partizanca idare sürecinde, Cumhuriyet Halk Parti'sinin Belediye ile olan ilişkilerinin mesafeli olduğunu görüyoruz. 13 Kasım 1955 yılında yapılan Belediye seçimlerine ise CHP katılmayacaktı. Bursa'da yerel yönetimler adına CHP'nin tekrar seçmenler nezdinden kendisini gösterdiği seçim 1959 yılı sonunda yapılan Kestel Belediye'si seçimleriydi. Yeni belediye olan Kestel'de seçimleri kazanan CHP, ülke genelinde kendisine yönelen seçmen ilgisinin sonucunu Bursa'da almış ve il teşkilatı adına uzun bir zamandan sonra yerel yönetimlerde bir umut yaratmıştı¹⁹⁷.

¹⁹⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 48-49.

¹⁹⁷ Kestel Belediye seçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için Beşinci Bölüm içersinde yer alan "Güç Birliği Hareketi'ne karşı Vatan Cephesi" başlığına bakılabilir.

F. İSMET İNÖNÜ'NÜN BURSA'YI ZİYARETLERİ VE ORTAYA ÇIKAN ETKİLER

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatı açısından en hareketli günler, Cumhurbaşkanı ve parti başkanı İsmet İnönü'nün Bursa ziyaretleri oluşturmaktadır. Çok partili hayata geçildikten sonra İnönü'nün ilk Bursa seyahati 13 Mayıs 1947 tarihinde, Balıkesir ziyareti sonrası Savarona yatıyla birlikte Bandırma üzerinden Gemlik ilçesine gelmesiydi. İnönü'yü, Vali Haşim İşçan olduğu halde ilin idari yönetimi ve partili ileri gelen yöneticiler karşılamıştı. Gemlik'te bir dizi ziyarette bulunan İnönü, akşam saatlerinde Mudanya'ya hareket etmiş, Mütareke binasını gezdikten sonra Bursa'dan İstanbul'a gitmek üzere ayrılmıştı¹⁹⁸.

İnönü'nün bir sonraki Bursa seyahati çok daha kapsamlı gerçekleşmişti. Bu ziyarete ayrı bir önem veren olay Türkiye'de ilk İsmet İnönü heykelinin, Mudanya Mütareke'sinin imzalanmasının 26. Yılında, 11 Ekim 1948 tarihinde Mudanya iskelesinde açılmasıydı¹⁹⁹. Sabiha Bengütaş tarafından, İtalya'da tunçtan yapılan heykelin açılışında bulunamayan İnönü, birkaç gün sonra İstanbul üzerinden Mudanya'ya, 16 Ekim 1948 tarihinde gelecekti. Mudanya'da önce heykelini ve sonrasında mütareke evini gezen İnönü, karayoluyla Bursa'ya geçmişti. Halkevi binasından halkla kısa bir konuşma yapan İnönü, konuşma sonrası Bursa'daki imar faaliyetlerinde incelemelerde bulundu. Haşim İşçan'ın valiliği döneminde Bursa'da gerçekleşen imar faaliyetleri, CHP ve il örgütü adına bir gurur vesilesiydi ve her gelen Halk Partili idareci yapımı gerçekleşen bu tesisleri gezer, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı adına önemli propaganda vazife görürdü. İsmet İnönü'de bu şekilde davranmış; Haşim İşçan İlkokulu, hastane ve stadyum inşaatı, Çelik Palas otelinin ilave inşaatını, Gönül Ferah Oteli, Yeni Hal Binası ve Kırkpınarlar Su Deposu'nda incelemeler yapmıştı. Bu ziyaretleri sonrası ilçeleri gezen İnönü, ilk olarak İnegöl'e gitmişti. Günü birlik ziyaret sonrası Bursa'ya dönen İnönü, Vali Konağı'nda konaklamıştı. Ertesi gün Mustafakemalpaşa²⁰⁰ ve Yenişehir heyetlerinin kabul eden İnönü, Gemlik ve Orhangazi'ye giderek, oralarda incelemeler bulduktan sonra akşam üstü Bursa üzerinden Mudanya'ya geçerek, geldiği "Sus" vapuruyla birlikte, yanında Bursa Milletvekilleri Muhittin Baha Pars ve Sadık Tahsin Arsal olduğu halde Bursa'dan ayrılmıştı.

¹⁹⁸ Ant, 14 Mayıs 1947.

¹⁹⁹ Ant, 12 Ekim 1948. Bursa Valisi, Kor Komutan, Bursa Belediye Başkanı, Kor Komutanlık ve Vilâyet erkânı, parti temsilcileri, kurumlar ve Bursa ileri gelenleri ile Mudanya Kaymakamı, Belediye Başkanı, askerî birlik, Halkevi, partiler erkânı, orta ve ilkokul öğretmenleri ile Mudanya halkı ve köylerden gelen halk, mütareke binası önünde toplanmıştı. Halkevi Başkanı'nın yaptığı konuşma sonrası mütareke evi gezildi. Müteakiben Mudanya mütarekesi kahramanı İnönü'nün heykelinin dikildiği sahaya hep birlikte gidilmişti. Bandonun çaldığı İstiklâl marşından sonra tarih öğretmeni Cemile ve Bursa Halkevi adına Heda Kızılay birer konuşma yaptıktan sonra, ortaokul öğrencilerinden bir genç, "İnönü" adlı bir manzumesini okumuştü. Bundan sonra heykelin kurdelesini kesen vali Haşim İşçan, İnönü'nün büyük hatırasını anarak sürekli alkışlar ve yaşa İnönü sesleri arasında anıtın açılışını yapmıştı. **Ayın Tarihi**, Ekim 1948.

²⁰⁰ İsmail Hakkı Şenpamukçu, **Mustafakemalpaşa**, Ataeli Basımevi, Bursa, s. 283.

İnönü'yü uğurlamaya vali, korgeneral ve milletvekilleri, belediye başkanı, CHP il başkanı olmak üzere ileri gelen il yöneticileri katılmıştı²⁰¹.

İnönü'nün Bursa ziyaretine yönelik resmi yayınlarda en dikkat çekici nokta, ziyarete halkın gösterdiği "ilgi"ydi. İnönü'nün Bursa seyahatinde mahşeri kalabalıklardan bahsedilirken, Atatürk'ün 1938'deki Bursa'ya gelişindeki kalabalıklarla kıyaslamalar yapılmıştı. Mudanya-Bursa arasında köylüler yol boyunca kalabalıklar teşekkül etmiş, şehre girişte bu heyecanlı tezahür en yüksek derecesini bulmuş, otomobiller kalabalık arasında güçlkle yol alabilmişti. Cumhuriyet Meydanı ise şimdiye kadar Bursa'nın görmediği bir gösteri yeri olmuş, civar kazalardan gelenlerle bu büyüyen kalabalık en aşağı 60-70 bin kişilik bir kütle teşkil etmişti. Burada Cumhurbaşkanı'nın otomobili artık yoluna devam edememiş ve İsmet İnönü, arabalarından inerek, halkın son dereceyi bulan coşkun sevgi ve saygıları arasında, kendisine açtığı yoldan yaya olarak Halkevine ulaşmıştı. Gezi boyunca halkın ilgisi çok yoğun bir şekilde devam ederken, İnönü'nün Bursa'dan ayrılışında vali konağından, Çelikpalas önünden Çekirge'ye kadar yolu dolduran on binlerce halkın "uğurlar olsun İnönü, yine bekleriz" tezahüratları, alkışları ve sevgi gösterileri arasında Mudanya'ya doğru yola çıkmıştı. Sevgi tezahürleri Mudanya'da köylerden inen binlerce halkın da katıldığı emsiline rastlanmamış bir coşkunluğa yükseldi ve vapurun hareket dakikasına kadar devam etmişti²⁰². Tek parti dönemine özgü şeffik düzenin izlerini taşıyan bu ifadeler, çok partili hayata geçiş sürecinde gündemdeki yerini korurken; DP'nin Bursa'daki gelişimini dikkate aldığımızda, bu ifadelere mesafeli yaklaşmak daha akıllıca olacaktır.

1950 seçimlerine kadarki süreçte bir daha Bursa'ya gelmeyen İnönü, 1950 seçimlerinde Cumhurbaşkanı olarak son kez partisi adına çalışmalarda bulunmak için Bursa'ya gelecekti²⁰³. CHP il teşkilatının büyük önem verdiği İnönü'nün Bursa seyahatine halkın çok büyük alaka gösterdiği yolunda haberler yer almasına karşın, DP çok büyük farkla Bursa'daki seçimleri kazanmıştı.

Seçimler sonrası CHP'nin iktidarı devretmesinin ardından, yaklaşık iki yıl sonra, 27 Eylül 1952 tarihinde, İsmet İnönü Bursa'ya muhalefet lideri olarak gelecekti. İnönü'nün bu gelişi iktidar dönemindeki alışlagelmiş ziyaretlerin aksine gösterişten yoksundu. Ziyaret öncesi il teşkilatı yayınladığı beyanname ile partililerden düzeni bozacak hareketlerden kaçınılması, sükûn ve ağırbaşlılık içinde davranılması konusunda uyarılarda bulunuyordu. Trakya Gezisi sonrası İstanbul üzerinden Mudanya'ya gelen İnönü, burada kalabalık bir

²⁰¹ **Ant**, 17-18 Ekim 1948

²⁰² **Ayin Tarihi**, Ekim 1948

²⁰³ Bu ziyaretin ayrıntıları için İkinci Bölümde yer alan 1950 seçimlerine bakılabilir.

partili kitleleri tarafından karşılanmıştı. İnönü'nün bu ziyareti sırasında yanında Kırşehir milletvekili Halil Sezai Erkut, Adalet Eski Bakanı Ali Rıza Türel, İstanbul İl Başkanı İlhami Sancar ve İstanbul teşkilatına mensup partililerle, gazeteciler bulunuyordu. Her ziyarette yapıldığı üzere mütareke binası gezildikten sonra, partililere yapılan konuşmanın ardından, Bursa'ya hareket edilmişti. Cumhuriyet Meydanı'nda Bursa'nın içersinden ve çevre illerden gelen partililerden oluşan kalabalığa konuşma yapan İnönü, DP iktidarı tarafından uygulanmakta olan partizan idareye yönelik eleştiriler yöneltmiş; gidilen bu yoldan biran önce dönülmesini ve özellikle yargı mekanizmasına adli teminatların ve güvencelerin sağlanarak, iktidarın yargı üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığı baskının sonlandırılmasını dile getirmişti. Konuşmasının ardından parti il binasında dinlenen İnönü, partililerle yaptığı görüşmenin ardından, teşkilat tarafından Park Otel'de verilen yemeğe katılmıştı. Yemeğin ardından Dr. İhsan Demirdöğen'in evinde ağırlanmış ve geceyi orada geçirmişti²⁰⁴. Ertesi gün partinin il idare kurulu toplantısına katılmasının ardından, eski milletvekili Muhittin Baha Pars'ı ziyaret eden İnönü, Bursa'yı dolaşarak çeşitli ocaklara uğramış, Gürsu, Kestel, Gemlik ve Orhangazi'de ziyaretlerde bulunduktan ve buralarda birer konuşma yaptıktan sonra, İstanbul'a hareket etmişti²⁰⁵.

İnönü'nün Bursa seyahatinde, iktidar-muhalefet arasında bazı nahoş olaylar yaşanmıştı. Bunlar içinde en çok dikkati çeken olay İnönü'nün Cumhuriyet Meydanı'nda yaptığı konuşmada parti hoparlörlerinin çalışmayışydı. Muhalefet, şehir elektriğinin voltajının düşürülmesi ve hoparlör tellerinin kesilmesi nedeniyle bu arızanın ortaya çıktığını iddia ederken; iktidar hoparlörlerin bozuk olduğunu beyan edecekti. İsmet İnönü'nün gelişi adına Park Otel'de verilen yemeğe il idare amirleri ve DP'li ileri gelen idarecilerinde içinde bulunduğu geniş bir protokol davet edilmiş, fakat sadece Belediye Başkanı Ali Ferruh Yücel ile Millet Partisi il başkanı İsmail Seçkin yemekte hazır bulunmuştu. Vali Cahit Ortaç ve DP'li yöneticiler her hangi bir mazerette bulunmaksızın, yemeğe katılmayacaklardı. İl içersinde muhalefet aleyhine gerçekleştirdiği uygulamalar nedeniyle CHP teşkilatlarınca eleştirilen Bursa Valisinin yanında, mülki idare amirlerinin yemeğe katılmayışı, partizanca idarenin sonucu olarak algılanacak, iktidarın devlet görevlileri üzerindeki baskısı tekrar gündeme gelecekti.

İnönü'nün Bursa ziyareti sonrası Hakimiyet gazetesi başyazarı İsmet Bozdağ, kaleme aldığı bir dizi yazıyla, bu geziyi eleştiri yağmuruna tutmuştu. "*Bursa'da konuşma yapan İnönü'nün, Metris Tepe'deki İnönü'yü*" öldürdüğünü; partizan idareden bahseden

²⁰⁴ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, yay. haz. Ahmet Demirel, C. I, 3. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 565.

²⁰⁵ **Ant**, 28 Eylül 1952.

İnönü'nün asıl partizan idareyi kendi zamanında idari mekanizmasına yerleştirdiği adamlarla bizzat gerçekleştirdiğini; eğer partizan idare devam ediyorsa bunda geçmişin izlerinin hala temizlenmemiş olmasının payı olduğuna değiniyordu²⁰⁶.

Muhalefet liderinin ülke içersinde çıktığı gezilerde iktidara yönelik "partizanca idare" tanımlaması, Başbakan tarafından aynı sertlikle yanıt bulunca, ülke içersindeki siyasi hava gerginleşmişti²⁰⁷. Bursa ziyaretinden kısa bir süre sonra, iktidar-muhalefet ilişkileri açısından Türk siyasi tarihinde bir ilk yaşanacak, gerginlikler toplumsal olaylara dönüşecekti. Ana muhalefet lideri İsmet İnönü, ülke içersindeki gezilerine İzmir'den başlayarak Ege bölgesinde devam etme kararı almıştı. İzmir'e gidişi, orada halk tarafından coşkun karşılanması ve iktidarı eleştiren sözleri, Demokrat Parti çevrelerinde hoşnutsuzluk yaratırken, giderek artan gerginlik Manisa'da su yüzüne çıktı. Manisa'da Demokratlar İnönü'yü dinlemeye gelen partililere saldırmış ve parti binasını taşa tutmuşlardı. Olayın ardından gezi programını iptal etmeyen İnönü, Balıkesir'e geçecekti. Balıkesir'de gerginlik sabahın ilk saatlerinde başlamıştı. CHP'liler Belediye alanında miting yapmak için valilikten izin alırken, aynı günün başka bir saatinde, aynı alanda Demokratlara da miting için izin verilmişti. Her iki taraf il içersinde toplanırken, gerginlik çatışmaya dönüştü ve yaralıların sayısı giderek artmaya başladı ve İsmet İnönü, Balıkesir'e uğramadan doğrudan Bursa'ya hareket etme kararı aldı. 8 Ekim 1952 gecesini İnönü'yü Bursa sınırında partililer karşılarırken, Mehmet Zeki Bulut'un aracılığıyla Bursa'ya gelindi²⁰⁸. İnönü, Bursa'da yaptığı açıklamada olaylar hakkında şu ifadelerde bulunmuştu; "*Birkaç günden beri uğradığımız tecavüzler Balıkesir'de azami haddini buldu. Toplanma ve konuşma fiilen imkânsız hale geldi. Hükümetten hakkımız olan kanuni himayeyi göremedik. Büyük bir tertibe maruz bulunduğumuz anlaşılıyor. Bu şartlar altında seyahatimi şimdilik kestim*"²⁰⁹. Muhalefete göre yaşanan tüm bu olaylar idareciler kanalıyla hükümetin bir tertibiydi. İnönü'nün Balıkesir'den sonra uğrayacağı diğer il olan Çanakkale'de, Balıkesir'de olduğu gibi, vali CHP'lilerle DP'lilere toplantı yapmaları için aynı gün aynı meydanı kullanmaları için izin vermişti. Bu gibi idari düzenlemeler olay çıkması için bizzat hükümet tarafından tertipleniyordu ve CHP bu oyuna düşmemek için diğer tüm gezileri iptal edecekti²¹⁰. İnönü'yü bu ani gelişi ve yaşanan gelişmeler sonra CHP il idare kurulu acil bir toplantı

²⁰⁶ **Hakimiyet**, 3-4-5-6 Ekim 1952.

²⁰⁷ Başbakan, İnönü'nün Bursa konuşması sonrasında çok öfkelenildiği ve İnönü hakkında "*Moruk*" ifadesini kullandığı söylenir. Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 309.

²⁰⁸ Mehmet Zeki Bulut, CHP il idare kurulu üyesi Avukat Turgut Bulut'un babası.

²⁰⁹ **Ant**, 9 Ekim 1952.

²¹⁰ Metin Toker, İsmet İnönü'nün yaşanan bu olaylar sonrası kafasından geçirdiklerini kendisine şöyle naklettiğini söyler: "*Balıkesir'de kan akıtılacaktı. Bu, çok partili rejime son vermek için DP'nin gerekli sebebinin oluşturacaktı. Böyle bir oyuna elbette ki gelemedim*". İnönü'nün aklından, 1930 yılında Fethi Okyar'ın Serbest Cumhuriyet Fırkası başkanı olarak İzmir'de karşılanması ve çıkan olaylar geçmişti. Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, a.g.e., s. 196.

yapacak, toplantıya bizzat İnönü'de katılacaktı. Toplantı sonrası CHP lideri Bursalı sanayici Selim Süter evinde ağırlandı, ertesi gün uçakla İstanbul'a hareket etmişti.

İktidar tarafı ise yaşananları çok farklı yorumluyor; ülke içersinde çıkan olayların tüm sorumluluğunu İnönü'ye yükliyordu. Hakimiyet gazetesi, Manisa ve Balıkesir'de çıkan olaylar ve İnönü'nün Bursa'ya gelişini okuyucularına manşetten şöyle vermişti: “*Yalan, tezvîr, iftira üzerine müesses ve halkı adeta isyana teşvik eden muhalefet liderinin konuşmaları, nihayet Milli infiali ayaklandırdı; Balıkesir'de kopan arbeye üzerine İnönü şehrimize kaçmaya mecbur oldu*”²¹¹. Bir diğer gazetede haber şöyle veriliyordu: “*İsmet Paşa Katili- İsmet İnönü. Balıkesir'den Kaçan İnönü Soluğu Bursa'da aldı*”²¹².

İsmet İnönü adına kötü anılarla hatırlanacak olan son Bursa ziyaretinin ardından uzunca bir süre Bursa'ya her hangi bir ziyarette bulunmamıştır. Seçim zamanları dışında partinin üst kademelerinin Bursa'ya ziyaretleri pek göze çarpmamaktadır. İnönü'nün sonraki Bursa ziyareti, ulusal ve uluslar arası alanda çok önemli gelişmelere sebep olacak olan 6-7 Eylül olaylarının hemen arkasından gerçekleşecekti. Bu ziyaret bir zorunluluk sonrası planlanmıştı. CHP Parti Meclisi Ankara veya İstanbul'da belirli zaman aralıklarıyla toplanırdı. 6-7 Eylül tarihlerinde İstanbul ve İzmir'de yaşanan toplumsal olaylar sonrası, bu iller ve Ankara'da olağanüstü hal ilan edilince, CHP parti meclisini Bursa'da toplama kararı almıştı. Böylece, CHP Bursa il teşkilatı, kurulduğu dönemden beri ilk defa olarak partinin tüm üst düzey yöneticilerini ağırlamak görevini üstlenmiş ve bu durum teşkilatta heyecan yaratmıştı. Başta İsmet İnönü ve Genel Sekreter Kazım Gülek olmak üzere, ileri gelen partililer birkaç gün boyunca Bursa'da siyasi ve sosyal faaliyetlerde bulunmuştu²¹³.

Bu ziyaretinden yaklaşık üç yıl sonra İnönü'nün Bursa ziyareti yine beklenmedik bir olay sonrası gerçekleşecekti. Bu olay 1958 yılı Ağustos ayında gerçekleşen Bursa Kapalı Çarşı yangınıydı. 24 Ağustos 1958 Pazar günü öğleden sonra Kapalı Çarşı'da başlayan yangın, kısa sürede tüm çarşığı etkisi altına alarak, ertesi günün sabahına kadar devam etmiş, çok büyük bir maddi kayba neden olmuştu²¹⁴. Yangının ülke genelinde duyulmasının hemen ardından başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmak üzere, Başbakan ve ana muhalefet lideri İsmet İnönü Bursa'yı ziyarete gelmişti²¹⁵. İnönü'nün ziyaretinin bir

²¹¹ **Hakimiyet**, 9 Ekim 1952.

²¹² **Bursa Gece Postası**, 10 Ekim 1952.

²¹³ Ekim 1955 tarihinde Bursa'da toplanan Parti Meclisi ve İsmet İnönü'nün ziyareti hakkında, dördüncü bölümde yer alan “Parti İl Örgütünün Merkezle Olan İlişkileri” başlığına bakılabilir.

²¹⁴ 1958 Yılı Bursa Kapalı çarşı yangını hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz: Salih Budakoğlu, “Bursa Kapalı Çarşı Yangını (1958)”, **Atatürkçü Bakış**, C. II, S. 3, (Bahar 2003), ss. 93-112.

²¹⁵ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Bursa ziyareti sırasında taşıdığı Demokrat Parti markalı bastonu ile muhalefetin eleştirisi almıştı. Cumhurbaşkanı'nın tarafsız olması gerektiği üzerinde durulurken, İsmet İnönü İstanbul il Kongresin de bu durumu sert bir şekilde eleştirerek, DP iktidarının partizan zihniyetini ifadesi olarak nitelendirmişti.

kaç gün öncesinde CHP Genel Sekreteri Bursa'ya gelerek incelemelerde bulunmuş ve partisi adına üzüntülerini halkla paylaşmıştı. Yangının hemen ardından Bursa Belediye Başkanı Reşat Oyal'a telgraf göndererek üzüntülerini bildiren İnönü, 29 Ağustos Cuma günü incelemelerde bulunmak üzere Bursa'ya geldi. İstanbul üzerinden uçakla Bursa'ya gelen İnönü'nün yanında İstanbul İl Başkanı Şemsettin Günaltay ve bazı milletvekilleri bulunuyordu. Havaalanında partililer tarafından karşılanan İnönü, otomobil ve otobüslerle birlikte yangın yerinin giriş kısmı olan Ulucami'nin önüne geldi ve yangın yerinde incelemelerde bulundu. Gezi sırasında esnafla konuşan, yangında evleri yanan ve kurulan çadırlarda konaklayan halkın dertlerini dinleyen İnönü, gezi sonrası parti merkezine giderek, parti önünde bekleyen kalabalığa yönelik bir konuşmada bulundu. Konuşmasında, devletin gerekli tedbirleri aldığını, bütün vatandaşların siyasi kanaat farkı olmaksızın hasarın giderilmesinde elbirliği ile çalışması gerektiğini söyledi. Kısa bir istirahatın ardından, geliş nedeniyle Hüsnü Güzel'de verilen yemeğe katılan İnönü, oradan yanında partililerle birlikte Belediye Başkanı Reşat Oyal'ı makamında ziyaret etti. Başkana, yangında küçük zanaatkârın zararın çok olduğu ve yönde çalışmaların yoğunlaşması dileğinde bulunan İnönü, sonrasında Belediye'den ayrıldı²¹⁶. Bursa'daki ziyareti sırasında alerjik bir rahatsızlığa yakalanan İnönü Halk Partili Dr. İbrahim Alp (Çataloğlu) tarafından muayene edildi²¹⁷. Akşamüstü tekrar uçakla İstanbul'a dönen İnönü'nün, alerjik rahatsızlığı kaşıntılarla günlerce sürdü ve çeşitli ilaçlar kullandı²¹⁸. CHP Genel Başkanı ile birlikte parti meclis grubu heyeti de incelemelerde bulunmak üzere Bursa'ya gelmişti. CHP iktidarının son yıllarında Bursa valiliği görevinde bulunan ve Bursa'daki imar çalışmaları ile pek çok tesis kazandıran Haşim İşcan'da ziyarete gelenler arasındaydı. Bursa yangını sonrası CHP'nin tüm üst düzey yöneticileri bir kez daha, hiç beklenmedik ve planlarda olmayan bir Bursa ziyareti gerçekleştirmiş oldu.

DP iktidarı döneminde İsmet İnönü'nün gerçekleştirdiği Bursa ziyaretleri önceden planda olmayan ve Bursa siyasi havasına çok fazla etki yaratmayan ziyaretler olmuştu. Bunda iktidarın ziyaretler sırasında aldirdığı önlemler yanında, DP iktidarının il içersindeki siyasi gücü ve bu güçten kaynaklandığına inandığımız CHP Genel Merkezi'nin Bursa'yı çok fazla önemsememesi²¹⁹; CHP teşkilatının verimli çalışmaması etkili olmuştu. Tüm bu olumsuzluklar içinde, Türk siyasi hayatında derin etkiler bırakacak olan 1960 yılına

²¹⁶ **Yeni Ant**, 30 Ağustos 1958.

²¹⁷ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, yay. haz. Ahmet Demirel, C. II, 3. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 739.

²¹⁸ Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, a.g.e., s. 158

²¹⁹ Bu yargımızı destekleyen en önemli örneklerden biri 1951 yılında 17 ilde gerçekleşen ara seçimlerde, CHP'li ileri gelen idarecilerin kazanma şansı gördükleri çeşitli illerden aday gösterilirken; kazanma şansının düşük görüldüğü Bursa'da yerel bir adaya şans tanınacaktır. 1951 seçimlerine ilişkin olarak Üçüncü Bölümde 1951 Ara Seçimler başlığına bakılabilir.

girenken, İsmet İnönü ve CHP Genel Merkezinin, Demokrat Parti'nin kalesi olan Bursa'yı ilk ziyaret edilecek olan il seçmesi, CHP liderinin Bursa il Kongresine katılması ayrıca önemle üzerinde durulması gereken bir gezi olmasını sağlayacaktı²²⁰.

II. BURSA ÖRNEĞİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ İLE DİĞER PARTİLERİN İLİŞKİLERİ

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatının diğer partilerle olan ilişkileri, partinin iktidar ve muhalefette bulunduğu iki ayrı başlık altında incelenecektir. CHP'nin mevcut konumunun partiler arasındaki ilişkilere nasıl yansıdığına, karşılaştırılmalı olarak incelenmesi bu bölümün ana temasını oluşturmaktadır.

A. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN İKTİDAR YILLARI (1946–1950)

1946 yılında Türkiye siyasetinde alışık olunmayan bir hava ortaya çıkmıştı. 1945 yılının yaz aylarında Milli Kalkınma Partisi kurulmuştu. İdarenin ve toplumun gerçek muhalefet partisi olarak algıladığı oluşum, İzmir Milletvekilliğinden istifa eden Celal Bayar'ın, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmasıydı. Ülke içersinde, Cumhuriyet Halk Partisi dışında yeni siyasi partiler vardı ve bir rekabet havası, kendini ifade etme telaşı baş göstermişti. Bunun karşısında ise, muhalefet kendisinin yapay bir oluşum olmadığını kanıtlama yoluna gidecekti. İşte var olan bu durum, ülke içersindeki siyasi tansiyonun devamlı surette yüksek seyretmesini, bazen tartışmaların seviyesinin düşmesine neden olacaktı.

İktidar partisi alışık olmadığı rekabet ortamında bir süre bocalama devresi geçiriyordu. İktidar partisinin yaşadığı bu bocalama evresi, yerelde de etkisini gösterdi. 1946 yılına dek, tek parti iktidarı yıllarında yerel siyasete, yerelin sesine kulak verilmemişti. Yerel siyasetin aktörleri arka planda kalırken, CHP merkezinden siyaset yönlendirilmişti. Çok partili hayata geçilen süreçte, Cumhuriyet Halk Partisi'nin il içersinde gerçekleştirdiği kongrelerde delegelerin en fazla ortaya koydukları eleştiri konusu, merkezin yerele olan bu ilgisizliğiydi. Aslında yerel aktörlerin CHP'nin tek parti iktidarı döneminde, ellerine geçirdikleri bazı fırsatlardan yararlanmışlardı. Örneğin 1924 seçimlerinde Sakallı Nurettin Paşa örneğinde oldu gibi. Merkezin tüm baskılarına karşın Bursalı yerel siyasi çevreler, sisteme muhalif olan birini milletvekili seçtirebilmişlerdi. Aynı

---

²²⁰ Bu geziye ilişkin ayrıntılı bilgi için üçüncü bölümde yer alan 10 Ocak 1960 CHP Bursa İl Kongresi Başlığına bakılabilir.

şekilde Serbest Fırka teşkili sırasında da, CHP Bursa örgütünden kayıplar yaşanmıştı. Sonrasında toplumun her kademesinden gelen yerel siyasetin aktörleri çok heyecanlı ve özverili bir şekilde kendilerine Demokrat Parti bünyesinde yer bulacaktı. O güne kadar yapılan her şeyin sorumlusu olarak gördükleri, uzunca bir süre kendilerini siyaset dışında tutan Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı ortak hareket etme kararı alınacaktı.

1. Cumhuriyet Halk Partisi- Demokrat Parti

Bursa ilinde Demokrat Parti teşkilatının kuruluş çalışmaları, partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra başlamış ve ilk olarak teşkilat Gemlik ilçesinde, Doktor Ziya Alp tarafından kurulmuştu²²¹. İl teşkilatının kuruluş çalışmalarını, Bursalı olan Celal Bayar'ın kendisi bizzat yürütmüş ve teşkilatı kurmak adına, 14 Mart 1946 yılında Bursa'ya gelmişti. Bayar, aralarında Hulusi Köymen, Semih Odman, Baha Cemal Zagra, Kadri Yönen, Doktor Haydar Onur'unda bulunduğu Bursa'nın yerel siyasetçileriyle toplantılar düzenlemişti. Bursalı tütün tüccarlarından İhsan Doruk, kendi yazıhanesindeki iki odayı, parti merkezi olmak üzere tahsis etmişti²²². Görüşmeler sonrası partinin Bursa il örgütü 15 Mart 1946 tarihinde kurulmuştu²²³. İl yönetim kurulu; Avukat Hulusi Köymen, Dişçi Sabahattin Karacabeyoğlu, Tüccar Baha Cemal Zagra, Doktor Haydar Onur, Fabrikatör Ali Ferruh Yücel ve Tüccar Ragıp Armağan'dan oluşmuştur. İl başkanlığına Hulusi Köymen²²⁴ seçilmiştir²²⁵. Parti il içersinde örgütlenmesini hızlı bir şekilde sürdürmüş ve kısa süre içinde tüm ilçelerde müteşebbis heyetlerini oluşturmuştu²²⁶. Bursa'da DP il

²²¹ **Açık Ses**, 23 Şubat 19467; **Ant**, 21 Şubat 1946;

²²² **Açık Ses**, 16 Mart 1946.

²²³ Celal Bayar Demokrat Parti Bursa İl Örgütünü oluştururken, Bursa'da DP çatısı altında siyasete katılan ve ilerde sorun oluşturabilecek olan, siyasal kültürden yoksun, partinin hiyerarşik yapısı içinde üst birimlerden emir almaya alışık olmayan, kendi bölgesinde sosyo-ekonomik açıdan bağımsız hareket etme özgürlüğüne sahip yerel liderlerin kontrolü konusunda çok dikkatli davranmıştır. Bu nedenle, Bursa örgütünün başına çok yakından tanıdığı, siyasi kimliğini beğendiği CHP Bursa eski il başkanı Hulusi Köymen'i getirmiştir. Köymen, yerel liderlerin ekonomik gücüne sahip olmayan, halka yakın, halk tarafından sevilen, halk ile DP Genel Merkezi arasında iletişim sağlayabilecek bir özelliğe sahip değildi. Fakat Bayar'ın buradaki önceliği, DP içindeki yerel liderlerin siyasal güçlerini parti yararına kanalize etmelerini ve muhafazakâr eğilimi yüksek seçmen tabanının aşırı isteklerini pasivize ederek, partinin genel politikasının kitleler üzerindeki egemenliğini sağlamaktı. Budakoğlu, a.g.tz., s. 83.

²²⁴ Hulusi Köymen hakkında Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Başkanlığı 17 Eylül 1949 tarihinde il başkanı Durmuş Enginsoy imzasıyla parti merkezine göndermiş olduğu bilgi notuna şu görüşleri eklemiştir: "*Hulusi Köymen, Bursa birinci sınıf avukatlarındandır. Yıllarca Halk Partisi İl İdare Kurulu Başkanlığında bulunmuş, müstebit (y.n.zorba) tabiatlı, şahsi menfaatlerine fazlası ile düşkün, mevki hırsı kuvvetli olan bir şahsiyettir. Demokrat Partiye intisabında kendisinin Cumhuriyet Halk Partisi içindeki mevkisini nahoş hareketleri yüzünden kaybetmesi nedeniyle bir şeyler koparmak içindir. İyi söz söyler, halen Demokrat Parti içinde kendisine aleyhtar kuvvetli bir zümre vardır. Esasen gururlu ve mütehakkim halleri yüzünden Demokrat Partililer arasında geniş bir antipati yaratmıştır. Halk arasında, uzun seneler partimiz bilhare Demokrat Parti il Başkanlığında bulunması ayrıca iyi bir avukat olması Halk arasında sathi bir itibar kazanmasına vesile olmuştur". **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01 Yer: 438.1817.1.*

²²⁵ Budakoğlu, a.g.tz., ss. 33-35.

²²⁶ Demokrat Parti'nin ilçelerde kurulan idare heyetlerinin başkanlıklarına şu kişiler getirilmiştir: Bursa Merkez ilçesinde Tüccar Ferit Akçor, Mudanya ilçesinde Avukat Hayri Tanık, İznik ilçesinde Avukat Mustafa Aksoy,

örgütünü kuran ve yönetim mevkilerine yerleşen kimseler, CHP yerel örgütü içindeki elitlerin, yerel ve merkezi siyasetin dışında tutmaya çalıştığı büyük çiftlik sahipleri, tüccar, esnaf ve bazı serbest meslek sahiplerini yani büyük çoğunluğu ekonomik temelli işlerle uğraşanları kapsamaktaydı. Bursa'da yaşanan sosyo-ekonomik değişim sonrası ortaya çıkan yeni toplumsal kesimlerin temsilcileri ve siyaset dışında tutulanlar, yerel siyasette egemen unsurlar haline gelmeye başlıyordu²²⁷. Parti, kamuoyuna kendisini daha iyi anlatmak ve propaganda faaliyetlerini yürütmek üzere, “Doğru” isminde gazete çıkarmıştır. Logosunun altında “İyiye, Güzele, Gerçeğe” sözleri, sağında her gün Atatürk'ün bir sözünün yer aldığı gazete, 9 Mayıs 1946 tarihinden yayın hayatına başlamıştı. Gazetenin sahipliğini Dr. Haydar Ömer Onur üstlenmiş; başlangıçta Pazartesi ve Perşembe günleri çıkan gazete, Cumhuriyet Halk Partisi yayın organı olan Ant Gazetesi ile giriştiği mücadele sürecinde kamuoyundan büyük destek görmüş ve sonrasında gün aşırı çıkmaya başlamıştı²²⁸.

Bursa'da Demokrat partinin kuruluşu Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerinde başlangıçta çok fazla yer işgal etmiyordu. Dönemin Bursa Cumhuriyet Halk Partisi yayın organı olan Ant gazetesinde, Abdurrahman Konuk'un başyazısında, Demokrat Parti'ye ilişkin olumlu ifadeler kullanılırken. Celal Bayar'dan bir devrimci olarak bahsedilmekte, onun CHP'sinin bağrından çıktığı, her iki partinin genel prensipler olarak aynı ilkeleri paylaştıkları, bazı ufak noktalarda ayrışmanın olduğuna dikkat çekilmektedir²²⁹. Bu benzerlikler sonrası Konuk, “*Demokrat Parti'nin programını okurken başbakanın yıllık nutkunu okuyorum sandım*” ifadeleri ile sözlerini bitirir²³⁰.

Gemlik ilçesinde Doktor Ziya Kaya, Orhangazi ilçesinde Sabuncu İbrahim Şen Dökmen, Yenişehir ilçesinde Doktor Ahmet Esin, İnegöl ilçesinde Eski Belediye Başkanı Nuri Doğrul, Karacabey ilçesinde Emekli Subay İbrahim Yılmaz. **İzmir**, 28 Nisan 1946.

²²⁷ Eren Basağan Özgünay, Türk Yerel Siyasetinde Oligarşik Yapılaşmalar: Bursa Merkez Sağ Örneği, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1993, s. 30-31.

²²⁸ “Doğru”, **Bursa Ansiklopedisi**, ed. Yılmaz Akkılıç, , C. II, Burdef Yayınları, Bursa, 2002, s. 546.

²²⁹ Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerinde Demokrat Parti ile olan ilişkilerde, Celal Bayar'a karşı bir olumlu algının var olduğu ve muhalefetin yanlış yolda ilerlemesinin nedeni olarak ikinci ve üçüncü şahısların rol oynadığı ifade edilmekte. Demokrat Parti'nin 1949 yılında gerçekleştirilen ikinci kongresinde, bölge müfettişi Muzaffer Akpınar'ın, Parti Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu ayrıntılı raporda Celal Bayar'ın kendi parti kongresinde yaptığı konuşmada iyi karşılanmadığını ve bunun nedeni olarak ta düşüncelerinin kongredeki delegelerle taban tabana zıt olmasından kaynaklandığı ileri sürmektedir. “*Halk Partisinde çok namuslu adamlar vardır*” anlayışına sahip olan herkese kongrenin aynı soğuk yaklaşımda bulunduğunu ifa ederken, Bayar'ın, 12 Temmuz Beyannamesi hakkındaki fikirleri, Hürriyet Misakı hakkında yaptığı açıklama, dış politikada Cumhuriyet Halk Partisinin ve hükümetin siyasetini tasvip ettiği yolundaki sözlerine, çok soğuk yaklaşıldığını belirtmektedir. Hal böyle iken, Celal Bayar'ın ittifaka yakın bir çoğunlukla tekrar Genel Başkan olmasını kongrenin en şursuz hareketi olarak nitelemektedir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01 Yer: 438.1817.1.

²³⁰ **Ant**, 10 Ocak 1946.

Bursa'da yayın yapan Açık Ses gazetesinin sahibi ve yazarı ve CHP üyesi olan Dr. Münir Halil Erem, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrat Parti'ye karşı hoşgörülü bir politika izlemesini isteyerek, bunun nedenini yazısında şöyle açıklar:

“Celal Bayar gibi inkılâbın başından beri canını feda ederek kurulmasına hizmet ettiği rejimi, onun kurucusu ve koruyucusu olan CHP'yi rencide edecek bir hale sebebiyet vermeyeceği zannolunur. Şimdi Bursa Halk Partisi üyelerine düşen vazife, bu nevzat kardeşimize uzun ömürler dilemek ve onun sıhhatini, terbiyesini ve hizmete girme yolunda elimizden geleni yapmamızdır. Eğer böyle hareket edersek, sıhhatli, reşit ve bilgin bir dostla beraber milletin bizden beklediği işler üzerinde bir muvazene sağlanmasına ve aramıza girecek olan menfaat düşkünlerine fırsat vermeyerek yolumuza devam eder, daha büyük başarılarla imza atarız.”²³¹

Bursa yerelinde Demokrat Parti'nin önemli siyasetçilerinden biri olan ve Bursa'da muhalefet lehinde yayın yapan “Doğru Gazetesi”nin başyazarlığını sürdüren İsmet Bozdağ, Cumhuriyet Halk Partisinin ilk zamanlarda kendilerine karşı olumlu yaklaşımının nedeni olarak, iktidar partisinin kendilerini “*Gölge Muhalefet*” olarak algılamalarından ileri geldiğini söyler. Demokrat Parti'nin iki saatte kurulmasına izin verilmesinin, ajans ve radyonun Demokratlardan bahsetmesinin nedeni de bu gerekçededir²³². Cumhuriyet Halk Partisinin gözünde muhalefet, “*Kundağından henüz çıkmamış ve çehresinin ana hatları henüz görünmemiş*” bir çocuğu²³³ ve Demokrat Parti, 1930 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün ortaya çıkardığı Serbest Fırka'dan farklı değildi. Amaç aynıydı. O zaman için şartlar elverişli olmadığından çok partili hayata geçilememişti ama şimdi İsmet Paşa, Atatürk'ün izinden giderek, Türkiye'yi çok partili hayata taşımış ve Demokrat Parti'nin oluşumuna imkân sağlamıştı. Demokrat Partinin ilk kurulduğu günlerde birçok Halk partilinin yanı sıra, ülkenin büyük bir bölümünde hakim olan görüş, Serbest Fırka'da olduğu gibi, kurulan bu partinin bir muvazaa yani danışıklı dövüş sonucu ortaya çıktığıydı. Ve Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nden hiçbir farkının bulunmadığıydı.

Kamuoyunda, kurulan partinin bir muvazaa partisi olduğu düşüncesi, muhalefete karşı ilk zamanlarda bir mesafenin söz konusu olmasına neden olmuştur²³⁴. Demokrat Parti ileri gelenleri de kendilerinin Cumhuriyet Halk Partisi'nden farklı bir parti olduklarını

²³¹ **Açık Ses**, 20 Mart 1946.

²³² İsmet Bozdağ, **Demirkırat Aldatmacası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, s. 139.

²³³ Anadolu, 10 Mayıs 1946.

²³⁴ DP İl Başkanı Hulusi Köymen, parti çalışmaları için gittikleri Bursa'nın köylerinde, başlangıçta halkın kendilerine tereddütlü yaklaştıklarını ifade etmektedir. Köylüler, tek partili hükümetle çok partili hükümetler arasındaki farkı merak ediyor; kurulacak olan çok partili bir hükümetin milli birliği bozup bozmayacağını öğrenmek istiyorlardı. Demokratlar köylülere, dünya harbi sonrası tek parti ile idare edilen ülkelerin akıbetlerini, demokrat milletlerin harbin devamı müddetince gösterdikleri çetin mukavemet ve yüksek fedakarlıkları örnekleriyle anlatıyor; milli birliğin tek parti düzeninden ziyade, fikir, yayın, söz hürriyetlerine dayanan demokrasi düzeninde daha kuvvetli olduğunu açıklıyorlardı. Sonuçta partilerin birbirlerini eleştiri ve kontrol etmeleri memlekete büyük bir fayda sağlayacaktı. Tüm bunları dinleyen köylüler ikna oluyordu. **İzmir**, 20 Mayıs 1946.

ve bir muvazaa partisi olmadıklarını ispat etmek için büyük gayretler sarf etmişler²³⁵; bunun sonucu eleştirilerini daha da sertleştirmişlerdir. Demokratlar eleştirilerini belli konularda yoğunlaştıracaklardı. Bu konuların en başında, bütün devlet kurumlarının ve bu kurumlarda çalışan bürokratların Cumhuriyet Halk Partisi lehine, kendi partileri aleyhine çalıştıkları iddiasıydı²³⁶. Demokrat Parti il başkanı Hulusi Köymen, hükümet ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki sınır silinmişti, birçok amir ve memurlar kendilerini milletin hizmetinde saymaktan ziyade Cumhuriyet Halk Partisi'nin emrinde sayıyorlardı derken, sözlerine şöyle son veriyordu: “*Anayasanın milletimize sağladığı hakları aramakta, ayaklarımızın takati kalamasa dahi, emekleye emekleye yürümekte ısrar edeceğiz*”²³⁷. Demokratlar, Cumhuriyet Halk Partisi kongrelerine katılan kaymakam ve belediye başkanlarına yoğun eleştiriler getirirken, aynı şekilde kendi kongrelerine katılan devletin temsilcilerini takdir ediyorlardı.

Fakat Cumhuriyet Halk Partili idarecilerin düşünceleri Demokrat Parti büyüdükçe değişecek ve siyasi alanda hırçınlaşma dönemi kendini gösterecekti²³⁸. Demokrat Parti'yi bir muhalefet partisinden daha ziyade “*Tenkitçi Dernek*”²³⁹ olarak niteleyen Halk Partililer karşısında, Demokratların değişiyse “*Devletin gazap şimşekleri*” muhalefet üzerinde çakmaya başlayacaktı²⁴⁰. İki parti programı arasındaki benzerliklere vurgu yapılırken, aslında muhalefetin Cumhuriyet Halk Partisi'nden hangi prensipte ayrı olduğu belirsizken, Milli Kalkınma Partisi'nin devletçilik yerine liberalizme inanarak kısmen olsun parti olmaya çalıştığı ortamda, Demokrat partinin CHP'den hiç bir farkı olmadığı üzerinde durulacaktı. Demokrat Parti'nin farklı düşünen, farklı prensiplere sahip kişilerin partisi olmadığı, Cumhuriyet Halk Partisi'ne küsenlerin partisi olduğu ve karşı partide bir fikir mücadelesi değil kişilik mücadelesi yapıldığına değinilecekti. İki partinin programları bile, ufak değişiklikler dışında aynıydı. Halk partililere göre Demokrat parti, demokratik bir süs olmaktan öteye geçmeyecek, birkaç vilayette varlığını sürdürecektir bir siyasi teşekküldü.

Bursa kamuoyunda tarafsız bir siyaset izlemeye çalışanlar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, kuruluş aşamasında olan bir muhalefet partisine yönelik arka arkaya sert ve

²³⁵ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 17.

²³⁶ Demokrat Partinin bu iddiaları karşısında, Halk Partili yöneticiler, Bursa yerelindeki bazı idarecilerin Demokratlar lehine çalışmalarda buldukları konusunda parti merkezine şikayetlerde bulunmaktadırlar. Örneğin gizlidir ifadesiyle Ağustos 1947 tarihinde Mudanya İlçesi parti teşkilatının merkeze gönderdiği bir yazıda, ilçe teşkilatının Mudanya ilçesi kaymakamından, Demokrat Parti'ye karşı olan davranıştan dolayı duyduğu rahatsızlık ifade edilmektedir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01. Yer: 51.309.1.

²³⁷ **Doğru**, 2 Ocak 1947.

²³⁸ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları., İstanbul, 1996, s.136.

²³⁹ Abdurrahman Konuk, “Muhalef Partisi, Tenkitçi Dernek!”, **Ant**, 8 Nisan 1946.

²⁴⁰ Bozdağ, **Demirkırat Aldatmacası**, a.g.e., s. 140.

yıkıcı sözlerle eleştirilerde bulunmasına karşı çıkar. Bizzat Cumhuriyet Halk Partisi üyesi olan Dr. Münir Halil Erem, CHP'li idarecileri sert şekilde eleştiren yazısında,

“Türk demokrasisinin müjdesini getiren Demokrat Parti henüz bir teşekkül halinde iken ve Bursa şehrinde henüz ağzını bile açmamış bulunmasına rağmen CHP'yi temsil eden Ant gazetesinin ve baş yazarının durmadan Demokrat Partiyi aşağılamaya çalışması ve bu suretle demagoji yoluna sapması karşı partiyi kıracak ve onları da husumet sahasına çekecektir. Böyle bir hareket Türk Milletinin iki partiye ayrılmasına ve kardeşçe halledecekleri bahisleri düşmanca halletmeye çalışmaları gibi hazin bir akıbet ortaya çıkabilir... Bu sebeple Ant Gazetesi'ni bu yoldaki gereksiz neşriyatını hoş görmediğimizi ve demagoji yoluna sapmasını kesinlikle iyi karşılamıyoruz”²⁴¹

açıklamasını getirir.

İktidar partisinin eleştirileri karşısında Bursa Demokrat Parti İl Başkanı Hulusi Köymen, Açık Ses gazetesine vermiş olduğu beyanatta, kendilerinin Cumhuriyet Halk Partisinden farklı olduklarını vurgulama gereği duyacak ve iki partinin programlarını karşılaştırarak açıklamalarda bulunacaktı²⁴². Açıklamalarında, Abdurrahman Konuk'u hedef alan Köymen şu ifadelerde bulunuyordu:

“Devletin temel taşları olarak, anayasanın koyduğu, Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık esasları yalnız ve münhasıran CHP'nin programında sınırlanan çerçeve içinde değerlendirilecekse Sayın başyazarın, evvelden beri iddia ettiği gibi yurdumuzda muhalefet için hiçbir partinin kurulmasına kanunen ve maddeten imkan tasavvur olunamaz. CHP'nin karşısında yer alacak bir muhalefet partisi için bünyesinde tam bir muhalefet partisi vasıflarını belirten prensipler aramak lazım ise; DP'nin prensiplerinde bu karakteristik vasıflar tamamen mevcuttur”²⁴³.

Demokratların, kendilerini güçlü bir muhalefet partisi olarak göstermek adına, eleştirilerini giderek sertleştirmeye başlamaları, aralarında Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in de bulunduğu Demokrat parti ileri gelenlerinin ulusal basında geniş yer alan eleştirileri, Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerinde hoş karşılanmayacaktı. Halk Partililere göre Demokrat Partinin en büyük şansızlığı “ikinci ve üçüncü derece”deki bu şahısların DP'nin gelişmesini ve hızını kesmesiydi. Bu duruma eleştiri getiren Abdurrahman Konuk, gazetesinde kaleme aldığı başyazısında muhalefeti şu şekilde tanımlamaktaydı:

²⁴¹ **Açık Ses**, 10 Nisan 1946.

²⁴² **Ant**, 16 Nisan 1946.

²⁴³ **Açık Ses**, 13 Nisan 1946. Hulusi Köymen Demokrat Parti'nin 1947 yılında gerçekleştirdiği kongrede yapmış olduğu konuşmasında Atatürk'e sahip çıkarak, şu ifadelerde bulunacaktır: “Atatürk şu anda sağ olsaydı, kendisini memleket sahasında silmiş bulunan ve şu anda paralardan, pullardan atmış olan CHP'de değil, onu bütün ruhu ile bağrına basan Demokrat Parti'nin başında yer alırdı”. Bozdağ, **Demirkırat Aldatmacası**, a.g.e. s. 132.

“Biz muhalefeti erkek sanırdık; özü sözü ve yapısı ile onu çatık kaşlı bir erkek olarak düşünürdük. Fakat görüyoruz ki şu gazetelerin sütunları arasında doğan muhalefette, şu siyasi parti adı altında caddelerde gezinen muhalefette erkek değildirler. Bir dişi muhalefetin bir başı var ki, ellerine, ayaklarına esir; ayaklar nereye giderse, eller neyi tutarsa baş oraya sürükleniyor, baş onu istiyor”²⁴⁴.

Halkın nezdinde, yeni kurulan partinin, aynen geçmişte yaşanan Serbest Fırka deneyiminde olduğu gibi bir ‘Muvazaa’ partisi olduğu algısı, demokratların getirdikleri sert eleştiriler ve halkın bu yeni partiyi tanımasıyla birlikte değişecektir. Başlangıçtaki mesafeli duruşun yerini ülke genelinde olduğu gibi Bursa yerelinde de artan parti üye sayısı ile gösterecekti. Başlangıçta Cumhuriyet Halk Partisi örgütü ve ileri gelen idarecileri, kendi partilerinin üye sayısındaki azalış ve karşı partiye yönelik artan ilgi karşısında bir bocalama devri geçirecektir. Abdurrahman Konuk, Ant gazetesinde kaleme aldığı yazısında bu durumu “*His ve Duygu*” dan “*Akıl ve Mantık*”a geçişle açıklamaktadır. Konuk,

“Halk partisi iktidarının yıllarca sürmesinde, Kurtuluş Savaşı ve devrimlerin getirmiş olduğu heyecan ve hislerin olduğu, artık bu his ve heyecanların yerini akıl ve mantığın aldığı, his ve duyguyla bağlı olanların halk partisinden ayrılacağı, çıkarılmaların ve ayrılmaların hem gerekli hem de faydalı olacağı” üzerinde dururken; “*partiye gönül ve akıldan bağlı, üyeliği şeref bilen bir kişinin; partinin inkılâp eserlerini, amacındaki isabeti ve fikirlerindeki doğruluğu inkâr ederek, aradan çekilen veya çıkarılan on kişiden kıymetli*”²⁴⁵.

olduğunu belirtiyordu.

Parti müfettişi Şerafettin Karacan, Bursa bölgesine yönelik hazırlamış olduğu raporunda, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti örgütleri arasındaki karşılaştırmaya şöyle değinmektedir:

“Muhalefet idarecilerinin, keselerinden paralar harcamaktan çekinmeyerek ve bıkip usanmayarak köy köy dolaşmaları, halkla daimi ve sıkı temas halinde bulunmaları ve türlü cazip vaatlerle onları kendilerine çekip bağlamaya çalışmalarını karşısında bizim arkadaşlarımızın bürokratik gayretlerinin yeter ve tesirli bir mukabele teşkil edemeyeceği aşikârdır”²⁴⁶. Hemen bütün şehir ve kasabalarda iki taraf idarecilerinin, ilmi ve ahlaki değer bakımlarından mukayesesinde, arkadaşlarımızın üstün vasıfları göze çarpmaktadır. Fakat muhalefetin düşük vasıflı idarecileri, bu

²⁴⁴ **Ant**, 18 Mayıs 1946. Abdurrahman Konuk milletvekili olduğu dönemde Ant gazetesinde kaleme aldığı yazılarından dolayı şahsında muhalefet tarafından davalar açılmış, fakat milletvekili olduğu için hakkında soruşturma izni verilmesi kararı meclisten çıkmamıştı. Bu dönemde Konuk hakkında isnat edilen suçlar içinde, neşir yoluyla hakaret ve tehdit; bir dövme hadisesini esaslı surette değişikliğe tabi tutarak Devlet kuvvetlerine karşı halkın güvenini bozmak bulunuyordu. **Resmi Gazete**, S. 6808 (17 Ocak 1948).

²⁴⁵ **Ant**, 28 Şubat 1946.

²⁴⁶ Halk Partililer, Demokrat Partililerin her yerde halkla temas etmelerini, alaycı ve küçük gören bir anlayışla, kendilerine ait olan gazete de “*Sokaklarda haykıran deliler*” başlığı altında şu şekilde ifade etmişlerdir: “*Son zamanlarda çarşı ortalarında, mesirelerde ve kalabalık yerlerde bazı delilerin, ulu orta haykırdıkları ve saçma sapan nutuklar söyledikleri görülmektedir. İlgiilerinin bunlarla meşgul olmalarını temenni ederiz.*” **Ant**, 10 Haziran 1946.

farklı dinamizm unsuru ile doldurmaya ve hatta kendi lehlerine çevirmeye muvaffak olmaktadır. Arkadaşlarımızda sinmiş bir hal de var”²⁴⁷.

Karacan, partililerle yapmış olduğu görüşmeler sonucunda, parti örgütü üzerindeki dağınıklığın ve karşı parti karşısındaki etkisiz duruşun nedeni olarak, muhalefetin azgın ve çirkin hücumlarına karşı parti merkezinin göstermiş olduğu sabır ve tahammülü göstermektedir. Partililerin kendisine, “büyüklerimiz böyle davrandıktan sonra bize de susmak ve sinmek düşer” dediklerini, kendilerinden, artık binalardan çıkarak köylere açılmalarını ve halkla temasa geçmelerinin gerekliliğinden bahsettiğinde, partililerin parasızlıktan ve vasıtasızlıktan şikâyet ettiklerini ifade etmektedir²⁴⁸.

Demokrat Parti'nin Bursa'da teşkilatını kuvvetli bir şekilde oluşturduğu Cumhuriyet Halk Partisi raporlarında ortaya konulmaktadır. Bu raporlarda iki teşkilat arasında bir karşılaştırma yapıldığında, 1948 yılı itibariyle Cumhuriyet Halk Partisinin üye sayısı 37.719 iken, Demokrat Parti il Başkanının merkeze gönderdiği raporunda 49 bin kişinin üyeliğinden bahsetmektedir²⁴⁹. 1949 yılı itibariyle, Bursa Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün her hangi bir motorlu taşıdı bulunmazken, piyasada çalışan motorlu araç şoförlerinin tamamına yakınının Demokrat Partili olması, bu durumun Cumhuriyet Halk Partisi adına olumsuz bir durum yarattığı ortadadır²⁵⁰.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa teşkilatının en üst amiri olan Bölge Müfettişi Şerafettin Karacan, partisi adına Demokrat Parti'nin idarecileri hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır;

“Mahalli idarecilerinin, bizimkilere nispetle düşük vasıflarda olması ve hatta bazı yerlerde ahlaken düşük insanların da başa geçmiş bulunması, bu partinin kuvvetlenmesine mani olamamıştır. Garip tecellidir, müspet tarafta bulunurken

²⁴⁷ Şerafettin Karacan'ın bu tespitlerini bölge müfettişliği yapan başka Halk Partili Milletvekilleri de doğrulamaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi Ankara Bölge Müfettişi Balıkesir Milletvekili Muzaffer Akpınar, Demokrat Partinin 20 Haziran 1949 tarihinde gerçekleştirdiği ikinci kongresindeki izlenimleri aktarıırken, delegeler hakkındaki görüşlerini özellikle belirtmek istediğinden bahsederek, şu ifadelerde bulunur: “Hatipler arasında birçokları genç ve enerjik görünen kimselerdi. Kürsüye çıkıp kongreye hitabedenler de bunlardı. Dikkati çeken husus muhtevası itibariyle her hangi bir kıymet taşımamakla beraber bu genç delegelerin karşılarındakine heyecan aşılayabilmek kabiliyetlerinin yüksek oluşuydu. Bir meydan hitabeti şeklindeki konuşmalar cümle tertibi itibariyle de düzgündü. Hemen hiçbir hatipte dil sürçmesine ve düzgün olmayan ifadelerle rastlanmıyordu. Bir meydan konuşması olmaları göz önüne alınmak şartıyla her konuşma ayrı ayrı muvaffak olmuş ve konuşmaların büyük kısmı irticalen yapılmıştır. Bu adamlar bu hassalarıyla seviyesi düşük kitleleri arkalarından sürükleyecek durumdadırlar. Bu hususa bilhassa nazarı dikkati celp etmek isterim.” **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 438.1817.1.

²⁴⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 45.

²⁴⁹ 29 Aralık 1946 yılında toplanan Demokrat Parti Bursa İl Kongresinde, Hulusi Köymen, parti çalışmalarına ilişkin raporunu okurken, on aylık süre içerisinde Bursa'daki üye sayılarının 13 kişiden 40.394 kişiye ulaştığını söylemektedir. **Doğru**, 30 Aralık 1946; Demokrat Parti, Bursa'nın İnegöl ilçesinde 5 Mayıs 1946 yılında kurulduğunda üye yazımına başlamış, birkaç ay içerisinde üye sayısını 5 bine yaklaştırmıştı. Aynı dönemde Halk Partisi'nin üye sayısı 10.519'du. Rakamlara baktığımızda, Demokrat Parti il merkezinde olduğu gibi ilçe merkezlerinde de hızlı bir şekilde üye sayısını arttırdığı görülmektedir.

²⁵⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 49.

²⁵⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45.

sönük ve değersiz görünen bir adam muhalefete geçince bayağı bir kıymet kazanıyor, eski arkadaşlarına büyük güçlükler çıkarabilen önemli bir unsur oluyor. Bunu halkımızdaki derin hoşnutsuzluğa affetmekten başka türlü sebeplendirmek mümkün değildir. Halk, öyle bir ruh hali içine düşmüştür ki, hükümet aleyhinde konuşmak şartıyla karşısına geçen adamın iyi veya kötü olmasına ehemmiyet vermiyor”²⁵¹.

Halk partililerin gözünde demokratlar Türk siyasetine iki yeni moda getirmişlerdi:

“Biri kahramanlarını ve kurtarıcılarını (!) istasyonlarda kucaklayarak omuzlarda taşıma modası; ötekide demokrat partiye yazılmayanlarla selamı sabahı ve hatta alışverişi kesme adeti”²⁵².

Cumhuriyet Halk Partisi merkez yönetiminin, Demokrat Parti Milletvekillerinin propaganda amaçlı ülke genelinde çıkmış olduğu gezilerden duyduğu rahatsızlığı, 5 Temmuz 1947 tarihli gizli bir şekilde il idare kurullarına gönderdiği yazı bize göstermektedir. Yazıda, yaz ayları boyunca Demokrat Partili milletvekillerinin propaganda gezilerine çıkacağı uyarısında bulunularak, “karşı parti propagandalarının hareket ve sözlerinin tesirlerini mukabil tedbirlerle karşılamak” amaçlı her türlü bilginin merkezle paylaşılması talep edilir. Gönderilecek bilgilerin çok ayrıntılı bir şekilde ele alınması, konuşmaların tam olarak metne dökülerek gününde, uçak postası olan yerlerde uçakla yada ilk vasıta ile gönderilmesini ve bu amaçla gerekli olan hazırlıklara bir an önce başlanması istenmektedir²⁵³.

Cumhuriyet Halk Partili idarecilerin baskısının yoğun hissedildiği ortamda İsmet Bozdağ, kendilerini kapatmak adına gerekçeler oluşturmak için haklarında Cumhuriyet Halk Partisinin sahte suç dosyalarını, emniyet aracılığı ile hazırladığını iktidara geldiklerinde öğrendiğini belirterek, bu dosyalardan birkaç örneği şöyle paylaşmaktadır:

“Bursa Demokrat Parti İl Başkanı Avukat Hulusi Köymen halkı ihtilale teşvik etmekten; Merkez İlçe Kurulundan Hayri Terzioğlu İnegöl’de seçim günü telefon ve telgraf tellerini kesmek, sayımın yapıldığı hükümet binasını silahlı kuvvetlerle sarmak suçundan; İl İdare Kurulu Üyesi Ali Ferruh Yücel seçimlere fesat karıştırmaktan; İl İdare Kurulu Üyesi İsmet Bozdağ komünist propagandası ve bozgunculuk yapmaktan dosyaya bağlanmışlardı”²⁵⁴.

Çok partili hayata geçiş sürecinde iktidar ve muhalefetin solculukla mücadele konusunda yazılı olmayan bir anlaşması söz konusu iken, aynı zamanda her iki taraf seçmen kazanmak yolunda solculuğu ve komünistliği birbirleri aleyhine kullanmaktan geri kalmayacaklardı. Hatta bu suçlamalardan, siyasi kaygılardan dolayı muhafazakar kimliği ile tanınan Eski Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak nasibini alacaktı. Fevzi Çakmak

²⁵¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 49

²⁵² **Ant**, 3 Temmuz 1946.

²⁵³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490.01, Yer: 7.39.2, s. 5.

²⁵⁴ Bozdağ, **Demirkırat Aldatmacası**, a.g.e., s. 142; Bayar, a.g.e., s. 103.

Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde en önemli siyasi sembollerinden birini oluşturmuş; Demokrat Partili idarecilerin, partinin hızla örgütlenişinde İsmet İnönü'nün karşında diğer bir tarihi şahsiyet olan Fevzi Çakmak'ı ön plana alan bir politika izlemişlerdi. 1946 seçimlerinde, İstanbul ve İzmir'de parti başkanı Celal Bayar'ın önünde birinci sırada Fevzi Çakmak bulunuyordu. İstanbul'dan milletvekili seçilen Fevzi Çakmak'ın, Ankara'ya gidişi kamuoyunda çok büyük bir heyecan yaratırken, trenin geçtiği yerlerde yüzlerce halk sokaklara dökülecekti. Böyle bir heyecanın temel gerekçesi: 1946 seçimlerine öfke duyan, İsmet İnönü'yü yuhalamaya cesaret edemeyenlerin, bu duygularını Mareşali alkışlamakta gösteriyor olmalarıydı. Muhalefetin ve halkın Fevzi Çakmak'a yönelik ilgisi Cumhuriyet Halk Partili çevrelerde rahatsızlık yaratacaktı. Bu rahatsızlık sonrası Halk Partili idareciler kamuoyu önünde Mareşalin ismini, solcu olarak algıladıkları Zekeriya Sertel, Cami Baykurt gibi kişilerle birlikte zikretmeye ve Mareşali komünist düşünceye imkan sağlamakla suçlayacaktı. Bu gayretlerde temel maksat: Mareşali gözden düşürerek, DP'yi Mareşalin desteğinden mahrum bırakmak ve DP'li yöneticilerle Mareşal'in arasını açmaktı²⁵⁵. Demokratların güçlü olduğu Bursa'da Mareşale yönelik komünistlik suçlamaları gündeme taşınacak, Menderes ve Bayar'ın komünistlerle işbirliği yaptıkları ve Fevzi Çakmak'ın komünistlere kucak açtığı Cumhuriyet Halk Partili Bursa il yöneticileri tarafından basında işlenecekti. Bursa Milletvekili Abdurrahman Konuk, gazetede köşesinde arka arkaya kaleme aldığı yazılarında Fevzi Çakmak'ı yönelik komünistlere yardım etmekle, onların derneklerine üye olmakla suçluyordu²⁵⁶. Muhalefeti komünistlikle suçlama çabaları iktidara her hangi bir katkı sağlamazken; aksine Bursa köylerinde Cumhuriyet Halk Partililere yönelik komünistlik suçlamaları her zaman demokratların kullanacağı bir malzeme olacak ve bundan kazanç sağlayacaklardı. Avukat Turgut Bulut köylerde komünistlik suçlamalarıyla nasıl karşılaştıklarını şöyle anlatır:

“O dönem Halk Partililere en büyük iftira komünistlikti. Bilhassa köylerde. Evlerin önünde erkek ayakkabıları görünür, işte evde adam var, komünizm evin namusunu yok eder. Komünist Halk Partililerde bunları yapacaklar tarzında propaganda yaparlardı”²⁵⁷.

12 Temmuz Beyannamesi sonrası Demokrat Parti teşkilatında alttan alta bir kaynaşma ortaya çıkmaya başlamıştı²⁵⁸. Teşkilatta ortaya çıkan bu kaynaşmanın en

²⁵⁵ Karpat, a.g.e., s. 155.

²⁵⁶ **Ant**, 21 Şubat 1947.

²⁵⁷ Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

²⁵⁸ 12 Temmuz Beyannamesi ile iktidar ile muhalefet arasında başlayan yumuşama, Demokrat Parti teşkilatında büyük ferahlık yaratmış, fakat söylenenlerin tatbikata geçmeyeceğine yönelik kuşkuları ortadan kaldırmamıştı. Demokrat Parti 20 Temmuz'da istişare toplantısı düzenleyerek, bu konuda teşkilatın nabzını yoklama yoluna gitmişti. Toplantıda, delegeler İnönü'nün samimiyetinden kuşku duyuyorlardı ama sonuçta İnönü'nün kendi isteği ile yayınladığı beyannamenin “Fiili neticelere intizar” olarak hareket edilmesi, ayrıca Anayasa'nın tam uygulanmasını sağlamak sonrasında tadili formülünde

önemli nedeni, muhalefetin en önemli eleştirisi silahlarından biri olan hükümetin gerçek bir muhalefet partisi istemediği eleştirisinin ortadan kalkmasıydı. Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin her an muhalefete son vereceği korkusu bütün şahsi çıkarların üzerindeydi ve DP grupları arasında birliği sağlıyordu. Bu korku 12 Temmuz Beyannamesi ile kalkınca gizli kalmış olan şahsiyet çatışmaları açığa çıkmaya başlamıştı²⁵⁹. Bozdağ'a göre kaynaşmanın çıkış noktası İstanbul teşkilatında, Fuat Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü ile İl Başkanı Kenan Öner arasında başlayan teşkilatı ele geçirme çabalarıydı²⁶⁰. Fuat Köprülü, partinin ılımlı kanadını temsil ederken, 12 Temmuz beyannamesine taraftardı; buna karşın Kenan Öner, baskı ve zulmün olduğu yerde ihtilalin hak olduğunu savunarak, iktidar ile hiçbir anlaşmanın yapılmamasını istiyordu. Öner'in bu görüşlerini paylaşan bazı partililer, gizliden gizliye, Celal Bayar'la İnönü'nün anlaşmışları, ikili arasında bir danışıklı dövüşün yaşandığı gibi söylentilerin dillendirmeye başlamışlardı ve bu durum teşkilatlara da yansımıştı²⁶¹. Demokrat Parti bünyesinde yaşanan, CHP bünyesinden gelenlerle, hayatları boyunca CHP'ye karşı olanların ayrışmasıydı ve yaşanan bu ayrışma, Bayar'ın “*parti nizamnamesine aykırı hareket edenleri kulaklarından tutup haysiyet divanına getireceğiz*” yöntemi ile çözüme bağlanmaya çalışılacak, sonrasında partiden ihraç edilme yoluna gidilecekti²⁶². Sonrasında partiden ayrılanlar, 1948 yılında Fevzi Çakmak'ın başkanlığında Millet Partisini kuracaklardı

Demokrat Parti içinde yaşanan kaynaşma, partinin mahalli örgütlerine pek yansımamıştı²⁶³. Aynı şekilde DP Bursa teşkilatında büyük bir ayrışma söz konusu olmamıştı²⁶⁴. Partiye yakın gazete manşetinde “*Demokrat Parti'deki tasfiye bütün vilayette memnuniyetle karşılandı*” şeklinde çıkarken ve teşkilatın başında bulunan Hulusi Köymen, ayrılanların hasis ve şahsi kaygılarından arınmayan, demokrasiye hizmet etmek istemeyen kişiler olarak tanımlıyor ve ayrışmanın gerekliliğini şöyle anlatıyordu: “*Seçimler dolayısıyla partimizin teşekkülünden itibaren çok kısa zaman zarfında teşkilatlanmak mecburiyetinde kaldık. Partiye giren vatandaşları dikkatli bir incelemeden geçirmeye imkan verememiştik. Bu sebep ki hakiki mefkureciler yanında şahsi kaygılarla hareket*

---

ittifakla karar alınmıştı. 12 Temmuz beyannamesinin ilk önemli etkisi valiler üzerinde hissedilmişti. Köylerde jandarma baskısının çekildiği, seçimlerde yaşanan sorunların daha yumuşak üslupla halledildiği, iktidar partisinden korkarak partiye yaklaşmaya çekinen kimi aydınların partiye yaklaşmaya başladığı ve vazife aldıkları görülmeye başlanmıştı.

²⁵⁹ Karpaz, a.g.e., s. 179.

²⁶⁰ Bozdağ, **Demirkırat Aldatmacası**, a.g.e., s. 164-165.

²⁶¹ Demokrat Parti İzmir İl teşkilatında bazı sıkıntılara yol açacaktır. Şubat 1947 tarihinde, Demokrat Parti İzmir örgütünün kurucularında olan Mustafa Kentli'nin liderliğini yaptığı bir grup demokrat, Fevzi Çakmak'ı partiye lider yapmaya çalışacaktı. Ahmad, a.g.e., s.42.

²⁶² Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yay., 1970, s. 303.

²⁶³ Karpaz, a.g.e., s. 184.

²⁶⁴ İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1985, s. 40.

edenler parti saflarında maalesef yer almıştır"²⁶⁵. İsmet Bozdağ, partinin tüzük ve programına sadık kalamayacak olanlara "Uğurlar olsun" diyordu²⁶⁶.

Bursa siyasetinde Demokratların iktidara yönelik eleştirilerinden en fazla payı alan kişi Bursa Valisi Haşim İşcan'dı²⁶⁷. Özellikle 1946 seçimlerinde Bursa'da gerçekleşen tüm olumsuzlukların sorumlu olarak vali görülüyordu. İsmet Bozdağ, İşcan'ı Cumhuriyet Halk Partisine ait meseleleri kendi meselesi olarak gören ve onları devletten aldığı nüfuz ve kuvvetle parti lehine çözmeye çalışan biri olarak niteliyordu. Demokratlar, İşcan'ın Bursa için yaptığı, stadyum, okul, hastane, caddelerin asfaltlanması gibi imar faaliyetlerini takdir ediyor, fakat bu çalışmalarda yapılan israfı eleştiriyordu²⁶⁸. Demokrat Parti il teşkilatı adına Hulusi Köymen, Bursa Valisi Haşim İşcan aleyhine bir beyanname yayınlamıştı. Haşim İşcan'ın görevinden çekilmesinin istendiği beyanname, "İmarcı ve İdareci" valiye yönelik çok ağır ithamlar yer almaktaydı. Vali, gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ile vatandaşın sırtına çok ağır mali külfetler yüklemiş, Bursa'nın birçok yerinde yapılacak işler için zorla halktan para toplanmıştı²⁶⁹. Valilik makamının Belediye Başkanlığı odasına taşıyan Vali'nin, Belediye ile devlet bütünleştirerek, seçimle gelinen bir makamı demokratik olmayan bir şekilde işgal ettiğini; Belediye'nin artık halkı temsil etmekten çıkarak, Halk Partisi iktidarının bir uzvu olduğunu Başkan dahil kimsenin bu yapıya müdahale etmediği, hatta Belediye Başkanı'nın kendi binasının duvarının yıkılmasından dahi haberi olmadığı eleştirisi getiriliyordu. Şerefli ve mesut istikbalin ancak kanunu tatbik eden ve millet iradesine saygı gösteren valilerin iradesinde belireceğine vurgu yapılmaktaydı. 21

²⁶⁵ Doğru, 15 Mart 1948.

²⁶⁶ Doğru, 5 Nisan 1948.

²⁶⁷ Bursa Valisi Haşim İşcan'a yönelik eleştiriler sadece Bursa'da değil muhalefeti destekleyen İstanbul basınında da kendisini gösteriyordu. Ahmet Emin Yalman "Bursa Kanun Dışı Bir Yer Midir?" isimli yazısında, İşcan'ı eleştiriyordu. Yalman yazısında, iç işleri bakanlığının, vatandaşlarının haklarına karşı yapılan tecavüzleri önlemek adına idare amirlerine yönelik yaptığı uyarılarının işlemediği tek yerin Bursa olduğunu belirtiyordu. Bursa Valisi Haşim İşcan'ın, "Güzelleştirme Cemiyeti" adı altında, halkı keyfi bir vergilendirmeye tabi tutarak, yetişen her mahsulden vergi aldığı, gaz alabilmek adına belli bir miktar parayı fazladan vermek gerektiğini; hastane yapmak adına piyango düzenlendiğini ama devlete işi düşen herkesin bilet almakla zorunlu tutulduğu, ayrıca jandarma vasıtasıyla köylülere zorla satıldığına değiniyordu. Bu adeta tek parti dönemini hatırlatan yeni bir Varlık Vergisiydi. **Vatan**, 6 Haziran 1946. Bu eleştirilere yanıt gene İstanbul basınından Akşam Gazetesi başyazarı Va-Nü'den gelmekteydi. Haşim İşcan'ı destekler nitelikte kaleme alınan yazıda, İşcan gibi ehliyetli valilere yetkiler verilerek, tarihi ve coğrafi değerleri yüksek olan fakat geri kalmış, uyuşukluğa alışmış vilayetlerin canlandırılmaları lazım geldiğine değinilir. "Haşim İşcan'ın İdare Laboratuvarı", **Akşam**, 8 Haziran 1946. Bursalı gazeteci Niyazi Menteş, Bursa'nın imarında Vali Haşim İşcan'ın önemine vurgu yaptığı anılarında, yapılan yatırımlarda maddi kaynak sıkıntısı konusunda dönemin zengin işadamlarından, zenginliklerine göre yardım alındığını, iş adamlarının yardım konusunda ayak diredikleri, tedirginlik yaşadıkları, fakat Vali'nin onları konuşarak ikna ettiğine değinmektedir. Niyazi Menteş, **Vefasız olsa da zaman Gönül Kahvesi**, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa, 1997, s. 72-73.

²⁶⁸ Halk Partisi raporlarında, parti örgütünün validen şikâyetleri dile getirilmekte ve bu duruma çare aranmaktadır. Bütün yatırımların merkeze yapılması ve özellikle şehir merkezinden uzakta bulunan bölgelere yatırım gitmemesi, ocak ve bucak kongrelerinde Haşim İşcan'a yönelik çok sert ifadelerin kullanılmasına ve halkın validen memnuniyetsizliğinin oluşmasına neden oluyordu. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 49.

²⁶⁹ **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1947.

Temmuz seçimlerinde yapılanlar hatırlatılarak, Karsak karakolunda halkın hapsedilmesi, bir tatil günü yol vergisini almak üzere memurunu demokrat partili seçmenlere göndermesi ve tevkif kararı çıkartması, köylerle parti merkezi arasındaki irtibatı jandarmalarla kesme gibi, valinin bu tür yapmış olduğu kanunsuzluklara karşın sırf birçok imar işinin bitirilmesi için yerinde bırakılması eleştiriliyordu²⁷⁰. Bu beyannameye karşılık olarak Ant gazetesinde, CHP'li eski il başkanı Hulusi Köymen'in il genel kurulunda encümen başkanı iken valiyi öven bir raporunu sütunlarına taşımış, Köymen'in ağzından yazıldığı ifade edilen beyannamenin, Doğru gazetesi başyazarı İsmet Bozdağ'ın gazetesinde kaleme aldığı çeşitli görüşlerinden oluştuğu iddia edilmişti²⁷¹. Demokratların yayınladığı beyanname, 12 Temmuz'dan beri iki parti arasında Bursa'da esen güzel havayı tekrardan eski, sert haline getirmişti. Bu süreçte demokratların özellikle vali başta olmak üzere belediye, muhtar gibi idare amirlerine yönelik suçlayıcı ifadeleri hız kazanmıştı.

Bursa yerelinde iktidar ile muhalefet arasında en çok tartışılan konuların başında Bursa'da faaliyet gösteren kurumlar geliyordu. En başta gelen iki kurum Halkevleri ve Merinos Fabrikası'ydı. Demokratlar, Halkevlerini, kapısında altı okun bulunduğu Halk Partisine doğuştan bağlı kültürel organları olarak niteliyor; kamu kaynaklarıyla beslenen bu kurumların siyaseten bitaraf hareket etmediklerini, halkodası ve halkevlerinde eşit bir paylaşımın olmadığını sürekli kamuoyu önünde dile getiriyorlardı²⁷². Bursa Halkevi'ne 1947 yılında masraflar için 30 bin liranın ayrıldığını, böylece Cumhuriyet Halk partisi tarafından kullanılan bu kurumların devlet bütçesinden beslendiği iddia ediliyordu²⁷³. Devlet binalarının kullanımında eşit muamele talep eden demokratlar, Cumhuriyet Halk partisi teşkilatının köylerde, en merkezi konaklarda, köy şahsiyetine, evkafa ya da Milli Emlak'a ait olan binalarda yer teşkil etmesini eleştiriyor; ya aynı hakların kendilerine de verilmesini ya da Cumhuriyet Halk Partisinin bu yerlerden çıkartılmasını istiyordu. Fakat birçok köyde DP başkanların binaları kullanma taleplerine olumsuz yanıtlar veriliyordu²⁷⁴.

Muhalefetin bu eleştirileri karşısında Halkevi idarecileri, kaleme aldıkları yazılarında, kurumların tarafsızlığına vurgu yaparak, kendilerini siyaset dışı kurumlar olarak niteliyor, "*Siyasi damgayı üzerinde taşıyan her cereyana karşı Halkevlerinin kapıları sımsıkı kapanmak zorundadır. Bu zorunluluğu doğuranda, bu evlerin yapılışdır. Bu ev yapılarının temeli, siyasi tabakalardan hiç birine dayanmamaktadır*"²⁷⁵; "*Halkevleri ve*

²⁷⁰ Doğru, 9 Ekim 1947.

²⁷¹ Ant, 9 Ekim 1947.

²⁷² Doğru, 22 Aralık 1947.; Doğru, 15 Temmuz 1949.

²⁷³ Doğru, 22 Aralık 1947.

²⁷⁴ Doğru, 30 Ekim 1947

²⁷⁵ Malik Adalan, "Halkevlerini Kendimize Değil, Kendimizi Halkevlerine Uydurmalıyız", Uludağ, S. 86 (Kasım-Aralık 1947), s. 3.

odaları Atatürk'ün çizdiği prensipler dâhilinde gençliğin ve bütün vatandaşların hizmetlerine devam edecektir"²⁷⁶ türü yazılarla kendilerini savunma ihtiyacı duyuyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi idarecileri de bu eleştirilerden rahatsızlık hissederek, Halkevlerinin görünümünü partiden bağımsız hale getirecek adımlar atma yolunda istekli görünseler de, hatta 1947 Kurultayında bu yönde adım atılmış olsa da, 1950 yılına kadarki süreçte CHP-Halkevi birlikteliği olgusunu muhalefetin zihninden yok edecek gerçekçi politikalar üretilmeyecekti.

İktidar değişiminin ardından köyodalarında açılmış olan halkodalarının bazılarının, o köylerde demokrat partili muhtar ve ihtiyar kurulları işbaşına geldiğinde, köy odalarından çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir²⁷⁷. 1951'de Halkevlerinin kapatılması ile il içerisindeki Halkevi ve Halkodası binalarına el konulup, hazineye devredilirken, bu binaların bazılarının Demokratlar tarafından işgal edildiği haberleri gündeme geliyordu²⁷⁸. Bu gelişmeler sonrası CHP Genel Sekreterliği teşkilata gönderdiği tamim de "*DP iktidarının bütün dikkatini bu sistemli şekilde muhalefeti ezmek veya kendine göre kukla muhalefet peşinde olduğunu göstermektedir*"²⁷⁹.

Muhalefet tarafından sık sık eleştirilerin getirildiği bir diğer kurum Merinos Fabrikasıydı. Çok Partili hayatın ilk anlarından itibaren muhalif basında, Cumhuriyet Halk Partisi-Merinos Fabrikası birlikteliğine yönelik eleştiriler; fabrika bünyesinde, muhalefet partisine üye olan işçilere karşı bir baskı yönetiminin uygulandığına yönelik haberlere yer almaya başlamıştı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin fabrika bünyesinde siyasi toplantılar düzenlediği²⁸⁰, burada yer alan Demokratların toplantılardan uzaklaştırıldığına değiniliyordu²⁸¹. Muhalefetin Merinos Fabrikasına yönelik eleştirilerinde haklılık payı bulunan noktalarda yok değildi. Tek parti döneminden kalan kimi uygulamalar, rahatsızlık yaratmaya başlamıştı. Fabrika bünyesinde kurulan, işçi ve memurların üye olduğu CHP Bağımsız Ocağı, Demokratların en çok eleştirdiği yapıydı ve CHP il yönetimi parti merkezinin onayını alarak, bu ocağı kapatma gereği duyacaktı. Ayrıca muhalefeti en fazla rahatsız eden konuların başında Fabrika Müdürlerinin, CHP il idare kurulunda görev almalarıydı. Bu konuda Halk Partili idareciler her hangi bir değişime gitmeyecek, hatta 1949 yılında Fabrika Müdürü Durmuş Enginsoy, CHP Bursa İl Başkanlığı görevine

²⁷⁶ Derviş Sami Taşman, "Halkevleri ve İnkılâbımız", **Uludağ**, S. 94 (Mart-Nisan 1949), s. 1.

²⁷⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 490. 01, Yer: 633.87.1.45, s. 48.

²⁷⁸ **Ant**, 4 Ağustos 1952.

²⁷⁹ **Ant**, 27 Ekim 1950.

²⁸⁰ 1946 yılında yapılan Belediye Seçimleri öncesi Belediye Başkan adaylığı yönelik yapılan siyasi toplantıda, başkan adaylığına yönelik yapılan oylamada, Demokrat Partili bir adaya 52 oyun çıkması, kısa süre içerisinde ve baskılara rağmen, muhalefetin örgütlenmedeki hızını göstermesi açısından ilgi çekicidir. **Ant**, 17 Mayıs 1946.

²⁸¹ **Doğru**, 16 Mayıs 1946.

getirilecekti²⁸². Bu durum muhalefetin eleştirilerinin yeri geldiğinde haklılığının en önemli göstergesi olacaktı.

Çok Partili siyasi hayatla birlikte Türk siyasetinde yeni rekabet alanları kendini göstermeye başlamıştı. Bunlar içinde dini ve milli bayramlar önde gelenler içindeydi. Bursa yerelinde Cumhuriyet Bayramları, 10 Kasım törenleri, Bursa'nın kurutulduğu etkinlikleri siyasi rekabetin kendisini hissettirdiği alanlar içersinde yer alıyordu. Her parti kendini halka daha iyi lanse edebilmek adına, geniş katılımlarla bu törenlerde yer almaya gayret gösteriyor; karşı tarafın eksikliklerini ön plana getiriyordu. Örneğin 1947 yılında yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında CHP'den yaklaşık olarak 4200 kişi, DP'den yaklaşık 2700 kişi geçit törenlerine katılmıştı²⁸³. Siyasi rekabetin içersine dini bayramlarda girmişti. Bilhassa Kurban Bayramı sırasında, Türk Hava Kurumu'na verilmesi gereken kurban derilerinin Demokratlar tarafından toplanması, Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatını en çok rahatsız eden konuların başında geliyordu. Artan nüfusa karşın, her sene bir önceki seneye nazaran daha az kurban derisi toplandığı haberleri bayram boyunca ve sonrasında gündemdeki yerini koruyordu. Muhalefet yaptığı işi, maddi kaynağa duyduğu ihtiyaçla açıklamaya çalışırken, iktidar partisi ise muhalefetin yaptığı bu hareketi ülke savunmasına zayıflatma teşebbüsü olarak algılıyordu²⁸⁴.

2. Cumhuriyet Halk Partisi- Millet Partisi

Türk siyasi hayatında Millet Partisi'ni yaratan sürecin başlangıcını Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947 tarihinde yayınlamış olduğu beyanname ile başlatmak doğru olur. Bu beyanname ile birlikte iktidar ve muhalefet arasında başlayan yumuşama dönemi, her iki partide var olan sertlik yanlılarının tepkisine neden olmuştu. Bu tepkiler, müfritler olarak da adlandırılan sertlik yanlılarının partilerden uzaklaştırılması ve ayrıştırılmalarının da yolunu açmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Recep Peker'in başbakanlıktan ayrılmasıyla sertlik yanlıları, parti içinde tasfiyeye uğrarken; Demokrat Parti'de İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ve Hikmet Bayur'un başını çektiği grup, kamuoyuna verdikleri beyanlarla ayrışma sürecini başlatmışlardı. Bu ayrışma sürecinin sonunda kurulan Millet Partisi, ortaya çıkışının siyasi meşruiyetini, CHP ile DP arasında bir anlaşmayla başlayan muvazaa, danişıklı dövüş sürecine karşı duruşu ve kendisinin gerçek muhalefet partisi olduğu kanısı ile sağlamaya çalışmıştı. Millet Partisi, kendisini kamuoyunu lanse ederken DP'ye ve CHP'ye karşı sertlik yanlısı bir politika uygulama

²⁸² **Ant**, 18 Şubat 1949

²⁸³ **Ant**, 30 Ekim 1947.

²⁸⁴ **Ant**, 22 Ekim 1948, 7 Ekim 1949.

yoluna gidecek, muvazaa iddialarını devamlı ülke gündeminde tutacaktı. Bu durum karşısında gerek Cumhuriyet Halk Partisi gerek Demokrat Parti iddiaları yalanlama yoluna giderken, Millet Partisine karşı uzak bir duruş sergileyeceklerdi.

Millet Partisi, 20 Temmuz 1948 tarihinde, Mareşal Fevzi Çakmak'ın fahri başkanlığında kurulmuştu. Partinin genel başkanlığına Hikmet Bayur, balkan vekilliğine Osman Nuri Köni getirilmişti. Kenan Öner İstanbul il başkanlığı görevini sürdürecekti. Kurulduktan kısa bir süre sonra teşkilatlanma çalışmalarına başlayan Millet Partisi, bu çalışmalarında kısa sürede bir başarı sağlayamadı. Parti daha çok kendisini kamuoyuna anlatmakla ve karşı partilere muhalefet yapmakla uğraşıyordu.

Millet Partisi'nin kuruluşunun ardından, diğer partilerden çeşitli eleştirilere maruz kalmıştı. Bütün milleti içine alıyor hissi vererek parti adının "Millet Partisi" olması, totaliter bir parti olmaya eğilimli görülmesi, tecrübesizliği, kurucularının yaşlı olması, muhafazakâr eğilimler göstermesi, her şeye itiraz etmek arzusunda olması, muhalefeti bölmesi ve parti programı eleştirilen konular içersinde ön plana çıkıyordu²⁸⁵. Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il teşkilatının, kurulan yeni partiye yönelik bakış açısını, CHP Bursa milletvekili ve Bursalı bir siyasetçi olan Konuk'un görüşlerinden tanımlamak olasıdır. Konuk'a göre, Türk siyasetinde başka siyasi partilerin ortaya çıkışıyla, ülke içersinde aşırı sağ ve sol fikirlerin yaygınlaşacaktı. Bu durum, memleket idaresindeki istikrarı baltalayarak, hükümet buhranına yol açacak ve parçalanmalara neden olacaktı. Millet Partisi işte bu yolu açan bir partiydi ve partinin temeli "*kanlı, bıçaklı, ihtilalı, isyanlı bir lügatle konuşan müfrit düşünceli zevat tarafından atıldığı için, karakterini ve inkişaf derecesini sarih olarak görebildiğimiz bu parti bir kelime ile radikal vasfına haiz olacaktır*" diyordu²⁸⁶.

1948 yılı sonu itibariyle Millet Partisi üç büyük şehir dışında Sinop, Edirne, Burdur, Kayseri, Kastamonu ve Amasya'da teşkilatlanmıştı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden yaklaşık bir ay sonra 16 Haziran 1950 tarihinde Avukat Naci Gültekin başkanlığında Bursa ilinde teşkilatını kuran parti²⁸⁷, 1952 yılında 54 ilde, 1953 yılı başlarında da 63 ilde örgütlenmesini tamamlamıştı²⁸⁸. Kuruluşundan çok sonraları Bursa'da örgütlenmiş olan Millet Partisi'nin, Bursa'daki siyasi faaliyetleri, il teşkilatı oluşturulana kadarki süreçte çok faal olmadığını ve iki parti arasında dikkate değer bir siyasi iletişimin bulunmadığı, dönemin basınından izlemek mümkündür.

---

²⁸⁵ Haytoğlu, a.g.tz., s. 66.

²⁸⁶ **Ant**, 24 Temmuz 1948.

²⁸⁷ **Hakimiyet**, 17 Haziran 1950

²⁸⁸ Haytoğlu, a.g.tz., s. 73.

B. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN MUHALEFET YILLARI (1950–1960)

1950 seçimlerinin ardından, tarihinde ilk kez muhalefet konumuna düşen CHP'nin, iktidar ve diğer muhalefet partileriyle olan ilişkileri zaman içinde gel gitler gösteren bir ilişki durumunu alacaktı. Bursa yerelinde bu ilişkileri bu başlık altında incelemeye çalışacağız.

1. Cumhuriyet Halk Partisi- Demokrat Parti

Demokrat Parti'nin on yıllık iktidar dönemi kısır bir siyasal sürece sahne olmuştur. Demokratlar, siyasi bir mücadele sonucu, halkın desteğini alıp, oy sandığından çıkararak iktidara gelmenin kendilerine eleştirisiz, muhalefetsiz bir yönetim hakkı verdiği kanaatindeydiler. Bu anlayışa dayanarak, istediği kanunu çıkarma, her türlü anti demokratik uygulamayı gerçekleştirmeyi kendine göre meşru görürken; sonucunda “sandıktan çıktık” zihniyetini Türk siyasal hayatına sokmuşlardır. Bu bir anlamda tek parti zihniyetinin, yeni koşullar altında sürüp gitmesiydi ve demokrasiyle hiçbir ilgisi yoktu²⁸⁹.

Demokratlar büyük bir seçim zaferiyle, beklemedikleri bir çoğunlukla iktidarı ele almışlardı. Fakat başlangıçta bu şeklen bir iktidardı ve üzerinde CHP'nin yirmi yedi yıllık tek parti iktidarının gölgesini hissediyordu. Bürokrasi başta olmak üzere bütün devlet güçleri ve ordu²⁹⁰, tek parti devrinin izlerini taşıyordu. Biçimsel iktidar, ancak devlet mekanizmasına fiilen egemen olabildiği ölçüde gerçek iktidar haline gelecekti²⁹¹. Bu süreçte Demokrat Parti iktidarı adına en önemli meselelerin başında, ordu ve idarede bulunan Cumhuriyet Halk Partili memurların durumu geliyordu ve bu konuda geniş bir ıslahata girişilmişti. Ordu'daki ıslahat, 5 Haziran'da gelen bir ihbarla başladı. 6 Haziran günü, başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere, tüm kuvvet komutanları görevden alındı ve birkaç ay içerisinde 15 general ve 150 albay emekliye sevk edildi. Böylece ordu üzerindeki otorite sağlanmış oldu.

İdari alandaki ıslahatta çok geniş bir alanda gerçekleştirilecekti. Bu idari alandaki ıslahat çalışmalarının en hararetli şekilde cereyan ettiği illerin başında Bursa yer almıştı ve

²⁸⁹ Ahmad, “Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, a.g.m., s. 1195.

²⁹⁰ Demokrat Parti'nin doğuşuyla birlikte ordu içerisinde yer alan genç subayların muhalefet partisine bakışı son derece olumluydu. CHP'nin 1946 seçimlerindeki gibi davranması halinde bir müdahalenin yapılması ordu içerisinde giderek kuvvetlenen bir düşünce olmuştu. İstanbul ve Ankara'da teşekkül eden subay gruplarının ilk temayüllerinde şu fikir ön plana çıkmaya başlamıştı: “1950 seçimleri dürüst olmalıdır. 1946'da oynanan komedya tekrarlanırsa müdahale etmemiz gerekir. Bunun için hazırlanmaktayız. Korktuğumuz ihtimal gerçekleşirse seçimleri iptal ettirir, derhal yeni seçim yapar ve iktidarı gerçek sahibine teslim edip demokratik düzeni yerleştirmiş oluruz”. Bu düşüncelerini çeşitli vesilelerle DP'li yöneticilere de hissettirmişlerdi. Bu düşünceye sahip olan kurmay subaylar iki ismi de DP çatısı altında Meclis'e göndermişlerdi: Korgeneral Fahri Belen ve Kurmay Albay Seyfi Kurtbek. 1950 seçimlerinde ordunun konumu için bakınız: Abdi İpekçi - Ömer Sami Çoşar, *İhtilalin İcyüzü*, C. I, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965, ss. 17-20.

²⁹¹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 98.

bunun itici gücünü parti yerel teşkilatı sağlamıştı. Bursa Demokrat Parti teşkilatı, 1951 yılında toplanan Demokrat Parti Kurultayında, verdikleri tavrile Cumhuriyet Halk Partisi'nin dalkavukluğunda damgalanmış ve demokrasinin ülkede yerleşmesine açıkça cephe almış olan memurların devlet bünyesinde kullanılmamasını istiyorlardı ve bu tavrile kabul edilmişti²⁹². Bursa teşkilatı bu konuda merkeze çok büyük bir baskı yapıyordu ve teşkilatın partizanca istekleri karşısında, parti il yönetimi bu isteklerin karşısında duramayacaktı. Hüseyin Sungur, o günlerde teşkilatta var olan havayı şöyle anlatır:

“Hayri Terzioğlu ile Çelik Palas'ta bir masamız vardı, orada her gece otururduk. Haşim (İşcan) Bey, 1950 seçimleri sonrası Hayri Beyi ziyaret etmiş, ‘Ben şimdi sizin emrinizdeyim’ demiş. Hayri Bey’de ‘Haşim Bey biz sizi seviyoruz. Ama teşkilata karşı muhafaza edemeyiz sizi’ demiş”²⁹³.

Demokratlar, seçimlerin hemen ardından bazı illerin valileri hakkında soruşturmalar açtırmış, “dört sene zarfında bütün fiilleri ile bir parti hizmetkârı olduklarını ispat etmiş ve çeşitli baskılarla vatandaşa karşı suçlu duruma” düştükleri gerekçesiyle bazı valiler emekliye sevk edilmişti. Hakkında soruşturma açılan valiler arasında Bursa Valisi Haşim İşcan'da bulunuyordu. Basında her gün yerleri değiştirilen ya da emekliliği sevk edilen vali, kaymakam, banka müdürleri hakkında listeler yer alıyordu. Demokratlar sabırsızlıkla Haşim İşcan isminin bu listelerde yer almasını bekliyordu. Bursa'nın ilçeleri içersinde öncelikli olarak Karacabey ve Mudanya kaymakamları tayin edilirken; Cumhuriyet Savcılarının da yerleri değiştirilecekti²⁹⁴. Bursa Valisi Haşim İşcan, hakkında ortaya çıkan haberler sonrası izne ayrılacak, kısa bir süre sonra Samsun Valiliği'ne atandığı kararı çıkacaktı²⁹⁵. DP İktidarı, Bursa'da yaptığı başarılı çalışmaları ile dikkatleri çeken Haşim İşcan'ın görevini değiştirmeden, başka bir yere naklini uygun görmüştü. Haşim İşcan, 31 Temmuz tarihinde Bursa'dan ayrılacaktı. Haşim İşcan Samsun Valiliği görevinde yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra bu görevinden alınarak, İskân Genel Müdürlüğü görevine getirilecekti.

1950 seçimleri öncesi “Devri Sabık” yaratmayacakları ortaya koyan Demokratların, ülke genelinde bütün devlet kademelerinde gerçekleştirdikleri değişiklikler, CHP'de rahatsızlık yaratacaktı. İsmet İnönü, ülkede var olan havayı şöyle ifade ediyordu:

“Memleket baştan baş huzursuzluk içindedir. Siyasi emniyetimiz pervasız ve apaçık tehdit altındadır. Ordudan tapu memuruna kadar bütün devlet teşkilatında

²⁹² İsmet Bozdağ, “Halk Partililer Meselesi”, **Hakimiyet**, 25 Ekim 1951.

²⁹³ Hüseyin Sungur'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011

²⁹⁴ **Resmi Gazete**, S. 7543 (27 Haziran 1950); **Resmi Gazete**, S. 7545 (29 Haziran 1950).

²⁹⁵ **Resmi Gazete**, S. 7533 (15 Haziran 1950)

*memurlar yataklarını bağlamışlar, kimin bir iftirası ile ne muamele göreceklerini beklemektedir*²⁹⁶.

Bursa valiliğine vekâletin Hilmi İncesulu atanacak ve yaklaşık olarak 17 ay boyunca vekâleten bu görevini yürütecektir. Bu süre içerisinde kamuoyunda Bursa'ya asaleten bir vali atanmama sebebi olarak ta Demokrat Parti il teşkilatının, kendi istek ve taleplerine cevap verecek bir valinin bulunamayışı tartışma konusu olacaktır. Uzun bir süre sonrasında, 1951 yılının Kasım ayında Kırklareli Valisi Cahit Ortaç asaleten Bursa valiliği görevine getirilmiştir. Onun boşalttığı göreve Hilmi İncesulu atanmıştır. Hilmi İncesulu'ya yönelik olarak CHP teşkilatının olumsuz bir tavır almadığı ve dürüst bir idare adamı olarak tanımladığı görülmektedir²⁹⁷. İncesulu'nun görevi sonrası CHP'lilerin zihninde şu ifadeler kalacaktır: *"Hükümet işlerini kanunların emrettiği şekilde yapmış ve kendisini Demokrat partililerin tesirinden daima uzak tutmuş, herkesin güven ve itimadını kazanmıştır"*²⁹⁸. Hilmi İncesulu'nun gidişi de olaylı olacaktır. İsmet Bozdağ, *"İlk Cumhuriyet Valisi Gidiyor"* başlıklı bir yazıyı gazetesinde kaleme alarak, DP iktidarı öncesinde Bursa'da görev yapan valilerin partizan bir idare anlayışını benimseyen CHP'li valiler olarak nitelendirmiş ve tartışmaları başlatmıştır²⁹⁹. Bu yazıya şiddetle karşı çıkan Halk Partililer, Şefik Soyer, Haşim İşcan'ların Bursa'ya kazandırdıklarından bahsederken; DP'nin kurucularından Refik Koraltan'ın Bursa valiliği dönemini hatırlatma yapmayı unutmamışlardı³⁰⁰. Bu tartışmalar içinde görevine başlayan vali Cahit Ortaç, muhalefete olumsuz yaklaşımları dolayısıyla, CHP teşkilatı tarafından kabul gören bir vali olmamıştı. Özellikle aldığı kararlarda, yaptığı uygulamalarda muhalefetin tepkisini almış, partizan bir vali olarak kabul görmüştü.

İktidarın el değiştirmesinden sonra Demokratların Bursa yerelinde ilk el attığı kurumların başında Merinos gelecekti. İl iş olarak CHP İl başkanlığı görevini yürüten Durmuş Enginsoy, Anadolu'da başka bir göreve atanacak; arkasından fabrikada çalışmakta olan Cumhuriyet Halk Partili işçi ve memur, *"görünen lüzum üzerine"* başka yerlere nakledilecek yada işlerine son verilecekti³⁰¹. Derviş Sami Taşman, Demokrat parti iktidarı ile birlikte tüm kurum ve kuruluşlarda yaşanan görev değişikliklerinin geldiği noktaya değinerek, bunun en son örneğinin Bursa'da Merinos fabrikasında yaşandığı ve halk partili işçilerin işlerinden uzaklaştırıldığı, hatta demokrat partili işçilerinde bu duruma

²⁹⁶ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, a.g.e., s. 43.

²⁹⁷ *Ant*, 1 Aralık 1951.

²⁹⁸ Edip Ünal Erzen, "Bazı Valiler", *Yeni Ant*, 16 Haziran 1960.

²⁹⁹ *Hâkimiyet*, 2 Aralık 1951.

³⁰⁰ *Ant*, 5 Aralık 1951.

³⁰¹ *Ant*, 1 Ekim 1950.

yardımcı olduklarını ve bu zihniyetin yerleşmesinin sakıncalarına değinecekti³⁰². Bu yazıya karşılık olarak İsmet Bozdağ “Merinos fabrikasındaki temizliğin manası” ismiyle kaleme aldığı yazısında, işten çıkarmaların haklılığını savunurken, yıllarca Merinos’u siyasetin mihveri yapanların şu anki durumda çok fazla seslerini çıkarmalarının anlamı olmayacağını ifade ediyordu³⁰³. Görevine son verilen bu işçilere yönelik muhalefette ortaya çıkan tartışmalar sonucu, Merinos fabrikası müdürü Reşat Ağrıboz, Ant gazetesine gönderdiği tekzip yazısında, işçilerin “*kendi iç bünyemize taalluk eden ve tamamen mevzuata uygun sebeplerle çıkarılmış ve nakledilmiştir*” ifadelerini kullanacaktır. Sonraki dönemde fabrikanın eski hesapları müfettişlerce incelemelere tabi tutulacak ve geçmiş idarede görev alanlar hakkında çeşitli yolsuzluk davaları açılacak ve bunlar kamuoyu ile paylaşılacaktı³⁰⁴. Eski müdür Durmuş Enginsoy ise, Sümerbank müfettişliği gibi atıl bir göreve tayin edilmiş ve sonrasında bu görevi bırakarak özel sektöre geçmiştir. Merinos Fabrikası Poliklinik şefliği görevinde bulunan Halk Partili Dr. İbrahim Alp’te görevinden alınarak tayin edilmişti³⁰⁵. DP iktidarı döneminde, yerel teşkilatın baskısı sonrası Merinos Fabrikasına işçi alımlarında partili ayrımının ön plana çıkmaya başlayacaktı. Uzun süre fabrikaya işçi olarak girmek isteyen fakat DP ile her hangi bir ilişkisi olmayan kişilerin isimleri muhalif basında yer alacaktı³⁰⁶.

Cumhuriyet devrinde sendikal hareketler gelişimi yavaş olmuştu. Sendikacılık, 1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı “*İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birliklerine Ait Kanun*”ta başlamıştır. Fakat 1947 yılından 1950 yılı sonuna kadar sendikacılık hareketi, Türk işçisinin kuvvetlerini birleştirmesi, merkezileştirmesi, bütün işçilerin belirli organizasyonlar dahilinde toplanması hayata geçirilememiştir. Ortaya çıkan bu boşluk Türk-İş’in kurulmasıyla doldurulacaktı. Sanayileşmeyle birlikte, sendikal hareketlerin yoğun olduğu Bursa’da, Demokrat Parti bu alanda CHP’nin önünde yer alıyordu³⁰⁷. 1950 seçimleri sonrası Merinos Fabrikası’nda Demokratlar lehine gelişen durum, kendisini

³⁰² Derviş Sami Taşman, “Sakat bir zihniyetin yeni tezahürleri”, **Ant**, 17 Ağustos 1950.

³⁰³ **Hakimiyet**, 3 Ekim 1950.

³⁰⁴ “Mazinin Günahları Tasfiye Ediliyor”, **Hakimiyet**, 5 Temmuz 1951.

³⁰⁵ **Hakimiyet**, 19 Ağustos 1950.

³⁰⁶ **Ant**, 2 Ağustos 1952.

³⁰⁷ 23 Mart 1949 tarihinde, Bursa’da “İşçi Sendikaları Birliği” kuruldu. Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası, Tütün İşçileri Sendikası, Gıda Sanayi İşçileri Sendikası, Garsonlar Sendikası, Maden İşçileri Sendikası ve Motorlu Taşıtlı İşçileri Sendikası’nın katılımıyla kurulan “İşçi Sendikaları Birliği”ne, daha sonra Deri Sanayi İşçileri Sendikası, İnşaat ve Toprak İşçileri Sendikası, Elektrik ve Motorlu Taşıtlı İşçileri Sendikası ve İnegöl Ağaç İşçileri Sendikası da katıldı. Fatma Kesiriklioğlu, Bursa’daki İktisadi Kurumların Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (1935-1955), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1999, s. 69; 6 Nisan 1952 tarihinde Türkiye’nin çeşitli yerlerindeki 9 işçi sendikası temsil eden 28 delege Bursa’da toplanmıştı. Burada “Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu”nun (TÜRK-İŞ) tüzüğü oluşturuldu ve 31 Temmuz 1952 tarihinde kamuoyuna duyuruldu. “Bursa İşçi Sendikaları Birliği”de kurucular arasındaki yerini aldı. Orhan Tuna, “Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun Teşekkülü”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XII, S. 3-4 (1951), s. 148.

sendikal hareketlerde de göstermişti. Demokrat Parti ilçe idare heyeti görevlerinde bulunan ve Merinos Fabrikası İşçi Sendikası Başkanlığı görevinde bulunan Recep Kırım, Bursa'da Demokratlar adına işçi sınıfının nabzını tutan kişilerin başında gelmekteydi. Bursa'daki faaliyetleri sonrası yıldızı giderek yükselen Recep Kırım'ın ismi Demokrat Parti çevrelerinde giderek dikkatleri çekecek ve 1957 seçimlerinde Milletvekili olacaktı.

Bursa yerelinde basın üzerinden gerçekleşen tartışmalarda, Bursa kamuoyunda Demokrat Parti lehinde yayın yapan "*Hakimiyet*" gazetesi ön planda geliyordu. Gazete, 1950 yılında Demokrat Parti il başkanlığına gelen Hayri Terzioğlu'nun sahipliği altında, 1 Ocak 1950 tarihinden itibaren yayın hayatına başlamıştı³⁰⁸. CHP Bursa teşkilatının yayın hayatına soktuğu Ant gazetesi ise, 1950 seçimlerinin hemen ardından partinin aldığı karar sonucu, partinin il yönetim kurulunda bulunan Derviş Sami Taşman'a bırakılmıştı. Bursa'da yaşanan iktidar-muhalefet ilişkilerini yansıtabilmek adına siyasi görüşleri farklı olan Ant ve Hakimiyet gazetelerini takip etmek en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktaydı. Demokratların gözünde Ant gazetesi ve onu temsil eden düşünce şöyle tarif ediliyordu:

*"Muhalefet gazetesini açıyorsunuz deli olmak bir şey değil. Bursa belediye başkanının maaşına zam teklifi yapılmış kabahat. Hastane açılmış kabahat. Yan yattın kabahat. Çamura battın kabahat. İktidar ne yapsa, hükümet hangi işi eline alsayakıdır: memleket menfaatine aykırıdır. Evet deli olmamak içten değildir"*³⁰⁹.

Bu karşın Hakimiyet gazetesi ve başyazarı İsmet Bozdağ'ın muhalefete yönelik yürüttükleri politikalar bazı durumlarda hukuk önünde hesaplaşmaya kadar varabiliyordu. Örneğin, İsmet Bozdağ Kazım Gülek'e yönelik kaleme aldığı bir yazı dolayısıyla Gülek tarafından mahkemeye verilmiş, Bursa Basın Mahkemesinde görülen dava sonucu İsmet Bozdağ dört ay ceza almış, cezası tehir edilmişti³¹⁰.

Demokrat Parti iktidarının en önemli hedefi ana muhalefet lideri İsmet İnönü olmuştu. İsmet İnönü'nün şahsına ve geçmişte gerçekleştirdiklerine sert eleştiriler yanında, adını ve resmini taşıyan her şeye karşı bir tahammülsüzlük bu dönemde ön plan çıkmıştı. Demokrat iktidarının ilk yıllarında Ticaniler tarafından Atatürk'ün heykellerine başlayan saldırılar ülke gündemini işgal ederken; aktörleri farklı olmak üzere, bu olayların benzerleri ülke içersinde İnönü heykellerine yönelik gerçekleşmeye başlamıştı. Demokrat

³⁰⁸ Demokrat Parti'nin Bursa kurucuları arasında yer alan Hayri Terzioğlu, 1950 yılından 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadarki süreçte aralıksız olarak Demokrat parti Bursa il başkanlığı görevinde bulunmuştur. 1954-1960 arasında altı yıl Bursa Ticaret ve Sanayi Odası yönetim kurulu başkanlığı ve dört yılda Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin birinci ve ikinci başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1974 yılına kadar Hakimiyet gazetesini çıkaran Terzioğlu, 1976 yılında bilinmeyen bir nedenle son vermiştir. "Hayri Terzioğlu", **Bursa Ansiklopedisi**, ed. Yılmaz Akkılıç, , C. IV, Burdef Yayınları, Bursa, 2002, s. 1601.

³⁰⁹ İsmet Bozdağ, "Şu Zihniyete Bakınız", **Hakimiyet**, 14 Şubat 1952

³¹⁰ **Ant**, 9 Ekim 1952.

Parti'ye mensup yerel idareciler, ülke genelinde sayısı çok fazla olmayan İnönü heykellerini kaldırmaya yönelik adımlar atmaya başlamışlardı. Örneğin, Çanakkale'nin Gelibolu Belediyesi, ilçede yer alan İnönü heykelinin yıktırılmasına karar vermişti. Karar sonrası, İnönü'nün heykeli, boynuna takılan ip yardımıyla bir kamyon tarafından çekilerek, kopartılmış ve sürüklenerek götürülmüştü³¹¹. Bu olaydan kısa bir süre sonra, Bursa'nın Mudanya ilçesinde, 1948 yılında Mudanya Mütarekesinin imzalanışının yıl dönümünde açılan ilk İnönü heykelinin yıkılması kararının alındığı Bursa kamuoyunda gündeme gelmişti. Fakat bu yönde bir karar Belediye Meclisi tarafından uygulamaya konmayacaktı. Buna karşın Demokrat Partili yerel idarenin vurdumduymaz tavrı sonrası heykel kaderine terk edilecek ve her hangi bir bakım ve temizlik yapılmayacaktı. Belediyenin uzun zaman her hangi bir temizlik yapmaması üzerine, CHP Mudanya Gençlik kolu üyeleri, heykel ve çevresini temizlemişlerdi³¹². 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Demokratlar Bursa'da ezici bir seçim zaferi kazanmış ve bu durum Demokrat Partili seçmeni büyük bir seçim sarhoşluğuna itmişti. Seçimlerden kısa bir süre sonra, 13 Mayıs 1954 tarihinde, birkaç kişi İnönü'nün heykelini yıkmaya çalışmış, bunu başaramayınca kol, burun ve diz kapağını koparmış, elinde bulunan kılıcı almışlardı. CHP ilçe başkanlığı savcılığa başvurmuş ve tahkikat başlatmıştı³¹³. Tahkikatın başlatılmasında bizzat CHP il yönetiminde bulunan ve Mudanya ilçesinden sorumlu olan Avukat Turgut Bulut başlatmıştı. Açılan tahkikat sonucunda kılıcı denize atanların DP'li partizanlarla, polis memuru Talip Dural'ın olduğu belirlenmişti, fakat tahkikatın sonucu getirilemediği gibi, kılıcın yerine yenisi konulmamıştı³¹⁴. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası kılıç Mudanya iskelesinin sağ tarafında, denize giren bir genç tarafından, rastlantı eseri bulunmuştu³¹⁵. Dönemin askeri valisi Danyal Yurdatapan, CHP il yönetimine kılıcın bulunduğu konusunda haber vermiş, kılıç Turgut Bulut tarafından teslim alınmış ve temizletirilmişti³¹⁶. DP iktidarı boyunca kutlanmayan Mudanya Mütarekesinin yıl dönümünün, 11 Ekim 1960 tarihinde kutlanması kararı alınmış, 38. Yıldönümü anısına kılıcın tekrar yerine takılması için bir tören düzenlenmesine karar verilmişti. Töreni düzenlemek üzere Kültür Ocakları ve Türk Devrim Ocakları Derneği görev almış, dönemin hassasiyeti nedeniyle CHP geri planda kalmıştı. Törene katılması için İsmet İnönü'de davet edilmişti. Hazırlıklar kapsamında Milli Eğitim Bakanlığının desteği ile Mütareke Binası restore edilmişti. Hazırlıklar sonrası 11 Ekim'de yapılan törende Mütareke Binasının açılışını askeri vali Danyal Yurdatapan yapmış,

³¹¹ **Ant**, 10 Haziran 1952

³¹² **Ant**, 18 Şubat 1954.

³¹³ **Ant**, 14 Mayıs 1954.

³¹⁴ Akgün, a.g.e., s. 115.

³¹⁵ Lütfü Özşen'le Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 14 Eylül 2011.

³¹⁶ Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009; "İsmet Paşa'nın eli beş yıl havada kaldı", **Şehrengiz**, S. 12 (Mart 2011), s. 23.

binanın gezilmesinin ardından, İskele Meydanına gelinmişti. Mudanyalı genç atletler tarafından meydana getirilen kılıç, gençler tarafından yerine takılmıştı. Törene İsmet İnönü katılamamış, fakat düzenleme komitesi İnönü'den bir konuşma bandı istemişti³¹⁷. Törenlerin ardından İsmet İnönü'nün konuşması banttan katılımcılara dinlettirildi. İnönü, konuşmasında Mütareke döneminde yaşananları Mudanyalılarla paylaşmıştı³¹⁸.

1950'lili yılların ortalarına gelindiğinde Bursa'da Halk Partililerin gerçekleştirdikleri toplantılara Demokratlar müdahale ederek, gerginlikler yaratılıyor ve toplantılar yarıda kalıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı toplantılarında güvenliği sağlamak amacıyla, kaymakam ve savcılıklardan toplantılarında jandarma kuvvetlerinin bulunması konusunda taleplerde bulunmaya başlamışlardı³¹⁹. Cumhuriyet Halk Partisine geçenlerin isimlerinin saklı tutulması konusunda ricada buldukları gazete sütunlarına yansiyordu³²⁰. DP iktidarı 1956 yılında toplantı ve gösteri yürüyüşlerini düzenleyen bir yasal düzenlemeyi uygulamaya koymuştu. Yasa gereğince, siyasi partilerin seçim dönemleri haricinde umuma açık yerlerde toplantı yapmaları yasaklanmıştı. Toplantılar kapalı alanlarda olacaktı ve dışarıyla her hangi bir teması izin verilmeyecekti. Kanunun icaplarına riayet edilemediği takdirde, mülki amire toplantıyı dağıtmak üzere hedef göstermeksizin ateş etme imkânı sağlanıyordu³²¹. Kanunun uygulanmaya konulmasıyla birlikte, muhalefetin tüm siyasi faaliyetleri kontrol altında tutulmaya ve çeşitli baskı yöntemleri uygulanmaya başlanmıştı. İl içerisinde toplantı yapılacak salon bulunması konusunda sıkıntılar baş göstermeye başlamıştı. Örneğin 22 Eylül 1956 tarihinde toplanması düşünülen CHP Merkez İlçe kongresi için, salon arayışlarına giren il idare kurulu üyesi Rıza İlova çaldığı tüm kapılardan olumsuz yanıt almış, en sonunda "Yeni Sinema" salonunu kiralayabilmişti³²². Bir başka örnekte, CHP İl Gençlik Kolu kongresini yapmak üzere Kervansaray Gazinosu ile anlaşmışken, gelen baskılar üzerine salon sahibi kararından vazgeçmiş ve kongre CHP il binasında yapılmak zorunda kalmıştı³²³. Sıkıntının temel sebebi, salon sahiplerinin yaşadıkları endişelerden kaynaklanıyordu. İnsanlar, muhalefetle bir arada görülmekten çekiniyor, başlarına gelebilecekleri tahmin edemiyordu³²⁴. Sonraki

³¹⁷ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Yay. Haz. Ahmet Demirel, C. II, 3. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 802.

³¹⁸ **Yeni Ant**, 12 Ekim 1960.

³¹⁹ **Ant**, 22 Mart 1954.

³²⁰ **Ataeli**, 10 Ekim 1957.

³²¹ "Toplantılar ve gösteri yürüyüşleri hakkında Kanun", Kanun No: 6761, **Resmi Gazete**, S. 9346 (30 Haziran 1956)

³²² **Yeni Ant**, 17 Eylül 1956.

³²³ **Yeni Ant**, 11 Kasım 1958.

³²⁴ O dönemin havasını biraz olsun aktarabilmek adına, bizzat Başbakan Adnan Menderes'le, DP Aydın Belediye Başkanlığı görevinde bulunan İsmet Sezgin'in aralarında geçen konuşmayı paylaşmak gerekir. İsmet Sezgin il kongresini yapması amacıyla CHP'ye Belediye Salonunu vermişti ve sonrasında Başbakan'dan öfke dolu bir telefon almış ve aralarında şöyle bir diyalog gerçekleşmişti: "*Reis, niçin*

dönemlerde basında şu tür haberler yer almaya başlayacaktı: “*CHP Mustafakemalpaşa Kongresi bir samanlıkta yapıldı*”³²⁵; “*İnegöl’deki iki sinemada CHP’ye salon vermedi*”³²⁶

Demokrat Partili yerel idarecilerin başta vali olmak üzere kamu görevlilerine yönelik uygulamakta olduğu baskı ve tehditler il genelinde kendini gösteriyordu. Kimi zaman kamu gücünün imkânlarını kullanarak muhalif kesime çeşitli baskı yöntemleri uygulama yoluna gidilirken, kimi zamanda kendi isteklerini gerçekleştirmek adına çeşitli idari pozisyonda olanlara baskılar uygulanıyordu. “*Ben, DP’nin vali bulup da vali bıraktığı tek valiyim*” ifadelerini kullanan ve altı yıl boyunca Bursa Valisi görevinde bulunan Çağlayangil³²⁷, görev süresi sırasında Demokrat Partili idarecilerin Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı kendisine nasıl bir baskı yaptığına anılarında değinir³²⁸. 1957 seçimlerine gidilen süreçte, Bursa Milletvekillerinin kendisine gelerek, Çalı bucağında görev yapan jandarma komutanı uzatmalı onbaşıyı, CHP’li olduğu ve partizanlık yaptığı gerekçesiyle görevden almasını istediklerini; bunun üzerine gerekli incelemeleri özel idare memuruna yaptırdığını ve bahsedilen kişinin görevini layıkıyla yapan bir kişi olduğunu gördükten sonra görevden almadığını, ancak milletvekillerinin bu sefer özel idare müdürünü CHP’li olmakla suçladıklarını, bunun üzerine kendisinin bizzat olayı araştırmak üzere Çalı’ya gittiğini ve bizzat Demokratların onbaşıya kefil olduklarını, sorunun kaynağının DP’li ocak başkanının, ormandan odun kesmek istediğini ama onbaşının görevi nedeniyle bunu engellediğini, bunun üzerine, onbaşıyı görevden almayan Çağlayangil, sonrasında bizzat Cumhurbaşkanı Bayar tarafından baskı altına alındığını ifade etmektedir³²⁹. Çağlayangil’in Bursa valiliği döneminde muhalefetle olan ilişkilerinde olabildiğince tarafsız davranmaya çalışmış ve bu davranış tarzı yeri geldiğinde muhalefet tarafından da olumlu karşılanmıştı. DP iktidarının muhalefete yönelik en sert tedbirlere başvurmaya başladığı son yıllarında CHP il idare kurulu üyesi olan Derviş Sami Taşman, valinin partizan bir tutumu olmadığını, elinden geldiğince iktidar karşısında muhalefeti desteklediğini, “*lastik ve sair hususların*

---

kongre yapmaları için salonu Cumhuriyet Halk Partisi’ne verdiniz dedi. Efendim, biz orada kongre yaptık. Zatiâliniz başvekil olarak konuştunuz dedim. Ben başvekilim ben konuşurum dedi. Reis bey siz bilmiyor musunuz, Aydın’da bize kongre yapmak için salon vermediler, sinemaları vermediler. Biz eşek damlarında kongre yaptık”. **Demirkırat Belgeseli**, “Baskı” Bölüm 6, Haz: Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dünder.

³²⁵ **Yeni Ant**, 18 Mart 1958.

³²⁶ **Yeni Ant**, 5 Temmuz 1959.

³²⁷ İhsan Sabri Çağlayangil, Çanakkale Valiliği sırasında Menderes tarafından milletvekilliği teklif edilen, sonrasında Sivas’a vali olarak atanan, 1954 seçimlerinde söz verildiği halde milletvekili adayı yapılmadığı için Başbakan Menderes’le arası bozulup, istifa aşamasına gelen bir valiydi. Sonrasında Bayar’ın araya girmesiyle, 1954 yılında Bursa’ya vali olarak atanmış, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar bu görevde kalmıştır.

³²⁸ Dönemin gazetecilerinden olan Niyazi Menteş, dönemin Bursa valisi olan İhsan Sabri Çağlayangil’in, DP’nin Bursa’da en kudretli adamı olan İl Başkanı Hayri Terzioğlu’na danışmadan hiç bir karar almadığını, gelenlere “*Hayri Bey’e soralım hele, ne diyecek*” dediğine değinir. Menteş, a.g.e., s. 102.

³²⁹ **Çağlayangil’in Anıları**, ss. 405-407.

dağıtımında valinin şahsına ayrılan kontenjanın tahsisinde Demokrat Partilileri fazlaca korumakla beraber kendisine zarar gelmediği müddetçe bu mallara ait dağıtımındaki takdirini muhalif partililer hakkında da kullanmıştır” ifadelerinde bulunur³³⁰. Valinin uygulamalarında muhalefetin en çok şikâyet ettiği konu resmi ilanlar dağıtımı konusu olmuştu³³¹.

Vilayetin en üst mülki amirine bu tarz baskıların gerçekleştiği ortamda alt kademelerde yer alan personel bu kadar şanslı olmuyordu. Örneğin 1957 yılında Keles Tapu Sicil memurluğu görevinde bulunan Hüseyin Kaplan, bir arsa işi nedeniyle Demokrat Parti İlçe Başkanının kendisine geldiğini, “*Sen bize zorluk çıkartıyorsun, bu senin için iyi olmaz*” dediğini, sonrasında yerinin değiştirilmesi talebiyle hakkında bir mazbata ile Ankara’ya başvuruda bulduklarını belirterek; hızlı davranarak kendisinin mektupla cumhurbaşkanına başvuruda bulunduğu ve ardından kendi isteği ile Bursa Merkez’e tayin edildiğini belirtmektedir³³².

Bursa’nın ilçelerinde görev yapan mülki amirlerin, başta CHP’liler olmak üzere, muhalefete yönelik baskı yaptığı yolundaki haberler Demokrat Parti iktidarı boyunca gündemdeki yerini koruyacaktı. İnegöl, Orhangazi, Karacabey gibi ilçelerde etkin DP’li idarecilerin, bizzat bu baskı politikasının oluşumunda etkili olduğu görülecek; “*Demokrat Parti başkanının emri ile hareket eden kaymakam CHP’li muhtarlara tazyik yapmaktan çekinmiyor*”³³³ tarzında haberler muhalif basında devamlı yer alacaktı. Başka bir örnekte, DP’li Orhangazi Belediye Başkanı Hüsnü Tozkoparan, cumhurbaşkanı ve başbakanla olan yakın ilişkisi nedeniyle, bir tanıdığını il özel idaresinde işe aldirmek adına dönemin Bursa Valisi Cahit Ortaç’a baskı yaparken, vali bu konuda büyük sıkıntılar yaşıyordu³³⁴. Yenişehir Belediyesi’nde uzun süre memur olarak görev yapan Abdülkadir Çeltikoğlu, 1950 seçimlerinin ardından, Yenişehir ilçesinde DP ilçe başkanı Dr. Ahmet Esin’in, seçimler öncesi partizanca tavırlarda bulunan memurlara, “*Harita’dan yer beğenin*” şeklinde tehditte bulunduğunu; iktidar değişikliğinin ardından kaymakam dahil olmak üzere, Cumhuriyet Halk Partisi döneminden kalan idarecilerin değiştirildiğini ifade eder³³⁵.

Bursa’nın Mudanya ilçesinde CHP’li bir aileden gelen Lütfü Özşen, DP iktidarı döneminde partizanca hareketler sonrası çok zor şartlar altında esnafılık yapabildiklerinden bahsetmektedir. Lütfü Özşen sonraki dönemde CHP Mudanya İlçe

³³⁰ **Yeni Ant**, 6 Ocak 1959.

³³¹ Bu konu hakkında ileriki bölümlerde ayrıntılı bir açıklamada bulunulacaktır.

³³² Hüseyin Kaplan, **Hayatım ve Hatıralarım**, yay. haz. Ali Bilgiç, Yenişehir, 2004, s. 120-121.

³³³ **Ant**, 27 Temmuz 1952. “İnegöl Kaymakamı Yaranmak İstiyor” **Ant**, 8 Kasım 1952;

³³⁴ Menteş, a.g.e., s. 86-87.

³³⁵ Abdülkadir Çeltikoğlu ile Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi:08.11.2011

Başkanlığı görevini uzun yıllar devam ettirecektir. CHP'li bir esnaf olarak DP iktidarında yaşadıkları sıkıntıdan şöyle bahsetmektedir:

“Bir çarşıda esnaftık. Bakkalımız vardı. Bir gün Belediye zabıtası, doktoru ve odacısı kontrol için geldiler. Dükkânı denetlediler, her hangi bir şey bulamadılar. O zaman Milli Korunma Kanunu gereği, ürünlerin üzerine etiket koymak mecburiydi. Dolabın içindeki kaşar peynirinin etiketi düşmüş, dikkat etmemişim. Doktor, zabıta Hikmet beye hemen etiketin olmadığı konusunda zabıt tutturdu. Ben olduğu konusunda itiraz ettim. O esnada dükkânın arka tarafında babam, zeytinlerimizi yağ yaptırmıştık, onlar gelmişti onları kaplara aktarıyordu. Yaşlıydı ve gözlüklerinin üzerinden bize doğru bakarak, ne oldu diye sordu. Doktor babama bakarak, ne bakıyorsun ulan dedi. Bunu üzerine babam tenekeyi bıraktı, doktor bey ben çocuk değilim, ulan değilim, efendi ol biraz dedi. Babam sabır çekerek dükkândan çıkarken, ulan sabretmesen ne olacak dedi. Bende doktoru terbiye dâhilinde konuşun diye uyardım, bunun üzerine doktor sen bana terbiyesiz mi diyorsun diyerek, polis çağırttı. Polis geldi, doktor bizi polise görevi esnasında hakaret ettiğimiz gerekçesiyle şikâyetle bulundu. Dükkânı kapadık, karakola gittik. Ertesi gün mahkemeye çıktık. Babam beraat etti, bana bir ay hapis, 150 lira para cezası verildi. Olaya doktorunda katılması nedeniyle cezanın üçte ikisi tecil edildi ve 10 gün hapis 50 lira cezaya düştü. Temyize götürdük, fakat karar bozulmadı. Gittim on gün yattım, 50 lirada parayı ödedik. Bizim gibi pek çok halk partili esnaf baskı gördü. Hakkı Abi vardı, fahiş fiyatla bir tek teneke sattı diye adama ceza kesmişti belediye. CHP Mudanya Gençlik kolu Başkanı Ahmet Koşan vardı, ailesi marangozluk yapardı. Partili diye belediye elektriğini kesti ve bu nedenle partiden ayrılmak zorunda kaldı. O zaman Adnan Hancıoğlu³³⁶ belediye başkanıydı³³⁷.

Yaklaşılın seçim zamanlarında Bursa'nın köylerine gönderilen müfettişlerin, özellikle CHP'li muhtarlıklara yönelik denetimlerde bulunduğu ve geçmiş sekiz on yılın hesaplarında incelemelere yapılarak, bir yıldırma politikasına gittikleri görülüyordu³³⁸. Bunun yanında mülki amirlerin baskısı altında bulunan halkın, bölgelerine yatırım yapılması amacıyla CHP'de istifa ettirilerek, Demokrat Parti'ye zorla geçirildiğine yönelik haberlere rastlanılıyordu³³⁹.

DP, teşkilatı ve mülki amirleri kanalıyla muhalefete yönelttiği baskı yöntemlerini, Demokrat Parti adına işlerin kötü gitmeye başladığı 1950'lilerin ortalarında sonra basın ve hukuk üzerinde etkisini arttırarak uygulamaya başlamıştı. Demokratlar, çıkardıkları zorunlu emeklilik yasasını kullanarak, kendi aleyhlerine hissettikleri her yasal süreci yaratan yargı mensuplarını cezalandırma ve baskı altına alma yoluna gitmişti. Örneğin, 1954 seçimleri öncesi Bursa'ya gelerek, tarafsız olması gerekirken, partisi adına seçim çalışmalarına katıldığı gerekçesiyle cumhurbaşkanı Celal Bayar'a dava açan Asliye Ceza Yargıçısı Edip

³³⁶ Muhalefete yönelik uyguladığı politikalarla adından çokça söz ettiren DP'li Mudanya Belediye Başkanı Adnan Hancıoğlu, 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrası gözaltına alınan Demokratlar arasında yer alıyordu. Mudanya'da halka yaptığı baskılar ve partizanca idaresinden dolayı Bursa Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanacaktı. Milli Birlik Komitesinin çıkaracağı afla birlikte beraat edecekti.

³³⁷ Lütfü Özşen'le Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 14 Eylül 2011.

³³⁸ **Ant**, 25 Ekim 1953.

³³⁹ İnegöl ilçesinin Kadimi köyünden yaşayan halk, köylerinin suyu, köprüsü ve camisinin inşası için gerekli olan yardımı alabilmek adına, CHP'den toplu halde istifa ederek, DP'ye geçmişlerdi. **Ant**, 7 Mart 1953.

Ünal Erzen, emeklilik yasaının hakkında uygulanmasıyla “görülen lüzum üzerine” görevinden uzaklaştırılarak, emekliliğe sevk edilecekti³⁴⁰.

Ülke içersinde partiler arasında siyasi tansiyonun giderek artması, Bursa köylerinde partililer arasında cereyan eden çeşitli yaralamalı ve ölümlü olayların görünmesiyle sonuçlanmıştı. Bu olaylardan biri İznik ilçesinin Gürmüzlü köyünde eski CHP’li muhtar Hüseyin Kaya’nın öldürülmesiydi.1955 yılının Mart ayının sonların iki taraf arasında başlayan olaylar, giderek büyümüş önce İznik ilçe kaymakamı sonrasında ise Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlayangil olaylar hakkında incelemelerde bulunmuştu. CHP’li idareciler olay çıkaran DP’liler yerine mağdur durumda bulunan CHP’lilerin cezalandırıldığını, partizan bir idarenin olayların büyümesinden sorumlu olduğunu iddia ediyordu. Vali İhsan Sabri Çağlayangil yaptığı resmi tahkikat sonrası, Halk Partililerin tüm iddialarını yalanlarken, olayın çıkışında Halk Partililerin sorumluluğu bulunduğu yolunda bir yargıda bulunmuştur³⁴¹. Vali’nin açıklamaları sonrası olay gündemden düşmüştü. Fakat aradan bir kaç ay geçtikten sonra CHP’li eski muhtar Hüseyin Kaya, köy korucusu İdris Karataş tarafından vurulara330k, öldürüldü. CHP il başkanlığı olayların çıktığı ilk andan beri olayı takip etmiş, gerekli hukuki mücadeleyi sürdürme konusunda Hüseyin Kaya’ya gerekli desteği vermişti. Fakat CHP’lilere göre olayın bu noktaya gelmesinde en büyük sorumluluk mülki amirlerin DP’liler lehine tarafgir davranışlarıydı. Valinin gerekli tedbirleri almamış, olayı küçümsemişti. O dönem hem bir CHP’li il idare kurulu üyesi hem de öldürülen kişinin avukatı olarak olayın içinde bulunan Turgut Bulut, olanları şöyle anlatıyordu:

“Köylere gittiğimizde, bizimkilerin kahvelerine gider orada konuşurduk. Bazen tarafsız kahve varsa oraya da giderdik ama orada bir şekilde bir reaksiyon görürdük. Bu uzun süre böyle sürdü. Bizim köy muhtarlarımıza baskı yapılırdı. Bir köy muhtarımız vardı Hüseyin Kaya, İznik Gürmüzlü köyünde, onu öldürdüler. Adam ölmeden birkaç gün evvel yanıma geldi. ‘Abi beni tehdit ediyorlar, takip ediyorlar’ dedi. Yardım istedi ama biz anlayamadık, İdris Karataş diye bir adam onu vurmuş. Bunu duyunca parti aracına Halk Partisi flamasını çekerek o köye gittim. Savcı ile dirsek temasına geçtim. Açılan kamu davasına müdahil olarak girdim. Parti davalarından para almazdık. Savcı tahkikat açtı ve sonra (İdris Karataş) ağır cezada mahkûm oldu. Sonra beş altı yıl sonra çıktı. Bizi de tehdit ederlerdi, senide vurduracağız derlerdi. Ama biz gençtik, parti bayrağını araca çeker, öyle gezerdik köyleri”³⁴².

1950’lerin sonlarına doğru muhalefete yönelik baskı tedbirleri artmış, iktidarın keyfi uygulamaları gazete sütunlarında yer almaya başlamıştı. Özellikle DP iktidarının halk için derin bölünmelere yol açtığı Vatan Cephesi hareketi, Bursa içerisinde de halk arasında

³⁴⁰ Yeni Ant, 4 Mayıs 1956.

³⁴¹ Ant, 31 Mart 1955

³⁴² Avukat Turgut Bulut’la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

olumsuz etkilere neden olmuştu. DP'den istifa ederek CHP'ye geçen kişilere baskılar uygulanarak, kararlarını değiştirmeleri isteniyor, değiştirmeyenler çeşitli idari ve hukuki baskı altında alınıyordu. Örneğin, İnegöl'ün Muzal (Gündüzlü) Köyünde CHP'ye geçen ve bu kararında ısrar eden kişilerin evlerinde ihbar sonrası aramalar yapılmış, bazılarının evlerinde silah bulunarak, haklarında tahkikata girilerek, ceza almaları sağlanmıştı³⁴³. Ya da Orhangazi'nin Çakırlı köyünde düğün yapmak için kaymakamlıktan izin isteyen CHP'li vatandaşların, gürültü yaptıkları gerekçesiyle davul çalmaları yasak ediliyordu³⁴⁴. İdari memurların il içersinde partizanca uygulamaları ile birlikte muhalefetin artan şikâyetleri sonrası Vali Çağlayanlı yayınladığı bir beyannameyle, memurların siyasetle meşgul olmamasını, bu tür davranan personel hakkında da idari işlem başlatılmasını istemişti. Muhalefet valinin bu davranışını olumlu karşılarken, valinin kendisinin de bu yönde gayret sarf etmesini istemişti³⁴⁵.

Demokratların, CHP'ye yönelik uyguladığı baskı yöntemleri 27 Mayıs'a gidilen süreçte artarak devam edecekti. Çalışmamızın son bölümünde bu sürece ayrıntılarıyla değineceğiz.

2. Cumhuriyet Halk Partisi-Millet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi

CHP, iktidar yıllarında Millet Partisi'ne mesafeli bir duruş sergilemiştir. Böyle bir mesafenin ortaya çıkışında, Millet Partisi bünyesinde yer alan kişilerin teokratik yaklaşımları; iktidar partisiyle uzlaşmak yerine iktidarı bir halk ayaklanmasıyla kaldırmayı ön gören sertlik yanlısı, ihtilalci yöntemleri büyük rol oynamıştı. Bursa kamuoyunda ise iki parti arasında siyasi bir ilişki yok gibiydi. Bunda Millet partisinin yukarda saydığımız özelliklerinin yanında, Bursa ili içersindeki teşkilatını ancak 1950 seçimlerinden sonra oluşturabilmesi gelmekteydi.

1950 seçimlerinden sonra Millet Partisi Bursa'da il ve ilçe teşkilatını oluşturma sürecine girerken, halkın partiye sıcak bir ilgi gösterdiğini söylemek zor olacaktır. Bunun nedeni, Demokrat Parti'den ayrılarak yeni bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkan partinin, Demokrat Parti'nin en güçlü olduğu Bursa'da çok fazla taraftar toplayamamasıdır. İsmet Bozdağ, başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmak üzere, DP iktidarına haksız ithamlarda bulunan ve sertlik yanlısı bir politika takip eden Millet Partisi'nin, 1950 seçimlerinde aldığı az oyla, izledikleri yolun yanlışlığını görmesi gerektiğini, buna karşın partiyi yönetenlerin

³⁴³ Yeni Ant, 23 Ocak 1959.

³⁴⁴ Yeni Ant, 22 Ocak 1959.

³⁴⁵ Yeni Ant, 5 Şubat 1959.

bu yönde her hangi bir değişime gitmediğinin altını çizmektedir. Bu nedenle de “*Millet Partisi'nin Bursa'da kuvveti yoktur, kendi teşkilatına güvenerek iş göremez, millete dayanan bir parti olamaz*”dı³⁴⁶. Parti yöneticilerinin izlediği sertlik yanlısı siyasetin yanında, Bursa il teşkilatı da yeteri kadar çalışmamaktadır. 1953 yılında toplanan Millet Partisi Bursa İl kongresinde söz alan delegeler, il idare kurulunun faaliyetten ziyade sadece iktidarı tenkit eden tavır almasını eleştirmişlerdi. Aynı eleştiriler partinin il içersinde çıkardığı Millet Yolu gazetesine de yönelmişti. Gazetenin yazı işleri müdürü Şeref Oğraş eleştirileri yanıtlarken, il idare kurulunun kendi içersinde yaşadığı sen ben kavgası yüzünden bu duruma düşüldüğünü açıklamıştı³⁴⁷. Kongrede ortaya çıkan bu tartışmalar, Millet Partisi Bursa teşkilatının il içersinde etkili bir muhalefet olmaktan uzak olduğunu göstermişti.

Millet Partisi, Bursa içersinde kuruluş çalışmalarını tamamladıktan sonra, en geniş kapsamlı siyasi toplantısını 1952 yılı Aralık ayında düzenlediği bir mitingle gerçekleştirmişti. Mitinge, aralarında Genel Başkan Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Hikmet Bayur, Ahmet Tahtakılıç, Osman Bölükbaşı gibi ileri gelen partililer katılmışlardı. Cumhuriyet alanında toplanan mitingle aynı zamanda CHP İl kongresi de Tayyare Sinemasında gerçekleşiyordu ve il kongresine verilen öğle arasında, birçok CHP'li, Millet Partisi kongresine katılarak, konuşmacıları dinledi. Mitingde, tek parti zihniyetine karşı mücadele ederek gelenlerin, aynı tek parti usullerini uygulayarak iktidarlarını sürdürdüklerini ve muhalefete yaşama şansı vermemek adına bir dizi önlemler alma yoluna gittiklerine; zamanında İnönü'yü, Beyaz Trene ve Savarona yatına bindiği için eleştirenlerin, şimdi onlardan inmediğine değinilmişti. Kürsüde yaklaşık üç saate yakın bir konuşma yapan Osman Bölükbaşı, yakın zamanda gerçekleşen Balıkesir olaylarına değinerek, İsmet İnönü'ye yönelik yaşanan tertibin bizzat Başbakan Adnan Menderes'in bilgisi dâhilinde gerçekleştirildiğine değinerek, olayı “*Dağdaki köylüler, Hitlerin taburları gibi kuzu postuna bürünmüş Menderes tarafından İnönü'nün üzerine sevk edildi*” ifadeleri ile tanımlıyordu³⁴⁸. Miting sırasında Halk Partililerle Millet Partililerin ortak noktalarda birleşen eleştirileri, Bursalı Demokratlarda rahatsızlık yaratmış, muhalefetin durumunu “*Bir kafalı iki vücutlu*” olarak vasıflandırmışlardı³⁴⁹.

³⁴⁶ İsmet Bozdağ, “Havaya Atılmış Bir Ok”, **Hakimiyet**, 22 Aralık 1952.

³⁴⁷ **Millet Yolu**, 22 Haziran 1953.

³⁴⁸ **Hakimiyet**, 22 Aralık 1952.

³⁴⁹ **Hakimiyet**, 28 Aralık 1952

Millet Partisi, partinin düşüncelerini Bursa kamuoyu ile paylaşmak adına 8 Şubat 1953 tarihinden itibaren “*Millet Yolu*” ismiyle bir gazete çıkarmıştı³⁵⁰. Gazetenin baş yazarı Vasfi Raşit Sevüç, izleyecekleri yayın politikasının gazetenin ismiyle özdeşleştiğine değinerek; “*Millet Yolu, hak yoludur tuttuğumuz yol*” ifadelerini kullanmaktaydı³⁵¹. Gazete başlangıçta iktidar ve muhalefet ayrımı yapmadan sertlik yanlısı bir yayın siyaseti izlemişti. İktidara yönelik yayınları sonrası, başlangıçta hacimli ve büyük boy olarak çıkmaya başlayan gazete, yaklaşık üç ay sonra, sekseninci sayıdan sonra, iktidarın resmi ilanların muhalif gazetelerde yayını engelleyen tavrından dolayı, ekonomik sıkıntılarla karşılaşmıştı. Gazete, siyah beyaz ve hacmini küçültme kararını alarak çıkmaya başlayacak ve bu durumu Bursa kamuoyu ile şöyle paylaşacaktı:

“İktidar körü körüne sena eden gazetelere muazzam yekün tutan ve fakir milletin sırtından ödenen paralarla ihsanlar dağıtırken, muhalefet yapan ve her ne bahasına olursa olsun hakikatten şaşmayan Türk gazetelerine mali baskı yapmak yurdumuzda hakiki demokrasinin teessüs etmediğini gösterir ki, bunu da milletimizin talihsizliğine hamlediyoruz”³⁵².

Millet Partisi Bursa teşkilatının üst yapısı ve çıkardıkları gazetenin izlediği yayın politikası incelendiğinde, Atatürk ilke ve devrimlerini savunan bir davranış sergilendiği dikkatlerden kaçmaz. Partinin il içersinde gerçekleştirdiği ilçe ve il kongrelerinde devamlı surette, iktidar partisinin kendilerine yönelttiği irticai destekler yöndeki ithamlarına karşı bir eleştiri ön plana getirilerek, Millet Partisinin her zaman irticainın karşısında durduğuna vurgu yapılmıştı³⁵³. Partinin aldığı bu tavır, Bursa ilinde muhalefetin yakınlaşmasını ve bazı konularda ortak tavırlar alınmasını sağlamıştı. Bursa vilayeti içersinde muhalefeti birleştiren en önemli konuların başında partizan idare ve bunun Bursa’daki temsilcisi olarak görülen Vali Cahit Ortaç geliyordu. Millet Partisi Vali Cahit Ortaç’ı partizan hareketleri ve kendilerine takındığı kanunsuz tavrı nedeniyle eleştirmiş, bu durumu umumi efkar ile paylaşmak adına bir protesto mitingi düzenleme kararı almıştı³⁵⁴.

27 Haziran 1953 tarihinde Ankara’da toplanan Millet Partisi Kurultayı, parti içersinde süren ayrışmanın su yüzüne çıkmasıyla sonuçlanmış ve inkılapçı kanadı temsil eden başta Yusuf Hikmet Bayur ve Vasfi Raşit Seviğ olmak üzere yedi arkadaşı, “*Millet*

³⁵⁰ Gazetenin yayıncıları aynı zamanda Millet Partisi Bursa İl örgütünün kurucuları da olan Kamil Koç, Fikret Güneş, Şükrü Akmansoy ve Zeki Yücel bulunmaktaydı. Demokrat Parti iktidarına karşı muhalefeti sürdüren gazete, “*Hak Yoludur Tuttuğumuz Yol*” sloganı ile çıkarılıyordu. Millet Partisi kapatıldıktan sonra yayın hayatına son veren gazetenin, baskı makineleri Halk Partisi yanlısı yayın yapan Ant gazetesine devredilmişti. “*Millet Yolu*”, **Bursa Ansiklopedisi**, ed. Yılmaz Akkılıç, , C. III, Burdef Yayınları, Bursa, 2002, s. 1157-1158.

³⁵¹ **Millet Yolu**, 10 Şubat 1953.

³⁵² **Millet Yolu**, 27 Nisan 1953.

³⁵³ Bu konuda Mudanya İlçe Kongresi, **Millet Yolu**, 6 Haziran 1953; Merkez İlçe Kongresi, **Millet Yolu**, 16 Haziran 1953; Bursa il Kongresi, **Millet Yolu**, 22 Haziran 1953 tarihli nüshalara bakılabilir.

³⁵⁴ **Millet Yolu**, 6 Haziran 1953.

Partisi yöneticileri inkılap düşmanlarına taviz veriyor” iddiasında bulunan bir beyanname yayınlayarak istifa etmişti. Yayınlanan bu beyanname iktidar tarafından ihbar kabul edilmiş ve açılan soruşturma sonrası, Ankara Asliye Ceza Mahkemesi tarafından 8 Temmuz 1953 günü Millet Partisi kapatılmıştı. Partinin kapatılması kararının alınmasının hemen ardından ülke genelinde olduğu gibi Bursa valiliğine karar gecesini gelen emirle, Millet Partisi’nin il, ilçe ve bucak teşkilatlarının buldukları binalar mühürlenmişti. Ertesi gün öğlene kadar tüm köylerdeki ocakların kapanması işi bitirilirken, mühürlenmiş binalarda bulunan eşyaların tespiti çalışmaları yapılarak, muhafaza altına alınmıştı³⁵⁵. Bursa yerelinde, Millet Partisi’nin kapatılışı demokratlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. İsmet Bozdağ, *“Millet Partisi, oy avcılığı için her türlü şerefsizliğe razı olanlara güzel bir misal olmuştur. Bu memlekette din bezirgânlarına hayat hakkı yoktur”* ifadeleri ile kararı savunmuştu³⁵⁶.

Birkaç gün sonra CHP Genel Başkanlığı yayınladığı tebliğde, delillerin ortaya konulmasından sonra bir yargıda bulunulacağını ifade ederek, kapatılma kararı karşısında tepkisini net olarak ortaya koyamamıştır. Tebliğde, ayrıca parti kapatılması konusundaki yasal boşluklara dikkat çekiliyordu. Genel merkezin bu tavrı, Bursa il örgütü tarafından da izlenmektedir. Derviş Sami Taşman, mahkemelerin aldıkları bir karar üzerine yorum yapmanın gereksizliğini ifade ederken; parti hakkında soruşturma açıldığında iktidarın adaleti etkiler nitelikte verdiği beyanların yanlışlığına dikkati çekmektedir³⁵⁷. CHP’nin Millet Partisi’nin kapatılışı karşısında tavrını net olarak ortaya koyamamasında, yaşadığı çelişkili durum en önemli etkendi. Bir muhalefet partisinin iktidar tarafından her ne sebep olursa olsun, birkaç gün içinde kapatılması kendi geleceği açısından endişeleri beraberinde getirmiş, ileride aynı durum karşısında kalmamak adına, partinin kapatılmasını net olarak desteklemekten kaçınarak, parti kapatılmasının zorlaştırılması konusunda cemiyetler kanununda gerekli değişikliklerin yapılmasını gündeme getirmişti. Diğer yandan rejim ve inkılâpların aleyhinde olduğu kamuoyu tarafından sürekli gündemde tutulan bir partinin kapatılması karşısında durmakta, partinin kendi geçmişi ile çelişki yaşamamasına neden olacak ve iktidar tarafına lehte bir durum olarak yansıtacaktı. CHP’nin bu tavrı iktidarın hoşuna gitmemiş, Başbakan Adnan Menderes CHP’nin kendisine bu süreçte net olarak destekte bulunmamasına çok öfkelenmişti. Bu öfke uzun zamandır partisinin gündeminde olan CHP’nin malları meselesinin tekrar Meclis gündemine getirilmesi sürecinin tetikleyicisi olacaktı.

³⁵⁵ **Ant, Hakimiyet**, 10 Temmuz 1953.

³⁵⁶ İsmet Bozdağ, “Oy Avcılığının Sonu”, **Hakimiyet**, 10 Temmuz 1953.

³⁵⁷ Derviş Sami Taşman, “Millet Partisinin Kapanışı ve Menderes”, **Ant**, 10 Temmuz 1953.

Millet Partisinin kapatılmasının ardından, partililer dağılmayı engellemek ve yeniden toparlanmayı sağlamak adına yeni bir partinin kuruluş çalışmalarına hız vermişlerdi. DP iktidarı, irticai faaliyetlerden partiyi kapatmış olsa da, eski millet partililerin kendi bünyesine katılmasında her hangi çekince yaşamayacaklardı. Parti ismi üzerinde yapılan tartışmalar sonrası, “Cumhuriyetçi Millet Partisi” ismi üzerinde uzlaşarak, 9 Şubat 1954 tarihinde, Millet Partisi’nin muhafazakâr dinci yönünü bir kenara bırakarak yeni parti kurulmuştu³⁵⁸. Partinin genel başkanlığına Ahmet Tahtakılıç, başkan yardımcılığına Sadık Aldoğan gelmişti. Parti, öncelikli olarak Ankara, Eskişehir ve Kırşehir’de örgütlenme çalışmalarını gerçekleştirirken, Bursa’da parti örgütü 15 Şubat 1954 tarihinde kuruldu. Cumhuriyetçi Millet Partisi il eski başkanı olan İsmail Seçkin’le birlikte, pek çok eski partili yeni partide yer almamıştı. Yeni kurulan partinin müteşebbis heyeti şu kişilerden oluşuyordu: Kamil Koç, Zeki Yücel, Haydar Gürel, Şahabettin Kuranel, Niyazi Koçbay, Hamdi Yeşil, Fikret Güneş, Kamil Göktürk, Sermet Acar ve Şükrü Akmansoy³⁵⁹. Başkanlık görevine Kamil Koç getirilirken, ikinci başkanlığa Haydar Gürel getirilmişti. Birkaç gün içinde de merkez ilçe teşkilatı kurulmuştu. Eski partide il ve merkez ilçe teşkilatında görev alan eski partililerin pek çoğu, yeni parti yönetimi tarafından partiye alınmamıştı. Bu durum kamuoyunda yeni kurulan partinin eski defterleri kapattığı ve yeni bir sayfa açtığı şeklinde yorumlanmıştı³⁶⁰. Partinin programı incelendiğinde, Millet Partisi’nin kapatılmasına yol açan mevzuat ve uygulamalar göz önüne alınmış, güvenli bir ortam için kişi hak ve özgürlüklerinin Anayasa güvencesi altına alınmasına özel önem verilmişti. Yeni partinin programında dinsel konularda ılımlı bir dil kullanılmış, CMP programında, MP’nin kalıntı ve düşüncelerinden arınma ve eski katı muhafazakâr yapıdan uzaklaşma hedeflenmişti³⁶¹.

Bursa yerelinde, kurulan yeni partiye karşı Halk Partili çevrelerde başlangıçta mesafeli bir durum söz konusuydu. Halk Partililer, kurulan partinin tüzüğünde inkılâpların korunması konusunda açık bir ifadenin yer almamasından ve partililerin bu konuda kamuoyunu tatminkâr bir açıklamada bulunmayışından dolayı tereddüt yaşadı³⁶². Yaklaşan genel seçimler öncesi iki muhalefet partisi arasında seçimlerde işbirliği yapılması konusunda görüşmeler başlarken, bu görüşmeler Bursa CHP teşkilatı tarafından hoş karşılanmayacaktı. Sonuçta seçimlere işbirliği halinde gidilmeyecek ama seçimler öncesi Bursa’yı ziyarete eden CHP Genel Sekreteri Kazım Gülek’i, CMP Bursa il idare heyeti üyeleri ziyaret edecek, Gülek’te bu ziyaret sonrası iade-i ziyaret

³⁵⁸ Haytoğlu, a.g.tz., s. 158.

³⁵⁹ **Ant**, 16 Şubat 1954.

³⁶⁰ **Hakimiyet**, 20 Şubat 1954.

³⁶¹ Haytoğlu, a.g.tz., s. 160;

³⁶² **Ant**, 17 Şubat 1954.

gerçekleştirecekti. Bu yakınlaşma, Bursa kamuoyunda iki parti arasında “muvazaa” var iddialarının yer almasıyla sonuçlanırken; geçmişte Hak Partisi ile işbirliğine “Muvazaa ahlaksızlıktır” diye karşı çıkarak Demokrat Parti’den ayrılanların, bu sefer hiçbir şey olmamış gibi aynı yolu izlemeleri iktidar yanlısı basın tarafından olumsuz karşılanmamıştı³⁶³. Bursa yerelinde muhalefet arasında gerçekleşen bu ilk temas, sonraki dönemde artarak devam edecekti.

Demokrat Parti, 1954 seçimlerini ülke genelinde olduğu gibi Bursa yerelinde de çok büyük bir oy oranı ile kazanmıştı. Bursa’da CMP seçimlerde aldığı yaklaşık 16 bin oyla, iktidar partisinin onda biri oranında bir oy toplamıştı. Bu parti adına beklentilerin çok altında bir oy artışıydı. Halk Partililer gibi, CMP’liler Demokratların kendi partilerine yönelik yaptığı taarruzların halk tarafından görülüp, kendilerine yöneleceklerini düşünmüşlerdi ama seçim sonuçları bu umutları bitirmişti.

Bursa siyasi çevrelerinde CMP’nin adından söz ettirdiği zamanlar parti genel başkanı Osman Bölükbaşı’nın Bursa’yı ziyarete ettiği dönemlerdi. Bu ziyaretleri sırasında iktidar tarafında bir huzursuzluk, muhalefet arasında bir yakınlaşma husule gelirdi. CMP’sinin 19 Haziran 1955 tarihinde topladığı il kongresine katılmak üzere Bursa’ya gelen Osman Bölükbaşı, aynı gün partisinin Tophane meydanında gerçekleştirdiği mitinge katılmıştı. Mitinge yönelik vilayet tarafından sıkı tedbirler alınırken, görevli polisler tarafından ayrıntılı bir rapor tutulmuştu³⁶⁴. Miting alanına geç gelerek konuşmasını gerçekleştiren Osman Bölükbaşı, iktidara yönelik sert eleştiriler getirmiş, özellikle yargı üzerindeki baskıdan ve hâkim teminatından bahsetmişti. CHP’ye yönelik dikkati çeken bir eleştirinin yer almadığı konuşmada, İsmet İnönü hakkında şunları ifade etmişti: “*İnönü düştü ama muazzam bir mazisi var. Hele Menderes sen düşersen senin neyin var, sabun köpüğü gibi dağılırsın. İnönü gibi mazin bile yok*”³⁶⁵. Bölükbaşı’nın ifadeleri Cumhuriyet Halk Partisi il teşkilatı tarafından olumlu karşılanmıştı.

Muhalefet partileri arasında işbirliği görüşmelerinin yapılmaya başlandığı 1956 yılı yaz aylarında, Osman Bölükbaşı bir sefer daha Bursa’yı ziyaret gelmiş, ziyareti çok geniş önlemler altında gerçekleştirmişti. Yenişehir ilçesini ziyareti sırasında, çok sıkı güvenlik önlemleri alınırken, halkın açık alanlarda Bölükbaşı ile temas etmesi engellenmişti. Bölükbaşı bu durum karşısında gördüğü birkaç kişiye, “*Bana selam vermeyin. Başınız belaya girer*” uyarılarında bulunmuştu³⁶⁶. Bölükbaşı, Bursa’nın gittiği her ilçesinde

³⁶³ **Hakimiyet**, 8 Nisan 1954.

³⁶⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 30. 01 Yer: 46.275.5.

³⁶⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 30. 01 Yer: 46.275.5, s. 20.

³⁶⁶ **Yeni Ant**, 8 Eylül 1956.

İktidardan yoğun baskı görürken, CHP heyetleri tarafından ziyaret edilmişti. İktidarın baskı yöntemleri muhalefet arasında işbirliği düşüncesini güçlendiriyordu. Bölükbaşı'nın bu ziyareti, partisi adına bazı sorunları gün yüzüne çıkarmıştı. Bursa'nın dört ilçesinde temaslarda bulunan ve kongrelerinde konuşma yapan genel başkana yönelik, parti teşkilatı yeteri kadar ilgi göstermemişti. Hatta Bursa'dan uğurlanışı sırasında birkaç kişinin uğurlamaya geldiği görülüyordu³⁶⁷. Parti teşkilatı bireysel çabaların dışında çok aktif bir siyaset gütmüyordu ve teşkilat adına Bursa siyasetinde adından söz ettiren iki kişi vardı: İl Başkanı Kamil Koç ve Fikret Güneş.

3. Cumhuriyet Halk Partisi- Hürriyet Partisi

Türkiye Köylü Partisi ve Millet Partisi, muhalefette bulunduğu dönemde Demokrat Parti'nin kendi bünyesinde yaşadığı sorunlar sonrası ortaya çıkmıştı. İktidar yıllarının ortalarına gelindiğinde, DP içersinde bir başka parti, Hürriyet Partisi siyasi hayata katılacaktı. Bu yeni partinin oluşumundaki en önemli gelişme, "İspat Hakkı"nın tanınmasını bazı DP'li milletvekillerinin istemesiydi. İspat hakkı, 1947 yılında Milli Eğitim eski bakanlarından Hasan Ali Yücel'in, dönemin İstanbul il başkanı Kenan Öner'e açtığı dava sonrası yaşanan gelişmeler sonrası ortaya atılmıştı³⁶⁸. Dava sürecinde Hasan Ali Yücel'in başvurusu sonrası, Yargıtay Genel Kurulu, bakanların memur sayılamayacağını, onlara ilişkin davalarda ispat hakkının tanınamayacağına karar vermiş; bu karar sonraki davalara ilişkin temel içtihat olarak değerlendirildiğinden artık bakanların davacı oldukları davalarda, davalılara ispat hakkı tanınmaz olmuştu³⁶⁹.

Demokrat Parti iktidarının giderek artan baskısı ve sonrasında bir çok basın mensubunun tutuklanmaya başlaması, DP içersinde de rahatsızlık yaratmaya başladı. Artan bu rahatsızlıklar DP grubunda dile getirilmeye ve ispat hakkının tanınması konusunda çeşitli düzenlemelerin gündeme gelmesiyle sonuçlandı. Haklarında dava

³⁶⁷ **Yeni Ant**, 17 Eylül 1956

³⁶⁸ Dönemin siyasi havasında eski Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a yönelik komünistlik suçlamasının ortaya çıkması ve bunun üzerine Fevzi Çakmak'ın savunmaya geçerek, "*Ben komünistliği bu ülke için muzır görenlerdenim. Ben daha iş başında iken eski bir milli eğitim bakanının bu işleri destekleyen hareketinden dolayı hükümeti resmen uyardım. İkaz ettim. Kimse kulak asmadı*" sözlerine karşılık olarak, Hasan Ali Yücel'in, bahsi geçen bakanın kendisi olup olmadığını ısrarla sorması üzerine, Demokrat Parti İstanbul il Başkanı avukat Kenan Öner'in "*Evet, o bakan sizsiniz*" demesi üzerine olayın mahkemeye taşındığı görülmektedir. Ortaya çıkan hukuki sürecin ilk evresini Kenan Öner kazanırken, daha sonra Hasan Ali Yücel bir üst mahkemeye gider ve davadan aklanır. Fakat bu dava ve bu davada ortaya konan iddialar köy enstitülerine yönelik komünistlik suçlamalarının güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz; Kenan Öner, **Öner ve Yücel Davası**, İstanbul, 1947; Hasan Ali Yücel, **Davam**, Ankara, 1947; Hasan Ali Yücel, **Hasan Ali Yücel Tarafından Açılan Davalar ve Neticeleri**, Ankara, 1950; Uğur Mumcu, **40'ların Cadı Kazanı**, 3. b., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993; Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Kasım 2007.

³⁶⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. IV/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 120.

açılanlara kendilerini savunma haklarının verilmesine yönelik DP grubundaki ilk girişim 2 Mayıs 1955 tarihinde 11 milletvekilinin TBMM'ye “*Türk Ceza Kanununun 481. maddesinin tadiline dair*” verdikleri önerge ile başladı³⁷⁰. Önergede, ispat hakkının tanınmamasının, başta vekiller olmak üzere devlet görevlilerini kuşku altında bıraktığı ileri sürülüyordu. Önergeyi verenler arasında iki Bursa Milletvekili İbrahim Öktem ve Raif Aybar'da bulunuyordu. Önerge kamuoyunda ve Demokrat Parti içersinde tartışmalar yarattı. Başbakan Adnan Menderes ispatçı vekillerinden, parti menfaati ve memleket şartları icabı önergeyi geri çekmelerini isterken bunda başarılı olamadı ve ispatçılar destekleyenlerin sayısı parti içinde artmaya başladı. Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Ekrem Hayrı Üstündağ gibi bakanlık görevinde bulunan ve teşkilat üzerinde ağırlığı olan kişiler ispatçılar safında yer aldı. Yaşanan bu çekişme, DP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı öncesi parti içersindeki dengelerin tekrardan şekillenmesi açısından giderek önem kazandı ve sonrasında Menderes, ispatçılarla kongrede hesaplaşmak yerine onları partiden uzaklaştırma yolunu seçti. İspatçılar olarak bilinen ve sayıları 19'u bulan milletvekilleri, parti disiplin kuruluna sevk edilirken, bunlar içinde yer alan 10 kişi istifa edecek, 9 tanesi partiden ihraç edilecekti³⁷¹. Demokrat Partiden tasfiye edilen ya da istifa eden bu 19 kişi içersinde üç milletvekiliyle Bursa ilk sırada yer aldı. Dr. İbrahim Öktem ve Raif Aybar istifa ederken, Sabahaddin Çıracıoğlu ihraç edilecekti. Demokrat Parti'de yaşanan bu bölünme, Bursa siyasetinin ısınmasına neden olacak; iktidarın gücünü muhalefet üzerinde giderek arttırdığı bir dönemde, ülke genelinde oldu gibi Bursa yerelinde de muhalefet adına olumlu karşılanacak, “*Memleket adına büyük bir talih olarak*” tanımlanacaktı.

Adnan Menderes'in güçlenerek çıktığı Dördüncü Kurultay sonrası, teşkilat içersinde bir düzenlemeye giderken, gözden geçirilecek olan iller arasında Bursa'da yer almıştı. İstifalardan birkaç gün sonra muhalif basına ayrıntılı açıklamalarda bulunan Bursa Milletvekili Dr. İbrahim Öktem, DP içersinde bir şeflik düzeninin hakim olduğunu, 1954 yılından sonra gerek kanun gerek idare olarak tutulan yolun demokrasiyle bağdaşmadığına vurgu yapmıştı. Muhalefet partilerinden birine geçmelerinin imkansızlığı üzerinde duran Öktem, yeni parti kurulacağını sinyallerini de bu açıklamalarında vermişti³⁷². Öktem ve arkadaşlarının partiden ayrılmaları, Bursa DP il ve ilçe teşkilatları içersinde ayrılmaları beraberinde getirmiş, Bursa'nın önemli işadamlarından olan Hamdi Sami Gökçen Demokrat Partiden istifa ettiği kamuoyuna duyurmuştu³⁷³.

³⁷⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:10, C. VII, 70. Birleşim (2 Mayıs 1955), s. 4.

³⁷¹ **Milliyet**, 16 Ekim 1955.

³⁷² **Yeni Ant**, 24 Ekim 1955.

³⁷³ **Yeni Ant**, 19 Kasım 1955.

Demokrat Partiden ayrılan 19 milletvekili, hızlı bir şekilde yeni parti kurma çabasına girip ve Kasım ayı içerisinde yaptıkları basın toplantıya “Hürriyet Parti”sini kurma kararını kamuoyu ile paylaştılar. Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 20 Aralık tarihinde resmen parti kurulmuş ve ülke içerisinde teşkilatlanma faaliyetlerine başlanmıştı. Partinin Bursa il teşkilatı için ön plana çıkan isimler DP’den ayrılan üç Bursa Milletvekiliydi. 29 Aralık 1955 tarihinde Bursa teşkilatını kurmak üzere Hürriyet Partisi Genel Başkanı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Genel Sekreteri Dr. İbrahim Öktem ve Genel Kurul üyesi Raif Aybar Bursa’ya gelerek temaslara başladı. Bir diğer Bursa milletvekili Sabahaddin Çıracıoğlu birkaç gün öncesinden çalışmalarını yürütmeye başlamıştı. Parti kurucuları verdikleri beyanlarda, müteşebbis heyetinin oluşturulmasında izleyecekleri temel yolun, siyasi hayatta mutedil bir çizgiye sahip olanlara öncelik verilmesi olarak açıklamışlardı. 5 Ocak 1956 tarihinde resmi başvuruda bulunularak, Bursa il teşkilatı kuruldu. Parti Genel Sekreteri Dr. İbrahim Öktem kendi evinde düzenlediği basın toplantısıyla il teşkilatı hakkında bilgiler verdi. İl başkanlığı görevine Süreyya Öğünç gelirken, il idare kurulu üyeleri şu kişilerden oluşuyordu: Süreyya Öğünç, Kemal Durguner, Ferid Odman, Muammer Canitez, Orhan Öcalgiray, Arslan Haksal, Şeyma Eren, Nihat Birleşik, Mirat Olgaç, Tarık Segban, Nafiz Özenel. İl idare kurulu ile birlikte aynı yerde faaliyet göstermekte olan Merkez ilçe teşkilatı üyeleri için şu kişiler yer almaktadır: Muhsin İğmen, Reha Zeybeker, Muhlis Pamuker, Sait Kağıtçıbaşı, Hasan Siray, İbrahim Yeşilipek, H. Bademlioğlu³⁷⁴. Çatalfırın semtinde bulunan binasında faaliyete başlayan parti, Bursa’nın ilçelerinde teşkilatlanma çalışmalarına hız vermiş, kuruluşundan birkaç gün sonra ilk teşkilatın kurulduğu ilçe Mustafakemalpaşa olmuştu³⁷⁵.

CHP Bursa il teşkilatı, başlangıcından itibaren yeni kurulan muhalefet partisine sıcak yaklaşmıştı. CHP il teşkilatının ileri gelen siyasileri kaleme aldıkları yazılarıyla, muhalefet saflarında bir işbirliğinden bahseder olmuş ve bu yaklaşımın nedeni şöyle açıklanmıştı: “*Bir davanın tahakkuku uğruna yeniden mücadele hayatına başlamaktan kaçınmayan insanları, demokrasimizin teminatı ve geleceği için, takdir ve teşvik etmek de, bir bakıma vazifedir*”³⁷⁶. İl eski başkanı Sıddık Tümerkan, önümüzdeki genel seçimlerde, muhalif partilerden oluşacak olan ayrı bir siyasi teşekkül halinde, ortak listeler oluşturulup seçime girilmesi yönünde telkinlerde bulunuyordu³⁷⁷. Muhalefet arasında iktidara karşı duygular aynı paralellikteydi. Hürriyet Partisi Genel Sekreteri Bursa Milletvekili Dr. İbrahim Öktem, memleketin içinde bulunduğu idari, içtimai ve iktisadi düzensizliklerin ana kaynağı

³⁷⁴ **Yeni Ant**, 6 Ocak 1956; **Hakimiyet**, 6 Ocak 1956; **Ataeli**, 9 Ocak 1956.

³⁷⁵ **Ataeli**, 11 Ocak 1956.

³⁷⁶ Sadrettin Çanga, “Bursa’da Hürriyet Partisi Kurulurken”, **Yeni Ant**, 7 Ocak 1956.

³⁷⁷ Sıddık Tümerkan, “Muhalefet Partileri Arasında Teşkilatlı İşbirliği”, **Yeni Ant**, 18 Şubat 1956.

olarak rejim buhranını görürken, bu durumun aşılabilmesi için partili ve partisiz bütün vatandaşların işbirliği yapmalarındaki gerekliliği kamuoyu ile paylaşmıştı³⁷⁸. Muhafız basınının yeni partiye bakışı olumluydu ve Yeni Ant gazetesi sütunlarını geniş bir şekilde Hürriyet Partisi'ne ilişkin haberlere ayırıyordu. Mustafakemalpaşa ilçesinde çıkmakta olan Ataeli gazetesinin merkezi Hürriyet Partisi'nin ilçe merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bursa yerelinde muhalefet arasında ortaya çıkan bu yakın işbirliği, iktidar tarafında rahatsızlık yaratırken, basında *"CHP, Hürriyet Partisini azami surette desteklemek ve kendisine peyk yapmak suretiyle peşi sıra götürmektedir. Yine aynı parti kendisinin beceremediği şeyleri başkalarının yardımıyla halletmektedir"* ifadeleri yer aldı³⁷⁹.

Eski DP'li olup yeni kurulan Hürriyet Partisine geçen kamu görevlileri çeşitli yerlere tayin edilmeye başlanmıştı. Merinos Fabrikasında sekiz yıl boyunca çeşitli görevlerde bulunan ve son olarak işletme şefliği görevini sürdüren Orhan Öcalgiray, DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ne girdiği gerekçesiyle, Kayseri'nin Bünyan ilçesinde bulunan dokuma fabrikasına tayin edilmişti. Öcalgiray tayin kararı sonrası yaptığı açıklamada, böyle bir kararı beklediğini, birkaç kez genel merkeze çağrılarak, Hürriyet Partisi'nden istifa etmesinin istendiğini, olumsuz yanıt vermesi sonrası bu yaptırımın kendisine uygulandığını söylemişti³⁸⁰.

Kamuoyunda yeni kurulan Hürriyet Partisi'ne CHP tabanından bir kaymanın olmayacağı konusunda bir kanı hâkimken, asıl kaymalarının müstakil ve DP saflarından olacağı tahmin ediliyordu. Hürriyet Partisi Bursa il teşkilatında yer alan insanlar, Bursa'nın siyasi çevrelerinde ve halk tarafından sevilen kişilerdi ve bu nedenle iktidar partisi Bursa il teşkilatında bir kaynaşma ve telaş ortaya çıkmıştı. İl teşkilatında yaşanan bu gelişmeler sonrası DP merkezi, parti teşkilatı üzerinde ağırlığı olan Saadettin Karacabey'i gerekli incelemelerde bulunmak üzere görevlendirmişti. Fakat zaman geçtikçe, muhafız partiye ilk günlerde gösterilen ilginin, zamanla kaybolduğu görülecekti. Parti aydın kesimin ve özellikle basının yakın ilgisini almasına karşın, seçmenlerle DP'nin kurduğu türden bir bağ kurmaktan uzak kalmıştı. Parti bünyesinde görev alan kişiler daha öncesinde aktif olarak mahalli parti örgütlerinde çalışmamış ve siyasete yeni ısınan şahıslardan oluşuyordu. Ayrıca partinin kuruluş çalışmaları ve teşkilatlanma faaliyetleri için harcanan zaman, kamuoyunun ilgisini partiden uzaklaştırmıştı. Parti kendisine bir taban bulamamıştı ve parti çalışmaları birkaç ismin il içersinde gerçekleştirdiği siyasi faaliyetlerden öteye gitmemeye

³⁷⁸ **Yeni Ant**, 27 Nisan 1956.

³⁷⁹ **Hakimiyet**, 7 Mart 1956.

³⁸⁰ **Yeni Ant**, 3 Haziran 1956.

başlamıştı³⁸¹. İlginin azalması, başlangıçta bu bölünmeye büyük anlamlar yükleyen, Bursa'da iktidarın zayıflayacağını düşünen Halk Partili çevrelerde de hayal kırıklığı yarattı. Sessiz ve içine kapanmış bir şekilde faaliyette bulunan partinin varlığından Bursa kamuoyu, Ankara'dan milletvekilleri ya da genel sekreterin gelmesi sayesinde haberdar oluyordu. Hürriyet Partisi'nin DP Bursa teşkilatında beklenen bölünmeyi yaratamamasına Recep Kırım şu açıklamayı getirmektedir:

“Bu kişiler Demokrat Parti tabanından gelen milletvekilleri değildi. Raif Aybar ve Sabahattin Çıracıoğlu avukat, İbrahim Öktem ise Devlet Hastanesi başhekimiydi. Hatta Sabahattin Çıracıoğlu’nu, mensubu olduğum sendikanın verdiği büyük destek sayesinde milletvekili seçtirebilmiştik. Taban onların şahsi ihtirasları sonucunda partiden ayrıldıklarına hükmedince, teşkilat bu durumdan her hangi bir yara almadan çıkmış, bu durum muhalefet partisinin bütün umutlarını boşa çıkartmıştı”³⁸².

---

³⁸¹ Feridun Ergin, “Hürriyet Partisi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2087-2088.

³⁸² Budakoğlu, a.g.tz., s. 122.

BEŞİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ VE BURSA

1950'lili yılların sonlarına doğru DP iktidarının artan baskıları karşısında muhalefet partileri arasında başlayan işbirliği süreci, buna karşı iktidarın oluşumuna ön ayak olduğu Vatan Cephesi hareketinin, Bursa siyasi hayatına etkilerine değindiğimiz bu bölümde; iktidarın muhalefet üzerindeki baskının Bursa'daki izleri, 1960 yılında oluşturulan Tahkikat Komisyonunun çalışmaları ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Bursa'ya olan etkilerine bu bölümde yer verilmiştir.

I. 27 MAYIS'A GİDİLEN SÜRECİN GÖLGESİNDE BURSA'DA SİYASİ HAYAT

A. MUHALEFET ARASINDA İŞBİRLİĞİ: GÜÇ BİRLİĞİ HAREKETİ

1950'lerin ortalarından itibaren, iktidar partisinin demokratik rejimi zayıflatan, totaliter bir yönetime gidildiği yolundaki algıları güçlendiren çeşitli tedbir ve düzenlemeleri, muhalefet partilerinin müştereken hareket etmelerini sağlamıştı. Bu yönde ilk önemli girişim 1956 yılının Temmuz ayında atılmış, üç muhalif parti bir araya gelmeleri ve ortak hareket etme kararlarının nedenini şöyle açıklamışlardı:

“Bilhassa 2 Mayıs 1954 seçimlerinden sonra hesaplı bir plan içinde safha safha alınan Anayasa dışı idari ve kanuni tedbirlerle vatandaşı, muhalefete rey verdiği takdirde şahsının ve hatta beldesinin teziye edileceği tehdidi altına sokulmuş dilediğini seçmen ve seçilmek imkanlarından, toplanma, cemiyet kurma, söz ve fikir hürriyetleri gibi tabii haklarından; adalet istiklalden, hakim teminattan, üniversite muhtariyetten devlet memuru emniyetten mahrum edilmişti. Mebusların anayasa ile sağlanan hakları açıkça ihlal edilmiş ve matbuatın her türlü tenkit, murakabe ve hatta haberleşme hürriyeti ortadan kaldırılmıştı... Memlekette kapalı ve totaliter bir idare tesisi yoluna girdiği”¹.

Hürriyet Partisi yayınladığı bir muhtırayla, muhalefet partilerini “*Milli Demokrasi Cephesi*” çatısı altında birleşmeye çağırıyordu. Muhalif partiler arasında başlayan işbirliği görüşmeleri Bursa yerel siyasetinde etkisini hemen göstermişti. 22 Eylül 1956 tarihinde ortaklaşa toplanan CHP Birinci ve İkinci Merkez İlçe Kongresine katılan CHP Genel Sekreteri Kazım Gülek, kongrede işbirliğine yönelik partisinin olumlu bakışını dile getirmiş; kongrenin ertesi günü Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi il teşkilatlarını ziyarette bulunmuştu².

¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30.01 Yer: 51.310.2.

² Yeni Ant, 24 Eylül 1956.

Başlangıçta sıcak ve samimi görünen partiler arası ilişkiler zaman içerisinde çeşitli anlaşmazlıklarla bozuldu. İlk anlaşmazlık, Hürriyet Partisi Genel Sekreteri Bursa Milletvekili Dr. İbrahim Öktem'in, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmayacağı konusunda bir açıklama yapmasını istemesiyle başlamış, bu teklifi CMP'liler de desteklemişti. Bu teklife CHP olumlu yaklaşmamıştı³. Sonrasında muhalefet partilerinin arasında soğuk rüzgârlar eserken, Bursa'nın birçok köyünde Hürriyet Partililerin CHP aleyhinde propaganda yaptığına ilişkin haberler basında yer almıştı. Aslında diğer iki muhalefet partisinin CHP ve liderine olan temkinli yaklaşımının arkasında, CHP'nin duruma hakim olacağı korkusu yatmaktaydı. Olması düşünülen bu ittifakın, CHP lehine bir sonuç yaratacağı akıllardan geçen korkuydu. Diğer taraftan, Cumhuriyet Halk Partili idarecilerin yaşadığı korkunun içerisinde Hürriyet Partisi bünyesine var olan genç ve dinamik unsurların bir gün gelip kendi yerlerini alacaklarından kuşku duymalarıydı.

Muhalefet partilerin birbirleri karşısında yaşadıkları güvensizliklere karşın, iktidarın nefesini her an üzerlerinde hissetmeleri, onları tekrar bir araya getiriyor ve işbirliği görüşmeleri tekrar, kaldığı yerden başlıyordu. 1957 yılı ortalarıyla birlikte partiler arasında yeniden bir yumuşama süreci başlamıştı. CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı 2 Temmuz 1957 tarihinde Meclise hakaret etmek suçundan tutuklandı. İktidarın muhalefete baskı altına alma yolundaki bu tutuklama kararı, muhalefet partilerini tekrar ve samimi olarak bir araya gelmesinde itici bir güç oldu⁴. Muhalefet partileri arasında görüşmeler tekrar başlarken, Bursa siyasetinde bu durum etkisi hemen hissettirdi. CHP Bursa il idare kurulu üyeleri, genel başkanları tutuklanan CMP il idare heyetini ziyaret etti⁵. Ziyaretten kısa bir süre sonra CMP, CHP ve HP il merkezlerine iade-i ziyaret gerçekleştirmişti. CHP'ye yakın gazetede Sadrettin Çanga imzalı arka arkaya yayınlanan bir dizi makalede, rejim buhranının yaşandığı ülkemizde muhalefet arasındaki işbirliğinin önemine vurgu yapılmaktaydı⁶. Ağustos ayı içerisinde İsmet İnönü'nün Heybeliada ve Taşlık'taki evlerinde, muhalif parti temsilcileri ortak bir program üzerinde anlaşmak üzere toplanmışlardı, fakat görüşmeler gene olumlu sonuçlanmamıştı. İktidar bu görüşmeleri

³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnönü'nün Taşlık'taki evinde gerçekleşen, bir tarafta İsmet İnönü, diğer tarafta Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve İbrahim Öktem'in yer aldığı toplantıda, anlaşmazlığın en önemli sebebinin, Hürriyet Partililerin hazırladıkları "Güç Birliği" anlaşmasının şartlarında yer alan, güç birliği hareketinin başarı kazanıp iktidara gelmesi halinde, her iki parti liderinin Cumhurbaşkanlığı ya da Başbakanlık görevini kabul etmemesiydi. İsmet Paşa bu duruma çok öfkelenmişti. Hürriyet Partililer gittikten sonra yaptığı bir değerlendirmede, "Benim hakkımda hala itimsizlik ve kuşku besliyorlar. 1945'ten beri, ne zihniyette, ne kafada iseler hep öyle kalmışlar. Hiç, ama hiç değişmemişler. Bunlarla işbirliği olur mu?" ifadelerinde bulunmuştu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 223-224. Bu görüşmeleri ve yaşanan sıkıntıların İktidar Partisi tarafından yakından takip edildiğini Mükerrrem Sarol'un anılarından öğreniyoruz. Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C. II, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 717.

⁴ "Hepimiz ve Birimiz", **Akis**, C. X, S. 171 (17 Ağustos 1957), s. 6.

⁵ **Yeni Ant**, 7 Temmuz 1957.

⁶ **Yeni Ant**, 13-14-15 Temmuz 1957.

yakından takip ediyor ve çeşitli istihbarat raporları DP Grubuna ulaştırılıyordu. Son yapılan görüşmelere ilişkin istihbarat raporlarında, genel seçimlerde hangi parti hangi bölgede kuvvetliyse onu desteklemek yolunda bir stratejinin belirlendiği ifade ediliyordu. Ayrıca işbirliği gerçekleştiği takdirde her üç muhalif parti liderinin yurt gezilerine çıkarak, özellikle CHP ve CMP teşkilatlarında işbirliğine soğuk bakan müfrit muhafazakâr grupları işbirliği konusunda ikna etmeye çalışacaklardı. Buna karşın hala bazı olumsuzlukların mevcut olduğu vurgulanıyordu⁷. Dr. İbrahim Öktem'in yakınlarından alınan istihbarata göre, en önemli sorun milletvekili kontenjanlarında yaşanmaktaydı. CHP'nin milletvekili kontenjanı olarak %50 rakamında ısrar etmiş, buna karşın Hürriyet Partisi'nin her üç partiye %35'lik bir oran verilmesini istemişti. CMP temsilcisi Fuat Arna, arabuluculuk rolünü üstlenerek, CHP'nin temsil ettiği oy miktarının fazlalığı nedeniyle %50'lik bir isteği hak ettiğini ifade etmişti⁸. Buna karşın geri kalan % 50'lik oranı CMP ve HP aralarında paylaşmadığı için bir anlaşma gerçekleşmemişti⁹. CMP'liler teşkilatı olmayan Hürriyet Partisi'yle eşit bir paylaşım karşıydı. Kamuoyu muhalefetin zor durumda böyle didişmelerinden hoşnut değildi. Bunu farkına varan taraflar, sonrasında devam eden görüşmelerin ardından CHP % 45, CMP ve HP % 24, müstakil adaylara % 7'lik bir kontenjan üzerinde mutabık kalınmış¹⁰ ve bunu bir tebliğle kamuoyuna duyurmuşlardı. Tebliğde, rejim davası üzerine bir arayan gelen partiler, hukuk devleti düzenine kavuşmayı ilk hedef olarak ortaya koymuşlardı. Seçimler sonrası iktidara geldiği takdirde bütün antidemokratik kanunlar kaldırılacak, tarafsız idare derhal gerçekleştirilecek, basın, üniversite, sendikal faaliyetler özgür bırakılacaktı. Seçim sistemi olarak nispi temsile geçilecekti. Memleketin iktisadi çıkmazdan çıkarılmasına yönelik adımlar atılarak, gerçek kalkınma tedbirleri alınacaktı. Tüm bunların gerçekleşmesi yolunda ise yapılması gerekenin Anayasanın tadil edilmesi olduğu ve bunu gerçekleştirmek adına vatandaşın muhalefet cephesini 2/3 çoğunlukla Meclis'e göndermesi gerekmektedir¹¹.

Bursa kamuoyuna iktidar partisinin yayın organı işbirliği haberini "*Milli Şef Kumandasındaki İşbirliği*" şeklinde vermişti. Bu tarz haberlerle, DP bünyesinden ayrılan iki muhalefet partisine ağır ithamlar yönelterek, hem kendi hem de karşı parti tabanlarını harekete geçirmeye çalışılıyordu. Bu konuda yapılan haberde, "*Yakın bir mazide*

⁷ İşbirliği konusunda şu endişeler ön planda yer alıyordu: Müstereken alınacak kararların tatbiki hususunda, partilerin birbirlerine kafi derecede itimad etmeleri; işbirliğinin, mahalli teşkilattaki adaylık heveslilerinin mukavemetine sebep olacağı ve bu yüzden birçok oyun kaybedileceği iddiası ve işbirliği halinde Demokrat Parti'nin kanuni ve fiili zorlukları daha da arttıracığı iddiası. Muammer Aksoy, "Demokrasi Taraftarı Partilerin İşbirliği Zaruridir", *Akis*, C 10, S 171 (17 Ağustos 1957), s. 13

⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 30.01 Yer: 45.269.2.

⁹ Sarol, a.g.e., s. 750.

¹⁰ "Yılan Hikayesinin Sonu", *Akis*, C. X, S. 172 (24 Ağustos 1957), s. 8.

¹¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 30.01 Yer: 43.254.14.

kendilerine kan kusturan şefe karşı mücadele etmiş, sonrada DP'den mebus çıkarak onun icraatına ve günahlarına-sevaplarına ortak olmuş muhalefet büyükleri şimdi işbirliği kalkını arkasında ve bir tek kumanda altında birleşmiş bulunuyorlar"¹².

Muhalefet arasında gerçekleşen işbirliğinin iktidarı rahatsız ettiği bir gerçektir. Bu hareketi kendi iktidarına karşı teşekkül etmiş bir husumet cephesi olarak adlandırıyor. Husumet cephesinin beyanının altında, Tek Parti, Tek Şef, Tek Millet diyen İsmet Paşa; 1955 senesi ortalarına kadar Demokrat Parti'nin müdafaasını yapan, onun broşürlerini kaleme alan insanlar; Demokratik bir anlayış içinde mücadele yapmayı şiar edinen Demokrat Parti'den, İsmet Paşa'yı yok etme talepleri yerine getirilmediği için ayrılan tedhişçi unsurların imzaları bulunuyordu. Akli selim sahibi olan halk, bir araya gelen bu kişilerin samimiyetsizliğini ve bir araya gelmelerinin nedeninin iktidarı devirmek olduğunu görecek¹³.

Muhalefeti yakın markaja alan iktidar, diğer yandan düzenlediği kanunla, seçimlere partilerin işbirliği halinde girmelerini imkânsız hale getirmişti¹⁴. Bu oldu bitti karşısında muhalefet, ya kendi aralarında illeri beraber bölüşecek ve her ilde en güçlü olan desteklenecekti yada seçimlere tek bir parti girecek diğerleri onu destekleyecekti. Fakat her iki yolu deneme cesaretine giremeyen muhalefet, 1957 seçimlerine her parti kendi başına girmek zorunda kalacaktı. Seçim döneminde CHP dışındaki muhalefet partileri işbirliği sürecini baltalayan unsur olarak CHP'yi gösterecekti. Şurası gerçektir ki, partiler arasında gerçekleşen işbirliği çalışmalarının arka planında, partilerin birbirlerine duydukları güvensizlikler bulunuyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, özellikle İsmet İnönü faktörü, diğer partilerin silinecekleri korkusunu yaşamalarına sebep olmuştu. Hürriyet Partisi'nin ısrarla İnönü'den cumhurbaşkanı olmayacağı garantisini istemesinin arkasında yatan temel gerekçede buydu. Bunun yanında parti tabanlarının bu birleşmeye sıcak bakmadığı ve bu durumun devam eden müzakerelerde nasıl aşılacağına önemli bir tartışma konusu olmuş ve sonuçta parti liderlerinin birlikte seyahat ederek, soruna çözüm aradıkları bir gerçektir. 1957 seçimlerinde, ülke genelinde alınan neticelerin aksine

¹² **Hakimiyet**, 10 Eylül 1957.

¹³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 30.01 Yer: 45.269.3.

¹⁴ DP iktidarı, seçim kanununda yaptığı değişikliklerle, seçime iştirak eden her siyasi partiyi, il veya ilçe teşkilâtı kurdukları her seçim çevresinde bağımsız seçime iştirak etmek ve o çevrenin seçeceği milletvekili sayısı kadar aday göstermek mecburiyetinde bırakmıştır. Bu mecburiyete riayet etmeyen siyasi partiler bütün seçim çevrelerinde seçime iştirak hakkını kaybedebiliyorlardı. Partilerden aday olmak isteyen kişilere yönelttiği çeşitli sınırlamalar getiriliyordu. Bir siyasi partiye adaylık için müracaat etmiş olan kimse hiçbir seçim çevresinde o seçim de bağımsız adaylığını koyamayacağı gibi başka bir parti tarafından da aday gösterilemez ve seçilemezdi. Ayrıca seçim tarihinden asgari altı ay evvel mensup oldukları siyasi partilerden ayrılmamış olanlar başka bir siyasi parti tarafından aday gösterilemezdi. "Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu maddelerinin tadiline ve bu kanuna muvakkat bir madde ilâvesine dair Kanun", Kanun No: 7053, **Resmî Gazete**, S. 9705 (13 Eylül 1957)

Bursa’da alınan sonuçlar incelendiğinde, muhalefet partilerini işbirliği yapma durumuna getiren kaygıların, Bursa kamuoyu tarafından dikkate alınmadığını göstermişti. İktidar beklenen oy kaybını yaşamazken, muhalefet partileri birbirlerinden oy çalmışlardı.

1957 seçim sonuçları incelendiğinde çok ilginç bir tablo ortaya çıkmış, muhalefet partilerinin seçimde aldıkları oyların toplamı, iktidar partisinin üzerine çıkmıştı. Bu durum iktidar partisi üzerinde bir baskı unsuru olarak kendini gösterecekti. Özellikle Cumhuriyet Halk Partisinin Meclis içersindeki temsil gücü, önceki seçimlere göre önemli oranda artmıştı. 1954 seçimleri sonrası % 5,52 temsil oranına sahip olan parti, 1957 seçimleri sonrası % 29,18’lik bir temsil hakkına sahip olmuştu. Meclis çatısı altında muhalefetin aldığı oyların toplamı, DP iktidarın aldığından fazlaydı ve bu tablo içersinde muhalefet, 1957 seçimlerinden aldığı güçle birlikte, iktidara karşı ortak hareket etme çalışmalarına hız vermişti¹⁵. Buna karşı iktidar partisi çeşitli önlemler alma yoluna giderken, Meclis iç tüzüğünde bir düzenlemeye giderek, 15 milletvekilinden az olan partilerin mecliste grup kurma haklarını elinden almıştı.

Muhalefet partileri arasındaki bu yakınlaşma zamanla kendi içersinde gruplaşmaları beraberinde getirecekti. CMP, CHP ile ortak hareket etmeye olumsuz yaklaşımaya başlamıştı. Bölükbaşı, Bursa CMP İl Kongresinde yaptığı konuşmasında, “*CHP’nin iktidara gelmemesi için ömrümün geri kalan kısmını vermeye hazırım*”¹⁶ diyor, bu sözlerine Bursa CHP teşkilatından sert tepkiler geliyordu. CHP dışındaki muhalif partilerin birleşmesi teklifi ise çok fazla rağbet edilen bir görüş olmamıştı. Hürriyet Partisi İkinci Başkanı Dr. İbrahim Öktem, Bursa ziyaretinde yaptığı basın toplantısında CMP ile olacak bir birleşmeyi düşünmediklerini beyan edecekti¹⁷. Sonrasında CHP ile HP arasında devam eden görüşmeler sonrası, Hürriyet Partisi kendi içersinde yaptığı bir dizi görüşmeler sonrasında, 23 Kasım 1958 tarihinde topladığı kurultayında partiyi feshedip, “Güç Birliği” oluşturmak adına CHP ile birleşme kararı almıştı. Hürriyet Partisi’nin, CHP’ye katılması, CHP’nin özellikle 1957 seçimlerinden önce başlattığı yeniden yapılanma sürecine katkı sağlamış ve partinin ideolojik konumunun netleşmesine yardımcı olarak¹⁸, CHP’nin kendi politikalarını yeniden toplumsal adalet ve demokratik güvenceler doğrultusunda yöneltmesine olanak sağlamıştı¹⁹. Cumhuriyetçi Millet Partisi’de Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ismini almıştı.

¹⁵ Cemal Aygen, “Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XVII, S. 1, s. 212.

¹⁶ **Yeni Ant**, 6-8 Ekim 1958.

¹⁷ **Yeni Ant**, 13 Ekim 1958.

¹⁸ Burak Özçetin - Sibel Demirci, “Hürriyet Partisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Liberalizm**, C. VII, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 546.

¹⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 13. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 337.

Karar sonrası tüm ülkede olduğu gibi Bursa yerelinde Hürriyet Partililer ocak-bucak teşkilatlarından başlayarak CHP'ye üye olmaya başlamış, CHP İl Başkanı Akyürek, birleşmeden duyduğu memnuniyeti dile getiren bir basın açıklaması yapmıştı. Birleşme sonrası Bursa'ya gelen Dr. İbrahim Öktem, CHP saflarında mücadeleye aralıksız devam edeceklerini, yeni CHP'li olarak kin gütmeden ve bedelsiz olarak bu yola girdiklerine vurgu yapıyordu²⁰. İbrahim Öktem Bursa ili içersinde ilçe ve köylerde ziyaretlerde bulunarak, CHP adına faaliyetlerde bulunarak, CHP kongrelerine katılmaya başlamıştı. Sonrasında Raif Aybar, Emin Paksüt, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu gibi ileri gelen Hürriyet Partililerde Bursa içersinde siyasi faaliyetlerde bulunacaktı. Bu faaliyetler sonrası Hürriyet Partisi Bursa il Başkanı Süreyya Öğünç, gazeteci Necati Akgün, milletvekili aday Abdürrezzak Sözgeçiren başta olmak üzere il içersinde CHP'ye ilhaklar hızlanmıştı. 12 Ocak 1959 tarihinde toplanan CHP 14. Kurultayında parti meclisinde, aralarında Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, İbrahim Öktem, Emin Paksüt, Cihat Baban, Feridun Ergin, Turhan Güneş gibi eski Hürriyet Partililerde yer alacaktı. Katılımlar sonrası, Bursa Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı içersinde İbrahim Öktem ön plana çıkmaya başlamıştı. CHP'nin Çelik Palas'ta düzenlediği baloya katılmak üzere şehre gelen Genel Sekreter Kazım Gülek'i karşılayan kişi İbrahim Öktem'di ve partiye yakın basında Öktem verdiği demeçler ve yaptığı siyasi faaliyetlerle (ocak ve bucak kongrelerine katılma) ilgili haberler sık sık yer alıyordu.

B. GÜÇ BİRLİĞİ HAREKETİ'NE KARŞI VATAN CEPHESİ

Muhalefet kendi içersinde yaşadığı bu birleşmeler sonrası daha etkin daha canlı bir yolda iktidara yönelik baskılarını yoğunlaştırmışlardı. CHP'ye bir can gelmişti ve İsmet İnönü gemisini fırtınalı denizlerde başarıyla yönlendiren bir kaptan gibiydi. İsmet İnönü ile uzun yıllar geçiren Metin Toker o günleri şöyle tarif ediyor: *“Ben, İsmet Paşayla geçirdiğim yıllar içinde CHP'yi bir tek devre son derece azimli ve dinamik ve inançlı gördüm. O da, 1959 ilkbaharından 1960 ilkbaharına kadar olan günlerdi”*²¹. 1959 yılı CHP'nin halka indiği yıldır ve CHP'li milletvekillerinden oluşturulan ekipler *“Bahar Taarruzu”* adıyla dört koldan ülke içersinde bir dizi seyahate çıkmıştı. Bursa'ya gelen ekip içersinde Genel Sekreter Yardımcısı Dr. Kemal Satır, Merkez İdare Kurulu Üyesi Emin Paksüt, CHP Meclis Üyelerinden Enver Güreli ve Hasan Kangal bulunuyordu. Heyetin gelişiyi birlikte CHP Bursa'da siyasi faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. Heyet içersinde yer alan partililer çeşitli

²⁰ Yeni Ant, 6 Aralık 1958.

²¹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 229.

siyasi toplantılara katılmış ve buralarda sert ifadelerle iktidara yönelik eleştirilerini dile getirmişlerdi. Kemal Satır, “Sayın Menderes mebus olmadan Aydın’da DP reisliğini kabul ettiği gün rejim davamız kendiliğinden halledilir” ifadelerinde bulunuyordu. CHP ekibi cezaevinde tutuklu bulunan gazeteci Necati Akgün’ü de ziyaret etmişti²².

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, “Büyük Taarruz” adını verdiği, Kurtuluş Savaşında Türk ordusunun takip ettiği yolu izleyecek olan bir Ege seyahatine başlayacaktı. Bu gezi iktidarın ateşini iyice yükseltmiş, siyasi tansiyonun giderek yükseldiği ortamda, bizzat DP’li milletvekillerinin yaptıkları hazırlıklar sonucu Uşak’ta çıkan olaylarda, İsmet Paşa başından yaralanacak ve kan dökülecekti²³. Manisa ve İzmir’de olaylar çıkacaktı. Bu gezi sırasında çıkan olaylar ve gittiği yerlerde İnönü’nün halk tarafında coşkun şekilde karşılanmasını içeren haberlere savcılıklar tarafından yasak getirilecek, haberlere yer vermeyen Yeni Ant gazetesi sansürlü bir şekilde yayınlanacaktı²⁴. İsmet İnönü’nün seyahati esnasında karşı karşıya kaldığı üzücü olaylar sonrası bir yazı kaleme alan Dr. İbrahim Öktem, Kurtuluş Savaşı yıllarını hatırlatan bir başlık kullanmıştı: “Millet makus talihini bir defa daha yenmesini bilecektir”²⁵. Olaylar sonrası teşkilatın görüşünü almak isteyen CHP tüm il başkanlarını Ankara’ya toplantıya çağırılmış, Bursa İl Başkanı İbrahim Çataoğlu’da bu toplantıya katılmıştı. Toplantı sonrası yayınlanan tebliğde şu ifadelere yer verilmişti:

²² Yeni Ant, 22- 23 Nisan 1959.

²³ Uşak’ta İsmet İnönü’nün ziyareti sırasında, İnönü’nün kafasına taş atılan üzücü olaylar sonrası, İsmet İnönü Manisa’da 1 Mayıs 1959 tarihinde düzenlediği basın toplantısında “resmi vasıtalarla Uşak’a getirilen az bir topluluk şehirde tertip edilen suni bir hadiseyle 1 Mayıs sabahı erkenden kaldığımız ev ile yoldan geçen arkadaşlarımıza, vazife gören gazetecilere tecavüz etmişlerdir... Himaye altında istasyonda toplanan mütevacizler bilhassa benim hayatıma kastetmek için, muhalefet aleyhine ehlihalib (Hıristiyan) isnadı ve muhalefeti karınca gibi ezme tavsiyesi gene sabaha kadar Ankara’dan tertiplenerek tatbik konmuştur” ifadeleriyle bizzat hükümeti çıkan olaylardan sorumlu tutmuştur. Uşak’ta yaşanan üzücü olaylar sonrası, CHP teşkilatı, basında yayınlanması yasak edilen bir bildiri yayınlamıştı. Yayını yasaklanan bildiride şu ifadeler yer almaktadır: “Cumhuriyet Anayasasına edilmiş şeref yeminine ve insan hakları beyannameyle medeni dünyaya karşı girişilmiş taahhütlere dayanarak ve güvenerek vazifelerini kanun çerçevesinde yapmaya çalışan CHP Genel Başkan ve arkadaşlarıyla beraber basın mensupları en kaba ve adi şekilde tecavüze uğramışlardır. Halkın sevgi dolu ilgisine tahammül edemeyen ve bir gün hesap verme korkusu ile çileden çıkan bazı bedbahtlar, şanlı bir zafer güzergahında, bu zaferi kazanan ordunun cephe kumandanına suikast teşebbüsünde bulunmuşlardır. İdaresi bir merkeze bağlı görünen bu gayrimeşru tecavüzü tertipleme ve tatbik etmek cüretini gösterenlerin Türklük duygusundan mahrum olduklarına şüphe yoktur. Atatürk’ün kurduğu CHP iktidarda iken tesisine çalıştığı siyasi hürriyet nizamı ve muhalefete tanıdığı eşit haklar, tertipli Uşak tecavüzleriyle tarumar edilmek istenmiştir. Haklarını ve vazifelerini bilen ve koruyan büyük milletin çocukları olarak kutsi hak ve hürriyetlerimizi sonuna kadar savunacağız. Haklı davalarımızın çok yakın günlerde zafere erişeceğine ve bu memlekette bir hukuk devleti kurulacağına kanıyız. Çünkü Türkiye’nin istikbaline inanıyoruz” Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)

²⁴ Yeni Ant, 3-5 Mayıs 1959.

²⁵ Yeni Ant, 3 Mayıs 1959

“Milletimizin olgunluğuna ve vatandaşların haklarını koruma hususundaki kudretine inanan CHP prensiplerinden hiçbir taviz vermeksizin m¼cadeleye devam edecektir”²⁶.

İktidar partisine g¼re bu gezilerin amacı, halk k¼tlelerini yalan dolanla, birbirine d¼řman iki kamp haline getirmek, iktidara mensup olmayı g¼nah saymak, onların gururunu duygularını yaralamak; idareyi, adalet cihazını m¼dahaleye mecbur kılacak olaylara sebep olmak²⁷. Demokrat Parti Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes, başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere muhalefetin yapmış olduğu propaganda çalışmalarından rahatsızlık duymakta ve bu nedenle muhalefeti sindirmeye y¼nelik aldığı tedbirleri kendi açısından haklı bulmaktadır. 9 Ocak 1958 yılında toplanan DP Bursa İl Kongresine katılan Menderes şu g¼r¼ř¼n¼ ortaya koymuştu:

“Muhalefetin zorlaya zorlaya bizi bazı tedbirler almaya mecbur etmeleri, demokrasiye uygun neticeler değildir. Eğer onlar zorlamasalarđı, bug¼n beğenmedikleri birçok kanunun çıkmasına imkan yoktu. Sizin ¼st¼n¼ze y¼r¼n¼rse elbet m¼dafaa tedbirleri alırsınız”²⁸.

Menderes, teşkilatına yayınladığı bir beyannamede, Halk Partili milletvekilleri ve partili ¼yelerinin, ¼lke içersinde parti propagandası adı altında, kanunsuz ve yıkıcı faaliyetlere giriştikleri bilgilerinin merkeze geldiğini; bundaki amacında, parti m¼cadelelerinin tedhiş usullerine başvurmak suretiyle y¼r¼t¼lmek istenmesi olarak ifade etmektedir. Halk Partililerin, iktidara mutlaka geleceklerini ve devri sabık yaratacaklarını, hesap soracaklarını, iktidar mensuplarını kuracakları kendi tertiplerindeki mahkemelerde s¼r¼nd¼receklerini ve mallarını m¼sadere edeceklerini, velhasıl asıp keseceklerini ve b¼t¼n bunları hukuk ve mevcut mevzuat dışında ve bulacakları yeni şiddet usulleriyle tatbik edecekleri konularında, ¼zellikle k¼ylerde propaganda faaliyetlerini y¼r¼tt¼klerine değinmektedir. Menderes, b¼t¼n partililerinden, kim olursa olsun, rastladıkları yerlerde bu tedhişiler hakkında derhal zabıt tutulmasını ve kanuni yollara başvurulmasını isterken, gerekli tedbirlerin alınmasını da ayrıca istediğini ifade etmektedir²⁹. Teşkilata isteklerini ileten Başbakan Adnan Menderes, 1958 yılının Ekim ayı içersinde Manisa İl Kongresinde, *“... politika ve ihtirastan vareste vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı bir vatan cephesi kurmalarını”* istemektedir³⁰.

Bursa yerelinde Demokrat Partili bazı şahışların CHP'nin artan siyasi faaliyetleri karşısında duydukları rahatsızlıklar sonrası, ¼zellikle İsmet İn¼n¼'n¼n şahsına ve partililer

²⁶ **Yeni Ant**, 2 Haziran 1959

²⁷ Sarol, a.g.e.,s. 906.

²⁸ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, haz: İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 236.

²⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 030. 01, Yer: 45.273.2.

³⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **T¼rkiye'de çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 185.

yönelik hukuksuzluklar baş göstermeye başlamıştı. CHP il idare heyeti artan olaylar karşısında gerekli hukuki mücadeleleri başlatmak yolunda çeşitli önlemler alma yoluna gidecekti. Partinin tüzel kişiliği adına gerekli hukuki işlemler yapılırken, İsmet İnönü'nün şahsına yönelik yapılanlara karşı bizzat İnönü'nün kendisinin davacı olması gerektiğinden, CHP'li il idare kurulu her hangi bir işlem yapmadan, yapanın yanına kâr kalıyordu. CHP'liler bu durum karşısında rahatsızlıklarını her fırsatta İsmet Paşa'ya karşı dile getirilmesine karşın, Paşa'ya dava açmaya yanaşmıyordu. Sonrasında İsmet İnönü ikna edilecek, suç işleyen kişiler hakkında davalar açılacaktı. Bu konuda CHP İl idare kurulu üyesi ve İnönü'nün avukatlığını yapan Turgut Bulut şu ifadelerde bulunmaktadır:

"İsmet Paşa'ya devamı hakaret edilirdi. Paşa'ya hakaret edenlere karşı dava açalım diyoruz, ama paşanın izni olmadan açamıyoruz. Olmuyordu, dayanamıyorduk. Sonunda Sadrettin Çanga ile birlikte İsmet Paşa gittik. 'Paşam eşit şartlarda mücadele edemiyoruz. Size vatan haini diyecek kadar ileri giden kaymakamlar var. Biz bunlarla eşit şartlarda mücadele etmeyelim mi? Biz bunlara dava açmak istiyoruz. Bursa'da birkaç avukat adına sizden vekâletname alalım, sadece biz davalarla uğraşmayalım' dedik. Sonunda İsmet Paşa ikna oldu ve vekâletname aldık. Vekâletname ile biz hazırlıkları yapıyor, tahkikatı açıyor, delilleri topluyorduk. Birçok kişiye dava açıp, ceza verilmesini sağladık. Bu dönemde bize yakın olan savcılarda vardı. Mesela İznik savcısı Muzaffer Akdağ gibi"³¹.

İsmet İnönü'nü şahsı adına her türlü hukuki işlemleri gerçekleştirmeleri için vekâletname verdiği isimler arasında avukatlar Sıddık Tümerkan, Şemsettin Erdiñç, Sadrettin Çanga, Orhan Feyzioğlu, Turgut Bulut bulunuyordu³².

Ülke içinde artan siyasi tansiyon yanında, Bursa'da siyasi faaliyetlerini yoğunlaştıran CHP, Bursa il idare kurulunun aldığı karar sonrası parti merkezinde her gün idare kurulu üyelerinden birinin nöbet tutmasını kararlaştırılmış ve bir liste halinde kamuoyu ile paylaşmıştı³³. Bu kararda ki amaç, partiye müracaatlara hemen yanıt vermek, parti ile ilgili gereken işlerin hemen çözüme kavuşturmak; gerek partili gerekse bütün vatandaşların müracaatları, dilek ve şikâyetleri bildirebilecekleri sorumlu bir kişinin bulunmasını sağlamaktı. İl idare kurulunun aldığı bu karar sonrası Merkez ilçe idare kuruluda aynı yönde bir karar alacak ve nöbet listesini yayınlıyacaktı³⁴.

³¹ Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009.

³² 23 Aralık 1959 tarihli vekâletname Avukat Turgut Bulut'un özel arşivinden sağlanmıştır. Bakınız EK-VI

³³ Listede yer alan isimler şöyleydi: Pazartesi: Av. Şemsettin Erdiñç, Salı: Av. Sıddık Tümerkan, Çarşamba: Dr. Talat Berent, Perşembe: Av. Turgut Bulut, Cuma: Av. Orhan Feyzioğlu, Cumartesi: Derviş Sami Taşman, Pazar: Her hafta sırayla Fabrikatör Hüsnü Aydın, Tüccar Nurettin Foça, Tüccar Nuri Erbak, Av. Sadrettin Çanga. **Yeni Ant**, 27 Nisan 1959.

³⁴ **Yeni Ant**, 1 Haziran 1959.

Çalı köyünde, CHP bucağının aldığı kararla, her akşam köy kahvesinde Atatürk'ün "Nutuk" isimli eserinden kırkar sayfa okunmaya başlanmış³⁵; iktidar yanlısı basındabu habere muhtar ve ihtiyar heyetinin aldığı karar sonrası gerçekleştiğine değinilmişti.

C. İKTİDAR'LA MUHALEFETİN ÇARPIŞMA ALANI: 1959 YILI KESTEL BELEDİYE SEÇİMLERİ

Bursa, siyasi anlamda 1960 yılına gergin girmişti. 13 Aralık 1959 yılında yapılan Kestel Belediye seçimlerini CHP'nin kazanması yaşanan gerginliğin diğer bir boyutunu oluşturuyordu. 1 Şubat 1959 tarihinde Kestel'in Gürsu'dan ayrılıp belde haline gelmesi ve Belediye statüsünü kazanması amacıyla bir halkoylaması yapılmıştı. Yapılan bu oylamada 1291 kişi oy kullanırken, 1199 kişi olumlu, 92 kişi olumsuz oy vermişti³⁶. Kestel halkının bu isteği doğrultusunda harekete geçen idari makamlar, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra, 25 Mayıs 1959 tarihinde Kestel Belediyesi'nin kurulması kararını vermişti³⁷. Bu karar sonrası Kestel'te belediye seçimlerine gidilerek, belediye meclis üyelerinin seçimi gerçekleştirilecekti. Seçim tarihi olarak 13 Aralık 1959 Pazar günü belirlendi. İktidar ve muhalefet ülke içersinde artan tansiyon ile birlikte, bu seçime büyük önem verirken, parti heyetleri sık sık Kestel'i ziyaret ediyordu. CHP seçimlere umutlu girmişti, ülke genelinde kendi lehine esen havanın Bursa yerelinde yansıması olacak olan bu seçimlerin kazanılması, partiyi genel seçimler öncesi, Bursa'da umutlu hale getirecekti. Seçim sırasında il teşkilatı yoğun bir çalışma gösterirken, partiye ait araçlar seçmenleri evlerinden sandıklarının bulunduğu yere taşımış; aslen Kestel'li olup da civar köy, kasaba ve şehirlerde çalışmakta olan CHP'li seçmenler hususi araçlarla alınarak oylarını kullanması sağlanmıştı. Seçim olaysız bir şekilde sonuçlanmış ve 1677 seçmenin oy kullandığı seçimde, katılım oranı % 90'a ulaşmıştı. Kıyasıya rekabetin olduğu seçim sonrası yapılan tasnifte CHP 842, DP 835 oy aldığı ortaya çıktı. Bu sonuçlarla CHP seçimleri kazanmıştı³⁸. Bu sonuç, Bursa yerelinde CHP'nin uzunca bir süreden sonra kazandığı ilk belediye seçimi olması³⁹, teşkilat ve gelecek adına "Ümit Kapısı" açmıştı. Seçim sonuçlarına DP'nin itirazda bulunacağı; itirazın gerekçesini, seçimlerde CHP'nin oy

³⁵ **Yeni Ant**, 30 Ocak 1960.

³⁶ **Yeni Ant**, 2 Şubat 1959.

³⁷ **Resmi Gazete**, S. 10225 (8 Haziran 1959).

³⁸ Seçimleri kazanan belediye meclisi adayları şunlardır: Niyazi Aydın, Veysel Kasapoğlu, Ahmet Eker, Osman Bozkır, Mehmet Kurtoğlu, Halim Soyer, İbrahim Tezel, Halil Yurtoğlu, İzzettin Soyer, Tahsin Şengörüş, Abdullah Burkay, Ahmet Şefik. **Yeni Ant**, 14 Aralık 1959.

³⁹ 1950 yılında yapılan Belediye seçimlerinde CHP Bursa ilinde sadece Gürsu'da belediye seçimini kazanmıştı. Gürsu'daki bu seçime DP, seçim listelerini seçim kuruluna geç teslim ettiği için katılmamış ve seçim o şekilde kazanılmıştı. 1955 yılında yapılan Belediye seçimlerine, seçim emniyetsizliği nedeniyle CHP katılmamıştı.

pusulalarının üzerine altı ok amblemini koymaması ve bu nedenle de seçmenlerin aldatılmış olmasının oluşturacağına yönelik haberler çıkmıştı⁴⁰. Fakat DP'li yöneticiler her hangi bir itirazda bulunmamış ve seçim kurulları seçimi onaylamıştı. 4 Ocak 1960 tarihinde toplanan Belediye Meclisi, İzzettin Soyer'i belediye başkanlığı görevine seçti ve 1 Mart itibarıyla çalışmalarına başlamıştı.

1960 yılına girildiğinde muhalefet ilk çıkışını, 10 Ocak 1960 yılında toplanan CHP Bursa İl kongresine göstermiş, İsmet İnönü katıldığı kongrede sert ifadelerle iktidar partisini eleştirmişti. Muhalefetin bu ilk sert çıkışında Bursa'nın seçilmesinde, Demokrat Parti'nin kalesi ve Celal Bayar'ın memleketi olmasının büyük bir rolü vardı. Ocak ayı ile birlikte siyasi tansiyonun yükseldiği Bursa'da, şehir merkezinde ilk vatan cephesi ocağı milletvekilleri Ağâh Erozan, Sadettin Karacabey ve Recep Kırım'ın iştirakiyle açılmıştı. Bizzat Başbakan Adnan Menderes "Vatan Cephesi" hareketine hız verilmesi konusunda teşkilata bir tamim yayınlamıştı. Yayımlanan tamimde özetle şu konuların üzerinde duruluyordu:

*"Memleket iç siyasetinin ve siyaset mücadelelerinin aldığı şayanı teessür istikamet partimiz için yeni hamleler yapmak lüzumunu teklin eden bir mahiyet iktisap ettiğinin dikkatinizden kaçmadığına eminim. Vatandaşlarımızın nifak cephesinden ayrılarak Vatan cephesi saflarına iltihak etmeleri ile en iyi şekilde ve en demokratik tarzda temin edilmiş olacaktır... Bu tamim telgraftan maksadım, bu yolda esasen çalışan vilayetinizde gayretin bir kat daha artırılmasını ve partimize ve vatan cephesine iltihak suretiyle nifak cephesinden ayrılma hareketlerinin nispeten zayıf olduğu yönlerde ise, arkadaşlarımdan yeni bir hamlenin teşebbüs ve gayretlerine bir an evvel girişmeleri temennimdir"*⁴¹.

1957 seçimlerinde DP'den Bursa Milletvekili seçilen Hüseyin Bayrı, DP Bursa il teşkilatının Vatan Cephesi Hareketine karşı olduğuna değindiği anılarında şu ifadeleri kullanmaktadır: *"Biz hem milletvekilleri, hem Bursa teşkilatı olarak 'Vatan Cephesi'ne karşıydık. Bu, daha ziyade Ankara'dan yapılıyordu. Biz milletvekilleri olarak tamamen karşıydık"*⁴². Teşkilatın bu harekete soğuk yaklaşımı nedeniyle olacak Bursa yerelinde Vatan Cephesi hareketi çok militan şeklinde devam etmemiş, yerel basına da her hangi bir aşırı olay yansımamıştı.

⁴⁰ **Hakimiyet**, 14 Aralık 1959.

⁴¹ **Yeni Ant**, 7 Mart 1960.

⁴² Yılmaz Akkılıç, **Bursa'da Yakın Zamanlar**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bursa, 2006, s. 324.

D. BURSA YEREL BASINI ÜZERİNDE SÜRDÜRÜLEN BASKILAR: RESMİ İLAN VE YASAL DÜZENLEMELER

Muhalefetten iktidara yürürken basının tüm desteğini arkasına alan, basın önündeki zorlukları kaldırmak konusunda çeşitli vaatlerde bulunan DP, iktidarının ilk yıllarında basın ile bir balayı dönemi yaşamıştı. İktidara gelmesinin hemen ardından 15 Temmuz 1950 tarihinde çıkarılan Basın Kanunuyla, hükümetlerinin basın üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırmıştı⁴³. Fakat bu balayı çok uzun sürmeyecektir. Bunun pek çok nedeni vardır, fakat şunu ortaya koymak gerekir ki 1950-1960 DP'sinin basın karşısındaki tutumu, CHP'nin 1945-1950 yıllarındaki tutumu ile farklı değildir. İki iktidarın davranışları arasındaki fark, CHP'nin düşmesiyle sonuçlanan 1950 seçimlerinde her açıdan hukuksallıktan ayrılmaması, DP'nin ise düşebileceği kanısına kapılınca müthiş bir baskı sistemini uygulamaya koymasındır⁴⁴. Ülke içinde başlayan ekonomik sıkıntılar ve halkın memnuniyetsizliği, bazı partililerin karıştıkları yolsuzluklar ve bunların parti tarafından korunması; üniversite, adalet gibi kurumlar üzerinde giderek artan baskı, basın mensuplarının bu olumsuzlukların üzerine giderek, bunları kamuoyu ile paylaşmaları gibi nedenler DP iktidarı ile basın arasında açan gelişmeler olacaktır. Ülke içersinde besleme basın olarak adlandırılan gazetelere resmi ve özel ilanlar, kağıt temini gibi konularda son derece bonkör davranan iktidar, yandaş gazetecilere örtülü ödenekten paralar aktarmıştı⁴⁵. Öte yandan muhalif basına yönelik olarak 1954 yılının ilk aylarıyla birlikte hukuki yaptırımlar uygulanmaya konulacaktı. 1955-1960 arasında 867 gazetecinin mahkûmiyetiyle sonuçlanan 2300 basın davası açılmıştı. Muhalefet yanlısı yayın organları üzerinde uygulanan mali baskının yanında; yaşları bir hayli fazla olan Hüseyin Cahit Yalçın ve Ahmet Emin Yalman gibi gazeteciler hapse atılmıştı⁴⁶. Diğer nedenler bir yana Demokrat Parti'nin basına yönelik bu baskıcı tavrı nedeniyle, ister iktidar yanlısı, isterse muhalefet yanlısı olsun tüm gazeteler 27 Mayıs Askeri müdahalesini ayakta

⁴³ Celal Bayar, iktidarlarının başlangıcında basına yönelik özgürleştirme eylemlerinde bulunmalarını ve sonrasında basına karşı tavır almalarının nedenini şöyle aktarmaktadır: "Demokrat Parti iktidarı, iş başına gelir gelmez basına geniş bir hürriyet vererek, doğacak mahzurlara göre yeni düzeltmelerle Anayasa'daki basın hürriyeti sınırlarını çizmeyi uygun bulmuştu. Dört yıllık uygulama, Vatandaş şeref ve haysiyetinin Anayasa'mızdaki teminatı içinde bulunmadığını göstermiştir. Basının Anayasa hürriyeti karşısında, vatandaşın da anayasa hürriyetini korumak için bu tadil teklifi Meclis'te kabul edilmiştir". Bayar, a.g.e., s. 217.

⁴⁴ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 69.

⁴⁵ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 191-192.

⁴⁶ Koloğlu, a.g.e., s. 69. Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinde, Batı kamuoyunda adından en çok söz ettiren gazeteci olan Vatan Gazetesi'nin sahibi Ahmet Emin Yalman'ın hapse atılması Batı Kamuoyunda DP iktidarına karşı olumsuz algıların oluşmasında etkili olmuştu. **The Times**, 1 Ağustos 1959.

alkışlamışlardı. Böyle homojen bir tavır, sonraki dönemde gerçekleşecek olan askeri müdahalelerde ortaya çıkmayacaktı⁴⁷.

1. Yeni Ant Gazetesi

Demokrat Parti iktidarı döneminde Bursa'da faaliyet gösteren muhalefet yanlısı basın organları çok sıkıntılı günlerden geçmişti. İncelediğimiz dönemde yerel olarak çıkmakta olan gazetelerin temel geçim kaynağını devlet kanalıyla verilen resmi ilanlar belirlemekteydi. O dönem için gazetelerin baskı sayıları ve satışı çok fazla gerçekleşmiyor; gazete sahiplerinin de başka kazanç alanları bulunmuyordu. Özellikle Demokrat Parti'nin yerel siyasette çok etkili olduğu Bursa ilinde ana muhalefet partisinin yayın organı olarak faaliyetini sürdüren Ant Gazetesi mevcut durumdan en çok etkilen gazete oldu. Ant Gazetesi 1948 yılında 6.500 kadar tiraja sahipti, fakat resmi parti yayın organı olması nedeniyle yarısı ücretsiz dağıtılmaktaydı⁴⁸. 1950 seçimleri sonrası gazeteyi Derviş Sami Taşman'ın devralmasından bir süre sonra 1500'e kadar gazetenin satış tirajı düşecekti. Gazete giderek düşmekte olan satış rakamlarını yükseltmek adına, Türkiye genelinde ilk kez kuponla okuyucularına hediyeler verme yoluna gidecekti. Derviş Sami Taşman'ın kardeşi Recai Taşman o günleri şöyle anlatmaktadır:

"Bursa malum o yıllarda Demokratların kalesi. Ant'ta CHP'nin gazetesi olunca... Ağabeyim, olup bitenlerden umutsuzluğa kapılmış görünüyordu. Ne moral bozukluğu içindeki arkadaşlarından, nede hükümetten destek görmesi söz konusuydu. Halk, büyük çoğunluğuyla uzak duruyordu gazeteden. İlan geliri, neredeyse sıfırlanmıştı"⁴⁹.

Demokrat Parti, iktidarının ilk günlerinden itibaren resmi ilanlar konusunda kendine yakın yayın organları desteklemiş; muhalif basın üzerinde önemli baskı aracı olarak kullanmıştı. İlan dağıtımıyla ilgili ilk düzenleme 13 Eylül 1950'de yapılmış, ilan dağıtımıyla ilgili gazetelerinin niteliklerine bazı sınırlamalar getirildi. 4 Temmuz 1951'de yapılan ikinci düzenlemeyle resmi ilanların dağıtımı Bakanlığın takdirine bırakıldı⁵⁰. Alınan bu düzenlemeler sonrası Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Bursa'da resmi ilanların Hâkimiyet gazetesine verilmesine yönelik bir karar almış, Ant gazetesine kararın iptali doğrultusunda Danıştay dava açmıştı⁵¹. Davayı eski CHP Bursa milletvekili avukat

⁴⁷ Bu konuya ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bakınız: Hayati Tek, **Darbeler ve Türk Basını**, C. I, Atılım Yayınları, Ankara, 2003.

⁴⁸ Hacı Tonak, "Bursa'nın Dili Kulağı Matbuat-Recai Taşman'la Söyleşi", **BGC**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayın Organı, S. 2 (Mart 2008), s. 60

⁴⁹ A.g.m., s. 61

⁵⁰ Nuran Yıldız, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın (1950-1960)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. LI, S. 1, s. 496-497.

⁵¹ **Ant**, 27 Mart 1951.

Abdurrahman Konuk üstlenmiş ve dava kazanılmıştı. Danıştay'ın iptali sonrası, DP iktidarı 11 Temmuz 1953 tarihinde üçüncü bir düzenleme yoluna gidildi ve ilanların dağıtımının Başbakanlık tarafından görevlendirilen bir komisyona bırakıldı. 1957 seçimlerinin hemen ardından resmi ilanların yanında, özel ilan ve reklamlarında kontrol altında tutulmasına yönelik düzenlemelere gidilmişti⁵². Fakat sonraki dönemlerde resmi ilanların kesilmesine yönelik kararlara sık sık başvurulacaktı. Basın için en önemli ihtiyaç olan gazete kâğıdı temini 26 Kasım 1957 çıkarılan kararnameyle tek elden ithaline karar verildi ve bu kararda basını ekonomik alanda baskı altına almak içindi.

Ant Gazetesi sahibi Derviş Sami Taşman iktidar baskısı, kâğıt temini ve resmi ilanlar konusunda yaşadığı sıkıntılara şöyle değinmektedir:

“Benim gazeteyi devraldığım 1950'den sonraki devrede, bir muhalefet gazetesinin yaşama hakkının kolay kolay verilmediği bir dönemdi. Resmi ilanlar kanalıyla, başka tazyikler kanalıyla çok büyük mücadeleler verdiğimi hatırlıyorum. Gazeteyi devraldıktan sonra tam anlamıyla kendimizi mücadelenin içinde bulduk. İlk zamanlar çok büyük tazyik görmedik. O dönem Demokrat Parti'nin de ilk hürriyeti getirdiği zamanlardı. Taşra gazetelerinde en önemli kaynak resmi ilanlardı. İlk zamanlar resmi ilanlardan fazla şikâyetimiz yoktu. Sonrasında resmi ilanlar kesilmeye başladı. Resmi ilan valiler kanalıyla kullanılırdı. Vali Hilmi İncesulu birkaç defa tazyike dayanamayarak ilanları sınırladı. Tabi o zamanlar yargı biraz daha bağımsızdı. Ben yargıya müracaat ettim ve yargı valiliğin iptal kararını bozdu. Kararın resmi gazetede ilan edilmesinin ertesi günü, ben kararnameyi iptal ettirdiğim için bu sefer kararnameyi değiştirdiler. Ben kalktım Ankara'ya gittim. O zaman Samet Ağaoğlu başbakan yardımcısıydı. Bu işlerle alakalı devlet bakanıydı. Beni kabul etmedi ve tahminim 11 saat bekledim. Sonra yanına girdim. Oturmayayım diye beni ayakta karşıladı. 'Mütemadiyen uğraşıyorsunuz, bu size hayır getirmeyecek. Ben daha gencim siz benden yaşlısınız. Daha çok şeylerin ben mücadelesini yapacağım ve benim bu mücadelemi kesmeye sizin ömrünüz yetmeyecek. Gideceğim gene bu kararı bozduracağım. Yapmayın bunu. İtibarınızı zedeliyorsunuz' dedim. 'Hangi taş büyükse git oraya başını vur. Sana yapacak hiçbir şeyimiz yoktur' diye beni gönderdi oradan. Ben gittim gene kararı bozdurdum. Gazete kâğıdı vermiyorlardı. Kâğıt verildiğinde devamlı tazyiklerle, sık sık müfettiş gönderiliyordu. Teftişe gelirlerdi, yaprak yaprak sayarlardı elimizdeki kâğıtları ki, acaba bir şey kaçırır mıyız diye. Fakat bir gün bir müfettiş geldi. Çocukcağız saydı saydı ve bir rapor yaptı ve bu verilen kâğıt bu gazetenin çıkmasına yetmez dedi, dördüncü günü işinden aldılar”⁵³.

Hükümet-Basın ilişkileri bağlamında yerelde hükümeti temsil eden valiler bu konuda en yetkin makamı ve DP iktidarı döneminde Bursa'da görev alan valiler, hükümetin siyasetinin dışında hareket etmemişlerdi. 1958 Bursa Yangını sonrası hükümet ve valiyi eleştirel yönde yazılar kaleme alan Yeni Ant Gazetesi'nin valilik kanalıyla tüm resmi ilanları kesilmişti. Bu durumu okuyucusuyla paylaşan gazete, *“Bursa Valisi'nin haksız tasarrufları yüzünden dört buçuk seneden beri uğradığımız zararlar nihayet son yirmi beş gündür bütün insaf ve hakkaniyet ölçülerini aştığı için durumu umumi efkâra*

⁵² Yıldız, a.g.m., s. 497.

⁵³ Yılmaz Akkılıç'ın Derviş Sami Taşman'la AS Tv'de Yaptığı Televizyon Programı, Mart 1997.

aksettirmeye karar verdik...” cümlesiyle başlayan bir bildiriye manşetten verirken, Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlayangil’in, resmi ilanlar konusunda tavrına dikkat çekiliyordu. İlanların büyük miktarının DP Başkanı Hayri Terzioğlu’nun gazetesi Hakimiyet’te verildiği, geri kalanların Yeni Ant ve Ekspres gazetesine paylaştırılıyordu. Son yangın olayından sonra valilik kanalıyla ilanları kesilen gazete mahkemeye başvuruda bulunmuş ve bir yandan da Bursa halkından birlik içinde kendilerine yardımcı olmasını istemişti⁵⁴. Gazete yaşadığı sıkıntı nedeniyle fiyatını artırmayı düşünürken; halk ve şirketlerden ilanlarını doğrudan kendilerine getirmelerini istemiştir. Gazetenin matbaasında çalışanlarda ücretlerinin bir kısmından feragat etmişti⁵⁵. Gazete belli günlerde Bursa’da çıkmakta olan gazetelere verilen resmi ilan tutarlarını yayınlar olmuştu. 1958 yılı Aralık ayında valiliğin Bursa’da çıkan gazetelere verdiği toplam resmi ilan tutarları şöyleydi: Hakimiyet 10.776 Lira, Bursa Ekspres 8.470 Lira, Yeni Ant 3.956 Lira⁵⁶. Rakamlarında ortaya koyduğu gibi, resmi ilan konusunda en çok mağdur olan gazete muhalefet yayın organı olan Yeni Ant gazetesiydi.

2. Çivi Dergisi

Demokrat Parti iktidarı döneminde yerel basın alanında en önemli olayların başında “Çivi” dergisi ve sahipleri bulunan gazeteci Necati Akgün ve mizah ustası Yalçın Kaya’nın gerçekleştirdikleri muhalif duruş gelir. Bursa’da haftalık mizah dergisi olarak 15 Nisan 1956 yılında yayınlanmaya başlanan Çivi, iktidarı eleştirmeye yönelik takip ettiği yayın politikası sonucu, kısa süre içinde yasal soruşturmalara uğramaya başlayacaktı. Derginin sahiplerine yönelik idari makamlarından devamlı surette “*Çivinin ucunu biraz törpüleyin*” şeklinde telkinler geliyordu⁵⁷. İktidarın basın üzerindeki kontrolünü iyice arttırmasına imkan sağlayan Basın Kanunu, 7 Haziran 1956 yılında Meclis’te kabulünden sonra yürürlüğe girmişti⁵⁸. Çıkan bu kanunun Bursa’da ilk uygulandığı yayın organı Çivi Dergisi olmuştu. Derginin 22 Haziran 1956 tarihli 9. Sayısında yer alan “Kalmaz Ya” başlıklı fıkra dolayısıyla Bursa Cumhuriyet Savcılığı tarafından dava açılmıştı. Dava konusu olan fıkrada, bir vatandaş ile gazete bayisi arasında geçen bir konuşmaya yer verilerek şöyle düzenlenmişti:

“-Bana bir Hürriyet ver.

⁵⁴ Yeni Ant, 25 Eylül 1958.

⁵⁵ Yeni Ant, 4 Ekim 1958.

⁵⁶ Yeni Ant, 3 Ocak 1959.

⁵⁷ Necati Akgün’le Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi:19 Ocak 2009.

⁵⁸ “Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkındaki 6334 sayılı kanunun adı ile bazı maddelerinin tadiline ve bir madde ilâvesine dair Kanun”, Kanun No: 6732, Resmi Gazete, S. 9327 (8 Haziran 1956).

-Kalmadı.

-Öyleyse Hayat (dergi adı) ver.

- Hürriyetin bulunmadığı yerde hayat olur mu?"⁵⁹

Dergide çıkan bu fıkra sonrası haklarında soruşturma açılan Necati Akgün ve Yalçın Kaya, polis tarafından savcılığa götürülmüşlerdi ve savcı Turan Kapanlı tarafından sorgulanmıştı. Turan Kapanlı, iktidara yakın bir savcıydı ve hızlı bir şekilde hemen iki basın mensubunun sorgusunu yaparak, iddianameyi hazırladı. Dava Toplu Basın Mahkemesinde görülmeye başlandı ve iki gazeteci, devletin düzenini sarsmaktan dolayı, beşer yıl hapis ve ağır para cezasıyla yargılanmaya başlandılar⁶⁰. Davaya müdahil olarak katılan ve gazetecileri savunan avukatlar içersinde CHP'li Sadrettin Çanga ile eski Millet Partili Şükrü Akmansoy'da bulunuyordu ve dava nedeniyle muhalefet iktidara karşı, birlik halinde kendini savunmuştu. Hızla görülen dava sonucunda Necati Akgün bir yıl hapis ve 100 bin lira para cezasına, Yalçın Kaya bir yıl hapis ve 10 bin lira para cezasına çarptırılmışlardı⁶¹. Böylece muhalefeti baskı altına almak üzere çıkartılan basın kanunundan ilk cezaya çarptırılanlar Bursa'daki gazeteciler olmuş, dava ulusal ve uluslar arası kamuoyunda yankı bulmuştu. Amerikan Time Dergisi davayı haber yapmıştı⁶². Sonrasında iki gazetecinin kararı temyiz mahkemesinde bozuldu ve yapılan yeni mahkeme sonrasında beraat etmişlerdi⁶³. Fakat sonrasında Bursa'da gazeteciler hakkında açılan davalar gündemdeki yerlerini koruyacaktı. Yalçın Kaya, Necip Fazıl Kısakürek'e⁶⁴ yönelik hakaret ettiği gerekçesiyle 5 ay cezaevinde yatarken; Necati Akgün, Bilecik Valisi hakkında yaptığı yayından dolayı 6 ay 20 gün hapis cezasına çarptırılacak ve 15 Nisan 1959 günü cezaevine girecekti⁶⁵. Bu olaydan kısa bir süre sonra Yeni Ant Gazetesi sahibi ve başyazarı Derviş Sami Taşman ve yazı işleri müdürü Fethi Taşman hakkında savcılığın açtığı soruşturma sonrası 1 yıl 4'er ay hapis ve 4 bin lira para cezasına çarpılmışlardı. 29 Ekim kutlamasında DP Hacıseyfettin Ocağı'nın yaptırdığı takta, Adnan Menderes'in resminin Atatürk ve Cumhurbaşkanı resimlerinin üzerinde yer aldığına yönelik haber yapılması mahkûmiyetin gerekçesini oluşturmuştu⁶⁶.

⁵⁹ Necati Akgün'le Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi:19 Ocak 2009.

⁶⁰ Necati Akgün, **Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anılarım**, Print Ofset Matbaacılık, Bursa, 1993, s. 60.

⁶¹ **Yeni Ant**, 14 Temmuz 1956.

⁶² Time Dergisi haberin karşılığı olarak Necati Akgün'e 20 Dolar'lık bir ödeme yapmış, fakat Akgün bu parayı kabul etmeyerek, geri göndermişti. Akgün, a.g.e., s. 61.

⁶³ **Hakimiyet**, 25 Nisan 1957.

⁶⁴ İslamcı kesimlere yakınlığı ile bilen Necip Fazıl Kısakürek ve çıkardığı Büyük Doğu dergisi iktidar tarafından en fazla mali destek gören yayın organı konumundaydı. Necip Fazıl'a 27 Mayıs tarihine kadar örtülü ödenekten 147 bin liralık bir ödenek ayrılmıştı. Topuz, a.g.e., s. 192.

⁶⁵ **Yeni Ant**, 16 Nisan 1959.

⁶⁶ **Yeni Ant**, 12 Mayıs 1959.

E. TAHKİKAT KOMİSYONU VE BURSA'DAKİ ÇALIŞMALARI

Bursa Milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli Milletvekili Baha Akşit, 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM'ye “*CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu tahkik, tespit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesi ile adli ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere Meclis tahkikatı açılmasına dair takrir*”⁶⁷ teklifini vermişti. Mazlum Kayalar, verdiği takriri Meclis kürsüsünden savunurken, DP iktidarı olarak Takrir-i Sükun kanunu veya ona benzer hükümleri ihtiva eden bir yasal düzenleme ile Meclise gelebilecekken bunu yapmadıklarını ifade etmiş ve takririn verilme gerekliliğini açıklamıştı⁶⁸. Bursa Milletvekili yasa teklifini hararetle bir şekilde Meclis'te savunurken, Bursa DP il teşkilatının yasa teklifini gönülden desteklediğini söylemek zordur. DP Bursa Gençlik Kolları İl Başkanı olan Hüseyin Sungur parti teşkilatı olarak bir rahatsızlık olduğunu, ama karşı çıkmak noktasında olmadıklarını ifade etmişti⁶⁹.

Muhalefet adına söz alan İsmet İnönü, partizanca bir idare zihniyetinden doğmuş olan bir vesika olarak, CHP'yi kapatmayı amaç edinen bu önerenin siyasi hayatı uçuruma götüreceğini ifade ederek, iktidarın girdiği bu yanlış yolun ülkeyi nerelere götüreceğini konuşmasının devamında şöyle açıklamıştı:

*“Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma... ihtilal behemal olur... Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır... Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam”*⁷⁰.

İnönü konuşmasının hemen ardından Meclis terk ederken, CHP milletvekilleri de arkasından gitmişti. Görüşmelerin ardından kanun büyük çoğunlukla kabul edilmiş ve 15 kişiden oluşan komisyon seçimlerine geçilerek, komisyon oluşturulmuştu.

1. Muhalif Yayın Organlarının Susturulması: Yeni Ant Gazetesinin Kapatılması

Tahkikat Encümeni'nin vazifesine ilişkin kanunun kabulü ile birlikte komisyon çalışmalarına başlamıştı. Kabul edilen kanunun ikinci maddesinde, tahkikatın selâmeti için her türlü neşriyatın yasak edilmesine ve neşir yasağına riayet edilmemesi halinde

⁶⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:11, C. XVIII, 58. Birleşim (18 Nisan 1960), s. 189.

⁶⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:11, C. XVIII, 58. Birleşim (18 Nisan 1960), s. 190-191.

⁶⁹ Hüseyin Sungur'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011.

⁷⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:11, C XVIII, 58. Birleşim (18 Nisan 1960), s. 206-207.

gazetelerin basım ve dağıtımını yasaklanmıştı. 19 Nisan 1960 sabahı Yeni Ant Gazetesi, Tahkikat Encümeninin neşir yasağı gereğince sütunlarındaki tüm haberleri sansürlemişti. Bunun üzerine gazete aldığı kararla, gazetenin birinci sayfasını yarıya kadar kaplar şekilde, bir tarafta İstiklal Marşı diğer tarafta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesini içeren şekilde yayınlanmıştı. Gazetenin sahibi ve başyazarı Derviş Sami Taşman'ın yazısının sadece başlığı yer alıyordu: "*Aziz Milletimize İnanıyoruz*". Ayrıca sayfanın tam ortasında ilginç bir resim dikkati çekiyordu. Resimde İsmet İnönü askeri birliğin önünden geçiyordu ve altında şu ifadeler yer verilmişti: "*Asker İnönü'ye, İnönü askere selam veriyor*"⁷¹. Birkaç gün sonra, Tahkikat Komisyonunun yayın yasağına karşı geldiği için gazetenin 21 Nisan tarihli sayısı toplatılmıştı. Toplatma kararının arkasında gazetenin birinci sayfasında Tefik Fikret'in "Yiyin Efendiler Yiyin" şiirinin bulunmasıydı⁷². 28 Nisan tarihli sayısında, manşetten verilen habere sansür uygulanırken, gazetenin sütunlarında Güney Kore'deki siyasi buhran haberleri verilirken "*Bir Diktatör daha devrildi*" başlığı kullanılıyordu. Başka bir nüshada Güney Kore olaylarını kaleme alan Sıddık Tümerkan'ın yazısının başlığı şöyleydi: "*Bir diktatör ve maşaları*"⁷³. İstanbul ve Ankara'da çıkan olaylar sonrası örfi idare uygulamasına geçilirken, olaylar hakkında her türlü neşriyat yasak edilmişti. Sıkıyönetim nedeniyle Ankara'dan ve Meclis'ten haberler tam olarak alınamadığı için CHP Bursa il yönetimi bir karar alarak, günü birlik her gün bir üyesini Ankara'ya göndermeye başlamıştı. Gelen haberler, hemen baskıya verilerek el altından halk arasında, resmi daireler içersinde elden ele dosyadan dosyaya dağıtılıyordu⁷⁴.

Bursa'da siyasi toplantılar yasaklanırken, Yeni Ant gazetesi uyguladığı yayın politikasıyla dikkat çekmeye başlamıştı. 1 Mayıs tarihli nüshasında İstanbul örfi idare komutanlığının tebliğini manşetten, büyük harflerle şöyle veriyordu: "*İhtarlar rıayet etmeyen öğrenciler kampta nezarete alındı*". Aynı sayfanın bir başka köşesinde, Atatürk'ün kendi ifadelerinden Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluş çalışmaları, dokuz umde ve programı veriliyordu. Ertesi günkü nüsha ise şu manşetle çıkıyordu:

⁷¹ Yeni Ant, 19 Nisan 1960.

⁷² Akgün, a.g.e., s. 96.

⁷³ Yeni Ant, 3 Mayıs 1960.

⁷⁴ Necati Akgün, Tahkikat Komisyonunun yetkilerinin görüşüldüğü 27 Nisan 1960 günü, Mecliste görüşmelerin çok sert geçtiği ve İsmet İnönü'nün öldürüldüğüne dair haberlerin Bursa'ya geldiğine değinir. Bu haber sonrası CHP il yönetimi, Başkan İbrahim Çataloğlu'nun evinde toplantıya çağırılmış ve toplantı sonrası kendisinin sağlam bilgiler almak üzere hemen Ankara'ya hareket etmesi konusunda görevlendirildiğini; Ankara'da parti il binasına giderek bilgiler aldığını ve ertesi gün tekrar Bursa'ya döndüğünü ifade etmektedir. Akgün, a.g.e., s. 96.

“Topluluklara silahla karşı koyma emri verildi. Teşvik gayesi arz eden bayrak verme, alkışlama şiddetle mukabele görecek. Ayrıca vatandaşların ateş sırasında zarar görmemeleri için topluluklardan uzak durmaları bildirildi”⁷⁵.

Yeni Ant gazetesi bu tür haberleriyle dikkat çekmeye başlamış, gazete el altından İstanbul’da dağıtılmaya başlanmıştı. Gazetenin bu faaliyetleri sonrası, Tahkikat Encümeni kararıyla Yeni Ant Gazetesi’nin yayını 9 Mayıs 1960 tarihinde durdurularak, gazete kapatılacaktı. Kapatılma kararı alınmasında DP Bursa İl Teşkilatının şikayetinin önemli rol oynadığı 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkacaktı. DP il yönetiminin 19 Nisan tarihinde aldığı kararında, Yeni Ant Gazetesinin muzır neşriyatını şiddetlendirdiği ve parti için çok zararlı bir hal aldığı ve partinin saygınlığı bakımından susturulmasının şart olduğu bildirilmektedir⁷⁶. Böylece ülke genelinde yerel basın içersinde kapatılan bir kaç gazete içersinde yer alacaktı. Bursa Ant Gazetesinde 1950 yılında çalışmaya başlayan Mehmet Ohri, Tahkikat Komisyonunun Yeni Ant gazetesini kapattığı sürece ilişkin anılarında şunları paylaşmaktadır:

“Ankara ve İstanbul’da sıkıyönetim nedeniyle, gazetelerin gelişen olayları, muhalefetin bildiri ve demeçlerini gereğince, hatta sansürlü dahi olsa yayınlamaması, Yeni Ant gazetesinin bu görevini arttırmıştı. Yeni Ant Gazetesi, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün demeçlerini, meclis konuşmalarını ve CHP’nin bildirimlerini geniş şekilde yayımlıyor ve bu gazeteler civar illere ve hatta Ankara ve İstanbul’a da gönderilerek teşkilata ulaştırılıyordu. İktidar partisinin Bursa teşkilatında büyük huzursuzluk yaratan bu faaliyet, Ankara’ya şikâyet edilerek durdurulması istenmişti. 6 Mayıs (9 Mayıs olacak) 1960 günü, Tahkikat Komisyonu Başkanı Ahmet Hamdi Sancar imzalı bir yazı Bursa Valiliği’ne geldi. Bu yazıda, Yeni Ant Gazetesiyle matbaasının kapatılması, sorumluların daha sonra sorgulanacakları ve Bursa’dan ayrılmamaları isteniyordu. Aynı gün emniyet mensupları Yeni Ant Gazetesiyle matbaasını mühürlediler ve faaliyetten men ettiler. Yeni Ant Gazetesi kapalı olduğu süre içinde de, gizli olarak çalışmalarını sürdürdü. Matbaanın arka tarafındaki, bir bahçe içine bakan penceresi açık bırakılmıştı. Gece buradan içeriye girerek yasaklanan bildiri ve demeçler basılıyor ve teşkilata gönderiliyordu. Bu çalışmalar 27 Mayıs sabahına kadar devam etti”⁷⁷.

Derviş Sami Taşman gazetesinin kapatılış sürecini şöyle anlatmaktadır:

“Tahkikat Komisyonu sürecinde, sansür ağır bir şekilde uygulanmaya başlandı. Her hangi bir şeyi yazıyoruz, geliyorlar çıkarıyorlar, bizde inat olsun diye boş bırakıyorduk o sütunu. En sonunda sayfada sansürden her hangi bir şey kalmayınca, bizde Atatürk’ün Gençliğe hitabesini ve İstiklal Marşını yazdık. Akabinde tahkikat komisyonu valiliğe bir tebligatla gazetemizi kapattılar. Ülke genelinde ulusal anlamda pek çok gazeteyi kapattı komisyon ama mahalli alanda kapatılan tek gazete bizdik. Neyimiz varsa el koydular. O zaman ki emniyet müdürü Karamulloğlu, tabi ilk tebliğ ona gelmişti. Hemen bana telefon etti. Abi, böyle bir şey var, şimdi gelip kapatacağız, teslim alacağız. İhtiyacın olan, lüzumlu olan bir şeyin varsa hemen çıkart dedi. Bizde öteberimizi, ne alabilirsek, evraklarımızı aldık. İki komiser geldi, zabıt tuttular her şeyimize el koydular. Sonra Hayri Terzioğlu,

⁷⁵ Yeni Ant, 2 Mayıs 1960.

⁷⁶ Yeni Ant, 24 Haziran 1960.

⁷⁷ Bursa Ansiklopedisi, ed. Yılmaz Akkılıç, , C. I, Burdef Yayınları, Bursa, 2002, s. 111.

bizim ilanları neşretti. Tahkikat Komisyonun kapattığı gün, eşimi aldım Çelik Palas'a yemeğe gittim. Herkes dehşet içinde kaldı. Merdivende tahkikat komisyonu üyesi Şeref Kayalar'a rastladım. 'Daha bu yetmez. Sizi Sibiryaya süreceğiz' dedi bana. Eski dostumdur, 'Sayın Kayalar, zahmet ediyorsun. Bu memleketten kimseyi bir yere sürmeye gücünüz yetmeyecek. Siz felaketle karşı karşıya kalacaksınız' dedim yürüdüm. Tabi o günlerde biraz dışlanmış haldeydim. Eski büyük tüccarlar eskisi kadar yakın değillerdi, korkuyorlardı. Anlıyordum da. Hatta isim vermeyeyim bir tanesi 'ne yardım istersen yapayım ama mağazama gelme artık' dediğini hatırlıyorum"⁷⁸.

2. Bursa Eğitim Enstitüsü Öğrencileri'nin Yürüyüşü

Bursa'da siyasi toplantılar dışındaki diğer faaliyetlere yasak getirilmemişti. İstanbul ve Ankara'da giderek artan öğrenci hareketleri⁷⁹, Mayıs ayı ile birlikte Bursa'da ortaya çıkmıştı. 2 Mayıs 1960 günü Bursa Eğitim Enstitüsü öğrencileri, Atatürk Anıtına çelenk koymak üzere bir yürüyüş düzenlemişti. Öğrenciler saat 16'da Altıparmak semtinde bulunan Eğitim Enstitüsü'nün bahçesinde toplanmışlar ve ellerinde Atatürk heykeline koyacakları çelenk ve bayraklarla birlikte yürüyüşe geçtikleri sırada polis tarafından alınan sıkı tedbirler sonrası dağılmak zorunda kalmışlardı. Birkaç öğrenci polis tarafından karakola götürülürken, diğer yollardan Heykel'e ulaşan öğrenciler anıt önünde saygı duruşu ve İstiklal Marşını söylemeye başlamıştı. Bu sırada olaya müdahale eden güvenlik güçleri grubu dağıtarak, bazı öğrencileri gözaltına almıştı. Öğrencilerin bir kısmı Emniyet Müdürlüğüne bir kısmı da vilayete götürülmüştü. Vilayet binasında DP Bursa Milletvekili Agah Erozan olayları takip ederken, Vali İhsan Sabri Çağlayangil'e öğrenciler şu ifadeyi vermişti: *"İnkılap çocukları olarak Atatürk inkılaplarının izinde olduğumuzu ifade için hatırası önünde ihtiram duruşu yapmak ve çelenk koymak istedik"⁸⁰*. Gösteriler sırasında gözaltına alınan 16 öğrenci ertesi gün adliyeye sevk edilmişti. İfadelerin alınmasının ardından savcılık, *"CHP ve bir kısım basının faaliyetlerini tahkik maksadıyla teşekkül eden*

⁷⁸ Yılmaz Akkılıç'ın Derviş Sami Taşman'la AS Tv'de Yaptığı Televizyon Programı, Mart 1997.

⁷⁹ 1960 yılı ile birlikte İstanbul ve Ankara'da bulunan öğrencilerin DP iktidarına karşı gösterileri yoğunluk kazanmaya başladı. 11 Ocak'ta toplanan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin yıllık kongresinde, üniversite hudutları içersine polisin girmesine tepkide bulunulmuş, Başbakan Menderes'e bağlılık telgrafı çekilmesi için verilen önergeye 2000 öğrenciden sadece 6 kişi olumlu oy vermişti. Hükümet, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin okul haline getirilmesi teklifini Meclis gündemine getirmiş, bu durum üniversite gençliğinde tepkiye neden olmuştu. CHP'yi incelemek üzere oluşturulan Tahkikat Komisyonu'na tanınan yetkileri protesto etmek amacıyla, İstanbul Üniversitesinde öğrenci olayları baş göstermiş, üniversite üzerinde topçu uçakları uçurulmuştu. 28 ve 29 Nisan 1960 tarihinde İstanbul ve Ankara'da çıkan olaylar sonrası örfü idare ilan edilmiş, üniversiteler bir ay eğitime ara vermişti. Üniversitelerden iktidara tepkiler yönelirken; CHP'ye yönelik yakın ilgi giderek artıyordu. 19 Mart 1960 tarihinde CHP İstanbul il binasına gelen binden fazla üniversite öğrencisi, *"İsmet Paşa çok yaşa... Hürriyet, hürriyet"* bağırışları arasında il binasının çevresini doldurmuştu. Ankara Üniversitesi gençlerinden 1000 öğrenci CHP Genel Merkezine gelerek partiye kayıtlarını yaptırmıştı. CHP İstanbul İl Gençlik Kolu bünyesinde faaliyet gösteren *"Üniversiteleri Organize Komisyonları"* öğrencilerle birlikte çalışıyor, öğrenci yurtlarında örgütleniyordu. Muammer Taylak, **Türkiye'de Öğrenci Hareketleri**, Hamle Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 310-326.

⁸⁰ **Yeni Ant**, 3 Mayıs 1960.

BMM Tahkikat Encümeninin salahiyeti dahilinde bulunan kanunun 3 ile 7 inci bentlerine uyan ceza talebi ile” Ağır Ceza Mahkemesinde dava açmıştı. Öğrencileri savunmak üzere 33 avukat savunmayı üstlenirken, çoğunluğu CHP il teşkilatına üye olan muhalif partilere mensup 18 avukat mahkemede hazır bulunmuştu. Heyetinin başkanlığını Bursa Barosu Başkanı Selahattin Çanga yapmıştı. Başlayan duruşma sonrasında, öğrencilerin siyasi eylem içersinde olmadığı ve olaya Asliye Ceza Mahkemesinin bakması gerektiği yolundaki kanaat üzerine, öğrencilerin tutukluluk haline son verilmişti⁸¹. Fakat karara itiraz eden savcılık makamı, dosyanın en yakında bulunan Bilecik Ağır Ceza Mahkemesine sevkini sağlamış, bu mahkemede aynı yönde karar almıştı.

3. Bursa’da Askeri Müdahale’nin Ayak Sesleri

27 Mayıs’a sayılı günler kala, üç büyük şehirle karşılaştırıldığında Bursa’da, Eğitim Enstitüsü öğrencilerinin gösterisi dışında toplumsal nitelikte her hangi bir olay gerçekleşmedi. Üç büyük şehrin aksine, gelişmiş bir basın ve üniversiteden yoksun olan, bunlarla bağlantılı olarak ta örgütlü güçlü bir muhalefetin zayıf olduğu Bursa’da, Demokrat Partiye yönelik güçlü bir karşı duruş ortaya çıkmayacaktır. Bunun yanında, muhalif siyasi partilerin aksine, yerel elitler ve örgütüyle birlikte Bursa’da güçlü bir yapıya sahip olan Demokrat Parti, kendisine karşı oluşabilecek olan bir muhalif yapıyı kolayca önleyebilme gücüne sahipti. Sonuçta yerel teşkilatının talepleriyle birlikte, muhalif yerel basın susturulmuş, tek yüksek öğretim kurumunun öğrencileri gerçekleştirdikleri muhalif duruş sonrası hukuki baskılar altına alınmıştı. Siyasi toplantıların yasaklandığı ortamda, muhalefet partilerinin her türlü faaliyetleri takibata uğruyor ve böylece siyasilerde baskı altında tutuluyordu. CHP İl yönetiminde bulunan Turgut Bulut o günleri şöyle anlatır:

“Halk partililer Bursa köylerinde yaptıkları propaganda da, Türkiye’de Amerikan askerlerinin kaza yaptıklarını, fakat gerekli davanın Türk hâkimler tarafından açılmadığı, Amerikalıların kendilerini yargıladığına, buna nasıl izin verildiğine yönelik propaganda yapıyordu. Ben böyle konuşunca kahve dolmaya başladı. Demokratların kahvesinden de gelenler oldu. Artık millet sıkıştığı için, dinlemeye geliyorlar. O köyün muhtarı da gelmiş. Turgut Bulut konuşmasında Cumhurbaşkanı ve devlet büyüklerine hakaret etti diye bir zabıt tutmuş. Orada bulunan bir iki kişiye de imzalatmış, göndermiş tahkikat komisyonuna. Keyfim kaçtı tabi. Savcılık aracılığı ile ifademi aldılar. Ne olacağı belli değil. 27 Mayıs oldu. Rahatladığımı hissettim. Ama ihtilal hiçte iyi bir şey değil. Halk Partisi olarak çok zararını gördük”⁸².

Bu olanların aksine, Demokrat Parti Milletvekili Recep Kırım ülkedeki ve Bursa’daki siyasi havanın tek sorumlusunun CHP olduğunu şöyle ifade ediyordu:

⁸¹ Yeni Ant, Hakimiyet, 4 Mayıs 1960.

⁸² Avukat Turgut Bulut’la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009

“İhtilalden çok kısa bir süre önce Bursa’ya geldim. Sendikaya uğrayıp, oradaki arkadaşlarla sohbet ediyordum. O sırada Narlıdere Köyünden bir köylü geldi. Elinden bir bildiri vardı. ‘Recep Bey bu nedir?’ diye sordu. Vatandaşın elindeki kağıda baktım. CHP’nin köylere dağıtmış olduğu bildiriydi. Bildiride, Demokrat Parti’nin yaptığı haksızlıklara karşı haklarını savunmaları öğütlenerek, Halk Partisinin bu konuda kendilerine yardımcı olacağı vb... halkı ayaklanmaya teşvik edici sözler yer almaktaydı”⁸³.

Bursa’da faaliyette bulunan Yeni Ant gazetesi tahkikat encümeni tarafından kapatılmıştı. Gazete 28 Mayıs tarihine kadar kapalı kalacaktı. Gazete sahibi Derviş Sami Taşman, 27 Mayıs’a gidilen günlerde yaşadığı ilginç bir gelişmeden bahseder:

“Kapatıldıktan bir süre sonra evime, şimdi soyadını hatırlayamayacağım Muzaffer isminde bir kurmay albay geldi. ‘Biz sizin çalışmalarınızı yakinen takip ediyoruz. Uğradıklarınızı biliyoruz. Ama az kaldı dışinizi sıkın’ dedi. Ben o zaman yanında çalışan çocukları topladım. Onlara bir on beş yirmi gün dışinizi sıkın, ne yapıp yapın borçlanın, bu iş inşallah bir sonuca varacak dedim. İsmet Paşa’nın beyanatlarını teksir halinde basıp elden ele dağıtırdık. İhtilale kadarki süreçte böyle geçti”⁸⁴.

O dönem Bursa valiliği görevinde bulunan İhsan Sabri Çağlayangil, o günlerde bir şeyler olacağına yönelik rivayetlerin ortalıklarda dolaştığından bahsetmektedir. Vali, 20 Mayıs günü kendisine Ankara’dan isimsiz bir mektup geldiğini ve mektupta 26-27 Mayıs’a bağlayan gece askeri müdahale olacağına haber verildiğini söyler. Mektup üzerine iç işleri bakanı Namık Gedik’e durum hakkında bilgi veren Çağlayangil’e, bakan büyütecek bir şey olmadığını ve bu tür söylentilerin ortalıklarda çok dolaştığını ifade etmiştir. Bu sözlerle tatmin olmayan vali Bursa içersinde yaptığı hazırlıklara şöyle değinir:

“Düşündüm, böyle bir hareket olması ihtimaline karşı tedbirli bulunulması gerektiğine karar verdim. Bursa emniyet müdürü Şebib Karamullaoğlu’nu çağırdım. Tarım Müdürlüğü, Özel İdare, Nafia, Sağlık tüm özel araçların sayısını tespit ettik. 72 taneydi. Araç sorumlularının servisleri bittikten sonra araçlarını emniyet müdürlüğünün göstereceği yere park etmelerini ve plaka numaralarıyla arabalarını teslim etmeleri talimatını verdim. Şehri bölgelere ayırdım. Nöbetçi fırıncı koydum. Ben bir şeyler olacağına inanıyordum”⁸⁵.

Dönemin Bursa Emniyet Müdür ŞebibKaramullaoğlu, Vali Çağlayangil’in hazırlıkları konusunda anılarında bahsetmez ama Bursa kamuoyunda var olan havayı şöyle tarif eder:

⁸³ Salih Budakoğlu, Bursa Siyasetinde Demokrat Parti (1946-1960), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2003, s. 165.

⁸⁴ Yılmaz Akkılıç’ın Derviş Sami Taşman’la AS Tv’de Yaptığı Televizyon Programı, Mart 1997

⁸⁵ **Çağlayangil’in Anıları**, 2. b., haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 36-37.

“Ben, 1 Nisan’dan sonra artık kendimi bir devlet memuru olarak saymıyordum. Baş, sonu belli değildi adeta. Alabildiğine bir dalgalanma vardı. Herkes de sus pus... Artık kimsenin ağzını bıçak açmıyor. Herkes huzursuz”⁸⁶.

O günlerde, Bursa önemli bir ziyaretçiyi kısa bir süre ağırlamıştı, fakat daha kimsenin o kişinin yakın zamanda oynayacağı rol hakkında bilgisi yoktu ve ziyaret çok dikkat çekmedi. 15 Mayıs 1960 günü Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, senelik izni dolayısıyla Ankara’dan ayrılıp, İzmir’e giderken kardeşini görmek üzere Bursa’ya uğramıştı⁸⁷.

Yukarıdaki gelişmeler sonrasında Bursa’da 1960 yılının Mayıs ayı, ülke genelinde giderek artan gerilimin gölgesinde geçmişti. Yerel idare makamlarında bulunanların rahatsızlıklar hissettiği, zayıf muhalif duruşların kendini gösterdiği, iktidar organlarının muhalefet üzerinde baskısını arttırdığı bir ortam içersinde Bursa 27 Mayıs’a gitmişti.

II. 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ VE BURSA’DAKİ YANSIMALARI

A. 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ

27 Mayıs 1960 tarihinde asker ülke yönetimine el koymuştu. Askerin ülke yönetimine el koyması, Cumhuriyet tarihinde bir ilkti ve bu olay, sonrasında yaşanacak olan askeri müdahalelere örnek olacak ve ülke gündeminde hep tartışılacaktı. Türkiye’nin 27 Mayıs Hareketi’ne kadar ki son yüz yıllık modernleşme tarihi incelendiğinde, ülke içersinde yaşanan gelişmelerde asker ileri konumlarda yer almıştı. Mustafa Kemal Atatürk, Türk ordusunun bu vasfını şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Bilirsiniz ki, Türk milleti, ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima baş olarak, daima yüksek milli ideali gerçekleştiren hareketlerin önderi olarak kendi kahraman çocuklarından kurulu ordusunu görmüştür”⁸⁸.

Türk Ulusal Kuruluş savaşının örgütleyici ve Türk Devriminin mimarı Mustafa Kemal Atatürk’te bir askerdı ve Atatürk’ün askeri harekâtı yalnız düşmana karşı değil, aynı zamanda padişah yanlısı olanlarla, kendisine askeri olarak başkaldıranlara karşıda yürütülmüş ve kazanılmış bir harekâtı⁸⁹. Kurtuluş Savaşının mevcut koşulları, beraberinde Türk ordusunun siyasete müdahalesini beraberinde getirmişti. Şevket Süreyya Aydemir, *“İstiklal Savaşının yürütülmesi, ordu mensuplarının hem idare, hem teşri ve siyaset*

⁸⁶ Akkılıç, **Bursa’da Yakın Zamanlar**, a.g.e., s. 90.

⁸⁷ Akgün, a.g.e.,s. 98.

⁸⁸ Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. b., Turhan Kitabevi, 1984, s. 285.

⁸⁹ Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 137.

alanında aktif olmalarını zaruri kılmıştı. Çünkü memlekette en teşkilatlı kudret orduydu"⁹⁰ ifadeleri bu durumun gerekçesini net bir şekilde ortaya koyar. Savaş sırasında çıkarılan Nisab-ı Müzakere Kanunu ve ardından İntihap Kanun ile ordu mensuplarına milletvekili olma yolu açılmıştı⁹¹. Savaşın bitimiyle birlikte ise ordunun siyaset dışı kalması adına gerekli düzenlemelere gidilecekti. Genel anlamda şu yargıya varmak yanıltıcı olmasa gerekir ki, Türk Devrim hareketi içerisinde ordunun konumu, oluşum ve gelişim dönemi olarak nitelendirebileceğimiz siyaset ve sosyal reform hareketlerinin temel niteliklerinin olduğu Atatürk döneminde, Türk ordusu, 1919-1925 yılları arasında devrimin destekleyici silahlı gücü ve en güçlü dayanağı; 1925-1938 yılları arasında ise ortaya çıkan eserin koruyucu gücünü oluşturmaktaydı⁹². Bu dönem askeri eğitim sistemi içerisinde Türk Devrimi dersleri, önde gelen ulusalcı aydınlardan tarafından verilmiş; 1930 yılında Menemen'de dini gericiler tarafından öldürülen yedek subay Mustafa Fehmi Kubilay, subaylar arasında ulusal kahraman olarak nitelendirilmişti. Kubilay, genç subaylar için sadece yabancı düşmanlara karşı ülkeyi savunmak uğruna değil, devrim uğruna da yaşamlarını feda etmeleri gerektiğinin simgesi olmuştu⁹³.

Türk ordusunun devrim sürecinde oynadığı önemli misyonu yanında, Atatürk, hem Batı tarzı demokrasiye inanmış bir lider olarak, hem de siyasete karışan ordunun ülkenin savunmasını zaafa uğratacağına inandığı için, gerek ittihatçılar zamanında gerekse kendi cumhurbaşkanlığı zamanında ordunun siyaset dışında kalması düşüncesine sadık kalmıştı. Atatürk'e göre,

"Bir ordunun cevheri ne olursa olsun siyasete karışırsa birlikte hareket ve savaşma kabiliyetini esasından kaybeder ve vatanın müdafaa gücünü hiçe indirir. Siyasete karışmış ordunun karışmadan önceki disiplinli ve savaşma kabiliyetini yeniden kazanabilmesi için çok zaman ister"⁹⁴.

Atatürk, ordunun biricik gayesinin vatan müdafası olduğuna vurgu yaparak; bu kurumun faaliyete geçmesi hususunda memleketin siyasetini idare edenlerin verecekleri karara uymasını öğütler⁹⁵. Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından başlayan bir dizi yasal düzenleme sonrası ordu siyaset dışına itilmiş⁹⁶; 1926 yılından sonra, siyasetal iktidarın ne kökeninde, ne örgütünde ne de yürütülmesinde askeri renk ve içerik kalmıştı⁹⁷.

⁹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. III, 9. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 171.

⁹¹ Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihi'nde 2. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 183.

⁹² Ümit Özdağ, **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemi)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 88,119; Doğan Akyaz, "Ordu ve Resmi Atatürkçülük", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm**, C. II, 4. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 180.

⁹³ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 81.

⁹⁴ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 309.

⁹⁵ A.g.e., s. 291.

⁹⁶ Ordunun siyaset dışına çıkarılması süreci çok kısa bir sürede gerçekleştirilecekti. Kurtuluş Savaşının hemen sonrası 19 Aralık 1923 tarihinde çıkarılan 385 sayılı yasayla, gelecek seçimlerde subay ve

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ordunun siyaset dışı kalması sürecinin hassas bir sınırı bulunmaktadır: O'da rejimin korunmasıdır. Ordunun koruyucu vasfı, 1935 yılında TBMM'de kabul edilen "Ordu Dahili Hizmet Kanunu"nun 34. Maddesinde şöyle ifade edilmektedir: "*Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunuyla tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak*"⁹⁸. Kanunla açık olarak belirlenen rejimi koruma ve kollama görevi, ileriki yıllarda ordu kademelerinde yer alanlar tarafından farklı yorumlamalara neden olacak ve 27 Mayıs'la başlayan, ordunun siyasete müdahalesine giden süreçlerin oluşmasıyla sonuçlanacaktı.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi içerisinde de ordunun sivil idari kuruma sadık kalması gerektiği ilkesi korunmuştu. Milli Şef döneminin karakteristik özelliğinden birisi, bu dönem siyasi elitini "*devrimci savaşıllardan*" çok bürokrat aydınların veya bürokratlaşmış devrimcilerin oluşturmasıydı⁹⁹. 1946 yılında yapılan seçim kanunuyla askerlerin oy kullanmaları engellenmiş, 1949 yılında yapılan yasal düzenlemeyle Genelkurmay Başkanı Savunma Bakanına karşı sorumlu tutulmuştu. Bu süreç içinde Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edilişi ve sonrasında orduda ortaya çıkan hoşnutsuzluk, ordunun bütünüyle belli bir politikanın destekleyicisi olmaktan çıkarıp, çelişik eğilimlere destek yapmıştır¹⁰⁰. Çok partili hayata geçiş sürecinde ordunun bir kısmı demokratikleşme çabalarına olumlu yaklaşmış; yeri geldiğinde Demokrat Parti'yi destekler bir konum almıştı¹⁰¹. Fakat uzun CHP iktidarı sonrası orduya karşı güven bunalımı yaşayan DP, 1950 seçimleri sonrası iktidara gelir gelmez ordu üst kademelerinde tümenden değişikliklere giderek, en azında ordu üst kademelerinin sivil iktidara bağlılığı geleneğini sürdürmüştü.

27 Mayıs askeri müdahalesine gidilen süreçte, ordu içerisinde yer alan genç subayları siyasi iktidara karşı örgütleyen temel düşünce, Demokrat Parti iktidarının Atatürk devrimlerine, özellikle laikliğe karşı tavır almış olduğu gerçeğiydi. Örgütlenme sürecinde birçok grubun amaçları arasında Atatürkçülüğün korunması veya yeniden canlandırılması yer almıştı¹⁰². DP iktidarın ezanın tekrar Arapça okunması serbest hale getirmesi, ordu

---

askerlerin milletvekili seçilmeden önce ordudan istifa etmeleri zorunluluğu ve o sırada mecliste bulunan kuvvet komutanlarının komutanlık görevlerinden istifa etmedikleri sürece meclis görüşmelerine katılamayacakları hüküm getirilmişti. Ardından 3 Mart 1924 tarihinde Genelkurmay başkanı hükümetten çıkarılıp, doğrudan cumhurbaşkanına karşı sorumlu hale getirilmişti. 1924 Anayasası içerisinde yer alan 40. Madde ile ordu Başkomutanlık yetkiyle Cumhurbaşkanına bağlanıyor ve yasama faaliyetlerinden uzaklaştırılıyordu. Son olarak Türk Ceza Kanununun 148. Maddesiyle ordunun siyasete karışması yasağı getirilmişti. Hale, a.g.e., s. 72-73.

⁹⁷ Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yayınları, İstanbul, 1989, s. 87.

⁹⁸ "Ordu Dahili Hizmet Kanunu", Kabul Tarihi: 10 Haziran 1935, Kanun No: 2771, **Resmî Gazete**, S. 3031 (18 Haziran 1935).

⁹⁹ Özdağ, a.g.e., s. 144.

¹⁰⁰ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, 2. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 59.

¹⁰¹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Çoşar, **İhtilalin İcyüzü**, C. I, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965, ss. 17-20.

¹⁰² Akyaz, a.g.m, s. 180.

içinde iktidara yönelik ilk önemli irkilmeyi gerçekleştirmişti. Türk Devrim hareketinin toplumsallaşmasının önemli bir ayağı olan Halkevlerinin, faşistvari anlayış ve düşüncelerin bir ürünü olduğu gerekçesiyle kapatılması, ana muhalefet partisi CHP'nin mallarına el konulması; dilde ulusalcılığın önemli simgesi olan Anayasa dilinde tekrar eskiye dönülmesi; muhalefet, basın, üniversiteye yönelik sert tedbirlerin alınması; iktisadi bağımsızlığın yitirilmesi ve ekonominin giderek kötüleşmesi gibi DP iktidarının uygulamaları, ordu içersinde rahatsızlıkları giderek arttırmıştı. Adnan Menderes'in 1954 yılında dediği iddia edilen "*Ben istersem orduyu yedek subaylarla idare ederim, kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım*" tarzı söylentilerde, iktidara karşı ordunun kendi içindeki durumunu sıklaştırmıştı¹⁰³. Demokratik mekanizmalar yoluyla iktidarı devralan Demokrat Parti, kendi dışındaki düşünceleri yok saymaya başlayarak, kendisini iktidara getiren mekanizmaya karşı çıkmıştı¹⁰⁴. Sonuç kaçınılmazdı ve giderek artan DP iktidarının baskı politikalarına karşı, ordunun yanı sıra, içersinde basın, üniversite, baro, aydın ve gençlik örgütlerinin de yer aldığı, toplumdaki ilerici güçlerin yürüttüğü kurgusu aşağıdan yukarı doğru düzenlenmiş bir müdahale sonrası 27 Mayıs Hareketi ortaya çıkmıştı¹⁰⁵.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 Mayıs hareketine karşı tavrı günümüze kadar olumlu ve olumsuz tartışılır olmuştur. Askeri müdahale, ülke genelinde CHP oylarının yükselişe geçtiği, parti içinde 1961 yılında yapılacak seçimlerde iktidara gelmenin hesaplandığı bir ortamda gerçekleşmişti. Müdahale sonrasında İnönü, teşkilatına yayınladığı genelgesinde, müdahalenin meşru olduğunu beyan ederken, hemen arkasından demokratik bir düzenin oluşturulması ve en kısa zamanda genel seçimlere gidilerek, devlet idaresinin milli iradeye bırakılmasını istiyordu¹⁰⁶. Müdahalenin hemen ardından İsmet İnönü, askeri idare ile partisinin yan yana görülmesinin önüne geçmek istemişti. Fakat CHP ileri gelenlerinde müdahale sonrası bir heyecan dalgası ortaya çıkmış, ülke idaresinin kendilerine verileceği sanısına kapılmışlardı. Devrik iktidarın ağır baskısını üzerinde hisseden CHP teşkilatında, müdahale sonrası sevinç ve taşkınlıkla karışık çeşitli dışavurumlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu durumun partiye zarar vermesinden çekinen İsmet İnönü, tüm parti teşkilatına şu uyarıyı yapma gereği duymuştu:

¹⁰³ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 541; Hale, a.g.e., s. 94.

¹⁰⁴ Emre Kongar, **Demokrasi ve Kültür**, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, s.15.

¹⁰⁵ Server Tanilli, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, 3. b., Say yayınları, İstanbul, 1989, s. 57.

¹⁰⁶ Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 137-138.

“CHP teşkilatı böyle nazik devirlerde yayılma eğilimi gösteren intikam hislerinden, hususi garaz temayüllerinden ciddi olarak sakınmalı, vatandaşları da bu gibi his ve temayüllerden korumak için çalışmalıdır”¹⁰⁷.

B. ASKERİ MÜDAHALE SONRASI BURSA'DA YAŞANANLAR

Bursa kamuoyunda huzursuzlukla birlikte güç kazanan bir müdahale beklentisinin yaşandığı, ortaya koyduğumuz anılarda geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu beklentiler içerisinde askeri müdahale 27 Mayıs sabahı gerçekleşmiş, Bursa müdahale haberini sabahın ilk ışıklarıyla almıştı. Bursa Valisi Çağlayangil, Bursa'nın askeri müdahaleye uyanışını şöyle anlatır:

“26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece sabaha karşı çalan telefonla uyandım. Saat 04:00-05:00 arasıydı... Telefonda birden Adnan Menderes'in sesiyle karşılaştım

- İhsan Bey Bursa'da neler oluyor?

- Hiçbir şey yok beyefendi. Sizin telefonunuzla uyandım. Neredesiniz dedim.

- Eskişehir'de şeker fabrikasındayım. Buralarda hareket var, dedi.

- Asker mi diye sordum

- Maalesef evet dedi ve Bursa'da ne gibi askeri birlikler var diye sordu

- Bir topçu alayı var. Başında alay komutanı albay var. Işıklar Askeri Lisesi'nin müdürü var... Eğer gizlenmek söz konusu ise Bursa'ya gelin, sizi Uludağ'ın köylerine götürürüm. Orada sizi kimse bulamaz. Sonrada düşünürüz dedim”¹⁰⁸.

Telefon sonrası Bursa valisi hemen emniyet müdürünü arayarak, önceden hazırlanan planı uygulamaya koymasını ve vilayete gelmesini istemiş; bundan kısa bir süre sonra radyodan Alparslan Türkeş'in, askeri müdahalenin gerçekleştiğini duyuran bildirisi duyulmuştu. Bir kaç saat içerisinde askeri idare il yönetimini devralırken, Bursa'da vali ve belediye reisliği görevine Garnizon komutanı Albay Rasim Gökbel gelmişti¹⁰⁹. Müdahale'nin yaşandığı gün CHP'de hareketli saatler yaşamış, il Başkanı İbrahim Çataloğlu, tüm idare kurulu üyelerini Çatalfırın'daki parti merkezine toplantı yapmaya çağırmıştı. İl binası önünde atlı polisler nöbet tutuyor, gelen üyeler kendilerini tanıtarak

¹⁰⁷ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, ss. 18-23.

¹⁰⁸ “Çağlayangil'in Anıları”, **Güneş**, 12 Ağustos 1989.

¹⁰⁹ Vilayet işlerini yürütmek üzere görevlendirilen kişiler şunlardı: Emir Subayı Personel Şube Müdürü Osman Bukan, Kurmay Başkanı Haydar Gürsan, Hazır Kıta Kumandanı Binbaşı Halil Sönmez, İstihbarat Şube Müdürü Binbaşı Cenap Alper, Hareket Şube Müdürü Kurmay Yarbay Haydar Gürsan, İlaşe işleri Yarbay Niyazi Erbeşler, Sağlık İşleri Yarbay Necati, Yarbay Muzaffer, Yarbay Şefik, Münakalat İşleri Yarbay İhsan Şanlı, Emniyet İşleri Selahattin İnal, Belediye İşleri Yarbay Hüsnü Beril, İdare İşleri Emin Kaya. **Yeni Ant**, 28 Mayıs 1960.

binaya giriyordu. Radyo'dan haber almaya çalışan partililer, yeni haberlere ulaşamayınca idare kurulu üyelerinden Sadrettin Çanga ve Necati Akgün, haber almak üzere valiliğe gitmişlerdi ve Çağlayangil makamında oturuyordu¹¹⁰. Rasim Gökbel tereddütler içindeydi ve Çağlayangil'e "Ben bu işten anlamam. Siz yerinize oturunuz. İmza lazımsa ben atarım" demişti. Onun yaşadığı bu tereddütler sonrası Milli Birlik komitesinden Albay Fehmi Albayrak, Bursa'ya Askeri Vali olarak tayin edilmiş ve 31 Mayıs günü görevine başlamıştı. Bu zaman zarfında Çağlayangil üç-dört gün daha valilikte çalışmış, bu sırada valiliği dönemindeki evrakları tasnif ederken, gereksiz gördüklerini imha etmişti. DP milletvekili Sadettin Karacabey, müdahalenin ertesi günü Atatürk Caddesinde bir gezi yapmaya çalışmış, bu sırada askeri valilik kararıyla vilayete getirilerek, kendisine uyarılarda bulunmuş ve askeri koruma altında bulunan evine gönderilmişti¹¹¹. O gün Bursa Milletvekili Sadettin Karabey'in yanında bulunan DP Bursa İl Gençlik Kolları Başkanı Hüseyin Sungur şunları anlatır:

"Biz, 28 Mayıs günü Atatürk Caddesinde rahmetli Sadettin Karacabey'le dolaştık. Eskiden bu caddede yürüdüğü zaman, caddeyi dört saatte zor geçirdi. Herkes keserdi önünü. O gün on beş dakika o caddeden öbür caddeye yürüdük. Kimse selam vermedi bize. Demokrat Partili gördüklerinde 'kuyruk' derlerdi¹¹² hakaret ederlerdi. Hayvanın kuyruğu olur ya o. Hayvanda değilsiniz kuyruksunuz"¹¹³.

Bursa kamuoyu hareketli saatler yaşıyordu. Yerel idare askeri yönetime geçtikten sonra, saat 10'da sokağa çıkma yasağı ilan edildi ve sokaklarda eğlenen halk evlerine çekildi. 27 Mayıs sabahı Bursa'sını Necati Akgün şöyle anlatıyor:

"Bir anda bütün şehir bayraklarla donatıldı... Radyonun ihtarına rağmen halk sokak ve caddelere fırlamış, ağlayarak biri birinin boynuna sarılarak tebrik ediyor. Saat sekizde Cumhuriyet alanında biriken halk bir bayram sevinci içinde vazife gören ordu mensuplarını alkışlıyordu. Biraz sonra idareyi eline alan Garnizon Komutanlığı belediye hoparlörü ile yayınladığı tebliğde halkı evlerine girmeye davet etti. Ordunun emrine harfiyen riayet eden halk aynı sevinç içinde evlerine döndü. Saat onda Atatürk Caddesinde ve Cumhuriyet alanında ordu mensuplarından başka kimse kalmamıştı. Şehrin ana caddelerini tutmuş bulunan askeri birlikler 10.30'da bütün idareyi ellerine ve kontrolleri altına almış bulunuyordu"¹¹⁴.

1 Haziran'da görevine başlayan yeni Askeri Vali Fehmi Albayrak, basın mensuplarına yaptığı açıklamalarda, bugüne kadar Bursa içersinde her hangi bir tutuklamanın yaşanmadığını, fakat bundan sonraki süreçte olup olmayacağı hakkında

¹¹⁰ Akgün, a.g.e., s. 100.

¹¹¹ **Yeni Ant**, 29 Mayıs 1960.

¹¹² Türk siyasi hayatında "kuyruk" tabiri ilk olarak 15-18 Ekim 1956 tarihinde toplanan IV. Büyük Kongresinde ortaya çıkmıştı. O dönem DP içersinde İspat Hakkı ile başlayan ayrışmada, Menderesçiler tarafından, ispatçıları destekleyen kişilere kongre sırasında takılan bir lakaptı. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları- DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 161.

¹¹³ Hüseyin Sungur'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011

¹¹⁴ Necati Akgün, "Bursa'da 27 Mayıs", **Yeni Ant**, 30 Mayıs 1960.

kesin konuşamayacağını belirtirken; gece sokağa çıkma yasağının aşamalı olarak kaldırılacağından, 4 Haziran tarihinde Kültürpark'ın halkın ziyaretine açılacağından bahsetmişti¹¹⁵. Bursa'da başlayan tahkikatlar sonrası üç gün içerisinde yaklaşık 800 adet çeşitli muhtelif cins silah emniyet müdürlüğüne teslim edilmişti¹¹⁶.

C. 27 MAYIS HAREKETİNE BURSA KAMUOYUNDAN DESTEK KAMPANYALARI

1. Bursa Gençliği'nin Yürüyüşü ve Destek Mitingleri

Bursa gençliği 2 Haziran tarihinde bir yürüyüş tertiplemişti. Askeri Lise, Eğitim Enstitüsü ve diğer sivil okulların katılacağı yürüyüşe, öğretmen, sağlık personeli, baro mensuplarının da içinde bulunduğu geniş bir katılım vardı. İstanbul ve Ankara üniversitelerinden öğrencilerde yürüyüşe gelmişti. Türk ordusuna minnet ve şükranların gösterileceği yürüyüş saat 14'te Altıparmak'tan başlamış, şehir bandosu eşliğinde Cumhuriyet Alanına gidilmişti. Ellerinde Atatürk ve Cemal Gürsel'in fotoğrafları ve çeşitli sözlerin yazılı olduğu dövizler bulunan konvoyu yol boyunca halk sevgi gösterilerinde bulunmuştu. Atatürk'ün anıtına çelenk koyulmasının ardından, bir dizi tören yapıldı. Törende, Türk kadını adına Perihan Evrenesoğlu, Baro adına Avukat Fikret Güneş, Gazeteler adına Necati Akgün, doktorlar adına Arif Sözen ve Cemal Gürsel'in Bursa'da yaşayan kardeşi Celal Gürsel ve öğrenci temsilcileri birer konuşma yaptı. Törende Atatürk'ün "Bursa Nutku" okundu. Törenin ardından kabile Yeşil'e geçti ve oradan geri dönerek Çekirge istikametine doğru giderek, yürüyüşü tamamladı¹¹⁷. Siyasi faaliyetlerin yasak olduğu bu dönemde, siyasi partilerin bu yürüyüşe katılmadıklarını, fakat Halk Partili avukatların, cübbelerini giyerek bu yürüyüşte yer aldıklarını görürüz.

Bursa'da 27 Mayıs hareketine destek kampanyaları aralıklarla devam etmiş ve 1 Ağustos 1960 tarihinde Cumhuriyet Meydanında bir miting daha düzenlenmişti. Mitinge MBK üyelerinden Kurmay Albay Fikret Kuytak ile Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ'ın hazır bulunmuştu. Atatürk Heykeline çelenk konulmasıyla başlanmıştı. Vali Turgut Başkaya'nın konuşmasının ardından Işıklar Askeri Lisesi, Eğitim Enstitüsü ve Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri, MBK üyelerinin yaptığı konuşmalar sonrası mitinge son verilmişti¹¹⁸. Milli Birlik Komitesi üyeleri Eylül ayı içerisinde çıktıkları Anadolu gezilerinde, gerçekleştirilen hareketin anlamını ve demokratların yaptıkları kötülükleri açıkladılar. Bu kapsamda MBK'nin 13 nolu gezi ekibinden Kurmay Yüzbaşı Numan Esin,

¹¹⁵ **Yeni Ant, Ekspres Akşam Postası**, 2 Haziran 1960.

¹¹⁶ **Ekspres Akşam Postası**, 3 Haziran 1960.

¹¹⁷ **Yeni Ant, Hakimiyet**, 3 Haziran 1960.

¹¹⁸ **Yeni Ant**, 2 Ağustos 1960.

Bursa ve ilçelerine geziler düzenlemiş ve her gittiği yerde halka konuşma yapmıştı. Esin, Bursa'da yaptığı konuşmada yapılan inkılabın gayesini şöyle açıklamıştı: “Memleketimizde ahlaklı bir düzeni kurmak ve hürriyeti elde etmek için yapıldı”¹¹⁹.

2. 27 Mayıs Hareketine İktisadi Destek: Alyans Bağışlama Hareketi

DP iktidarına yönelik askeri müdahalenin en önemli gerekçelerinin içinde, ülke ekonomisinin girmiş olduğu darboğaz ve uygulanan iktisadi politikalarının yetersizliği gelmekteydi. Müdahale sonrası, iktisadi canlanmayı sağlamak adına Bursa esnafı ucuzluk kararı alarak, uygulamaya koyacak; hazinedeki altın stokunu arttırmak maksadıyla ordu mensupları içersinde başlayan alyans toplama kampanyasına Bursa halkı da katılım gösterecekti¹²⁰. Bu altın seferberliğine örnek bir haberleri burada vermeyi gerekli görüyorum:

“Dün defterdarlığa hazineye verilmek üzere makbuz mukabili 57 altın ve platin nişan yüzüğü, 7 bilezik, bir çift altın küpe ile 90 parça muhtelif cins kıymetli mücevherat teslim edilmiştir. Bunlardan başka Uludağ Sanatoryumunda bulunan bütün kadın ve erkek hastalar dün yapılan merasimde hep bir ağızdan söyledikleri istiklal marşını müteakip bütün nişan yüzükleri ile altın bileziklerini hazineye bağışlamışlardır. Bunlardan başka Kahveciler Derneği dün hazineye yardım olmak üzere defterdarlığa 5000 lira yatırmıştır... Işıklar Askeri Lisesi mensupları, alyanslarını okulda teşkil edilen bir komisyona tevdi etmeye başlamışlardır”¹²¹.

"Vilayette kurulan hazineye teberru bürosuna muhtelif vatandaşlar tarafından 25 bin lira nakit para yardımı ve 250 adet alyans teslim edilmiştir. Akşamın geç saatlerine kadar kuyruk şeklinde para ve alyans bağıışı devam etmiş... Vatandaşlara bağışladıkları altın alyanslara mukabil hükümet tarafından darphanede yaptırılan çelik alyansların dağıtılacağı belirtilmiştir... Merinos Fabrikasından ilk parti olarak 234 alyans, 34 parça ziynet eşyası, 2 bin lira da nakli yardım yapıldığı öğrenilmiştir”¹²².

İleriki günlerde alyans bağışları ve maddi yardımlar devam ederken, bağış yapanların isimleri gazete sütunlarında yer almaya başlayacaktı. Yaklaşık bir ay içersinde Bursa genelinde hazineye yapılan yardım miktarı ise şöyleydi: 7 kilo 765 gram altın, 1 kilo 480 gram gümüş, 22 gram platin, 2199 adet alyans, 63 bin 779 lira nakit para¹²³.

Bursa kamuoyunda ekonomiyi canlandırma ve hazine'ye yardım kampanyaları giderek tüm dernek ve kurumlar tarafından desteklenir olmuştu. Açılan kampanyalar sonrası, Bıçakçılar, Havlucular, Camcılar, Muhallebiciler, Elektrikçiler, Eczacılar, Berberler, Sütçü ve Peynirciler, Terziler gibi pek çok dernek, ürünlerinde çeşitli oranlarda

¹¹⁹ **Yeni Ant**, 26 Eylül 1960.

¹²⁰ **Yeni Ant**, 11 Haziran 1960.

¹²¹ **Yeni Ant**, 12 Haziran 1960.

¹²² **Yeni Ant**, 21 Haziran 1960.

¹²³ **Yeni Ant**, 22 Haziran 1960.

indirimlere giderken; aralarında topladıkları yardımları hazineye bağışlama yoluna gitmişlerdi¹²⁴.

Bursa ve çevresinde destek kampanyaları aleyhinde bulunanlar, 27 Mayıs aleyhinde afişler asanlar, "İnkılap Düşmanları" olarak lanse ediliyor ve askeri idare tarafından gözaltına alınıyordu, haklarında çeşitli cezalar veriliyordu¹²⁵. 27 Mayıs İnkılabını anlatmak üzere Gemlik'in Muratoba köyünde, İstanbul Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi ile Gemlikli öğretmen Faik Acar, köylünün protestosu ile karşılaşmış ve köyü terk etmek zorunda kalmıştı. Olayla ilgili aralarında DP ocak başkanında bulunduğu kişiler gözaltına alınmıştı¹²⁶.

Hazineye destek kampanyalarının devam ettiği ortamda, aralarında Çelik Palas, Merinos, Uludağ Sanatoryumu, Karacabey Harası'nın da bulunduğu çeşitli kurumların hesaplarında incelemeler yapılmış ve DP iktidarı döneminde yapılan yolsuzluklar kamuoyu ile paylaşılmaya başlanmıştı. Örneğin, Celal Bayar'ın kendisine hediye edilen atları, elli ile iki yüz bin lira arasındaki fiyatlarla Karacabey harasına sattığı; Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlayangil ve DP İl Başkanı Hayri Terzioğlu aralarında bulunduğu kişilerin, Çelik Palas oteli hesaplarında yolsuzluklar yaptıkları iddia edilmişti¹²⁷. Merinos fabrikasının DP iktidarı dönemindeki bilançoları kamuoyu ile paylaşılarak, fabrikanın yaptığı zararlar ortaya konuluyor; fabrika bünyesinden büyük miktarlarda kumaşların çeşitli kişi ve kurumlara hediye edildiği üzerinde duruluyordu¹²⁸. Bu yönde yapılan pek çok yayınlara, DP iktidarının güçlü olduğu Bursa'da, 27 Mayıs hareketinin haklılığı ortaya konulmaya ve kamuoyunun ilgisi diri tutulmaya çalışılmıştı.

D. BURSA'DA ASKERİ YÖNETİMİN UYGULAMALARININ YARATTIĞI RAHATSIZLIKLAR

Askeri Vali Albay Fehmi Albayrak'ın il yönetimini ele almasıyla, Bursa'da 27 Mayıs'ın etkileri somut olarak görülmeye başladı. DP il binasında aramalar yapılmış, her hangi bir açıklama yapılmamıştı. İl içersindeki Vatan Cephesi ocakları kapatılmıştı. DP Bursa Milletvekilleri Hüseyin Bayrı ve Recep Kırım Milli Birlik komitesinde aranırken,

¹²⁴ **Yeni Ant**, 14-15 Haziran 1960.

¹²⁵ "27 Mayıs'tan sonra Bursa'da 54 İnkılap düşmanı ele geçirildi", **Yeni Ant**, 23 Temmuz 1960; Atıcılar Mahallesiinde "Bir Demokrat ölüsü sizden bin ölü olacaktır" şeklinde levhalar asan 51 yaşındaki Ömer Tarlan 6 ay hapisle cezalandırıldı. **Yeni Ant**, 16 Eylül 1960; Atatürk Caddesinde "Bunlarında üç aylık ömürleri var, eceli gelen köpek cami duvarına işer" diyerek orduya hakaret edilen bir kişiye on ay hapis cezası verilmişti. **Yeni Ant**, 23 Aralık 1960;

¹²⁶ **Yeni Ant**, 21 Eylül 1960.

¹²⁷ **Yeni Ant**, 15 Haziran 1960.

¹²⁸ **Yeni Ant**, 18-20 Haziran 1960.

Gemlik-Umurbey taraflarında saklandıkları yolunda haberlere yer verilmişti. 2 Haziran tarihinde DP'li idarecilerin gözaltına alınma süreci başlamıştı. İlk etapta aralarında milletvekilleri Sadettin Karacabey ve Selahattin Karacagil'in bulunduğu 9 kişi gözaltına alınarak, Işıklar Askeri Lisesi'ne götürüldüler¹²⁹. Ertesi gün aralarında Vali İhsan Sabri Çağlayangil, Merinos Fabrikası Müdürü Şevket Davaslıgil, ikinci müdür Dünder Kalabalık, Mudanya Belediye Başkanı Adnan Hancıoğlu, Vilayet Daimi Encümen Üyesi Mehmet Yılanlı'nın aralarında bulunduğu yeni bir gözaltı dalgası başlatılmış¹³⁰; gözaltına alınanların sayısı bir hafta içinde 30'a yaklaşmıştı¹³¹. Gözaltına alınan milletvekilleri Yalova üzerinden Yassıada'ya götürülürken; ilk gözaltına alınan Bursa eski valisi Çağlayangil Ankara'ya uçakla sevk edilmişti¹³².

Gözaltına alınma süreçleri sonraki birkaç ay boyunca devam edecekti. Fakat burada ilginç olan nokta gözaltına alınma gerekçeleri vilayet ve emniyete gelen asılsız ihbarlardı ve bu ihbarların kimi CHP'liler kimide bizzat DP'liler tarafından gerçekleştirildi. Örneğin DP Bursa Gençlik Kolları Başkanı olan Hüseyin Sungur, hakkında vilayete asılsız ihbarlar geldiğini ve bu durumu kendisine ileten CHP İl İdare Kurulu üyesi olan Hasan Alkoçlar şunları söylediğini belirtir:

*"27 Mayıs'ta CHP'li Hasan Alkoçlar, 'Size üzülüyorum. Demokrat Partililer daha çok gelip ispiyon yapıyorlar. Seni ispiyonladılar içeri almamız için ben mani oldum ded'"*¹³³.

Bu örneğin yanında bir başka örnekte Gürle Köyü DP Ocak Başkanı Hikmet Akalın, Orhangazi'de askeri idare tarafından gözaltına alındığında, CHP İlçe idare Kurulu üyelerinin askeri idare ile görüşerek, hakkında olumlu ifadelerde bulduklarını ve bu sayede serbest bırakıldığını ifade etmektedir. Bunun yanında bu süreçte CHP'liler sayesinde gözaltından kurutulanlar yanında, CHP'lilerin ihbarları sonrası gözaltına alınanlar bulunuyordu¹³⁴.

¹²⁹ **Yeni Ant, Hakimiyet**, 3 Haziran 1960.

¹³⁰ **Yeni Ant, 4** Haziran 1960.

¹³¹ Işıklar Askeri Lisesinde gözaltına alınanlar arasında şu kişiler bulunmaktadır: Kösele Fabrikatörü Feyyaz Erkin, Kösele Satış Memuru Ömer Atik, Kösele Fabrikatörü Mustafa Tumba, Keresteci Recep Düzce, Merinos Fabrikası Müdürü Şevket Davaslıgil, Merinos fabrikası Müdür Muavini Dünder Kalabalık, Marangoz Yorgo Kosta, Merinos'ta işçi RamziBarkaser, Hayri Terzioğlu'nun kardeşi Kemal Terzioğlu, Mudanya Belediye Başkanı Adnan Hancıoğlu, Vilayet Daimi Encümeni Üyesi Mehmet Yılanlı, Tüccar Feridun Malcıoğlu, Gemlik Belediye Başkanı Hüsamettin Ökdem, Gemlik Belediye Katibi Mehmet Çakıcı, Orhangazi Belediye Başkanı Hüsnü Tozkoparan, Avukat Fahri Özkan, Celal Dumanlı, Gemlik DP Başkanı Muhtar Alemdar, Ocak Başkanı Ahmet Çeterez, Ocak Başkanı İbrahim Besli, Gemlik Kaymakamı F. Çakmak, Avukat Ragıp Koza, Hasan Sevimli, Münir Kazel, Ömer Önadım, Hasan Biçer. **Yeni Ant, Hakimiyet**, 9 Haziran 1960. Akgün, a.g.e., s. 110.

¹³² **Ekspres Akşam Postası**, 9 Haziran 1960.

¹³³ Hüseyin Sungur'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011

¹³⁴ Budakoğlu, a.g.tz., s. 174-175.

O dönemi yaşayan Demokratlar yada Halk Partililerin görüşlerinde birleştikleri bir nokta, askeri müdahalenin sıcaklığının yaşandığı günlerde Demokrat Partililerin kendi seçmen kitlesinden tepki aldıklarıydı. Mudanya Belediye Başkanı Adnan Hancıoğlu ve İl Genel Meclis Üyesi Mehmet Yılanlı Mudanya’da gözaltına alındığında, onları protesto etmek amacıyla gelen kalabalığın içinde birçok Demokrat Partili bulunuyordu¹³⁵. Askeri müdahale günlerinde Bursa’daki siyasi havayı şöyle tarif ediyordu:

“27 Mayıs sabahına kadar koyu ‘DP’ iktidarı savunucusu olanlar, müdahalenin hemen ertesi günü CHP’li oluvermişlerdi... Hiç unutmam tanınmış bir avukat 28 Mayıs günü gazetemize gelerek, bize geçmiş olsun dedikten sonra ‘DP’ yöneticilerine veryansın etmeye başladı. Bunları söyleyen 27 Mayıs gününe kadar koyu bir ‘DP’ iktidarı taraftarı ve yöneticilerinin de baş destekçisiydi... 3 Haziran 1960 günü Atatürk Meydanında ‘Orduya Şükran Mitingi’ düzenlendi. Bu miting komitesinde bende vardım. Mitingde konuşma yapmak isteyenlerin çoğunluğunun üç gün öncesine kadar ‘DP’nin savunucuları ve yandaşları olduğunu söylerssem şaşırmanın”¹³⁶.

Milli Birlik Komitesinin emriyle gözaltına alınan kişiler, Işıklar Askeri Lisesi’ne götürülerek, halkla görüştürülmeleri yasaklanmıştı. O dönem lisenin başında bulunan İsmet Tavgaç, spor salonunda gözetim altında tuttuğu kişilerin tüm ihtiyaçlarını karşıladıklarına değinerek, başından geçen kötü bir anıyı şöyle nakletmektedir:

“O günlerde Harbiye’ye geçen ancak bir iki dersten ikmale kalan öğrenciler, sınav için Işıklar Askeri Lisesi’ne gelmişlerdi. Bu öğrenciler spor salonunda gözetim altında tuttuğumuz demokratları görünce onlara ‘bunlar haysiyetsiz, bunlar vatani perişan ettiler’ diye hakaret etmeye başladılar. Bununla da yetinmeyip Demokrat Partilileri dövmeğe kalkınca emrimdeki askerlere havaya ateş açma emri verdim. Makineli tüfeklerle havaya ateş açılınca muhtemel bir kavgayı engellemiş oldum. Demokratlar, askeri lisede kaldıkları süre içinde askeri lisenin kendi öğrencilerinden her hangi bir hareket görmemişlerdir”¹³⁷.

Bursa yerelinde olduğu gibi, ülke genelinde ileri gelen DP’lilerde gözaltına alınmaya devam etmekteydi. Bursa milletvekillerinin çoğu Ankara’da gözaltına alınacaklardır. Ankara’daki evinde gözaltına alınan Bursa Milletvekili Recep Kırım, gözaltına alınma olayını şöyle anlatmaktadır:

“27 Mayıs sabahı radyodan Alparslan Türkeş’in yaptığı konuşmayı dinledim... Kapının çalmasını bekliyordum. Nitekim bir yarbay bir de ufak rütbeli subay kapımı çaldı... Eşimle ve çocuklarımla vedalaşarak subayların kontrolünde Harp okuluna götürüldüm. Harp okuluna geldiğimde, birçok arkadaşımın oraya getirildiğini gördüm... Bir gün orada kaldıktan sonra akşamleyin isimlerimizi teker teker okuyup bazı arkadaşlarımızı evlerine gönderdiler. Bizde eve gitmeyi beklerken, evlerine gidenler tekrar geri getirildiğini gördüm. Daha sonra duyduk ki, bazı profesörler rapor hazırlamışlar ve raporda DP Hükümetinin politikalarından, bütün DP milletvekilleri sorumlu olduğunu belirtip araya girmişler. Harp okulundaki üçüncü

¹³⁵ Lütfü Özşen’le Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 14 Eylül 2011.

¹³⁶ Akgün, a.g.e., s. 113.

¹³⁷ Budakouğlu, a.g.tz., s. 173.

günün gecesinde bazı subaylar gelerek, ellerindeki listelerden isimlerimizi okudular ve bizi on üçerli gruplara ayırdılar. Gruplar halinde dışarıya çıktıktan sonra Harp Okulu'na ait otobüslerle bindik... Bizi doğruca Ankara'daki askeri havaalanına götürerek, gruplar halinde uçağa bindirdiler... Az sonra uçağa bir havacı subay gelerek, 'Beyler, uçuş istikametimiz İstanbul, uçuş mesafemiz İstanbul. Uçuş mesafemiz bir saat yirmi dakika, uçakta bir saat elli dakikalık benzin var. En ufak bir hareket karşısında muhafızlara vur emri verilmiştir... Uçak yolculuğu sırasında konuşmamıza izin verilmedi... İstanbul Askeri Havaalanına indik. Havaalanının hemen karşısında bir gemi hazır bekletiliyordu. Bizden önce gelen milletvekillerinin o gemiye doğru gittiklerini gördüm. Yolculuk sırasında nereye gittiğimizi bilmiyorduk. Gemi daha sonra Anadolu Hisarı'na benzeyen bir adaya yanaştı. Adadan bazı subaylar gemiye gelerek 'Beyler Yassıada'ya hoş geldiniz' dediler"¹³⁸.

Bursa ilinde gelişen bu olaylar sonrası CHP Bursa İl Başkanı İbrahim Çataloğlu, askeri müdahaleden yaklaşık bir hafta sonra yayınladığı tamimde, il örgütünün bakışını şöyle yansıtıyordu:

"Şanlı ve kahraman Türk Ordusu'nun Türk vatani üzerine çöken korkunç kâbusu zamanında ve dünya tarihinde eşi bulunmayan bir tarzda kaldırarak vatani kurtarmış olmasının sevinci içinde olduğumuzu şu anda... Teşkilatımızın bütün üyelerinin bu intikal devresinde sükûnetle ve her türlü taşkınlıklardan kaçınmalarını hiçbir kin ve garez hissine kapılmadan vakar içinde vazifelerine devam etmelerini bilhassa ve ehemmiyetle rica ederim"¹³⁹.

CHP il Başkanı bayram dolayısıyla Ankara'da İsmet İnönü'ye ziyarette bulunurken, ziyaret sonrası Cemal Gürsel ile yaklaşık yarım saat süren bir görüşmede bulunmuş ve Bursa'nın bilhassa ekonomik sorunlarının çözümü konusunda çeşitli bakanlıklarla temasa geçilmişti. Ziyareti sırasında, il idare heyeti üyeleri, 27 Mayıs günü bir kaza kurşunu ile şehit olan Teğmen Ali İhsan Kalmaz'ın ailesine verilmek üzere aralarında beş bin lirayı toplamış ve aileye verilmek üzere ilgili makamlara teslim etmişlerdi¹⁴⁰.

Demokrat Parti merkezlerinde ve çeşitli kamu kuruluşlarında yapılan aramalarda kara listeler ele geçirilmişti. DP İl İdare kurulunun muhaliflerden oluşan memur ve gazeteci listeleri tuttuğu ve bunların üzerinde kaç yıllık memur oldukları, emekliye veya başka bir yere nakledilebilecekleri; traktör ve otomobil lastiklerinin hangi şahıslara verileceği, yolları yapılması veya yapılmaması düşünülen köylerin isimlerine kadar ayrıntılar mevcuttu. Listelerde isimleri olan memurların içinde Emniyet Müdürü Şebib Karamullaoğlu, Ziraat Bankası Müdürü İrfan Kocaoğlu, Emlak Bankası Müdürü Fahir Tezcan vardı. Bunların dışında adı ön plana çıkan birçok CHP'lide bu listeler içersinde yer alıyordu¹⁴¹. Merinos

¹³⁸ A.g.tz., s. 171-172.

¹³⁹ **Yeni Ant**, 4 Haziran 1960.

¹⁴⁰ **Yeni Ant**, 9 Haziran 1960.

¹⁴¹ **Yeni Ant**, 18-24 Haziran 1960; Akgün, a.g.e.,s. 111.

Fabrikasında ele geçen bir başka listede, DP'yi tutmayan memur ve işçilerin isimleri ortaya çıkmıştı¹⁴².

Askeri müdahale sonrasında ileri gelen DP'lilerin yanında Bursa müftüsü Yakup Cenkçiler, İsmail Hakkı Kuran Kursu, İmam-Hatip ve İlahiyat Öğrencilerine Yardım Derneği'nin yöneticileri gözaltına alınmışlardı. Askeri Valilik, Bursa içerisinde bazı imam ve müezzinler hakkında tahkikat yapıldığını; bu şahısların halk arasında Milli Birlik Komitesi ve Halk Partisi aleyhinde vaazlarda bulunarak, "*Başka bir parti gelecek olursa dinden imandan olacağız*" ifadelerinde bulduklarını açıklamıştı¹⁴³.

Askeri Vali Fehmi Albayrak, gözaltına alınma olayları sonrası yaptığı basın toplantısında, çeşitli kamu kuruluşları ve mahalli idare makamlarına çeşitli görevlendirmelerde bulunduğu kamuoyu ile paylaşıyordu. Merinos Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası, Nafia Müdürlüğü, Uludağ Sanatoryumu ve Dinlenme Evi, Çelik Palas Oteli, Orman Baş Müdürlüğü, Telefon Müdürlüğü ve Posta Müdürlüklerine yeni askeri müdürlerin tayin edildiğini; en az lise mezunu emekli öğretmenlerle her herhangi bir siyasi üyeliği olmayan kişilerin şehir içindeki muhtarlıklara getirileceği, gerekli görüldüğü takdirde aynı tür uygulamayı kasaba ve köylerde uygulanacağını ifade etmişti¹⁴⁴. İdari yapıda kendisine göre bir teşkilatlanmaya giden vali, Milli Birlik Komitesi kararı ile feshedilen Bursa Belediye Meclisi ile İl Genel Meclisi üyelerini belirleyip, atadığı haberi kamuoyuna bomba gibi düştü. MBK'nin her hangi bir kararı ve tebliği olmadan, CHP ve MP üyelerinden bir Belediye ve İl Genel Meclisi oluşturulmuştu¹⁴⁵. Bu oldubitti karşısında, kamuoyunda CHP'ye yönelik rahatsız verici ifadeler dolaşmaya başladı ve bu durumdan rahatsızlık duyan CHP il teşkilatı adına il başkanı Çataloğlu, bu atamalarda her hangi bir etkilerinin olmadığı konusunda açıklamalarda bulunmuş¹⁴⁶; "*Atama ile hiçbir görevin kabul edilemeyeceği, MBK'nin kararı olmadan askeri valinin böyle bir liste yapmaya yetkisi olmadığı*" kararını alarak valiliğe bilgi verilmiş ve atama kararı iptal edilerek, içerisinde hiçbir CHP'linin bulunmadığı yeni meclis üyeleri oluşturulmuştu¹⁴⁷.

Askeri Vali Bursa şehri içerisinde yetkilerini aşan kararlar almaya ve uygulamaya koymaya başlamıştı. MBK'nin onayını almadan bankaları kapatması, Bursa ekonomisini sıkıntılı bir sürece sokmuştu. CHP İl Başkanı Çataloğlu'nun valiyi ikna ederek bu kararından döndürecekti. İktisadi alanda uygulamaya koymayı düşündüklerini bir tebliğ

¹⁴² **Yeni Ant**, 16 Haziran 1960

¹⁴³ **Hakimiyet**, 4 Haziran 1960.

¹⁴⁴ **Yeni Ant**, 9 Haziran 1960.

¹⁴⁵ Askeri Vali'nin atadığı kişilerin listesi için bakınız: **Yeni Ant**, 13 Haziran 1960.

¹⁴⁶ **Yeni Ant**, 17 Haziran 1960.

¹⁴⁷ **Yeni Ant**, 14 Haziran 1960.

halinde yayınladı. Her çeşit yaş meyve sebzenin, gıda maddesinin standart hale getirilmesi, buna uyulmadığı takdirde Hal Müdürlüğü ve Belediye zabıtalının malları kontrol edeceği ve gerekirse el koyacağı, malların fiyat hareketlerine dikkat edileceği ve bir gün içinde fiyatlar üzerinde her hangi bir oynamanın yapılmayacağı, bozuk malların alım ve satımın yasaklandığı, malların üzerine fiyat etikleri konulması ve bu fiyatlar üzerinde her hangi bir oynamanın yapılması yasaklanmıştı. Bu yasaklara uymayanlar hakkında gerekli yasal sürece hemen başlanılacağı ifade edilmişti¹⁴⁸.

Askeri Vali Albayrak'ın emrivaki şeklinde, her hangi bir yere danışmadan aldığı kararları, kendisine gelen her türlü ihbarı ciddiye alması, suçlu suçsuz tüm Demokratları tutuklatması gibi eylemleri Bursa'da rahatsızlık yaratmaya başlamıştı¹⁴⁹. Askeri Vali'den duyulan rahatsızlık sonrası Bursa'ya yeni vali olarak Müsteşar Yardımcısı Turgut Başkaya atanacak, yeni vali ile birlikte gergin hava yumuşayacaktı. Işıklar Askeri lisesinde gözaltına bulunan Demokratların sayısı 28'i bulurken, bunların 17'si yapılan tahkikat sonrasında serbest bırakıldı. Geri kalan Mustafa Tumba, Şevket Davaslıgil, Ömer Önadım, Hasan Sevinçli, Hüsnü Toskoparan, Adnan Hancıoğlu, Mehmet Yılanlı, İbrahim Besli ve Remzi Barlaser'in tutukluluk hallerinin devamına karar verildi. Savcılıkta yapılan sorguları sonrası, Davaslıgil ve Kalabalık tahliye edildi. İdam kararıyla Ağır Ceza Mahkemesine sevk edilen İl Daimi üyesi Mehmet Yılanlı ile Mudanya Belediye Başkanı Adnan Hancıoğlu, Mudanya'da halka baskı yaptıkları, belirledikleri kişilerin kapılarına işaret koydukları gibi suçlardan yargılanıyordu. Orhangazi Belediye Başkanı Hüsnü Tozkoparan, Marmara Zeytin Birliği başkanlığını kötüye kullandığı gerekçesiyle yargılanıyordu. Yargılananların çoğu partizanca faaliyetlerden dolayı tutuklu bulunuyorlardı ve davaların hepsi MBK'nin çıkardığı af sonrası beraatla sonuçlanacaktı¹⁵⁰.

1961 yılının Mayıs ayında Bursa içerisinde gerçekleşen ve aralarında, Adalet Partisi Bursa İl Başkanı Baha Cemal Zağra'nın da bulunduğu, Adalet Partili ve eski DP'li yaklaşık 100 kişinin birkaç gün içinde gözaltına alınması, bu olayın arkasında CHP'lilerin olduğu iddiasının kulaktan kulağa dolaşmasına neden oldu¹⁵¹. Başta Adalet Partisi lideri Ragıp Gümüşpala olmak üzere diğer partilerin, bu olay üzerinden siyaset yapması, CHP

¹⁴⁸ **Yeni Ant, Ekspres Akşam Postası**, 9 Haziran 1960.

¹⁴⁹ Necati Akgün bu konuda bir anıyı şöyle paylaşır: Valiliğe "Merinos Fabrikasında silah deposu var" şeklinde gelen bir ihbar sonrası, fabrikaya baskın yapılır ve 25-30 tabanca ele geçer, fakat silahların bekçilere ait olduğuna inandırılmayan askeri vali derhal harekete geçerek, geniş çaplı bir araştırmaya girişir. Bu sırada il içerisinde yapılan kutlama mitinginin hemen dağıtılması emrini verirken, Bandırma Hava üssünden uçak ister. Uçaklar kutlamalar sırasında alçaktan uçuş yapar ve validen fabrikanın bombalanmasını emrini bekler. Aynı zamanda vali, Susurluk'tan gelen bir topçu birliğini de fabrikanın etrafına mevzilenerek çalışanların korku dolu dakikalar yaşamasına sebep olur. Akgün, a.g.e., s. 104-105.

¹⁵⁰ Budakoğlu, a.g.tz., s. 176; Akgün, a.g.e., s. 112.

¹⁵¹ **Milliyet**, 10 Mayıs 1961; **Hakimiyet**, 11 Mayıs 1961; **Yeni Ant**, 11-19 Mayıs 1961

adına çok büyük rahatsızlık yaratmıştı. CHP Bursa il Başkanı CHP aleyhine gelişen olayların ardından her fırsatta beyanatta bulunurken, hiçbir partilinin ihbarda bulunmadığına vurgu yapacak; dönemin Bursa İl Emniyet müdürü Adnan Çakmak'ta aynı yönde beyanlarda bulunacaktı¹⁵². Bu gözaltına alınma olaylarının Bursa yerelinde CHP'ye olan etkilerini CHP il yöneticisi ve yerel gazeteci Necati Akgün eserinde şöyle anlatır:

"10 Mayıs 1961 günü... Evlerinden, işyerlerinden toplanan DP'liler Emniyet Müdürlüğüne getiriliyor, alttaki nezarete konuyorlardı. Bir aralık baktım Bursa Müftüsü Yakup Cenkçileri de nezarethanede gördüm. Gözaltına alınan DP'li 70 kişi arasında eski milletvekili Baha Cemal Zagra'da vardı. İçinde müftü ve tanınmış 70 kişinin gözaltına alınması Bursa'da soğuk bir havanın esmesine neden oldu. Birçok fanatik DP'liler 'Bunlar CHP'lilerin isteği üzerine gözaltına alındılar' sözlerini yaymaya başladılar. Bu olay üzerine CHP il başkanı İbrahim Çataloğlu, il yönetimini olağanüstü topladı ve ertesi gün Vali Danyal Yurdatapan görüşme kararı alındı. Başkan Çataloğlu, 'DP'liler bunu bizim isteğimizle olduğu kanaatindedeler. Ortada yanlış bir anlaşılma var. Bu yüzden şehirde büyük bir huzursuzluk var' diyince, Vali sinirlenerek 'sizleri de gözaltına alırım' dedi. Başkan Çataloğlu'da, 'çok iyi olur. Bizde töhmet altında kalmaktan kurtuluruz' cevabını verdi. Emniyet Müdürü Adnan Çakmak'a 'Öyle yanlış bir iş yaptın ki, hem kendini hem de CHP'nin başını belaya soktun. Bu şehri ve insanları tanımıyorsun' dedim. Bir hafta süren soruşturmada elle tutulur bir suç bulunmadı ve hepsi de serbest kaldı"¹⁵³.

Hakimiyet Gazetesi yazı işleri müdürü Mustafa Tayla, Bursa'da yaşanan olayların çoğunda CHP teşkilatlarını sorumlu tutarken, milli birliği sağlama yolunda en büyük engel olan CHP ve onun mensuplarının, insanlar arasında ayrıma giderek, DP'ye rey veren vatandaşların haklarını hiçe saydıklarını, onların köşelerine çekilip susmalarını istediklerini ifade etmektedir¹⁵⁴. CHP bu söylentilerden büyük yara alacak, geçmişte toplumu kamplaşmaya götüren siyasi atmosfer, siyasi havanın serbest bırakılmasıyla ortaya çıkmaya başlayacaktı. DP'nin kalesi olan Bursa'da bu durum çok daha belirgin hissedilirken, somut sonuçları referandum ve seçimlerde kendisini gösterecekti. Halk yapılan bu zulüm ve işkencenin Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yaptırıldığına inanıyordu¹⁵⁵. Bu süreçte Bursa'nın köylerinde CHP'yi rahatsız eden çeşitli söylemler dolaşmaya başlamıştı. CHP'nin orduyla işbirliği halinde olduğu, ordunun ezan okunmasını yasak edeceği, CHP'nin iktidara gelmesiyle dini kaldıracağı gibi söylemler askeri idarece yalanlanacaktı. Ayrıca il içersinde gerçekleştirilen atmaların CHP İl Başkanı tarafından yönlendirildiğine yönelik iddiaları bizzat başkan yalanlayarak, bu tür söylentilerin partiyi yıpratmak maksadıyla çıkarıldığını ifade etmişti¹⁵⁶. Bu dönemde askeri idarenin yaptığı uygulamalar CHP ile bir tutuluyor; ülkenin genelinde ihtilalin İsmet Paşa'nın buyruğuyla

¹⁵² **Yeni Ant**, 27 Temmuz 1961.

¹⁵³ Akgün, a.g.e., s. 136.

¹⁵⁴ Mustafa Tayla, "CHP'den beklenen vazife", **Hakimiyet**, 28 Mart 1961.

¹⁵⁵ Bayram Sarıcan, **1930'lardan Günümüze Bursa'da Dini Hayat**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 144.

¹⁵⁶ **Yeni Ant**, 17 Haziran 1960.

gerçekleştiği yolunda "anti CHP"li kesimde yargılar pekişiyordu¹⁵⁷. Milli Birlik Komitesi'nin kamburları CHP'nin, CHP'nin kamburları MBK'nin sırtına ekleniyordu¹⁵⁸.

Yerel siyasette Demokratların yargılanmaları devam ederken, Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi 29 Eylül 1960'da aldığı kararla Demokrat Parti'yi kapatmıştı. Kapatma kararı sonrası Bursa'da Demokrat Parti İl Merkezinin levhaları söküldü ve mallarına el konulan partinin elinde bulunan altı adet cip emniyet müdürlüğüne götürüldü¹⁵⁹ Demokrat Parti liderleri ve üyeleri 14 Ekim 1960 tarihinde Yassıada'da yargılanmaya başlandı¹⁶⁰.

E. KURUCU MECLİS'İN OLUŞUMU VE MECLİS'TE YER ALAN BURSA TEMSİLCİLERİ

Milli Birlik Komitesi, Aralık ayında Kurucu Meclis yasasını kabul etti. Kurucu Meclis, yeni anayasanın hazırlıklarını yapmak ve oluşturulacak seçim kanununu tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek olan TBMM'ye devredinceye kadar yasama yetkisiyle yürütme organını denetleme yetkisine sahip olacaktı. Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi'nden teşekkül ediyordu¹⁶¹. Temsilciler Meclisi'nin oluşumunda devlet başkanı, Milli Birlik Komitesi, Bakanlar Kurulu üyeleri, il temsilcileri, siyasi parti temsilcileri ve aralarından barolar, basın, işçi sendikaları olmak üzere çok geniş kapsamlı sivil toplum örgütlerinin temsilcileri bulunuyordu¹⁶².

Ülke içinde yeni bir dönemin başladığı bu süreç öncesinde Bursa CHP teşkilatında önemli bir revizyona gidilmiş, başta il başkanı Dr. İbrahim Çataloğlu olmak üzere ileri

¹⁵⁷ Cüneyt Arcayürek, **Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 216.

¹⁵⁸ Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, a.g.e., s. 86.

¹⁵⁹ **Yeni Ant**, 30 Eylül 1960.

¹⁶⁰ Yassıada yargılamaları 15 Eylül 1961 tarihine kadar devam etti. Yargılamalar sonrası DP Bursa Milletvekilleri şu cezalara çarptırılmışlardır. Haluk Şaman, radyo davası yolsuzluğu ve anayasayı ihlal suçundan 10 sene ağır hapis cezasına, Ağah Erozan anayasayı ihlal suçundan ölüm cezasına, Hüseyin Bayrı anayasayı ihlal suçundan 4 sene 2 ay hapis cezasına, Sadettin Karacabey anayasayı ihlal suçundan 5 sene ağır hapse, Selahattin Karacağil 4 sene 2 ay ağır hapse, Mazlum Kayalar müebbet ağır hapse, Recep Kırım 4 sene 2 ay ağır hapse, N.İlhan Tolon 5 sene ağır hapse, Hilal Ülman 4 sene 2 ay hapse mahkum edilmişti. Hulusi Köymen ve Müfit Erkuyumcu beraat etmişlerdi. Necdet Azak, yurt dışında olduğu için yargılanması gerçekleşmedi. **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1961.

¹⁶¹ Bülent Tanör, Türkiye'de Kurucu Meclis'in ilk kez uygulanmış olması sonucu, onun oluşum sürecinin tam demokratik ve temsili bir niteliğe sahip olmasına engel teşkil ettiğine değinir. Kurucu Meclis'in aydın ağırlıklı olarak, genel oya dayalı demokratik ve eşitlikçi bir temsilin öngörülmemiş olması nedeniyle, DP ve onun çizgisinin temsiline olanak tanınmamıştı. Bu durum seçmen tercihlerinin yarısına yakın bir orandı. Bu eşitsilik ve kısıtlayıcılık, Temsilciler Meclisi'nin oluşum biçimini, DP biçimi bir taşra tutuculuğuna değil, CHP eğilimli bir kentli-aydın üstünlüğüne sahne olmasını mümkün kılmış; ilerici, demokrat, Atatürkçü, sosyal eğilimli grupların Temsilciler Meclisi'nde üst düzeyde temsil edilmesiyle sonuçlanmıştı. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980**, 10. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 373.

¹⁶² "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Geçici Kanuna ek 'Kurucu Meclis Teşkilî' hakkında Kanun", Kanun No: 157, **Resmi Gazete**, S. 10682 (16 Aralık 1960)

gelen parti yöneticileri görevlerinden ayrılmışlardı. Geçici bir süre devam edecek olan bu görev değişikliğinin arka planında, siyasi yasakların devam ettiği dönemde, partili yöneticilerin siyasi görevlerinden uzakta, daha rahat çalışabilmelerini sağlamaktı. CHP Merkez İdare Kurulu üyesi Dr. Kemali Beyazıt'ın Bursa'ya gelmesi sonrası, görevden ayrılan idareciler yerine, geçici idare kurulu atanmıştı. Yeni oluşturulan geçici parti idare kurulu başkanlığına Avukat Sadrettin Çanga getirilirken, sekreterlik görevine İhsan Bakkalbaşoğlu getirilmişti. Yeni yönetimde yer alan isimlerin bir çoğu yeni yüzlerdi. Sadrettin Çanga yaptığı konuşmada, "*Siyasi faaliyetlerin henüz başlamamış olması dolayısıyla parti çalışmalarını ile meşgul olacağız*" ifadelerinde bulunarak, geçiş döneminde partinin il yeni yönetiminin görevini belirtiyordu¹⁶³. Kaldırılan ocak-bucak teşkilatları sonrasında, yeniden yapılacak olan teşkilatlanma çalışmaları içerisinde, ilçe teşkilatlarının yeniden örgütlenme çalışmaları başlatılacak, kongreler düzenlenecekti. İl ve ilçelerde teşkilatlanma çalışmalarını yürütmek üzere bir komite oluşturulurken, komitenin başkanlığını il eski başkanlarından Dr. Edip Rüştü Akyürek yürütecekti. Ayrıca il danışma kurulu oluşturularak, faaliyetlerde bulunacaktı. Yeni yönetim 1961 Anayasası kabul edilerek yürürlüğe girene kadar faaliyet gösterecekti.

Temsilciler Meclisi'nin oluşum çalışmalarına ülke çapında hemen başlandı. Oluşturulacak olan Meclis'te CHP adına 49 üye yer alacaktı ve üyelerin seçimi 30 Aralık tarihinde Ankara'da parti merkezinde yapılacaktı. CHP, adayları tespit etmek için bir seçim kurulu oluşturmuştu. Kurul'da, Bursa CHP teşkilatını temsil edecek olan üyenin seçimi için 18 Aralık Pazar günü il merkezinde yapılan toplantı sonrası, Dr. İbrahim Çataloğlu seçilmişti.

Temsilciler Meclisi'nde yer alacak Bursa il temsilcisini seçmek üzere il temsilci seçim kurulu ve ilçe delege seçme kurulları oluşturulmuştu. İl temsilcisi seçme kurulu başkanlığına en yüksek dereceli hakim Cevat Özpays getirilmiş; her ilçede delege seçme kurulları oluşturulmuştu. Her ilçe¹⁶⁴ 25 Aralık tarihinde delege seçimlerini tamamladıktan sonra oluşacak olan 203 delege, il temsilcisini seçmek üzere 29 Aralık Perşembe günü toplandı. Eğitim Enstitüsü'nde (bugün Altıparmak'ta yer alan Kaymakamlık Binası) Hakim Cevat Özpays'ın başkanlığını yaptığı toplantı, yapılan yoklama sonrası 197 kişinin katılımı ile saat 14'te başladı. Önce tasnif heyeti seçimi yapıldı, Necati Akgün, Daniş Ekim, Sadık Yılmaz ve Mehmet Papura seçildi. Delegeler İbrahim Öktem ve Edip Rüştü Akyürek'i aday olarak gösterdi. Yapılan seçim sonrası Edip Rüştü Akyürek'in 35 oyuna karşılık, İbrahim

¹⁶³ **Yeni Ant**, 17 Kasım 1960.

¹⁶⁴ İl temsilcisini seçmek üzere ilçelerde seçilen delegelerin katılımıyla seçim yapılacaktı. Merkez ilçe 33, Mudanya 12, Karacabey 21, Mustafakemalpaşa 24, Orhaneli 19, Keles 9, İnegöl 24, Yenişehir 18, İznik 14, Orhangazi 14, Gemlik 15 delege çıkaracaktı.

Öktem 160 oy alarak Bursa il temsilcisi seçildi¹⁶⁵. Yapılan bu seçimler CHP'nin Bursa siyasetindeki ağırlığını ve 27 Mayıs hareketinin en fazla zararı CHP'ye verdiği ilk sinyali gibiydi. Uzun yıllar CHP il başkanlığı ve Bursa Belediye Başkanlığı görevlerinde bulunan Akyürek'e delegelerden 35 oy çıkmıştı. Buna karşın siyasi hayatına Demokrat Parti'de başlayan, Bursa Milletvekili seçilen fakat sonrasında çeşitli nedenlerle bu partiden ayrılarak Hürriyet Partisi kurucuları arasında yer alan ve partisinin CHP ile birleşmesiyle Halk Partili olan İbrahim Öktem delegelerinin büyük çoğunluğunun oyunu almıştı.

Temsilciler Meclisine Anadolu Basını'nı temsilen gazetecilerin seçimi, Ankara Radyo Evinde 61 gazetecinin katıldığı bir toplantıda belirlenmişti. 20 gazetecinin aday olarak katıldığı seçimlerde Bursa'dan Yeni Ant gazetesi sahibi ve başyazarı Derviş Sami Taşman en kuvvetli adaylar içerisinde yer alıyordu. Yapılan seçimlerde Taşman 36 oy ile ilk turda seçilmişti. Diğer üyeler, üçüncü tur seçimleri sonrası Adapazarı'ndan Selami Savaş ve Adana'dan Ferit Celal Güven'di¹⁶⁶.

Ülkedeki siyasi hayat normale dönmeye başlamış, 1961 yılı Nisan ayı ile birlikte partilerin toplantı ve kongreler yapılmasına izin verilmişti. 27 Mayıs'tan kısa bir süre sonra siyasi partilerin ocak ve bucak teşkilatları kaldırılmış ve sadece ilçe ve il teşkilatları faaliyetlerine devam ediyordu. Kadın ve gençlik örgütleri yeniden oluşturularak, faaliyetlerine başlamışlardı¹⁶⁷. Demokrat Parti kapatılmış ve bu partinin oy tabanı üzerinde bir rekabet alanı açılmıştı. Bu rekabet alanında boy gösterecek olan üç parti ön planda yer almıştı. Bunlardan biri Osman Bölükbaşı'nın CKMP'siydi. Diğer ikisi yeni kurulan Rağıp Gümüşpala'nın liderliğinde Adalet Partisi¹⁶⁸ ile Ekrem Alican'ın başkanlığında kurulan Yeni Türkiye Partisi'ydi¹⁶⁹. Yeni iki partiyi ortak noktada birleştiren, Demokrat Parti oylarına olan talepleriydi. Her iki parti hız bir şekilde teşkilatlanma çalışmalarına başlamışlardı.

¹⁶⁵ **Yeni Ant, Hakimiyet** 30 Aralık 1960.

¹⁶⁶ **Yeni Ant**, 29 Aralık 1960

¹⁶⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkez yönetimi, gençlik kolları kongrelerinin bir an önce aktif siyasette yer almasını istemiş ve hemen faaliyete başlanmıştı. Eskişehir'in Mihalıççık İlçesi'nde 8 Nisan 1961 tarihinde gerçekleştirilen CHP Mihalıççık İlçe Gençlik Kolu Kongresi, 27 Mayıs sonrası siyasi faaliyetlere izin verilmesinden sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin topladığı ilk kongre olmuştu. Bursa'nın İnegöl İlçesi'nde 9 Nisan 1961 tarihinde gerçekleştirilen CHP İnegöl İlçe Gençlik Kolu Kongresi CHP'nin ve CHP Gençlik Kolları'nın 27 Mayıs sonrasında gerçekleştirilen ikinci kongresidir. CHP Merkez İdare Kurulu Üyesi Suphi Baykam, Temsilciler Meclisi Üyeleri Kemal Zeki Gençosman, İmadettin Elmas, Ali İhsan Göğüş, Gençlik Kolları Genel Başkanı Erol Ünal ve CHP Bursa İl Yönetim Kurulu üyeleri kongrede hazır bulunmuşlardı. Asil Kaya, "Türk Siyasi Tarihi'nde CHP'nin Gençlik Kolları", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2010, s. 125-126.

¹⁶⁸ Rağıp Gümüşpala, askeri müdahale sonrası Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen bir generaldi. Sonrasında ordudan emekli edilen Gümüşpala, eski görevleri gereği askeri yönetim tarafından itimat edilen bir kişiydi ve siyasi hayata girmesine her hangi bir engel konulmadı. 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan Adalet Partisi, başta lideri Gümüşpala olmak üzere, ileri gelen yöneticileri ve teşkilatlarıyla devamlı surette DP'nin devamı olduklarını ve onların programlarını benimsediklerini ifade etmişlerdi. Tevfik Çavdar, "Adalet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2089-2090.

¹⁶⁹ Ekrem Alican, DP'den 1955 yılında ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kuran kadroda yer almış, eski bir demokrattı. Askeri yönetimin ülke genelindeki DP oylarını kontrol altında tutmak adına oluşturduğu Yeni

Türk siyasi hayatında önemli bir rol oynayacak olan Adalet Partisi'nin Bursa il teşkilatını kurmak üzere genel başkan Ragıp Gümüşpala 22 Mart'ta Bursa'ya geldi ve ilk temaslar başlatıldı. Halkın ilk adımda, yeni kurulan partiye yönelik askeri idareden kaynaklanan bazı çekinceleri bulunuyordu ve teşkilatın kurulmasında bunlar sıkıntı yaratıyordu. O dönem kuruluş çalışmalarında yer alan Hüseyin Sungur, ilk zamanlarda çektikleri sıkıntılar hakkında şu ifadelerde bulunur:

"27 Mayıs'tan sonra, Adalet Partisi'ni kuranlardan biriyim ben. Üzerimizdeki baskıdan dolayı partiye adam bulmakta zorlandık. Milletvekili adayı bulmakta zorluk çektik"¹⁷⁰.

Gümüşpala'nın Bursa ziyareti sırasında eski Demokrat Partili idarecileri sorması ve onlarla temas içersinde bulunması, Adalet Partisi'nin Demokrat Parti'nin kalesi olarak görülen Bursa'da teşkilatlanma çalışmalarını hızlandıracaktı. Gümüşpala, DP il eski başkanı Hayri Terzioğlu'na teşkilat kurması için teklifte bulunmuş, fakat Terzioğlu kabul etmemişti¹⁷¹. Yapılan çalışmalar sonrası, 1 Nisan 1961 tarihinde Adalet Partisi Bursa il teşkilatı kurulmuştu. İl idare kurulu, aralarında eski demokratlarında bulunduğu şu kişilerden oluşturulmuştu: İl başkanı Baha Cemal Zagra, Ali Ferruh Yücel, Tüccar Ziya Uğur, Avukat Esat Güneş, Tüccar Cemal Duraner, Emekli Albay Kadir Erhan Sanater, Avukat Ömer Altınler, Avukat Adil Göksu, Emekli Albay A. Enver Tunçalp¹⁷². Partinin merkezi olarak Avukat Esat Güneş'in Kozahan'daki yazıhanesi gösterilmişti. Bursa'da hızlı bir şekilde teşkilatlanma çalışmalarını yürüten Adalet Partisi, üç buçuk ay içersinde Bursa'nın tüm ilçelerinde teşkilatlarını tamamlayacaktı¹⁷³.

Yeni Türkiye Partisi'nin kuruluş çalışmalarında da eski demokratların siyasi faaliyetleri önemli bir rol oynadı. Bursa eski milletvekili Raif Aybar'ın¹⁷⁴ kuruluşunda önemli rol oynadığı partinin Bursa örgütü, 20 Mart 1961 tarihinde Eski Denizcilik Bankası Umum Müdürü Sami Şehbenderler başkanlığında kuruldu. İl idare kurulunun diğer üyeleri içersinde Avukat Arslan Haksal, Emekli General Ömer Sürel, Avukat Nuri Tümer, Tüccar Ahmet Pehlivan, Tüccar Mehmet Uslu, Otobüs İşletmesi Eski Müdür Sabri Timurhan,

---

Türkiye Partisi, eski DP'nin "aydın, seçkin ve kentli kanadını temsil eden, yüksek bürokratları, profesörleri ve serbest meslek sahiplerini kapsamaktaydı. Fakat parti bu yönüyle, Hürriyet Partisi'nde olduğu gibi geniş oy tabanından yoksun, gövdesi olmayan bir baş gibiydi. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1950)**, 3. b., Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 288.

¹⁷⁰ Hüseyin Sungur'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011.

¹⁷¹ **Yeni Ant**, 7 Mart 1961.

¹⁷² **Yeni Ant, Hakimiyet**, 2 Nisan 1961.

¹⁷³ **Hakimiyet**, 15 Temmuz 1961.

¹⁷⁴ DP Bursa eski milletvekili ve YTP'nin kurucularından Raif Aybar partisini şöyle tanımlıyor: "YTP'nin 1945'te CHP'ne duydukları dargınlığı, DP'yi desteklemekle ifade edenlerin, memleketin nihayet demokrasi rejimine kavuşması umutlarını, bu yeni kuruluşa bağlayan idealistlerin, sonradan düştükleri hayal kırıklığı yüzünden Hürriyet Partisi'ni kuranların; bunun çöküşü ile dahi heyecan ve imanlarını kaybetmemiş olan idealistlerin kurduğu parti." Melek Çolak, "Yeni Türkiye Partisi", **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, ed. Turgay Uzun, Orion Yayınları, Ankara, 2010, s. 210.

Tüccar İsmail Üstenci, Tüccar Ziya Akdoğan bulunuyordu¹⁷⁵. Bursa'da her iki parti, Demokrat Parti oylarına dikkate alarak teşkilatlanma faaliyetlerini yürütmüştü. Başlangıçta, iki partinin DP oylarını Bursa'da böleceği düşüncesi hakimken, sonraki dönemde gerçekleşen 1960 Anayasası referandumu ve milletvekili seçim sonuçları Adalet Partisi'nin bu konuda bir adım öne geçtiğini, Demokrat Parti'nin Bursa'daki oylarını kendi bünyesinde topladığını göstermişti.

F. 1961 ANAYASASI VE BURSA KAMUJOYU

Ülke genelinde yapılan Temsilciler Meclisi seçimlerin ardından Milli Birlik Komitesi ile birlikte 272 üyeden oluşan Kurucu Meclis, yeni seçim kanunu ve Anayasa yapma çalışmalarına başlamıştı. Mayıs ayına kadar süren çalışmalar sonrası, 24 Mayıs'ta "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu", 25 Mayıs'ta "Milletvekili Seçimi Kanunu", 27 Mayıs'ın yıl dönümünde 1961 Anayasası kabul edildi. MBK, 9 Temmuz 1961 tarihinde Anayasa'nın halkın onayına sunulmasına karar vermişti. Hazırlanan anayasa taslağı CHP'nin 1958 yılında hazırladığı "İlk Hedefler Beyannamesi"nde dile gelen tüm ilkeleri içeren bir özellik taşımaktaydı.

CHP, Anayasa referandumunda "Evet" çıkması adına bir kampanya yürütecekti. "Yeni Anayasa Milletin Eseridir"¹⁷⁶ sloganı etrafında yürütülen kampanyada, 1960 öncesi duruma devamlı surette atıfta bulunularak; yeni anayasanın, demokratik rejimin bir siyaset adamı veya heyeti tarafından tahribata uğraması yolunu ciddi şekilde önlediğine vurgu yapılıyordu. Yeni anayasa, meclisten çıkan kanunları denetleyen bir anayasa mahkemesi oluşturmuş; iktidar sahipleri karşısında hakimlere teminatlar sağlamış; vatanın iktisadi bakımdan hızlı kalkınması ve vatandaşların refaha kavuşmasına önem vermişti. Türk milleti, ömürlerini millet hizmetinde tüketen şehitlerimiz ve Büyük Atatürk adına anayasanın kabulünü sağlayacaktı¹⁷⁷. Bursa'da "Evet" kampanyasını yürüten heyetin içersinde Kurucu Meclis üyelerinden Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Bedrettin Tuncel, Dr. İbrahim Öktem, Derviş Sami Taşman, Raif Aybar bulunuyordu. İlçe ve nahiyeleri gezen heyet, halkı bilgilendirici konuşmalar yaparak, evet oyu istiyordu.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve lideri Osman Bölükbaşı, referandum kampanyasında, anayasanın kapsamına giren her şeyin halkın çıkarına olduğunu ifade

¹⁷⁵ **Hakimiyet, Yeni Ant**, 23 Mart 1961.

¹⁷⁶ **Milliyet**, 4 Temmuz 1961.

¹⁷⁷ **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

ederek, mutlaka anayasa lehinde oy verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştı¹⁷⁸. Bölükbaşı, darağaçlarının gölgesinde girilen referandum sürecinde basına verdiği bir beyanda şu ifadelerde bulunuyordu:

“CKMP olarak Anayasa’ya ‘Evet’ denmesi icap ettiğine yürekten kaniyiz. Aksi halde Cemal Paşa şu kapıya bir darağacı kursa milletin aleyhine olan bir anayasaya ‘Evet’ dememek için yağlı ipi kendi elimle boynuma geçirmeyi şeref telakki ederim”¹⁷⁹.

Yeni Türkiye Partisi, DP oylarını hedefleyen bir parti olarak, anayasa referandumu konusunda net bir tavır almaktan uzak kalmıştı. Genel Başkan Ekrem Alican, anayasayı reddetmek konusunda bir sebep olmadığını demekle yetinmiş, yönetim kurulu seçmenleri anayasa lehinde karar almaları konusunda yönlendirmişti¹⁸⁰.

Anayasa oylamasında diğer partilerden ayrı bir tutum takınan Adalet Partisi, sürecin başlarında sessiz bir politika izlerken, referanduma bir hafta kala bizzat lideri Ragıp Gümüşpala’nın ağzından “Evet” yolunda bir söylemde bulunmuştu. Fakat bu zoraki bir “Evet”ti ve arkasından “*Bununla beraber*” deyimini geliyordu. Çünkü oluşturulan anayasa eksiklikler taşıyordu. Dönemin hassasiyetinden dolayı eksiklikleri tam olarak ifade etmekten sakınan Gümüşpala, radyoda yaptığı konuşmasında partisinin anayasaya olan mesafeli tavrını şöyle açıklıyordu:

“Bir milli anayasanın geniş ve müsait zamanlar içinde dahi hazırlanması büyük güçlükler arz ettiği ve derin ilmi araştırmaları gerektirdiği göz önünde tutulursa bir yılda ve bir devrim havası içinde meydana getirilen Anayasanın gerek şekli ve gerekse muhteva bakımından bir takım noksanları ve fazlalıkları olmasını tabii görmek icap eder”¹⁸¹.

Adalet Partililer göre Anayasanın hukuki yönü tamamı, fakat sosyal yönü büyük eksiklikler taşıyordu¹⁸². Kesin tavır almaktan kaçınan Adalet Partisi son sözü halkın söyleyeceğini ifade ederken, bazı partili idareciler ülke genelinde olduğu gibi, Bursa kamuoyunda da, 1961 Anayasasına yönelik halk oylamasında “*Hayır diyelim Hayır Olsun*” parolasını yürütüyordu¹⁸³. Ayrıca, Anayasa’ya evet denmesi halinde, Yassıada’da yargılanan DP’lilerin cezalandırılmalarının onayı olduğu, evet oyu ile toprakların karşılıksız

¹⁷⁸ Bener Karakartal, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası-Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan**, C. XXXVIII, S. 3-4 (1984), s. 171.

¹⁷⁹ **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

¹⁸⁰ Karakartal, a.g.m., s. 171.

¹⁸¹ **Milliyet**, 2 Temmuz 1961.

¹⁸² **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

¹⁸³ Çavdar, a.g.m., s. 2090.; Sarıcan, a.g.e., s. 144.

kamulaştırılacağı ve CHP'nin iktidara dönüşünün gerçekleşeceğinin onaylanacağı ileri sürülüyordu¹⁸⁴.

Referandumdan ziyade daha çok seçim havası içinde geçen sürecin sonunda, 9 Temmuz 1961 tarihinde Anayasa referandumu gerçekleştirildi. Referandum sonrası ortaya çıkan sonuç, yeni rejim tarafından beklenen başarının altında gerçekleşmişti. "Evet"ler çoktu ama "Hayır" oyları azımsanmayacak kadar çoktu. Ülke genelinde katılım oranının % 83 olarak gerçekleştiği oylamada % 60,4'ü "Evet", % 39,6'sı "Hayır" oyu vermişti¹⁸⁵. Oylamaya katılan Bursa'da Anayasa referandumuna 358.107 seçmenden 304.609 kişi oy vermiş ve katılım oranı, ülke ortalamasının üzerinde bir rakam olan % 85'e yaklaşmıştı. Oylamaya katılanların % 53 anayasaya "Hayır" oyu verirken, % 47 "Evet" oyu vermişti. Bursa Merkez ve ilçelerinde referanduma çıkan geçerli oy miktarları şöyleydi¹⁸⁶:

	Evet	Hayır
Bursa Merkez	53.976	60.708
Mudanya	6.403	4.425
Yenişehir	9.708	10.593
İnegöl	14.055	19.470
Mustafakemalpaşa	18.947	15.671
Orhangazi	5.311	7.533
Karacabey	12.539	11.405
İznik	5.940	6.567
Gemlik	4.543	8.567
Orhaneli	8.267	11.593
Keles	3.764	5.000
TOPLAM	139.689	156.532

Tablo 22: 1961 Anayasası Referandumuna Bursa Merkez ve İlçelerde Çıkan Oy Miktarları

Bu sonuçlar, CHP teşkilatı adına büyük bir başarısızlık ortaya koyarken; Adalet Partisi tarafında, dönemin hassasiyetinden kaynaklanan, temkinli bir yaklaşım söz konusuydu. Temkinli yaklaşım basın diline de yansımış, ilk sonuçlar okuyucuyla "*Dün Bursa'da Anayasaya %40 'Evet' dendi*" şeklinde paylaşılmıştı¹⁸⁷. Sonuçlar, Demokrat Parti'nin kalesi olarak algılanan Bursa'nın 27 Mayıs askeri müdahalesine karşı, demokratik yollardan verdiği tepkiydi.

Bursa'da ortaya çıkan bu sonuç sonrası, Kurucu Meclis'e il temsilcisi olarak seçilen Dr. İbrahim Öktem istifa etme kararı alacak, fakat sonrasında kararından geri dönecekti. Öktem istifasının gerekçesinde, Bursa'da evet lehinde yoğun bir çalışma içinde bulduklarını ve son iki hafta içerisinde il içerisinde 80 toplantı yaptığını ve her konuşmasının olumlu karşılandığını; buna karşın muazzam bir şekilde yer altı faaliyeti

¹⁸⁴ Karakartal, a.g.m., s. 180.

¹⁸⁵ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 234.

¹⁸⁶ **Yeni Ant**, 11 Temmuz 1961.

¹⁸⁷ **Hakimiyet**, 10 Temmuz 1961.

yapan devrim düşmanlarının çalışmalarının da aralıksız devam etmesiydi. Oylamada hayır denmesi halinde Yassıada'daki Demokratların cezalarının hafifleyeceği, evet denilmesi halinde cezalarının ağırlaşaacağı konusundaki düşüncenin, hayır oyları üzerindeki etkisi büyük olmuştu. Ayrıca hayırcıların oy verme konusundaki gayretleri yanında evetçilerin az gayret göstermeleri, askeri müdahale sonrası seçimlere gidilen sürecin çok fazla zaman alması gibi gerekçelerinde hayır oyları lehinde bir hava yaratmıştı¹⁸⁸.

Referandum sonucu Bursa dışında hayır oyu veren iller içerisinde Sakarya, Denizli, Bolu, Aydın, Çorum, Kütahya, Manisa, İzmir, Samsun, Zonguldak bulunuyordu. CHP yöneticileri, referandumda çıkan hayır oylarını DP'lilerin halkı kandırmalarına yoruyorlardı, fakat İsmet İnönü hayırların nedenini daha derinlerde arama gereği duymuştu. "Hayır" oyları verilen iller içinde Samsun ve Çorum hariç, diğerlerinde 1957 seçimlerinde Demokratlar, muhalefetin aldığı oylardan daha fazla oy almışlardı. Bu bölgeler "Koyu Demokrat" sayılacak yerlerdi ve DP teşkilatları buralarda çok etkin bir haldeydi¹⁸⁹. Bu tablo, DP teşkilatlarının hala yerel siyasette faal olduklarını gösteriyordu. "Hayır" oyu veren illerde referanduma katılım ülke ortalamalarının üzerindeydi, hatta bu illerin kırsal bölgelerinde katılım oranları daha da yükselmekteydi. Örneğin, Bursa'da % 87,5, Manisa'da % 87'iyi bulan katılım oranları vardı. Bu illerin ortak özelliği, Batı'da yer alan ve Türkiye'nin zengin tarım ve ticaret bölgelerini barındıran yerler olmalarıdır. Bunun tersi durumda "Evet" oyu veren illerin genel özelliği, Türkiye'nin Doğu'sunda yer almalarıdır. Bu illerde, kırsal nüfus büyük önem taşıırken, iktisadi gelişme yüksek değildi. Ayrıca bu bölgelerde büyük toprak sahipleri yüksek oranda bulunuyordu ve oylar toplu biçimde aynı yönde kullanılmaktaydı¹⁹⁰. 1957 seçimleriyle yapılan bir kıyaslama sonrası, referanduma "Hayır" oyu veren illerde CHP zayıfken, "Evet" oyu verilen illerde CHP'nin güçlü olduğu ortaya çıkıyordu. Sonuç olarak, 1961 referandumu seçmen davranışları açısından incelendiğinde, genel parti sadakatinin, referandumda oylanan anayasanın önüne geçtiği bir gerçek olarak ortaya çıkmıştı¹⁹¹.

G. 15 EKİM 1961 SENATÖR VE MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ

27 Mayıs Askeri Müdahalesinin siyasi hayata olan etkilerini göstermesi açısından 1961 yılında yapılan Milletvekili seçimlerinin sonuçları önemlidir. Kurucu Meclis 21 Temmuz 1961 tarihinde, genel seçimlerin 15 Ekim'de yapılması ve propaganda

¹⁸⁸ "Halkoyu Neticesinin Tahliline Başlandı", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1961; **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1961.

¹⁸⁹ Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, a.g.e., s. 239.

¹⁹⁰ Karakartal, a.g.m., ss. 175-177

¹⁹¹ A.g.m., s. 180.

faaliyetlerinin de 10 Eylül'de başlaması kararını aldı. Anayasa referandumuna hayır oyu veren Bursa'da, seçimlerde ortaya çıkacak sonuç merakla beklenmişti. CHP, anayasa referandumundan kısa bir süre sonra Bursa il kongresini topladı. 16 Temmuz 1961 tarihinde Tayyare Sinemasında toplanan il kongresinde seçilen yeni yönetim partiyi 1961 yılı sonunda yapılacak olan genel seçimlere götürecekti. Yapılan seçimler sonrası il başkanlığına İbrahim Çataloğlu seçilirken, il idare kurulu üyeleri şu kişilerden oluşuyordu: Sadrettin Çanga, Şebip Karamullaoğlu, Sıddık Tümerkan, Orhan Feyzioğlu, Muhsin İğmen, Turgut Bulut, Hasan Alkoçlar, Salih Biçen, İhsan Bakkalbaşıoğlu, Edip Ünal Erzen¹⁹². DP iktidarında Bursa Emniyet Müdürlüğü görevini yürüten Şebip Karamullaoğlu, Sadrettin Çanga'dan sonra delegelerden en fazla oyu alarak, birçok eski Halk Partili idareciyi geride bırakmıştı.

Cumhuriyet Halk Partisi, 24 Ağustos 1961 tarihinde 15. Olağan Kurultay'ını topladı ve İsmet İnönü genel başkanlık görevine gelirken, Kazık Gülek'le Genel Sekreterlik yarışına giren İsmail Rüştü Aksal, büyük bir farkla bu yarışta kazandı. Kurultay sonrası kabul edilen "Temel Hedefler Bildirisi"nde, geçmişin kırılganlıklarını sona erdirmekten bahsedilirken¹⁹³, somut öneriler getirmekten uzak kalınmış, "refah devleti" görüşü ve demokrasi ve sosyal adalet yoluyla ekonomik kalkınma anlayışına vurgu yapılmıştı¹⁹⁴.

CHP Bursa il yönetimi Eylül ayı ile birlikte seçim çalışmalarına hız verirken, senato ve milletvekili adayları çeşitli ilçelerde seçim gezilerine çıkmıştı. CHP Bursa Cumhuriyet Senatosu adayları içerisinde Sabri Sağıroğlu, Edip Ünal Erzen, İrfan Kocaoğlu, Arif Sözen bulunuyordu. Milletvekili seçiminde nispi temsil sistemi uygulanacağından, alınan oy miktarına göre partiler milletvekili çıkaracaktı. Bu nedenle adayların seçmen listelerinde buldukları yerler son derece önemliydi. İl içerisinde yapılan yoklama kurulları sonrası CHP Bursa Milletvekili adaylarının isim sıralaması şöyle oluşmuştu: Edip Rüştü Akyürek, İbrahim Öktem, Sadrettin Çanga, Orhan Feyzioğlu, Derviş Sami Taşman, Hasan Özgüneş, Sıddık Tümerkan, Şebip Karamullaoğlu, Rıza İlova, Muharrem Aracar, Hikmet Bilgili¹⁹⁵. CHP'nin listesi Bursa kamuoyunda iyi karşılanmış ve güçlü bir liste olduğu izlenimi vermişti¹⁹⁶.

CHP il başkanı İbrahim Çataloğlu, seçim çalışmaları sürecinde, 1957 yılı seçim sonuçlarını ön plana getirip, en az altı milletvekili kazanacaklarından son derece emin şekilde, Bursa'da hiçbir zaman bu kadar kendilerini güçlü hissetmediklerini beyan

¹⁹² **Yeni Ant**, 17 Temmuz 1961.

¹⁹³ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, 4. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 165.

¹⁹⁴ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 236.

¹⁹⁵ **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1961.

¹⁹⁶ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1961.

edecekti¹⁹⁷. CHP'nin seçimlerde parolası kardeşlik ve beraberlikti. Seçim dönemi içerisinde CHP teşkilatı adına en heyecanlı dönem Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal'ın, seçimden önceki Pazar günü Bursa'ya gelerek, seçim mitingine katılmasıydı. Tophane Meydanı'nda düzenlenen mitingde, anayasa referandumunda çıkan "Hayır" oylarının etkisi hissediliyor ve bu konuşmacıların ifadelerine yansıyor. Demokrat Parti'nin kalesi olma özelliğini sürdüren Bursa'da, genel sekreter tüm kitleleri kapsayıcı bir konuşma yaparak şu ifadelerde bulunmuştu: *"DP'liler benim kardeşlerim, benim dostlarımdır. Bu vatandaşlarla aramızda hiçbir meselemiz yoktur. Düşmanlık değil, kardeşlik peşindeyiz. Bugün o devir için içimizde ufak bir tortu bile saklamıyoruz"*. Mitingde, CHP Bursa milletvekili adayları da konuşmalarda bulunmuştu. Muhalefet döneminin aksine maddi olanakların iyileşmesiyle, CHP Bursa teşkilatının oluşturduğu ekipler birçok vasıtalarla il merkezi ve ilçeleri geziyordu. CHP lideri İnönü seçim sonuçlarına yönelik temkinli yaklaşımını koruyor, çoğunluk alarak iktidara gelineceği yolundaki parti teşkilatında hakim olan iyimser tabloya karşın, *"Arkadaşlar çok iyimser, inşallah tahminleri doğru çıkar... Fakat ben öyle değilim. Umdukları neticeyi bulamazlarsa hayal kırıklığına uğramamalıdır"* ifadelerinde bulunmuştu¹⁹⁸. Nitekim İnönü'nün tahminleri doğru çıkmış, parti beklentilerin altında oy almıştı.

Seçim sürecinde Adalet Partisi'ne yönelik en önemli destek bölgelerinden biri Bursa'ydı. DP'nin kalesi olan, anayasada referanduma hayır diyen Bursa'da, herkeste hakim olan kanı, AP'nin Bursa'da en az altı milletvekili çıkaracağıydı. Bunun altında bir rakam sürpriz olarak nitelendirilmişti. Geri kalan dört vekilliğin CHP'ye, bir tanesinin CKMP'ye gideceği tahmin ediyordu¹⁹⁹. Seçim dönemi içerisinde Yassıada'da devam eden mahkeme sürecinin uzaması ve sanıklar hakkında istenilen cezalar, Demokrat Parti seçmeni üzerinde derin etkiler yapmıştır. Örneğin seçim döneminde *"107 sanık için idam istendi"* tarzında haberler²⁰⁰, askeri yönetimle CHP'yi bir gören DP seçmenini kendi içinde kenetlemiştir. Adalet Partililer seçim çalışmalarında sürekli olarak *"Gözlerimize bakarsanız anlarsınız"* teması içinde Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu'nun idamlarından duyduğu keder ve isyanı vurgulamış; birçok Demokrat Partilinin yakınlarını aday yaparak, her gittiği yerde slogan olarak *"Af"* sözcüğünü kullanmıştı²⁰¹. Ayrıca askeri idarenin seçim sürecinde Adalet Partisi'nin hedef haline getirmesi ve Cemal Gürsel'in

¹⁹⁷ **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1961.

¹⁹⁸ Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 313.

¹⁹⁹ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1961.

²⁰⁰ **Milliyet**, 15 Temmuz 1961.

²⁰¹ Çavdar, **a.g.m**, s. 2090.

devamlı surette Adalet Partisi'nin eleştiren tavrı, DP seçmeninin kuşkuya yer bırakmayacak şekilde Adalet Partisi bünyesinde toplanmasıyla sonuçlanmıştı²⁰².

Bursa'da kısa zamanda kendisine seçmen tabanı bulan Adalet Partisi, yerel idari ve yargı kurumlarının yaptığı çeşitli uygulamalar sonrasında da gittikçe halk üzerindeki prestijini artırıyor. Yukarıda değindiğimiz tutuklamaların benzeri bir süreci, seçimlere gidilen dönemde yaşanmıştı. Bursa Adalet Partisi il idare kurulu üyeleri, il içersinde ocak ve bucak teşkilatları oluşturmak suçundan tutuklanarak, mahkemeye sevk edilmişlerdi. Haklarında altı aydan iki seneye kadar hapis istenen, aralarında il başkanı Baha Cemal Zagra, eski Bursa Belediye Başkanı Ali Ferruh Yücel'inde bulunduğu şahıslar, seçimlere cezaevinde girecek; bu durum halk arasında AP lehinde mağduriyetten kaynaklanan bir destek yaratacaktı²⁰³.

Seçimlerde yer alan bir diğer parti YTP ise seçim stratejisinin temelini CHP karşıtlığı üzerine yoğunlaştırmış; YTP'nin, vatandaşın CHP karşısındaki mücadelesini sağlamak amacıyla kurulduğuna vurgu yapmıştı²⁰⁴.

Seçim döneminde milletvekili adayları, seçmenlerin kendilerini tercih etmeleri amacıyla bilgilendirme broşürleri basmışlardı. Bu broşürlerde seçmenlerden tercihli oy kullanması isteniyordu. Seçim sistemine göre, her partinin aday listelerinde adayların yanında yer alan kutucuklara, isteyen seçmen işaretlemeye bulunarak, tercihli oy kullanabiliyordu. Tercihli oy pusulası kullanıp-kullanmama konusunda seçmen özgürdü. Seçmen, listelerde yer alan adayların yarısı kadar tercih hakkına sahipti²⁰⁵. Bursa 11 milletvekili çıkaracağı için, tercihli oy pusulasında tam olarak beş adayın işaretlenmesi gerekiyordu. Bu sayının eksik ya da fazlası oyu boşa çıkarıyordu.

15 Ekim'de yapılan seçimlerde, sadece CHP tüm illerde seçimlere katılan partiydi. Seçimde Cumhuriyet Senatosu zarfları "Yeşil", Milletvekili zarfları "Pembe" olarak belirlenmişti. Seçim günü ülke genelinde 12.925.395 seçmenden 10.522.716 tanesi oy kullanmış ve seçime katılım oranı % 81,4 olarak gerçekleşmişti. CHP 3.724.752 oyla oyların % 36,7'sini alarak 173 milletvekili; Adalet Partisi 3.527.435 oyla oyların % 34,8'ini alarak 158 milletvekili; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1.415.390 oyla, oyların % 14'ünü alarak 54 milletvekili; Yeni Türkiye Partisi 1.391.934 oyla oyların % 13,7'sini alarak 65 milletvekili kazanmıştı²⁰⁶.

²⁰² Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, a.g.e., s. 251.

²⁰³ **Yeni Ant**, 19 Ağustos 1961.

²⁰⁴ Çolak, a.g.m., s. 212.

²⁰⁵ **Ulus**, 14 Ekim 1961.

²⁰⁶ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008, s. 28.

Seçim günü Bursa'nın bazı bölgelerinde asayiş olayları görülürken, tercihli oy dağıttıkları gerekçesiyle Adalet Partili bazı kişiler savcılığa sevk edilmişti. Bursa ili içerisinde 365.573 kayıtlı seçmenden 310.750'ü seçimlere iştirak etmiş ve katılım oranı % 85 olarak, Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmişti. Adalet Partisi 188.362 oy ile oyların % 63,1'ini, Cumhuriyet Halk Partisi 87.410 oy ile oyların % 29,3'ünü, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 16.792 oy ile oyların % 5,6'sını, Yeni Türkiye Partisi 6.114 oyla oyların % 2'sini almıştı²⁰⁷. Seçim sonuçlarının ilçeler bazında resmi rakamları bulunmamaktadır. Fakat dönemin basını yansıyan yaklaşık sonuçlardan bir yargıya gitmek istediğimizde, DP döneminde olduğu gibi Adalet Partisi Bursa'nın tüm ilçelerinde diğer partilerden fazla oy almış; bazı ilçelerde ise oyu diğer partilerin oylarının çok üzerinde seyretmiştir. Bursa merkezde iki parti (AP ve CHP) arasında yaklaşık iki katı bir oy farkı bulunurken, Orhaneli, Mustafakemalpaşa, Orhangazi, Gemlik, Keles gibi ilçelerde yaklaşık üç katına yaklaşan oy oranları bulunmaktadır. İki parti içerisinde oy oranlarının birbirine en yakın olduğu ilçeler içinde Mudanya, İznik yer almaktadır²⁰⁸.

Çoğunluk sistemine göre yapılan senato seçimlerinde, 365.801 seçmenden 310.996'sı oylarını kullanmış, 296.348 oy geçerli sayılmıştı. Adalet Parti'li Şeref Kayalar 187.613 oyla en fazla oyu alan kişi olurken; CHP'nin adaylarından Sabri Sağıroğlu 87.215 oy almıştı²⁰⁹. Sonuçların ardından Adalet Partisi Bursa'daki tüm senatörlükleri kazanmıştı. Adalet Partisi'nden Bursa senatörü seçilen kişiler şunlardı: Şeref Kayalar, İhsan Sabri Çağlayangil, Cahit Ortaç, Baki Güzey. Nispi temsil sistemine göre Bursa Milletvekilliklerinden sekiz tanesini Adalet Partisi, üç tanesini CHP kazandı. Adalet Partisi adına Bursa Milletvekilleri Cevdet Perin, Ahmet Türkel, Ziya Uğur, Baha Cemal Zagra, İsmail Yılmaz, Mustafa Tayyar, Ekrem Paksoy, Hikmet Akalın; CHP Bursa Milletvekilleri Edip Rüştü Akyürek, İbrahim Öktem, Sadrettin Çanga'ydı²¹⁰.

Referandumda, Türkiye'nin Batı bölgelerinde kendisini gösteren Adalet Partisi, seçim sonrası Akdeniz, Karadeniz bölgelerinde de oylarını genişletmişti. Türkiye'nin Doğu bölgelerinde, CHP'ye nazaran Yeni Türkiye Partisi oylarında önemli bir artış göstermişti²¹¹ 1961 yılı genel seçimleri, CHP açısından tam bir hayal kırıklığı yaratmıştı. 27 Mayıs sonrası büyük bir çoğunlukla iktidara gelme hayalleri kuran parti; 1957 seçimleri kıyaslandığında yaklaşık bir milyon yeni seçmenin katıldığı 1961 seçimlerinde, mevcut oylarını koruyamamış, önemli bir oy kaybına uğramıştı. Böylece askeri müdahale

²⁰⁷ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007, s. 44.

²⁰⁸ Yeni Ant, Hakimiyet, 17 Ekim 1961

²⁰⁹ Yeni Ant, 20 Ekim 1961.

²¹⁰ Yeni Ant, 18 Ekim 1961.

²¹¹ Karakartal, a.g.m., s. 178.

öncesinde, seçmen nezdinde giderek güç kazanan parti, müdahale sonrası en fazla zarar gören taraf olmuştu. 27 Mayıs'a gidilen süreçte, DP iktidarının muhalefeti sindirmeye yönelik tavırları CHP'yi mağdur konumuna itmiş ve kamuoyunda popülaritesini arttırmıştı. Gerek partide gerekse kamuoyunda yapılacak olan seçimlerde CHP'nin çoğunluğu alacağı havası hakimdi. Askeri müdahalenin hemen ardından seçimlere gidilseydi, CHP gene iktidara çoğunlukla gelebilirdi. Fakat askeri idarenin zaman geçtikçe gerçekleşen tavır ve uygulamaları, buna karşın CHP'nin bu duruma karşı net bir tavırda bulunmayışı²¹², ülkedeki siyasi havayı değiştirecekti. Gerek ülke içersinde gerekse Bursa yerelinde askeri idarenin ve yargının Demokratlar aleyhine gerçekleştirdiği çeşitli uygulamalar, Adalet Partisi lehine büyük bir katkı sağlamıştı. Yukarıda bir kaç örneğini verdiğimiz çeşitli tutuklama olayları ve mağduriyetler, zaman içersinde geçmişin unutulmasına ve geçmişin izlerinin CHP aleyhine tekrar gündeme gelmesiyle sonuçlanmıştı.

Bursa'da seçim sonuçları CHP teşkilatı adına büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Partililer il içersinde bekledikleri oy artışını sağlayamamış, aksine seçimlerde Adalet Partisi beklenilenin üzerinde oy almıştı. DP iktidarının son dönemlerinde Bursa'da zayıflayan DP oyları, askeri müdahale sonrası, daha güçlü bir şekilde kendini göstermişti. Geçmiş yılların seçim sonuçları ile çok büyük benzerlikler ortaya koyan 1961 seçimleri açık bir şekilde Bursa'da AP'nin, diğer partilere oy kaptırmadan, DP oylarını kendi bünyesinde topladığını göstermiştir. Adalet Partisinin Bursa'da aldığı bu başarının arka planında, DP'nin seçmen kitlesini ve üye tabanını büyük ölçüde devralarak, kendi yerel örgüt yapısını bu temel üzerine inşa etmeyi başarmasıydı. Ayrıca DP iktidarında Bursa'da güç kazanan ekonomik temelli kesimlerin, AP'nin uygulamayı vaat ettiği serbest ekonomi ve devlet müdahalesinin azaltılmasına ilişkin politikaları desteklemesiydi. AP'nin Bursa il örgütünde ağırlık yeni girişimci kesimlerle, büyük toprak sahiplerinin elindeydi. AP Bursa siyasetindeki bu gücünü 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar koruyacaktır²¹³.

---

²¹² CHP'nin askeri müdahale karşısındaki durumu İsmet İnönü'nün tavrıyla örtüştürülmektedir. 27 Mayıs öncesi ülkede müdahale şartlarının oluştuğu söylene de, İsmet İnönü'nün müdahaleden haberi olmadığı aşikardır. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nü ordunun siyaset içersinde yer almasına karşı duruş sergilemişlerdir. Fakat ordunun siyaset dışında kalması, sivil rejimin Batılı yenilikçi çizgiden sapmadığı sürece geçerli olmuştu. Bu çizgi aşıldığında sivil rejimin tek güvencesi ordu olmuştu. Bunun izlerini İnönü'nün müdahale sonrası CHP örgütüne gönderdiği genelgede görürüz. Genelgede, "Şanlı Türk Ordusu, ülkeyi maddi ve manevi çöküntüye götüren açıkça anayasa dışı baskı idaresine son vermiştir" ifadeleriyle Türk ordusu övülerek, ülkede dürüst bir düzen kurmayı amaçlayan ordunun, huzuru ve asayişini sağlayacağından bahsedilmektedir. Mazıcı, **a.g.e.**, s. 93, s. 137; Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 383.

²¹³ Eren Basağan Özgünay, *Türk Yerel Siyasetinde Oligarşik Yapılaşmalar: Bursa Merkez Sağ Örneği*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1993, s. 36.

SONUÇ

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında, merkezi yönetiminin tüm denetimini üzerinde hissederken, bir yandan da kendi bünyesinde yerel eşraf ve ayan grubuna sahip bir yapı arz ediyordu. Merkezi idarenin zayıfladığı dönemlerde güç kazanan yerel elitler¹, devletin modernleşme sürecinde getirilen yasal düzenlemelerle, yerel yönetim kademelerinde daha fazla yer almaya başlamıştı. İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan siyasal oluşumların etkileri kendini Bursa'da gösterirken; İttihat ve Terakki ile Hürriyet İtilaf Partisi Bursa'da örgütlenmiş, yerel elitler, bu partiler arasında bölünmüş²; Cumhuriyet idaresi ile birlikte, Türk siyasetindeki bölünme kendisini açık bir şekilde Bursa yerelinde devam ettirmişti. Geçmiş idarenin siyasi ve sosyal yapısının güçlü olarak kendisini koruduğu Bursa'da, yerel elitler, Cumhuriyet idaresinin merkezi yönetimine karşı, çok partili denemelerin getirdiği özgürlük ortamlarında, muhalif tavırlarını devamlı sürdürmüşler, bu konuda halkında desteğini almışlardı.

Yerel elitlerin bu etkisi Cumhuriyet Halk Fırkası Bursa teşkilatının kuruluş ve gelişim süreçlerinde sıkıntılı dönemlerin yaşanmasıyla sonuçlandı. Teşkilat kimi zaman yoğun üye kayıpları yaşarken, kimi zaman seçimlerde başarısızlığa uğramış, kimi

¹ Yusuf Oğuzoğlu, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 71-72.; 18. yüzyılda Bursa Ayanının, yöneticileri azlettirecek istediklerini göreve getirme gücüne sahip olduğu; bu durum karşısında merkezin kendi ya da sancak mutasarrıfının uygun gördüğünü atamak yerine, kimin Hüdâvendigâr Sancağı mütesellimliğine layık olduğunu yine şehir ileri gelenlerine sormuştur. Nilüfer Alkan Günay, 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2010, s. 122.

² İkinci Meşrutiyet dönemi Bursa'sını anılarında paylaşan Celal Bayar, İstanbul'da başlayan her hangi bir hadisenin, akşamüstü Bursa'da etkisini gösterdiğine değinir. Bursa'da kalabalık bir grubu temsil eden tahsilsiz veya yarım tahsilli şahısların, devletin idare prensiplerine, vatandaşların giyimine, kuşamına, sakalına, bıyığına ve oturup kalkmasına varıncaya kadar hususi hayatlarına geniş ölçüde karışma yetkisinin kendilerinde bulduklarını; din işlerinde olduğu gibi sosyal ve siyasal meselelerde dahi hak ve hakikati söylemeye ehliyetli ancak kendilerinin olduğunu anlatırlardı. Bu kesim ağırlıklı olarak din ve siyaseti birbirine karıştıran "Volkan" gazetesi etrafından örgütlenmişti. Yeni rejim ve idare aleyhinde her yazıyı, azgın bir hırsla halk arasında yaymayı görevsayan bu kişilerin başlıca propaganda konuları şunlardı: "*Biz ulemayız. Nutuklar Şeridir, abdestle camide söylenir. Conlar (Jön Türkler) kafirdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde olanlar, çöllerde gezen hunhar canavarlara benzerler, yırtıcı mahluklardır. Bunların sözlerine inanmayınız. Yaptıkları fesattan başka bir şey değildir... Birtakım dinsizler Meclisi Mebusan'a doldular. Bizim kitaplarımız varken, Avrupa'dan nizam ve kanun getirmenin ne lüzumu var... Dinsizler, millete külah veya fes yerine şapka giydirecekler, hıristiyanlığı telkin edeceklerdi*". Celal Bayar, **Ben De Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C. II, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, ss. 12-16; İkinci Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 24 Ağustos'ta Bursa'da gerici bir ayaklanma baş göstermiş, bir kaç asi hapisaneyi basarak iki yüz tutukluyu silahlandırıp serbest bırakmıştı. İl içinde vali ve memurlar aleyhinde gösteriler düzenlenirken, vergi ödememe, hükümeti işlemez hale getirme konusunda çeşitli girişimlerde bulunulmuştu. Ertesini günü askerler tarafından isyan bastırılmıştı. Bu olaydan birkaç ay sonra, 31 Mart Ayaklanmasının başladığı 13 Nisan gününün ertesinden, Bursa Merkezde ellerinde yeşil bayraklar bulunan binlerce kişi gösterilerde bulunmuş, Derviş Vahdeti'ye telgraf çekerek, İstanbul'dakilerle birlik olduklarını göstermişlerdi. Bursa'nın muhalif yönü İkinci Meşrutiyet sonrası yapılan ilk seçimlere yansımıştır. Meclise dört vekil gönderecek olan Bursa'da İttihat ve Terakki üyesi olan Binbaşı Mehmet Tahir Bey seçilirken, diğer üç kişi bağımsız adaylar olan Ömer Fevzi Hoca, Hafız Ahmet Hamdi Efendi ve Abdullah Sabri (Karter)'dir. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 303-304.

zamanda istifalarla boğuşmuştu. Sıkıntılı yılların ardından, parti-devlet bütünleşmesinin getirdiği sıkı merkezi denetim, CHP'nin Bursa'nın siyasi hayatına egemen olmasına ve yerel elitlerin siyasi hayatta arka plana itilmesi sonucunu ortaya koymuştu. Fakat yerel elitlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Tek Parti döneminin sonuna kadar, hem merkezin patronajı altında bulunup, hem de köylü kitlelerle patronaj ilişkileri geliştirerek, merkezle kitle arasında köprü işlevini sürdürmüştü³.

1930'lu yıllarda, CHP idaresi, tüm ülkede olduğu gibi, Bursa'da da bir örgütlenme sürecine girmiş; Bursa'nın geçmişten gelen muhalif yapısı, parti yönetiminin bu bölgeye daha hassas yaklaşımını beraberinde getirmişti. Parti-devlet bütünleşmesinin tamamlandığı, merkezin denetiminin yerel siyasette etkisini ağır bir şekilde hissettirdiği bu sürecinin ardından, Bursa'nın hemen her yerinde ocak-bucak teşkilatları tamamlanmış; Bursa'nın tüm köylerinde CHP ocak teşkilatı kurularak, parti faaliyetleri görecede olsa devam ettirilmişti. Bursa, partili sayısı bakımından ülke genelinde ön sıralarda yer alırken; bir şekilde siyasete katılan, siyasi ve ekonomik çıkarlarını tek parti iktidarında gören, bunu en azından parti üyeliği üzerinden sürdüren şahısların çoğunun partiye olan aidiyetinin zayıf bir yapı teşkil etmesi; ayrıca Bursa'nın, merkezi idareye -geçmişten gelen- muhalif tavrı ile birleşince, çok partili siyasi hayata geçiş süreci CHP adına sıkıntılı bir süreci beraberinde getirmişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ülke içinde başlayan yeni siyasi dönem, muhalif partilerin kuruluş ve örgütlenişi, Bursa'nın siyasi hayatında da hareketli günleri beraberinde getirmişti. Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, bir kaç ay içinde Bursa il merkezi ve ilçelerinde hızla örgütlenerek, yoğun bir üye sayısına kısa sürede ulaşma imkanı bulmuştu. Muhalefetin, Bursa yerelinde hızlı örgütlenişinin gerekçesini, tek parti iktidarında, yerel yönetim kademelerinde yer alan asker-sivil bürokrasinin egemenliği sonrası siyaset dışında kalan yerel elitlerin, ülke içinde başlayan bu yeni süreçte siyaset içinde yer alma konusunda isteği oluşturuyordu. Ayrıca farklı siyasi, sosyal ve ekonomik temele sahip kitleler, geçmişte bir şekilde tek parti iktidarıyla kesişen çıkarlarını, yeni süreçte Demokrat Partiyle özleştirecekler; bu kesimlerin siyasete girecekleri siyasal oluşum olarak Demokrat Parti ön planda yer alacaktı.

DP'nin ülke genelinde hızla örgütlenişinin genel gerekçeleri, Bursa yerelinde de paralellik göstermişti. Çalışmamızda şunu gördük ki, Bursa'da, eğitim ve sosyo-ekonomik durumu zayıf olan, bir şekilde partiyle üyelik yoluyla bağlı olan kitleler, CHP'den hızlı bir

³ Eren Basağan Özgünay, Türk Yerel Siyasetinde Oligarşik Yapılaşmalar: Bursa Merkez Sağ Örneği, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1993, s. 30.

şekilde ayrılarak, DP saflarına geçerken; İkinci Dünya savaşı ve sonrası yaşanan ekonomik zorluklar, hoşnutsuz olan köylü kitlesini partiden hızla uzaklaştırmıştı. Ayrıca köylüye yüklenen okul yapma sorumluluğu; uzun tek parti iktidarının ardından ortaya çıkan değişim arzusu; devlet memurlarının davranışları ve jandarmanın baskısı; İstanbul basınının muhalefete olan desteği; muhalif partilerin din üzerinden yürüttüğü siyaset ve bunun seçmen üzerinde yarattığı umut gibi etkenlerde CHP'nin oy kaybına neden olmuştu

İncelenen dönemde CHP genel merkezi ile partinin yerel teşkilatların en çok sıkıntı yaşadığı konu din temelindeki talepler teşki etmişti. Örneğin, Bursa'da seçmenin muhalefetin yanında konumlanmasında, tek parti iktidarı döneminde din üzerinde yürütülen sıkı kontrole karşı duyulan tepkinin önemli bir rolü vardı. Muhafazakâr kimliği ile ön planda yer alan Bursa'da, çok partili siyasi hayat, dini eğitim başta olmak üzere, çeşitli taleplerin, başta CHP il ve ilçe kongreleri olmak üzere, her platformda dile getirilmesini beraberinde getirmişti. Muhalefetin din üzerinden yürüttüğü siyasete, CHP'li merkez idarecilerle aynı tonda karşılık vermeye çaba gösteren parti teşkilatının yanında; seçmenin baskısı karşısında CHP Bursa Milletvekilleri dini talepleri Meclis kürsüsünden ifade eder konuma gelmişti. 1947 yılında gerçekleşen CHP Kurultayında dini eğitimin hararetle savunulmasında, milletvekillerinin yerel siyasette karşılaştığı seçmen taleplerinin etkisi önemli olmuştu. Dini söylem üzerinden iktidar ile muhalefet arasındaki çekişme, sonraki dönemde ülke ve Bursa siyasetindeki etkisini sürdürecekti.

CHP iktidarını zayıflatan genel gerekçeler yanında; partinin siyasi etkinliğinin ülke içinde farklılaşması ve bölgeden bölgeye farklılık arzeder bir durum alması, genel siyasete yönelik politikaların yerele özgü uygulamalarından kaynaklanan çeşitli sıkıntıların varlığıyla açıklanabilir. Parti adına genel siyasette ortaya çıkan aleyhte durum; yerel düzlemde bölgeler arasında mevcut olan sosyo-ekonomik farklılıklar sonrası, partinin siyasi etkinliğinin bölgeden bölgeye farklılık göstermesini beraberinde getirmişti. Bunun yanında, CHP'nin bürokratik merkezi yapısı ve uzun tek parti iktidarı, yerel parti idarecilerinin sorumluluk alma reflekslerinin zayıflamasına neden olurken; partinin yerel teşkilatları, bölgelerine ilişkin sorunlar karşısında seçmen nezdinde ortaya çıkan rahatsızlıkları ve bunlara karşı alınması gereken önlemleri net olarak ortaya koymaktan uzak kalmıştı. İl ve ilçe kongrelerinde delegeler tarafından ortaya konan dilek ve talepler, seçmen nezdinde ortaya çıkan hassasiyetler, CHP merkezine yansıtılamıyordu. Örneğin, sanayileşmekte olan Bursa'da, işverenlerin iş kanunundan duydukları rahatsızlıklar; uzun CHP iktidarı boyunca her fırsatta dile getirilen, fakat gerçekleştirilemeyen Bursa'yı çevre illere bağlayacak olan demiryolu projesi ya da dağ köylerinin yoğun olduğu Bursa'da,

ormanların kullanımını kısıtlayan yasal düzenlemelere karşı rahatsızlıklarını her fırsatta dile getiren orman köylülerinin taleplerine, bir şekilde çözüm üretilemeyişi, parti merkezi ile teşkilat arasındaki zayıf ilişkileri ortaya koymaktadır. İşverenlerin duyduğu rahatsızlıklar ve ormanların kullanımı konusunda ortaya çıkan sıkıntılara çözüm üretilemeyişi, CHP'nin Bursa'da hızla oy ve üye kaybına uğramasında önemli olacak; parti en hızlı üye kaybını işverenin yoğun olduğu il merkezinde ve orman köylerinin çok bulunduğu Orhaneli, İnegöl gibi ilçelerde yaşaması rastlantı olmayacaktı.

Çalışmamızda, üzerinde önemle durduğumuz konu, çok partili siyasi hayatın CHP yerel teşkilatı üzerinde nasıl bir etki yarattığı sorunuuydu. Yeni bir sürece giren Türkiye'de ülkenin en etkin ve yaygın siyasi kuruluşu olan CHP'nin yerel siyasetteki aktörlerinin, uzun tek parti iktidarı ardından bu süreci nasıl karşıladıkları, sürece nasıl adapte oldukları, siyasetteki dönüşümün etkilerini ortaya koymak adına önemliydi. 1940'lı yılların ortalarına gelindiğinde, ülkenin gerek iç gerekse dış koşullarının çok partili siyasi hayata hazır olduğu konusunda yaygın bir kanaat hakimken; bu sürecin başat aktörü olan CHP'nin sürece hazırlıksız dahil olduğu açıkça ortadadır. Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı Milli Şef İsmet İnönü, ülkeyi çok partili demokrasiye geçirme konusunda kararını uygulamaya koymuş, buna ilişkin parti bünyesinde bir dizi değişikliğe gidilmiş, fakat partinin yerel kadroları, siyasi rekabet ortamında uzunca bir süre kendisini bu sürece adapte etme konusunda sıkıntılar yaşamıştı.

CHP'nin teşkilat yapısının, ülke genelinde aynı karaktere sahip olduğu gerçeği üzerinden hareketle, Bursa örneğini incelediğimizde, rekabetçi siyasi düzen karşısında, partili idarecilerin başlangıçta şaşkınlık ve hareketsizliği görülür. En önemli şaşkınlık konusu, partinin çok yaygın üye ve seçmen kaybına uğramış olması ve karşı partilerin teşkilatlarını hızla genişletmeleriydi. Halk nezdinden partiye yönelik ortaya çıkan genel ve yerelle özgü sıkıntılar, parti içinde üye ve seçmen sayısında hızlı bir erimeyi beraberinde getirmişti. CHP'li yerel idareciler bu erime sürecini "*Geçmişin olağanüstü dönemlerinde, duyguların yoğun olduğu dönemde CHP'ye bağlanan halkın akıl ve mantıkla hareket etmesi*" olarak açıklamayı tercih etmiş⁴; parti üyelerinin sayısının değil niteliğinin ön planda olmasının önemini vurgular olmuşlardı. Tek parti dönemi boyunca, eğitilmiş, meslek sahibi şahısların partiye üyeliği ön plana alınıp, partiye üyelik konusunda aşamalı bir süreç izlenmişti. Fakat karşı partilerin varlığıyla birlikte yaşanan hızlı üye kaybı ve parti üyeliğinin sayıca önem kazanması sonrası, genel merkez devamlı surette, her hangi bir kritere bağlı kalınmadan, partiye üye kazandırılması konusunda teşkilata uyarılarda bulunmak zorunda

⁴ Abdurrahman Konuk, "Partili Olmak Kolay mı?", **Ant**, 28 Şubat 1946.

kalmıştı. Fakat, teşkilat bünyesinde çok partili siyasi hayatın rekabetçi düzenine alışkın olmayan idarecilerin kayıtsızlığı, tüm ülkede olduğu gibi Bursa yerelinde de CHP'nin iktidarı kaybetmesinde önemli olacaktı. CHP Bursa teşkilatı üzerinde incelemelerde bulunan parti müfettişinin genel merkeze gönderdiği raporlarında, partinin çok hızlı üye kaybı yaşadığı bir dönemde, il örgütünün yavaşlığından bahsederek, teşkilatın bu durumu tersine çevirme yolunda her hangi bir girişimde bulunmadığını; bütün parti işlerini masa başında ve kağıt üzerinde halletmeye çalıştıklarını ve il içinde seçmenle buluşulacak parti çalışmalarının gerçekleştirilmediği ifade etmesi dikkate değerdi. DP hızla üye sayısını artırırken, CHP Bursa il teşkilatı çok partili hayata geçildikten beş yıl sonra, üyelerinin üçte ikisini kaybetmiş; Bursa'nın bazı köylerinde üye bulamadığından dolayı ocaklarını kapatmak zorunda kalmıştı.

Uzun tek parti iktidarı boyunca, il ve ilçelerde toplanan parti kongreleri, heyecan ve rekabetten uzak, her yıl yapılan rutin toplantılar şeklinde algılanır olmuştu. Kongrelerde delegeler tarafından ortaya konan istek ve dileklerin bir çoğu uygun veya gerçekleştirilebilir olmadığı gerekçesiyle, il yönetimleri veya parti merkezi tarafından gündeme getirilmezdi. Yeni dönemle birlikte, CHP teşkilatlarında en önemli hareketlilik parti kongrelerinde ortaya çıkmış; kongrelerde partili delegeleri her türlü eleştirileri rahatlıkla dile getirmeye ve isteklerini hararetle savunmaya başlamışlardı. Parti kongrelerine daha fazla milletvekili katılır olmuştu ve parti içinde yer alan her türlü fikir ve düşüncenin kongrelerde ifade edilir olması, partiye heyecan ve dinamizm kazandırması adına önemliydi. Fakat partinin yerel idarecileri adına bu durum alışık olmayan bir yapı arz ediyordu. Delegelerin istekleri karşısında nasıl bir hareket tarzının izlenmesi konusunda partili idareciler net bir tavrın alamazken; genel merkezin yönlendirilmesini bekler olmuşlardı. Örneğin, 1946 yılı ile birlikte Bursa ili içinde başlayan kongrelerde, başta din eğitimi olmak üzere, ormanların kullanımı, okul yapımı gibi konularda, parti politikalarıyla ters düşen talepler dile getirilmeye başlanmış; bu durum karşısında idareciler, çözüm konusunda girişimlerde bulunmak yerine, talepleri geçiştirmek yada sadece genel merkeze iletmek dışında bir görev üstlenmemişlerdi. CHP'nin iktidar yıllarında Bursa milletvekillerin, parti bünyesinde her hangi bir icra makamında yer almayı, yasama faaliyetlerine etkin olarak katılmayı, parti içinde müfritler tarafında yer almalarında genel merkez üzerinde il teşkilatının konumunu zayıflatmıştı. Burada CHP teşkilatlarında hakim olan yönetici sınıfın genel bir özelliğini ortaya koymak gerekir ki, CHP teşkilatlarının üst kademelerinde, devletle bir şekilde bağı bulunan, doktor, öğretmen, memur gibi bürokrasiden gelen kişiler yer almıştı. Bu yapı, partinin merkezi denetimini her zaman için taşrada sürdürmesi ve halkla-parti ilişkilerinde belli bir

mesafenin gelişmesini beraberinde getirmişti. Bu sınıflar dışında yer alan şahısların partinin yönetim kademelerinde yer alması söz konusu olmamıştı. Ülkede değişim arzusunun Türk siyasetine hakim olduğu bir dönemde, parti yönetiminin üst kademelerindeki bu yapı, hem merkezde hemde yerelde çok radikal bir değişim göstermemiş; yeni isimler yerine geçmişten gelen isimler, partinin yönetim kademelerinde yer almaya devam etmişti. Çalışmamızda, milletvekili adaylarının belirlenmesi sürecinde yeni isimler yerine, eski isimlerin ön planda yer aldığı; CHP Bursa il teşkilatı bünyesinde tabandan, halkın içinden gelen ve etkin bir siyaset yürüten kişilerin parti il yönetiminde yer almadığını; halkın belleklerinde tek parti iktidarı ile özdeşleşen kişilerin il yönetimde görevlerine devam ettikleri görülmektedir. 1950 seçimleri, partinin yönetim kademelerinde büyük bir şaşkınlık ve bozgun havası yaratırken; ileri gelen partili yöneticiler kısa bir süreliğine geri plana geçmişti.

1950 seçimlerinde alınan mağlubiyetin gerekçesi parti genel merkezinin o güne kadar uyguladığı politikalara bağlanmıştı. Seçimlerin hemen ardından toplanan Sekizinci Kurultayla birlikte, CHP teşkilatı, partinin merkezi denetimine karşı bir tavır alırken; parti tüzüğünde yapılan değişikliklerin ardından, partinin yönetiminde teşkilatın denetimi artırılmış; parti genel sekreteri kurultay tarafından seçilmeye başlanmıştı. Fakat partinin genel politikalarının belirlenmesinde, genel başkan İsmet İnönü ve kurmaylarının etkili olduğu bir gerçektir. Parti iktidardan düştükten sonra bile, halkın kendinden uzaklaşma gerekçelerini kavramaktan uzak kalmış, seçimleri kaybetme nedenini seçmenlerin içinde bulunduğu bir yanılgıya bağlamıştı. Halk yanılgıdan dönecek ve uzun yıllar ülkeyi yöneten ve büyük bir deneyime, değerli kadrolara sahip olan CHP'ye oy verecekti. Bu algı, parti teşkilatında belleklerdeki yerini uzun bir süre koruyacaktı.

Partinin muhalefet saflarında yer aldığı ilk yıllarda, parti merkezinde olduğu gibi parti teşkilatı içinde de kimi zaman şahıslar arasında çatışmalar yaşanırken, kimi zaman bazı şahıslar yönetim dışında kalmış, fakat sonrasında tekrar yönetimde yer almıştı. İl ve ilçelerdeki kongrelere ilgi ve katılım azalmış; kongrelerde parti içi hesaplaşmalar ön plana gelmeye başlamıştı. Teşkilat bünyesinde görev almak konusunda talepler en aza inerken, Avukat Turgut Bulut örneğinde olduğu gibi, çok genç yaşta partiye üye olan kişiler, kısa sürede parti içinde yükselme imkanı bulabilmişti. Partinin muhalefette yer aldığı dönem içinde, il yönetimine giren şahısların çoğu, buldukları idari görevler sırasında Demokrat Parti iktidarı tarafından çeşitli mağduriyetlere uğrayarak, görevlerinden ayrılan kişiler oluşturmuştu. Örneğin, Bursa Asliye Ceza Yargıçısı görevinden bulunan ve DP iktidarı tarafından görevinden emekli edilen Edip Ünal Erzen ile iktidarın baskısıyla Bursa

Cumhuriyet savcılığı görevinden istifa eden Orhan Feyzioğlu, sonraki süreçte CHP il yönetim kademelerinde yer alacaktı.

CHP kendi içinde tartışmalar yaşarken, DP iktidarının muhalefeti yok etmek adına önce Halkevlerini kapatması ardından CHP'nin mallarına el koyması, maddi kaynakları sınırlı olan partiyi ve teşkilatını büyük bir sıkıntı içine sokmuş; parti kongrelerinde, üyeler oturacakları sandalyeyi kendi evlerinden getirmek zorunda kalmıştı. Parti maddi imkansızlıkları yenme konusunda çeşitli çözüm arayışları içine girerken; bağışlar yoluyla en büyük desteği halktan alacaktı. Halk eşyalarını partiye bağışlarken; kermes ve piyango türü organizasyonlarla partiye maddi kaynak yaratma yoluna gidilecekti. Bu süreçte halkın partiye olan ilgisi artmış, fakat bu süreklilik arz eden bir yapı göstermemişti. Ülkenin geri kalan kısmına nazaran gelişmişlik oranı yüksek olan Bursa'da, partinin bir diğer önemli maddi kaynağı, partili olan işadamlarıydı. Bursa'da ticari faaliyet gösteren ve iktidarın baskısından çekinen işadamları, isim vermeden ve resmi kayıtlara girmeden, bağış adı altında partiye yardımlarda bulunacak; bu yardımlar giderek artacak ve partinin en önemli gelir kalemini oluşturacaktı.

İncelenen dönem içinde iktidar ile muhalefet arasında, kimi zaman yumuşak ama çoğunlukla gerginliklerle dolu bir siyasi hava hakim olmuş; bu durum CHP'nin iktidar olduğu yada muhalefette yer aldığı dönemlerde benzerlikler arz etmişti. 1950'lerin ortalarına gelindiğinde, ülke içinde ekonomik temelli başlayan sıkıntılar sonrası, DP iktidarının her türlü muhalif göreve karşı ülke içinde artan baskısı ve uygulamaya başladığı anti-demokratik uygulamaları, ana muhalefet konumunda yer alan CHP'nin güçlenmesini beraberinde getirmişti. DP iktidarı boyunca kimi zaman artan siyasi tansiyonun yerel siyasete yansımaları kaçınılmaz olmuş; Balıkesir ve Uşak olayları, Vatan Cephesi hareketi bu atmosfer içinde ortaya çıkmıştı. Fakat Bursa siyasetine hakim olan DP'nin ağırlığı, siyasi partiler arasındaki ilişkileri de etkilemiş; Bursa'yı genel siyasetin ayrı bir yerinde konumlandırmıştı. Çok partili hayata geçiş süreci olarak nitelediğimiz 1946-1950 yılları arasında Bursa'da canlı bir siyasi hayat söz konusuydu. Siyasete bu canlılığı getiren DP'nin il içerisindeki örgütlenme çalışmaları ve yürüttüğü muhalefetti. 1946 ve 1950 seçimleri bu heyecan içerisinde geçmişti. 1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesi ve Bursa'da büyük bir farkla seçimi kazanması siyasi hayattaki heyecanı azaltacak; seçim zamanlarında bile hareketli bir siyasi hava görülmecekti. Bu durumun CHP Genel Merkezi tarafından da kabullenildiğini, seçim zamanlarında Bursa'ya yönelik uyguladığı politikalarından da izlemek mümkündür. Örneğin, 1951 ara seçimlerinde, CHP önemli kurmaylarını çeşitli illerden aday gösterme yoluna giderken -ki Genel Sekreter Kazım

Gülek Bilecik'ten aday gösterilecekti-, Bursa'da şehirli seçmen sayısının yüksek olmasına karşın partinin kazanma şansının düşük görülmesinden dolayı, parti il başkanı Edip Rüştü Akyürek aday gösterilecekti. 1955 yılı içinde yapılan muhtarlık seçimlerinde CHP gösterecek aday bulamadığı için, Bursa merkez ve ilçelerinde bazı mahallelerde seçimlere katılamayacaktı. Genel seçim çalışmalarında da benzer tablo yaşanıyordu. Örneğin CHP'nin ülke siyasetinde ağırlığını hissettirmeye başladığı 1957 genel seçimlerinde, Bursa'daki seçim çalışmaları sönük geçerken, Bursa ilinde seçimin Hürriyet Partisi ile DP arasında geçeceği algısı kamuoyunda oluşmuştu. Bir önceki seçimlerde olduğu gibi 1957 seçimlerinde de CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Bursa'ya gelmeyecek, siyasi faaliyetlerde bulunmayacaktı. Seçim sonrası ülke genelinde oylarını artıran CHP'nin, Bursa'daki oyları azalacak; DP oy oranını koruyacaktı. Muhalefet lideri İsmet İnönü, zoraki ve hiç beklenmedik zamanlarda Bursa'yı ziyaret ederken; CHP'nin muhalefet yılları içinde kendisini en güçlü hissettiği 1960 yılı başında, başta İsmet İnönü olduğu halde, CHP'li idareciler tam kadro halinde, iktidarın en güçlü kalesi olarak nitelenen Bursa'ya planlı bir ziyaret düzenleyerek; CHP Bursa İl kongresinde DP iktidarına karşı etkili bir muhalefetin startını vereceklerdi.

1960 yılına girerken, CHP tüm ülkede olduğu gibi Bursa yerelinde de siyasi faaliyetlerini artırdı. Ülke genelinde olduğu gibi Bursa yerelinde CHP lehinde bir hava hakimdi. CHP'li idarecileri seçmen nezdinden umutlandıran gelişme, 1959 yılı Aralık ayında Kestel'de gerçekleşen Belediye seçimlerini kazanılmasıydı. CHP bu seçim sonucuyla uzun bir aradan sonra seçmenin güvenini kazanmıştı. Bu sonuç, aralarında gençlik ve kadın kollarının da yer aldığı yoğun bir seçim çalışmasının sonucu gerçekleşmişti. Hürriyet Partisi kurucularından İbrahim Öktem, Raif Aybar gibi isimlerin partiye katılımı da, CHP'nin Bursa'daki siyasi etkisini arttıran gelişmeler olmuştu. Bu dönem CHP Bursa il teşkilatı içinde adından en çok söz ettiren kişi İbrahim Öktem olacaktı. Bursa Devlet Hastanesi başhekimliği görevinde bulunan, 1954 seçimleriyle Demokrat Parti'den milletvekili seçilerek, merkez-sağdan siyasete giren Öktem, DP bünyesinde yaşanan anti-demokratik uygulamalar karşısında partiden ayrılarak, Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer almış; 1957 seçimlerinden sonra partisinin CHP ile birleşmesi sonrası, CHP'nin Bursa'da en önemli temsilcisi konumuna yükselmiş; CHP Bursa teşkilatını CHP Genel Merkezinde temsil eder duruma getirmişti. İdari ve siyasi alanda CHP ile her hangi bir geçmişi olmayan İbrahim Öktem'in, partiye katılması ve genel merkezin Öktem üzerinden siyaset üretmesi, il teşkilatının Bursa siyasetindeki etkisizliğini gösteren önemli bir gelişme olmuştu. 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrası oluşturulan Kurucu Meclis'te yer alacak olan il temsilcisinin seçiminde, uzun yıllar CHP Bursa İl

Başkanlığı görevinden bulunan Edip Rüştü Akürek'le, İbrahim Öktem aday olacak; yapılan seçimler sonrası Öktem çok büyük bir farkla seçimleri kazanacaktı. Bu seçim sonuçları da, CHP il yönetiminde uzun süre görev alanların, kamuoyunun talep ve ilgisini karşılamaktan uzak olduğu; Bursa ili içinde CHP'ye yönelik algıların olumsuz olduğunu, buna karşın merkez-sağ siyasetin daha ön planda geldiğini göstermesi açısından önemliydi.

1960 yılı ile birlikte, CHP'nin ilk genel seçimde iktidara gelmesinin beklendiği ortamda, partinin Bursa'da en azından oylarını arttıracacağı düşünülüyordu. Siyasi gidişatın parti lehine olduğu bu ortamda gerçekleşen 27 Mayıs askeri müdahalesi, en fazla zararı CHP'ye verecekti. Müdahalenin ilk zamanlarında, DP iktidarının baskı ortamından kurtulmanın heyecanı CHP teşkilatına hakim olurken; teşkilat içinde yeni başlayan sürecin partileri lehine gelişeceği yönünde bir algı oluşmuştu. Fakat kısa bir süre sonra, çeşitli örneklerine Bursa yerelinde de tanık olunan, askeri idarenin ülke genelinde hoş karşılanmayan uygulamaları; bu uygulamaların CHP'li idarecilerin yönlendirilmesiyle gerçekleştirildiğine yönelik halk nezdinden ortaya çıkan algılar, zamanla CHP aleyhinde bir propagandaya dönüşürken; CHP'li idarecilerin tüm iyi niyetli çabaları, aleyhte süreci tersine çevirmekten uzak kalmıştı. Ülke genelinde CHP aleyhine oluşan siyasi hava, parti faaliyetlerin serbest bırakılmasının ardından kendisini hemen göstermişti. CHP dışında kalan diğer partiler Demokrat Parti'nin toplumsal tabanına hitap eden siyasetlerini sürdürürken; CHP'yi askerle bir tutan söylemlerde bulunmaya ve bu siyaset üzerinden oy toplamaya çaba göstermişlerdi. CHP aleyhine uygulanan bu siyaset, yeni kurulan Adalet Partisi'nin, DP iktidarının güçlü olduğu bölgelerde hızla teşkilatlanmasını beraberinde getirecekti. Adalet Partisi, kısa sürede Bursa'da teşkilatını tamamlayarak, DP oylarını bünyesinde toplayacaktı.

Bursa yerelinde CHP aleyhinde oluşan siyasi hava ilk sonucunu 1961 Anayasasına yönelik yapılan referandum gösterecekti. Devletin olanaklarını arkasına alarak il içinde anayasaya evet yolunda propaganda yürüten CHP, referandum sonrası büyük bir hayal kırıklığına uğrayacak, DP'li seçmenin kalesi olan Bursa anayasaya hayır diyecekti. Referandumdan kısa bir süre sonra gerçekleşen genel seçimlerde Adalet Partisi, DP'nin taban oylarını artırarak seçimlerden galip ayrılırken; CHP Bursa teşkilatı için tam bir hayal kırıklığı olacaktı. 1961 yılı ile başlayan yeni süreçte, Adalet Partisi'yle birlikte Bursa siyasi hayatında merkez-sağ siyasetin hakimiyeti devam edecekti.

EKLER

Ek. I

		<p>Hakikatleri Konuşmaktan Kacınmayınız MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)</p> <p>C. H. P. KİMLİĞİ 19</p>
<p>C. H. P. Üye Kimlik Sahibi</p> 	<p>Adı : <i>Turgut</i> Soyadı : <i>Bulut</i> Babasının adı : <i>Mehmet</i> Doğum yeri : <i>Bursa</i> Doğum tarihi : <i>1926</i> Medeni hali : <i>Evlü</i> Mesleği : <i>Avukat</i></p> <p><i>[Signature]</i></p>	<p>1 - İşbu üye cüzdanı 8 sahifedir, 2 - Fotoğraflı yapışık Bay</p> <p><i>Turgut Bulut</i></p> <p>Partimiz kütüğüne <i>23289</i> No.da Kayıtlı bulunduğum ve partimiz üyesi olduğumu tasdik ederiz.</p> <p>12-11-1960 Sekreter <i>[Signature]</i> Başkan <i>[Signature]</i></p>
<p>İli : <i>Bursa</i> İlçesi : <i>Bursa</i> Bucagi : <i>Çirince</i> Ocağı : <i>22. Okul</i> İkâmet ad. : <i>Seyhan</i> <i>Koca Ali Sok. No. 35</i> İş adresi : <i>Koca Han</i> <i>No. 235 Bursa</i></p>	<p>Partideki vazifesi : <i>İdare</i> <i>Kurul Üyesi</i> Partiye giriş tarihi : <i>2.2.1981</i> Kütük No. : <i>23289</i></p>	<p>1 - İşbu üye cüzdanı 8 sahifedir, 2 - Fotoğraflı yapışık Bay</p> <p><i>Turgut Bulut</i></p> <p>Partimiz kütüğüne <i>23289</i> No.da Kayıtlı bulunduğum ve partimiz üyesi olduğumu tasdik ederiz.</p> <p>12-11-1960 Sekreter <i>[Signature]</i> Başkan <i>[Signature]</i></p>

CHP Kimlik Cüzdanı

Ek. II

CHP Bursa İl Binası Önünde Gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1936)⁵

Ek. III

CHP Bursa İl Binası Önünde Gerçekleştirilen Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Kutlamaları (1938)

⁵ Bursa'da Yaşam, Ocak 2008, s. 117.

Ek. IV

On Beşinci Yıl Kutlamalarında temeli atılan ve 1940 yılında bitirilen Bursa Halkevi ve Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Binası Önünde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1942)⁶

Ek. V

1953 Yılında Parti Mallarına El Konulmasının Ardından Bursa CHP İl Merkezi'nde Kalan Eşyalar: Telefon, Atatürk Büstü, Masa, Sandalye ve Parti Bayrağı

⁶ Bursa'da Yaşam, Ocak 2008, s. 116.

20381
Y. No. _____
C. No. _____

Türkiye Cumhuriyeti

Hususi Vekâletname

Noteri

Yüksel Müjde tarafından neşredilen buroşurda şahsına yapılığa bulunan hakeyet sebebiyle mezkûr buroşur'da imzası bulunan Yüksel Müjde aleyhine gerekli devayı açmaya ve bu hususden dolayı Türkiye Cumhuriyeti mahkemelerinin, meclislerinin, daire ve müesseselerinin her kısım ve derecesinde her sifet ve tarik ve suretle beni temsile, hak ve menfaatlerimi muhafaza için münesip göreceği muameleleri ifaya, şahit ikame ve kabul ve redde, yemin teklif ve kabul ve redde, ehli vukuf ve hibre ve hakem ve bilirkişi tayin ve azle temyiz ve itiraza, temyiz müdafesi talep ve icrasına, dilekçe ve layiha tanzim ve imzasına müferiden veya müştereken icraya vekâlete meaz olmak üzere Bursa avukatlarından Sıddık Tümerkan, Şemseddin Erdoğan, Sedrettin Çanga, Orhan Feyzioğlu, Turgut Bulut'u vekil tayin ettim.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel
Başkanı
İsmet İnönü

İsmet İnönü

1959 - - - Demira Matbaası

Noter kâğıdı Nümune : 1

**Bursa Vilayeti İçinde CHP ve İsmet İnönü Aleyhine Artan Olaylar Sonrası,
İsmet İnönü'nün CHP'li Bursalı Avukatlara Verdiği Vekâletname**

Ek. VII

6 Ekim 1955 Tarihinde Parti Meclisi Toplantısı İçin Bursa'ya gelen İsmet İnönü, Mudanya'da kalabalık bir Halk tarafından karşılandı. Yanında Genel Sekreter Kazım Gülek bulunuyordu. Arka planda yer alan İnönü heykeline saldırıda bulunulmuş, heykelin elinde bulunan kılıç denize atılmıştı. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası kılıç yerine törenle takılacaktı.

Ek. VIII

1955 Yılı Ekim Ayında Parti Meclisi Grubu Toplantısı İçin Bursa'ya Gelen İsmet İnönü ve Şemsettin Günaltay Karşılama Heyeti içinde (Soldan): Nuri Erbak, Turgut Bulut ve il başkanı Edip Rüştü Aktürek bulunmaktadır.

Ek. IX

İsmet İnönü, Bursa ziyaretinde Atatürk Caddesi'nden Yeşil Türbe'ye kadar, Bursa CHP İl İdare heyeti ile yürümüşü. Paşa'nın sağında il başkanı Edip Rüştü Akyürek, solunda Avukat Turgut Bulut bulunmaktadır (6 Ekim 1955)

Ek. X

İsmet İnönü, 1955 yılı Bursa ziyaretinde İl Başkanı Edip Rüştü Akyürek ile Uludağ Gezisinde

Ek. XI

10 Ocak 1960 yılında toplanan Bursa CHP İl Kongresine Katılan İsmet İnönü ve Bursalı CHP'liler
Oturanlar (Soldan): Sıddık Tümerkan, İsmet İnönü, İhsan İpeker, Şefik Soyer
Ayaktakiler (Soldan): Nuri Erbak, Hüsnü Aydın, Orhan feyzioğlu, Turgut bulut, Şemsettin Erdingç, İlhami
Sancar, Selim Süter

Ek. XII

İsmet İnönü, Bursa ziyaretinde, DP iktidarınca çıkarılan Basın Kanununu gereğincehapiste yatan gazeteci Necati Akgün'ü ve baskı altında tutulan Yeni Ant gazetesini ziyaret etmişti (9 Ocak 1960)
İsmet İnönü'nün arkasında (Soldan): Derviş Sami Taşman, Turgut Bulut, Sıddık Tümerkan

Ek. XIII

İsmet İnönü, Ana muhalefet lideri olarak CHP Bursa İl KONGresinde, iktidarı çok sert ifadelerle eleştiriyordu. (10 Ocak 1960)

Ek. XIV

Mudanya ilçesinde bulunan ve DP iktidarında saldırıya uğrayan ve kılıcı denize atılan İsmet İnönü heykelinin, 27 Mayıs askeri harekâtından sonra kılıcı düzenlenen törenle yerine tekrar takılmıştı (11 Ekim 1960)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.B.

Bursa İl idare kuruluna bağlı kazaların adları:

- 1.-BURSA
- 2.-GEMLİK
- 3.-İNEGÖL
- 4.-İZNİK
- 5.-KARACABEY
- 6.-M.KEMALPAŞA
- 7.-MUDANYA
- 8.-ORHANELİ
- 9.-ORHANGAZİ
- 10.-YENİŞEHİR

İlçeler ve bağlı bucaklar ve ocaklar sayısı:

	<u>Resmi Bucak.</u>	<u>İtibari Bucak</u>	<u>Köy ocağı</u>	<u>Mahalle ocağı</u>	<u>Semt C.</u>
Bursa	4	24	140	35	3
Gemlik	1	5	24	9	-
İnegöl	1	12	92	10	-
İznik	-	-	38	5	-
Karacabey	-	12	75	16	-
M.Kemalpaşa	3	5	110	14	-
Mudanya	1	5	35	15	-
Orhaneli	2	3	155	3	-
Orhangazi	-	6	24	-	-
Yenişehir	-	10	55	10	-
	12	32	759	113	3

UMumi Yekûn Cedveli

Resmi Bucak	12
İtibari Bucak	32
Köy Ocağı	759
Mahalle Ocağı	113
Semt Ocağı	3
	<u>974</u>

CUMHURİYET ARŞ. VI BURA Merkez İlcesi

<u>Resmi Bucakları</u>	<u>İtibari Bucakları</u>
1.- Gürsu	1.- Birinci Bucak : Şehirde
2.- Soukpınar	2.- İkinci " : "
3.- Çalı	3.- Üçüncü " : "
4.- Demirtaş	4.- Dördüncü " : "
	5.- Beşinci " : "
	6.- Altıncı " : "
	7.- Yedinci " : "
	8.- Çekirge Bucağı
	9.- Aksu " : Köyde
	10.- Abulyot " : "
	11.- Arabayatağı " : "
	12.- Barakfakih " : "
	13.- Biladıyunus " : "
	14.- Soukpınar " : "
	15.- Çalı " : "
	16.- Demirtaş " : "
	17.- Dimboz " : "
	18.- Geçit " : "
	19.- Gürsu " : "
	20.- Kayapa " : "
	21.- Kestel " : "
	22.- Küçükbalıklı " : "
	23.- Mürseller " : "
	24.- Narlıdere " : "

İlceye Bağlı Semt Ocakları Üye Sayısı

1 - Alacahırka (Şehirde)	65
2 - Merinos "	332
3 - Süleymaniye Köyde	26
	<u>423</u>
<u>1.inci Bucak Ocakları</u>	
1 - Alipaşa Ocağı	90
2 - İbrahimpasha "	42
3 - İvazpasha "	129
4 - Kavan "	55
5 - Maksim "	64
6 - Nalbanoğlu "	144
7 - Orhan "	157
	<u>592</u>
<u>2.inci bucağ ocakları</u>	
1 - Emirsultan Ocağı	143
2 - Mulla arap "	43
3 - Piremir "	54
4 - Setbaşı "	223
5 - Yeni mahalle "	77
6 - Yeşil "	72
7 - Namazgân "	36
	<u>545</u>
<u>3.-üncü Bucak ocakları</u>	
1 - Demirtaş Ocağı	84
2 - Kiremitci "	46
3 - Kızıyakup "	93
4 - Reyhan "	56
5 - Tayakadın "	97
6 - Tuzpazarı "	38
7 - Doğanbey "	27
	<u>441</u>

(4)
DEVLET ARŞİNİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİNİ Merkez İlçesi

		Üye Sayısı			Üye
<u>Geçit Bucağı Ocakları</u>					
1-	Ahmedbey Köy Ocağı	36	1-	Dağakça Köy Ocağı	52
2-	Aksungur " "	28	2-	Hüseyinalan " "	15
3-	Balat " "	75	3-	Kirezli " "	58
4-	Doğan " "	17	4-	Mürsellers " "	45
5-	Geçit " "	80	5-	Sultaniye " "	14
6-	Göbelye " "	107	6-	Şeytanbudaklar" "	29
7-	İnesi " "	61	7-	Tuzaklı " "	56
8-	Minareliçavuş " "	21			<u>269</u>
9-	Nilüfer " "	70	<u>Narlıdere Bucağı ocakları</u>		
		<u>436</u>	1-	Ağlaşan Köy Ocağı	22
<u>Mürsu Bucağı Ocakları</u>					
1-	Ada Köy Ocağı	70	2-	Dudaklı " "	40
2-	Ahlı " "	52	3-	Gölcük " "	76
3-	Cambazlar " "	55	4-	Kayacık " "	45
4-	Cumalıkızık " "	150	5-	Narlıdere " "	68
5-	Dışkaya " "	137	6-	Nüzhetiye " "	17
6-	Mürsu " "	224			<u>263</u>
7-	Hasan " "	48	<u>Çekirge Bucağı Ocakları</u>		
8-	İzdir " "	54	1-	Çekirge (Şehir)	231
9-	İsabey " "	45	2-	Beşevler Köy Ocağı	26
10-	Kazıklı " "	71	3-	Dağyenice " "	19
11-	Vakıf " "	47	4-	Doburca " "	26
12-	Kumlukalan " "	36	5-	Doğanolı " "	53
		<u>990</u>	6-	Gökçeviran " "	33
<u>Kayapa Bucağı Ocakları</u>					
1-	Balyaz Köy Ocağı	44	7-	İnkaya " "	17
2-	Ermiye " "	36	8-	Misi " "	106
3-	Görükle " "	149	9-	Oduluk " "	14
4-	Hasanağa " "	100	10-	Yiğit ali " "	39
5-	İrfaniye " "	77			<u>566</u>
6-	Kadriye " "	19	<u>Küçük balıklı bucağı ocakları</u>		
7-	Kayapa " "	101	1-	Küçük Balıklı Köy Ocağı	63
8-	Kite " "	29	2-	Panayır " "	26
9-	Kuruçeşme " "	21	3-	Sovanlı " "	49
10-	Maksempınar " "	32			<u>138</u>
11-	Mamure " "	48			
12-	Üçpınar " "	18			
		<u>673</u>			
<u>Kestel Bucağı Ocakları</u>					
1-	Bürhaniye Köy Ocağı	24			
2-	Çataltepe " "	112			
3-	Derekızık " "	58			
4-	Hamamlıkızık " "	58			
5-	Kestel " "	127			
6-	Orhaniye " "	33			
7-	Osmaniye " "	24			
8-	Şaitabat " "	38			
		<u>474</u>			

DEVLET ARŞİVİ VE KÜTÜPHANESİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(G E M L İ K) İlcesi

Resmi Bucak Ade

1-. Armutlu

İtibarı Bucak Adı

1-. Demirsubaşı : Merkezde

2-. Balıkpazarı " "

3-. Kumla Köyde

4-. Umurbey "

5-. Hamidiye "

<u>Demirsubaşı Bucak Ocakları</u>			<u>Umurbey Bucağı ocakları</u>		
	Ocağı	Üye Sayısı		Ocağı	Üye Sayısı
1-. Şahinyurdu	Ocağı	75	1-. Umurbey	Ocağı	408
2-. Cihatlı	"	60	2-. Muratoba	"	90
3-. Demirsubaşı	"	113	3-. Kurtul	"	102
4-. Osmaniye	"	33	4-. Kurşunlu	"	156
5-. Hamidiye	"	33	5-. Gençali	"	115
		<u>364</u>	6-. Engüri	"	32
			7-. Adliye	"	31
					<u>1044</u>
<u>Balıkpazarı Bucak Ocakları</u>			<u>Hamidiye Bucağı Ocakları</u>		
	Ocağı	Üye Sayısı		Ocağı	Üye Sayısı
1-. Balıkpazarı	Ocağı	71	1-. Hamidiye	Ocağı	116
2-. Kayhan	"	51	2-. Ericek	"	55
3-. Halit Paşa	"	54	3-. Fındıcak	"	38
4-. Orhaniye	"	105	4-. Feyziye	"	175
5-. Armutlu Bucak Ocakları		<u>291</u>	5-. Katırlı	"	125
1-. Armutlu	Ocağı	30	5-. Şükriye	"	126
2-. Fıstıklı	"	40			<u>385</u>
3-. Kapaklı	"	90	<u>Kumla Bucağı Ocakları</u>		
4-. Mecidiye	"	45	1-. Küçük Kumla	Ocağı	126
5-. Hayriye	"	50	2-. Büyük Kumla	"	150
		<u>315</u>	3-. Karacaali	"	100
			4-. Haydariye	"	32
			5-. Narlı	"	30
			5-. Selimiye	"	33
					<u>321</u>

<u>Resmi Bucak Adı</u>		<u>İtibari Bucakları</u>	
1-. Tahtaköprü		1-. Akhisar 2-. Yenice 3-. Kirles 4-. Hoca 5-. Deydinler 6-. Şibali 7-. Yenyörük 8-. Yiğit 9-. Kurşunlu 10-. Hayriye 11-. Tahtaköprü 12-. Karacakaya iskân	
		Üye	Üye
<u>Akhisar Bucakları Ocakları</u>		<u>Sayısı</u>	<u>Sibali Bucakları Ocakları</u>
1- Akhisar	Ocağı	134	1- Şibali
2- Doma	"	198	2- Kulaca
3- Halhalca	"	34	3- Akbaşlar
4- Çavuş	"	55	4- Dömez
5- Karalar	"	49	5- Bayramşah
6- Adı binni	"	121	6- Tekke
		<u>702</u>	7- İskâniye
<u>Yenice Bucakları Ocakları</u>			8- Fındıklı
1- Yenice	Ocağı	451	9- Mesudiye
2- Edebey	"	133	
3- Kadimi	"	78	
4- Ruşen tahtaköprü	"	119	<u>737</u>
5- Kıran	"	70	<u>Yenyörük Bucakları Ocakları</u>
6- Çiftlik, Mesariye	"	52	1- Yenyörük
		<u>903</u>	2- Hamzabey
<u>Kirles Bucakları Ocakları</u>			3- Kuzulca
1- Kirles	Ocağı	58	4- Tokuş
2- Gelene	"	75	
3- Genci	"	98	<u>383</u>
4- Süle	"	34	<u>Yiğit Bucakları Ocakları</u>
5- Peyziye	"	52	1- Yiğit
6- Elmaçayırı	"	40	2- Eymir
7- Mürüvvet	"	56	3- Süpürdü
		<u>454</u>	4- Yenice Müslim
<u>Hoca Bucakları Ocakları</u>			5- Sülüklügöl
1- Hoca	Ocağı	150	6- Olukman
2- Cerrah	"	245	7- Hasan Paşa
3- Çeltikçi	"	150	8- Bilal
4- Alanya	"	55	
5- Sırnaz	"	33	<u>552</u>
6- Lütfiye	"	50	<u>Kurşunlu Bucakları Ocakları</u>
7- Gülbahçe	"	36	1- Kurşunlu
8- İniyet	"	56	2- Çitli
		<u>905</u>	3- Hamamlı
<u>Deydinler Bucakları Ocakları</u>			4- Kınık
1- Deydinler	Ocağı	150	5- Uzülce
2- Crta	"	111	6- Hamitabat
3- Alibey	"	94	7- Mamure
4- İsaveren	"	154	8- Babaoğlu
5- Bedre	"	171	
6- Dipsizgöl	"	38	<u>908</u>
7- Karakadı	"	55	<u>Hayriye Bucakları Ocakları</u>
8- Kestanealan	"	51	1- Hayriye
9- İclöliye	"	53	2- Hamidiye
		<u>947</u>	3- Bahariye
			4- Konurlar
			5- Maden
			6- Soğukdere
			7- Eski
			8- Muratbey
			<u>211</u>
			69
			99
			119
			182
			86
			40
			151
			<u>957</u>

(7)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ (I N E G Ö L) İlcesi

<u>Tahtaköprü Bucakları Ocakları</u>		<u>Üye Sayısı</u>	<u>İlceye bağlı Ocaklar</u>	<u>Üye Sayısı</u>
1- Tahtaköprü	Ocağı	176	1- Süleymaniye M.Ocağı	139
2- Hacıkara	"	93	2- Bürhaniye " "	81
3- Yukarı ballık	"	39	3- Osmaniye " "	166
4- Aşağı ballık	"	67	4- Kemalpaşa " "	137
5- Muzal	"	174	5- Ouma " "	174
6- Hilmiye	"	109	6- Sinanbey " "	267
7- Mesruriye	"	36	7- Orhaniye " "	148
8- Saadet	"	22	8- Yenice " "	114
		<u>716</u>	9- Hamidiye " "	262
			10- Mahmudiye " "	300
<u>Karacakaya İskân bucağı ocakları</u>				<u>1888</u>
1- Karacakaya İskân	Ocağı	35		
2- Karacakaya Yeni	"	50		
3- Rüşdiye	"	46		
4- Osmaniye	"	22		
5- İhsaniye	"	35		
6- Sultaniye	"	46		
7- Kocakonak	"	70		
8- Tüfekcikonak	"	75		
9- Uzunbarış	"	173		
10- Güneykestane	"	64		
11- Gedikpınar	"	101		
		<u>807</u>		

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (N İ K) İLÇESİ
 CUMHURİYET ARŞİVİ
Resmi ve İtibari Bucakları Yoktur.

<u>İlçeye Bağlı Ocaklar</u>		<u>Üye Sayısı</u>
1- Beyler	Mahalle Ccağı	157
2- Şerefzade	" "	36
3- Yeşil cami	" "	81
4- Yeni mahalle	" "	52
5- Mahmut Çelebi"	" "	22
6- Nüzhetiye	Köy	50
7- Müşküre	" "	99
8- Mustafalı	" "	60
9- Balarım	" "	74
10- Atiye	" "	60
11- Derbent	" "	128
12- Şerefiye	" "	36
13- Lütfiye	" "	39
14- Dırazalı	" "	51
15- Çamdibi	" "	40
16- Hocaköy	" "	32
17- Körüstan	" "	129
18- Dereköy	" "	41
18- İhsaniye	" "	25
19- Sansarak	" "	77
20- Elmalı	" "	169
21- Karıntı	" "	57
22- Mesudiye	" "	39
23- Çandarlı	" "	52
24- Hacı osman	" "	59
25- Mecidiye	" "	51
25- Sultaniye	" "	28
27- Süleymaniye	" "	29
28- Sarıağıl	" "	49
29- Yörükler	" "	53
30- Mahmudiye	" "	53
31- Mamuriye	" "	31
32- Boyalıca	" "	151
33- Orhaniye	" "	77
34- Çakırca	" "	105
35- Gürmüzlü	" "	44
36- Tacir	" "	153
37- Ömerli	" "	169
38- İnikli	" "	51
39- Elbeyli	" "	151
40- Hisardere	" "	46
		<u>2937</u>

(9)

(K A R A C A B E Y) İlcesi

Resmi Bucakları:

Yoktur.

İtibarı Bucakları:

- 1- Birinci (Merkezde)
 2- İkinci "
 3- Karaağaç
 4- Kirmikir
 5- Çamlıca
 6- Bakır
 7- Sarıbey
 8- Hamidiye
 9- Sultaniye
 10- Dağkadı
 11- Kıranlar
 12- Akçasırlık

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
 CUMHURİYET ARŞİVİ

1.inci Bucak Ocakları		Üye Sayısı	Sarıbey Bucaklı Ocakları		Üye Sayısı
1-Garipçe	Mahalle Ocağı	90	1-Yenisarıbey	köy ocağı	55
2- Hüdavendigâr	" "	110	2-Eskisarıbey	" "	59
3- Selimiye	" "	90	3-Dümberez	" "	75
4- Mamuriye	" "	39	4-Ortasarabey	" "	45
5- Saadet	" "	85	5-Göni	" "	232
6- Runguşpaşa	" "	124			<u>486</u>
7- Hamidiye	" "	33	<u>Sultaniye Bucaklı ocakları</u>		
8- Abdallahpaşa	" "	95	1-Sultaniye	köy ocağı	141
		<u>766</u>	2-Küçükaraağaç	" "	58
			3-Hotanlı	" "	86
					<u>285</u>
<u>2.inci Bucak Ocakları</u>			<u>Bakır Bucaklı ocakları</u>		
1-Canbalı	Mahalle Ocağı	115	1-Bakır	köy ocağı	56
2-Nasrettin	" "	93	2-Uluabat	" "	114
3-Mecidiye	" "	93	3-Dümbe	" "	44
4-Yenice	" "	132			<u>224</u>
5-Tavşanlı	" "	91	<u>Hamidiye Bucaklı ocakları</u>		
6-Karacaahmet	" "	93	1-Hamidiye	köy ocağı	58
7-Tabaklar	" "	92	2-Ovaesemen	" "	55
8-Dırama	" "	87	3-Bey	" "	30
		<u>796</u>	4-Beylik	" "	78
			5-İsmetpaşa	" "	52
			6-Akhisar	" "	66
			7-Okcuğöl	" "	47
					<u>436</u>
<u>Karaağaç Bucaklı Ocakları</u>			<u>Dağkadı Bucaklı ocakları</u>		
1-Karacaoba	köy Ocağı	47	1-Dağkadı	köy ocağı	174
2-İkizce	" "	37	2-Tophisar	" "	98
3-Orhaniye	" "	50	3-Danişment	" "	100
4-Yenikaraağaç	" "	75	4-Çavuş	" "	52
5-Kemeryent	" "	34	5-Mahbubeler	" "	33
6-Keleşenye	" "	34	6-Çakıl	" "	47
7-Çatalağıl	" "	44	7-Emre	" "	82
8-Karakoca	" "	102	8-Keçiler	" "	71
9-Eskikaraağaç	" "	50	9-Şahmelek	" "	39
		<u>573</u>	10-Dedeoba	" "	61
			11-Doğla	" "	106
			12-Yenice	" "	112
			13-Arız	" "	77
			14-Okcular	" "	60
					<u>1112</u>
<u>Kirmikir Bucaklı ocakları</u>					
1-Kirmikir	köy ocağı	171			
2-Cambağ	" "	50			
3-Seyran	" "	68			
4-Hayırlar	" "	37			
		<u>326</u>			
<u>Çamlıca Bucaklı Ocakları</u>					
1-Çamlıca	Köy Ocağı	97			
2-Çeşnigir	" "	30			
3-İnkaya	" "	49			
4-Subaşı	" "	36			
5-Arapçiftliği	" "	45			
6-Ballıkaya	" "	18			
7-Devleme	" "	12			
		<u>387</u>			

13

DEVLET AYAKLIĞI
CUMHURİYET ANAYASASI (10)

(K A R A C A B E Y) İlçesi

<u>Kıranlar Bucağı Ocakları</u>			Üye	<u>Akçasırlık Bucağı Ocakları</u>			Üye
			Sayısı				Sayısı
1-Kıranlar	koy	Ocağı	98	1- Akçasırlık	köy	Ocağı	67
2-Şahin	"	"	93	2- Kurşunlu	"	"	12
3-Karasu	"	"	58	3- Fazlı konağı	"	"	11
4-Y. Nevzi Paşa	"	"	34	4- Yarış	"	"	22
5-A. Nevzi Paşa	"	"	20	5- Bayramdere	"	"	21
6-Örencik	"	"	49	6- Ekmekci	"	"	12
7-Bölecik	"	"	22	7- İskele	"	"	11
8- Güngörmez	"	"	19	8- Çarık	"	"	14
9- Karadut	"	"	10	9- Taşlık	"	"	52
10- Kedikaya	"	"	4	10- Akça koyun	"	"	45
11- Ağsesemen	"	"	17	11- Kulakpınar	"	"	43
			<u>524</u>				<u>310</u>

(11)

(M. KEMALPAŞA) İlçesi

Resmi Bucakları

- 1- Çaltılıbük
- 2- Devecikonağı köy ocağı
- 3- Söğütalan CUMHURİYET ARŞANI

İtibarı Bucakları

- 1- Lalaşahin
- 2- Şehmüftü
- 3- Voyvoda
- 4- Mineyiz
- 5- Güllüce

<u>Lalaşahin Bucakları</u>		Üye	<u>Söğütalan Bucak ocağı</u>		Üye
		sayısı			sayısı
1- Lalaşahin mahalle ocağı		149	1- Söğütalan köy ocağı		73
2- Züferbey " "		145	2- İnceali " "		37
2- Dere " "		145	3- Yabilbaba " "		30
4- Orta " "		80	4- Paşpınar " "		19
5- Aralık köy " "		61	5- Kocakoru " "		12
6- Üçbeyli " "		76	5- Ayva " "		33
7- Demireli " "		37	7- Unçukuru " "		45
3- Çördük " "		90	8- Akçapınar " "		18
9- Yaveyli " "		59	9- Onaç " "		27
10- Dogancı " "		37	10- Dorak " "		23
11- Keltaş " "		35	11- Köreken " "		35
12- Behram " "		44	12- Sincan " "		25
13- Hisaraltı " "		29	13- Esikizülelma " "		45
14- Melik " "		70	14- Killik " "		22
15- İlyascılar " "		32	15- Mineyva " "		13
15- Kapaklıoluk " "		35	16- Doğanalan " "		23
17- Köleler " "		27	17- Aliseydi " "		63
		1202	18- İnاتlar " "		16
			19- Garipçetekke " "		14
<u>Çaltılıbük Bucakları</u>			20- Ayazpaşa " "		97
1- Çaltılıbük köy ocağı		38	21- Karaoğlan " "		102
2- Hacıali " "		55	22- Kavakçeşme " "		52
3- Döllük " "		32			834
4- Işıklar " "		14			
5- Kestelek " "		55	<u>MİNEYİZ Bucakları</u>		
6- Osmaniye " "		27	1- Mineyiz köy ocağı		118
7- Camandar " "		40	2- Kavaklı " "		108
3- Çömlekci " "		23	3- Demirdere " "		80
4- Yenikizülelma " "		33	4- Lütfiye " "		27
10- Soukpınar " "		40	5- Kayabaşı " "		27
11- Çamlıca " "		11	6- Akarca " "		24
12- Karacalar " "		20	7- Orhaniye " "		33
13- Fındıcak " "		21	8- Hamidiye " "		32
14- Karaköy " "		28	9- Derekadı " "		43
15- Balibalâ " "		22	10- Karaorman " "		65
16- Balizir " "		17	11- Şapçı " "		32
17- Çivilicam " "		24	12- Güveçdere " "		21
18- Şehriman " "		20	13- Bahariye " "		40
19- Ömeraltı " "		12	14- M. Sarnıç " "		51
		543	15- Sünlük " "		46
			16- Kömürcükadı " "		44
<u>Devecikonağı Bucak ocağı</u>			17- Dallımezarlık " "		14
1- Devecikonağı köy ocağı		18	18- Derecik " "		35
2- Sırasöğüt " "		14			930
3- Çardakbelen " "		52	<u>Voyvoda Bucakları</u>		
4- Gündoğdu " "		25	1- Voyvoda köy ocağı		113
5- Yenibalçık " "		23	2- Ormankadı " "		116
6- Eskibalçık " "		13	3- Kumkadı " "		131
7- Kurşunlu " "		40	4- Tepecik " "		154
8- Bük " "		25	5- Azatlı " "		149
9- Çavuş " "		29	5- Yamanlı " "		125
10- Kösehoroz " "		28			798
11- Alpagot " "		37			
12- Çakallar " "		32			
13- Sarımustafalar " "		17			
14- Güvem " "		45			
15- Tırnava " "		22			
16- Yenice " "		35			
17- Hacıahmet " "		14			
18- Alacaat " "		20			
19- Soğuc... " "		20			
		532			
		531			

(12)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ (M. KEMALPAŞA) İlçesi

<u>Güllüce Bucaklı Ocakları</u>		<u>Üye Sayısı</u>
1- Güllüce Köy Ocakları		64
2- Koşuboğazı	" "	86
3- Çeltikci	" "	150
4- Mudam	" "	76
5- Taşköprü	" "	39
6- Yumurcaklı	" "	38
7- Ada	" "	123
8- Eskimezarlık	" "	47
9- Kosva	" "	31
10- Durumbey	" "	50
11- Paşalar	" "	56
12- Bostandere	" "	35
13- Karapınar	" "	24
		<u>819</u>

<u>Şehmüftü Bucaklı Ocakları</u>		
1- Şehmüftü Mahalle ocakları		154
2- Viraca	" "	77
3- Selimiye	" "	154
4- Feyzidede	" "	60
5- Hamidiye	" "	22
6- Çirpan	" "	27
7- Sabribey	" "	70
8- Hamzabey	" "	39
9- Atarı	" "	62
10- Şevketiye	" "	51
		<u>786</u>

(M U D A N Y A) İlcesi

Resmi Bucakları

1- Tirilye

DEVLET ARŞİMLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİİtibarı Bucakları1- Şükrü Çavuş
2- İsmetpaşa
3- Misedolu
4- Dere köyü
5- Runguş

<u>ŞÜKRÜÇAVUŞ Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Ömerbe	mahalle ocağı	97
2- Özmen	" "	46
3- Musabey	" "	58
4- Hasanbey	" "	113
5- Hayri İpar	" "	52
6- Şükrüçavuş	" "	74
		<u>450</u>

<u>İSMETPAŞA Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- İsmetpaşa	mahalle ocağı	135
2- Karafatma	" "	103
3- Halitpaşa	" "	95
4- Sakarya	" "	70
		<u>408</u>

<u>TİRİLYE Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Talatbey	mahalle ocağı	94
2- Niyazibey	" "	32
3- Camişerif	" "	89
4- Halilbey	" "	86
5- Enverpaşa	" "	37
6- Siği	köy	75
7- Veletler	" "	38
8- Yaman	" "	35
9- Mahmudiye	" "	53
10- Eşkel	" "	147
11- Yalıçiftlik	" "	116
		<u>902</u>

<u>Misedolu Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Işıklı	köy ocağı	102
2- Çepni	" "	101
3- Akköy	" "	49
4- Yörükali	" "	54
5- Hasköy	" "	49
6- Bademli	" "	58
7- Çağrısan	" "	91
8- Göynüklü	" "	48
9- Misedolu	" "	129
10- Altıntaş	" "	46
11- Burgaz	" "	61
12- Mursel	" "	42
		<u>331</u>

<u>DEREKÖY Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Kızıl	köy ocağı	70
2- Balaca	" "	23
3- Dede	" "	66
4- Yenicemüslim	" "	21
5- Balabancık	" "	50
6- Çekrice	" "	34
7- Orhaniye	" "	19
8- Kaymakoba	" "	40
9- Emirzooba	" "	30
10- Dereköy	" "	159
		<u>572</u>

<u>RUNGUŞ Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Eğerce	köy ocağı	22
2- Mesudiye	" "	77
3- Çamlık	" "	22
4- Evciler	" "	50
5- Runguş	" "	39
6- Hançerli	" "	77
7- Yörükyenicesi	" "	63
8- Emirleryenicesi	" "	44
		<u>384</u>

(14)

(C R H A N G A Z İ) İlcesi

Resmi Bucakları

Yoktur

DEVLET ARŞİNERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİİtibarı Bucakları

- 1- Merkez
- 2- Müslimgürele
- 3- Dutluca
- 4- Mamça
- 5- Çakırlı
- 6- Yeniköy

<u>Merkez Bucağı Ocakları</u>			<u>İye</u>
			<u>Sayısı</u>
1- Merkez	Ocağı	"	220
2- Hamzalı	Köy	"	73
3- Pındıklı	"	"	35
4- Çeltikci	"	"	95
5- Gedelek	"	"	125
			<u>528</u>

<u>DUTLUCA Bucağı Ocakları</u>			
1- Akharım	köy ocağı	"	52
2- Mamure	"	"	33
3- Dutluca	"	"	52
4- Ceditsölöz	"	"	155
5- Müslimsölöz	"	"	137
			<u>439</u>

<u>Çakırlı Bucağı Ocakları</u>			
1- Keramet	köy ocağı	"	105
2- Çakırlı	"	"	36
3- İregil	"	"	55
			<u>556</u>

<u>MÜSLİMGÜRELE Bucağı Ocakları</u>			
1- Asayış	köy Ocağı	"	29
2- Karsak	"	"	99
3- Gemiş	"	"	104
4- Müsligürele	"	"	91
5- Cedidgürele	"	"	96
			<u>420</u>

<u>MAMÇA Bucağı Ocakları</u>			
1- Heceler	köy ocağı	"	31
2- Mamça	"	"	58
3- Narlıca	"	"	35
			<u>234</u>

<u>YENİKÖY Bucağı Ocakları</u>			
1- Orta köy	köy Ocağı	"	55
2- Sinanköy	"	"	40
3- Yeniköy	"	"	206
			<u>301</u>

(15)

(Y E N İ Ő E H İ R) İloesi

Resmi Bucakları

Yoktur

İtibarı Bucakları

1- Barcın	6- Boğaz
2- Karacaali	7- Osmaniye
3- Selimiye	8- Mahmudiye
4- Hamidiye	9- Alaylı
5- Mekir	10- Çelebi

DEVLET ARŞİNERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

<u>Barcın Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Beybunar köy ocağı	"	44
2- Kirezliya köy ocağı	"	31
3- Kozdere " "	"	55
4- Demibuğu " "	"	39
5- Cihadiye " "	"	20
6- Barcın " "	"	55
		<u>254</u>

<u>KARACAALİ Bucak Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Kavaklı köy ocağı	"	170
2- Süleymaniye " "	"	141
3- Reşadiye " "	"	27
4- Yıldırım " "	"	41
5- Dere " "	"	50
6- Mentеше " "	"	70
7- Kara " "	"	41
8- Karacaali " "	"	95
		<u>645</u>

<u>SELİMİYE Bucaklı ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Paşayayla köy ocağı	"	43
2- Bayır " "	"	49
3- Burcun " "	"	97
4- Cedit " "	"	45
5- Fethiye " "	"	100
6- Kiblepınar " "	"	21
7- Toprakocak " "	"	50
8- Selimiye " "	"	170
		<u>595</u>

<u>HAMİDİYE Bucak ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Seymen köy ocağı	"	59
2- Marmaracık " "	"	34
3- Hamidiye " "	"	101
		<u>194</u>

<u>MEKİR Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Çeltikci köy ocağı	"	110
2- Çardak " "	"	56
3- Karasıl " "	"	71
4- Mekir " "	"	144
		<u>391</u>

<u>Boğaz Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Karagölet köy ocağı	"	36
2- Sungurpaşa " "	"	111
3- Okuf " "	"	71
4- Ayaz " "	"	99
5- Boğaz " "	"	76
		<u>393</u>

<u>OSMANİYE Bucaklı ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Akbıyık köy ocağı	"	112
2- Lümbe " "	"	91
3- Orhaniye " "	"	103
4- Akçapınar " "	"	106
5- Karacahmet " "	"	28
6- Subaşı " "	"	107
7- Söylemiş " "	"	121
8- Osmaniye " "	"	105
		<u>768</u>

<u>ALAYLI Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Kızılhisar köy ocağı	"	63
2- Mecidiye " "	"	54
3- Afşar " "	"	45
4- Alaylı " "	"	73
		<u>235</u>

<u>ÇELEBİ Bucaklı ocakları</u>		Üye Sayısı
1- İncirli köy ocağı	"	50
2- Hayriye " "	"	75
3- Köprühisar " "	"	54
4- Aydoğdu " "	"	57
5- Terziler " "	"	103
6- Karabahadır " "	"	34
7- Ebe " "	"	54
8- Kızıl " "	"	44
9- Çelebi " "	"	131
		<u>512</u>

<u>İlceye bağlı mahalle ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Ulucami mahalle ocağı	"	243
2- Kurtuluş " "	"	95
3- Çayır " "	"	83
4- Tabakhane " "	"	133
5- Gündoğdu " "	"	191
6- Yeni mahalle " "	"	90
7- Yenigün " "	"	150
8- Çarşı " "	"	39
9- Hıdırbalı " "	"	52
10- Yılmaz " "	"	74
11-	"	<u>1130</u>

<u>Mahmudiye Bucaklı Ocakları</u>		Üye Sayısı
1- Gökçesu köy ocağı	"	115
2- Güneyce " "	"	79
3- Toprakdere " "	"	26
4- Karaamca " "	"	59
5- Yarhisar " "	"	20
6- Rustum " "	"	50
7- Papatya " "	"	36
8- Akdere " "	"	49
9- Sekeri " "	"	51
10- Mahmudiye " "	"	132
		<u>618</u>

(16)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ( ) İlçesi
CUMHURİYET ARŞİVİ Üye

Merkez Bucağı Ocakları			Sayısı	KELES Bucağı Ocakları			Sayısı
1-	İsmetpaşa mahalle ocağı	"	36	1-	Keles köy ocağı	"	236
2-	Fevzipaşa	"	128	2-	Küçük kavacık	"	16
3-	Gazipaşa	"	106	3-	Kököz	"	12
4-	Serçeler köy	"	28	4-	Bıyıklıalan	"	20
5-	Kusumlar	"	58	5-	Harmanalan	"	25
6-	Yeşiller	"	44	6-	Domalı	"	20
7-	Akalan	"	53	7-	Demirciler	"	28
8-	Küçük Orhan	"	12	8-	Delice	"	26
9-	Argın	"	42	9-	Yagcılar	"	38
10-	Ağaçhisar	"	70	10-	Gelemiş	"	27
11-	Belenoluk	"	13	11-	Sorkun	"	37
12-	Tepecik	"	33	12-	Kocakavacık	"	37
13-	Çeki	"	35	13-	Düğünlü	"	30
14-	Danışman atık	"	30				<u>552</u>
15-	M. Demirci	"	30	<u>HARMANCIK Bucağı ocakları</u>			
16-	Söğüt	"	50	1-	Çardı köy Ocağı	"	41
17-	Sırıl	"	58	2-	Kepekdere	"	32
18-	Fadıl	"	30	3-	Balatdanışman	"	21
19-	Karaoğlanlar	"	50	4-	Karaca	"	15
20-	Kadı	"	30	5-	Gedikveren	"	32
21-	Kabaklar	"	40	6-	Dutluca	"	45
22-	Cebelgüney	"	130	7-	Dedebalı	"	35
23-	Deliballar	"	40	8-	İlicaksu	"	17
24-	Topuk	"	70	9-	Gökçeler	"	10
25-	Çörelere	"	50	10-	Kıçmanlar	"	15
26-	Çatak	"	25	11-	Beydemirler	"	22
27-	Şükriye	"	30	12-	İshaklar	"	16
28-	Sadağı	"	50	13-	Kozluca	"	10
29-	İkizoluk	"	32	14-	İssızveren	"	45
30-	Firuz	"	62	15-	Denizler	"	27
31-	Karesi	"	67	16-	Durak	"	28
32-	Göynükbelen	"	160	17-	Davutlar	"	59
33-	Karınçalar	"	30	18-	H. Demirler	"	28
34-	Yörücekler	"	30	19-	Yunuslar	"	29
35-	Akcebük	"	33	20-	Köseler	"	25
36-	Girencik	"	57	21-	Kürt	"	35
37-	Burmu	"	103	22-	Avdan	"	19
38-	Dündar	"	58	23-	Basak	"	41
39-	Sağırlar	"	30	24-	Karaardıç	"	42
40-	Yeni danışman	"	10	25-	Çakmak	"	52
41-	Çivli	"	60	26-	Oydaz	"	40
42-	Letafet	"	45	27-	H. Akalan	"	68
43-	Gazioluk	"	30	28-	Engüre	"	50
44-	Koçu	"	43	29-	Yayabaşı	"	27
45-	Orta	"	37	30-	Nalbant	"	32
46-	Baş	"	68	31-	Okcular	"	27
47-	Süleymanbey	"	52	32-	Hopandanışman	"	43
48-	Çınarcık	"	44	33-	Ballısaray	"	45
49-	Nalinler	"	35	34-	Kulavuzlar	"	16
50-	Erenler	"	31	34-	Hereke	"	45
51-	Köktepe	"	75	35-	Delicegüney	"	66
			<u>2873</u>				<u>1140</u>
<u>Belenderen Bucağı ocakları</u>							
1-	Belenveren köy ocağı	"	155				
2-	Uzunöz	"	32				
3-	Haydar	"	41				
4-	Menteşe	"	37				
5-	Kemaliye	"	32				
6-	Kıranişiklar	"	44				
7-	Alpagut	"	20				
8-	Akçapınar	"	18				
9-	Deleler	"	45				
			<u>424</u>				

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-(O R H A N E L İ)- İlcesi

<u>KOCA ORHAN Bucağı Ocakları</u>		<u>Üye sayısı</u>
1-	Kocaozhan köy ocağı	183
2-	Emir " "	35
3-	Aluçya " "	10
4-	Balaban " "	24
5-	Çalaplara " "	19
6-	Dere " "	11
7-	İsmetiye " "	30
8-	Armutçuk " "	24
9-	Ballıoğlu " "	26
10-	Kayapa " "	27
11-	Danacılar " "	26
12-	Perçin " "	16
13-	Gedikler " "	25
14-	Yakuplar " "	14
15-	Mahaller " "	17
16-	Hemşeriler " "	21
17-	Hacılar " "	11
18-	Derecik " "	9
19-	Çakıryenice " "	24
20-	Çarıbaşı " "	19
21-	Hacı Ahmetler " "	27
22-	Semerci " "	26
23-	Turasan " "	32
24-	Yenice " "	34
25-	Pınarı " "	23
26-	Karalar " "	34
27-	Karaagız " "	11
28-	Ericek " "	25
29-	Kuşlar " "	16
30-	Tekerler " "	16
31-	Çökene " "	12
32-	Veletler " "	12
33-	Piribeyler " "	15
34-	Osmanlar " "	20
35-	Demirler " "	17
36-	Bayıryüzüğüney " "	44
37-	Mazlumlar " "	36
38-	Düğüncüler " "	22
39-	Geynik " "	15
40-	Karaçukur " "	7
41-	Danaçalı " "	21
42-	Bayındır " "	14
43-	Virancık " "	18
44-	Sarnıç " "	23
45-	Zaferiye " "	10
46-	Kınık " "	56
47-	Akçasaz " "	16
48-	Aktaş " "	35
49-	Burunca " "	35
		<u>1243</u>

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon Kodu: 030. 01, Yer No: 41.244.14

Fon Kodu: 030. 01, Yer No: 45.273.2.

Fon Kodu: 030. 01, Yer No: 46.275.5

Fon Kodu: 030. 01, Yer No: 51.309.1

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 109.78.18.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 113.718.5.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 29.48.23

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 42.249.12.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 42.249.13

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 43.253.13

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 43.254.14.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 43.254.17.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 43.255.2.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 44.257.11.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 45.269.2.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 45.269.3.

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 51.309.4

Fon Kodu: 030.01, Yer No: 51.310.2.

Fon Kodu: 430. 01, Yer No: 655.231.1

Fon Kodu: 430. 01, Yer No: 665.233.1

Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 39.162.1.

Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 95.373.6

Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 11.57.3.

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 10.53.15.

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 147.586.1.

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 209.829.2

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 248.986.1

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 279.1120.1

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 364.1529.2

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 438.1817.1.

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 633.86.1.

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 633.87.1

Fon Kodu: 490.01, Yer No: 7.39.2

Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi, Yılmaz Akkılıç Kişisel Arşivi (Rıza İlova Arşivi Tasnif Edilmemiş Evrak)

Turgut Bulut Kişisel Arşivi

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Açık Ses

Akşam

Anadolu

Ant

Ataeli

Ayın Tarihi

Bursa

Bursa Ekspres

Bursa Gece Postası

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Doğru

Ekspres Akşam Postası

Güneş

Hakimiyet

İzmir

Millet Yolu

Milliyet

Resmi Gazete

Şirin İnegöl

Tanin

Tasvir

The Times

Ulus

Vatan

Yeni Ant

Yeni Asır

Zafer

Dergiler

Akis

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Atatürkçü Bakış

BGC

Bursa Defteri

Bursa'da Yaşam

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Düstur

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Şehrengiz

Tarih Toplum

TBMM Tutanak Dergisi

Toplumsal Tarih

Türk Dili

Uludağ

Ülkü

Ansiklopedi

Bursa Ansiklopedisi, Bursa Hakimiyet Yayınları

Bursa Ansiklopedisi, ed. Yılmaz Akkılıç, Burdef Yayınları

Cumhuriyet Ansiklopedisi

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

Türkler

Kitaplar

15. Yıl Bursa, Bursa İl Basımevi, 1938

1934 Bursa Yıllığı, Bursa Belediyesi Neşriyatı

1954 CHP Seçim Beyannamesi, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1954.

Ağaoğlu Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul

Ağaoğlu Samet, **Siyasi Günlük-Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, 2. b., İletişim Yayınları, 1993, İstanbul

Ahmad Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976

Ahmad Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, 3. b., Hil Yayınları, İstanbul, 2007

Ahmad Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 3. b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996

Ahmad Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 2. b., çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999

Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, C II, yay. haz. Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007

Akar Rıdvan, **Varlık Vergisi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992

Akçiçek Eren, **Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü**, İzmir Güven Kitabevi, İzmir, 2005

Akgün Necati, **Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anılarım**, Print Ofset Matbaacılık, Bursa, 1993.

Akkılıç Yılmaz, **Atatürk ve Bursa**, 2. b., Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, Bursa, 1999

Akkılıç Yılmaz, **Bursa'da Yakın Zamanlar**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bursa, 2006.

Akkuş Mine, **Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi**, Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2011

Albayrak Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004

Arcayürek Cüneyt, **Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1984

Arcayürek Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1983

Arcayürek Cüneyt, **Yeni İktidar Yeni Dönem, 1951-1954**, 2. b., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985

Arı Kemal, **Atatürk ve Aydınlanma**, 3. b., Yakın Kitabevi, İzmir, 2010.

Ataman Sedad, **11 Eylül 1922-1938 Bursa Kurtuluşunun 16. Yıl Dönümü Hatırası**, Yeni Basımevi, Bursa, 1938

Ataş Musa, **50 Yıl Önce Bursa**, Emek Matbaası, Bursa, 1960.

Atatürk Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923**, 3. b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

Atatürk Mustafa Kemal, **Nutuk**, yay.haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006

Avcıoğlu Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, 4. b., C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969

Avcıoğlu Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, 4. b., C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969

- Avşar Abdülhamit, **Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü**, İstanbul, 1998
- Ayata Ayşe Güneş, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- Aydemir Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967
- Aydemir Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C. III, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973
- Aydemir Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, 7. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Baban Cihad, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970
- Balkaya İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar**, TTK Yayınları, Ankara, 2005
- Barutçu Faik Ahmet, **Milli Mücadeleden Demokrasiye Siyasi Hatıralar**, C. I, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001
- Barutçu Faik Ahmet, **Milli Mücadeleden Demokrasiye Siyasi Hatıralar**, C. II, 21. Yüzyıl Yayınevi, Ankara, 2001
- Başar Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2. b., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981
- Bayar Celal, **Ben De Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C. II, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Bayar Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, haz. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010
- Baykal Deniz, **Siyasal Katılma-Bir Davranış İncelemesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970
- Berkes Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- Berkes Niyazi, **Unutulan Yıllar**, 2. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1997
- Bilâ Hikmet, **CHP (1919-2009)**, 4. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2008
- Boratav Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. b. İmge Kitabevi, Ankara, 2006
- Bozdağ İsmet, **Demirkırat Aldatmacası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1991
- Bozdağ İsmet, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1985
- Bozkurt Celal, **Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, 1969
- Bölükbaşı Deniz, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, 3. b., Doğan Kitap, İstanbul, Mart 2008
- Bursa Ansiklopedisi**, Bursa Hakimiyet Yayınları, Bursa

- Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Müzakerat Zabıtnamesi**, İntihap Devresi:5, İçtima Senesi: 2 (16.01.1932-29.02.1932), Bursa Vilayet Matbaası, 1932
- Canım Erdalım Sevgili Babacığım-İsmet İnönü-Erdal İnönü Mektupları**, yay. haz. Can Dündar, Can Yayınları, İstanbul, 2011
- Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri (1946-1950-1954)**, yay. haz. Özer Şahingiray, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999
- Cem İsmail, **Türkiye'nin Geri Kalmışlığının Tarihi**, 20. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010
- CHP 1936 Yılı İl Kongreleri**, 1937
- CHP 1940 Kongre Dilekleri**, Ankara,1940.
- CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı Programda Değişiklik Önergesi**, 10.05.1946
- CHP Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, 1951
- CHP Nizamnamesi**, Ankara, 1939
- CHP Nizamnamesi**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.
- CHP Programı**, Ankara, 1935.
- CHP Programı**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.
- CHP Tüzüğü**, Ankara, 1935.
- CHP Tüzüğü**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1954
- CHP Tüzüğü**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959
- CHP Tüzüğü**, Ulus Basımevi, Ankara, 1951
- CHP Tüzüğü**, Ulus Basımevi, Ankara, 1953
- CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948
- CHP'de İslahat Yapılması İçin Teklif**, Yeni Matbaa, Ankara, 1950
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, Ankara, 1927
- Çağlayangil'in Anıları**, 2. b., haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007
- Çakan Işıl, **Türk Parlamento Tarihi'nde 2. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- Çavdar Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 4. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2008
- Çeçen Anıl, **Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990

- Derin Haldun, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, yay. haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995
- Duman Doğan, **Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, 2. b., Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999
- Duverger Maurice, **Siyasi Partiler**, çev. Ergun Özbudun, 4.b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- Dülgeroğlu Ercan, **Bursa Ekonomisi**, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bursa, 1973
- Ecevit Bülent, **Atatürk ve Devrimcilik**, 2. b., Tekin Yayınevi, Ankara, 1973
- Eğilmez Mümtaz Şükrü, **Milli Mücadele’de Bursa**, yay.haz. İhsan Ilgar, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980
- Emrence Cem, **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
- Erkin Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C. I, 2. b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987
- Eroğul Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 4. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2003
- Genel Başkan İsmet İnönü’nün CHP Olağanüstü Kurultayı Toplantısını Açış Nutku 25 Şubat 1954**
- Goloğlu Mahmut, **Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku**, Kalite Matbaası, Ankara, 1973
- Goloğlu Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, 2. b., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009
- Goloğlu Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009
- Gönlübol Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. b., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996
- Gül Teoman, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998
- Gürkan Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998
- Hale William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996
- Halk Fırkası Nizamnamesi, 1339 (1923)**
- Halkevleri 1931-1935,103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı**, Ankara, 1935
- İnan Afet, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000

- İnan Afet, **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999
- İnce Erdal, **Türk Siyasi Yaşamında Çiftçiye Topraklandırma Kanunu**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2009
- İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, haz. Abdi İpekçi, Ankara, 1997
- İnönü İsmet, **Defterler (1919-1973)**, yay. haz. Ahmet Demirel, C. I, 3. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008
- İnönü İsmet, **Defterler (1919-1973)**, yay. haz. Ahmet Demirel, C. II, 3. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008
- İpekçi Abdi, Coşar Ömer Sami, **İhtilalin İçyüzü**, C. I, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965
- İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2003
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)**, C II, Ankara, 1993
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)**, C. II, Ankara, 1993
- İstatistik Yıllığı (1942-1945)**, C XV, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1946
- İstatistik Yıllığı (1953)**, C XXI, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara,
- Jaeschke Gotthard, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, çev. Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990
- Jaschke Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972
- Kabacalı Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990
- Kabasakal Mehmet, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991
- Kalaycıoğlu Ersin, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983.
- Kandemir Feridun, **Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı**, İstanbul, 1955
- Kansu Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kaplan Hüseyin, **Hayatım ve Hatıralarım**, yay. haz. Ali Bilgiç, Yenişehir, 2004
- Karaca Emin, **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2008
- Karaosmanoğlu Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968
- Karpat Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996
- Karpat Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi**, 2. b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2011

- Kayalı Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, 2. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Kayra Cahit, **'38 Kuşağı**, yay. haz. Mürşit Balabanlılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002
- Kazgan Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3. b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006
- Kinross Lord, **Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, çev. Necdet Sander, 14. b., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003
- Kırçak Çağlar, **Meşrutiyet'ten Günümüze Gericilik (1876-1950)**, C. I, Bilar Yayınları, Ankara, 1989
- Kızılyürek Niyazi, **Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002
- Kili Suna, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976
- Kili Suna, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 10. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kocatürk Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. b., Turhan Kitabevi, 1984
- Kocatürk Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999
- Koçak Cemil, **İkinci Parti 1945-1950**, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010
- Koçak Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996
- Koçak Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. II, 2. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Koloğlu Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992
- Kongar Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, 40. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007
- Kongar Emre, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981
- Kongar Emre, **Demokrasi ve Kültür**, Hil Yayınları, İstanbul, 1983.
- Konyar Hürriyet, **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999
- Lewis Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 10. b., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007
- Makal Ahmet, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Yayınları, Ankara, 1999

- Mango Andrew, **Atatürk-Modern Türkiye'nin Kurucusu**, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006
- Mazıcı Nurşen, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yayınları, İstanbul, 1989
- Menteş Niyazi, **Vefasız olsa da zaman Gönül Kahvesi**, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa, 1997
- Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008
- Mumcu Uğur, **40'ların Cadı Kazanı**, 3. b., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Mumcu Uğur, **Aybar İle Söyleşi**, 2. b. Tekin Yayınevi, Anlara, 1990
- Namaş Turgut Can, **İnegöl**, Bursa Aysan Basımevi, 1947
- Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, C. I, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005
- Oğuzoğlu Yusuf, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yayınları, İstanbul, 2000.
- Okyar Ali Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980
- On Beşinci Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Halk Partisi
- Ökte Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul
- Öner Kenan, **Öner ve Yücel Davası**, İstanbul, 1947.
- Öymen Altan, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2002.
- Öymen Altan, **Değişim Yılları**, 9. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
- Öz Esat, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996
- Özbudun Ergün, **Siyasal Partiler**, 3.b., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.
- Özbudun Ergün, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Özdağ Ümit, **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemi)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991
- Özek Çetin, **Türkiye'de Laiklik**, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.
- Özkan Necati, **Seçim Kazandıran Kampanyalar**, 2. b., Mediacat Kitapları, İstanbul, 2004
- Perinçek Doğu, **Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 65-79.

- Powell G. Bingham, J.R., **Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar ve Şiddet**, çev. Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, Ankara, 1990.
- Sakaoğlu Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- Sander Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 10. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2002
- Sarıbay Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, 3. b., Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa, 1996.
- Sarıcan Bayram, **1930'lardan Günümüze Bursa'da Dini Hayat**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005,
- Sarol Mükerrerem, **Bilinmeyen Menderes**, C. II, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983
- Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme**, CHP Araştırma Bürosu Yayınları, Yayın No: 7, Güven Matbaası, Ankara, 1959
- Sertel Sabiha, **Roman Gibi-Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın**, 2. b., Belge Yayınları, İstanbul, 1987
- Sertel Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 5. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001
- Sevgen Nazmi, **Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950)**, Tan Matbaası, İstanbul, 1951
- Soyak Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, 5. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008
- Steinhaus Kurt, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, Sarder Yayınları, İstanbul, 1973.
- Şenpamukçu İsmail Hakkı, **Mustafakemalpaşa**, Ataeli Basımevi, Bursa
- Tanili Sever, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, 3. b., Say Yayınları, İstanbul, 1989
- Tanilli Server, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, 3. b., Say yayınları, İstanbul, 1989
- Tanör Bülent, **Kuruluş-Kurtuluş**, Cumhuriyet Kitapları, 8. b., İstanbul, 2007
- Tanör Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980**, 10. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001
- Tayla Mustafa, **Bursa Basını (1868-1983)**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Bursa, 1997.
- Taylak Muammer, **Türkiye'de Öğrenci Hareketleri**, Hamle Yayınevi, İstanbul, 1997
- TBMM Albümü(1920-1950)**, C. I, 2. b., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010
- Tek Hayati, **Darbeler ve Türk Basını**, C. I, Atılım Yayınları, Ankara, 2003.
- Teziç Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Teziç Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul,

- Thompson Paul, **Geçmişin Sesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Timur Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Timur Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. b., İmge Yayınevi, Ankara, 2003
- Toker Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, 2. b., Bilgi Yay., Ankara, 1992
- Toker Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları-DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991
- Toker Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları-DP’nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990
- Toker Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları-Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991,
- Toker Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, 1970
- Toker Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, Akis Yayınları, Ankara, 1971
- Tonguç Engin, **Bir Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç**, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, İzmir, 2007
- Topuz Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973
- Torun Esmâ, **Sivas’tan Büyük Kongre’ye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, İzmit, 2003
- Tunaya Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, Simavi Yayınları, 1991
- Tunaya Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. b., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975
- Tunaya Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C 1, 4.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tuncay Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Turan Ali Eşref, **Türkiye’de Seçmen Davranışı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004
- Turan Ali Eşref, **Türkiye’de Yerel Seçimler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları., İstanbul, 2008
- Turan Şerafettin, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönem ve Kişiliği**, 2. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003
- Turan Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004
- Turan Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi- Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1938-1950)**, C. IV/I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999

- Turan Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi- Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, C. III/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996
- Turan Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, C. IV/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999
- Türkoğlu Pakize, **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Kasım 2007
- Uran Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008
- Uyar Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998
- Uyar Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998
- Yalman Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, yay. haz. Erol Şadi Erdinç, 2. b., C. II, Pera Yayınları, İstanbul, 1997
- Yeşil Ahmet, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Ankara, 2002
- Yetkin Çetin, **Karşı Devrim 1945-1950**, 7. b., Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2009
- Yetkin Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar, 1983
- Yılmaz Mustafa - Doğaner Yasemin, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007;
- Yücel Hasan Ali, **Davam**, Ankara, 1947.
- Yücel Hasan Ali, **Hasan Ali Yücel Tarafından Açılan Davalar ve Neticeleri**, Ankara, 1950.
- Yücekök Ahmet, **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971
- Zurcher Erik Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1992
- Zürcher Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 13. b. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Makaleler

- "Açık Ses", **Bursa Ansiklopedisi**, C. I, ed. Yılmaz Akkılıç, BURDEF Yayınları, Bursa, 2002.
- "Doğru", **Bursa Ansiklopedisi**, ed. Yılmaz Akkılıç, , C. II, Burdef Yayınları, Bursa, 2002
- "Halkevleri Komisyonu Raporu", **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948

- “Hayri Terzioğlu”, **Bursa Ansiklopedisi**, ed. Yılmaz Akkılıç, , C. IV, Burdef Yayınları, Bursa, 2002
- “Hepimiz ve Birimiz”, **Akis**, C. X, S. 171 (17 Ağustos 1957)
- “İnegöl Kaymakamı Yaranmak İstiyor” **Ant**, 8 Kasım 1952
- “İsmet Paşa'nın eli beş yıl havada kaldı”, **Şehrengiz**, S. 12 (Mart 2011)
- “Mazinin Günahları Tasfiye Ediliyor”, **Hakimiyet**, 5 Temmuz 1951
- “Millet Yolu”, **Bursa Ansiklopedisi**, ed. Yılmaz Akkılıç, , C. III, Burdef Yayınları, Bursa, 2002
- “Süleyman Çelebi Türbesi”, **Bursa Ansiklopedisi**, ed. Yılmaz Akkılıç, C. IV, Burdef Yayınları, Bursa, 2002
- “Vatandaşı Nasıl Aldatmak İstiyorlar”, **Hakimiyet**, 8 Ocak 1954
- “Yılan Hikayesinin Sonu”, **Akis**, C. X, S. 172 (24 Ağustos 1957)
- Adalan Malik, “Halkevlerini Kendimize Değil, Kendimizi Halkevlerine Uydurmalıyız”, **Uludağ**, S. 86 (Kasım-Aralık 1947)
- Ahmad Feroz, “Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İletişim Yayınları
- Akgül L. Hilal, “VII. CHP Kurultayı'nda Devletçilik Tartışmaları ve 1947 CHP Programı'nda Devletçilik”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. LVIII, S. 1, (2008)
- Akkılıç Yılmaz, “Nuri Erbak'ın Eski Bursa Anıları”, **Bursa'da Yakın Zamanlar**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bursa, 2006
- Akkuş Turgay, “Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VII, S. 16-17, (Bahar/Güz-2008),
- Aksoy Muammer, “Demokrasi Taraftarı Partilerin İşbirliği Zaruridir”, **Akis**, C 10, S 171 (17 Ağustos 1957)
- Akşin Mustafa, “Birleşmiş Milletlerde Türkiye'nin Tutumu”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu (15-17 Ekim 1997)**, yay. haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999
- Akşin Sina, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XLVII, S. 1-2
- Akşin Sina, “İttihat ve Terakki”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- Akyaz Doğan, “Ordu ve Resmi Atatürkçülük”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm**, C. II, 4. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

- Arıkan Zeki, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. VI, S. 23
- Armaoğlu Fahir H., "1955 Yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamuoyu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XIV, S. 2
- Atasever Gülbahar, "Siyasal Parti Tipolojisi", **İttihat Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Yayınları, Ankara, 2010.
- Aygen Cemal, "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XVII, S. 1,
- Bali Rifat N., "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", **Toplumsal Tarih**, S. 186, (Haziran 2009)
- Bozdağ İsmet, "Adaylarımız", **Hakimiyet**, 22 Ağustos 1951.
- Bozdağ İsmet, "Bir Türlü Halledilemeyen Dava: Halkevleri", **Hakimiyet**, 11 Nisan 1951.
- Bozdağ İsmet, "Demokrat Parti Muhtar Seçimlerinden Memnundur", **Hakimiyet**, 19 Ağustos 1950
- Bozdağ İsmet, "Halk Partililer Meselesi", **Hakimiyet**, 25 Ekim 1951
- Bozdağ İsmet, "Halk Partisinin Menfaat Şirketi", **Hakimiyet**, 12 Ağustos 1951
- Bozdağ İsmet, "Havaya Atılmış Bir Ok", **Hakimiyet**, 22 Aralık 1952
- Bozdağ İsmet, "Şu Zihniyete Bakınız", **Hakimiyet**, 14 Şubat 1952
- Bozkurt İbrahim, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S. 15, (2007 Güz)
- Budakoğlu Salih, "Bursa Kapalı Çarşı Yangını (1958)", **Atatürkçü Bakış**, C. II, S. 3, (Bahar 2003)
- Bulutay Tuncer, Yıldırım Nuri, "Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerinde Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, S. 4, (1968),
- Cin Halil, "Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Ormanların Hukuki Rejimi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, (1978).
- Coşar Nevin, "Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. LX, S. 1, (2005) s. 33.
- Çakmak Fevzi, "Demokrat Parti'nin Muhalefeti Sürecinde İzmir'de İktidar-Muhalefet İlişkisi (1946-1950)", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulamaları Merkezi Yayınları, İzmir, 2010

- Çakmak Fevzi, "Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S.15, (2007/ Güz)
- Çakmak Fevzi, "Sözel Tarihçilikte Saptamalar ve Sorunlar: Bursa Örneği, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildirileri**, ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Çakmak Fevzi, "Türk Kamuoyunda Kıbrıs Algısı: 1958 Yılı Kıbrıs Mitingleri", **İkinci Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C. I, 21-23 Ekim 2010, İzmir.
- Çanga Sadrettin, "Bursa'da Hürriyet Partisi Kurulurken", **Yeni Ant**, 7 Ocak 1956.
- Çanga Sadrettin, "DP'li Muhtarların Gayreti", **Yeni Ant**, 26 Eylül 1957.
- Çavdar Tevfik, "Adalet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul
- Çavdar Tevfik, "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul
- Çolak Melek, "Yeni Türkiye Partisi", **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, ed. Turgay Uzun, Orion Yayınları, Ankara, 2010
- Demirel Ahmet, "1923 Seçimleri", **Tarih Toplum**, C. XXIV, S. 144, (Aralık 1995)
- Eldem Vedat, "Devlet Hizmetinde Çalışanların Refah Seviyesinde Husule Gelen Değişiklikler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XII, S. 1-4, (1952),
- Eldem Vedat, "Milli Gelir", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C IX, S. 1-2, (1947)
- Ergin Feridun, "Hürriyet Partisi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul
- Faik Ertan Temuçin, "Kadro Hareketi İle İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IX, S. 27, (Temmuz-Kasım 1993).
- Feyzioğlu Turhan, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, S. 2, (Mart 1985)
- Geray Cevat, "Türkiye'de Dağ ve Orman Köylerinin Yerleşme Sorunları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, S. 1, (1968)
- Gevgili Ali, "Türkiye'de Basın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul
- Gök Salhadin, "Tek Parti İktidarında Basın Muhalefeti: Millet Dergisi Örneği", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 41, (Erzurum 2009)

- Gönlübol Mehmet, Kürkçüoğlu Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, C. I, 2.b., Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004
- Güneş İhsan, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Seçimler (1919-1938)", **Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 2004
- Güngör Süleyman, "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 21, (Mayıs 2010)
- Hakyemez Yusuf Şevki, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LII, S. 4, (2003)
- Karakartal Bener, "Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası-Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan**, C. XXXVIII, S. 3-4 (1984)
- Kemankaş İsmail, "Yakın Tarihimizde Bursa'da Genel ve Yerel Seçimler (Bursa'nın Seçimi)", **Bursa Defteri**, S. 35, (Aralık 2009), Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını
- Kodaman Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Konuk Abdurrahman, "Muhالیf Parti, Tenkitçi Dernek!", **Ant**, 8 Nisan 1946
- Konuk Abdurrahman, "Partili Olmak Kolay mı?", **Ant**, 28 Şubat 1946
- Koştaş Münir, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXI
- Mardin Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayacak Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1986.
- Mazıcı Nurşen, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. V, S. 18
- Mumcu Ahmet, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, S. 5, (Mart 1986)
- Nadi Nadir, "Netice Üzerine Düşünceler", **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1951.
- Nal Sabahattin, "Demokrat Parti'nin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. LX, S. 3 (2005)
- Neumark Fritz, "Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meseleleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. VIII, S. 1-4, (1946)
- Okyar Ali Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980

- Öktem İbrahim, "Seçim Neticelerinin Belagatı Karşısında Demokrat Parti'nin Bugünkü Durumu", **Yeni Ant**, 28 Mart 1959
- Özbudun Ergun, "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, C. I, 2. b., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004
- Özbudun Ergün, "M. Duverger'in 'Siyasal Partiler'i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXI, S. 1, (1964).
- Özbudun Ergün, "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Demokrasiye Yönelik Niteliği", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1986
- Özçetin Burak, Demirci Sibel, "Hürriyet Partisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Liberalizm**, C. VII, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- Özdönmez Metin, "Devlet Ormanlarından Köylülerin Faydalanma Hakları", **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, S. 2, (1973)
- Özkaya Yücel, "Altı İlke", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. II, S. 8, (1991)
- Peker Recep, "1935 CHP Kurultayındaki Söylevi", **Ülkü**, C. V, S. 28, (Haziran 1935)
- Savcı Bahri, "Türkiye'nin Şartları Açısından Siyasal Partiler Rejimine Bir Bakış", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XX, S 1, (1965).
- Sezer Duygu Bazoğlu, "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu (15-17 Ekim 1997)**, yay. haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999
- Sezgin Ömer, Şaylan Gencay, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul
- Soysal İlhami, "Mezhepler/Tarikatlar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. V, İletişim Yayınları,
- Şeker Kadir, "1946 Belediye Seçimleri ve Bu Seçimlerde Kadın Seçmenlerin Durumu", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 14, (Aralık 2007)
- Tanoğlu Ali, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XIV, S. 1-4 (1952)
- Taşman Derviş Sami, "Halkevleri ve İnkılâbımız", **Uludağ**, S. 94 (Mart-Nisan 1949)
- Taşman Derviş Sami, "Millet Partisinin Kapanışı ve Menderes", **Ant**, 10 Temmuz 1953
- Taşman Derviş Sami, "Sakat bir zihniyetin yeni tezahürleri", **Ant**, 17 Ağustos 1950
- Tayla Mustafa, "CHP'den beklenen vazife", **Hakimiyet**, 28 Mart 1961.
- Tayla Mustafa, "Seçimlerde Neler Gördüm", **Açık Ses**, 29 Mayıs 1946.

- Tekin Mustafa, "Ticanilik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C. VI, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004
- Tonak Hacı, "Bursa'nın Dili Kulağı Matbuat-Recai Taşman'la Söyleşi", **BGC**, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayın Organı, S. 2 (Mart 2008),
- Toynbee Ranold J., "Atatürk'ün Ülkesi Nasıl Batılılaştı?", **Türk Dili**, S. 182, (Kasım 1966), s. 142.
- Tuna Orhan, "Son Bulgaristan Muhacirleri Hakkında Rapor", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XIII, S. 1-4 (1952)
- Tuna Orhan, "Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun Teşekkülü", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XII, S. 3-4 (1951)
- Tuncay Mete, "CHF'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXXVI, (1981)
- Tuncay Mete, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yayınlar
- Tuncay Mete, "Siyasal Gelişimin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İletişim Yayınları
- Turan Nesrin, "Niyazi Devrim'le Söyleşi", **Atatürkçü Bakış**, C. II, S. 3, (Bahar 2003)
- Tümerkan Sıddık, "Muhalefet Partileri Arasında Teşkilatlı İşbirliği", **Yeni Ant**, 18 Şubat 1956.
- Usta Veysel, "CHP Arşivi", **Toplumsal Tarih**, S. 64, (Nisan 1999);
- Uyar Hakkı, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, S. 64, (Nisan 1999)
- Vural Mithat Kadri, "Soğuk Savaşın Başlangıcında Amerikan Filosunun İzmir Ziyareti ve Kamuoyundaki Yansımaları", **Körfezde Zaman: İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009**, İzmir, 2010
- Yalçın Hüseyin Cahit, "Kurultay'a Giderken", **Tanin**, 13 Kasım 1947
- Yıldız Demet Çoraklı, "Söyleşi: 40 Yıl Öncesinden Bir usta: Derviş Sami Taşman", **Bursa Defteri**, S. 26, (Haziran 2006)
- Yıldız Nuran, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın (1950-1960)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. LI, S. 1
- Yüceer Saime, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", **Türkler**, C. XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

Diğer Kaynaklar

- As Efdal, Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006
- Ayanoğlu Burhanettin, Haşim İşcan'ın Hayatı ve Görevleri (Bursa Valiliği Ağırlıklı), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2000
- Budakoğlu Salih, Bursa Siyasetinde Demokrat Parti (1946-1960), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2003
- Ciğerci Ulukan Nihan, Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008
- Deniz Güner, 1930-1933 Yılları Arasında Türkiye'deki İrticai Faaliyetler ve Basındaki Yansımaları, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2006
- Deniz Önder, "Tek Parti Döneminde Devletçilik Uygulamalarının Çalışma Hayatına Etkisi 1930-1950", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2010.
- Durak Selen, Bir Modernleşme Projesi Olarak Anadolu'da Demiryolları ve Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2003.
- Günay Nilüfer Alkan, 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2010
- Haytoğlu Ercan, Millet Partisi-Cumhuriyetçi Millet Partisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994
- Kaya Asil, "Türk Siyasi Tarihi'nde CHP'nin Gençlik Kolları", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2010
- Kesiriklioğlu Fatma, Bursa'daki İktisadi Kurumların Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (1935-1955), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1999
- Özgünay Eren Basağan, Türk Yerel Siyasetinde Oligarşik Yapılaşmalar: Bursa Merkez Sağ Örneği, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1993
- "United Nations Relief and Rehabilitation", Administration",
http://www.encyclopedia.com/topic/United_Nations_Relief_and_Rehabilitation_Administration.aspx (Güncelleme Tarihi: 12.08.2011)

Demirkırat Belgeseli, “Doğuş” Bölüm 2, haz. Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dündar, TRT

Demirkırat Belgeseli, “Zafer” Bölüm. 3, haz. Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dündar, TRT

Demirkırat Belgeseli, “İktidar”, Bölüm 4, haz. Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dündar, TRT.

Demirkırat Belgeseli, “Baskı” Bölüm 6, Haz: Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dündar.

Yılmaz Akkılıç'ın Derviş Sami Taşman'la AS Tv'de Yaptığı Televizyon Programı

Sözlü Tarih Çalışmaları

Abdülkadir Çeltikoğlu ile Yapılan Görüşme, Görüşme tarihi: 08 Kasım 2011.

Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 11 Şubat 2009

Avukat Turgut Bulut'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 28 Temmuz 2009.

Hüseyin Sungur'la Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 30 Temmuz 2011.

Lütfü Özşen'le Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi: 14 Eylül 2011.

Necati Akgün'le Yapılan Görüşme. Görüşme Tarihi:19 Ocak 2009.

Onur Öymen'le yapılan görüşme, Görüşme Tarihi: 2 Haziran 2009

Yılmaz Akkılıç'la yapılan görüşme, görüşme tarihi: 16 Ocak 2009.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Fevzi		ÇAKMAK
Doğum Yeri ve Yılı	Keşan		1981
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	Orta		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1995	1998	Bursa Atatürk Lisesi
Lisans	1999	2003	Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	2004	2007	Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Doktora	2007	2012	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2006	2009	Uludağ Üniversitesi
2.	2009	Halen devam ediyor	Dokuz Eylül Üniversitesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	<p>Uludağ Üniversitesi Rektörlüğünün desteği ile Uludağ Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU ve Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Saime YÜCEER tarafından yürütülen "Bursalı Çanakkale Şehitleri ve Şehit Yakınları" projesinde, araştırmacı unvanıyla görev aldım. Proje kapsamında oluşturulan ve Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan "Bursa İli Çanakkale Şehitleri" isimli proje kitabını hazırladı.</p> <p>Uludağ Üniversitesi Rektörlüğünün desteğiyle Kent Tarihi ve Araştırmaları Merkezi (KETAM) bünyesinde, Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Saime YÜCEER tarafından yürütülen ve daha sonra Üniversite tarafından kitap haline getirilen "Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)" başlıklı proje bünyesinde, bilim uzmanı unvanı ile araştırmacı olarak görev aldım.</p>		
Yayınlar:	<p>Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VIII / 18-19 (2009-Bahar/Güz), ss. 89-115.</p> <p>"Orhan Karaveli, Ali Kemal: Belki Bir Günah Keçisi"(Tanıtım Yazısı), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VII / 16-17 (2008-Bahar/Güz), ss. 435-439.</p>		

	<p>"Bursa'da On Beşinci Yıl Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:11, Sayı:18, 2010/1, ss. 87-109.</p> <p>"Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VI / 15 (2007-Güz), ss. 221-250.</p> <p>"Mustafa Kemal Ulusu, Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları" (Tanıtım Yazısı), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VI / 15 (2007-Güz), ss. 379-382.</p>
Diğer:	<p>"20.Yüzyılın Başlarında Türkiye-Rusya Ticaretinde Trabzon Limanı ve Faaliyetleri", (Alev Gözcü İle birlikte kaleme alınmıştır), Türk Deniz Ticareti Tarihi-IV Doğu Karadeniz, 16-17 Nisan 2012, Trabzon.</p> <p>"Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Bergama da Siyaset Hayatı (1946 – 1950)", Uluslararası Bergama Sempozyumu, 07-09 Nisan 2011</p> <p>"Hasan Âli Yücel'den Türk-İslam Sentezine Cumhuriyet'in Kültür Politikaları", (Alev Gözcü İle birlikte kaleme alınmıştır), Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan Âli Yücel'den Günümüze Eğitim, Bilim, Kültür Politikaları Sempozyumu, 25-26 Şubat 2011, İzmir, (Sempozyum kitap olarak basılmıştır. ISBN: 978-605-60663-9-9)</p> <p>"Türk Kamuoyunda Kıbrıs Algısı: 1958 Yılı Kıbrıs Mitingleri", II. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, 21-23 Ekim 2010, İzmir.</p> <p>"Türkiye'de Tarihçiliğin Gelişiminde Süreli Yayınların Etkisine Bir Örnek: Ülkü Dergisi", I. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu, 16-18 Haziran 2010, Erzurum</p> <p>"İsmail Hakkı Tonguç'un Düşüncesinde İş ve Üretime Yönelik Eğitim ve Bunun Türk Köyüne Olan Yansımaları", Ölümünün 50. Yılında İsmail Hakkı Tonguç Sempozyumu 20-22 Mayıs 2010, İzmir.(Sempozyum kitap olarak basılmıştır. ISBN: 978-6-05-606634-4)</p> <p>"Sözel Tarihçiliğe Yönelik Saptamalar ve Sorunlar: Bursa Örneği", Türk Tarih Kurumu ve Hacettepe Tarih Bölümü Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu 18-20 Mart 2010, Ankara</p> <p>"Demokrat Parti'nin Muhalefeti Sürecinde İzmir'de İktidar Muhalefet İlişkisi 1945-1950", Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi (10-12 Aralık 2009), İzmir</p>

	<p>"Umur-u Nafia Programı'ndan Günümüze Cumhuriyet'in Ulaşım Politikaları", İzmir Ulaşım Sempozyumu (8-9 Aralık 2009) (Sempozyum kitap olarak basılmıştır. ISBN: 978-9944-89-852-2), İzmir</p> <p>"Kuva-yı Milliye Hareketine Farklı Bir Bakış: Ali Kemal", Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu (6-8 Eylül 2009), İzmir</p>	
İletişim (e-posta):	fevzi.cakmak@deu.edu.tr	
	Tarih	09.04.2012
	İmza	
	Adı Soyadı	Fevzi ÇAKMAK